

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

**Q. SEPTIMII|| FLORENTIS|| TERTVLLIANI||
CARTHAGINIENSIS|| PRESBYTERI, OPERA|| QVÆ
HACTENVS REPERIRI|| POTVERVNT OMNIA:||**

Tertullianus, Quintus Septimius Florens

Antverpiae, 1584

Opervm Tertvlliani Tomvs Primvs, Qvo Continentvr Libri Adversvs Gentes
Et Ivdæos, initio susceptæ fidei plerique conscripti.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-73633](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-73633)

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI
CARTHAGINIENSIS
OPERVM,

TOMVS PRIMVS.

QVO CONTINENTVR LIBRI ADVERSVS
GENTES ET IVDÆOS, NOVIS ARGVMENTIS
& Adnotationibus illustrati.

De Pallio,	pagina 5.
Apologeticus aduersus Gentes pro Christianis, cum Paraphrasi F. Zephyri,	pag. 24.
De Testimonio animæ aduersus Gentes,	pag. 146.
Ad Scapulam,	pag. 152.
Aduersus Iudæos,	pag. 159.

TULLIAN,
adnotati onibus
EMBLE,
A V
16

IACOBI PAMELII AD LECTO-
REM PRÆFATIO DE TOTIVS OPERIS ET
LIBRORVM TOMI HVIVS ORDINE.

ORDINEM à nobis immutatum Epistolarum B. Cypriani, etsi ini-
tio quidam non probarent, quòd non tam facilè reperire daretur
locos ipsius à Neotericis scriptoribus iuxta editiones veteres cita-
tos: tandem tamen calculo suo confirmarunt omnes, vbi penitiùs
aduerterunt Catalogum earùdem editionum post vitam Auctoris simul ad-
ditum: quod adeò vt ne quis ignoraret, in Parisiensis editionis frontispicio
eius rei Lectorem admonendum putavi. Si id ipsum faciam in Tertulliano
nostro, minus mirabitur quispiam, quippè cuius Libri nullo ordine certo aut
editi aut citati deprehenduntur. Nos itaque imprimis in quinque Tomos il-
lum distinximus: quorum primo continentur scripta ADVERSUS GEN-
TES ET IVDÆOS, secundo PARÆNETICA, tertio ADVERSUS HÆ-
RESES, quarto POEMATATA, ET EORVM QVÆ ADVERSUS HÆ-
FRAGMENTA, quinto denique QVÆ ADVERSUS ECCLESIAM IN
HERESI SCRIPSIT ET ALIENA. Qua in digestionem, præterquam
quòd ex parte sim imitatus B. Possidium Indiculo Operum B. Augustini, etiã
id obseruavi, vt priori loco collocentur, quæ initio susceptæ fidei conscripserit,
deinde quæ Presbyter, tum quæ iam prouectior, postremò (interiectis quæ
recreandi animi gratia scripsisse videtur Poëmatibus) quæ sub finem vitæ in
lucem dedit. Porro inter eos qui primo Tomo continentur libros, quin pri-
mo omnium Carthagini peroratus sit DE PALLIO LIBER, nemo dubi-
tare potest, qui occasionem scribendi eam solam animaduertit, quòd iam
Christianus factus habitu pro more immutato, à Toga transisset ad Pallium.
A POLOGETICVS ADVERSUS GENTES aliquot post annis, vbi primò
cepit quinta sub Seuerò Imperatore Ecclesiæ persecutio, Romam ad Roma-
ni Imperij Antistites missus exstitit, si fortè eorum animus calumniis dilutis,
emolliri possit. Quo scripti genere quum se parum videret proficere, in con-
uertendis ad fidem ethnicis, alia id via tentans, DE TESTIMONIO ANI-
MÆ ADVERSUS IDOLA LIBRVM edidit, in quo etiam disertis verbis
c. 5. ad Apologeticum adludit, vt potè in quo sacras litteras sæcularibus anti-
quiores c. 19. comprobauerat. Eodem ferè tempore, quum iam etiam Car-
thagini persecutio atrocior in Christianos fieret quàm alibi, ad SCAPVLAM
LIBRVM edidit, Prouinciæ Africae Præsidem seu Proconsulem. Postremò,
ad LIBRVM ADVERSUS IVDÆOS quod adtinet, etsi non omninò con-
flet quo tempore, tamen antequàm Presbyter esset, publicatum fuisse ab Au-
ctore, ipsum Libri auspiciis satis indicat, quum disputationis meminit in-
ter Christianum (de se haud dubiè locutus) & Profelytum Iudæum. Atque a-
deò etiam ante Librum ad Scapulam collocari oportebat, nisi alterius esset
argumenti. His vale in Christo, Candide Lector, equi bonique labores hos
nostros consulens.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI CARTHAGINIENSIS,
LIBRI ADVERSUS GENTES ET IVDÆOS;
initio fusceptæ fidei plerique conscripti.

Argumentum libri de Pallio per Iacobum Pamelium.

M Tertullianus anno circiter quinto imperij (vri latius in vi-
ta Auctoris) L. Septimij Seneri, Antonini eius filij, & Clodij
Albini, trium Auggg. post deuictos Arabas, Parthos, &
Adiabenos eradicato omni hostilitatis aconito; Christo nomen
dedisset, & toga reiecta pallio vestiretur, vt simplicitati religionis
responderet cultus simplicitas; à quodam inconstantiæ notatus ora-
tione hac facti sui rationem reddit; quam videtur in publico Car-
thagini perorasse. [Imprimis vero, à vetustate pallium com-
mendat; quippe quod non Carthaginensibus modo, sed & Vrice
sorori ciuitati, & toti Africa vsitatum initio fuerit, dum tunicis strictioribus pallij habitus
fibula morfu ceruicibus soleret superindui, vti etiam Æsculapij sacerdotibus: toga vero, quæ
à Pelasgis ad Lydos, ab his ad Romanos, translata est, non nisi cum patria tempora vlti-
marent, in vsu fuerit recepta. [Addit deinde non mirum videri debere, quod habitum
verterit, quum non modo mundus, diluuij aquis iam olim obrutus, quotidiana etiam tem-
porum vicissitudine mutationi sit obnoxius; sed & cælum, sol, luna, sidera, tum solstitijs an-
nui, tum mensuris modulationibus varient; maria insuper & tellus, insularum à continenti
disidio aut coniunctione, soli hiatu, & imbribus ignium quasi vices fœderent; regna denique
& populi varijs gentium examinibus hinc inde transducantur & transuolent. [Quid?
quod etiam animantia pro veste formam mutant? exæpli gratia, pæuus, serpens, hyæna, cha-
melæon; homo denique ipse varias indumentorum formas indies promulgat. qui primum
nudus & inuestis, ficulneis inde folijs circumdatus, pellitus hinc pro necessitate orbi oblatas,
nunc etiam ambitione succedente ornando potius quam regendo corpori studet. [proinde ha-
bitum transferre honori esse, si Religioni dei deferatur, & ita demum probro esse, si non con-
suetudo sed natura mutetur: quale quid merito illis exprobrat de herœe Laryssæo in virgi-
nem, Hercule in feminam, Cleomacho in cinædum mutatis, Physcone item, Sardanapalo,
Nerone, & alijs Casaribus, Empedocle, visphillonibus denique, lenonibus, & lanistis; sicuti
etiam improbat matronarum cultum indecentem. [Posthæc vri calumniatori satisfaciat,
qui forte fortuna obuius factus, Itane, inquit, à toga ad pallium? ac si diceret, ab equis ad
asinosa? pallij simplicitatem & facilitatem commendat: quod etiam si duplex sit in Cratetis
aliorumque morem Philosophorum solutum, id est, unico circumiectu corpus operiat, nec arti-
fice sit opus, qui pridie rugas former, & inde deducat in tilias; addens quod toga plus læserint

A ij

TULLIANUS
Associati omnibus
PAMELIUS
AV
16

Argumenti libri de Pallio.

4

remp. quam lorica, & è contrario pallio nihil aliud curæ sit, quam ne curet: utpote quæ nihil foro, nihil campo, nihil curia debeat; nulla rostra præoccupet; nulla prætoriam obseruet; cancellos non adoret; subsellia non contundat; iura non conturbet; causas non elatret; non indicet; non militet; non regnet; sed secedat de populo (quibus verbis etiam vita forensis, quasi aliud agens, mutationem in se designat) nullius etiam vitii aduletur, sed adigat cauterem tum ambitioni tum gula: cuius prodigiosa quædam exempla, tacens Neronem, Apicios, & Rufos, commemorat. [Postremo non modo Philosophiam docet pallio vestiri; sed etiam artes alias: uti sunt; primus Numerorum harenarius, Grammaticus, Rhetor, Sophista, Medicus, Poëta, Musici, Mathematici, omnes denique studiorum liberalium asseda: ubi contra cerdonum & omnis gladiatorum ignominia togata producit. denique etiam diuina secta ac disciplina commercium pallio conferri; quum illud melior philosophia dignata sit, ex quo Christianum vestire cepit.

VI.

Ceterum ad hunc de Pallio librum alludit D. Hieronymus epistola ad Magnum Oratorem, ac Vincentius Lirinensis, mentione facta plurimum librorum Tertulliani aduersus Gentes siue Gentiles. meminere etiam, priusquam excusus esset, Trithemius Catalogo Scriptorum & Politianus epistolis ac Miscellaneis, & P. Cunitus de honesta disciplina. exstabat denique in Hirgaugiensis, Paterniacensis, ac Gorziensis, quibus usus fuit Rhenanus, codicibus: & nunc postremum ad tria Vaticana exemplaria manuscripta collatus & castigatus est.

Q. SEPTIMII FLORENTIS
TERTULLIANI DE PALLIO,
LIBER.

D RINCIPES semper Africa, viri Carthaginenses, vetustate nobiles, nouitate felices, gaudeo vos tam prosperos temporum, cum ita vacat ac iuuat, habitus denotare pacis. hæc & annona & ocia ab imperio & à cælo, bene est. tamen & vobis habitus aliter olim tunicæ fuere, & quidem in fama de subteminis studio, & luminis consilio, & mensuræ temperamento, quod neque trans crura prodigæ, nec intra genua inuerecundæ, nec brachiis paræ, nec manibus artæ, sed nec cingulo finis diuidente, expeditæ atque quadratæ instita in viris autem pallij extrinsecus habitus & ipse quadrangulus, ab utroque laterum regeustus, & ceruicibus circumstructus, in fibulæ morfû humeris adquiescebat, instar eius, hodie Æsculapio iam vestro sacerdotium est. Sic & in proximo foror ciuitas vestiebat, & sicubi alibi in Africa, Tyros. At cum sæcularium fortium variavit vrna, & Romanis deus maluit: foror quidè ciuitas suo pro arbitrio mutare properauit, vt adpulsûm Scipionè ante iâ de habitu salutare, Romana præcoqua. Vobis vero post iniuriæ beneficium, vt senium non fastigium exentis, post Gracchi obscœna omina, & Lepidi violenta ludibria, post trinas Pompeij aras & lōgas Cæsaris moras, vbi mœnia Statilius Taurus imposuit, sollempnia Sentius Saturninus enarrauit, cum concordia iuuat, toga oblata est. Pro quantû circummeauit, à Pelagis ad Lydos, à Lydis ad Romanos, vt ab humeris sublimioris populi Caathaginienses complecteretur. exinde tunicam longiorem cinctû arbitrâte suspenditis, & pallij iam teretis redundantiæ tabulata congregatiōe fulcitis, & si quid præterea cōdicio vel dignitas, vel temporalitas vestit, pallium tamen generaliter vestrum immemores etiam denotatis. Et quidem haud miror præ documento superiore. nam & arietem (non quem Laberius reciprocicornem & lanicitem & testitrahum, sed trabes machina est, quæ muros frangeret militat) nemini vquam adhuc libratum, illa dicitur Carthago studiis asperissima belli, prima omnium armasse in oscillum penduli impetus, commentata vim tormenti de bile pecoris capite vindicantis. Cum tamen vltimarent tempora patriæ, & aries iam Romanus in muros quondam suos auderet, stupuere illico Carthaginenses vt nouum extraneum ingenium.

Tantum cui longinqua valet mutare vetustas.

Sic denique pallium agnoscitur. Sit nunc aliunde res, ne Pœnicum inter Romanos aut erubescat aut doleat, certe habitum vertere naturæ totius sollempne mutus est, fungitur & ipse mûdus interim iste quem incumbimus. Viderit Anaximander si plures putat, viderit si quis vspia alius ad Meropas, vt Silenus penes aures Midæ blattit, aptas sane grandioribus fabulis. Sed & si quem Plato æstimat, cuius imago hic sit, etiam ille habeat necesse est proinde mutare: quippe si mundus, ex diuersis substantiis officiisque constabit, ad formam eius quod mundus hic est. neque enim mundus, si non vt mundus. proinde diuersa in vnum, ex demutatione diuersa sunt. denique diuersitatis discordiam vices fœderant, ita mutado erit mundus omnis, qui & diuersitatibus corporatus & uicibus temperatus. Nostra certè mutatio (quod clausis, vel in totum Homericis oculis liquet) totû veriforme est; dies & nox inuicem vertunt; sol stitionibus annuis, luna modulationibus mensuris variat; siderum distincta confusio interdum deijcit quid, interdû resuscitat; cæli ambitus nunc sub diuo splendidus, nunc nubilo fordidus; aut imbres ruunt, & si qua

missilia cum imbribus, dehinc substillum, & denuò sudum. sic & mari fides infamis, dum D
& flabris æque mutantibus de tranquillo probum, de²² flustris temperatum, & extemplo
de decumanis inquietat.²³ Sic & terram, si recenseas, temporatim vestiri amantem, prope
sis eandem negare, memor viridem cum conspicis flauam, mox visurus & canam. ceteri
quòque eius ornatus, quid non aliud ex alio mutant, & montium scapula decurrendo, &
fontium venæ ebullando, & fluminum via obumbrando.²⁴ Mutauit & totus orbis, ali-
quando aquis omnibus obitus: adhuc maris conchæ & buccinæ peregrinantur in mon-
tibus, cupientes Platoni probare etiam ardua fluitasse; sed & enatando rursus infima mu-
tauit, rursus orbis alius, idem mutat & nunc localiter habitus; cum situs læditur; cum inter
insulas²⁵ nulla iam Delos, harenæ Samos, & (sille non mendax,) Æon, in Atlantico, Li-
byam aut Asiam adæquans quæratur nunc; Itaque quondam latus, Hadria Tyrhenoque
quassantibus medio tenus interceptum reliquias Siciliam facit; cum tota illa plaga disci-
dij, contentiosos æquorum coitus angustiis retorquens, nomen vitij mari induit, non ex-
spuentis naufragia, sed deuorantis.²⁶ Patitur & continens de celo aut de suo. Aspice ad
Palæstinam, qua Iordanis amnis finium arbiter; vastitas ingens, & orba regio, & frustra
ager est, & vrbes retro, & populi frequentes;²⁷ & solus audiebat. dehinc vt deus censor ef-
set, impietas ignium meruit imbres; hæctenus Sodoma, & nulla Gomorra, & cinis omnia,
& propinquitas maris iuxta cum solo mortem bibit. Ex huiuscemodi nubilo & Tuscìa
Vulfinios pristinos deusta, quo magis de montibus suis Campania speret, erepta Pompe-
ios. Sed absit.²⁸ Vtinam & Asia secura iam sit de foli ingluuie: vtinam & Africa semel vo-
raginem pauerit;²⁹ vniciis castris fraudatis expiata. Multa & alia huiusmodi detrimenta ha-
bitum orbis nouauere, sitis que mouere. Bellis quoque plurimum licuit. Sed piget tristitia
non minus quam³⁰ Regnorum vices recēsete, quotiens & ista mutauerint iam inde à Ni-
no Beli progenie: si³¹ tamen Ninus regnauit primus, vt autumat superiorum prophanitas,
(fermè apud vos, vltra stilius non solet) ab Assyriis, si fortè æui historia patefcunt. Qui ve-
ro diuinas lectitamus, ab ipsius mundi natalibus compotes sumus: sed læta iam malo,
Gen. 1. quippe & læta mutant. Denique si quid mare diluit, celum texit, terra subduxit,
gladius detotondit, aliàs³² versura compensato redit.³³ Nam & primitus maiore am-
bitu terra casta, & vacans hominum, & sicubi aliqua gens occuparat; sibimet soli erat.
Itaque cogitans omnia sibi domum, intelligens alibi stipantem copiam, alibi deserentem,
runcare atque rursare consuluit, vt inde velut ex furculis & propaginibus populi de po-
pulis, vrbes de vrbebus, per vbique orbis pangerentur. Trāsuolauere redundantium gen-
tium examina;³⁴ Scythæ exuberant in Persas,³⁵ Phœnices in Africam eructant,³⁶ Roma-
nos Phryges pariunt,³⁷ Chaldaicum semen in Ægyptū educatur. dehinc cum inde tran-
ducitur Iudæa gens est. Sic³⁸ & Herculea posteritas, qui Temeno pariter Peloponnesum
occupando producunt. Sic &³⁹ Iones Nilei comites Asiam nouis vrbebus instruunt,⁴⁰ sic
& Corinthii cum Archia muniunt Syraculas. Sed vanum iam antiquitas, quando curricu-
la nostra coram. Quantum reformauit orbis seculum istud: quantum vrbeum aut pro-
duxit, aut auxit, aut reddidit presentis Imperij triplex virtus, Deo tot Augustis in vni fa-
uente: quot census transcripti? quot populi propaginati? quot ordines illustrati? quot bar-
bari exclusi? Reuera orbis cultissimum huius Imperij rus est,⁴¹ eradicato omni aconito
hostilitatis, & cæcto & rubo subdolæ familiaritatis, consitum & amœnum super⁴² Alci-
noi pometum, & Midæ rosetum. Laudans igitur orbem mutantem, quid denotas homi-
nem?⁴³ [Mutant & bestia pro veste formam.⁴⁴ Quamquam & pauo pluma vestis, & qui-
dem de cataclitis; imo omni conchylio depressior, qua colla florent; & omni patagio in-
aurator, qua terga fulgent; & omni syrmate solutior, qua caudæ iacent, multicolor, & dis-
color, & versicolor, numquam ipsa, semper alia, & si semper ipsa quando alia, totiens deni-
que mutanda, quotiens mouenda.⁴⁵ Nominandus est & serpens licet ponè pauum. nam
& iste quod sortitus est conuertit corium & æuum. siquidem vt senium persensit, in angu-
sta se stipat, pariterque specum ingrediens & cute egrediens, ab ipso statim limine eratus,
exuuiis ibidem relictis nouum se explicat, cum squamis & anni recurantur.⁴⁶ Hyæna, si
obserues, sexus annalis est, marem & feminam alteinat.⁴⁷ taceo ceruum, quod & ipse
atatis suæ arbiter, serpente pastus, veneno languescit in iuuentutem.⁴⁸ est &, quadrupes,
rardigrada, agrestis, humilis, aspera, testudinem Pacuuiam putas. non est; capit & alia
bestiola verficulum; de mediocribus oppido, sed nomen grande: chamæleontem qui au-
dieris, haud antè gnarus, iam timebis aliquid amplius cum leone. at cum offenderis apud
vincam

Gen. 7.8.

9.

Gen. 18.

19.

Gen. 1.

Gen. 47.

Psal. 113.

III.

De Pallio liber.

7

A vineam fermè sub pampino totum, ridebis illico audaciam & Græciam nominis: quippe nec succus est corpori, qui minutionibus multo licet. chamæleon pellicula viuuit, capitulum statim à dorso: nam deficit ceruix. itaque durum reflecti, sed circumspèctu emittitij ocelli, imò luminis puncta vertiginant. hebes, fessus, vix se à terra suspendit: molitur incessum stupens, & promouet, gradum magis demonstrat quàm explicat, ieiunus scilicet semper & indefectus: oscitans vescitur, follicans ruminat, de vento cibus, tamen & chamæleon mutare totus, nec aliud valet. nam cum illi coloris proprietates vna sit, vt quid accessit, inde suffunditur: hoc soli chamæleonti datum, quod vulgò dictum est, de corio suo lude-re. ¹⁴ Multa dicendum fuit, vt ad hominem præstructim perueniretur: hunc quoque primordio accipitis, nudus certè & inuestis figulo suo constitit, post demum sapietiam haud erant, protegere festinans, ficulneis foliis interim circumdat. dehinc cum de originis loco exterminat, quippe deliquerat, pellitus orbi. vt metallo datur: ¹⁵ sed arcana ista, nec omnium nosse. Cedo iam de vestro, quod Ægyptij narrant, & ¹⁶ Alexander digerit & Afer legit, ¹⁷ ea tempestate Osiridis qua ad illum ex Libya Hammon vasit ouium diues. denique cum ipsis Mercurium autumant fortè palpati arietis mollitie delectatum, diglubasse ouiculum: dumque pertentat quod facilitas materię suadebat, tractu prosequente filum eligat, & in vestis pristinæ modum quam philyra tenui vinxerat, textuisse. Sed vos omnem lanitij dispensationem structuramque telarum Mineruæ maluistis; cum penes Arachnen diligentior officina, exinde materia. ¹⁸ nec de ouibus dico Milesijs & Selgicis & Altinis, B aut ¹⁹ quis Tarentū, vel Bætica cluet, natura colorante. Sed quoniam & arbuta vestiunt, & lini herbida post virorem lauacro niuescunt: nec fuit satis tunicam pangere & serere, nisi etiam pilicam vestitum contigisset. nam & ²⁰ de mari vellera, quæ muscoſæ lanositatis lautiores concha comant. ²¹ Prorsus haud latet, bombycem (vermiculi genus est) quæ per ærem aliquando araneorum more scopis idoneus se distendit, dehinc deuorat, mox æque reddere, proinde si necaueris, animata iam stamine aluo. ²² Tantam igitur paraturam materiarum ingenia quoque vestificinæ profecuta, primum tegendo homini qua necessitas præcessit, dehinc & ornando imò & inflando, qua ambitio successit, varias indumentorum formas promulgauere. quarum pars gentilitus inhabitantur, ceteris incommunes. pars verò passiuus omnibus vtilis, vt hoc pallium, & si Græcum magis, sed lingua iam penes Latium est. cum voce vestis intrauit, atque adeò ipse, qui Græcos pellendos vrbe censebat, litteras eorum vocemque senex iam eruditus, ²³ idem Cato iuridicinæ suæ in tempore humerum exsertus, haud minus palliato habitu Græcis fauit. [²⁴ Quid nunc? si est Roma- IIII. nitas omnis alia, nec vestis; tamen admodum Græci estis. Annè ita est? ²⁵ Vnde gentium in prouincijs melius exercitis, quas natura agro potius eluctando commodauit, studia palæstræ malè senescètia & in cassum laborantia, & lutea vnctio, & puluerea volutatio, & arida saginatio? vnde ²⁶ apud aliquos Numidas etiam equis cæſariatos, iuxta cutem tonfor, & cultri vertex solus immunis? vnde apud hirtos & hirsutos tam rapax ab ala resina, tam furax à mento volfella? Prodigij est, hæc sine pallio fieri. illius est hæc tota res Asia. Quid tibi Libya & Europa cum exoticis mundicijs, quas vestire non nosti? Reuera enim quale est ²⁷ Græcatim depallari magis quàm amiciri: habitum transferre ita demum cultus probum est, si non consuetudo, sed natura mutetur. sat refert inter honorem temporis, & religionem dei: consuetudo fidem temporis, natura deo. ²⁸ Naturam itaque concussit Larifæus Heros in virginem mutando ille ferarum medullis educatus, vnde & nominis consilium, quando quidem labijs vacuèrat ab vberum gustu: ille apud rupicem & siluicolam & monstrorum eruditorem serupea schola eruditus. Feras in puero matris sollicitudinem. ²⁹ patiens certè iam vstriculas, certè iam virum alicuius clanculo functus, adhuc sustinet stolam fundere, comam struere, cutem fingere, speculum consulere, collum demulcere, aurem quoque foratū effeminatus, quod illi apud Sigæum statua seruat. planè postea miles est, necessitas enim reddidit sexum. de prælio sonuerat. nec arma longè. *Ipsūm* (inquit) *ferrum virum attrahit*. Ceterum si post incentiuum quoque puella perseuerasset, potuit & nubere. ecce itaque mutatio; monstrum equidem geminum, de viro femina, mox de femina vir, quando neque veritas negari debuisset, neque fallacia constiteri. Vtque habitus mutandi malus, alter aduersus naturam, alter contra salutem. ³⁰ Turpius adhuc libido virum cultu transfigurauit, quàm aliqua materna formido; tametsi adoratur à vobis, qui erubescendus est, Scythalogittipelliger ille, qui totam epitheti sui sortem cum mulie-

bri cultu compensauit. Tantum Lydia clancularie licuit vt Hercules in Omphale, & Omphale in Hercule prostitueretur. ⁶⁷ vbi Diomedes & cruenta praesepia? ⁶⁸ vbi Bufiris & butuaria altaria? ⁶⁹ vbi Gerion ter vnus? Cerebris adhuc eorum claua fecere malebat, cum vnguentis offenderetur. ⁷⁰ Vetus iam Hydrae Centaurorumque sanguis in sagittis, pumice speculi excludebatur, insultante luxuria, vt, post monstra traxit coronam forsitan fuerent. ⁷¹ Ne sobriae mulieris quidem aut vitaginis alicuius scapulae, sub exuias bestiae tante introire potuissent, nisi diu mollitas & euigoratas & exodoratas, quod apud Omphalen balsamo aut telino spero factum. credo & iugas pectinem passas, ne ceruicem eneruem inureret ⁷² stiria leonina; hiatus crinibus infarfos, ⁷³ genuinos inter antias adumbratos ne tota oris contumelia mugiret. Si posset, Nemaea certe, si quis loci Genius, ingemebat, tunc enim se circumspexit leonem perdidisse. ⁷⁴ Qualis ille Hercules in theatro Omphales fuerit, iam Omphale in Herculis scorto designata descripsit. ⁷⁵ Sed & qui arte Tyrrinthium acceperat pugil Cleomachus, post Olympia cum incredibili mutatu de masculo fluxisset, inter cutem caesus & vltra inter ⁷⁶ fullones iam Nouianos coronatus, meritoque mimographo Lentulo in Catinensibus commemoratus; ⁷⁷ vtique sicut fastigia caestuum viriosa occupauit, ⁷⁸ ita & endromidis solocem aliqua multicia synthesi extruxit. ⁷⁹ Physconem & Sardanapalum tacendum est, qui nisi insignes libidinum, alias reges nemo nosset. tacendum autem ne quid & illi de Caesaribus quibusdam vestris obmussent, pariter propudiosus: nec magnae forte constantiae mandatum sit, impuriorem Physconem, molliorem Sardanapalum. ⁸⁰ Nec tepidior vis vanae quoque gloriae mutandis in dubiis, etiam vero saluo, calor est omnis affectus: verum cum in affectationem flabellatur, iam de incendio gloriae ardor est. Habes igitur ex isto fomite aestuatem magnum regem, sola gloria minorem. vicerat Medicam gentem, & victus est Medica veste, triumphalem cataphractem amolitus, in captiua ⁸¹ Sarabara decessit: pectus squamarum signaculis disculptum, textu pellucido tegendo nudauit, anhelum adhuc ab opere belli, & vt mollius ventilante serico extinxit. Non erat satis animi tumens Macedo nisi illum etiam vestis inflator delectasset. ⁸² Nisi quod & philosophi puto ipsi aliquid eiusmodi affectant. audio enim & in purpura philosophatum. Si philosophus in purpura, cur non & in baxea tyria calciare, nisi aurum minime Graecatos decet. ⁸³ atquin alius & sericatus & crepidam aratus incescit: digne quidem vt Bacchantibus indumentis aliquid subtrinniret, cymbalo incescit. Quod si iam tunc locorum Diogenes de dolio latraret, non coenulentis pedibus vt thori Platonici sciunt, sed omnino totum Empedoclen in ⁸⁴ adyta Cloacinarum detulisset, vt qui se coelitem delirarat, sorores prius suas, dehinc homines deas saluaret. Tales igitur habitus qui de natura & modestia transferunt, & acie figere, & digito destinare, & nutu tradere, merito sit. ⁸⁵ prorsus si quis Maendrico fluxu delicatam vestem humi protrahat, audiat pone se quod & Comicus, *Qualem demens iste chlamydem disperdit.* Enimvero iam dubium censoriae intentionis episcynio disperso, ⁸⁶ quantum denotatum passiuitas offert, ⁸⁷ libertinos in equestribus, subuerbustos in liberalibus, dedititios in ingenuis, rupices in vrbis, scurras in forensibus, paganos in militaribus. Vispillo, leno, lanista, tecum vestiuntur. Conuerte & ad feminas. Habes spectare quod ⁸⁸ Cecina Seuerus grauius senatui impressit, *matrona sine stola in publico.* denique ⁸⁹ Lentuli Auguris consulis, quae ita sese exautorasset, pro stupro erat poena: quoniam quidem indices culto desque dignitatis habitus, vt lenocinij facitandi impedimenta, sedulo quaedam desuefecerant. at nunc in semetipsas lenocinando quo planitus adeantur, & stolam, & supparum, & crepidulum, & calicendum, ipsas quoque iam lecticas & sellas quis in publico quoque domestice ac secretae habebantur, eicrauerunt. Sed alius exstinguit sua lumina, alius non sua accendit. Adspice lupas popularium libidinum nundinas, ipsas quoque frictices. Et, si praestat oculos abducere ab eiusmodi propudiis occisae in publico castitatis, adspice tamen vel sublimis iam; matronas videbis, cum latrinarum antistes serico ventilat, & immundiorum loco ceruicem monilibus consolatur, & armillis, quas ex virorum fortium donis ipsae quoque matronae temere vsurpassent, omnium pudendorum conscias manus inserit, impuro cruri ⁹⁰ purum aut malleolum inducit calceum. Cur istas non spectas? ⁹¹ vel illos iteum habitus, qui nouitate vestitus religionem mentiuntur, cum ob cultum omnia cadidatum, & ob notam vitae, & priuilegium galeri, Cereri initiuntur; cum ob diuersam affectionem tenebricae vestis, & tetrici super caput velleris in Bellonae montes fugantur; cum latioris purpurae ambitio, & galatici ruboris superiectio Saturnum commendat; cum ipsum hoc pallium

A pallium morosius ordinatum, & crepidæ, cretata Græcatim Æsculapio adulantur. Quâto tunc magis arguas illud? & vrgeis oculis etiam simplicis & inaffectatæ tamen superstitio nis reum. Enimuero cum hanc primum sapientiam vestit, quæ vanissimis superstitionibus renuit, tunc certissime pallium super omnes exuuias & peplos augusta vestis, superq; omnes apices & titulos sacer suggestus deducit oculos. suadeo reuerere habitû, vnus interim erroris tui renunciatorê. [Tamen, inquis: ita à toga ad Pallium: Quid enim si & à diademate & à sceptro? An aliter mutauit Anacharis, cû regno Scythiæ philosophiâ præuertit? Nulla in melius transgressus sint signa, est habitus iste quod faciat. Prius etiam ad simplicem spectatam relam eius; nullo tædio constat. adeo nec artifice necesse est, qui pridie rugas ab exordio formet, & inde deducat in tilias, totumque cõtracti umbonis figmentum custodibus forcipibus assignet; dehinc diluculo (tunica prius cingulo correpta, quam præstabat moderatiorem texuisse) recognito rursus umbone & si quid exorbitauit reformato, partem quidem de læuo promittat, ambitum vero eius ex quo sinus nascitur iam deficientibus tabulis retrahat à scapulis, & exclusâ dextera in læuam adhuc congerat cum alio pari tabulato in tergo deuoto, atque ita hominem sarcina vestiati. Cõscientiam denique tuam perrogabo, quid te prius in toga sentias, indutum ne an onustum? habere vestem, an baiulare? Si negabis: domû consequar, videbo quid statim à limine properes: nullius profecto alterius indumenti expositio quàm togæ gratulatur. calceos nihil dicimus, proprium togæ tormētum, immudissimâ pedum tutelam, verum & falsam, quamenim non expedit in algore & ardore rigere nudipedem, quàm in calceo vnipedē, magnum incessui munimentum futurinæ Veneriæ prospexere, perones effeminatos. At enim pallio nihil expeditius, etiam si duplex, quod Crætetis more nusquam vestiendo componitur, quippe tota molitio eius operire est solutum, id est, vno circumiectu, licet equidem nusquam inhumano; ita omnia hominis simul contegit. Humerum velans exponit, vel includit, cetero qua in humerum adhæret nihil circumfulcit, nihil circumstringit, nihil de tabularum fide laborat, facile sese regit, facile reficit. etiam cum reponitur, nulli cippo in crastinum demandatur, si quid interula superest, vacat zonæ tormentum; si quid calceatus inducitur, mundissimum opus est, aut pedes nudi magis, certè viriles magis quàm in calceis. Hęc pro Pallio interim, quatum nomine concitasti. lam vero & de negotio prouocat. Ego, inquit, nihil foro, nihil campo, nihil curiæ debeo; nihil officio aduigilo, nulla rostra præoccupo, nulla prætoria obseruo, cancellos nõ adoro, subsellia non contundo, iura non conturbo, causas non elatro, non iudico, non milito, non regno; secessi de populo. imò vnicum negotium mihi est, nec aliud nunc curo quàm ne curè. Vita meliore magis in secessu fruare quàm in promptu. sed ignaua infamique scilicet patriæ, & imperio rei que pub. viuendum est. Errat olim ista sententia; Nemo alij nascitur, moriturus sibi. Certe cum ad Epicuros & Zenonas vêtum est; sapientes vocas totum quietis magisterium, qui eam summæ atque vnicæ voluptatis nomine conseruauer. Tamen propemodum mihi quoque licebit in publicum prodesse.

C Soleo de qualibet margine vel ara medicinas moribus dicere, quæ felicius publicis rebus & ciuitatibus & imperiis bonas valetudines conferent, quàm tuæ operæ. Quippe si pergam ad acuta tecum, plus togæ læsere rempub. quàm lorica. Atquin nullis vitiis adolor, nullis veterinis parco, nulli imperigini adolor; adigo cauterè ambitioni, qua M. Tullius quingentis millibus nummum orbem citri emit, qua bis tantum Afinius Gallus pro mēsa eiusede Mauritanix numerat. Hem, quantis facultatibus æstimauer lignas maculas? item qua lances centenarij pōderis Sulla molitur. Vereor sanè ne parua sit ista trutina, cum Drusillanus, equidem seruus Claudij, quingenariam promulsidem adificat, superscriptis fortasse mensis necessariam; cui si officina exstructa est, debuit & triclinium. Immergo æque seapellum acerbitati ei, qua Vedius Pollio seruos muranis inuadendos obiectabat, noua scilicet sæuitia delectatio, terrenæ bestiæ excedentulæ & exunguis & exornis: de piscibus placuit feras cogere, vtique statim coquendis, vt in visceribus earum aliquid de seruorum suorum corporibus & ipse gustaret. Præcidam gulam; qua Hortensius orator primus pauum cibi causa potuit occidere; qua Aufidius Lurco primus saginæ corpora vitiauit, & coactis alimentis in adulterinum prouexit saporem; qua Afinius Celer nulli vnus obsoniū v. l. s. detulit; qua Æsopus histrio ex auibus eiusdem preciositatis vt canoris & loquacibus. quibusque sexcentorum millium patinam conflauit; qua filius eius post tale pulpamentum potuit aliquid sumptuosius esurire; margaritanamque vel ipso nomine preciosa dehausit, credo ne mendicius patre cœnasset. Taceo

100 Neronis & Apicios & Rufos. 101 Dabo catharticum impuritati Scauri, & 102 alex Curiij, & vinolentia Antonij. Et memento istos interim ex multis togatos fuisse, quales apud palliū haud facile. Has purulentias ciuitatis quis eliciet & ex vaporabit, ni sermo palliatus? 103 Sermone, inquis, me suasisisti medicamine sapiētissimo. Verum etsi eloquium quiescat, aut infantia subductum, aut verecundia retētum, (nam & elingui philosophia vita cōtenta est) ipse habitus sonat. sic denique auditur philosophus dum videtur. De occurso meo vitia suffundo. Quis non æmulum suum cum videt patitur? quis oculis in eum potest, in quem mentibus non potest? grande pallij beneficium est, sub cuiusrecognitatu improbi mores vel erubescunt. Viderit nunc philosophia, quid prosit. Nec enim sola mecum est. Habeo & alias artes in publico viles, de meo vestiuntur, & primus informator litterarum, & primus edomator vocis, & primus 104 numerorum harenarius, & Grammaticus, & Rhetor, & Sophista, & Medicus, & Poëta, & qui Musicam pulsat, 105 & qui stellarem coniectat, & qui volaticam spectat. omnis liberalitas studiorum quatuor meis angulis tegitur. plane post Romanos equites. Verum & cerdones & omnis gladiatorum ignominia togata producit. Hæc nimirum indignitas erit à toga ad pallium? Sed ista pallium loquitur. 106 At ego iam me illi etiam diuinæ sectæ ac disciplinæ cōmercium confero. Gaude pallium & exulta melior iam te philosophia dignata est, ex quo Christianum vestire cœpisti.

ANNOTATIONES IACOBI PAMELII
IN LIBRUM DE PALLIO.

DE PALLIO.] Pallium quale fuerit, satis patet tum ex verbis Auctoris supra in Argumento, tum ex picturis sculpturisque superioris vestis Apostolorū Christianique etiamnum existant. Similem autē habitus mutationem in nouis Christianis subindicat Origenes apud Eusebium Eccles. hist. lib. 6. c. 15. cum de Heracla dicit, postquam illum cōmuni indumento habitum adsumpsisse Philosophicum. Quoniam autem Pallium Græcorum erat gestamen (vbi adnotauit Rhenanus) ut toga Romanorū, & Christiani frugalitatis gratia Pallio vestiebantur tamquam veste simpliciore & Philosophica, factum est ut, vulgari conuicio, qui nostris sacris initiati forent, Græci vocarentur, & ab iniectione Pally, quod tunica super imponebatur, etiam imponentes, ut ita dixerim, sine impostores. Quoties ergo Christianus aliquis prodisset, statim illud è triuio auidebat, & γεγραυός & τριδότης. Id simpliciter accipiebat indoctum vulgus ob pallij superimpositionem; ceterum literati figuratum morsum intelligebant in vocabulo τριδότης; in quo fieret ad impostoris nomē apud Latinos tacita allusio; hoc est, deceptoris & hominis sanctitatem mentientis. Atque hoc est quod Hieronymus ad Euria de viduitate scribens: Vbicunque (inquit) viderint Christianum, statim illud de triuio; & γεγραυός & τριδότης; vocant impostorem, detrahunt. Sensum commatis idem Hieronymus expressit epistola ad Marcellam de agrotatione Blesille de Christianis agens, qui propter vestitum viliori à gētilibus, nō nunquam etiam a pseudochristianis viderentur: Nos (inquit) quia serica veste nō vimur, Monachi iudicamur; quia ebrij non sumus, nec cachinno ora dissoluiamus, continentes vocamur & tristes. si tunica non cāduerit, statim illud è triuio: impostor & Græcus est. Vbi vides ad vestem pertinere dictariū, qua philosophi Græcorum peculiariter vterentur, & post illos Christiani, cum inquit. Si tunica non canduerit. Hactenus Rhenanus, non incommode. sed expungendi (præter eos quos Censores Regij repurgarunt) veniunt duo loci in ipsius ad hunc librum argumento. præterquam enim quod in calce tacite sugillat Romani Pontificis sceptrum & diadema;

etiam in ipso offendit lumine, de Monachorum agens veterum vestitu, Erasmi opinor imitatus in vita D. Hieronymi & Antidoto scilicet suo in Epistolam ad Rusticum. Repugnat etenim directè hic error patrum veterum iam inde ab ætate Apostolorum sententia, qui vnanimitè omnes tam in monachis quam Sanctimonialibus imitationem habitus agnoscent. De his aliquid diximus Adnot. supra in Epistolam D. Cypriani LXII. ad Pompon. de Virg. De Monachis vero id adserunt, non modo Philo Iudæus, sed etiam D. Chrysostomus homil. 69. in 21. c. Matth. eiusque discipulus Cassianus de Instit. cenob. c. 1. 2. 3. & Nilus Abbas in Aferico; amictum monachorum describens, qualis Helie, Helisai, & Ioannis Baptiste describitur, lib. 3. Reg. 17. & 19. c. 1. 2. 4. 6. Matth. 3. & 11. c. Marc. 1. Luc. 1. & Hebr. 11. qui haud dubiè diversus fuit à reliquo hominum genere. Quod quantumvis negent Contrarijores Magdeburgenses de D. Ioanne ne videatur monachorum exemplar fuisse; contrarium tamen pulchre ostendunt Alanus Copus dial. lib. 2. c. 5. ac 6. & P. Cassianus Comment. de verb. Dei corrupt. lib. 1. à quibus citatur Opeatus Mileuitanus lib. 2. contra Parmen. Anastasius de virginis. Ambrosius epistola, 36. Gregorius Nazianz. exhort. ad virgines, Hieron. in Hilarum & Paulo Eremitis, Augustinus Epist. 199. ad Edicum, Hieron. in mesyma, Pallad. hist. Laus. c. 41. & Damasc. de Basilicis de Ba-laam & Iosaphat. His adde, Seuer. Sulpit. vita S. Mart. dial. 1. c. 2. ac 14. & qua habet Nicephorus Eccles. hist. lib. 9. c. 19. de vestitu monachorum Tabernensium sub Pachomio eodem plane cum eo quo vtiuntur hodie monachi. Quid? quod, non solum Pachomij discipuli D. Origenes in inst. monast. & Isaias Abbas monast. Inst. 1. 3. cucullam, Zanam, pellem, & sandalia recenseant; verum etiam D. Hieronymus ad Demet. de custod. virginis. cucullam & masortis meminerit, vel teste etiam Rufino lib. 2. c. 4. & 5. 6. & 7. quid mysterij significet cucullam, vellebriam, rebrachiatoria, ac masortis latè explicat. immo etiam D. Benedictus contra quam audeat perperam adserere Rhenanus (Regula sua c. 5. 6. nominat cucullam, tunicam &

scipulare in cuius Comentario Hrabanus nosser, que MS. habemus, pro nobis citat verba SS. Baslij & Isidori.

CAP. II.

2. Principes semper Africe viri Carthaginien- ses, &c. [Facunt ad loci huius intelligentiam, tum que de Africe primatu & imperio in 6. provincis distribu- ta, ad epist. D. Cypriani XLV. & XLIX. tum que de Carthaginis origine, nobilitate, interecone & noua re- stauracione adnotauimus in Prefatione Concilij sub eodem Cypriano Carthaginienfis; quam etiam esse verio- rem lectioem ibidem diximus. Vide Africe descriptione apud Sallust. in bello lugurth.

3. gaudeo vos tam prosperos temporum, &c.] Voces phrasice Tertull. hic adnotata digna: prosperos temporu, vt & infra; infligens libidinu denotare, hic et infra, pro: notare; sicuti paulo post; denotatu, pro: reprehensionu. Pacis autem habitus, pallium vocat, quod neque caudicis neque miliaribus visitatum fuerit.

4. Tamen & vobis habitus aliter olim Tunica fuere. Huc pertinet illud Nonij Marcelli: Ennius, pro- bro Carthaginensium Tunica uenientem voluit dicere, & quod Pannum autem nuncupet Plautus in Pannulo, ob manicas alarum instar utrinque pensiles. Nam & Rome probo veri solere manicas tunicas quales hic pulcre de- scribuntur, restatur A. Gellius, quippe cum tunica Roma- norum breuor esset & sine manica.

5. & quidem in fama, de subtreminis studio, &c.] Ac si dicat: fama celebres, vt potest picturata, vel auri (vt apud Verg. Aeneid. 3.) vel potius luminis, id est, coloris a- licuius luminosi, qualis est puniceus & coccineus. Ludouic- emans Carris IC. Clariss. & doctissimus legi volebat, & quidem in femina, eo quod sequatur: in viros autem iudice Lector, Turnebus paulo post emendauit lib. 7. c. 20. quod infra castigaciones totius huius libri continet, nec brachijs parce, pro: parce. Ego vero etiam legendum con- iicio: expedita atque quadrata insita, pro: sortim quis vnus Vaticanorum codicum legat: quadrata; vt signifi- cet, tunicas illas subitus fuisse & quadratas insita; que fasciola erat tenuis & qua vestes subsuebantur, iux- ta illud Horatii: Quarum subfuta talos tegit insita velte, quamquam sic adhuc imperfecta sit oratio, quales affectare solet hic Auctor, nisi forte quis sic emendandum existimet hunc locum, vt pro aduerbis adiectiua cum di- phthongia hac substituantur: prodiga, inuerecunda, parca, arte. quam coniecturam confirmare videntur duo Vatican codices, qui legunt: parces. Facit autem ad in- tellectum huius loci quod scribit Hrabanus nosser de veru naturis lib. 21. cap. 8. Pallam esse quadrum pallium mu- liebre deductum vsque ad vestigia, adfixis in ordinem gem- mis circa huius indumenti sinem.

6. In viris autem pallij extrinsecus habitus, &c.] Pulcre cum hic, in postea pallij forma describit, hinc quia supra tunicas indueratur, ortum prouerbiu: tunica pal- lio propior. Eiculapius autem peculiariter colebatur in Africe, quod matre Panna crederetur genitus, unde Pannegena vocatur iuxta Seruum apud Verg. Aeneid. 7.

7. Sic & in proximo soror ciuitas, &c.] Vticam intelligi recte diuisant Rhenanus, causam vero eius nun- cupationis esse existimo, quod & in eod. sinu, & a Tyris aque ac Carthago fuerit codita, vti latius in Adn. nostris ad dist. Concil. Carthage, sent. 89. vbi plura de hac ciuita- teque etiam infra vocatur Romana precequa; quod, cum vltro se dedidisset, Romanorum fuerit receptaculum.

8. & sicuti alibi in Africe, Tyros, &c.] Tut ita di- stinguendum est hoc membrum, vt ante Tyros, comma

ponatur, cum ea non in Africe, sed in Phoenice Africe ma- ioris sita fuerit; aut (quod magis placet) ex margine vix Tyros, in contextum erupit (iuxta quod cenfer vir erudi- tiss. Latinus Latinus in suis ad me missis obseruationibus) a sculo sortibus quopiam adposita, qui putauit per sorore ci- uitatem, Tyrum intelligi, que potius parens dici deberet.

9. At cum secularium fortium variavit vna &c.] Hanc Turnebi coniecturam, pro eo quod erat: for- tiu domina fortuna, omnino confirmant Vatican codices tres, quorum duo quamproxime accedunt, tertius vero manifeste sic legit. Putabat tamē doct. Petr. Pithoeus scribi posse: At cum secularium fortium dominia fortunare Romanis Deus maluit. Metaphora autē ista est a sorti- bus solitis in urna mitti, versari, & educi, iuxta illud Sa- lomoni: Sortes mittuntur in urna, & a Domino disponu- tur. Vide Robertellus in Cicerone, vbi latissime profequitur modu sortes mittendi, & quibus in rebus sortes adhibeban- tur. Fortassis etiā adluit ad secularis ludos, quatuor qui primo anno 3. belli Punici celebrati sunt iuxta Varrone et Liniu; quippe qui sortibus in vna volutatis emitteren- tur in Circum Auzige, vt patet l. de Spectic. 16. n. 141.

10. vobis vero post iniuria beneficium & senium non fastigium, exemptis, &c.] Ex Vatic. codicib. fastigium, pro: fastidium legitur. Phrasi autem sua dixit Tertullian, exemptis senium, sicuti in- fra deusta Vulinius, crepta Pompeios; & iterum c. 4. crepidam aratus.

11. post Gracchi obscena omina, &c.] Historia ad qua alludit, sic se habet, Carthago XXII. anno post- quam per Scipionem Africanum iuniorum funditus ex- stitit fuerat, in vestigijs magna Carthaginis beneficio Po- puli Romani reedificari iussa est, & a G. Graccho Tribuno plebis deductis eo colonis Romanorum (teste Solino) Tuno- nia cognominata, sed non sine prodigio aut omine, vti Auctor loquitur. Nam mensores (inquit Orosius l. 5. c. 12. & ante eum Appianus. Alex. sub finem libri de bello Li- byco) ad limitandum Carthaginensium agrum mis- sti, stipites terminorum indices fixos, nocte a lupis reuulsos morditi- cisque corrosos repererunt.

12. Post Lepidi violenta ludibria, post trinas Pompeij aras, & longas Caesaris moras, &c.] Vide- tur agere de varijs expeditionibus in Africe, tum Lepidi qui Sulla defuncto Mariane partis violentus adserior ex- stitit; tum Pompeij qui magnam stragem apud Vticam Carthaginis viciniam, cassis c. 13. 13 ccc c. edidit, vti re- fert Orosius; tum Caesaris qui in bello Africano aduersus Iubam regem a XIII. Kal. Ianuar. ad Idus vsque Iunias (Hirtio teste) moris longas fecit. Per aras autem trinas Pompeij, illud intelligi conicio, quod ab Eris Philano- rum fratrum iuxta Elyppi promontorium, ad aras vsque Neptuni inter Hipponem & Vticam, Africam bello per- uicatus sit, nisi cui forte Carriom assentiri lubet, per tres aras, triplicem Pompeij triumphum intelligebat.

13. vbi moenia Statilius Taurus imposuit, &c.] Recte adnotauit Turnebus ius toge Carthaginensibus da- rum, tum cum a Statilio Tauro (Africe nempe II. Pro- consule, antea II. Consule) iterum deductis Roma colonis muro nouo cincta est Carthago. Alio seu potius Sentio Saturnino vel Augure vel Pontifice qui postea etiā II. Consul fuit) eam inaugurante & solenne carmen effante, idque tum, cum iuuaret (iuuat enim, pro Iuba, ipse & Vatican codices legunt) concordia: pax, inquam, toto ter- rarum orbe lano clauso III. aut IIII. sub Augusto Cesare, nam & iussu Augusti Carthaginem denuo edificata re- statur Appianus vbi supra. Atqui Togam pulcre

TULLIANUS
omnibus
libris
AV
16

describit Petrus Crinitus de hon. disc. lib. 3. c. 7.

14. à Pelagis ad Lydos, à Lydis ad Romanos, &c.] Græci (inquit Turnebus) quendam Tebinum Arcadem togæ Romanæ inuentorem prædicant, qui primus id genus vestis gesserit, & sinum Ionicum nau ingressus in Italiam uenit, & vestimentum propagari, unde & togam Thyrivam appellatam fuisse scribunt de inuictoris nomine. Quum autem Arcadia olim Pelagos dicta sit, videtur alia Auctoris sententia, ut nempe non per Arcadem aliquem Euandri Regis comitem, sed potius per Lydos qui Tyrenis diçe Etruria occuparunt, in Italia toga introducta sit; eosdē Lydos, à quibus ludos dictos & institutos contēdit infra lib. de Spect. T. 2. Porro phrasēs hic adnotāda: cinctu arbitrate, & tabulata cōgregatione.

15. vel temporalitas vestit.] Turn. censet legēdum: vertit, sed mihi magis placet prior, & Vaticanorum codicum lectio, e quibus paulo post substitui: & quidem, pro: equidem.

16. Nam & Arietem non quem Labeus, &c.] De Labeo Mimographo latinus infra in Apologetico, ad cuius verba plerunque diuina alludit Auctor, quibus Arietē reciprocicornē & lanicutē nominat, eo quod (interprete Crinito lib. 19. de hon. disc. c. 5.) id animal reciprocā & oborta cornua habeat, qui quidē legitur: sed trahitrem, & haud absimiliter Vaticanis duo cod. textitrahū, pro eo quod est: & testitrahū; sed magis placet hac lectio, in quod testes trahere videtur Ariet animal, tum quod sequatur in eadem Parenthesi: sed trahes, &c. consentiente necum etiam Turnebo, nisi malit quis legere cum Vaticanis. uno textitrahū: quod trahat lanis quibus textitur alia materies. ad quod accedit lectio Scaligeri in Varonem: vestitrahū. Atqui pulcrē locum hunc interpretatur Turn. Aduers. lib. 23. c. 30. & l. 29. c. 18. & præsertim ubi supra. Arietem, inquit, machinam oppugnatoriam Plinius quidem dicit bello Troiano, ab Epico inuentam, cui primus equus nomen fuerit: sed cum Auctore consentiunt Pausanias & Virgilius eius interpretes in hac verba: Carthaginenses ad Gades oppugnandus castris positis, cum castris ante cepissent, nec haberēt ferramenta ad eius demolitionē, sumserunt signum, idque manibus sustinētes, capiteque eius summū murum continerē pulsantes, summū ordinis lapides deiecerūt, atque ita gradatim totam munitionem dissipauerūt. Postea faber quidā Tyrius, nomine Pephasthenos, hac ratione et inuentione inductus, malo statuto, ex eo alterū transuersum uti trutinam suspēdit, & reducendo & impellendo vehementibus plagis deiecit, atque hoc est quod addit Auctor noster sane pereleganter: in oscillum penduli impetus.

17. Quædam ad hunc hemistichium est Virgilianus Aeneid. 1. studiū asperissima belli, ita etiā illud ex eiusd. Aeneid. 3. Tantum xui longinqua valet mutare vetustas. Porro vox vetus & phrasēs adnotata digna: vltimarent, ac: frangere militat.

18. in oscillum pēduli impetus, &c.] Nā quamuis oscilla sint parua sigilla in effigiem humanam arte simulata, ut scribit Macrobius, & imaginū quæ infantibus præbentur ad lusum; tamen oscilla etiā dicebantur quæ a iocō eg. Et effigies, id est, pensiles quædam gestationes de arboribus suspensæ, in quibus pueri diebus festis apud Athenienses per lusum iactabantur, atque ea iactatio Oscillatio dicebatur, quæ sepe iactantes impositi transuerso signo de arbore suspensæ, alternis se mutuo que subieciabant deprimebantque. Quod etiam genus lusus per sex Latinarum feriarum dies celebrari solebat in memoriā & imaginem vitæ humanæ, in qua altissima interdum in infi-

num deiciuntur, infima in altum efferuntur & euehūtur. Festus autem, e quo pleraque hic descripta sunt, inde dictum putat, quod oscillens, id est inclinet precipitesque in os feratur. Vbi vide Adnot. tum aliorū, tum Scaligeri, & huius eiusdē in Aristonū. Virgilius ad simile Oscillationē in Liberalibus fieri solitā alludit hoc versu Georg. 2.

Oscilla ex alta suspendunt mollia quercu; quem etsi alij aliter interpretentur, ita debere intelligi, confirmatur ex dictorum Atheniensium more, qui in Bacchanalibus a iocō celebrabant. Eodem autē modo mundū ex axe pendente, Oscillum vocat Tertullianus infra lib. de Anima.

C A P. II.

19. Sit nunc aliunde res, &c.] Hic secundum huius libri caput non absurde quis aspicietur, quo ostendit, non debere videri nouam vestis mutationē ex rerum omnium, imō & mundi ipsius mutatione, quæ fungi, id est paulatim interire dicit (neque enim placet quod vnus codex Vaticanus: stringitur, legit, pro: fungitur) sine quis cum Anaximandro plures mundos faciat, siue cum Sileno sentiat, qui de alio orbe Midæ regi apud Mæropes blati, id est, incondite loqui non sit verum, siue denique cum Platone, qui ex diuersis substantiis mundum conficit. Atqui Platonis opera passim existant. De Sileni hac sententia latinus infra T. 3. lib. aduersus Hermodem, & de Anaximandro in Apologetico; hoc vnus hic addit, quod trahet has Anaximandri & Platonis sententias Theodoret. l. 4. de Græc. affect. curat. Legimus verō cum Gægeō & Geleno: Sed & si quem, pro eo quod alij: Sed & ipsi quæ: & ex Vaticanis. cod. 3. emendauimus: & diuersitatibus, pro: ex. Adnotanda etiā hic Tertull. voces et phrasēs: viderit (de qua in Adn. nostris in Cyprianum sapientis) vices fœderat, & corporatus.

20. Noltra certē metatio, &c.] De Metaphora hac, quæ mundum subluarem intelligit Tertullianus, sepius visitata, vide Adn. nostras in Cyprianū, epist. 22. Eleganter etiam oculos Homericos, id est cæcos nunquam, quippe quum ille ea de causâ id nominis sortitus fuerit.

21. Sol fictionibus annuis, Luna, &c.] Ita distinguendā hanc periodum recte adnotauit Latinus. Millilia verō fulgura intelligit. Substillū interpretatur Paulus apud Festum, tempus ante pluiam iam penē uentū, & post pluiam nō perspicuum, quod iam stillat, aut uentū desierit. Atqui videtur hic imitatus Auctor Varonem de lingua Latina lib. 8. ubi similiter comprobatur nō absurdam esse vocum mutationem, quum & calum & terra & aer & mare sepe variant.

22. de flustris temperatū & extemplo de decumanis, &c.] Flustra dicitur, inquit Festus, cum in mari fluctus nō mouentur: Decumani vero fluctus dicuntur, qui maximi (vbi adnotauit Rhenanus.) nam & eorum decimū maius nascitur, inquit Festus. Politianus vero distell. c. 86. addit etiam scuta amplissima decumana occupari, & decumanam in castris portam, quæ ab hoste auersa est, ac decumanū in agro limitem, qui ab oriente est ad occasū: citans de fluctu decumano Ouid. 1. Trist. & II. Metam. Silium Italici. l. 14. Senec. in Trag. Argemnonē, Lucan. 5. l. Pharsal. & Val. Flaccū 2. l. Argemnonē.

23. Sic & terram si recentis, temporatim uellitri amantem, prope sis, &c.] Turnebus legendum emendat: verti uarietatem, prope possis; sed placet prior lectio, magis Tertullianica, maxime consentientibus Vaticanis exemplaribus. Paulo post ex emendatione Latinæ, confirmatū idē codic. reposuimus: montium scapula; pro: scapula. Est vero noue dictum: ebullando.

24. Mutat

24. Mutavit & totus orbis, &c.] Mutavit, & infra, Mutat, ac aduers. Valentinianos, mutabit; absolute accipi adnotat Rhenanus; addens: buccinas minores esse conchas quas buccina vocat Plinius, ad similitudinem eius buccini quo sonus editur, unde ex rotunditate orbis in margine incisa illi nomen est; verbis mutauit ex libro 9. nat. hist. cap. 36. Tacite autem pingit Auctor Platonem, samquam qui non crediderit ardua fluitasse. Quod reperit in Apologetico cap. 40. ubi de eo latius. Atqui vnus cod. Vatic. in forma mutauit, pro; infirma; sed placet quod Latinus legit: infirma, agis autem de diluuiis.

25. Nulla iam Delos, Rhene, Samos; & illa, si non mendax Plato, in Atlantico Lybiam & Asiam adaequans quaeritur nunc, &c.] ita hunc locum restituit Turnebus partim ex coniectura, partim ex Apologetico Tertull. infra pro eo quod erat: & Sybilla non mendax, Eon in Atlantico, nam & Plato (inquit) in Timaeo scribit, in mari Atlantico insulam ingentem submersam, & insulam exiguam Delo vicinam commemorat Stephanus, cui nomen Rhene. Ego verò malui retinere: harenae Samos: eò quod haec insula Plinio recte repente emari emergerit; & veriorum puto lectionem: & si ille non mendax. (Plato nempe cuius paulo ante facta est mentio) Eon, ut ironice adulat ad Aeonas Valentinianorum signentis plenos è schola Platonis profectos, Pro quo facere videtur illud Tertulliani infra Tom. 3. lib. adu. Valentin. insulam Feliculam credas, tanta tabulata caelorum, nescio vbi. Atqui de harum aliarum que insularum interitus ac Sicilia insula ex continente, latius infra in Apolog. ad cap. 40. ubi ipsidem penè verbis Tertullianus vitur. Et vero: nomen vitij quod plaga illa discidij mari inhaeruit, aut, ut Vatic. cod. imbuuit, intellego Rhegium, quipp: quod Graecè obrutum significet. Fretum nempe inter Sicilia n. & Italiam ita dictum; quod, quum antea coniuncta essent, medium illud spatium aquis obrutum esset, & per angustiam scissum, sicuti ex Sallustio citat Isidor. Etym. lib. 4. in voce: Sicilia, ad Seruio mutatus.

26. Patitur & còrines, de caelo, aut de suo, &c.] De caelo exempla profert, mare mortuum in Palestina iuxta Iordanem, ortum ex conflagratione caelesti Sodome & Gomorrhæ, ac Vulfinios Tuscias, de suo vero, id est ex montium incendio Pompeios Campanie oppidum, de quibus latius infra in Apologetico.

27. Et solus audiebat,] Videtur similis phrasis qualis paulo post: & sicubi aliqua gens occuparat, sibi met soli erat, & infra Tom. 3. lib. adu. Hermo. cap. 3. Nam Deus sibi erat, nisi malit quis ex coniectura Carionis legere, & sol sua videbat.

28. Vinam & Asia, & Africa, &c.] Subindicat contigisse eiusmodi conflagrationes, non solum in Europa sed & in Asia & in Africa, duabus reliquis orbis partibus. De illa scribit Plin. hist. nat. lib. 2. cap. 86. Tiberij Cesaris principatu xlii. (imo secundum Euseb. Chron. xlii.) Asiae vrbes una nocte postatas, maximo (inquit) memoria hominum terre motu; quem eundem fuisse qui in passione Domini contigit recte sentit Orf. lib. 7. cap. 4. qui post Eusebium etiam sub Traiano Casare 4. Asiae ciuitates subuersas narrat, Graecie duas, & Galatia tres. De Africa & Thracia terre motibus alicubi meminit D. Augustinus; Euseb. anno Traiani 16. addit Anchiochenum terre motum in Syria que Africae conturbatur, & sub Hadriano Nicopolis ac Casareae. Vide autem plura orbis detrimenta quibus sitis mutati sunt dicto lib. nat. hist. apud Plinium.

29. Vnicis castris fraudatis expiata,] Edit. 1. Thu-

nica castris, sed prior lectio confirmatur ex manuscripto. Videtur alludere ad Plin. lib. 2. nat. hist. cap. 86. Creberimus inquit, Panico bello, intra eundem annum septies atque quinquages nuntiatum Romam terre motus. Quo quidem anno ad Thrasimenum lacum dimicantes, maximum motum neque Panni sensere neque Romani. Quod ipsum repetit latius Orf. lib. 4. c. 15.

30. Regnorum vices, &c.] Regnorum vices iam inde à Nino Beli Progenie ultra quem stilus non solet scriptorum extendi (qua vox aut similis hic suppleri debet ut perfecta sit oratio) videre est apud Eusebium in chronico, qui praeter Hebraeorum regnum quod ab ipso mundi natalibus cepisse constat, ab Assyriorum, Syconiarum, & Aegyptiorum regnis auspiciatur; Argiurum deinde Atheniensiumque adiciens reges, & Argiurum deficientibus Myconiarum, inde Latinorum; Syconijs Lacedaemiorum regna subiiciens; & Corinthiorum dynastias coniungens; deinceps Medorum deinceps Assyrijs & post Lacedaemias Macedonum, ac deficientibus regibus, Corinthijs Lydonum, Latinisque Romanorum, ac Media deinceps Persarum, imperia per Olympiades profertur. Post haec, Atheniensium primo, deinde Lydonum inde Aegypti regnorum occasu indicato & regibus expulsi ad Consulatus Romae redacta Rep. rursum renatam. Aegyptiorum sine Alexandrinorum dynastiam profertur, deinde translatum imperium casu Dario a Persis ad Macedonas & per Alexandri Magni obitum dispersionem in regna varia Aegypti, Syriae, & Asiae, tandemque sub Augusto Casare vni Romano Imperio cessisse perquam eleganter demonstrat. Nec minus egregie D. August. toto lib. 18. de Ciuit. Dei, & suis in illum Anotat. Ludo. Vices.

31. si tamen Ninus regnauit primus,] Quod Ninus primus non regnauerit alias latior dicendi se campus offerret. hoc vnum hic adiciam quod Iustinus hist. lib. 1. antiquiores Nino fuisse dicit Sesostrem Aegypti & Tanaem Scythia reges, & Scythias Asiam per mille quingentos annos veltigalem fuisse, donec tribuit Ninus Assyriorum rex finem fecit. Var. autem cod. legunt: si forte cui historiae pateant, pro eo quod alij: si forte aui.

32. alias verifera compensato redit, &c.] Quomodo Delos de qua supra & Rhodos de qua in Apologetico, aliaque multae insulae semel absorptae aut nunquam antea conspectae, apparuerint denso, aut recens eratae sint, late profertur Plinius dicto lib. 2. nat. hist. deinde per eam quam profertur gentium transmigrationem verifera illam compensatam satis probat, qui sit ut omnino confirmem coniecturam Turn. qui consequenter legit.

33. Nam & primitijs, (sua potius iuxta 3. Vatic. cod. primitus) maiore ambitu terra casta,] pro eo quod erat: iam & primitijs maiorem ambitum. Atqui: runcare, euellere est, rursus querere Nonio, crebro querere Eest; iuxta illud Glassarij: ut latebris rufpans rimer maritimus, ac si dicat Auctor, ibi truncatam copiam ubi abundabat, & nouas sedes quaesitus ubi deserta erat populis regio; qui eleganter dixit: per vbique orbis; at; vrbes ex vrbibus pangerentur, quod clarius dixit Auctor infra Tom. 3. lib. de Anima: Inuenimus (inquit) apud commentarios humanarum antiquitatum paulatim humanum genus exuberasse, dum Aborigines vel vagi, vel extorres, vel gloriosi quique occupant terras &c. dum sollempnes etiam migrationes quas ue toxias appellant, consilio exonerandae popularitatis in alios fines examina gentis eructant, &c. ne prolixiores simus hoc vno addito, quod

similiter ibi dixerit: saxa panguntur.

34. Scythæ exuberant in Perlas, Ex coniectura Turnebi adicit: in Vatic. cod. & I. edit. legunt: Maschitæ, pro quo si substituitur: Massagetæ, tolerari poterit. De Scytharum vero examinibus in Perlas translatis nominatim hæcenus non licuit quid reperire. Videtur igitur cum D. Epiphano, Iustino, & Plinio Auctor sentire, quorum hic histor. nat. lib. 6. cap. 17. Scythas omnium hominum primos facit; Epiph. omnes eos qui post diluuium à Noë filijs processerant, ad Babylonicam usque turris edificationem, Scythas dicit appellatos. Iustinus causam etiam addit, quod editior sit terris detecta, quod vel inde confirmatur quod D. Hieronymus montes Ararat in quibus arca quiescit interpretetur montem Caucasum qui est in Scythiæ finibus, & quod, Hrabanus dicit. oper. de nat. rer. lib. 12. cap. 3. dicat Nemroth gigantem in Persidem abiisse post linguarum cōfusionem: idque Perlas ignem colere docuisse. Aut certe Perlarum nomine Partios intelligit, quippe quod ita dictos autumat Iustinus hist. lib. 42. eo quod exules Scytharum fuerint, & lib. 1. à Scythis condita adfirmat Parthicum & Bactrianum imperia. Quam coniecturam probabilem magis reddidit quod Hrabanus lib. 5. cap. supracitatis sub Parthico regno Persidem comprehendit. & vero posterius hoc indicat ipse Auctor loco citato, ubi subiungit exempli gratia: ut Scythæ in Parthicas, terras nempe Ludouicus tamen Carri dicebat ex corrupta scriptura librorum Vaticanorum legendum videri: Macetæ: pro; Macedonibus, de quo iudicat lector.

35. Phœnicæ in Africam eructant, De Carthagine à Phœnicibus in Africa condita loquitur, quod ipsædem verbis repetit Auctor infra lib. de Anima.

36. Romanos Phryges pariunt, Nota est historia de Romanorum origine ex Phrygibus Troianorum nempe reliquijs, Aenea & posteris.

37. Chaldaem semen in Aegyptum educatur, &c. Turneb. ex coniectura educitur pro; educatur; nec multum dissentit quod Vatic. i. cod. legit; adducitur. verum educari pro educi familiare est Auctori lib. de Vel. virg. Atqui sacris literis plus sacis hoc innatuit, quod non nisi post exitum ex Aegypto Iudæa gens cognominata sit populus seu filij Israël, adludit interim ad illud Psalmi 113. In exitu Israël de Aegypto, domus Iacob de populo barbaro facta est Iudæa sanctificatio eius.

38. Sic & Herculeæ posteritas, qui Temeno pariter, &c. Adnotauit Turneb. malle se legere, Tifameno pullo; quia regnante Orestis filio Tifameno, Pausania & Eusebio in chron. testibus, Heraclidarum in Peloponnesum descensus contigit. Sed refragatur idem Pausanias, quippe qui lib. 3. quem Laconica inscripsit, dicit regni factione quadam diuisum, idque à Messenij Temeno, ab Argiuis Cresponti delatum. Rectè proinde Tertullian. Temeno pariter id est, cum Temeno Peloponnesum occupando producant. Qui interim loco supracitato lib. de Anima, Menidas, vocat quos hic Herculeam posteritatem, de quo ibi latius.

39. Sic & Iones Nilei comites Asiam, &c. Ionium ab Athenis emigrationem, quos proinde Auctor nuncupat Athenienses, qui antea eo confugerant, factam scribit Euseb. in chron. anno 100. post Troia captiuitatem inter quos & Homerum secundæ sententiam Aristarchi, secundum Philochorum vero anno 180. Ab his Ionia cognominata regio Asia minoris, qua est inter Cariam & Eoliam, in qua inter ceteras urbes collocat Ephesum &

Smynam Plinius lib. 5. cap. 29.

40. sic & Corinthij cum Archia muniunt Syraculas, De conditis Syraculis in Sicilia ab Archia, vide Diodorum Siculum, & Siciliam Huberti Goltzj.

41. Quantum vrbium aut produxit, aut auxit aut reddidit præsentis Imperij triplex virtus, &c. Rhenani coniecturam de triplici Imperij virtute, tribus (inquam) Augustis Severo, Nigro, & Albino satis superque refellit Pescennij Nigri interfectio, iam ante initium imperium à Severo; quoniam potius intelligi debere Severum Imper. & Antoninij eius filium ac Albinum Cæsares, latius in vita Auctoris nostri deduximus, ad quam lectorem remittimus. Rectè interim hinc colligit Rhen. scriptum esse hunc ante librum ad Scapulam, & proinde etiam ante Apologeticum, in quibus Albinianorum meminit, tanquam qui cum Albino in Severum Imperatorem conspirassent.

42. eradicato omni aconito, &c. Palchra metaphora, de Aconito, vide Plinium lib. 27. cap. 2. cactus autem quam cum rubo coniungit Auct. byberba est aulecta, qua ve adnotat Turn. Plinio teste in Sicilia nascitur, cuius etiam meminerunt Theophrastus in quodam Eiddis, Theophrastus & Athenæus.

43. super Alcinoi pomum & Midæ rosetum, &c. Pomaria Alcinoi regis in Coryra insula celebrantur à Plinio lib. 19. cap. 4. meminit etiam Homerus lib. 7. Odiss. cuius ipsa verba citantur à Iustin. mart. Adiuuantes ad similitudinem paradisi exprimendam. Videtur autem Midas rex in Phrygia celebre habuisse, rosetum, quippe quom etiam infra Tom. 2. lib. de Coron. milit. cap. 14. dicat Auctor: centenarijs rotis ex horto Midæ lectis.

CAP. III.

44. Mutant & bestiae pro veste formam, &c. Tertium, qui ita vult distinguere, libri huius caput hic merito collocabit, in quo institutum sum Auctor probatur, quod animantia quædã formam suam mutant, tum quod non modo primis generis humani parens vestem non semel mutarit pro necessitate, sed paulatim pro mollicie & ornatu variæ indumentorum formæ, inter quas & Pallium, promulgata fuerint.

45. Quamquam & Pauo, &c. Pauum elegantem describit; ut pote quod illi vestis pluma, & quidem de caraculis (id est mea quidem sententia apta conficiendis accubitis, quibus, inquam, ad accumbendum crebantur, quæ molli pluma replebantur, veluti ex Heliodorali vita patere scribit Turn.) omni conchylio depreffior; omni patagio, id est aureo clauo iuxta Nonium qui vesti immitti solet, seminis vrsitato, ad instar lati clauis rorum; (clauum autem interpretatur in Varronem Scalliger plagulam quæ ab humeris in pectus demittebatur, clauis quibusdam consista) inauratior; & omni symmate solutior, facit autem ad intellectum huius loci Plin. lib. 10. nat. hist. cap. 20.

46. Nominandus est & serpens, &c. Quod hic de serpente, Ouid. 7. metam. de dracone refert mutare esse pellem in senectæ. Isidorus in Etymol. & Hraban. de nat. rer. lib. 8. cap. 3. Tertulliano consentiunt. Hinc natum prouerbum: pellem mutare. Atqui quemadmodum ex coniectura Latinij legimus: in angusta se stipat; pro in angustias stipat; ita etiam Turn. sequitur: nouum se explicat; pro: nouus explicat. Et si Carrieni videbantur prisca scriptura retinenda, & ubique ita accipiende, ut supra voces illæ mutat, vestit. & infra; suspendit,

exterminat: alique voces Tertulliano familiares. Emen-
dauimus etiam cum Latino: recuratur; pro eo quod
erat in quibusdam cod. recurantur; in alijs: recu-
lantur.

47. Hiæna, si obserues, sexus annalis est, &c.]
Ita emendauimus ex 2. Vatic. cod. pro: Hienam, atqui
hanc opinionem vulg. esse adserit Plinius lib. 8. cap. 30.
sed negari ab Aristotele, idque l. 3. $\alpha\pi\epsilon\iota \xi\omega\omega\upsilon \gamma\epsilon\upsilon\sigma\tau\omega\upsilon$.
Hanc tamen sententiam sequuntur Ouid. metam. 15. Orus
Apollo, & Alianus, qui Hiæna serpenti id adtribuunt.

48. Tæco ceruum, &c.] Huc pertinet illud Hra-
bani de nat. rer. lib. 7. cap. 8. Cerui serpentum inimici,
cum sese grauatō infirmitate (quod Terrull. in senectute
dicit) perferant, spiritu narium eos extrahūt de cauernis
& superata pernicie veneni, eorum pabulo reparantur.

49. Est & quadrupes tardigrada, &c.] Pulcherri-
ma & admodum grandiloqua pusilla Chamaleontis
descriptio. versiculus autem cuius capax est hæc bestiola,
Pacumanus est, et a Cicrone l. de diuinatōe iuxta quod
adnotat recte Rhenan., cum alijs duobus sic refertur.

Sanguine cassā domiporta, terrigena traditur;

Quadrupes, tardigrada, agrestis, humilis, aspera;
Capite breui, ceruice angustina, affectu truci.

Adit Crinitus de bon. disc. l. 1. c. 7.

Eusferat inanima cum animali sono, facit etiam in-
tellectum huius loci quod habet Plin. nat. hist. l. 8. c. 33.
de Chamaleonte, cuius inter cetera hæc sunt verba:
figura & magnitudine lacerta erat, nisi crura es-
sent recta & excelliora, motus tardior vt testudi-
ni, corpus asperum vt crocodilo, oculi in recessu
caui tenui discrimine prægrandes, & corpori con-
colores: nunquam eos operit, nec pupillā mouet,
sed totius oculi versatione semper adipicit. Solus
animalium nec cibo, nec potu, neque alio quā æ-
ris alimēto nutritur. & coloris natura mirabilior:
mutat namque eum subinde & oculis & cauda, &
toto corpore: reddūtque semper quæcumque pro-
ximè attingit, præter rubrum candidumque. Hoc
est enim quod obicere dicit Auctor: vt quid accessit,
inde suffunditur. Eodem pertinet quod Rex Theodori-
cus Ostrogastus epist. per Rhenan. citata ad Abundantiū
dicit: colores suos multifaria qualitate cōmutat, vt
modo Veneta, modo blattea, modo Præfina, modo
possit Cyanea reperiri. Atqui ex cōiectura Lud. Car-
niti emendauimus: & Græciā nominis: pro & Græciā
nominis aut: gratiam nominis vti castigauit Turneb.
& addidimus: l. c. vbi nunc legitur: Vix se a terra suspē-
dit. Vaticani codices paulo post rectè legunt: indefectus;
pro indefessus. Contrario enim sensu Auctor adiectiua
voce: defectus nō semel vtitur. Exempli gratia l. de Fel.
Virg. c. 8. & nulla sui parte defectū. Idem: Stillicans,
pro: follicans; sed placet magis vulgata lectio, præsertim
quam D. Hieron. (vbi rectè adnotat Rhen.) caligis folli-
cantes, id est, distent ut nominet ad Eustoch. de cust. virg.
Porro Prouerbum illud: de corio suo ludere; traditur
(inquit Crinitus de honest. disc. l. 18. c. ult.) de iis homini-
bus qui ad omnia commode atque aptissime se habent,
quod in Athemensem Alcibiadem relatum est.

50. Multa dicendum fuit, vt ad hominem præ-
structum perueniretur] Phrasīs veteris Tertulliano fa-
miliaris, vti & potitur; cum accusatiuo, ac: extermi-
nat, absolūtē. Hominis autem primi Adami eam muta-
tionem adferre, quod primum inuestis creatus sit, deinde
post sapientiam haud dum licitam, id est, post scien-
tiam boni & mali, ficulneis folijs circumdatus, deni-

que quum paradiso pelleretur ob delictum, pellitus orbi
vt metallo, id est, ad instar eorum qui ad metalla dam-
nantur, datus sit.

51. Sed arcana ista nec omnium nosse] Locis insi-
gnis veteribus vstratis, de sacris scripturis non cuius pro-
palandis.

52. Et Alexander digerit & Afer legit, &c.] Vat.
2. cod. mater pro: Afer. Alexandrū videtur mihi intel-
ligere Polyhistorē, & Dionysium Afrum.

53. Ea tempestate Osiridis, &c.] Apis Argiuorū
rex III. post diluuium sub Ogige rege Euseb. in chron. Io-
nis ex Niobe Inachi filia filius, postquam fratri Egialeo
id regni reliquisset, in Ægyptum profectus etiam Osiris
nuncupatus est, & post obitum Serapis, hacigitur tempe-
state sentit Tertull. quum ad illum venit Ammon ouium
pastor, idem qui Ioui Hammoni templum cōstruxit Mer-
curium lanificij seu lanitij autorem fuisse, quod confir-
mat Plin. nat. hist. l. 7. c. 56. dum Ægyptiū rexilia Er-
rachne linis & retia adtribuit. alij Minerva. Hinc factum
vt Ouid. fabuletur 6. Metam. de certamine Minerva &
Arachnes. Atqui: Valit. vox est antiqua, pro euasit.

pro: deglubasse oueculam: conuicit legēdum Turn. de-
libasse: & videtur eodem alludere quod habent Vat. cod.
dilatasse: verum malui retinere cu Latino: diglubasse,
eo quod hic sacrificij nulla mentio, sed hoc duxerat quod
ad vsus vestis oueculam diglubarit. Vat. autem cod.
legunt paulo post: Philyra tenui iunxerat pro vinxerat.

vbi improprie accipitur, Philyra. ad similitudinem bra-
ctearum ex Philyra cōfectarum sive lemniscorum, de qui-
bus infra lib. de Cor. milit. c. 12.

54. Nec de ouilibus dico Milesijs & Selgicis & al-
tinis.] Milefia vellera rū à Virgilio Georg. 3. vbi ab Ho-
ratio alicubi celebrantur. Selga (vt adnotat Rhen.) Pisdar-
i vrbis est qui Licia Ciliciaque cōtermini sunt. Altinates
lanas laudat Columella l. 7. c. 2. easdem & Tarentinas in
Apulia sive Calabria: quibus infra Martialis hoc disticho:
Velleribus primis Apulia, Parma secundis
Nobilis, Altinum tertia laudat ouis.

Vide Adm. in lib. de hab. Virg. Tom. 2. infra.

55. Aut quis Tarentum vel Bœtica cluet, &c.]
Ex cōiectura lego: quis pro quibus; vt constat sensus, ac
si dicat: quibus Tarentum & Bœtica cluet, id est,
celebratur ac pollet. nam ita accipitur (vt rectè adnotauit.
Fabricius in Doct. Christ.) apud Alcinum & Pruden-
tium: cuius est illud: prædiuite cultu, Illustrata cluis.
De alia eius significatione infra latius, vbi de Cluacina
dea erit sermo. Taretū in Calabria est; Bœtica Hispania
regio, vnde etiamnum lana natura color ste aduehantur.

56. Nam & de mari vellera quæ, &c.] Turne-
bus censet legēdum: queis, sed placet vulgata lectio. At-
qui de purpura quomodo inuenta sit à Tyro nympha, cuius
amore captus fuerit Hercules, ex Nonno Greco poeta &
Polluce lib. 1. ad Commodum, pulchrè deducit Politianus
miscel. cap. 12.

57. Prorsus haud laret bombycem] facit ad huius
loci intellectum quod habet Clem. Alexand. Pædag. lib.
2. Est inquit, bombyx primum vermis, deinde aspera: ex
eo nascitur cruce; post quam in tertia metamorphosi inno-
uatur papilio, quem nonnulli Græci appellāt $\nu\epsilon\chi\upsilon\delta\alpha\lambda\omega\upsilon\varsigma$
ex quo longum stamen nascitur, quod clarius etiam narrat
Plin. lib. 11. nat. hist. cap. 22. atquin distendit neutrali-
ter accipitur, pro; distenditur; & iuxta quod adnotauit
Gagnæus; idonius, aduerbialiter. Turneb. autem censet
legēdum: animata iam stamina euolues, & Vat.
cod. legunt: volues, pro eo quod est: animata iam stami-

nè alio; sed placet vulgata lectio. Emendauimus vero in-
xtra phrasim Tertullianicam: proinde, pro: perinde.

58. Tantam igitur paraturam materiarum, &c.] Ita restituit hunc locum primus Rhenanus ex codice Gor-
tensi, adnotans has voces Tertullianicas: paratura; gen-
tilitus, id est secundum gentis cuiusque morem. passiu-
tus: pro; passim; & paulopost; planitus, pro: de plano.
his adde: incommunes, pro: peculiatas.

59. Idem Cato, &c.] De Catone maiore loquitur.
nam quantum oderat (inquit Vives ad cap. 23. lib. 1. D.
Aug. de Ciuit. Dei.) Græcos proauus M. Porcius Cato,
tantum dilexit eius pronepos Cato minor Vticensis co-
gnominatus.

CAPVT IIII.

60. Quid nunc? si est Romanitas omnia alia,
nec vestis; tamen admodum Græci estis. Anne ita
est? Caput quartum rectè huius libri quis hic collocarit;
quo docet probro ueriti non posse habitus mutationem sed
natura & rectè discipline; pulchrè pudenda æthnicorum
facta commemorans. Atqui cum & prima editio, tum
hac periodo tum sepius alibi esset mendosissima; plus de-
bent studiosi Sigisfrundo Gelenio, quam quis opinetur;
quod manifestum erit si quis conferre uolet primam Ter-
tulliani editionem anni 1521. cum secunda editione anni
1539. Pulchrè itaque, exempli gratia, & hunc locum re-
stituit pro eo quod erat, Quid nunc si & Romanitas
omnium salus tamè admodum Græci estis. ego inter-
rum aliter paulo distinxit hunc locum: & pro; At non ita
est; substituit; Anne, eo quod tum 1. edit. tum. Vatic. cod.
legant; Aut ne notari autem digna vox Romanitas.

61. Vnde gentium, &c.] Et si dicat? Numquid à
Græci studia palestra ad prouinciam uestram antea me-
lius exercitiam transierunt? Verum de his latius Tom.
2. lib. de Spectaculis. Ex Vatic. cod. restituit: incassum la-
borantia; pro; cassum.

62. Vnde apud aliquos Numidas, &c.] Molliti-
ciem Aforum notat; quod cum olim cesariati fuerint
etiam equis Numidæ, iam comam & barbam radant, &
sic etiam in Europam & Africam irruerint. Atque mun-
ditiæ exoticæ, siue (ut uisus Vat. cod.) Xysticæ, ut al-
ludat ad gladiatores qui etiam totum corpus radabant.
nam Suetonius in Aug. cap. 47. Xysticorum concertationes
gladiatorias uocat. facit autem ad huius loci intelle-
ctum & alterius infra Tom. 2. de cultu femin. ubi etiam
de uirorū barbis agit; quod habet Iulius Comm. de Coma.
cap. 2. sensus fuisse obseruatos ab antiquis modos, quibus
crinum siluam tollerent, nam aut tundeant forficulas;
aut radabant nonacula (de quibus hic dicitur; iuxta cu-
tem tonsor & cultri vertex.) aut deglabratorij me-
dicamentis extringebant; aut pice resinaue (hinc illud;
rapax ab ala resina) extripabant; aut denique uolcellis
(hinc; furax à mente uolcella) eradicabant. Vbi etiam
uidere est quomodo ex Asia mollicies hæc emanarit cum
narrat ex Chrysippo a Persis ad Alexandrum magnum,
inde eadem pene atate Romanorum uirtute in Asiaticam
luxuriam degenerante (testibus Varro lib. 3. de re Rust.
& Plinio lib. 7. nat. hist. cap. 59.) CCCCLIV. anno ab
urbe condita primum Romam ex Sicilia tonsores euocatos.

63. Græcatim depallari.] mira phrasim, sicuti &
infra: nisi aurum Græcatos minime decet; & rur-
sum: crepidæ Græcate (seu potius, cretate) Græca-
tim Esculapio adulantur. Videtur autem Græcatim
accipi; pro: Græco ritu; & depallari (quod legendum
puto pro eo quod erat: depallari) idem esse quod antea di-
xur; sine pallio fieri, ac si dicat: cur potius Græcos imita-

mini in demudando capillis corpore quam in amiccendo.

64. Naturam itaque concussit Larillaus heros,
&c.] Achillem intelligit, uti rectè Rhenanus, ostendit-
que una etymologiam nominis. Aium enim appellatum
Achillem dicitur τὸ εὐχρηστὸν κείλεισι χιτῶν, ὁ ἐπὶ
τῶν ὀφθαλμῶν; hoc est, ob id quod labijs nutrimentum non atti-
gerit. nam illi lactis alimonia defuit, à Chirone medullis
tantum ceruicis enutrito. Proinde Myrmidones hoc eum
nomine uocauerunt, ut auctor est Euphorion. Atque hoc
est quod Tertullianus dicit illum vacuisse labijs ab
uerberum gustu, id est non fuisse lac nutritrici, nam usur-
pat, vacuerat, more suo, pro; vacauerat quod tamen le-
git Vatic. 1. & Latinus. Atqui Scrupæam Icholam,
saxeam Latrum Chironis intelligit. historia, quam hic
attingit ex varijs auctoribus hæc colligitur. Cum mater
Thetis à Proteo uate audisset, in expeditione Troiana pe-
riturum se eo cum Græcis proficisceretur; iam aditum in-
ter filias regis Lycomedis in Syro Agæi maris insula puellari
habitu primò occultit. atque hæc tunc ferenda
(inquit Tertull.) matris sollicitudo; at illud uirga-
rio dignum, quod etiam postquam clanculum Deda-
miam hospitij sui filiam uisitasset & ex ea Pyrrhum susce-
pisset, adhuc & stolam muliebrem & reliqua forme
nociua (que eisdem penè uerbis enarrat Auctor lib. de
cultu feminar.) adhuc contra naturam usurparit, uti sta-
tua eius apud Sigæum, ubi sepultus est, satis indicat. &
nihilominus ex femina iterum uir factus sit quum accepti
oraculo Troiam sine Achille uinci non posse, Phylis inter
merces femineæ galcan scutum gladiumque immisisset,
ipse ad arma profectus; ferrum (inquit Tertull.) uir-
rum attrahit; quod contra salutem fecisse eum constat.
nam sagitta à Paride in Apollinis Tymbrei templo in-
terfectus est. Est autem, ut monuit Carrio, Homeri hemi-
stichium: οδυσσ. π. in oratione Phylis ad Telemachum
αὐτὸς γὰρ ἐπέδνετο δῖος ἐγὼ σιδῆρος. quod ipsum
sic expressit Val. flaccus: Iamque uirū trahit ipse chalybi.

65. Patiens iam striculus, &c.] Placet hæc Rhe-
nani & Gelenij lectio, eo quod Achilles iam adultus
virginem se singularit, quasi, qui ne agnosceretur, erum-
pentem malarum lanuginem striculus aduri passus sit.
magis (inquam) aridet, quam quod Ad. lib. 7. cap. 20.
& lib. II. cap. 22. Turnebus legendum censet: Patiens
certe iam striculus; eo significatu quo Arnobius gra-
duculum puerum à stricula quadam corporis sollicitate
striculus uocat, dum leuigari dicit in speciem habitū non-
dum duri & striculi passionis. maxime cum & 1. editio
striculus legat & Vat. cod. eodem accedant etsi corrupti.
quorum unus illi consentit, & alter habet: iam uilstricu-
lus. ex qua ego conformiter Turn. prima facie coniecimus
suasit tum supra dicta ratio, tum id quod sequitur.

66. Turpius adhuc libido, &c.] Vbi Hercules
turpem libidinem cum dicta materna formidine confert.
Atqui mirabili compositione: Scytalofagittipelliger,
dicitur, eo quod (inquit Rhen.) clauam sagittas & pel-
lem gestaret. nam σκυτῶν δὲ λῶν Græcis etiam baculum signi-
ficat. Non est dissimilis compositionis uocabulum illud,
pari etiam syllabarum numero, quo Cyclops in Epigram-
matibus Græcis Ἰνποϋροχῆμῳ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν
appellatur, hoc est seræ & flexuosa frontis. Turpem autem hæc
Herculis, quem pro Deo colebant, feruitutem, qua seruauit
Omphalæ Hydæ meretrici, gentibus etiam impropereant
Origenes lib. 3. & 7. contra Celsum, Lact. de fals. relig.
lib. 1. cap. 9. & Arnobius alicubi.

67. Vbi Diomedes & cruenta præfepia,] Cele-
brantur

brantur 12. certamina Herculis Almena filij (nim
plures fuisse Hercules adnotauimus ad librum D. Cypriani
de Idolo. num. 6.) tum a poetis et historicis, tum etiam a Cle-
mente Alexandrino lib. 5. Strom. Eusebio de preparatione
Euang. lib. 3. cap. 4. ac D. Aug. lib. 18. de ciuit. Dei cap.
12. & omnium apertissime a Boetio de cons. philos. lib. 4.
metr. 7. quaedam etiam a Minutio, Arnobio, & Lactan-
tio. inter ea unum est quod hic adfert Auctor, de supera-
to Glauco Diomede, qui corporibus humanis equos suos
pascibat, quem vicissim illis deorandum dederit.

68. Vbi Bulyris & vultuarum altaria] Hoc cer-
tanen cum Bulyride Aegypti rege, qui etiam humano
diis suis licabat sanguine, August. inter 12. numerat. lo-
co cuius alij lactam cum Anteo in Mauritania ponunt;
quam Augustinus cum Eusebio in Coron. masculi aderi-
bui Herculis Aegyptio. certe nec Virgilius hanc Herculis
Italico dat.

69. Vbi Geyon ter vnus cerebris adhuc cor-
rum, &c.] Castigauit ita hunc locum. Rhenanus ex Gor-
tensi cod. pro eo quod erat: Vbi Gereon, vbi Cerberus
vultus ut est, & Gerionem tricipitem, id est (interprete
seruio in Virg.) Hispanie tribus regnis praefectum, histo-
ria; & Cerberum tricipitem poete, immo ipse quoque
diotus, ab Hercule interfectum narrat, si retineatur illa
lectio; metaphoricus de claua Herculis loquitur, cerebris
distorum regum aspersa.

70. Vetus iam Hydra Centaurorumque san-
guis, &c.] En quartum & quintum Hercules certamen
cum Hydra, scilicet (inquit Minutius in Octauio) volue-
ribus renascente, & cum Centauris, equis (inquit idem)
suis hominibus implexis. Arqui vide lib. de cor. mil. infra
Tom. 2. ad intellectum huius loci de corone Herculis.

71. Ne sobria mulieris, &c. sub exuias be-
stia, &c.] Hic de pelle agit leonis Nemea, quo sexto certam-
mine deuicto vestiebatur Hercules. cuius etiam Lactantius
meminit. Apud Boetium habes praeterea sex alia Hercu-
li huius certamina, nempe cum Harpyis auibus, quas (in-
quit Lactant.) sagittis deiecit, cum dracone malorum au-
rentium custode; cum Echelo, cum Caco; cum Apro Ca-
lydonio, de quo etiam Lactant. cum Celo denique: quod
fabulantur eum & Achilantem humeris sustinuisse. Ta-
tianus aduersus gentes eis etiam improperat, quod Her-
cules Thespij (seu potius Thelij), vti corrigendus est
locus ex Arnobio filius 50. vna nocte violarit. Reste au-
tem diuinauit Rhenanus legendum: telino; aut; phyl-
lino: pro eo quod est in 1. edit. & Vatic. pelino, cum
illa sint vnguentorum nomina apud Plinium lib. 13. cap.
1. faciunt ad hunc locum, ut etiam adnotat Rhenanus, quae
apud Senecam in Tragedia leguntur, nempe haec:

Fortem vocemus cuius ex humeris leo
Donum puellar factus, & claua, excidit
Fulitque pictum veste Sidonia latus.
Fortem vocemus, cuius ho tientes comae
Maderit nardo. Laudemus qui ignotas manus
Ad non virilem tympani mouit sonum,
Mitra ferocem Barbara frontem premens.

72. Sicilia leonina, &c.] Vt. cod. Sicilia. quantum
apparet, non male, pro *σικκίπος* aut *σικκίπορα*, quae di-
uinitem Graecae significat. Lud. tanen Carrio stitia, reti-
nenda omnino existimabat. idque elegantissime dictu esse
contendebat. se enim & Claudianum dixisse de leone,
quamuis alia in re flauentes adtingit stitia fetas.

73. Genuinos inter antias adumbratos] Ant-
tias (inquit Rhenan.) vocat capillos anteriores a fronte
pendentes; genuinos vero dentes leonis. addidi autē vo-

culam, ne, ut sensus constaret.

74. Qualis ille Hercules in theistiro, &c.] Ita
legit Rhen. pro: in serico. Est autem theistitum *θε-
ιστιον* iud. cor. hoc est aestiua vestis, cuius meminit Iul.
Pollux lib. 7. D. Hieronymus in comment. in Isaiam: Ha-
bent (inquit) mulieres & Therittra, quae nos palliola
possumus appellare: quibus obuoluta est & Rebecca, &
hodie quoque Arabia & Mesopotamia operuntur femi-
ne, quae dicuntur Graece Therittra ab eo quod in Hebr.
hoc est in aestate et caumate corpora protegere feminarum.
Haec tenus ille. Quam autem decebat Hercule Theistitrum
vestis tenuissima, tam ornabat Omphalen Leonina pelles.
nam hoc est quod Tertullianus vult dicere.

75. Sed & qui arte Tyrrinthium accesserat pu-
gil Cleomachus, &c.] Vt. cod. legitur: ante. Arqui,
Cleomachus hic, Magnus fuit (inquit idem) qui cum
in amorem cuiusdam emedi incidisset, & orationem &
mores cinadorum imitatus est. De Olympijs agnibus
alibi latius. Lego paulo post: inter cutem ex cod. Paris.
pro: intercutem.

76. Nouianus fullones] Sic à Nouio poeta dictus
(ut adnotauit Turnebus) qui fabulam a se editam, fullo-
nes, inscripsit, qui in verbo inest nefanda obscenitas.
De Lentulo Mimographo latius in Apolog. infra.

77. Vtique sicut fastigia cestuum virus occu-
pauit ita hunc locum restituit partim ex cod. Vt. partim
ex prima edit. pro eo quod erat: Vestigia cestuum viria.
nisi quis malit: virilia, aut potius: viratia, immo viriola,
id est magnarum virium sicuti interpretatur Nonius Mar-
cellus. Na sic infra tom. 1. Auctor aduerfus, Valent. exer-
citata viria & vlu viriola dixit. nisi quis Carrioni assen-
tiatur, legenti fastigia, aut vestigia cestuum viria oc-
cupauit. Magistri veteres interpretatur virias, & virio-
las, *κλαυλα*, *κλαυλα*, *κλαυλα*, *κλαυλα*, *κλαυλα*, *κλαυλα*,
κλαυλα, armillas muliebres, translatione, inquit Carrio, pulcher-
rima & huic loco aptissima.

78. Ita & endromidis solocem aliqua multi-
tia syntheti extruxit] placet magis extruxit: quam
extruxit. Endromis (vni recte adnotauit Rhenanus) ves-
tis erat hirsuta & villi longioris, quae in balneis & gym-
nasijis praecipue solebant vti veteres: sic dicta quod apta
cursui foret. nam *δρόμος* Graeci cursum vocant. Conuenit
autem hic Endromis pugili & cursori Cleomacho. Porro
Solox lanam crassam significat, auctore Festo. Multitia
autem erant vestimenta subtilissimis suis contexta. Syn-
thelim domesticam vestem fuisse constat, breuem & ex-
peditam, ac ex diuersis lanarum coloribus compositam, quod
nomen ipsum arguit, quae non indecorum erat vti festato-
res quoque & equites Romanos, subinde viliori vti in
diebus festis, subinde viliori vti in Saturnalibus & bal-
neis. Hic Multitiam synthelim adiectiue videtur vsur-
pare, pro subtili veste.

79. Physiconem & Sardanapalum, &c.] De
Sardanapali mollitie nota est historia de Physicone non
perinde, eo quod varient historiae in Regibus Aegypti Pro-
lomeis quibus cognomen Physicon. nam Iosephus Pro-
lomei Epiphani filium minorem natu ita nuncupatum
scribit Antiq. lib. 12. cap. 6. fratrem Prolomeis, cui videtur
consentire Strabo dum Philometoris successorem, quem alij
Euergetem, ipse Physiconem nominat, & eum quem
Eusebius Physiconem ipse Lathurum, sicut Iosephus etiā
lib. 13. cap. 17. eundem nempe, qui a matre Cleopatra ex-
pulsus sit. Iustinus simpliciter de Prolomeis loquens, post
Philopatore nihil etiā lucis addit. Cum autē Neronem
cum Physicone compareret, mihi maxime placet ut intel-

ligatur senior ille Ptolomeus Straboni & Iosepho dictus Phylcon, maritus Cleopatre sue sororis cum & crudelitatem & vite impuritatem Iustinus lib. 38. similem describit illi, quam Suetonius Neroni appingit. pro quo facit illius hac descriptio: Sagina ventris non homini sed bellue similis. nā ὄστρον ventricosum significat.

80. Nec tepidior vis vanae quoque gloriae, &c.] Ad Alexandri magni delicias & molliciem Persicam (nam Darius Medus etiam Persa à quibusdam vocatur) alludit, qua ille captius Regis habitu se induit.

81. Sarabara] namque, uti adnotat Rhenanus, vestis est Persica sine Medica (viti Turnebus) fluxa, sit eiusdem mentio Danielis 3. quod ea vestitus fuerit Daniel, & tres pueri saltem iuxta lecti. lib. de Trin. Tom. 5. infra & Auctoris T. 3. lib. de Resurr. carnis ac lib. de Orat. Tom. 2. Notanda autem hic voces: flabellatur. & Cataphractem triumphalem. secundum quod legitur i. Vatic. cod. pro: Cataphractem. Vegetius ita nuncupat thoracem militarem, quod paulo post dicit: pectus squamarum signaculum desculptum.

82. Nisi quod & philosophi, &c.] de Aristippo id apertius narrat Auctor, infra in Apolog. Atqui baxea Tyria pro: baxa, substituitur ex Turnebi coniectura; qui adnotat quod, Baxea, crepida sit Philosophica; quam, si purpuratus erat Philosophus, etiam Tyriam id est purpuram, esse oportuit.

83. Atquin alius & fetidus & crepidam erat, &c.] de Empedocle loquitur, sicut etiam lib. ad Martyr. Tom. 2. ac de Anima. Tom. 3. Porro quid, thori Platonici sint; latius infra in Apolog. cap. 47. Hoc tradit (inquit Rhenanus) & Laetius in vita Empedoclis, solitum illum are calcari. Indicant etiam hunc in ignes Aetnae montis insuissse, ex crepidulis altera, vi flammarum ad exteriora reiecta: quo se coniecerat latenter absque arbitrio, ut deus factus putaretur, dum mortuus ignoratur. Hinc ridet illum Tertullianus, quod contempta hominum sorte diuinitatem impudenter affectarit, dignum asserens qui à Diogene illo liberrimo Philosopho, non luctentis pedibus impetatur, sed in ipsa adyta Deae impurissima Cloacina & mulierum & feruentium, rapiatur. Alludit deinde Auctor ad cymbala qua Bacchantium indumentis subsuebantur.

84. in adyta Cloacinarum.] De Cloacina Dea vide Adnot. nostras in Cypr. lib. de Idol. vanit. numero 24. Hoc unum addam Tertull. Cypr. Laetianum ac DD. Prudentium & Augustinum Cloacinam vocasse à cloaca ioci gratia; sed olim etiam Venerem Cloacinam dictam iuxta Plin. lib. 15. cap. 19. nat. hist. Cluere, enim (inquit) antiqui purgare dicebant. probat utriusque Turnebus Adu. lib. 23. cap. 12. dicens ab eodem verbo eadem significatione etiam cloacas dictas, quod subterraneis cuniculis oppidorum fordes perpurarent.

85. Protulsi si quis maendrico fluxu, &c.] Vulg. lectio erat: Maendrico. Vati. cod. Maendrico; è qua veram lectionem conieci: maendrico. Iuxta illud Verg. Aeneid. 5.

Victori chlamydem auratam, cui plurima circum Purpura, Maandro duplici Melibœa cucurrit. Hoc est, interprete Servio, flexuosa purpura in modum Maandri fluminis. epichyniam autem rectè Turneb. interpretatur, supercilium.

86. quantum denotatui passiuitas offert.] passiuitas (viti rectè adnotat Rhen.) promiscuam frequentiam hic significat. Ita dixit infra in Apolog. suppeditante materias passiuitate luxuria.

87. libertinos in equestribus subuerbustis in liberalibus, &c.] Varia vestium genera pro qualitate personarum & festorum dierum significat Auctor. Sicut enim pulchre adnotat Petrus Eaber. Semestr. l. 2. quia serui artis & cucullatis vestibus sine lacernis plerumque uterentur, ingenii albatu incederet; quibusdam diebus & praesertim Saturnalibus permittebatur ut serui ingeniarum & liberti dominorum suorum vestibus uterentur. citat ad hoc Horatium, Dionem, Lampridii & Plautum. Porro: subuerbustis interpretatur Turnebus Adu. lib. 14. cap. 1. sub verberibus vestos, tanquam vox sit licentia emica, quales supra, è multis vocibus coagmentata. Carrion videbatur esse quasi sub veru vltus. ut veru sit ipsum stigma, & subuerbustis stigmatia. eo quod, inquit, Festus scribat, subuerbustam veribus vltā significat Plautus cum ait: Vlcerosam, compeditam, subuerbustam, sordidam. Rupices, Auct. lib. de Ann. interpretatur Barbaros; & iterum ea voce utitur eo significatu in Apolog. Supra autem per Rupicem videtur intelligere qui in Rypibus agit. Quod autem dicit: vespillo, leno, lanista tecum vestiuntur,] infra sub finem libri apertius sic offert: omnis gladiatorum ignominia togata producitur.

88. Cæcina Seuerus, &c.] Cæcina (inquit Varro de ling. lat. lib. 9.) Perperna & spurina, figura mulierum dicitur habere nomina, non mulierum. Vide Rom. hist. de Cæcina Seuerus.

89. Lentuli auguris.] Cn. Corn. Lentulus Augur, consul fuit anno urbis a. D. CCXXXIX. cum M. Licinio Crasso sub Augusto Caesare.

90. & stolum & supparum & crepidulam & calidrum, &c.] Turnebus crepidulam legit, sed magis placet vulgata lectio, nam crepidulam legitur significat ornamentum capitis, quod in capitis motu crepitum facit. De stola & supparum & intercula cuius cap. sequi meminit, vide Nonium; calidrum (inquit Turnebus) operimentum capitis significat à Græco καλιδρῶν; supparum etiam ab Arnobio lib. 6. Aduersum gentes. De lecticis ac lecticariis vide tom. 2. lib. 1. ad exorem. Ego vero ut constet sensus scripti: fellas quis, pro; quibus, &; eieruere, retinimus, eo quod eadem voce utitur lib. de Spect. rom. 2. frictices (iuxta Rhenanum) τῆς τῆς βῆτας, intelligit, quarum obscenissimam sedatam quamlibet scurrilis Lucian. explicare super sedet. Paulopost. & exponeo eo loco: cum latinarum antistes & a. & cum Turn. lego; armillis; pro; armillas.

91. Purum aut mulleolum inducit calcem, &c.] Calceorum varia genera Terrulliano. hic, puri, & mulleoli; at infra; vnguipedes, seu potius iuxta vat. cod. vncipedes ac perones, de quibus sic pulchre in Festo Ios. Scalliger. Catonis verba ita legenda sunt: Qui magistratu curule capisset, calcem mulleos, alij vncinatos, ceteri perones. magistratu enim sancti, mulleos, milites fulminatos, ceteri perones τῆς ἀμφοτέρωθεν. Talia autem fuisse omnia genera calceorum apud Romanos, qualia Turcarum crure mediocrenes ex hoc loco Tertulliani colligit Scalliger.

92. Vel illos item habitus, qui nouitate vestitus religionem, &c.] Agit de vario vestitu eorum qui aut, Cereri, initiuntur, aut Bellonae, aut Saturno, aut denique Aesculapio. quorum primis, cultum omnia candidatum vitæ & galeri priuilegium; secundis, tenebricæ vestis & terrici velleris; tertius, purpureæ & galatici (de quibus Plinius lib. 9. cap. 41.) ruboris superiectionem, postremis, pallium & crepidas creatas (quod pro Græcatas substituit Turnebus) id est, can-

didas dat sicuti Cicero ad Atticum fascias cratas dixit.

93. Enimuero cum hanc primum Sapientiam vellet, &c.] tacite adtingit suam ad Christianismum conversionem.

CAP. V.

94. Tamen, inquis: Ita à Toga ad Palliū, &c.] Capite hoc molestiam soget & contrario cum simplicitatem ac facilitatem, tum innocentiam pallij pulchrè deducit.

95. An aliter mutauit Anacharsys, &c.] Anacharsyn ex Rege Scythia Philosophum solum ex Barbaris existisse censet Laet. lib. 3. cap. 24. qui (inquit) Philosophiam ne somniasset quidem, nisi & linguam & litteras Graecas ante didicisset. Habes eiusdem Apophthegma infra 1. cap. Apologetici.

96. Adeo nec artifices necesse est, &c.] Necesse est, pro: opus est. Pulchrè autem describit Togam: in qua descriptione notandae sunt phrasés metaphoricae: rugas formare, deducere in ilias, contracti vmbonis figmentum; vmbonem recognoscere & reformare; tabulis deficientibus; tabulato in terga deuoto. Porro ex Vatic. cod. & Latino substitutus: indutum ne an onnitum; pro eo quod erat: indutum an ne onnitum notanda etiam phrasís: domum conseqnar, pro: in domum.

97. Etiam si duplex quod Cratetis more, &c.] Duplex erat (inquit Turnebus) Cynici Pallium, ut Crateti & Diogeni iuxta Laertium. Unde & Horatius scripsit.

Contra quam duplici panno patientia velat. Cynicorum enim profectio, patientia & equanimitas. rursus metaphorice infra; cippus; pro loculo accipitur quo vestes reconduntur.

98. Ego, inquit, nihil foro, &c.] Vel hinc patet inconsumulium fuisse Tertullianum antequam Christo nomen daret, ubi pulchrè distinguit tanquam pallio interloquere varia loca ubi ius dicebatur seu comitia habebantur, nempe: forū, campum, curiam, rostra, praetoria, cancellos, subcellia. de quibus non nihil videre licet apud Varonem lib. 4. de ling. lat. ubi loca describit verbis Romae.

99. Certè cum ad Epicuro & Zenonem vetum est, &c.] De Epicuro & Zenone latius tom. 3. lib. de Anima. hic autem illis attribuit quod quietem pro summo bono habuerint; ad quorum instar meliorem contendit vitam Tertull. in scellis, quam in promptu, id est, in publico; addens pulchrum epiphonema: Nemo alij nascitur, moriturus sibi.

100. Soleo de qualibet margine vel ara, &c.] Turnebus censet legendum imagine. sed magis placet: margine, praefertim quum Vat. cod. id legant, & Iuvenalis etiam dixerit sem. genere: plena iam margine libri. Metaphoricè autem vsurpat: veteranos, & impetiginem, pro vitijs.

101. qua M. Tullius quingentis milibus nummum orbem citri emit, &c.] Rectè Iuuenis Animadu. lib. 5. cap. 10. (ubi reliquam penè huius capitis partem egregie explicat,) & post eum Turnebus legunt; nummum, pro: non vnum, nam sic erat in 1. edit. ad marg. Qui etiam legit; cecidi, pro; citri; idque (inquit ipse) Plinij auctoritate, unde ista. Auctor mutatus est; sicuti & alia quamplurima, sed mihi magis placet; citri; tum quod Plinius non vno in loco cedrum & citrum arbores coniungit, tanquam similes; tum quod etiam Dioscorides citrum in Mauritania, & circa Hammonis templum frequentem dicat: vti adnotauit Calcagninus lib. 12. ubi etiam de

mensis agit citreis M. Ciceronis & Gallij Afiniij: tum denique quod apud Tullium Ciceronem Orat. 6. in Verrem legatur; menia citrea. quo fit ut etiam Plinium lib. 13. cap. 15. sic restituendum censeam: Athlas (inquit) mons peculiari proditur silua; de qua diximus. Confines ei Mauri, quibus plurima arbor Citri (sic lego pro; cedri) & mensarum infania, quas feminae viris contra margaritas regeunt. Exstat hodie M. Ciceronis in illa paupertate; & quod magis mirum est illo auro, emta HS. vndecim. cū hac memoratur & Galli Afiniij HS. vndecim. Quia autem in precio longe disident Plinius & Tertullianus putat legendum Turnebus; quindenis: & Latinus; quinquagenis, pro; quingentis, sed etiam in hoc discrimen est, quod bis tantum impendisse Animum refert; nisi quod latifondij taxationem mensurarum illarum pretia superasse dicit Plinius; non enim esset tum quingentorum millium pecuniam (vri rectè adnotauit Latinus) à rei veritate alienum, ut mensa constiterit XV. M. aureorum. Eodem pertinet illud Terrull. lib. de Anima infra tom. 3. quod mensis Ciceronianis infertur.

102. Item qualances centenarij ponderis Sylla molitur] de hoc sic Plinius l. 33. cap. 11. Quae omnia expiauit bellum Syllanū, paulo enim ante facta sunt lances è centenis libris argenti. Etne illud Auctoris l. dict. de Anima: quod lancibus splendidissimis Syllanis effertur.

103. Cum Drusillanus equidem seruus Claudij, &c.] ex Iun. & Vat. cod. lego: equidem, pro, & quidem. Res nota ex Plinij loco citato. Nostra atas (inquit) fortior fuit Claudij principatu. Seruus eius Drusillanus nomine Rotundus, dispensator Hispaniae citerioris quinquagenarium lancem habuit, cui fabricandae officina prius exaedificata fuerat. Vocat autem ille lancem (inquit Rhenanus) quam Tertullianus promulsidè, qua videtur significare ipsam promulsidarium, hoc est vas quo promulsis continetur. Legimus etiam cum Iuueno: in mensis, pro, an. & ex Plin. restituit Rhenanus Drusillanus pro: Rufillanus. Eodem spectat illud Auctoris infra Apol. cap. 6. num. 76. Et in lances (parum est, si senatorum, & non libertinorum, vel adhuc flagra rumpentium) argentaria metalla producta.

104. Qua Vedius Pollio, &c.] de hoc (rectè Rhen.) sic scribit Plin. lib. 9. cap. 83. Inuenit (inquit) in hoc animali documenta Vedius Pollio eques Rom. ex amicis Augusti, viuariis earum immergès damnata mancipia, non tanquam ad hoc feris terrarum non sufficientibus, sed quia in alio genere totum patiter hominem distrahi spectare non poterat. Vide Seneca lib. de Ira ad Nonatium, eiusque verba apud Crim. citata lib. 6. de hon. discipl. cap. 10. qui primus hunc locum illustrauit. idem autem hic Vedius apud Plinium, Senecam, alios aliquando Aedius nominatur. apud Cornelium Tacitum vno & eodem loco Vedij & Aedij mentio est: dubium ut sit quo nomine appellari debeat. & alioqui in veteribus inscriptionibus Aedij Pollii mentione reperiri monuit L. Carrio. Ceterum (ut adnotat Turnebus) non conuenit Tertulliano cum alijs scriptoribus in murena. nam alij dentatam & eruculenti marfus, ipse vero edentulam dicit. quo loco etiam cum Turnebo repesui: delectato; veteribus Vat. cod. pro; delectatus.

105. Qua Hortensius orator, &c.] Pauonem (inquit Rhenanus) cibi gratia. Romae primus occidit orator

Hortensius adiciali cena sacerdotij. Plinius l. 10. c. 20.

106. qua Aufidius Furco, &c.] *Saginare* (inquit idem) primus instituit circa nouissimum piraticum bellum M. Auf. Furco exque eo quaestu rediit sestertium l. x. m. habuit. Plinius l. c. eodem. Restitutum autem ex coniectura Io. Ferrisij Angli: in adulterinum saporem, pro: adulterium.

107. qua Afinius Celer nulli vnus obsonium sex H-S. detulit.] *Sic rectè ex coniectura Rhenani. sestertia enim sex idem constituunt quod sex milia nummum. Sanè de hac re non conuenit apud Auctores. nam octo milibus emptum scribit Plinius, Macrobius septem. Iuuenalis vero Sat. quarta ait:*

Mullum sex millibus emit,

Aequantem sane paribus sestertia libris.

Vt perhibent qui de magnis maiora loquuntur.

Vide Adnot. nostras ad epist. 60. n. 5. D. Cypr. de sestertijs.

108. qua AEsopus histrio, &c. sexcentorum milium patinam conlauit.] *Rectè ex Plinio: sexcentorum, repofuit Iunius. pro: centum, qui huius rei (vt etiam Rhenanus adnotauit) lib. 10. cap. 51. in hac verba meminit. Maximè tamen insignis est in hac memoria Claudij AEsopi tragœdi histriosis patina sexcentis sestertijs taxata; in qua posuit aues cantu aliquo aut humano sermone vocales milibus sex singulas coemptas. ex eiusdem coniectura legimus: conlauit; pro: confiscauit.*

109. qua eius filius, &c.] *De Clodio AEsopi tragœdi filio id habet ibidem Plinius, & lib. 9. cap. 35.*

110. Taceo Nerones, Apicios, & Rufos, &c.] *De Nerone scribit Suetonius cap. 27. indixisse eum familiaribus carnas; quorum vni meliora quadrages H-S. constituerunt. Iura Apicij celebrat D. Hieronymus lib. 1. aduersus Iovin. exstatque libri, si tamè illius sunt, de condendis cibis.*

111. Dabo catharticum impuritati Scauri] *χρῆμα καθαγιαστικόν Græcè significat, id quod purgandi vim habet. Opinatur autem eum loqui Rhenanus, de M. Emilio Scauro, quem Sallustius auctor est, hominem fuisse nobilem, impigrum, factiosum, audacem, & qui sicut vitia sua callide occultare. sed grauius errat Rhenanus; inquit Carrio fuit enim hic Scaurus, vti me monuit clarissimus doctissimusque vir Nicolaus Faber Senator regis, vltimus ex familia Scaurorum, teste Seneca Patre sua oria prima: vixitque imperante Tiberio; sub quo à Seruilio Cornelioque (eodem testante Seneca) Thufco oratore accusatus, damnationem morte praeuenit. verba Taciti de eo Annaliu lib. vi. A. C. 100 CXXXCVII. sunt hæc. Mamercus dein Scaurus rursus postulatur, insignis nobilitate & orâdis caussis, vita probrosus, nihil hunc amicitia Seiani, sed labefecit haut minus validum ad exitia Macronis odium, qui eandem artes occultius exercebat: detuleratque argumentum tragœdiæ à Scauro scriptæ additis veribus qui in Tiberio hæc erant. Verum ab Seruilio & Cornelio acculatoribus, adulterium Liuiæ, magorum sacra obiectabantur. Scaurus, vt dignum veteribus*

Amylijs, damnationem antecit, hortante Sextia vxore, quæ incitamentum mortis & particeps fuit. Adde quod illi Scauro, quem Sallustius senatus principem fuisse dicit, nusquam obicitur impuritas. at huic manifestè Seneca filius lib. de beneficijs. l. III. cap. XXXI. ita inponit. Quid tu cum Mamercum Scaurum consullem faceres, ignorabas ancillarum suarum mentrum ore illum hiante exceptare? Nunquid enim ipse dissimulabat? Nunquid purus videri volebat? Referam dictum eius in se quod circumferri memini, & ipso præterite laudari: Pollioni Afinio iacenti, obscuro verbo vsus, dixerat se facturum id quod pati malebat. & cum Pollionis atrocitorem vidisset frontem: Quidquid, inquit, male dixi, mihi & capiti meo. Hoc dictum suum ipse narrabat. Hominem tam palam obscenum ad fauces & ad tribunal admissisti? Nempè dum veterem illum Scaurum senatus principem cogitas, indignè fers sobolem eius iacere. hæc Carrio.

112. & alexæ Curij, &c.] *Asonius Pedianus (vti post Crinitum obseruauit Rhenanus) in commentarijs in orationem M. Tullij Ciceronis, quam aduersus C. Antonium & L. Catilinam habuit, adnotauit, Q. Curium notissimum aleatorem fuisse, & postea damnatum, celebratumque à Caluo poeta huiusmodi versiculo; Et talis Curius pereruditus.*

113. & vinolentia Antonij,] *ita vinolentum Antonij furaginem dixit Cicero lib. 12. familiar. epist. 57. eodem etiam alludit lib. 14. ad Att. epist. 4.*

CAP. VI.

114. Sermone (inquit) me suasisti, &c.] *in commendationem pallij postremo hoc capite adfert, quod, vel solo occurso palliati philosophi, improbi mores eiusdem, quodque illo omnes artes vestiantur & philosophia christiana, cum toga vrantur cerdores & gladiatorum turba. Arguit, inquit, legæ ex coniectura, pro: inquit, quæ supra initio cap. 5. sic legitur. Græcam autem esse phrasin adnotauit Gagnanus, hæc nempè: ἄλλο μὲν εἶδος φησὶ μακροσφωδράτου.*

115. numerorum harenarius] *id est, qui (vti interpretatur Turnebus) in schola tanquam in harena numeros exerceat & docet, à Circensi harena translatione sumpta. nisi potius quis putet ratiocinatorem ita vocari, quadam veri speculatione, quasi harenam numerare possit, iuxta illud Horatii:*

Te maris & terræ numeroque carentis harenæ Mensorem.

116. & qui stellarem coniectat, & qui volaticam spectat,] *Sicuti prius ad incertas coniecturas Astrologi, ita posterus ad certam notitiam stellarum cursus, Astrologiam nempè, pertinere videtur.*

117. At ego iam illi etiam diuinæ sectæ, &c.] *De secta in bonam partem vide Adnot. nostras in epist. 13. D. Cypr. num. 14. Vritur similiter Auctor infra lib. de Testim. Anima & in Apolog. & de fuga in persec. lib. ad Scapulam cap. 4. & lib. de Cor. mil. cap. 7.*

ARGVMENTVM APOLOGETICI ADVERSVS GENTES, PER IACOBVM PAMELIVM.

TERTULLIANVS, quo tempore Seuerus Imperator cum Antonino filio, annum circiter septimum res Romanas administrabat, cum videret Christianum dogma, cui iam erat initiatum per Sacrorum Pontifices initio quinquæ Persecutionis exagitari diuexarique per orbem, ita vt Christiani indicta caussa necarentur diuersis suppliciorum generibus, nec posset palam illi patrocinari, quod

quod de solo nomine, & ex præiudicio damnatio irrogaretur: Christianam religionem, hac Apologetica oratione ad Antistites Romanos missa, qua potest ratione, defendit. imitatus est quidem (ut verbis Bap. Egnarij utar) Instinum maxime & Aristidem; qui in hoc genere præcipuè sunt nomen adsecuti; sed ita, ut verumque & acumine & eruditione facile superet. quantus enim contra Gentes insurgit: quam constans puritatem nostræ fidei tueretur: quos ille Auctores non legit: quas eorum disciplinas non adigit: ut vel vincus hic liber ad convincendam gentium pertinaciam satis esse potuerit. Quod certe verissimum esse Lactantius quoque cõfretur lib. 5. Instit. c. 4. dum dicit, Tertullianum hanc causam plenè perorasse. His adde, quod si de aliquo alio huius Auctoris scripto, de hoc locutus videatur D. Hieronymus Epist. ad Magnam: Apologeticus (inquit) eius, & Aduersus Gentes libri, cum Etam seculi continent disciplinam.

principio autem, quia palam id non licebat, occulta litterarum via, captata beneuolentia à persona iudicum, attentioneque conciliata, quod nihil de causa sua deprecaretur, sed hoc solum ageret, ne inaudita damnetur; ab odio Nominis disputationem suam exorditur: quippe quod præcipuam persecutionis ansam dederit; vel inde bonam esse vel malam Christianorum sectam comprobis, quod latere Christiani non gesant, sed interrogati vitro confiteantur.

Deinde quod Nomen potius quam crimen in Christianis damnetur, late persequitur; ex Iudicum perner sit ac in damnandis Christianis, quibus solis ad negandum tormenta adhibebantur; aliis autem ad confutendum obiter impugnans decretum Traiani Casaris, de non inquirendis, puniendis tamen, qui se offerrent Christianis.

Confirmans iam dicta, quod bonum aliqui testimonium ferentes, admisceant solius nominis exprobrationem; quum tamen nihil maledicum aut impudicum sonet, & nouum non sit, quod aliqua disciplina de magistro cognomentum sectatoribus suis inducit.

Exinde, ne forte Legum aduersus veritatem adstruatur auctoritas; eas errare potuisse, ut pote ab homine conceptas, & proinde recognosci posse, pulchrè deducit; exemplis tum Lacedæmoniorum tum Romanorum, immo ipsius Seneri, qui Papias vanissimas de suscipiendis liberis leges heri exclusit.

Iniquitatem legum aduersus Christianos, ab earum origine retractans, quod primum Cesariano gladio in hanc sectam ferocierit iniustus, impius, turpis Nero; quem quidem imitatus in crudelitate sit Domitianus, sed ceptum represserit, & deinceps difficile sit reperire aliquem Christianorum debellatorem.

Adiciens pro huius propositionis coromide, quod à Legibus suorum institutorum multum exorbitarint Romanorum mores.

Porro propius ad institutum veniens, latissimè persequitur, quod quantumvis de grauissimis criminibus, infanticidio, sanguinis humani pabulo, ac incesto, accusarentur Christiani, nunquam tamen conuicti fuerint; nisi forte de sola fama que plurimum mendax.

Immo non modo falsa esse ea crimina, sed & non credenda ac aduersus naturæ fidem.

Quid quod in ipsos qui obiciebant flagitia dicta retorquet?

Posthac alteram objectionem, quod Deos Christiani non colerent, ex eo refellit; quod homines illos fuisse non deos ipsa gentium conscientia inficias ire nequeat.

Et vero, cur post mortem dij facti adseuerentur, causus esse vanissimas, præsertim cum criminosissimos quoque antea dignati sint, dignioribus apud inferos relictis.

Quin potius, aut nomina esse vana mortuorum que ab his coluntur, aut simulacra ex communi vasculorum materia, quasi fatum consecratione mutante, idem passa ut fiant quod patiuntur Christiani.

Tacitam autem objectionem, qua respondebant, Sed nobis Dij sunt, pulchrè confutat, propriis ipsorum ludibriis in Deos, tum domesticos, tum publicos.

Que potissimum reperire sit apud Poetas & Philosophos.

Que denique Mimographos in theatris ac scena representare non pudeat & impune liceat.

Deinceps ad tertiam cauillationem de capite asurino ac Onochite tanquam Christianorum diis, Crucis religione, & Soli cultu, respondet, duo illa meras esse calumnias, & in eos retorquet: Crucem vero non nouam esse, sed & ab ipsis gentibus usurpata, tum in deorum simulacris, tum in tropæis, in super & venerationem esse in signis, vexillis, ac labaris castrorum; Solem autem à Christianis minime adorari, sed hinc ortum cauillum, quod diem solis obseruent, & ad Orientem precentur.

Porro dilatis criminibus que falso obiciebantur, quod Deus verus vnus sit, partim ex operibus diuinis, partim ex anime testimonio etiam apud deorum cultores (de quo latius in eiusdem argumenti libro sequenti) comprobatur.

Addens, ut hoc ipsum impressius & plenius nossemus, sacræ litterature instrumentum adiectum à deo, nec ipsis incognitum; quippe cum Prolomeus Philadelphus Aegypti Rex litteras eas sacras in Græcum sermonem interpretari iussit.

Idem autem auctoritatem vindicari summa antiquitate: cum Moyses omnes origines, gens etiam

- I.
- II.
- III.
- III.
- V.
- VI.
- VII.
- VIII.
- IX.
- X.
- XI.
- XII.
- XIII.
- XIV.
- XV.
- XVI.
- XVII.
- XVIII.
- XIX.

TULLIANUS
in stati onibus
...
A V
16

- plerasque & vrbes, ipsos denique Deos gentium aliquot sæculis antecesserit.
- XX. Tum etiam earum Maiestate & diuinitate; utpote quibus non modo mundi exordium & exitus, sed & quicquid agitur prænuntiatum fuerit.
- XXI. Neque tamen, quia Iudæorum instrumentis antiquissimis religio Christiana suffulta est; eandem esse cum secta Iudæorum; qui iam cæli & soli sui extorres per orbem vagantur; sed, iuxta prædictiones, ex omni gente & populo & loco iam delectos esse Dei cultores; ex quo Christus Dei filius, verus deus, verus homo, λόγος seu sermo atque ratio, vniuersitatis artifex, ex virgine natus, & sub Pontio Pilato passus, post resurrectionem a mortuis, ordinatis ad officium per orbem prædicandi discipulis, in celos ascendit. neque mirum quod deus per Christum colatur; cum & Iudæi & Græci & Romani ab hominibus dei cultus acceperint.
- XXII. His adiicit de dæmonibus disputatiunculam; quos & philosophi nouerint, & poætæ, & vulgus indotum, & Magi; Socrates denique & Plato; qui hoc vnum agunt, ut numina lapides credantur, & Deus vnus non queratur.
- XXIII. Proinde, cum Magi eadem cum illis edant phantasmata, habentes adstantem eorum potestatem; & eadem dæmones quæ diuinitatis operentur, præsumendum, ipsos esse qui se deos faciunt, quum eadem edant quæ deos faciunt credi, præsertim, cum se dæmones esse non deos profiteantur, à Christianis adiurati.
- XXIII. Et ut constaret illos deos esse; non inuidere illos debere Christianis, qui summum deum principem maiestatis colant, notum etiam Platoni; præsertim, cum non modo Romanis, sed & vnicuique prouincie ac ciuitati suus deus fuerit.
- XXV. Quoniam autem Romani nominis metio incidit; magnam apud eos præsumptionem fuisse, quod ob cultum deorum imperium occupassent; apud quos non nisi post Reges exactos, aut simulacra aut templa dis erecta fuerint.
- XXVI. Quis potius, illum regna dispensare verum Deum, cuius est orbis qui regnatur; quod vel ex iis Imperiis patet, quæ ante Romanum floruisse constat.
- XXVII. Atque hæc omnia sufficere, ad diluendum crimen lese diuinitatis; neque id etiam incurrere Christianos quod sacrificare diis nolint; quippe quos dæmones non deos norint, à quibus ista suggeruntur.
- XXVIII. Veniens deinde ad secundum titulum lese Imperatorie maiestatis; primum illis improperat, quod eo ipso in deos suos irreligiosi essent, quod plus honoris Imperatoribus quam Ioui aut ceteris diis exhiberent.
- XXIX. Deinde dicit, constare debere, an isti quibus sacrificari volunt possint salutem impetiri Imperatoribus; præsertim cum suas ipsi statuas & ædes non nisi Cæsarium excubiis tueri possint.
- XXX. Rectius itaque Christianos pro illorum salute deum æternum inuocare verum & viuum; quem & ipsi præ ceteris propitium sibi malunt. Illum (inquam) Christianos, manibus expansis, capite nudo; de pectore precari pro Imperatoribus.
- XXXI. Quod si non credunt; in promptu esse diuinas litteras, quibus præceptum est, etiam pro inimicis orare, & nominatim pro Regibus & Romano Imperio; præsertim, cum clausulam sæculi commeatu & longanimitate illius Imperij retardari sciant.
- XXXII. Iurare etiam illos per salutem Imperatorum, quæ augustior sit omnibus Geniis, id est, dæmonibus, quos adiurare ipsi solent.
- XXXIII. Neque vero Imperatorem a Christianis, deum appellari, quod in ipsis triumphis illis à tergo suggeratur. Hominem te memento.
- XXXIII. Immo nec dominum, nisi more communi; ad instar Augusti Cæsaris, qui ne Dominum quidem se dictum passus est.
- XXXV. Non recte itaque publicos hostes Christianos dici, quod Imperatorum sollempnia cum lascinia non celebrant; quippe qui ea obseruent maiori cum modestia, verecundia, pudicitia, quam Quirites; quorum vernacula plebs nulli Cæsari sua, Romana parcat lingua, etiam ipsa hora qua adclamant: De nostris annis tibi Iupiter augeat annos; immo sub ipsis sacris in Cæsarem conspirasse Cassios, Nigros, & Albinos.
- XXXVI. Christianis autem nihil hostile in Imperatores statui; qui etiam male velle, male cogitare de aliquo vetentur.
- XXXVII. Præsertim cum etiam lese vicem referre prohibeantur; quo fit, ut aduersus tot iniurias ad mortem usque de conspiratione tamen ne cogitarint vquam, quam tumuis ingenti sint numero.
- XXXVIII. Proinde falsam esse calumniam de secta hac tanquam de illicita aliqua factione; cum illis nulla res aliena sit magis quam publica; qui proinde etiam spectaculis publicis, in quibus maxime vigent æmula studiorum compulsationes, tanquam de superstitione conceptis renuntiarint.
- XXXIX. Quod ut magis probetur, ipse negotia Christianæ factionis edit, Coire (inquam) eos in cœtum; tum ad orationem pro Imperatoribus, tum ad litterarum diuinarum commemorationem; ibidem fieri exhortationes, castigationes, & censuram diuinam, qua à communicatione stationis & conuentus quis ob delicta relegatur; auctoritate seniorum & præbiterorum qui præsident, illic etiam deposita pietatis offerri;

eaque non epulis sed egenis & in insulas relegatis dispensari. fratres vero vocari, non modo iure nature matris omnium sicuti cum gentibus; sed quod & unum Deum patrem agnouerint, & etiam substantia familiari fratres sint, excepto solo matrimonio. cænas autem eorum tales esse, quales Megaren sium, quasi crastina die sint morituri, (quod vel ipsam nomen ἀγῶν satis indicat) in quibus non prius discumbitur quam oratio præmittatur, cum omni sobrietate, ut pote quibus de nocte Deus adorandus.

Illis itaque potius factionum nomen accommodandum, qui innocentium conclamant sanguinem, prætexentes omnis publicæ calamitatis causam esse Christianos: cum tamen ante Christi aduentum clades maiores & urbem & orbem cæciderint, & in ipso deorum cultu Capitolium Senones occuparint; denique si quid urbibus aduersi accidit, id cum deorum templis commune sit.

Quinimmo, ipsos potius publicorum incommodorum reos esse, apud quos deus spernitur, statuæ deorum adorantur; maxime cum dij etiam cultores suos ledant: neque vero id in Christianorum deum retorqueri possit; quippe qui non distinguit inter bonos & malos ante seculi finem, & Christianos non ledat, quibus nihil curæ magis quam celeriter hinc excedere.

Postremo, ad alium titulum respondet, quo infructuosos dicebant Christianos; iniuriam eam confutans experientia contraria, quod non siluicola essent Christiani, sed eiusdem cum illis victus, habitus, instructus, opera quoque sua vsu omnium publicent, & vestigia nullo frustrent mendacio, in solis differentes ceremoniis, ita tamen, ut similes actus alio oportuno tempore celebrent; exempli gratia, chura diis non adoleri, sed Christianis sepelendus merces has prostigari.

Nullos itaque de illis alius conqueri posse, quam lenones, perductores, aquariolos, sicarios, ariolos, magos, & huiusmodi, cum vel in hoc infructuosi sint, quod demonia eiiciant.

E contrario vero, grande detrimentum esse reip. cum tot Christiani innocentes erogantur. Solosigitur Christianos innocentes esse, qui innocentiam a deo edocti sint; gentibus vero eam aut humana estimatio tradiderit aut dominatio imperauerit.

Atqui cum, qui equiores videbantur, non diuinam esse sectam Christianam adfirmarent, sed philosophiæ quoddam genus inde colligit, non magis igitur Christianos debere cogi ad sacrificandum aut deierandum, quam philosophos, qui deos suis commentariis destrunt, & plerique in principes latrant: antithesim interim quandam adiciens inter philosophos & Christianos.

Deinde iterum veritatem Christianæ religionis ex antiquitate sacrarum litterarum deducit; quippe è quarum fontibus nemo non poetarum aut philosophorum potauerit; quanquam de deo & rebus diuinis non ut inueniant disputauerint, quos imitati quidem sint in hac nouitiola paratura adulteri quidam scripturarum, heretici nempe; aduersus quos se præscribere regulam veritatis, quæ a Christo veniat, per comites eius transmisit; & nihilominus ab iis fabulas quasdam immixtas esse; ut quis ideo putet Christianis non credendum, quia nec philosophis, nec poetis: exempli gratia, irideri prædicantes iudicium gehennam, & paradysum, quod apud illos similia inueniantur.

Atque hac occasione ad disputationem de restauratione corporum delabitur; eam adprobans, non tantum quam utrum Pythagoræ, sed utri reditum ad eandem substantiam.

Sicuti & ignis eterni supplicia vel ex ipsis philosophorum dictis: quas sententias mirum esse in Christianis præsumptiones nuncupari, quæ in philosophis summe scientiæ vocentur: quæ ipsa etsi falsa essent, attem necessaria; inepta, at tamen utilia, quod meliores metu fieri cogant; etsi falsa & inepta, nulli tamen noxia; & proinde quamuis fortassis irrisioni obnoxia, non tamen tot suppliciorum generibus adiudicanda.

Quamquam interim Christianorum victoria in ijs consistat supplicijs, ob quæ Sarmentij & Semaxij appellantur, & commendetur etiam apud Gentem eiusmodi sublimitas animi, denique exquisitior iudicium crudelitas sectæ Christianæ sit illocebra, & sanguis semen sit Christianorum.

CETERVM Apologetici Tertulliani aduersus gentes meminerunt inter veteres Lactantius Diuina Inst. lib. 5. cap. 1. & 4. Euseb. Eccl. hist. diuersis locis infra adnotatis Tom. v. inter fragmenta Græcorum operum que desiderantur, ac in Chronicis ad ann. domini 38. & III. D. Hieron. loc. supracitatis. D. August. (quantum apparet) lib. 7. de Ciuit. dei cap. II. Vincentius Lirinensis dum scripta aduersus Gentiles memorat. Niceph. lib. 4. hist. Eccl. cap. 12. Hugo Floriacensis hist. Rom. lib. 9. cap. 3. Vincent. denique Bellouacensis spec. hist. lib. II. addens plura se ex hoc libro locis congruis inseruisse. Nostro autem sculo antequam excuderetur, Petrus Crinitus de hon. disc. non vno in loco, & Angelus Politianus meminerunt. nam apud Trithemium nescio quo casu omissus est. Eum autem primus restituit Bap. Egnetius an. domini CIO. IX. XV. cuius editionem recuderunt heredes Aldi cum Lactantio anno XXXV. Venetijs. post quem B. Rhenanus I. edit. ex Hirsaugiensi & Paterniacensi; ac. 2. edit. ex cod. Gorziensi eundem repurgauit, additis argumento & Adnotationibus; quæ cum alibi ubique desiderentur, existant in edit. Io. Gagnæi Parisiensi deinde etiam Franciscus Zephyrus adiectis epistola nuncupatoria, Argu-

TULLIANUS
innotati anibus
CICERO
A. V.
16

mento, & Paraphrasi: quam prostromam (omnis reliquis tamquam superfluis) paucissimis immutatis A retinimus. Nunc denique ad manuscripta D. Bauonis ac Elnonense siue D. Amandi, item Leodiense Reuerenss. D. Lauini Torrentij exemplaria Belgica; præterea Romanos manuscriptos Vaticanos tres codices, ac veteres excusos collatus, castigatior deo auspice in publicum prodit, adiectis etiam Argu- mento & Adnotationibus nostris. Postremo Lud. Carrio I. C. Lutetia Parisiorum eundem cum clarissimi humanissimique viri Cl. Puteani Senatoris in suprema curia regij libro antiquissimo com- parauit: scripturarumque varietates apposuit.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI APOLOGETICVS ADVERSVS GENTES PRO CHRISTIANIS.

CAP. I.

S I NON licet vobis Romani imperij antistites in aperto & ædito ipso ferè vertice ciuitatis præfidètibz ad iudicandum, palam dispicere, & coram examinare, quid sit liquidò in causa Christianorum: si ad hanc solam speciem auctoritas vestra de iustitiæ diligentia in publico autri- met, aut erubescit inquirere: si denique (quod proximè accidit) dome- sticis iudiciis nimis operata sectæ huius infestatio obstruit viam defen- sioni, liceat veritati vel occulta via tacitarum litterarum ad aures vestras peruenire.

Paraphrasis Francisci Zephyri.

V Ideo, inquit Tertullianus, duabus de causis Christianos damnari indicta causa: primum quia vobis, iudices, aliter fieri per leges non liceat, cumque in vertice summæque arce Capitolina ad ius dicendum præsideatis (qui locus est vrbis celeberrimus) in opero & procul à populi testimonio vobiscum agi, etiam si velitis, non licet. Deinde quia causa Christianorum tantis videtur esse præiudiciis damnata, tantisque pseudo fratrum iudiciis oppressa, vt super eam quisque iam timeat, & erubescat quodammodo palam diligentior haberi: atque id ex omnibus aliis caulorum gene- ribz solum videtur, quod oblatum nulla quæstione seruata de subito damnari potest. Cum itaque res se ita habeat Christianorum, vt vndique à manifesto patrocinio excludatur, liceat saltem in occulto ve- ritatem examinare, & quas ad vos litteras damus legere non dedignemini.

⁷ Nihil illa de causa sua deprecatur, quia nec de conditione miratur. scit se peregrinam in terris agere, inter extraneos facile inimicos inuenire. Ceterum genus, sedem, spem, gra- tiam, dignitatem in cælis habere: vnum gestit interdum, ne ignorata damnetur.

Verisimile est quisquis reus iudicum attentionem implorat, illud maximè intendere, vt conditionem suam deprecando releuet, & quibus potest modis se suamque causam commendans misericordiam moueat. Quæ res in aliorum omnium causis tralatitia erat, Christianis verò penitus negabatur, tum quia iu- dices nullas eorum preces admittebant, tum quod Christiani ad pœnam pleno gradu incedebat. Tertul- lianus igitur, ne iudices si crederent litteras nihil aliud quam veniam reatus exposcere, sectionem ob eam causam negligerent: ex auribus illorum hunc in primis scrupulum eximere contendit. Ea vis est, inquit, Christianæ sectæ, vt nihil sollicita sit, quomodo vobis satisfaciens aliquid de sua causa imminui contem- dat, quo minus damnationem mereri videatur. Cum enim tota eius ratio, atque spes omnis à cælo pen- deat, cælestia verò opposita sint omnia terrenis, quid mirum, si diuersa quoque est eius conditio, aliter- que tractetur apud externos quam æquum sit atque legitimum: Sed hoc vnum est quamobrem atten- tionem vestram requirat, quia vehementer exoptat: vt quid ea sit, & in quo nitatur, cognoscatur prius à vobis quam damnetur. Quæ sanè petitio & honesta est, & à iudicibz regulari non potest. **D E P R E C A R I** verò est pro reo à iudice vel pro amico à principe viro veniam precari. Cicero ad Pontif. Amici illi tui te vno amico recti, &c. Quibus autem verbis deprecatio fiat, idem Cicero pro Ligario docet, Ignoscite iu- dices, errauit, lapsus est, non putauit, si vnquam posthac, &c.

⁹ Quid hic deperit legibus in suo regno dominantibus, si audiatur? An hoc magis glo- riabitur potestas earum, quo etiam inauditam damnabunt veritatem? Ceterum inauditam si damnent, præter inuidiam iniquitatis, etiam suspicionem merebuntur alicuius conscien- tiæ, nolentes audire, quod auditum damnare non possint.

Ratio quamobrem homines aliquid expetant triplex est, honestum, vile, & iucundum: cur fugiant his contraria faciunt, turpe, inutile, atque molestum. Tertullianus itaque vt facilius Christiani exoret iu- dices vt audiantur, anequam ad tabellam deueniant, ostendit nihil esse in ea petitione quamobrem reiici mereantur: nihil enim ab ea timeri posse, quod legibus inutile sit, præsertim vbi ad libidinè suam omnia trahere possint, imò quod iocundum sit sperari posse. Namque post dictam causam, id est, de more

more damnare reos merito gloriari poterunt. Quid & honesti ipsius auctoritas ita se melius tuebitur. Omnis enim inuidia hoc modo subterfugitur, quam leges alioqui apud multos tanquam iniusta: commouere videntur, cum ob eam causam nolle iudices audire Christianum suspicentur, quia expurgatum absolueri non cogantur. Si igitur quod honestum, iucundum, & vile est respicere iudices velint, Christianis dicenda causa potestatem faciant.

Hanc itaque primam causam apud vos collocamus, iniquitatis odium erga nomen Christianum. Quam iniquitatem idem titulus & onerat & reuincit, qui videtur excusare, ignorantia scilicet. Quid enim iniquius, quam ut oderint homines quod ignorant? etiam si res mereretur odium? Tunc etenim meretur cum cognoscitur an mereatur. Vacante autem meriti noticia, unde odij iustitia defenditur? qua non de euentu, sed de conscientia probanda est. Cum ergo propterea oderint homines, quia ignorant quale sit quod oderunt, cur non liceat eiusmodi illud esse, quod non debeant odisse?

Altera proemij pars, quae commune odium in Christianos multiplici ratione ostendit esse iniquum. Iudices enim atque omnes ferè gentes, uti Iudas in sua epistola inquit, ita se habebant, ut quae nescirent vituperarent, in illis vero rebus quas naturaliter veluti bruta animalia cognoscerent distabescerent. Illud igitur est, inquit Tertullianus, quod primum in iudicium vestrum venire, & à vobis cognosci velim, iniquitas scilicet odij in Christianum nomen: quam si excusare conamini, quod publicum rumorem secuti, nihil vnquam de hac causa certi cognoueritis, dico hanc vestram rationem ignorantiae non modo non releuare vos aut aliquo modo liberare, sed magis onerare obligareque fidem vestram. Tota hac argumentatio ex eo est axiomate, quod & ab Aristotele ponitur. At vero bene quisquis iudicat ea quae cognoscit, & ipsorum verus est iudex, &c. Si quod igitur est incognitum nobis, bonum malumve esse asseueramus, periculis hoc est iudicium & temerarium: odium enim & amorem non casus facit, sed ex certa scientia iudicari solent, cum noticia meriti non vacat, sed suum locum occupauerit: & pro contempto dignitatem habemus, indignitatemque rei, praesertim cum nihil obstat, quam obrem bonum esse possit quod ignoratur.

Ita utrumque ex alterutro redarguimus, & ignorare illos dum oderunt, & iniuste odissimum ignorant. Testimonium ignorantiae est, quae iniquitatem dum excusat, condemnat. Cum omnes qui retro oderant, quia ignorabant quale esset quod oderant, simul vt desinunt ignorare, cessent & odisse. Ex his sunt Christiani, utique de cōperto, & incipiunt odisse quod fuerat, & profiteri quod oderat: & sunt tanti quati & denotamur. Obsessam vociferantur ciuitatem, in agris, in castellis, in insulis Christianos, omnem sexum, aetatem, conditionem, etiam dignitatem transgredi ad hoc nomen quasi detrimento marent.

Inferens ex superioribus ab utrovis enthymemate demonstrat utrumque refelli: quia scilicet ignorant gentes ipsos Christianos, ideo iniuste odisse, & odisse quia ignorent: ut quod de vno existimatur, satis sit ad alterius constitutionem. ex eo igitur quod sequitur, si quid ego ignorans odi, iniustum est odium, cum bonum esse possit quod ignoro: & si iniustum est, fit utique ab ignorantia: ita odium ex ignorantia iniustum esse concedendum. Quod autem ex hac causa suboritur odium demonstratur (huic enim propositioni occurrere gentes poterant, se quidem de comperta re odisse Christianos) ex eo quod efficitur, si remoueatur. Quicumque enim, inquit, instituta nostra patienter cognouerit, tantum abest ut odio prosequatur, ut postea mirifice comprobet illa & amplectatur. hinc indies magis pullulant Christiani, neque est locus in terris qui eius nationis omnino sit expertus. Qui igitur testatur ignorantiam ut odium excuset se magis condemnat.

Nec tamen hoc ipso modo ad aestimationem alicuius latentis boni promouent animos, non licet rectius suspicari, non licet propius experiri. Hic tantum humana curiositas torpescit, amant ignorare, cum alij gaudeant cognouisse; quanto magis hos Anacharijs denotasset imprudentes, de prudentibus iudicantes, quam immuscos de musicis.

Iudicium consensuque multitudinis in eadem re nunquam est à sapientibus improbatum, imò pro vero semper accipi solet, tanquam comperta res & definita ratione. Cum itaque Romani sua voce farentur à nullo genere hominum Christianos non laudari, si rationi non odio obsequerentur, debuerant ex ea multitudine moneri, non fieri quidem temerè, si quanto magis à Christo deterrerent hominem, tanto illum libentius confestarentur, sed ex aliqua causa, quam si animaduertere velint, in aestimationem alicuius latentis boni venirent. Verum tanta odij nubes praetenditur, ut quae cunctis hominibus naturalia sunt obliuiscantur, nec melius aliquid ex ijs conijcere volunt, neque de proximo certius experimentum facere. Et quae est vrbiorum praecipua curiositas, ut vnumquodque velint diligentius perferuari, in hac tantum causa negligentiores inueniantur, & quae omnibus iniucunda esse solet ignorantia, delectentur. Quam sit hoc absurdum, ex auctoritate simul & comparatione ratiocinatur. Nam si Anacharijs, inquit, philosophus ignorantes musicam deridebat de musicis ferre iudicium, quanto magis imprudentes damnauerit, si de prudentibus vidisset iudicare: quum multo magis importuna sit imprudentia quam amusia.

¹⁶ Malunt nescire, quia iam oderunt. adeo quod nesciunt prauidicant id esse, quod si sciant, odisse non poterant; quando si nullum odij debitum deprehendatur, optimum utique sit desinere iniuste odisse: si vero de merito cōstet, non modo nihil odij detrahatur, sed amplius acquiratur ad perseuerantiam, etiam iustitiae ipsius auctoritate.

Sapientis est mutare consilium, non nulli tamen ita ceruicosi sunt, quales plerumque potentiores, ut si quem semel vel immerito laeserint aut oderint, perpetuis calumnijs persequantur. nam si peccatum suum fateantur, minus iam prudentes haberi credunt: igitur ne fateantur, aut verum dissimulant, aut rei ipsius certiores fieri nolunt: id quod Christianis eueniebat apud Romanos aliasque gentes. nam cum illi hanc sectam semel odissent, ne illud temerè suscepisse viderentur, sine quaestione odisse persecutum malebant, conscij iam sibi ac prospicientes, si rem Christianam diligentius discerent, eiusmodi esse quae odij finem faceret. Quod autem hoc conscientiae prauidicium impediatur veritatem, manifestum est, cum in tali quaestione nihil sit quod illos offendere debeat: nam si nulla causa deprehendatur odij, æquum sanè foret odio renunciare: si vero ita mereri Christianos pateat, multo æquius in eo odio perseuerarent cum auctoritate ipsius iustitiae subniterentur. Prius enim quam res examinata erat odisse, aberat à iustitia: cum vero examinata, sceleri obnoxia iudicatur, ipsa iam exigit iustitia, ut non modo odio, sed poena quoque digna mulctentur.

Sed non ideo, inquit, bonum quia multos conuertit. Quanti enim ad malum praeformantur, quanti transfuga in peruersum? Quis negat? tamen quod verè malum est, ne ipsi quidem quos rapit defendere pro bono audent. Omne malum aut timore aut pudore natura perfudit. Denique malefici gestiunt latere, deuitant apparere, trepidant deprehensi, negant accusati, ne torti quidem facile aut semper confitentur: certe damnati merentur: dinumerant in semetipsum mala impetus¹⁷ vel fato vel astris imputant. nolunt enim suum esse, quia malum agnoscunt. Christianus verò quid simile? neminem pudet, neminem poenitet, nisi planè retro non fuisse. Si denotatur, gloriatur: si accusatur, non defendit, interrogatus, vel vltro cōfiteatur, damnatus gratias agit. Quid hoc mali est, quod naturalia mali non habet? timorem, pudorem, tergiuersationem, poenitentiam, deplorationem. Quid hoc mali est: cuius reus gaudet? cuius accusatio votum est, & poena felicitas?

Anthypophora hæc & obiectio tacita aduersariorum, quam affatim Tertullianus, vehementerque refellit, nam cum bonitatem Christianae sectae ex multorum hominum consensu probasset, idque probabile videri posset, non autem semper verum, ne sibi contradictio confidat, certiores notas verioraque afferat argumenta, quibus malum à bono, virtutumque à virtute dignosci possit. Fateor enim, inquit, multos homines, quos nostra lex ad se conuertit, apostatas fieri abuti que praecipis. Quid mirum: in potestate siquidem nostra est, & bene & malè agere. vnde non est ex actionibus nostris elicere certius, quod bonum sit aut seculis. Sed hoc ipsa nos natura prudens omnium rerum magistra docet manifestis indicibus de necessitate consequentibus. Quicquid enim malum est, cogit nos etiam si nequam sumus, malum esse fateri, trepidationem & pudorem voluit comites esse mali: odit enim lucem qui malè agit, timetque ne deprehendatur, & deprehensus pudore confunditur. poenitet & negatque quantum potest causam in se esse talis facinoris. Quae omnia indicia naturalia, & vera si in Christianis apparent, nulli dubium est quin illi mali selestique sint, à contrario, si neque illos nominis pudet, sed interrogati sint Christiani vltro fatentur, neque accusationem eius causae timent, non enim se defendunt, tantumque abest ut se huius sectae poeniteat, ut agere ferant, prius multo in eius cognitionem non venisse, palam profitescentes verum dei cultum per Christum fieri in spiritu & veritate. Quid est cur non bonum illud dicatur, in quo hæc nulla sint illa liquido inueniantur.

Non potes dementia dicere, qui reuinceris ignorare.

Alia anthypophora, quæ vno ictu exponitur, licet ea quidem vulgaris esset & penè recepta. Cum enim aliquis accusationem, paupertatem, exilium, eiusmodique mala non timeret, nec ipsa quidem morte deterreretur, vir fortis esse potest & elati animi. Quod si quis hæc non modo non timeat, sed exoptet atque in eis felicitatem esse credat, is profectò demens iudicabitur: tantum à naturali sensu abhorrebit, id quod & si in Christiano homine minimè mirum videri debet, qui lorica spei certe indutus, clypeo fidei ornata proculcat sempiternis rebus addictus: nulla tamè alia ratione Tertullianus iudicium hoc plebis Romanæ defendit de dementia Christianorum, quam quod temerarium illud esse probat, & à certis rebus penitus exclusum: quando ipsi iam professi sint rem Christianam ignorare. At quod aliquis ignorat, sapiens ne sit an stultum, bonum an malum, quomodo intelligere potest?

CAP. II.

¹⁸ Si certum est denique nos nocentissimos esse, cur à vobis ipsi aliter tractamur, quam pares nostri, id est ceteri nocentes? cum eiusdem noxae eadem tractatio deberet interuenire. ¹⁹ Quodcunque dicimur, cum alij dicuntur, & proprio ore & mercenaria aduocatione vtuntur ad innocentiae suae commendationem. Respondendi, altercandi facultas patet, quando nec liceat indefensos & inauditos omnino damnari. Sed Christianis solis nihil

A nihil permittitur loqui, quod causam purget, quod veritatem defendat, quod iudicem non faciat iniustum.

Dictum est hoc per concessionem, vnde maior inuidia iudicum exaggeratur. Esto, inquit, liberum omnibus iudicium, & qua quisque velit mente feratur in Christianos, concedaturque etiam illos esse fontes, cur tamen quod lege communiter praescriptum est, in illis tantum privilegium existit. Non liber quidem tu es in eo quod lege cautum est. Rex tibi & dominus sunt leges, quibus statuitur nulli reum indicta causa dampari debere. Dicimur incesti, dicimur homicidæ & hostes publici: concedo, cur non legitima questio ex quolibet crimine peragitur: Sed audito hoc solo, Christianus est, damnationem pronunciat: Alij cum dicuntur, & audiunt idem quod nos, & in eodem quo nos crimine denotentur, vti lege concessum est, & sua se & aliorum opera defendi: merito quidem, cum aliter verum explicari non possit, ac iudex probare aequitatem suam. At vide in re simili quam dissimilis sit cõditio Christianorum, nec illud quidem iudices exaudire volunt, quod eos iustos redderet atque laudandos.

Sed illud solum expectatur, quod odio publico necessarium est, confessio nominis, & non examinatio criminis, quando si de alio nocente cognoscitis, non statim confesso eo nomen homicidæ, vel sacrilegi, vel incesti, vel publici hostis (vt de vestris elogijs loquar) contenti sitis ad pronuncianandum, nisi & consequentia exigatis, qualitatem facti, numerum, locum, tempus, conscios socios.

Post diem reo dictum consequens erat examinatio legitima nominis, ex qua qualitas facti, & quo nomine appellari conueniret excluderetur. accidentia præter hæc, tempus scilicet, locus & alia id genus, quibus verum fieret manifestum, diligentius quærebatur. Non enim si statim confessus reus esset, nomen criminis, homicidæ (verbi causa) aut adulteri, contenti erant iudices ad pronunciandam sententiam. In Christianis tamen non quod iuris esset inquirebatur, neque sibi iudices neque legibus satisfacere curabant, sed plebi tantummodo. Si quis enim se Christianum profiteretur, eo solo nomine nulla facta questione, neque de maiestatis crimine, qua potissimum causa Christiani postulabantur, vt in sequentibus videbimus, neque de homicidio pœna statim irrogabatur.

De nobis nihil tale, cum æque extorquere oporteret quodcunque falso iactatur, quot quisque iam infanticidia degustasset, quot incesta contenebrasset, qui coci, qui canes comedisset.

Poterant iudices, aut pro iudicibus populus respondere, nihil isthac opus est quaestione in Christianos, hoc solum nomen crimen facit ad pœnam. Si ita res se habet, inquit Tertullianus, iam dictum est quam hoc temerarium sit, aliquid præiudicare sine causa rationeue aliqua introducta, hoc tantum contenti essemus: cum vero prætextum odio vestro adstruentes, nefarium & impudens genus Christianorum dicitis, vt qui in suis sacris illis arcanis infantes macent, & incesta luminibus extinctis frequentent, quid est cur questio non sit tempestiua necessariaque in his tantum facinoribus: vt tandem eruat qui caes affuerint luminum curesores, & qui, quãdo, quo modo coxerint, &c. Vnde gloriam sibi ambitiosi iudices gratiamque apud plebem mirificam compararent.

Atquin inuenimus Inquisitionem quoque in nos prohibitam. Plinius enim Secundus cum provinciam regeret damnatis quibusdam Christianis, quibusdam gradu pulsus, ipsa tamen multitudine perturbatus, quid de cætero ageret, consuluit tunc Traianum imperatorem, allegans præter obstinationem non sacrificandi, nihil aliud se de sacris eorum comperisse, quam cœtus antelucanos ad canendum Christo & deo, & ad confederandam disciplinam, homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, & cætera scelera prohibentes. Tunc Traianus rescripsit, hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos vero puniri oportere.

Hylteron proteron ad maiorem energiam, de inquisitione nunc agit, quæ semper quaestioni præcedit, vt vnde cunque colligat, cum Christianis agi extra ordinem ex illiberali odio, quod quanto insolentius effertur, tanto magis arguit innocentiam Christianorum. Et quid insolentius, quam de iis supplicium sumere, quorum etiam inquisitio quandoque sublata sit: neque id quidem negligentia, sed imperatorum edicto. Non omnes enim imperatores, vt patebit inferius, Christianum nomen persecuti sunt, quod natura malum non esse redarguit. Quod enim malum est, ab omnibus quoquomodo profligatur damnaturque. Traianus ita imperator Plinio de Christianis consulenti, iis quæ recitat verbis respondisset, inquisitionem certe subtulit. Imperatoris enim verba & scripta, edicta sunt ac leges.

O sententiam necessitate confusam. negat inquirendos vt innocentes, & mandat puniendos vt nocentes. Parcit & sæuit, dissimulat & animaduertit. Quid temetipsum censura circumuenis: si dânas, cur non inquiris? si nõ inquiris, cur nõ & absoluis? Latronibus vestigandis per vniuersas provincias militaris statio fortitur, in reos maiestatis &

publicos hostes omnis homo miles est, ad socios, ad consocios usque inquisitio extenditur. Solum Christianum inquiri non licet, offerri licet, quasi aliud esset actura inquisitio, quam oblatio. Damnatis ergo oblatum, quem nemo voluit requisitum, qui puto iam non ideo meruit poenam, quia nocens est, sed quia non requirendus inuentus est.

Traianus dum inuidia simul & iuri caussa voluit, cum oblatos quidem Christianos si praeterisset, gratiam populorum offendere videret: si vero quos testimonio sui proconsulis defendebantur, temere damnasset contra ius iustitiamque decernere, suis his verbis sententiam de Christianis aded confudit, ut quid sibi ea velit, quantum ad probandam destruendamque illorum sectam pertinet, parum conflet. Damnatis enim & absolutis. Alteram quidem ex his disunctiuis necesse est veram esse, aut nocentes esse Christianos, aut innocentes: si nocentes publicique hostes, proculdubio inquirendi, & inquisiti puniendi: si vero innocentes, etiam si casu vel ex malevolentia iudici offerantur, hoc, inquit, non video, cum omnis inquisitio nihil aliud quam oblationem faciat. Sed si quasi finis merito permittitur, multo magis deberet ea quae sunt ad finem, nisi forte opera quae daretur inquirendo redderet innocentes, quos nulla alia causa, nisi quod occurrerunt alicui damnandos facit. Seipsum itaque imperator irretituit, & quasi incidit in censuram ut emendatione dignus. Praeterea ne inquisitionem ipsam prohibitam diceret, quia noua & insolita causa Christianorum, stationes militum affert ubique dispositas, nullam aliam ob rem, quam ut ea scelera quorum rei sunt Christiani exterminentur. Igitur dissimulatione & negligentia tantum non Christiani arguuntur infantes.

Itaque nec in illo ex forma malorum iudicandorum agitis erga nos, quod ceteris negantibus adhibetis tormenta ad confitendum, solis Christianis ad negandum. cum si malum esset, nos quidem negaremus, vos vero confiteri tormentis compelleretis.

Iniuria alia aliam sequitur facile, si quis iudex ea quae ante iudicium requiruntur inuertit, quae etiam ipsi iudicio competunt, conturbabit. Habet suas quaecunque actio formulas, secundum quas necesse est aut de causis cadamus, aut superiores discedamus. Quod si rite formulae non seruentur iudicium irritum fit atque ridiculum. Cum ante tribunal itaque siterentur Christiani extra ordinem, iudices etiam iudicando maline essent nec ne, à communi formula iudiciorum recedebant. Reus enim (verbi causa), malestatis eculeo fidibusque torquetur, ut quod negat quia malum confiteatur. Christianis vero tormenta adhibentur, ut quod sponte confitentur, quia bonum, negent. Si contrariorum igitur eadem est disciplina, si malum est quod negatur, quod fateretur bonum est. Iudices igitur suo se gladio conficiebant, Christianos quasi homicidas damnantes, cum tamen accusatos à confessione detererent, id est à vero.

Neque enim ideo putaretis non requirenda quaestionibus scelera, quia certi essetis admittere ea ex nominis confessione, qui hodie de confesso homicida scientes homicidium quod sit, nihilominus ordine extorquetis admissi: quo peruersius, cum praesumptis de sceleribus nostris ex nominis confessione, cogitis tormentis de confessione decedere, ut negatis nomen, pariter utique negemus & scelera, de quibus ex confessione nominis praesumpseratis.

Per argumentum à legitima quasi consuetudine iudicij tacite obiectioni respondet, nulla, inquit, opus est maiori quaestione ad eruenda flagitia, satis est si quis Christianus esse fateatur, sub eo nomine omnia isthaec vitia latent, Esto, inquit Septimius, Sed si morem vestrum iudicando recordamini nec quicquam vobis satis esse videretur homicidae alicuius confessi homicidium quale sit tenere, sed iuris esse censetis ordinem sceleris quoque extorquere, quando scilicet, ubi, quomodo, & quibus sociis. Quapropter hanc vestram obiectionem peruersius reddere iudicium vestrum non videtis? nam si confesso nomine Christiano, simul etiam confiteri scelera temere praesumpitis, ut genda vehementius erat, non remittenda confessio, ut vos iustiores, nos scelesti magis videremur.

Sed opinor non vultis nos perire, quos pessimos creditis (sic enim soletis dicere) homicidas.

Ironia, At, inquit, misericordia forte vestra erga nos sit, ut confessionem supprimitis, ne ex ea damnatio irrogetur iis quos viuere velitis. Lachrymae crocodili nimirum, quibus vos aded bene cupitis, pessimos esse dicitis, & creditis homicidas. ita vestra haec caritas benevolentiaque tantum abest ut crimina dissimulet, ut quae nulla sint infimulet. quo iustius vexari videamur.

Negatis laniari iubere sacrilegum, si confiteri perseverauerit. Si non ita agitis circa nos nocentes, ergo nos innocentissimos iudicatis, cum quasi innocentissimos non vultis in ea confessione perseverare, quam necessitate non iustitia damnandam à vobis sciatis. Vociferatur homo, Christianus sum, quod est dicit, tu vis audire quod non est: veritatis extorquenda praesides de nobis solis mendacium elaboratis audire. Hoc sum, inquit, quod quaeris an sim. Quid me torques in peruersum? confiteor, & torques: quid faceres, si negarem? Plane aliis negantibus non facile fidem accommodatis: nobis, si negauerimus, statim creditis.

A Locus à simili, ex quo concluditur, ex peruersa hac iudicum quæstione Christianos infontes declarari. Sacrilegus (exempli gratia) & Christianus uterque, ut creditur, nocens accusatur: alter si fateatur ingenue sacra sublegisse, non opus esse videtur, neque ipsi iudices iubent lancinari atque torqueri, satis ea est confessio ad irrogandam pœnam. Alter verò si crimen quoque suum fateatur, Christi scilicet sectam legemque colere & amplecti, statim iubetur miris modis cruciari: & quanto magis in confitendo crimine perseveret, tanto plura tormentorum genera intentantur. At sanè hoc demonstrat, crimen hoc nominis non putari crimen, quod iure damnari possit. Quid enim amplius vexatur, quando crimen fuerit extortum? Quippe ne contra ius ferri iudices necessitate improba legis cogentur, auertere homines Christianos ab ea confessione quibuscunque modis conabantur & mentiri desiderabant. Si itaque crimen nostrum odio quodam violenti non iure punitur, innocentes profecto sumus, vos iniusti.

28 Suspecta fit nobis ista peruersitas ne qua vis lateat in occulto, quæ vos aduersus formam, aduersus naturam iudicandi, contra ipsas quoque leges ministret, Nisi enim fallor, leges malos erui iubent, non abscondi: confessos damnari præscribunt, non absolui. hoc 29 senatusconsulta, hoc principum mandata definiunt, hoc imperium, cuius ministri estis.

Admonitio qua mentes iudicum excitat, ut cognoscere certius velint, quam obrem perperam agant, & immutato ordine iudiciorum contra Christianos, cum non sine suspitione alicuius violentiæ id fieri possit: nam si, inquit, quas populus leges sciuit, quarum vos ministri estis, si decreta senatus, si principum edicta, vnum omnia vobis propositum præscribunt, ut malos proferatis in lucem, confessosque damnatis: atque hanc formam in omni scelerum genere seruatis, præterquam in Christianis: quos neque perquiritis, & oblatos abscondere, & confitentes absoluere conamini: debuerat hæc iudicij repugnantia suspitionem iam pridem vobis iniectam, non posse tam aperte deturbari leges, nisi aliqua necessitate impellente. Ea verò est ipsa veritas, quam quisquis impugnare velit, incredibile est, quantum omnia peruertantur.

31 Ciuilibus non tyrannica dominatio vestra est. Apud tyrannos enim tormenta etiam pro pœna adhibentur: apud vos soli quæstioni temperatur, vestram illis seruire legem usque ad confessionem necessarium: & si confessione præueniantur, vacabunt sententiæ opus est. debito pœnæ nocens expungendus est, non eximendus.

Exaggerat iudicum iniquitatem, iudiciorum formas & instituta laudans: quæ quum ciuilia sint & suis legibus vtantur, non autem ad vnius libidinem conturbentur, contra reos nequaquam abuti debent tormentis, sed quoties illi negauerint, suppresserintue reatum. Leges enim ideo tormenta excogitate videntur, ut obstinata flagitio fori negatio expugnaretur. Nam si vitro fatentur, præueniaturque confessio quæstionem, nihil ea opus est, sed vacat. Quod si adhibenda tamen reo sit ad veritatem eruendam, quando negabit, adhibebitur: simulac confitebitur, illa vacabit cessabitque: atque ita omnis forma materiæque quæstionis secundum confessionem moderabitur. Quod si quis iudex in quæstione seruiat, atque tormentis, ubi locum non habent, id est cum sponte sua reus cuncta fateatur, qualis est Christianus: iam hoc non ciuile est sed tyrannorum, qui non contenti irrogatione pœnæ, longa hominum laceratione fatiari expleri que volunt: cum post deprehensum manifestius crimen sententiæ debitam semel pœnam pronunciare debeat, qua nocentes conuincantur, non absoluantur.

C Denique illum nemo gestit absoluere, non licet hoc velle, ideo nec cogitur quifquam negare. Christianum hominem omnium scelerum reum, deorum, imperatorum, legum, morum, naturæ totius inimicum existimas, & cogis negare, ut absoluas, quem non poteris absoluere, nisi negauerit. Præuaricaris in leges. Vis ergo neget se nocentem, ut eum facias innocentem, & quidem inuitum iam, nec de præterito reum.

Maius est hoc indicium omnibus aliis, quod pro innocentia Christianorum Tertullianus de iudicibus affert. Nam quæ ab externis causis pendent actiones nostræ facile in vtramvis partem se tutari possunt, in quibus verò sola hominis voluntas requiritur, verum illa de se iudicium facere videtur. Poterat quia Christianum nomen & nouum erat, & ut illi dicebant contrarium moribus & naturæ, non videri ab re si noua etiam forma iudiciorum distraheretur. Quid si voluitas iudicum Christianos proculdubio innocentes arguat: absoluere nimirum illos cupiunt, quod ipsum patet, quia omnibus modis negationem eius nominis prætentunt, facile in aliis noxiis conniuentes, quia homines sub falso prætextu condemnari pro comperto habent, cum si vel minimam criminum partem veram comperissent, & nollent, & non liceret absoluere, etiam si à Christo desciscerent. Quanquam illud non modo nouum, sed illegitimum est, ut per coactam negationem criminis absolutio fiat. Tales profecto iudices legum præuaricatores appellari merito possunt, cum dicenda taceant: breuiterque attingant quæ inculcanda repetendæque essent, vnde facinorosis (ut dicunt) hominibus non via tantum aperitur ut euadant, sed tormentis omnibus illam capessere cogunt. Nam cum præuaricator is propriè sit (ut Pedianus inquit) qui reum ita

accuset ut absoluat, sic iudex cum existimet Christianum diis hominibusque infensum non posse alia ratione elabi, nisi per negationem: nullo pacto si praeuicari nolit, mentionem negationis facere deberet. At etiam cogit inuitos & quos ex ea absolute declaraturus est, de quacunque re praeterita reos amplius non esse futuros, sed falso ex calumnia laborasse.

Vnde ista peruerfitas? ut etiam illud non recogitatis, sponte confesso magis credendum esse, quam per vim neganti? vel ne compulsus negare, non ex fide negarit? & absolutus ibidem post tribunal de vestra rideat aemulatione, iterum Christianus.

Excitat interrogatio iudices quasi dormientes & ita obcaecatos mala consuetudine iudiciorum, ut quae luce sint clariora non videant. Nam & conscientiam hominum venire in quaestionem volunt, & libere mentis arbitrium terminare. Quod sane iniquum simul est atque ridiculum. Quid enim ad forum mihi conscientius sum Epicureo non Stoico, & Christiano non ethnico, eequid hoc simulare dissimulareque pro tempore non licet? Sed & coacta confessio vel negatio nonne in contrariam partem interpretanda? quamobrem considerandum, inquit, vobis iudices fuerat, frustra vobis in hanc quoque partem laborem quaestio suscipi duabus potissimum causis, quia verum hominis sensum & conscientiam erueri ab inuito non liceat & si videatur licere, non erit id ex fide verumque asseuerandum. Ad praesens enim aliquis vobis assentietur, simulac vero recedat a tribunali ad suum ipse propositum repedabit: id quod eo tempore saepius euenisse credibile est, iis Christianis qui adhuc infirmi facile tormentis cedentes, munia tamen Christianorum paulo mox obibant ridentes quodammodo sefellisse, tam accusatores quam iudices, qui Christianos iam insectari non ex iusta causa, sed aemulatione & studio suae tuendae opinionis praeseferant inuidia concertationes suscitantes. Quanquam enim Apostolus confitentem esse moneat, ore quidem ad salutem, corde vero ad iustitiam consequendam, cuiusmodi tamen lapsos ecclesia non repudiabat. Eiusdem Laetantius in quinto ratiocinatur, & Eusebius libro sexto sacrae historiae.

33 Cum igitur in omnibus in nos aliter disponitis quam in ceteros nocentes, id vnum contendendo, ut de eo nomine excludamur (excludimur enim si facimus quae faciunt non Christiani) intelligere potestis non scelus aliquod in causa esse, sed nomen, quod quaedam ratio aemulae operationis insequitur.

Elegans enthymema & de necessitate verum. Nam si, inquit, in quaestione criminum, quibus rei Christiani sunt, negligentiores solito iudices videantur, neque easdem formas seruare in iisdem criminibus curent, & exclusio sola negatioque Christiani faciat odium aliorum scelerum veniam & absolutionem, sequitur ut crimina cetera nulla sint, & de solo nomine Christiani, condemnentur. Nam si cum nomine pariter crimina tenerentur, nequaquam poenitentia nominis satis esset ad reliqua crimina diluenda: & iurati iudices rebus magis facinorosis, quam opinione, quae sua cuique est, mouentur. Colligendum igitur nomen tantummodo esse in causa non flagitium aliquod, & quidem id nomen quod non per se odium debeat concitare, sed quod aemulationis quaedam vis temeraria, dum alius alium imitari studet, delere & studio sui suppressere contendat. Interposito vero. Excludimur si facimus, &c. Irritum quoque iudicum laborem demonstrat, dum homines ex albo Christianorum eximere tanto studio conantur, cum fides nomenque Christianum ea qua virtus ratione probeatur, si in actus scilicet exeat laudandos & in recte facta. Quoties enim cunque Christianus homo contra praecipua Christi patrarit, illico sine vi aliqua nullis tormentis adhibitis excluditur a Christo, nec iam Christianus appellari merito potest.

Hoc primum agentes ut homines nolint scire pro certo quod se nescire pro certo sciunt. Ideo & credunt de nobis quae non probantur: & nolunt inquiri ne probentur non esse. Quae malunt credidisse, ut nomen illius aemulationis inimicum praesumptis non probentur criminibus de sua sola confessione damnentur.

Verum illud est verbum quo Caesar apud Sallustium videtur, Omnes homines qui de rebus consulant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Animus enim noster perturbatione aliqua irretitus, quid verum sit liquido diiudicare non potest, a quo malo veluti exordio plurima manant iniuria & extraordinaria: quod cum multis aliis locis, tum hoc Christianorum exemplo perspicuum est. Quos cum Romani aliaque gentes odio & aemulatione sectarentur, talibus decepti affectibus, quod semel ignorauerant semper ignorare iuuabat, ne quomodo veritate cognoscentes, suorum se dictorum factorumque poenitere cogentur: vnde facile de Christianis falsa credebant, & quaestio certior negligebatur, ut causam semper habere viderentur, quamobrem inimicos suos damnarent. in qua re duo praecipue absurda concurrebant, ut inimicus esset non ex deprehensis criminibus, sed ex temeraria criminum opinione, atque ex sola eius confessione damnatio irrogaretur.

Ideo torquemur confitentes, & punimur perseuerantes, & absoluiur negantes, quia nominis praelium est.

Totius peruerse rationis iudiciorum de Christianis causam recitat cum maxima asseueratione, quasi proclamans, hinc est Romani quod contra morem nos si confitemur torqueamur, & negantes praeter morem aliorum reorum absoluiur, quia non crimen aliquod in causa, sed tantummodo nomen.

A ¹⁶ Denique quid de tabella recitatis illum Christianum, cur non & homicidam? Si homicida Christianus, cur non & incestus? vel quodcunque aliud nos esse creditis? In nobis folis pudet aut piget ipsis nominibus scelerum pronunciare? Christianus si nullius criminis reus est; Nomen valde infestum si solius nominis crimen est.

Argumentum pro Christianorum innocentia validissimum in extrema parte reseruatit, quod ab auctoritate est, quæ non longe reperatur, aut ex obscuro loco, sed qua iudices ipsi suo se quali gladio confodiant. Pater, inquit, infontes esse Christianos ex eulogiis iis quæ in tabella tua iudices in damnatione proponunt: nam cum in ea notentur causæ quamobrem rei damnari meruerint, si quæ de Christianis proferuntur, perlegantur, nullum aliud denotatum crimen inuenietur, quàm quod Christiani. Quod si illi homicidium, incestumue commiserint, aut maiestatem læserint, quæ vulgaris opinio est, cur tanta crimina iudices in pronuntiatione sententiæ dissimularēt? quando sibi & aliis, ita melius satisfacere possent: an id scilicet quia cauisse volunt Christianis, quos tanto amore aut reuerentia profectantur, aut occulere cupiant illorum facinora: vide potius in quos tanto ferantur odio, falsa citius confingant quam dissimulent vera. Quum itaque luce clarius sit Christianos nullo criminum nomine reos fieri: neque enim adulteri neque venefici sunt omnino, quotidie tamen accusentur, vexentur, damnanturque ex eo tantum quod Christiani dicantur, nimirum necesse est hoc nomen nimis quidem odiosum esse infestumque omnibus, quado per se crimen solum faciat. Quod iam certius comprobare aggreditur.

¹⁶ Quid? quod ita plerique clausis oculis in odium eius impingunt, vt bonum alicui testimonium ferentes admisceant nominis exprobrationem. ¹⁷ Bonus vir Caius Scius, sed B malus tantum quod Christianus. Item alius. Ego Lucium sapientem virum repente factum Christianum defero, nemo retractat: ne ideo bonus Caius, & prudens Lucius, quia Christianus: aut ideo Christianus, quia prudens & bonus. Laudant quæ sciunt, vituperant quæ ignorant, & id quod sciunt, eo quod ignorant corrumpunt. Cum sit iustus occulta de manifestis præiudicare, quàm manifesta de occultis prædamnare. Alij quos retro ante hoc nomen vagos, viles, improbos nouerant, ex ipso denotant, ¹⁸ quo laudant cæcitate odij in suffragium impingunt. Quæ mulier? quàm lasciuia, quàm festiua. Qui iuuenis? qui Lucius, quam amafius, facti sunt Christiani. Ita nomen emedationi imputatur.

Quatuor quasi testimoniorum genera adducit, quibus palam fiat quantum fuerit odium huiusce orbis in Christianos, ne quis forte miretur si solum id nomen, exilium, pauperiem, saeuamque mortem apportaret. Illud profecto erat odium, vt quæcunque virtus, aut etiam utilitas in Christiano continebatur, ab iis quasi retro absinthio condita reiceretur. Nonnulli igitur in circulo (vt fit) si de aliquo Christiano, verbi causa, Caio mentio oriretur, laudare suo testimonio quod bonus esset, & vituperare quia Christianus, tanta odij cæcitate transuecti, vt non viderent impingere offenderetque in duo simul contraria, quæ esse non possunt. Alius item alio tramite in idem concurrebat absurdum. Affero, inquit, vobis nouum, Lucius sapiens ille vir de subito ad Christianos transfugit, quasi quod à sapienti viro factum esset damnari posset. Sed hæc audientes veluti cautiore, de vtroque verbum nullum neque retractabant, agitabantque prolixius rationem eius facti, ne alterum confiteri cogerentur, aut bonitatem Caij, & prudentiam Lucij esse à Christo, aut ideo factos esse Christianos, quia bonus sit alter, alter merito sapiens. Dum itaque eiusmodi homines manifestæ bonitati sapientiæque Christianum nomen adiungerent in conuicio, contraria ratione utebantur ab aliis prudentioribus. Qui mentes hominum ab externis rebus metiri iudicantque solent, & incerta laudare damnareve, prout iudicari possunt, quæcunque apparent. Alij quos maius odium caligabat, dum in nonnullis qui antequam Christiani essent male audiebant, vituperare id nomen contenderent, inconstantiores erant: eodem tempore fauorem suffragiumque illi imprudenter afferentes, cum dicerent, quæ mulier, quàm me hercules lasciuia, quàm festiua Christiana facta est, id est lasciuia festiuitatemque omnium deposuit & emendauit: atque ita nomen culpabile videri timere volebant, quod vitia exterminaret. Hæc de honestis, sequitur quartum de vili.

Nonnulli etiam de vilitatibus suis cum odio isto paciscuntur contenti iniuria, dum ne domi habeant quod oderunt, vxorem iam pudicam maritus iam non zelotypus, filium subiectum pater retro patiens abdicauit, seruum iam fidelem dominus olim mitis ab oculis relegauit: vt quisque hoc nomine emendatur, offendit. Tanti non est bonum, quanti est odium Christianorum.

Quicumque verè Christianus est, id est quisquis præcepta Christi seruauerit, vir ille sit siue foemina, seruus, vel liber, pauper aut diues, priuatamque aut publicam personam gerat, omnem de se aliis honestatem vtilitatemque præstabit, quæ à quouis hominum genere expectari possit, vt pote qui sibi ante oculos deum semper conscius proponat suarum actionum, nec alteri minus quàm sibi cupiat. Nulla vitæ vxor sanctius iura coniugij seruabit, nullus magis filius parentibus auscultabit, nullus erit vtilior seruus quàm Christianus: ita maritus omni suspitione zelotypiæque liberatur, parentibus nulla opus est in liberos patientia, Dominus non de furto, non de fuga serui sollicitabitur. Attamen gentes

(quod semel temere constiterant) nihil inde boni prouenire posse putantes, tanto odio flagrabant, ut in id pactum conuentionemque uenirent, quam omnibus suis commodis renunciarent, modo Christianus non interueniret maritus (verbi causa) de pudicitia uxoris sollicitus omnibus modis occurrere, quasi felicem se fore putans, si tanta suspitione liberaretur. Conuerterat illa se ad Christum, atque eo duce omnem culpam exuta ita pudicè uiuebat, ut viro nullum zelotypiæ locum relinqueret: quia tamen Christiana, statim abdicabatur & de contubernio expellebatur. Ita se pater habebat in filium emendatum, ita dominus aduersus fidelem seruum, magis eo quique nomine offendebatur, quam cum priori crimine laborabat, nec tanti emendatio, quanti odium aestimabatur.

Nunc igitur si nominis odium est, quis nominum reatus? Quæ accusatio uocabulorum, nisi si aut barbarum sonat aliqua vox nominis, aut infaultum, aut maledicum, aut impudicum: Christianus uero quantum interpretatio est de uictione deducitur. Sed & cum perperam Christianus pronuntiatur à uobis (nam nec nominis certa est notitia penes uos) de suauitate uel benignitate compositum est. Oditur ergo in hominibus innocuis etiam nomen innocuum.

Satis iam declarauit Tertullianus suo tantum nomine Christianos vexari damnarique. Qui reatus nominis & si grauior odiosiorque est quam esse aut uideri potest, iusta tamè causa non est quam obrem tam miserabiliter homines torqueantur. Sed si comprobetur, etiam ne ipsum quidem nomen aliquid in se continere, quod graue sit, odiosè dignum? nonne licebit merito conuerti, quod innocuum hominum innocuum quoque nomen conuellatur? Quod itaque nomen hoc Christianus nullo modo debeat odium in se merito concitare ex ipsius nota & argumento, à debita diuisione suadet. Nomen enim, inquit, & uocabulum aliquod quatuor de causis abhorre homines solent, quarum nullam in se habet Christianus. Barbarum quidem non est, quoniam Græcum, nihil habet in se infelicitatis aut omnis quod malum aliquod minuitur, nulli etiam maledicit, atque ab omni turpitudine se iungit. Siue enim per iota scribitur orthographice, uictionem illam regiam præ se fert, siue per ita, quemadmodum uulgò inepte Christianus deriuat, benignitatem refert. Christus enim uictus est, Christus autem bonus.

At enim secta oditur in nomine utriusque sui auctoris. Quid noui si aliqua disciplina de magistro cognomen sectatoribus suis inducit? nonne philosophi de auctoribus suis nuncupantur? Platonici, Epicurei, Pythagorici? etiam à locis conuenticulorum & stationum suarum Stoici, Academicus? Aequè medici ab Erasistrato, & grammatici ab Aristarcho, coci etiam ab Apicio? nec tamen quenquam offendit professio nominis, cum institutione transmissa ab institutore. Plane si qui probat malam sectam, & ita malum etiam autorem, is probabit & nomen malum dignum odio de reatu sectæ & auctoris. Ideoque ante odium nominis competebat prius de auctore sectam recognoscere, uel auctorem de secta. At nunc utriusque inquisitione & agnitione neglecta nomen detinetur, nomen expugnatur, & ignotam sectam, ignotum & auctorem uox sola prædamnat, quia nominantur, non quia reuincuntur.

Anthypophora, poterat enim aliquis dicere, haud infensum nomen, id est neque secta per se, sed propter auctorem. Hoc si ita est, inquit, cognoscendum prius fuerat utrum auctor eius Christus malus esset habendus necne. Si enim probabili saltem ratiocinio hominem fuisse nequam flagitiosumque persuadeatur, merito à tali principio & quasi capite nomen ipsum cum secta, quamuis belle sonaret, omnibus modis profligandum fuisset. Sed illud molestum iniquum est, ut nomen aliquod arripiatur & expugnetur, diuexeturque propter sectam uel auctorem, cuius tota uita propositumque ignoretur, atque id non quia reuincatur refellaturque quasi falsum & impudens, sed quia sic nominetur. Antea uero quam respondeat obiectioni, emollire exemplis ceruicem obiectantis pertentat (si qua si hoc nouum esset & uisum uehementius uirgeret) aliarum sectarum adducens exempla non philosophorum tantum, sed cocorum etiam, qui cum traditam sibi à præceptore disciplinam amplectentur nomine eius usurpato, nullam cuiquam offensionem aut odium commouerunt, ita ut amantes sui detineant, à quibus uerò reiciantur, vim nullam perpeffi ualere permittantur.

III. Atque adeo quasi præfatus hæc ad suggillandam odij erga nos publici iniquitatem, iam de causa innocentia consistam, nec tantum refutabo, quæ nobis obiiciuntur, sed etiam in ipsos retorquebo qui obiiciunt: ut ex hoc quoque sciant homines in Christianis non esse quæ in se nesciunt esse, simul uti erubescant accusantes non dico pessimi optimos, sed iam ut uolunt compares suos. Respondebimus ad singula quæ in occulto admittere dicimur, quæ illos palam admittentes inuenimus, in quibus scelesti, in quibus uani, in quibus damnandi, in quibus irridendi deputamur.

Propositum (ut diximus) huius orationis innocentia est Christianorum, de qua nihil adhuc festum diximus. Nam quæ hæcenus insinuauit Tertullianus loco quasi præfationis exactè necessarièque producta

A producta fuerunt. Expugnandum siquidem fuerat odium, quo omnis attentio perturbatur, atque eius iniustitia damnanda suggillandaque priusquam ad ipsum innocentiae statum consisteret. Quo loco attentionem sibi concilians pollicetur, non modo quae Christianis imputantur diluere, sed etiam illa ipsa ita in accusatores reuocare atque retorquere, ut quae aliis falso adscribunt, in se reuera esse agnoscant, videantque in iisdem se criminibus impune volutari, quorum alios facere reos conantur. Praeterea quod multo impudentius est, ea omnia facinora quae in operto Christiani operari dicuntur, & vnde scelesti, vani, irridendique existimantur, probabit eadem palam fieri ab calumniatoribus nulla habita ratione.

Sed quoniam cum ad omnia occurrit veritas nostra, postremo legum adstruat auctoritas aduersus eam, ut aut nihil dicatur retractandum esse post leges, aut ingratis necessitas obsequij praeratur veritati: de legibus prius concurrat vobiscum ut cum tutoribus legum.

Non poterat oratio quae pro Christianis dicebatur eodem cursu deduci quo aliae causae libere ferebantur. Primum enim conciliandi erant auditores, non ut attentius audirent, sed ut (quod ordinarium ceteris erat) audire vellent: deinde exoratis iudicibus ut audiant, maior vtrinque difficultas occurrebat. Leges & edicta quae Christianos indicta causa damnari iubebant. Nam iudices audimus te, inquit, Tertulliane libenter pro Christianis dicentem, sed uterque nostrum operam ludit, nam & si probabilia veraeque afferas, legum tamen auctoritati deseruire cogimur, quae semel de sola nominis confessione Christianos male mulctandos esse praescribunt, ita ut nihil aliter retractandum sit, ingratisque & quasi per vim necessarium hoc legis obsequium deferendum nobis est, pluriusque aestimandum quam veritas ipsa. Nos enim iurati in verba legum, tutores fidelisque legum ministri esse debemus. Hac itaque excusatione cum videret Septimius iudices uti contra veritatem, de iure prius legum cum illis disputandum esse constituit, ut probata postmodum innocentia Christianorum, liberet illorum fidem & religionem, si innocentes penitus absoluant.

Iam primum cum dure definitis dicendo, non licet esse vos, & hoc sine vlllo retractatu humaniore praescribitis, vim profitemini: & iniquam exercetis dominationem: si ideo negatis licere, quia vultis, non quia debuit non licere.

Ius ipsum atque vis de eodem loco vicissim excluduntur, & in qua ciuitate tribunalia sunt, vires, ut quibus omnis iustitia inuertitur, comprimuntur exturbanturque omnibus modis, nihilque magis absurdum illegitimumque videtur, quam cum vires pro legibus & pro ipso iure haberi volunt. Quod Christianis praecipue eueniebat apud Romanos iudices, qui vires saeuitiamque tyrannicam qua Christianos perdebant legitimam videri volebant iureque perlatam. Necessarium itaque est de statu hoc legitimo differere, ne se hoc illi legum praetextu tuentes, Christianos iure damnare videantur: iis quidem ad manus semper erat illa vox, Non licet esse Christianos. Quae definitio determinatioque legis dura quidem est & penitus inhumana. Nam cur ita absoluta fertur, neque eius ratio aliter retractari recognoscique permittitur ora quodammodo compescens, disputationum, nimirum si hoc ita est, quia sic vobis placeat non quia sic debeat, praese fert illa quidem vim maximam, & quia ratio nulla dominatur, non iudices sedere in Capitolio, sed tyrannos demonstrat, quorum proprium illud est sic volo, sic iubeo, sic pro ratione voluntas, nullo habito respectu ad id quod permitti debeat aut non debeat, viribus igitur Christiani succumbunt, non legitime superantur.

C Quod si quia non debet, ideo non vultis licere, sine dubio id non debet licere quod male fit, & utique hoc prauidicatur licere quod bene fit. Si bonum inueno esse quod lex tua prohibuit, nonne ex illo prauidicio prohibere me non potest, quod si malum esset, iure prohiberet?

Altera pars dilemmatis. Non licet enim esse Christianos, aut quia non vultis, aut quia permitti non debeat, prius tyrannicum est, ut diximus, alterum temeritate sua & iniquitate idem peccat, nam cum omnium legumlatorum scopus ille sit & propositum, ut ciues ciuitatis viris virtutem capessant, qua felicem beatamque vitam viuant, profecto illud licere voluerunt quod bene fit, quod autem malum, nequaquam. Igitur sanctam Christianam per vos esse non licet, quia nequam esse prauidicatis. At natura alicuius rei non est prauidicio temere damnanda, potest enim & nomen & res eius bona deprehendi: quod si patienter audiamur explicabitur, atque ita prohiberi legitime non poterit. Cum leges itaque mala persequantur, non quae sunt bona, nulla vestra est isthaec lex per vim lata aut ex errore, quae extra ordinem commune rehgibonum, & quod proprium eius est abrogat.

Si lex tua errauit, puto ab homine concepta est. neque enim de caelo ruit. Miramini hominem aut errare potuisse in lege condenda, aut respicuisse in reprobanda? Nonne & ipse Lycurgi leges a Lacedaemoniis emendatae, tantum auctori suo doloris incusserunt, ut in secessu inedia de semetipso iudicaret.

Legem aduersus Christianos posse ex errore esse inductam a verisimili primum confirmat, deinde

ab exemplo. Quid enim facilius est hominibus quam errare, præsertim in his inferioribus rebus, quæ ab eorum principia cum aliter se habere possint, ita nullam de se certam scientiam faciunt, ut sæpe quæ noxia videantur, salutaria fiant: quæ verò bona, experiantur mala. Cum itaque lex contra Christianos ab hominibus concepta conditaque sit, neque de cælo ceciderit, sua autoritate non debet quod bonum est quasi malum contumaciter persequi, imò aut abroganda esset aut emendanda, quales pleræque aliarum leges tam apud alias gentes quam apud Romanos. Nam & Lycurgi leges, qui omnium legislatorum facile princeps à Pythia deus appellatus est, Spartiatis duriores visæ sunt, & in commodiorem usum redactæ. Ex qua re Lycurgus cum ne hilum quidem aberrasse existimaret, recipere sese ab eo rigore noluit, ut aliquid remitteret & improbaret, sed tantum ex eo doloris concepit, ut in Crissem transfusus seipsum inedia condemnaret.

Nónne & vos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis totam illam veterem & squalentem sylvam legum novis " Principalium rescriptorum & edictorum securibus truncatis & cæditis? " Nónne vanissimas Papias leges quæ ante liberos suscipi cogunt, quàm Iuliam matrimonium contrahi, post tantæ autoritatis senectutem, heri Seuerus constantissimus principum exclusit? " Sed & iudicatos in partes secari a creditoribus leges erant: consensu tamen publico crudelitas postea crassa est; & in pudoris notam capitis pœna conuersa est, bonorum adhibita proscriptio, suffundere maluit hominis sanguinem quàm effundere.

A notiori propiorique exemplo iudices monet, malignitatem rei vel bonitatem non esse legitime autoritate defendendam, quando pleræque non veritatem, sed commoda potius sui imperij respicientes, quæ pro temporum qualitate mutantur, facile aberrare possunt, ut ex multis patet, quæ experientia dūce omnia illustrante per rescripta mandataque principum edictorumque securibus, id est autoritate consulari prætoriarumque vel antiquantur vel emendantur. Ex illa verò legum infinita congerie, quam meritò sylvam squalentem & incultam appellat, à Iustiniano sequenti tempore concisam, duas potissimum elegit, quarum alteram Papiam Poppæam suo scilicet tempore Seuerus abrogauerat, altera de nexu iam pridem refrixerat.

Quot adhuc vobis repurgandæ leges latent, quas neque annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat, sed æquitas sola? & ideo cum iniquæ recognoscuntur, merito damnantur. licet " damnent cum iniquas dicimus, imò si Nomen puniunt, etiam stultas.

A specie descendit ad genus. Longum enim fuisset & importunum quæcunque leges obliterata fuerunt recensere. Quamplures igitur, inquit, iudices latent adhuc leges quæ à vobis, populoque Romano, retractanda corrigendæque erunt. Nam cum propositum omnium legum, sit ipsum æquum, quæcunque ab eo quasi signo discedunt, nulla dignitate legislatoris, nulla autoritate antiquitatis commendantur. Eoque etiam ipso tempore, quo vires suas exercent, hominesque condemnant, iniquæ dicuntur, & habentur. Quod si nomen aliquod solum persequantur, quales sunt in Christianos, stultæ etiam temerariæque videri possunt.

Si verò facta, cur de solo nomine puniunt facta, quæ in aliis de admisso, non de nomine probata defendunt? incestus sum, cur non requirunt? infanticida, cur non extorquent? in deos, in Cæsares aliquid committo, cur non audior qui habeo quo purger? nulla lex vetat discuti, quod prohibet admitti: quia neque iudex iuste ulciscitur, nisi cognoscat admissum esse quod non licet: neque cuius fideliter legi obsequitur ignorans quale sit quod ulciscitur lex. Nulla lex sibi soli conscientiam iustitiæ suæ debet, sed eis à quibus obsequium expectat. Ceterum suspecta lex est quæ probari se non vult, improba autem, si non probata dominetur.

Leges facile labi & iniquas fieri posse, satis est declaratum, nunc ipsam legem de Christianis examinat, qua ratione iniqua sit & ab æquo longius absit. Nam si, inquit, facta puniunt ipsæ leges, quamobrem de Christianis nomen tantum quasi factum insectantur? si quis enim Christianus infanticida vel sacrilegus deferatur, prætermissa quæstione, perinde ac esset reuera sacrilegus pœna mulctatur. Ea igitur facta quæ in aliis probata examinataque fuerint, haud equidem de nomine quia vulgo sic feruntur, sed de admisso, id est quia patrata fuerint defenduntur tumenturque à legibus pro veris, si in Christianis modo nominentur, damnantur utique: neque enim verus reatus sit necne quaritur, nec testes adducere, neque se purgare permittitur Christiano contra omnium legum constitutiones. Nulla si quidem lex id quod prohibet, vetat quin discutiatur. Iudex vero nisi veritatem comperit qui recte iudicare potest? Præterea cuius erit nullus qui obtemperare legibus possit, si quod illæ vindicant, ita inuoluntur ut ignoret, haud enim satis est legem sibi conscia esse iustitiæ suæ, sed ij etiã quibus seruanda est, iusta videri cognoscique debet. Quamquã ex hoc ipso quod examen lex refugit, in suspitionem cadit iniustitiæ, quæ enim iusta est quãobrem aliquid prohibeat, ut discutiatur, non curat. Sed non iniusta modo creditur, sed improba

A improba & violenta, quæ dominari velit & timeri etiam si non proberetur, qualis lex de Christianis Igitur à circumstantiis omnibus quasi iniusta & improba damnatur.

“ Vt de origine aliquid retractemus eiusmodi legū. Vetus erat decretum, ne qui deus ab imperatore consecraretur, nisi à senatu probatus, vt M. Æmilius de deo suo Alburno. Facit & hoc ad imperant nostrā, quod apud vos de humano arbitratu diuinitas pensatur. Nisi homini deus placuerit, deus non erit, homo iam deo propitius esse debet. C. A. P. V.

Multum profectō interest, ex quo quidque fonte manet, & vnde originem ducat, cum in omnibus rebus, tum in iis quæ vitam humanam respiciunt. Cuiusmodi sunt ipsæ leges, quæ si autorem habuerint qui sapiens iustusque fuerit, & iustæ & sapientes ipsæ putantur, nec facile suam autoritatem amittunt: quales Lycurgi, Numæ, Solonis: contra fit si legis lator impius fuerit atque tyrannus. Tertullianus igitur, vt leges quæ contra Christianos latæ fuerant nullam habere partem non modo æquitaris sed ne autoritatis quidem ostendat, earum originem recenset aliis repetito principio Christiani dogmatis. Quod cum imperante Tiberio sit reuelatum, non prius tamen vexatum fuit, quàm sub Nerone eiusque umilibus tyrannis. Sensus verò huius præmij est. Sed vt certius temeritas legum in Christianos cognoscatur, de origine illarum disquirendum. Ea enim à Nerone est. Nam Tiberius, cuius memoria hoc nomen diuulgari cœpit, tantum abfuit vt persequeretur Christum, vt inter deos illum adnumerare voluerit: quia tamen lege cautum erat peregrinas ceremonias non posse inconsulto senatu in urbem introduci, neque ille consilium persuasisset, à consecratione desistit. Christianos tamen suo edicto tutatus est, atque ita vsque ad Neronem securam vitam traduxerunt. Interea decretum senatus de religione irridet, quo diuinitas alicui acquiritur, ex arbitrio scilicet hominum. Quasi verò numem vsque illa dei fautoribus indigeat, neque per se satis sit probando persuadendoque omnibus, inuito etiam senatu, quod & colenda sit & pietate prosequenda. Sed vt verus deus etiam non probatus ab hominibus, sibi ipsi probatio est: ita qui fit ab homine probatus, haud ideo colendus erit. Stat itaque senatusconsultum pro causa nostra, apud quos diuinitas vna est & vera, quæ iudicium hominis non reformidat aut requirit: quæ verò apud vos habentur numina, ex hominum vel stulta persuasione vel adulatione templa sibi posuerunt.

“ Tiberius ergo, cuius tempore nomen Christianum in seculum introiuit, annunciatum sibi ex Syria Palæstina quod illic veritatem illius diuinitatis reuelauerat, detulit ad senatum cum prærogatiua suffragij sui. Senatus quia non in se probauerat, respuit. Cæsar in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus Christianorum. Luc. 3.

Ordo & sensus est. Tiberius, cuius tempore floruit in Iudæa & cruci affixus est Iesus, nomen Christianum & Christum eius autorem annunciatum, sibi per litteras præfectorum Palæstinae Iudææ (vbi aperuit ille veritatem suæ diuinitatis) ad senatum retulit, non vt ex eorum sententia quid sibi faciendum super hac re esset videret, sed vt suæ illi sententiæ subscriberent & assentirentur. Ipse enim ius omne suæ prærogatiuæ iam in dedicationem contulerat. Tot tantæque erant miracula quæ ad illum ex Iudæa deferbantur de Christo: quæ & si vel malignitate, vel adulatione, à scriptoribus supprimebantur, qui nihil nisi Cæsarum gesta admirari videri volebant, multa tamen, si fastorum libri, si acta senatus & commentaria Cæsarum extarent, apud hostes eius nominis legerentur.

“ Consultite commentarios vestros, illic reperietis primum Neronem in hanc sectam tum maximè Romæ orientem, Cæsariano gladio ferocisse. sed tali dedicatore damnationis nostræ etiam gloriamur. Qui enim scit illum, intelligere potest non nisi grande aliquid bonum à Nerone damnatum. “ Tentauerat & Domitianus, portio Neronis de crudelitate sed qua & homo, facile cœptum repressit, restituit etiam quos relegauerat. Tales semper nobis infecutores, iniusti, impij, turpes: quos & ipsi damnare consuevistis, & à quibus damnatos restituere soliti estis.

Tacitus autor est, itémque Suetonius, Neronem ex Cæsaribus primum in Christianos distinxisse gladium, principisque eius familiæ interfecisse. Cum verò ferox illud ingenium non clarissimis ciuium, non consanguineis, non præceptorum, non denique matri perpercisset, nihilque ille amaret nisi quod scurrile, impium, turpèque esset, eiusmodi damnationis autore gloriari debent. Quicumque illi molesti fuerunt, tali nimirum testimonio graues piique & homines probantur. Longo post intervallo secutus est Domitianus, qui non tam ingenij sui seuitia, quàm vt plebi gratificaretur, facta Neronis amplexus, eadem cæde tentauit urbem commaculare: quia tamen non omnem exuerat humanitatem, neque dignos exilio aut alia mûlta Christianos videret, repressit impetum, & quos iam in insulas aliisque passim loca relegarat, idem ipse restituit: atque ita fides Christiana eos semper habuit hostes, qui aliis virtutibus infenti, vestro etiam consensu scelesti habiti sunt & fuerunt. Qui verò ex imperatoribus laudantur, aut nostris hominibus pepercerunt, aut legum iudicium dissimularunt: atque id est quod à Tertulliano in clausula adiungitur.

“ Ceterum de tot exinde Principibus, vsque ad hodiernū, diuinū humanūque sapiētibus; edite aliquem debellatorem Christianorum. At nos è contrario edimus protectorē.

si litteræ M. ⁶⁴ Aurelij grauiſſimi Imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam ſittim, Chriſtianorum fortè militum precationibus impetrato imbrī, diſcuſſam conteſtatur. Qui ſicut palam ab eiufmodi hominibus poenam dimouit, ita alio modo palam diſperſit, adiecta etiam accuſatoribus damnatione, & quidem terriore.

Si quot fuere deinceps principes ſapientes recēſeatis vſque ad eum qui hodiè nobis imperat, Severum ſcilicet, qui ſi ingenium eius reſpicitis, diuinus meritò dici poteſt, ſi benignitatem, humanus: nullum proferetis qui Chriſtianum nomen deturbauerit, imò adducere poſſumus qui illud defenderit, tutatūſque ſit. Marcus videlicet Aurelius Imperator, cuius quum in bello aduerſus Germanos exercitus omni humore deſtitueretur, precibus Chriſtianorum reſtulit acceptum quod ſiti non confece- retur, qui pluuiam à Deo exorauerunt. Huius beneficij memor Imperator tum omnes Chriſtianos omni metu liberauit, tum quum delatores etiam damnari Chriſtianorum, voluit vt omnes palam li- berè que ferrentur ac diſſeminarentur vbique. A rei igitur iudicio, quum quod plures ſapientes conſi- tuant, id probandum eſſe videatur, Chriſtianum dogma bonum eſſe conuincitur.

⁶⁵ Quales ergo leges iſta, quas aduerſus nos ſoli exercent impij, iniuſti, turpes, truces, vani, dementes? Quas ⁶⁶ Traianus ex parte fruſtratus eſt vetando inquire Chriſtianos: quas nullus ⁶⁷ Hadrianus, quanquam ⁶⁸ curioſitatum omnium explorator; nullus ⁶⁹ Veſpaſianus, quanquam Iudæorum debellator; nullus ⁷⁰ Pius, nullus ⁷¹ Severus impreſ- ſit. Facilius itaque peſſimi ab optimis quibusque, vt ab æmulis, quàm à ſuis ſocijs eradi- candi iudicarentur.

Concluſio ex antedictis, quæ ſecum probationem affert. Facile, inquit, eſt de huiufmodi legibus contra Chriſtianos iudicare, quales illæ ſunt, ſi hominum ingenia à quibus exercentur diſſimulantur- ve, cognoſcantur. Nam ſi virtus vitio contraria, boni Imperatores, quales Veſpaſianus, Traianus, Ha- drianus, Pius, Alius Verus, ſuſtinere placita Chriſtianorum nequiuſſent, ſi quid in eis turpe aut noxiū comperiſſent. Et genus quidem bonitatis eorum non eiufmodi erat, vt hæc & alia id genus negligeret. namque Hadrianus curioſiſſimus principum fuit, vt ex hiſtoricis videre eſt. Veſpaſianus autem Iudæam gentem quæ cum Chriſtiano dogmate plurimum conſentit, diſturbauit à ſediſibus atque diſperdidit. Quod ſi ab ijs tantum qui omni genere nequitia flagrant, diuexatum eſt, certe ſuis illud moribus non quadraſſe intelligitur, vt quod vitia damnet, neque vllam in factis dictiſque tur- pitudinem admittat.

CAP. VI. ⁷² Nunc religioſiſſimi legum & paternorum inſtitutorum protectores & vtores reſpon- deant velim de ſua fide, & honore, & obſequio, erga maiorum conſulta, ſi à nullo deſcuerunt? ſi in nullo exorbitauerunt? ſi non neceſſaria & aptiſſima quæque diſciplinæ obliu- rauerunt? ⁷³ Quomam illæ leges abierunt, ſumptum & ambitionem comprimentes; quæ centum æra non amplius in cœnam ſubſcribi iubebant? nec amplius quam vnā inferri gallinam, & eam non faginatam? quæ patricium, quod decem pondo argenti habuſſet, pro magno titulo ambitionis ſenatu ſummebant? quæ theatra ſtuprandis moribus ori- entia ſtatim deſtruebant? quæ ⁷⁴ dignitatum & honeſtorum natalium inſignia non teme- rē nec impunè vſurpari ſinebant? ⁷⁵ Video enim & centenarias cœnas, à centenis iam ſe- ſtertijſ dicendas, ⁷⁶ & in lances (parū eſt enim ſi ſenatorum & non libertinorum vel adhuc flagra rumpentium) argentaria metalla producta. Video & theatra nec ſingula fatiſ eſſe, nec nuda. Nam ne vel hieme voluptas impudica frigeret, ⁷⁷ primi Lacedæmonij penulam ludis excogitauerunt. ⁷⁸ Video & inter matronas atque proſtibus nullum de habitu di- ſcrimen relictum. Circa feminas quidem etiam illa maiorum inſtituta ceciderunt quæ moſtitiæ, quæ ſobrietati patrocinauerunt. ⁷⁹ Cum aurum nulla norat præter vnico di- gito quem ſponſus oppignorafſet pronubo annulo. ⁸⁰ Cum mulieres vſque adeo vino ab- ſtinerentur, vt matronam ob reſignatos cellæ vini loculos ſui inedia necarint; ſub Romulo verò quæ vinum attigerat, impunè à ⁸¹ Mæcenio marito trucidata ſit. ⁸² Idcirco & oſcula propinquis offerre etiam neceſſitas erat, vt ſpiritu indicarentur. Vbi eſt illa felici- tas matrimoniorum de moribus vtique proſperata, ⁸³ qua per annos fermè ſexcentos ab vrbe condita, nulla repudium domus ſcripſit? At nunc in feminis præ auro nullum leue eſt membrum, præ vino nullum liberum eſt oſculum: repudium verò iam & votum eſt, quaſi matrimonij fructus.

Hic certius occurrit quàm temerè oratio hæc in tot capita fuerit diſſipata, nam ſiquis locus, hic ma- ximè ſuo capite diſtinguendus erat, quando ad aliam ſententiam tranſeat Tertullianus. Neque enim fatiſ erat perſuaſiſſe leges aberrare poſſe, & quæ præcipuè erant in Chriſtianos demonſtraſſe iniuſtas, niſi obiectioni, qua iudices ſe adhuc defendere poterant, occuſiſſent. Quid enim, inquit, ad nos, ſi quas populus Romanus leges ſciuit, inuſtasque deprehenduntur, munus noſtrum eſt & officium, non de

A non de legibus iudicare, sed de iis qui leges non seruauerint. Contra igitur hosce legum religiosissimos defensores Tertullianus non sine ironia infertur, obiciens hanc legum superstitiosam curam, non ex animi recta sententia fieri, sed à libidine manare, quæ prout aliis vel fauet vel aduersatur, ita se in iudiciis intendit, aut remittit. Nam cum (verbi causa) gula libenter obsequatur, facile in sumptuariam exactrix, quod si ratione iudices ducerentur, facile intelligerent, si vllis vnquam, Christianis maxime indulgendum fuisse. Nulla igitur excusatio accipienda, ideo sanctissimos esse iudices in Christianis, quia tutari seruareque maxime cupiant leges, quæ aptissimæ sunt & necessariae conseruando imperio Romano: nam & aliæ quamplures eius generis leges contemnuntur. Quæ enim lex magis est necessaria in ciuitatibus, quàm quæ luxuriam comprimit, qualis Licinia quæ centussis etiam dicebatur, quod in cœnam centum asses subscribi iubebat. qualis etiam Censoria quæ nobilissimo cuique (senatorum) libra decem argenti in suppellectili habere non concedebat. quod si à censoribus ea summa deprelaris, quia cauti eris plus decem libras contra legem possidebat, senatu motus est à censoribus. qui cum mores illegitimos ciuitatis taxarent, tum laciuiam theatralem ex lege maxima cura comprimabant, ignari quantum moribus ciuium obesset publica illa spectaculorum immodesta licentia. Nec minor erat illis eius legis cura, quæ ingenuos quibusdam insignibus ab aliis segregabat, qualis erat bulla, prætexta, vitta, stola: quæ ornamenta si quis obscuro genere vsurpasset, grauiter multabatur. Has igitur, de multis quatuor leges non minus ciuitati necessarias quàm honestas passim negligi Tertullianus exponit. Nam pro centum assibus in cœnam centum sestertia profunduntur. & in suppellectili, non dico senatorum, id enim ferendum aliquo modo foret, sed libertorum qui nuper empti de carasta compedes excussere, non modo argenti libra decem censentur, sed integræ tantum non fodinæ metallosum exponuntur. In theatris autem pro singulis spectaculis plurima exhibentur, nudatis etiam corporibus tam in hyeme quàm per æstatem. nam exemplo Lacedæmoniorum in ipsis etiam ludis penula ad iniurias cœli vitandas introducta est. Quantum verò ad insignia nulla amplius seruantur, nec inter matronas quidem ac meretrices, quo nihil videtur esse turpius in maiestate vrbis. Quanquam si paulo superius maiorum iustituta repetere volumus, omnem fœminarum modestiam, quæ tam cultum corporis quàm vultum tuebatur, concidisse videbimus: nam quò illa matrimonij sanctitas abiit, quæ tantos habuit de suis moribus, successus rerum & filiorum: tantaque charitate deuincta erat, vt sexcentis paulominus annis nullo facto diuortio sit dissoluta. Postea verò quàm primus Carbilus Spurius repudium fecit, ea leuitas in animis innata est & inconstantia ex negligentia vestra, vt nulla intercedente causâ legitima sterilitatis, adulterij, male administratæ rei domesticæ, vel absentibus repudium remittant: neque iam ob aliam videantur causam nupsisse, nisi vt diuortia facere possint, licet Augustus alique de numero diuortiorum legibus sæpè cauissent.

* Etiam circa ipsos Deos vestros quæ prospèctè decreuerant partes vestri, iidem vos obsequentissimi rescidistis. ** Liberum patrem cum mysterijs suis Consules senatus autoritate non modo vrbe, sed vniuersa Italia eliminauerunt. ** Serapidem & Isidem & Harpocratem cum suo cynocephalo Capitolio prohibitos inferri, id est curia deorum pulsos, ** Piso & Gabinius consules non vtique Christiani, euerfis etiam aris eorum abdicauerunt, turpium & ociosarum superstitionum vitia cohibentes: his vos restitutis summam maiestatem contulistis.

C Maius hoc est & pro causa Christianorum magis fauorabile. non enim à simili argumentatur, sed in eodem res vertitur. nam si iudices obiectione illata dicerent, superiores leges de hominibus non debere per homines perinde seuerè tractari, ac si ad religionem pertinerent: qualis est ea quæ Christianos esse prohibet, ne deorum cultus adulteretur. Septimius iudices de suis etiam ipsis dijs negligere perspèctas consideratque leges, & antiquæ autoritatis ostendit. nam cum olim senatus Orgia Bacchi exterminasset, authore Liiuo, & Piso deinde Gabinijsque Ægyptiam superstitionem Isidis, Serapidis, & Harpocratis, qui & si à Capitolio arcerentur, paulatim tamen in vrbe aras facellæque inuenerant, submouissent, vobis nihilominus omnia hæc obstare non potuerunt, quin contra omnia maiorum instituta, contra leges, iidem illis dijs quasi postliminio reuerfis ædes in vrbe resciri pateremini.

Vbi religio? vbi veneratio maioribus debita à vobis? habitu, victu, instructu, sensu, ipso denique sermone proavis renunciaistis. Laudatis semper antiquitatem, & nouè de die viuistis. Per quod ostenditur, dum à bonis maiorum institutis deceditis, ea vos retinere & custodire quæ non debuistis, cum quæ debuistis non custodistis.

Epilogus breuis & grauis, quo sanè colligit iudices atque eos homines qui se moueri dicebant autoritate patriorum morum obseruandissimique videri volebant, suarum legum non modo veterum religioni nuncium remisisse, sed ab omni eius specie ita exorbitasse, vt ne eundem quidem sensum atque sententiam neque sermonem præ se ferant, vt qui iam omnes Epicurei essent. Ex quo ratiocinari facile est, quicumque ea quæ probat, non seruat, in illis ipsum versari quæ sunt vituperanda. Nullus igitur vestrum dicat, amore studioque suarum iustitiationum persequi Christianos, sed odio potius & quadam libidine temeraria.

Adhuc quod videmini fidelissimè tueri à patribus traditum, in quo principaliter reos ^D transgressionis Christianos destinatis, studium dico deorum colendorum (de quo maximè errauit antiquitas) licet Serapidi iam Romano aras restruxeritis, licet Baccho iam Italico furias vestras immolaritis, suo loco ostendam proinde despici & negligi & destrui à vobis aduersus maiorum auctoritatem. Nunc enim ad illam occultorum facinorum infamiam respondebo, vt iam inde ad manifestiora pergam.

Ritus ceremoniarumque sacrorum à Numa primum institutæ, pontificum deinde auctoritate diu seruata, quomodo, quando, quibus hostiis adire templa deorum oporteret, maximè erat pars totius religionis: quam cum Christiani non tam quia superstitiosa erat, quam non vero deo exhiberetur, præcipuè refugiebant: in hæc partè accusatores enixissimè incumbébant, quod religio omnis cultusque deorum ab illis negligeretur deridereturque, quod templa deinde intrare nollent, quod sacris interesset, quæ pro salute principis aut totius populi susciperetur, abhorrerent: omnia hæc feliciter alio loco Tertullianus ita regerit in aduersarios, vt eos criminis eiusdè reos magis esse demonstret, vt qui perinde similitè illa omnia despiciant contra suorum maiorum auctoritatem, qui iam cum veteribus noua sacra admitterant. Commodius quippe visum est quædam arcana crimina examinare priusquam in his apertioribus longius immorari, quæ paulo post resumet ex eo loco. Deos, iniquitas, non colitis, &c.

VI. Dicimur sceleratissimi, de sacramento infanticidij, & pabulo indè; & post conuiuium incesto, quod euerfores luminum canes, lenones scilicet tenebrarum & libidinum impiarum inuerecundia procurent. Dicimur tamen semper, nec vos quod tam diu dicimur eruere curatis. Ergo aut eruite, si creditis, aut nolite credere, qui non erulistis. Ergo de vestra vobis dissimulatione præscribitur, non esse, quod nec ipsi audeatis eruere. Longè aliud munus carnifici in Christianos imperatis, non vt dicant quæ faciunt, sed vt negent quod sunt.

Dominica cæna à nostris maioribus eadem ferè hora qua Christus cum discipulis nouissimè cenauit, ex eius monitis celebrabatur. Noctu itaque dominici diei apud aliquem ex Christianis, qui domus sue synagogam ecclesiamque cogeret, precationibus, lectionibusque perugiles incumbabant, aderat & senior, vel episcopus, qui scripturas mysteriaque sanctæ fidei interpretaretur & habita concione motes semper in melius conformaret, qui panem & vinum dominica benedictione Christi corpus esset cuiusdam pseudochristiani, & aliorum qui Simonem Magum sectabantur mysteria quædam magicis obsecrationibus insignia, quibus ceteri Christiani insimularentur. Aduersarij igitur falsam historiam cum iis quæ rescuerant confundentes, multa in his vigilijs patrari scelera commentabantur, qualia in mysticis suorum deorum sacris sub religionis prætextu committi quandoque audierant: præcipuè verò eos insimulabant: quod infante Christiani facerent; quod eius carne vescerentur & sanguine; & quod à cæna sese viri ac mulieres promiscuè incestarent, luminibus per canes, extinctis, ne qua illi verecundia offenderentur. Quæ suspicio potissimum inualuit, etiam ex eo quod in Christiano dogmate haberi audiebant, Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus. Quumque tormenta Christi tenebræque illas in memoriam eius Christiani representarent, facile periculum est maleuolis mysterium panis non intelligentibus, vt illi se ferinis eiusmodi ritibus contaminarent. His igitur calumnijs facilius quam alijs omnibus, quæ in causa Christianorum versantur Tertullianus per statum coniecturalem responderet, primum omnimò non esse, & si sint non minora patrari ab accusatoribus. Solo enim incertoque rumore inniti demonstrat, quando si vera illa essent, fieri quidem non posse, quin interstitio tam multorum annorum inter tot inimicos & exploratores prodita iam & comperta fuissent. Quod verò calumniam maximè arguit, illud est, quod quum hæc nobis obiciantur, nullam vos adhibetis curam diligentiamve in erudendis expiscandisque eiusmodi flagitijs. Alterum certè ex altero esse debebat, si creditis, vt quereretis: si non querendum putatis, vt non credatis. Licet dissimulatio vestra apertè doceat sententiam vobis dissonare à verbis: aliud enim dicitis, aliud reuera sentitis. nam si hæc nefaria sacra aliquo modo vera esse suspicaremur, carnifici imperaretis, vt tormentis adhibitis omnia ad vnguem extorqueret, non vt cogeret negare quod profiteatur.

III. 3.

Census istius disciplinæ, vt iam edidimus, à Tiberio est, cum odio sui cæpit simul veritas atque apparuit inimica esse. Tot hostes eius, quot extranei; & quidem proprij ex emulacione Iudæi, ex concussione milites, ex natura ipsi etiam domestici nostri. Quotidie obsidemur, quotidie prodimur, in ipsis plurimum cæcibus & congregationibus nostris opprimimur. Quis vnquam taliter vagienti infanti superuenit? quis cruenta vt inuenientur Cyclopi & Sirenium ora iudici referauit.

Nihil est quod non reuelat dies, proverbum in iis rebus vsurpatum, quas quisque solus in opere facit, vt deprehendi non posse putet. Qui verò cum multis aliquid sæpe peccare dicitur, quo loco vsus semper maleuolorum irrumperere potest, neque tamen deprehenditur, liberandus utique is est tali crimine.

A nis suspicione. in eiusmodi causa erant Christiani. nam cum census & professio talis religionis iam pridem imperante Tiberio trecentis paulo minus annis elapsis exordium sumpserit, nec prius veritas ipsa apparuerit, quam vniuersus ferè orbis coniurasset in illam ex odio quod semper sequitur illam, mirum non tam multos, præter enim extraneas gentes, quæ communiter Christianos oderunt, propriè & peculiariter inimici sunt Iudæi ex amulatione suorum præceptorum, quæ quotidie magis infringi per fingunt suos imperatores aut fauore aut odio ferri in aliquos, videntes Christianos sæpius concuti disturbarique palam à magistratibus, nos quasi neglectos libenter obiurgant, exagitant, & in iudicium rapiunt. Quin & domestici familiarisque nostri duce quadam naturali similitudine nobis continuo insidiantur: quo fit vt vndique obsideamur, neque vllum nobis vsquam asylum sit, quo confugere possimus. Quod si status accusatoris est coniecturalis, cum alias verisimiles certaque coniecturas afferre debebat, tum verò quæ ab adiunctis ducuntur, si vagitus infantis fuerit vnquam exauditus à quopiam in nostris ecclesiis, si tabo ora coniuuuarum infecta animaduertit, quasi Cyclopus & Sirenium, quæ delatos ad se occidisse, & deuorasse finguntur. Neque adeo obici potest, ideo non deprenderi, quia penetrare adyta sacrarij non liceat, nam in ipsa synagoga & in operando sæpius à cohortibus, à plebe opprimimur & deturbamur.

Quis vel in vxoribus aliqua immunda vestigia deprehendit? quis talia facinora cum inuenisset, calauit? aut vendidit ipsos? trahens homines? Si semper latemus, quando proditum est quod admittimus? Imò à quibus prodi potuit? ab ipsis enim reis non vtrique cum vel ex forma omnibus mysterijs silentij fides debeatur. Samothracia & Eleusinia reticentur; quanto magis talia, quæ prodita interim etiam humanam animaduersionem prouocant, dum diuina seruantur. Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur vt extranei, & vnde extraneis notitia? cum semper etiam impiæ initiationes arceant profanos & arbitros caueant, nisi si impij minus metuunt.

Sed neque, inquit, incesti certa vnquam extitit coniectura. Quis etenim vir vestigium aliquod & indicium immundum in vxore deprehendit, quo concubitus indicari potest? Equis hoc vir suspicans in vxore tolerare potest, vt sagaciter non inquirat? & si deprehenderit, celare velit? quod si corrumpi dicas, animum illius vel libidine aliqua, vel accepta pecunia, hoc nullo modo verisimile fit, vt crimen vendat is, quem Christianos semper homines in iudicium trahere iuuat, neque prius eis parcat, quam in carnicum manus tradiderit. Si semper latemus, &c. Enthymemate hypothetico refutatur pertinacia accusatorum. Qui obicere adhuc poterant posse homines si velint latere, neque ideo crimina non esse vera, quia latuerint. Si quod igitur, inquit, semper latuit, id nunquam proditum est, quod si nunquam proditum, vnde hac vobis notitia, vnde tam certa vobis scientia, nisi à rumore quodam incertaque & inconstanti fama, cui quantum credi oporteat, paulo post edocebimus, si prius examinetur hæc à nullis prodi indicari que potuisse. Nam vel à consocijs dum rei sunt vel ab extraneis: at consocij & initiati duabus de causis illa indicasse, nullo pacto potuerunt. & quia formula constitutioque omnium mysteriorum exigit vt omnino reticentur, & pro taciturnitate fides obligatur, qualia Samothracia sunt apud vos & Eleusinia, quæ initiatus prius quam debeat emori velit. & quod maximum est, habet hic pro comperto, talia si debeat, morte plecti debere, quando eo etiam tempore quo reticentur, & quasi diuina seruantur, inuitent homines ad vltionem. Extranei verò si velint reuelare, non possunt, quod ignorant. Neque de ignorantia dubitandum, cum omnes initiationes, quibus ad mysteria cognoscenda institimur, procul arceant profanos, arbitros testesque refugiant, præcipue quæ Christianis attribuantur, quæ quum impiæ habentur, multo magis animaduertendum, ne in lucem exeant, neque in penam.

Natura famæ omnibus nota est. Vestrum est: *Fama malum, quo non aliud velocius vllum.* Cur fama malum? quia velox? quia index? an quia plurimū mendax? quæ ne tunc quidem qui aliquid veri affert, sine mendacij vitio est, detrahens, adiciens, demutans de veritate. Quid? quod ea illi conditio est, vt non nisi quum mentitur, perseueret, & tam diu viuunt, quam diu non probat. Siquidem vbi probauit, cessat esse, & quasi officio nunciandi functa, rem tradit: exinde res tenetur, res nominatur. Nec quisquam dicit (verbi gratia) hoc Romæ aiunt factum: aut fama est, illum prouinciam sortitum: sed sortitus est ille prouinciam, & hoc factum est Romæ. Fama nomen incerti, locum non habet, vbi certum est. An verò famæ credat, nisi inconsideratus? quia sapiens, non credit incerto.

Si nullum nostrorum facinorum indicium à nullo vnquam reo extorqueri potuit, nec diuturni temporis longinquitate reuelari, neque villo alio modo venire in lucem, quæ nimirum iactatur in Christianos necesse est ex quadam fama in animos hominum irrepsisse, quæ facile inter inimicos admittitur & conseruatur, sed quod sit eius testimonium, & quanti eius fides apud omnes cuique vestrum, vel ex carminibus Maronis, quæ in ore sunt omnium, patet, qui famam malum esse decantauit, non ab aliam prius causam nisi quia ita mendacio gaudeat, vt plerunque falsa prædicans, si quando tamen vera

apporret, ea mendacio semper inuolueri iuuat. Præterea eius tota ratio ex incerto pender, imò nomen ipsum est incerti, arque ubi aliquid certum est, locum habere non potest. Quicumque igitur sapiens est, fama id est incerto non credit. Sapientia enim nihil magis est quam scientia, scientia porò nulla est de rebus incertis, igitur qui adducuntur vt famæ credant, temerarij sunt, & inconsiderati, quorum nulla ratio habenda.

Omnium est æstimare quantacunque illa ambitione diffusa sit, quantacunque asseueratione constructa, quod ab vno aliquando principe exorta sit: necesse est exinde in duces linguarum & aurium serpat: & ita modici seminis vitium cetera rumoris obscurat, vt nemo recogitet num primum illud os mendacium seminauerit, quod sæpè fit aut ingenio emulationis, aut arbitrio suspicionis, aut non noua sed ingenua quibusdam mentendi voluptate.

Quo facilius iudices videant temeritatem suam, qui famæ adhibeant aures atque fidem, tenue eius exordium tanti progressus describit. Cuique enim facile iudicare est famam ab vno aliquando, qui princeps, id est primus & autor fuerit, exortam. nam & si illa quidem multa ambitione & inani quodam apparatu historię diuulgatur, maximæque asseueratione ac rerum confirmatione quas adducit, instruitur, quantacunque tamen ei quasi dotes accesserint, facere non possunt quin ab vno & illo quidem suspecto principium sumpserit. Sed cum eundo (vt inquit poeta) vires acquirat, & in plures veluti traduces propaginesque linguarum per traditionem disperetur, principium eius & vitium quasi festi traduces iam rumore obruitur, vt agnoscere cogitareque homines non curent, vtrum primum illud os, vnde hæc auspiciū habuerint, mentitum sit necne: quod cum facile in omnes, tum maxime Christianos facillimum fuit, quibus nullus est angulus non inimicus. Ad hæc libera cuique suspicio est, & infestiana quædam emulatio, quibus veluti calcaribus non mentiri modo, sed contra veritatem ferri solent. præterquam quod eo ingenio omnes sumus, vt facile in inuentionibus mentiamur. Ratio igitur famæ, si quod est ante eius rem, si quod in ipsa re consideres, si præterea consequens, tota futilis inuenitur, & nullius auctoritatis.

Bene autem quod omnia tempus reuelat, testibus etiam vestris prouerbis atque sententijs, ex dispositione naturæ, quæ ita ordinauit, vt nihil diu lateat, etiam quod fama non distulit. Meritò igitur fama tamdiu sola conscia est scelerum Christianorum. hæc indicem aduersus nos profertis, quæ quod aliquando iactauit, tantòque spatio in opinionem corroborauit, vsque adhuc probare non valuit.

Aduersariorum armis suam causam Tertullianus defendit. Bene est, inquit, ἀλλῶς ἔχει, bene se habet statque pro nobis prouerbium illud vestrum, quo Seneca scilicet aliqui Romani homines passim vtuntur: Quod omnia reuelat dies, neque est quodcunque tam occultum, quod temporum vices aliquando non explicent, ita rerum series natura reuoluit. Cum igitur tanti temporis spatium elapsim sit, nec tamen eo maiora indicia nostræ immanitatis prodierint, pro comperto habendum, si vestris verbis credendum est, nullam penitus esse. Sola ergo fama post tot annos incerta adhuc & inexplorata, quæ conscia adducitur testis, cuius auctoritate Christiani impunè damnari possunt.

Ut fidem naturæ ipsius appellem aduersus eos qui talia credenda esse præsumunt, ecce proponimus horum facinorum mercedem, vitam æternam repromittunt, credite interim: de hoc enim quaero, an & qui credideris, tanti habeas ad eam tali conscientia peruenire? Veni demerge ferrum in infantem nullius inimicum, nullius reum, omnium filium, vel si alterius officium est, tu modò assiste morienti homini antequam vixit: fugientem animam nouam exspecta, excipe rudem sanguinem, eo panem tuum satia, vescere libenter. Interea discumbens dinumera loca ubi mater, ubi soror, nota diligenter, vt quum tenebræ ceciderint caninæ, non erres, piaculum enim admiseris, nisi incertum feceris. Talia initiatus & consignatus viuis in æuum. Cupio respondeas, sit tanti æternitas, aut si non, ideo nec credenda? etiam si credideris, nego te uelle: etiam si volueris, nego te posse. Cur ergo alij possunt, si vos non potestis? cur non possitis si alij possunt? Alios nos, opinor, natura, Cynophanes aut Sciapodes: alij ordines dentium, alij ad incestam libidinem nerui. Qui ista credis de homine, potes & facere. Tu homo es & ipse quod & Christianus, qui non potes facere, non debes credere, homo est enim & Christianus, & quod & tu.

Argumentum à natura, quod tanto alijs est validius, quanto vis ipsius naturæ cæteris præstat: quæ ea profectò est hominis, vt quæcunque in suis penetralibus Christiani perpetrare dicuntur, penitus abhorreat. Nulla enim conditione adduci quisquam poterit, vt humana carne vescatur, & panem repido sanguine madefactum ori admoueat, nec minus matrem sororemque cognoscat. Istæ hæc tam sensus animi quam corporis dedignantur atque refugiunt. Quid ergo, inquit Tertullianus, vobiscum

A iudices amplius agam de coniectura famaque nostrae feritatis? iam vos ipsos consulam, fidem auxiliūque naturae cuiusque vestrum implorabo. Si quis ex vobis catechumenus fiat, & initiatur Christianus, myltes parēque sacrorum dicat, tibi quidem inprimis vel maētandus est infans, qui filius omnium merito dicitur, quando (vt vultis) de communi adulterio nascitur, vel maētantibus aliis interesse oportet: deinde caro deuoranda, & panis sanguine maceratus comedendus, postremō cum matre vel sorore luminibus extinctis concumbere necesse est. Hæc si feceris, vitam viues æternam. Rogo vos, nec nunc de mercede hac disputo credenda sit necne. Credite interim, ac si repromittant, cautionēque dent: non enim in hoc quæstio est, rogo itaque vos, tanti sit ea merces, vt obliuisci hominem possitis, & cōsensu stomacho que accedatis, vt is studiosē assentiamini: quanquam nec ipsa merces, quæ hoc modo comparatur credibilis esse potest, neque si credatis simul & velitis, dico vos illud os habuisse à natura, gustum stomachūque quæ id omnino grauiori nauſea reiciant. A simili igitur, si Christiani perinde homines sunt atque vos, cur quod penitus natura vestra abhorret, illi tanto studio sectari poterunt, nisi forte nos aliud genus hominum sumus; quales, Cynophanes capite canino, quos Plinius refert, venatu & aucupio velci, & quales Sciapodes, qui in Libya sunt, ad oceanum ea appellatione homines, quod sibi latissima planta pedum resupini solem feruentissimum defendant. His forte & id genus hominibus alia sunt instrumenta mandibularum, alij quoque neruorum genitalium tentigines, vt quodcumque manducare, & in quamcumque arripere possint.

“ Sed ignorantibus subiicitur & imponitur. nihil enim tale de Christianis asseuerari sciebant, obseruandum vtique sibi & omni vigilantia inuestigandum. Atquin volentibus initiari moris est, opinor, prius patrem illum sacrorum adire, quæ preparanda sint describere. Tum ille: infans tibi necessarius adhuc tener, qui nesciat mortem, qui sub cultro tuo rideat. Item panis, quo sanguinis iurulentiam colligas. Præterea candelabra, & lucernæ, & canes aliqui, & offula, quæ illos ad euerſionem luminum extendant. Ante omnia cum matre & sorore tua venire debebis: quid si noluerint, vel nullæ fuerint? quid denique singulares Christiani? non erit, opinor, legitimus Christianus, nisi frater aut filius. quid tum? & si ista omnia ignaris preparantur, certè postea cognoscunt & sustinent & ignoscunt. Timent plecti si proclamant, qui defendi merebuntur. Quin etiam vltro perire malint, quam sub tali conscientia viuere. Age nunc timeant, cur etiam perseuerant? Sequitur enim ne vltra velis id te esse, quod si prius sciffes, non fuiffes.

Omnes ex auribus scrupulos, & quæcumque fieri possent, obiectiones eximit. Dicat enim aliquis, ita profecto est, vt natura humana penitus hæc reiciat, si proponantur, & allicitis vobis homines, & in penetralia isthac truditur antequam resciscant, quid sibi agendū sit, aut non agendum: atque ita ignorantes præter suam opinionem non prius id sentiunt, quam in talibus flagitiis irretiantur. His igitur respondetur, primum debuisse quidem illos omnia prius debita vigilantia inuestigasse, quam in aliam sectam transfugerent: deinde cum esse morem initiandi, vt omnia necesse habeat hierophantes tyronem monere quæ ad imitationem pertinent, priusquam descendat in opus. Sed esto semel ista ignaris præparantur, quamobrem reticent in posterum, & patiuntur iterum atque iterum? certè pœnas non metuunt, quum si tanta flagitia in publicum deferunt ij qui deceptos se fuisse dicant, non modo non plecentur, sed defendentur ab omnibus. Quanquam plerique, si ex hac sibi causa moriundum sit, libentius mortem opperant, quam sub conscientia talis incesti viuere velint. Amplius fac timeant indicare, cur tamen in eo dogmate persistunt, vt plerique omnes malint miserabiliter torqueri (vt quotidie videtis) quam eius videri sectæ parum fideles: Quum itaque hæc, etiam si plura vobis concedantur non concedenda, ex intrepida natura veri, nec vera, nec verosimilia sunt, ergo, &c.

“ Hæc quo magis refutauerim, à vobis fieri ostendam partim in aperto, partim in occulto, per quod forsitan & de nobis credidistis. Infantes penes Africam Saturno immolabantur palam vsque ad proconsulatum Tiberij, qui eosdem sacerdotes in eisdem arboribus templi sui obumbratricibus scelerum votiuis crucibus exposuit, teste militia patriæ nostræ, quæ id ipsum munus illi proconsuli functa est. Sed & nunc in occulto perseuerat hoc sacrum facinus. non solum vos contemnunt Christiani, nec vllum scelus in perpetuum eradicatur, aut mores suos aliqui deus mutat. Cum propriis filiis Saturnus non pepercit, extraneis vtique non parcendo perseuerabat, quos quidem ipsi parentes sui offerebant, & libentes exponebant, & infantibus blandiebantur, ne lacrymantes immolarentur: & tamen multum homicidio parricidium differt. Maior ætas apud Gallos Mercurio profecatur. Remitto Tauricas fabulas theatris suis. Ecce in illa religiosissima vrbe Æneadarum piorum est Iupiter quidam, quem ludis suis humano proluunt sanguine, sed bestiarum, inquit. Hoc, opinor, minus quam hominis. an hoc turpius, quod mali hominis? certè tamen de homicidio funditur. O Iouem Christianum, & solum patris filium de crudelitate.

Misera erat flagitiorum calumnia, qua Christiani laborabant, sed longè miserrimum ab iis accusari damnarique qui non minima scelera & eiusdem generis perpetrarent. qualia de humana hostia & de sanguine hausto: de incestu superius diximus: quæ sanè facinora cum multis rationibus Tertullianus collegisset, nullo modo verisimilia esse, memor suorum promissorum, hæc ipsa nunc regerit in aduersarios, qui quæ tantopere damnent in Christianis, ea patrare deprehenduntur. Quò maximè loco patet, non tantum cum Romanis rem esse Septimio, sed cum omnibus gentibus, quæ idololatras dicerentur, quæ quidem cum multis sibi deos commentata essent, omnes insurgentes quibus poterant modis, Christianos ut religionis insectatores deturbant, eos facillè credentes admittunt, quæ à suis fieri quandoque cognouerant. Nam quæ de infanticidio falsa diuulgabant de Christianis, plurimis locis à sua illa superstitione operari sciebant. Ex historia igitur super hanc rem locupletia sibi testimonia Tertullianus decerpens, fidem facit ea quibus falsò damnantur Christiani, eadem à damnatoribus verè & impunè tam in aperto tractari quam in opero. Primum est quæ quasi patrum, & quod in Africa fieri describit, ubi in loco quodam ij qui eandem religionem colebant, quæ Christianis aduersatur, Saturno faciebant infante, quod ne quis commentitium suspicaret, & locum, & tempus, & testes citat oculos: quando scilicet Tiberius eis prouincia proconful principis talis impietatis crucibus quasi ex voto affixerit in ipsis luci arboribus, qui tantum sceleris suis ramis contexerant. Et ne quis obiiciat hac pœna idololatræ perterritos morem impium obliterasse, Christiani dicuntur. Licet id mirum non adèò videri potest, cum nullum vnquam malum radicibus extirpetur: & Saturnus ipse immortalis (ut ipsi volunt) & immutabilis à suis institutis discrepare non possit, quæ multis antè seculis à pastu suorum filiorum fuerat auspicatus. Atque id Africanum factum tanto est nequius eo quod Christianis imputatur, quanto parricidium, id est cædes proximorum, differt ab homicidio. Christiani siquidem contenti esse dicuntur quocumque infante. Afri vero admittunt eos qui à suis tantum parentibus offeruntur. Alterum exemplum à Gallis est, qui non infantes, sed virilem ætatem, non Christo, sed Mercurio iugulant, de quo more Plinius libro octauo, capite vigesimosecundo, & Iuuenal. Tanquam rhetor dicturus ad aram. Tertium vero sumit ex ipsa Roma, quam dialyricos Aeneadarum urbem vocat, ut pietatem illam Aneæ autoris eius gentis immeritò ab illis vendicari demonstrat, nam quæ passim in tragædiis recitant, vipore fabulas prætermittit, licet ex voluptate illa theatri, ab eiusmodi factis præ se ferant gentes, non ab horre: quale est illud ab Euripide decantatum in Taurica Chersoneso, ubi decreto totius exercitus Græcorum virgo Polyxena ad tumulum Achillis est iugulata Neoptolemo faciente, non dissimile ab eo quod de Iphianassa in Aulide decantatur. Sed Romanus ritus, quanquam ipso nomine differt à superioribus videatur, re ipsa non distat. Nam in ludis iis qui Ioui sunt tanta superstitione, ut quacumque de causa leuiusculi omnis instaurari soleant, sanguis etiam humanus largè effunditur. Damnitatis enim iudicio homines bestiis obiciunt, ut miserabiliter lacerentur: qui ex ea re bestiarij dicebantur. Quod si dicas noxios hos esse, & morte nihilominus multari, non fieri tamen possit quin homines non sint, tanto quidem magis à voto sacro arcendi, quanto aliis deteriores sunt, & flagitiosiores iudicari.

Sed quoniam de infanticidio nihil interest, sacro an arbitrio perpetrètur (licet parricidium homicidio interfit) conuertar ad populum. Quot vultis ex his circumstantibus & in Christianorum sanguinem hiantibus, ex ipsis etiam vobis iustissimis & seuerissimis in nos præsidibus, apud conscientias pulsè, qui natos sibi liberos enecent? siquidem & de genere necis differt, utique crudelius in aqua spiritum extorquetis, aut frigori & fami & canibus exponitis: ferro enim mori ætas quoque maior optauit. Nobis vero homicidio semel interdicto, etiam conceptum vtero, dum adhuc sanguis in hominem delibatur, dissoluere non licet. Homicidij festinatio est, prohibere nasci: nec refert natam quis eripiat animam, an nascentem disturbet: homo est, & qui est futurus, & fructus omnis iam in semine est.

A publico instituto, quo singuli propter maiorum suorum reuerentiam excusare se aliquo modo poterant, ad priuatum morem transit, quo suæ quisque domi infanticidium facere, idololatræ exponit. Tam enim apud Græcos quam apud Romanos receptum erat ut suo quisque arbitrio, & pro facultatibus aleret aut perderet quod sibi ex vxore nascebatur. vnde sæpius factum est, ut parentes, ut suo se sanguine pollucere viderentur, liberos aut in flumen immergendos, aut exponendos mandarent, ubi vel fame, vel iniuria tempestatis, vel morfu ferarum perirent, nisi prius ab aliquo susciperentur, ut in seruitium vel ad lupanar alerentur, vnde tam nefarium erat (ut inquit Lactantius) exponere quam necare. Cùm igitur id sceleris siue propter sacrum aliquid committatur, siue ad arbitrium fiat, semper est infanticidium (nisi potius hoc domesticum peiori nota insigne, & homicidium appellari mereatur) licet iam mihi, inquit Tertullianus, ad populum conuerso conscientiam multorum sciscitari, an quod in nos tam seuerissimè damnent, in se quandoque admiserint. Profectò id ipsum grauius, si circumstantias consideremus, inuenietur, quanto scilicet sæuius est in frigida aqua feruidum spiritum animæ suffocare, aut frigore famæque confici, quam ferro, quod genus mortis plerique iam adultæ ætatis vitæ mitius exoptarunt, ex libero sanguinis profluuiio. Sed facillè videre est qui sint huius facinoris accersant.

A sandi, ex cuiusque praescripto. Gentes enim (vt diximus) aliae infantes passim occidere non curant, nobis vero inter principalia praecipua traditur, vt ab omni nos homicidio seruemus impollutos. vnde nō modo in lucem iam editis hominibus, sed ipsis etiā embryonibus diligenter cauisse volumus, non minus criminis in perdendo semine, à quo omnis est fructus, credentes admitti, quā in eo quod natum est: neque leuius esse putamus natales impedire, quā interimere natum.

De sanguinis pabulo & eiusmodi tragicis ferculis legite necubi relatum sit (est apud Herodotum opinor) diffusum brachiis sanguinē, ex alterutro degustatum nationes quasdam foederi comparasse. ¹¹ Nescio quid & sub Catilina degustatum est. ¹² Aiunt & apud quosdam gentiles Scytharum defunctum quemque à suis comedi. Longè excurro: ¹³ Hodie isthic Bellonae sacratu sanguis de femore proficisso in palmulam exceptus suis datur signatis; ¹⁴ item illis, qui munere in arena noxiorum iugulatorum sanguinem recentem de iugulo decurrentem exceptum, auida siti comitiali morbo medentes hauserūt. ¹⁵ Vbi sunt item illi qui de arena ferinis obsoniis canant? qui de apro, qui de ceruo petunt? Aporum Vrsorum aluei appetuntur cruditate adhuc de viceribus humanis. Rūctatur proinde ab homine caro pasta de homine. Hæc qui editis, quantum abestis à conuiuio Christianorum?

Alterum retorquet in aduersarios de secretis facinoribus, quod impudenter & maiori verborum apparatu gentes Christianis obieciabant vt impiū vt ferinum & inauditum: quod scilicet ab infanticidio sanguinem humanum ebiberent, & quasi Thyestes sibi epulas, quales in tragicis ferculis continguntur apponerent. Sex potissimum exemplis exponit Tertullianus ab idololatriis manasse tam ferum morem, atque adhuc apud illos perseverare eius rei manifesta indicia. Primum igitur relegat indices aliosque eiusdem superitionis ad historias, vbi legere est, praesertim apud Plinium libro septimo, & in Herodoto de Scytharum foederibus libro quarto: Qui soliti sunt sanguinem mittere de brachiis, quem in feriedo sordere degulserunt, quod perinde natura abhorreere deberet, ac si in sacrificio operaretur. Cuiusmodi etiam deuotione Catilinam, Sal. est autor, coniurationis conscios obstrinxisse, Tertio loco affert Scytharum consuetudinem, non omnium sanā, sed quorundam, quibus gentile est defunctos suos comedere, quasi dignissimus sit aliorum locus humanum corpus atque cognatum. Mox ad propiora deuenit, & quae non in Barbaria sicut, sed in medijs vrbibus, Graecis & Latinis, & quae ad sacra quoque pertineant: sed quia Bellonae deae sacra non Christi, permittuntur. Nam quid apud vos eius deae sacerdotes in sacris faciunt, manifestum est. dissecis enim humeris, & vtraque manu districto gladios exerentes, non alieno cruore, sed suo numen ipsum placare creduntur. Qui etiam in suis iniuriis ex aperto femore sanguinem haurientes eius collegij hominibus lancinatis & stygmaticis propinant. Deinde ex medio amphitheatri profertur exemplum contra eos praesertim qui stomachantes ex nausea sanguinei potus Christianos impudenter immundisque canes vocitabant, cum in gladiatorio munere & in venationibus, quae frequentes edebantur, viderent sui generis homines non minus spurca ingrataque sectari, nam qui comitiali morbo laborabant, existimantes haustu humani sanguinis dum teperet, tam in fausto malo mederi, simul quis à fera iugulatus fuisset aut à mirmillone, animaduerrere vt sanguinem eius acceptum potarent. Multi etiam vt palato inferirent, de his ipsis feris epulas sibi comparabant, quae se humano sanguine infecerent, quasi iucundiores ex eo fierent. Quin & vrsorum aluei humana carne referti expectabantur in ganeam, vt lapidiores delicioresque. quae circa eueniebat vt helluones eiusmodi carnem eructarent animantis quae hominem deuorasset. Quae omnia si suo quisque animo reuoluat, multo improbiora fuerint, quā quae Christianis imputantur.

¹⁶ Minus autem & illi faciunt qui libidine fera humanis membris inhiant, quia viuos vorant? minus humano sanguine ad spurcitiam consecrantur, quia futurum sanguinem labunt? non edunt infantes planē, sed magis puberes.

Grauis hæc est ironia, & cuius pudere gentes maximè deberet, quae tetras sanguineasque dapes Christianis obieciant. Vtrūque enim in se detestabile scelus hoc irrationis quod Tertullianus memorat, continet, impietatem scilicet foeditatemque exhorrendam, nā & viuos homines appetunt atque vorant, multo que magis hoc sibi spurcitiam per humanum sanguinem consecrat, quia nō sanguinem, sed quod foedius est, & futurum sanguinem labunt, neque infantibus sed puberibus inhiant: quo flagitio quantum gentes omnes Lesbij in primis Graeciq; omnes & Romani laborarint, testes sunt cuiusque; etatis illorum scriptores.

Erubescat error vester Christianis, ¹⁷ qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus, qui propterea quoque suffocatis & morticinis abstinemus, ne quo modo sanguine contaminemur, vel intra viscera sepulto. Denique inter tentamenta Christianorum botulos etiam cruore distentos admouetis certissimi scilicet, illicitum esse penes illos, per, quod exorbitare eos vultis. Porrò quale est, vt quos

sanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare credatis? nisi fortè suauiore eum D experti.

Argumentum à minori, quod ex more eius temporis Christianorum sumitur (quem Iudæi etiãnum seruãt) Cùm nullis vescerentur animalibus nisi iugulatis, ita vt morticinis carnibus abstinerent, eorum scilicet animalium quæ nulla externa vi per se expirarent, aut ex suffocatione perirent: vtrobique enim sanguis exhalare effundique non potest. Cùm itaque caueant Christiani ne quo modo sanguinem pecudum esculentum habeant, quanto magis humanum putandum est abhorrere? nonne ideo error vester ita iam turpis existit, vt eum Christianorum pudere debuerit? Cùm præsertim vos ipsos habeam eius abstinentiæ testes, qui talis rei conscij soletis botulos Christianis apponere prætentantes patientiam suorum præceptorum.

Quem quidem & ipsum proinde examinatore Christianorum adhiberi¹⁴³ vt folum, vt acerram oportebat, proinde enim probarentur sanguinem humanum appetendo, quemadmodum sacrificium respuendo: alioquin negandi si non gustassent, quemadmodum si immolassent. & vtique non deesset vobis in auditione custodiarum & damnatione sanguis humanus.

Irisoria admonitio ex qua latenter elicitur id quod de sanguinis potu gentes contra Christianos effutiebant, iudices Romanos non credere, nam quum accusationis nullam non occasionem exquirent, vt innocentes homines iure damnare viderentur, omninò hanc sanguinis non prætermittent. Ex qua duo sibi commoda procederent, & faciliorem Christianorum deprehensionem, quoties custodiarum, id est est carcere producti examinarentur, & damnationem magis legitimam concinnarent, cùm sanguinis quoque crimen interueniret. Nam si, inquit, cùm periculum facitis Christianus aliquis sit nec ne, inter foculum & acerram sanguis humanus à vobis proponeretur, illum facile qui Christianus est tanquam rem sacram & conuenientem sibi appeteret vt thura in sacrificium aduerlatur, atque ita duobus iudiciis ex affectibus contrariis contrariæ etiam mentes probarentur, cognoscerenturque & corum qui in Christianorum censu adnumerandi, & qui forent ab ea familia abnegandi reiciendique.

¹⁴⁰ Proinde incesti qui magis, quàm quos ipse Iupiter docuit? ¹⁴¹ Perlas cum suis matribus misceri Ctesias refert: sed & Macedones suspecti, quia quum primum ¹⁴² Oedipum tragœdiam audissent, ridentes incesti dolorem, ¹⁴³ εἰσεβῶν dicebant εἰς τὴν μητέρα.

Eclypsis cum pronuntiatione & supercilio adiuuanda. Idcirco sequitur vt incesti dicamur. Iunialis, Minimè corruptor, & idem incestus. Et de secretis criminibus tertium refudit, in accusatoribus multo quidem facilius quàm cætera: nam verisimile est gentes mutuo se magis polluere incesto quàm Christianos, cum eius rei maximum deorum authorem habeant. Testes enim sibimet ipsi sunt & scripto & ritu Iouem vxorem habere Iunonem suam sororem. Cicero in Clodium, Sed vide ne tu debeas Iouem dicere, quod tu iure eandem vxorem & sororem appellare possis. Ctesias etiam Cnidius qui Perfica vndecim voluminibus complexus est, narrat eius gentis homines cum matribus ipsis concumbere. Sed hi Barbari, idolatræ tamen. Quid Macedones? nonne suo dicitio admittere facinus probareque videntur. Cùm enim dolere tantopere Oedipum propter incestum riderent illatum Iocastæ matri, in Sophoclis tragœdia εἰσεβῶν dixerunt εἰς τὴν μητέρα, id est in matrem euomebat excrebatque, quid est cur tantum se conficiat?

Iam nunc recogitate quantum liceat erroribus ad incesta miscenda ¹⁴⁴ suppeditante materias passuitate luxuriæ. In ¹⁴⁵ primis filios exponitis suscipiendos ab aliqua prætereunte misericordiæ extraneæ vel adoptandos melioribus parentibus emancipatis. Alienati generis necesse est quandòque memoriam dissipari, & simul error impegerit, exinde iam tradux proficiet incesti, serpente genere cum scelere. Tunc deinde quocùnque in loco domi, peregrè, trans freta, comes est libido: cuius ¹⁴⁶ vbiq̃ue saltus facile possunt alicubi ignaris filios pangere vel ex aliqua seminis portione, vt aspersum genus per commercia humana concurrat in memorias suas, neque eas cœtus incesti sanguinis agnoscat. Nos ab isto euentu diligentissima & fidelissima castitas sepit, quantumque ab stupris & ab omni post matrimonium excessu, tantum & ab incesti casu tuti sumus. ¹⁴⁷ Quidam multò securiores totam vim huius erroris virgine continentia depellunt, senes, pueri.

Duo super eadem re commemorat, quibus fateri necesse est gentes omnes multiplici incestu polui & implicari. Primum est alienatio filiorum: alterum, quod latius patet, communis intemperantia. Nam

A Nam liberi duobus modis abalienati, per expositionem, cum (vt superius dictum est) in solitudinibus infantes aut noctu exponerentur in triuis, & ab aliqua praterente susciperentur, qui succedente tempore adulti facile cum patre misceri aut fratribus cognatisque nubere poterant. Item quum per adoptionem in aliam familiam emancipati, & patria potestate liberi transibant, cum quibus paulo post tanquam cum extraneis agebatur. Facile enim memoria generis dissipatur & euanescit: quo errore semel impacto proueniunt inde traduces propagationesque perpetui incesti, & genus cum scelere longius te vbiq; luxuria huius seculi, quæ libidinis est fomentum: sed multo magis quæ sequitur incontinentia. Cum enim gentes omnes voluptate plerumque bonum metirentur, veluti pecora quam maxime possent in re venerea occupabantur, nullus erat illis virginitatis odor, nullum castitatis precium, nulla coniugij fides, aut ratio fornicationis, vbiq; semper, dum licebat semen, in quodcunque inuenerant, aut liberos procrearent, qui vt commercio hominum sit, sequenti tempore pro vxore vel nuru, vel pellice haberentur. Nam qui fieri poterat vt in tam vacuo saltu spacioque campo libidinis homines non occurrerent iis, qui si non ex omni, aliqua tamen ex parte, suo de semine essent. Christianis vero cum præscriptum sit in castitate cælibatus viuere, aut coniugij metas non transcendere, in eiusmodi erroris euentum non offendunt. atque vt in prima iuuentute cauent à stupris, ita post contractas nuptias ne quo modo fidem eius sacramenti excedant. plerique etiam omnis ætatis perpetuè se virginitati propter Christum deuouent. vnde est, vt nec in fortuitum incestum neque in voluntarium incurrant.

Hæc in vobis esse si consideraretis, proinde in Christianis non esse perspiceretis. Idem oculi renunciaissent vtrunque, sed cæcitatibus duæ species facile concurrunt, vt qui non vident quæ sunt, videre videantur quæ non sunt. Sic per omnia ostendam.

Rationem Tertullianus quasi corollarium de secretis calumniis adiungit, quamobrem gentes tam nequiter sentiant de Christianis. Fit hoc, inquit, ex cæcitate ignorantiaque sui ipsius. Qui enim se ignorat, facile cæcitet in aliis. quod certe quam fugiendum sit, & quam multa emergant incommoda ex ea re, aureum illud præceptum monere videtur, *γινώσθι σ' αὐτόν*. Quum itaque in se et ipsi gentes, quæ falsos cognoscerent. Nam alterum ex contrariis ex altero statim deprehenditur, atque idem refert arguitque vtrumque, idque eo facilius persuaderi poterit, si cæcitatibus duæ species, altera corporis quæ non videt ea quæ sunt, altera mentis quæ videre sibi videatur quæ non sunt, quam se facile sequantur, considerabitur.

Nunc de manifestioribus dicam. Deos, inquit, non colitis, & pro imperatoribus sacrificia non impenditis. Sequitur vt eadem ratione pro aliis non sacrificemus, quia nec pro nobis ipsis, semel deos non colendo. Itaque sacrilegij & maiestatis rei conuenimur. Summa hæc causa, imò tota est: & vtrique digna cognosci, si non præsumptio aut iniquitas iudicet, altera quæ desperat altera quæ recusat veritatem.

Auditorum animos breuiter reficit, quum ad alia dicat se transcursum, seriemque & structuram totius orationis componat in animis iudicum. Primum enim contra odium pugnavit, quo potissimum homines reuocantur à iustitia, vt admitteretur, deinde contra leges vt audiretur, tertio loco contra crimina vt aboleretur. Quæ cum partim arcana iactarentur, partim manifesta, prius de secretis confixit, tanquam de iis quæ apud aduersarios firmissima essent, ex suspitione quæ in animis hominum ex incerto rumore infederat. Restabant manifesta, quorum præcipua erant crimen læsæ religionis & maiestatis. Quum enim Christiani semel decreuissent & quasi plebiscito sanxissent, deos omnino præter vnum verum & viuum non esse colendos, à sacris aliarum gentium maxime abhorrebant, vnde sacrilegi & totius religionis contemptores audiebant. Quumque moris esset quotannis ad minus quarto Nonas Ianuarias vt pro salute Imperatoris publicè vota susciperet ante aras deorum supplex populus Romanus euntesque Italia simul & omnes prouinciæ, nullibi vnquam interesse Christiani sacris eiusmodi volebant. Quapropter Cæsaris hostes & rei maiestatis conueniebantur. atque hic quasi principalis status causa, & vbi summa totius accusationis versetur, meritò itaque examinari cognoscique diligentius debet, vt quid in vtramque partem afferatur, appareat. Fucit hoc facile, si præsumptio, inquit, aut iniquitas iudicum non impediatur. agrè enim ex animis hominum quæ præsumpta fuerit opinio conuellitur, ita vt aliter de aliquo credere possit, quam sua velut informatione corripuerit. Non desperent, inquit Tertullianus, animi vestri iudices de sua præsumptione, quin in hac re possint pro Christianis stare rationes: & omnis iniquitas interim excludatur, quæ veritatem reculare solet. Nam si liberi eiusmodi affectibus quasi nouo consilio aditis, admitteis proculdubio quæ dicentur à nobis. Vnde hoc sit, & quam sit eius rei nostra sententia vera præque facile intelligetis. quanquam illud inuidiose dictum est, & pro Imperatoribus sacrificia non impenditis. Nam quod nobis vniuersale est, in eam partem reuocare vultis, quæ sua vi nos opprimat. verius diceretis pro nullis, quibus verbis mitigatur iam ambitiosum illud crimen maiestatis.

TERTULLIANUS
de orationibus
sacrilegis
AV
16.

Deos vestros colere desinimus ex quo illos non esse cognoscimus. Hoc igitur exi-
gere debetis, ut probemus non esse illos deos, & idcirco non colendos, quia tunc de-
gum coli debuissent, si dii fuissent. Tunc & Christiani puniendi, si quos non colerent,
quia putarent non esse, constaret illos deos esse. Sed nobis, inquit, dii sunt. Ap-
pellamus & prouocamus à vobis ad conscientiam vestram, illa nos iudicet, illa nos damp-
net, si poterit negare omnes istos deos vestros homines fuisse. Sed & ipsa inficias si erit,
de suis antiquitatum instrumentis reuincetur, de quibus eos didicit testimonium perhi-
bentibus ad hodiernum, & ciuitatibus in quibus nati sunt, & regionibus in quibus a-
liquid operati vestigia reliquerunt, in quibus etiam sepulti demonstrantur. Nec ego per sin-
gulos decurram, tot ac tantos, nouos, veteres, Barbaros, Græcos, Romanos, pere-
grinos, captiuos, adoptiuos, proprios, communes, masculos, fœminas, rusticos, ve-
banos, nauticos, militares (ociosum est etiam titulos persequi) ut colligam in compen-
dium, & hoc non quo cognoscatis, sed recognoscatis: certe enim oblitos agitis. Ante
Saturnum deus penes vos nemo est, ab illo census totius vel potioris vel notioris diuini-
tatis. Itaque quod de origine constiterit, id de posteritate conueniet. Saturnum itaque
quantum literæ docent, neque Diodorus Græcus, aut Thallus, neque Cassius Seue-
rus aut Cornelius Nepos, neque vllus commentator eiusmodi antiquitati aliud
quàm hominem promulgauerunt. Si quæras rerum argumenta, nusquam inuenio fide-
ra, quam apud ipsam Italiam, in qua Saturnus post multas expeditiones, postque Attri-
ca hospitia confedit, exceptus à Iano, vel Iane, ut Salij volunt. Mons quem incolue-
rat Saturnus dictus, ciuitas quam depalauerat Saturnia vsque nunc est. Tota denique
Italia, post Oenotriam, Saturnia cognominabatur. Ab ipso primum tabulæ, & imagine si-
gnatus numus, & inde arario præfict. Tamen si homo Saturnus, utique ex homine, &
quia ab homine, non utique de cælo & terra.

Longior hæc est purgatio sacrilegij & læsæ deorum maiestatis, extenditur enim vsque ad illud, Ven-
tum est igitur vsque ad secundum titulum læsæ augustioris maiestatis, &c. In hoc enim & gentium ritus
superstitiosi, & Christianorum vera religio recensetur necesse est, ut ex cõparatione oppositorum veri-
tas magis elucescat. Primum igitur, inquit, non rectè sentitis de Christianis, neque verè pronunciat,
cùm deos non colere illos dicitis, dicendum erat, Christianos non colere quos Deos non esse sciunt, co-
lere verò quem deum esse pro comperto habent. Quare autem vestra gentiumque numina dii neque
sunt, neque haberi debent, multis rationibus patet. Nam si deus est mens perfectæ rationis, achilæ
purus qui ortum obitumque nesciat, neque humana specie circumscribatur, nemini dubium est quàm
Saturnus, Iupiter, Hercules, Bacchus, Iuno, omnesque eiusdem census apud vos (quorum can-
tus est numerus, ut si quis tantum symbola, titulosque colligere velit, ociosus nimium sit oportet)
dij proculdubio non sunt, ne apud conscientiam quidem vestram, quando cum illis quasi cum ima-
ginibus agitis irreuerenter: quod si tamen negatis, ecce ad sunt antiquitatis monumenta quæ ita esse
perhibent, plurimamque adhuc eius vestigia restant in pluribus locis. Nam si theologi vestri legantur Or-
pheus, Hesioidus, Euhemerus, Ennius, Cicero etiam, aut fabulosam originem deorum, aut hu-
manam cognoscetis. In Creta crepundia adhuc Iouis sepulchrumque ostenditur. In dicto enim
eius insulæ promontorio natus, in antro Ides enutritus est à Corybantibus Pyrrhicam saltanti-
bus: ita, ut Castoris, & Pollucis in Lacedæmone. necnon palma Deli ab Apollinis ætate conspicitur:
quæ quia per se notissima sunt, non est cur singularim de omnibus disputem, satis est si qui princeps
& autor deorum habetur, ostendam vobis quidem non earum rerum ignaris, sed qui obliuorum per-
sonam agitis, dissimulatisque talem notionem, mortalem fuisse, & ex homine. Nam si genus de-
specie prædicatur, quæcunque de genere dicentur, in speciem quoque concurrunt, & totum e-
ius agmen à mortali exordio ductum, mortale erit, simile sui primordij. Is verò Saturnus esse dicitur,
namque ante ipsum nulla est notior diuinitas, & si nota est, nulla tamen potior augustiorque à
uobis habetur. ab eo enim Iupiter, Iuno, Neptunus, Plutoque exorti, &c. Quod igitur Saturnus ho-
mo fuerit, duobus maxime argumentis perspicuum est. Primum autoritate non poetarum, sed histo-
riographorum tam apud Græcos quam apud Latinos celeberrimorum, qui traditiones monumentis
que antiquitatum persecutati, Saturnum ex Cælo homine, Cælum ex Ophione natum scripserunt, &
in terris omnia mortalitatis obisse munia. Deinde ex multis locorum vestigijs, præcipue verò in Italia.
siue enim à filio ex Creta fugatum, siue per expeditionem confedisit in Latio ferunt ex Attica regio-
ne, à cuius rei memoria Saturnus mons quem incoluit, dictus est, & vrbs quam condidit, excep-
tus à Iano Saturnia dicta, & Latium denique totum, quia ibi latuerit. Qui etiam quod primus ma-
num imagine signauit, ararium Romani in templo eius condiderunt, ut longius à Macrobio recen-
setur historia, & de alijs omnibus dijs à Lactantio. Nec mirum à Salijs Ianum vocari Ianum
nam prisco illi vocabula in suis carminibus retinebant, iam pridem exoleta: nam & oracula do-
losi esto, pro oscula dolori ero, Mamuriam veterem, pro memoriam, & manos pro bonos, & alia
cantabant.

A Sed cuius parentes ignoti erant, facile fuit eorum filium dici quorum & omnes possimus videri. Quis enim non Cælum & terram matrem & patrem venerationis & honoris gratia appellet, vel ex consuetudine humana, ¹⁶² qua ignoti, vel ex inopinato apparentes, de cælo superuenisse dicuntur? Proinde Saturno repentino aduentu vbique cœlitem contigit dici. Nam & Terræ filios vulgus vocat, quorum genus incertum est. Taceo quod ita rudes adhuc homines agebant, vt cuiuslibet noui viri aspectu quasi diuino commouerentur. Quum hodie iam politi, quos ante paucos dies luctu publico mortuos sint confessi, in deos consecrent. Satis iam de Saturno, licet paucis etiam Iouem ostendimus tam hominem quàm ex homine, & deinceps totum generis examen tam mortale quàm feminis sui par.

Confutat vulgarem famam, qua receptum iam dudum fuerat: Saturnum Cœli fuisse & Opis, id est Terræ filium. At hoc de omnibus, inquit, dici solet, præsertim quorum causa propinqua sit ignota. Cælum namque & terra communes sunt quodammodo omnium parentes, & solem dicimus & hominem, generare hominem. Item quorum natalia sunt obscura, Terræ filios fratresque Gigantum dicimus, aut e cælo cecidisse, quod æquiuocè dictū, rudes præsertim homines in ætherei Cœli Terræque puerperium transitulere. Et pro deo habitus est Saturnus, nec mirum si qua potentia aut sapientia cæteris præstiterit, cum hodie quando homines politiores sunt & elegantiori ingenio, suos Cæsares, quorum funera celebrant, in numerum deorum relatos haberi volunt.

B ¹⁶³ Et quoniam sicut illos homines fuisse nō audetis negare, ita post mortem deos factos instituitis asseuerare, causas quæ hoc exegerint retractemus. In primis quidem necesse est concedatis esse aliquem sublimiorem Deum, & ¹⁶⁴ mancipem quandam diuinitatis, qui ex hominibus deos fecerit, nam neque sibi illi potuissent fumere diuinitatem, quam non habebant, nec alius præstare eam non habentibus, nisi qui propriè possidebat. Cæterum si nemo esset qui deos faceret, frustra præsumitis deos factos auferendo factorem. Certè quidem si ipsi se facere potuissent, nunquam homines fuissent, possidetes scilicet melioris conditionis potestatem. Igitur si est qui faciat deos, reuertor ad causas examinandas faciendorum ex hominibus deorum, nec vllas inuenio, nisi si ministeria & auxilia officii diuinis desiderauit ille magnus deus. Primò indignum est vt alicuius opera indigeret, & quidem mortui, quum dignius ab initio Deum aliquem fecisset, qui mortui erat operam desideraturus. Sed nec operæ locum video. ¹⁶⁵ Totum enim hoc mundi corpus siue innatum & infectum secundum Pythagoram, siue natum & factum secundum Platonem, semel vtique in hac constructione dispositum, & instructum, & ordinatum cum omni rationis gubernaculo inuentum est. Imperfectum non potuit esse quod perfecit omnia. Nihil Saturnum & Saturniam gentem expectabat. Vani erunt homines, nisi certi sint, à primordio & pluuia de cælo ruisse, & sidera radiasse, & lumina floruisse, & tonitrua mugisse ¹⁶⁶ & ipsum Iouem, quæ in manu eius impositis fulmina timuisse. ¹⁶⁷ Item omnem frugem ante Liberum & Cererem & Mineruam, imò ante illum aliquem principem hominem de terra exuberasse, quia nihil continendo & sustinendo homini prospectum post hominem potuit inferri. Denique inuenisse dicuntur necessaria ista vitæ, non instituisse: quod autem inuenitur, fuit: & quod fuit, non eius deputabitur qui inuenit, sed eius qui instituit. Erat enim ante quam inueniretur. Cæterum si propterea Liber deus, quod vitem demonstrauit, ¹⁶⁸ malè cum Lucullo actum est, qui primus cerasa ex Ponto Italia promulgauit, quod non est propterea consecratus, ut nouæ frugis autor, quia inuentor & ostensor. Quamobrem si ab initio & instructa & certis exercendorum officiorum suorum rationibus dispensata vniuersitas constitit, vacat ex hac parte causa allegendæ humanitatis in diuinitatem: quia ¹⁶⁹ quas illis stationes & potestates distribuitis, tam fuerunt ab initio, quàm & fuissent etiam si deos istos non creassetis. Sed conuertimini ad causam aliam, respondentem collationem diuinitatis meritum remunerandorum fuisse rationem. ¹⁷⁰ Et hinc concedetis, opinor, illum deum deificum iustitia præcellere, qui nec temerè, nec indignè, nec prodigè tantum præmium dispensarit. Volo igitur merita recensere, an eiusmodi sint vt illos in cælum extulerint, & non potius in infernum tartarum merferint, quem carcerem pœnarum infernarum, cum vultis, affirmatis. Illuc enim abstrudi solent impij, ¹⁷¹ quique in parentes & in sorores incesti, & maritarum adulteri, & virginum raptores & puerorum cõtaminatores, & qui sæuiunt, & ¹⁷² qui occidunt, & qui furantur, & qui decipiunt, & quicunque similes sunt alicuius Dei vestri,

Quem neminem integrum à crimine, aut vitio probare poteritis, nisi hominem negaueritis. At quin ut illos homines fuisse non possitis negare, etiam istæ notæ accedunt, quæ nec deos postea factos credi permittunt. Si enim talibus vos puniendis præfideris, si commercium, colloquium, conuictum malorum, & turpium probi quique respicitis, horum autem pares deus ille maiestatis suæ consortio aſciuit, quid ergo damnatis quorum collegas adoparatis? Suggillatio est in cælo vestra iustitia. Deos facitis criminofissimos quosque, ut placatis diis vestris, illorum est honor consecratio eorum aequalium. Sed ut omittam huius indignitatis retractatum, probi, & integri, & boni fuerint. Quot tamen potiores viros apud inferos reliquistis: aliquem de sapientia Socrate, de iustitia Aristidem, de militia Themistoclem, de sublimitate Alexandrum, de felicitate Polycratem, de eloquentia Demosthenem. Quis ex illis diis vestris grauior & sapientior Catone? Iustior & militior Scipione? Quis sublimior Pompeio? felicior Sylla? copiosior Crasso? eloquentior Tullio? Quanto dignius istos deos ille assumendos expectasset, præcius utique potiorum. Properauit, opinor, & cælum semel cluſit, & nunc utique melioribus apud inferos mustitantibus erubescit.

Quæ hæcenus de diis dicta sunt à Septimio, ex abundantia quodammodo rei affluxere potius, quam contra sententiam aduersariorum steterint. Genes enim suos ipsa deos dum agerent in terris homines putauerunt, colebant autem, quia post mortem deos esse factos autumabant. Id igitur ipsum quam ridiculum sit, apertissime nunc exponit, examinando causas quamobrem apotheosin mereri potuerint. Nam si, inquit, dii facti sunt, conſectorem certe intelligere necesse est per quem illi fieri potuerint, tanta austeritatis, ut maniceps sit verusque dominus diuinitatis, quando eius vsum aliis præſtet. Præterea neque temere aut imprudenter quicquam fecisse verisimile est, sed ex certa ratione atque causa. Allegisse igitur in consortium immortalitatis eiusmodi homines duabus potissimum de causis videtur, aut quia aliquis in opera indigeret, aut quia talem sua illorum merita mercedem exposcebant. Vtrumque dilemma si parum diligentius consideretur, non modo non probabile, sed ne verisimile est. Quid enim tunc deesse potuit tanto deo, aut quid à mortuo sperare? Vni potius erant accersendi laborum socii: quamquam non video quid illi faciendum restaret, post obitum talium virorum, quod prætermisum aut insectum fuisset. nam cum ipsi viuere sub hoc cælo tot annos potuerint, ita ut regnasse dicantur, nimirum quod hominis conseruationem propagationemque continet, antea prospectum fuerat, nec tantæ huius orbis machinæ aliquid abesse poterat, licet in vsum quædam non venissent, quæ ab his deinde reperta aut inuenta in secretis naturæ, auctoritatem quasi illa condidissent, sibi falsam vendicauerunt. Quantum vero ad merita pertinet, si modo deus ille summus iustus est atque prudens, talia dico fuisse quæ tantum abſtulerunt, ut cælo digna viderentur, ut vel in imum tartarum detrudi meruerint: nam & vos in sententiam quoque aliorum venitis, quod ad inferos ij detrudantur, qui patrarunt ea quæ ab aliquo vestrorum deorum, à Ioue (verbi causa) commissa fuisse conceditis. Quod si integrum à crimine illum fuisse dicitis, id fieri non potest, ut aliquis homo ea virtute præcellat, qua deus haberi possit: sin verò exuisse hominem Iouem obicitis, argumeta indiciaque iam dudum expolita demonstrant, deum fieri non potuisse, ergo ut homo etiam nunc: id quod à minori probatur. Nam si vos, inquit, iudices scelestos iure punitis, consortiumque vitiorum respicitis, quanto magis deus ille qui iustitia est & ipsa virtus? Atqui ista vos iustitia cælum suggillatis vituperatiisque, cum quos vestra iura damnant, deum probasse credatis. E contrario vobis iudicandum fuerat, ut diis vestris à simili placeretis. Criminofissimi quique non damnandi erant, sed colendi, maximus ita illis honor haberetur, gratissimæque foret aequalium consecratio. Sed videte quam securè in hac re vobiscum ago. Concedo probos fuisse & bonos, neque ideo tamen esse deos putandum, alioqui multa essent absurda ridiculaque concedenda. Nam si tantum numen ex vitæ probitate, vel ex magnitudine fortunæ, vel ex rebus gestis, vel ex opibus comparatur, vel à scientia multos vobis adducam in his omnibus præstantiores, qui indignè præteriti nec dii sunt, nec habentur: qualis Socrates, Aristides, Cato, &c. an credendum summum illum Deum aut rationem personarum habere, aut imprudenter eligere, aut occlusisse semel cælum, ut potiores apud inferos quam apud se fererentur.

XII.

Cæſo iam de istis, ut qui sciam me ex ipsa veritate demonstraturum quid non sint, quam ostēdero quid sint. Quantum igitur de diis vestris, nomina solummodo video quorumdam veterum mortuorum & fabulas audio, & sacra de fabulis recognosco. Quantum autem de simulachris ipsis, nihil aliud deprehendo, quam materias¹⁷⁵ forores esse vasculorum instrumentorumque communium, vel ex iisdem vasculis & instrumentis, ¹⁷⁶ quasi fatum cōsecratione mutantēs, licentia artis transfigurante, & quidem contumeliosissime, & in ipso opere sacrilege, ut reuera nobis maximè, qui propter deos ipsos plectimur, solatium pœnarum esse possit, quod eadem & ipsi patiuntur ut fiant.

Sed hæc, inquit, missa facio, faciliorem viam ingrediens, & breuiorem rationem, ut ostendam Saturnum, Iouem, alios gentium dæmonas non esse deos. Locus ab affirmatione, vnde negatio vera inferatur. Nam si hoc ego lignum esse demōstro, patebit sanè non esse ferrum, neque lapidem, neque aliud præter se quicquam, cum quod est speciei vnus propria, ad aliam transferri non possit: sic de diis vestris, si quid sunt,

A sunt, exponam, per se patebit quid non sint. Sunt autem mera nomina quorundam priscorum mortuorum, & maiori ex parte fabellæ, quæ sibi sacrorum ritus concinnauerunt. nam si ij quos sibi gentes pro diis colunt, vnde exorti sunt, & vbi vixere, quo loco sepulti ex historiis monumentisque didicimus, quid illi iam sunt nisi mortuorum nomina? Præterea si Rheam (siue Opem illam dicas) occultare filios video Corybantum tinnitu, ne à Saturno deuorentur, si alios de ouo natos, hunc de genitalibus sectis, illum in femore patris coaluisse, Virbium de Hippolyto, Thyonianū de Dionysio reformatum, atque alia id genus infinita, nōne sunt hæ anicularum fabellæ? Ad hæc si huic noctu magis quàm interdiu sacra operantur, si his instrumentis magis quàm illis, hac pecude potius quàm alia, si denique sua cuiusque dei sacrificia, si ceremoniarum rationem exquiras, nōne tibi fabulosa ridiculæque videantur? Cùm itaque tales ipsi sint, dij profecto esse nōn possunt. Deus enim æternus est, omnium genitor, ipse non genitus, opifex & causa mundi, principio antiquior, sine diuturnior. Quod si mihi in statuis simulachrisque quibus supplicatis, diuinitatem assumere deo vultis, quasi faciant illa numen, in hac ego parte nihil deprehendere aut conicere possum quàm materias esse, nihil ab his dissimiles quibus vasa vrensiliæque constantur cælenturve, nisi contra idola non ex massa metallorū, sed ex vasis per artem transformantur in talem effigiem. Sed tantundem. Neque enim per se hæc materia, neque per artem assequi potest, quod deo proximum existimari possit. Totum enim hoc artificium deorum est contumeliosum & impium. Quo loco maximè Tertullianus deridet superstitionem gentium, quæ in simulachris nescio quid numinis inesse volebant. ad ea enim Christiani traherantur, vt in illa tanquam in verum deum suspicientes thura incenderent. Neque mirum videri debet si in hac re longior videatur esse Tertullianus, quæ per se nimium manifesta est. Nam & Seneca in libro De superstitione, Pudebit, inquit, publicata demerentia. alius horas Ioui nunciat, alius licitor est, alius vnctor. Sunt quæ Iunoni & Mineræ capillos disponant longè à templo, non tantum à simulachro stantes, digitos mouent ornantium modo: sunt quæ speculum teneant, sunt quæ ad vadimonia sua deos aduocent, sunt libellos qui offerant, & illos causam suam doceant.

¹⁶⁶ Crucibus & stipitibus imponitis Christianos, quod simulachrum non prius argilla deformat cruci & stipiti superstructa? in patibulo primum corpus Dei vestri ¹⁷³ dedicatur. Vngulis deraditis latera Christianorum, at in deos vestros per omnia membra validius incumbunt ¹⁷⁹ acia & runcina, & scobina. Ceruices ponimus ante plumbum & glutinum & ¹⁸⁰ gomphos: sine capite sunt dij vestri. ¹⁸¹ Ad bestias impellimur, certè quas Libero, & Cybele, & Cereri applicatis. Ignibus vrimumur: hoc & illi à prima quidem massa. In metalla damnamur: inde ¹⁸² censentur dij vestri. In insulis relegamur: solet & in insulis aliquis deus vester aut nasci, aut mori. Si per hæc constat diuinitas aliqua, ergo qui puniuntur consecrantur: & numina erunt dicenda supplicia. Sed planè non sentiunt has iniurias & contumelias suæ fabricationis dij vestri, sicut nec obsequia.

Quum itaque nihil dij sint magis quàm animæ caterorum hominum, & simulachra colantur pro numinibus, restat, vt ex opificio diuinitatem concipere credantur. Fabricam igitur hanc idolorum ita describit, vt non tantum ab hominibus fieri demonstrat, sed iis etiam rationibus & instrumentis, quibus in puniendis sceleris, quales Christianos putabant, in carnificina vtantur, tantum abest vt ex eorum structura religio emergat, aut cælestis potestas inspiretur. Ex quo non parum solatij Christiani capiunt, si quibus ipsi tormentis diuexantur, eadem in fabricandis diis, quorum gratia cruciantur, infligi videat. nam si crucibus stipitibusque insiguntur, ab eiusmodi quoque plastis suspendit argillam, ex qua simulachrum alicuius dei conformat. quod si faber ligneum faciat, validioribus armis dedolatur, quàm sint vngulae illæ ferreæ quibus latera Christianorum lacinantur, neque ab hac re est, si capite nos truncatis: nam plumbo, aut glutino, aut gomphis, id est maioribus clavis capita deorum compaginatis, alioqui sine capite sunt, & bestia, quibus inspectante populo exponimur, non abhorrent à vestris diis, nam Bacchus ille vester curru inuehitur à tigris tracto, Cybele leones iungit, Ceres cum Triptolemo alatos serpentes: ignes etiam in conflatione sicuti nos dij vestri experiuntur, & à metallis ad quæ fodienda sæpe damnamur, originem trahunt. si vere relegamur in insula, & in Delo Latona fit puerpera, & in Creta Iupiter est sepultus.

O impiæ voces, ô sacrilega conuicia, infrendite, inspumate, iidem estis ¹⁸³ qui Senecam aliquem pluribus & maioribus de vestra superstitione perorantem reprehendistis. ¹⁸⁴ Igitur si statuas & imagines frigidæ mortuorum suorum simillimas non adoramus, ¹⁸⁵ quas milui & mures & araneæ intelligunt, nōne laudem magis quàm pœnam merebatur repudium agniti erroris? Possumus enim videri lædere eos, quos certi sumus omninò non esse? Quod non est, nihil ab vllò patitur, quia non est.

Sunt hæc gentium vociferationes, quibus insultabant Christiani asseuerantibus deos esse nullos. Ad hæc Tertullianus, Vt lubet exclamate, & irascimini. Neque enim nouum hoc est, cùm etiam Senecam qui de vestra superstitione librum composuerit, danare ausi estis, contra manifesta indicia: nam vel auctulæ & araneæ, dum liberè insidunt in iis, manifestè sentiunt, sentire nihil tales imagines.

E

x 114.

[186 Sed nobis dei sunt, inquit. Et quomodo vos econtrario impij, & sacrilegi, & irreligiosi erga deos vestros deprehendimini? qui quos præfunitio esse, negligitis: quos timetis, destruitis: quos etiam vindicatis, illuditis. Recognoscite si mentiar. Primo quia cum alij alios colitis, utique quos non colitis, offenditis: prælatio alterius sine contumelia alterius non potest procedere, quia [187 nec electio sine reprobatione. Iam ergo contemnitis quos reprobatis, quos reprobando offendere non timetis. Nam ut supra præstruximus, status dei cuiusque in senatus æstimatione pendebat. Deus non erat quem homo consultus nolisset, & nolendo damnasset. [188 Domesticos deos quos erat quem homo consultus nolisset, & nolendo damnasset. [188 Domesticos deos quos lares dicitis, domestica potestate tractatis pignerando, venditando, demutando aliquando in [189 cacabulum de Saturno, aliquando in trullam de Minerua, ut quisque contritus atque contusus est, dum diu colitur, [190 ut quisque dominus sanctiorem expertus est domesticam necessitatem. [191 Publicos æque publico iure scædatis, quos in hastario vestigales habetis: si [192 capitulum, si [193 olitorium forum petitur, sub [194 eadem voce præconis, sub eadem hasta, sub eadem annotatione quæstoris, diuinitas addicta conducitur.

Ex hoc loco regerit more suo Tertullianus totum hoc impietatis crimen in aduersarios, suis illos armis ita confodiens, ut fateri cogantur aliud sanè dicere, aliud sentire de diis. Nam si actiones, verba, scriptaque sunt animi nostri manifesta indicia, plerique omnes Romani Epicuri sectam amplexabantur. Cuius etiam imaginem, quum multis in locis, tum in anulis gestabant. Huic nullus fuit respectus deorum: ne tamen maiorum instituta ritusque, quibus imperij autoritas apud plebem maiori ex parte conseruatur, prodere viderentur, in iudiciis de re sacra tristes, & religiosi videri volebant, illud identidem queritantes, At hi nobis dii sunt, & quomodocumque maiestas illorum tuenda nobis est, contra omnes qui capite velint illos diminuere. Ad hæc Septimius, Aut ista, inquit, ex animo dicitis, aut cum simulatione. Si simulatè, sententia vestra nobiscum conuenit. Neque enim colendi qui non sunt. Sin ex animo, plurimis ostendam argumentis, vos multò magis esse in illos impios, quam Christiani nos. Aut igitur nobiscum puniendi esletis, aut nos absoluedi vobiscum. Primum enim aut ex allecta, aut ex vitiate pender omnis vester deorum cultus, non à religione aliqua vel pietate. Mercator enim et vobis aliquis Mercurium facere sibi propitium studet: amantes Veneri satisfaciunt, milites Bellonam tantum & Martem colunt, poætæ Apollinem aut Bacchum, veneficæ in Proserpinam totæ incumbunt, aliis diis neglectis. At si, vt diximus, senatus alios etiam voluit vobis esse deos, cur à vobis omnes non coluntur? hæc nimirum electio offendat necesse est præteritos: cum verò id vos non moueat, illos profectò non creditis: si mouet, iam nobiscum impij censemini. Sed & eos ipsos quos sensum colitis, quanam religione demeritis? Nam dii vobis sunt (vt identidè nostis auribus inculcatis) eisdemodi simulachra, quid est quod ij quos lares dicitis, quasi in suppelletilis ratione computantur, vt perinde à vobis aut oppignerentur, aut vendirentur, atque cætera instrumenta domestica instante necessitate: erant potius exoranda vobis eorum numina, vt vrgentem inopiam defenderent, aut verenda ne propterea indignata miserias conduplicarent. Quod si tales dixeris impios, vt est hominum genus, cum sanctis, inquam, dominis pijs quæ patribus familiis multò peius agunt: qui cum ex frequentiori cultura illos contriuerint, distingere deinde solent, vt id quod prius fuerat illis Saturnus aut Minerua, vas conflatum culinæ inferuiat. At erant hæc aliquo modo ferenda, priuata enim sunt minusque manifesta, præterea necessitas egestatis nulla lege circumscribitur. Esto, quid si eadem ratione publici dei tractantur? Video enim vestigales tributariasque gentes cum præsentem pecuniam quandoque nos habeant, publicanis aut quæstoribus aureos argenteosque deos addicere, vt sepenumero hastarum venditionique auctionariæ per præconem veneant, & inter manubias captiui dii veneunt, vt pecunia ararium aut fiscus constipetur.

Sed enim agrj tributo onusti, viliores: hominum capita stipendio censa, ignobiliora. Nam hæc sunt notæ captiuitatis. Dij verò qui magis tributarij, magis sancti, imò qui magis sancti, magis tributarij: maiestas quæstuaris efficitur. [195 Circuit cauponas religio mendicans, exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri: non licet deos nosse gratis, venales sunt.

Amplificatio irrisoria. Nihil enim veri illi Christiani superiorum temporum abhorrebant magis nihil vehementius detestabantur, quam ex sacris rebus quæstum quoquomodo facere. Gentes verò in quibus nulla erat spiritus sancti gratia, tam de sacris rebus quam de prophanis, opes sibi vnde cumque comparabant. Et cuius dei numen sanctius habebatur, magis erat antistitibus quæstuosum. Eo enim nomine stipes ad instaurationem templi exigebant, aditusque quotidianos venditabant, contra quidem ratione autoritatem diis conseruantes, nam stipendiaria res, quemadmodum homines & agrj multò viliores sunt, vt qui ex eo tributo captiuos esse & prouinciales indicent. Nam municipales & coloni, quia immunes à tributo quod in stipendium militare persoluitur, plus merito æstimari solent.

A Quid omninò ad honorandos eos facitis, quod non etiam mortuis vestris conferatis? aedes proinde, aras proinde, idem habitus & insignia in statuis, ut aras, ut ars, ut negotium mortui fuit, ita deus est. quo differt ab epulo Iouis ¹⁹⁶ silicernium? à ¹⁹⁷ simpulo obba? ab aruspice pollinctor? ¹⁹⁸ nam & aruspex mortuis apparet.

Collatio hæc euidentiſſimè demonstrat gentes, vel quos deos credunt, aut credere simulant, omninò negligere, quando eximiam illam excellentemque dei naturam non aliis prosequantur honoribus, quam quibus defunctis hominibus parentari soleant: denique in cultu nihil differat à mortuo deus. nam si aedes Ioui (verbi causa) dicata est, in qua epulum celebretur, si ara vbi in simpulio vase vinum libatur, si aruspex qui hostiarum intestina perscrutetur, & mortuis non dissimilia attribuuntur. Præter enim templa & aras cum flaminibus dicatas Cæsaribus, vbiq; videre est silicernium apparatus, id est funebre conuiuium à cognatis defuncti hominis, nihil differens ab eo quod viri epulones Ioui instaurare solent, vbi pro simpulio obba poculum est haud ab eo dissimile, & pollinctor minister cadaveribus curandis apparet, præstòque est. Nec minus in defunctorum statuis & imaginibus eadem sunt ornamenta pro arate munisque cuiusque, quæ spectantur in diis. At pudere vos huius paritatis debebat, aut esse argumento, deos perinde fuisse homines atque alios defunctos, qui à vobis quotidie eodem honore impertiuntur.

Sed dignè imperatoribus defunctis honorem diuinitatis dicatis, quibus & viuentibus cum addicatis. accepto ferent dii vestri, inò gratulabuntur, quòd pares ei fiant domini sui, sed quum ¹⁹⁹ Larentinam publicum scortum, velim saltem Laidem aut Phrynen, B inter Iunones & Cereres ac Dianas adoratis, cum ²⁰⁰ Simonem Magum statua & inscriptione sancti dei inauguratis, quum de ²⁰¹ pædagogis aulicis ²⁰² nescio quem cinædum deum facitis, licet non nobiliores dii veteres, tamen contumeliam à vobis deputabunt hoc, & aliis licuisse, quod solis antiquitas contulit.

Maxima hæc ex opportuna correctione exaggeratio irrisionis Romanorum in suos deos, quum in centum deorum & ad parem diuinitatem non imperatores tantum admittant, qui si res iusto examine expendatur, tanquam deorum domini magis legitimo cultu venerari merentur. Quos enim volunt deos faciant, & viuentes diui augustinique nominantur: Sed scorta etiam & magos & cinædos non pro dignitate quidem personarum, sed ex adulatione. Nam si meretrix aliqua adoranda, multo decentius Lais illa famosissima, aut Phryne nobile Athenarum scortum, quæ Xenocratis tamen continentiam suis illecebris expugnare non potuisse dicitur, adorabitur, quam Romuli rustica Larentia nutrix. Tam bene etiam de deliciis & exoletis Hyla aut Sarmentus aliquis & de feruis Narcissus, quam Antinous, qui nuper in gratiam Hadriani diuinos honores promeruit, quanquam si cuncta quæ ad deos de antiquitate commendatos pertinent exquirantur, neotericis non inueniuntur nobiliores, nec meliores.

Volo & ritus vestros recensere: non dico quales sitis in sacrificando, cum enecta & tabidosa & scabiosa quæque mactatis, cum de opimis & integris superuacua quæque truncatis ²⁰³ capitula & vngulas, quæ domi quoque pueris vel canibus destinassetis. Quum de ²⁰⁴ decima Herculis nec tertiam partem in aram eius imponitis. Laudabo magis sapientiam, quòd de perditò aliquid eripitis. ²⁰⁵ Sed conuersus ad literas vestras, quibus informamini ad prudentiam, & ad liberalia officia, quanta inuenio ludibria? ²⁰⁶ Deos inter se propter Troianos & Achiuos ut gladiatorum paria congressos depugnasse: Venerem humana sagitta fauciatam, quòd filium suum Ænean penè interfectum ab eodem Diomede rapere vellet. Martem tredecim mensibus in vinculis penè consumptum. Iouem ne eandem vim à cæteris cœlitibus experiretur, opera cuiusdam monstri liberatum, & nunc flentem Sarpedonis casum, nunc scædè subantem in sororem sub commemoratione non ita dilectarum iam pridem amicarum. Exinde quis non poeta ex autoritate principis sui ²⁰⁷ dedecorator inuenitur deorum? Hic ²⁰⁸ Apollinem Admeto regi pascendis pecoribus addicit, ille Neptuni structorias operas Laomedonti locat. Est & ille de lyricis (²⁰⁹ Pindarum dico) qui Æsculapium canit avaritiæ merito, qua medicinam nocenter exercebat, fulmine vindicatum. Malus Iupiter, si fulmen illius est, impius in nepotem, inuidus in artificem. Hæc neque vera prodi, neque falsa confingi apud religiosissimos oportebat. ²¹⁰ Nec Tragicis quidem aut Comici parcunt, ut non ærumnas vel errores domus alicuius dei præsentur. ²¹¹ Taceo de philosophis, Socrate contentus, qui in contumeliam deorum quercum & hircum & canem deierabat. Sed propterea damnatus est Socrates, quia deos destrucebat. Planè olim, id est semper, veritas odio est. ²¹² Ta-

men cum poenitentia sententiæ Athenienses criminatores Socratis postea afflixerint, & imaginem eius auream in templo collocarint, rescissa damnatio testimonium Socrati reddidit.²¹³ Sed & Diogenes nescio quid in Herculem ludit, &²¹⁴ Romanus Cynicus Varro²¹⁵ trecentos Ioues siue Iupiteres dicendum, sine capitibus introducit.

Damnatio Christianorum causa omnium iustissima videbatur (vt diximus) & quam iudices potissimum obiciebant, quod contemptores essent religionis, & diis semper maledicerent: non mirum igitur si hoc loco longior se Tertullianus effundat, dum manifestè iuat variis argumentis exponere, multò magis gentes eadem causa damnari debere, quia non minus suorum deorum maledici sunt & vituperatores, & ab omni prorsus religione disiuncti. Quod priusquam citatis testibus comprobet (sunt enim hæc à ritibus tracta, vnde omnis cultus deorum religioque pendet & examinatur) per præoccupationem malignitatem eorum taxat in operatione holocaustorum, cum ne extremas quidem hostiarum partes diis adolere patiantur, atque ira defraudent suscepta vota, quali cum stupidis fatuisque tota res agatur. Sed hæc illi sapienter. Tanto enim minus de suo disperdent. Quid verò religiosi viri contarium magis esse videtur, quàm dei sacrosanctum nomen, cuius semper cum præfatione summi honoris meminisse debemus, per nefarias turpitudines traducere, puramque eius ac sapientem naturam cum fordibus ludibrii commaculare? At hoc ipsum Christiani non peccant. Quos enim non credunt, non est quod maledicant. Gentes verò tanta religione præditæ, vt cum diis tanquam cum lenonibus, cum scelestis, cum lurconibus adoleant, primis luxuriantis temporibus ad eos se scriptores conferunt, eos addiscunt, & nocturna versant manu versantque diurna, qui de diis tanquam de infimo genere hominum loquuntur. Ferunt hoc domi præfationes, foris per omnia theatra publica personæ patiuntur, denique in suo regno Imperatores vt de suis diis ritus voluptasque carminibus concilietur: quamquam non hoc sola sibi licentia poetarum vendicatur, & qui philosophi fuere, ab eiusmodi derisione non abstinuerunt. Nam cum Socrates per canem & anserem, per hircum & quercum & platanum iurabat, tantundem hoc cauillo volebat ostendere Iouem quàm canem peccasse.

xv.

[²¹⁶ Cetera lasciuia ingenia etiam voluptatibus vestris per deorum dedecus operantur.²¹⁷ Displicite Lentulorum & Hostiliorum venustates, vtrum mimos an deos vestros, in iocis & strophis rideatis.²¹⁸ Mæchum Anubim, & masculum Lunam, & Dianam flagellatam, & Iouis mortui testamentum recitatum, & tres Hercules famelicos irrisos.

Cetera lasciuia ingenia, &c. Vrger hoc vehementius aduersarios. Superiora enim à grauibus introducta viris, plura in suis illis deorum apologis habere posse videntur epimythia, quæ vtramque partem philosophiæ allegoricè prælibent. Hæc verò quæ mimographi ludere solent, ingenia ad lasciuiam nata, siue hypocritarum strophia struthæaque & omnia eiusmodi insignia respicias, siue verba relique totius figmentum, nihil aliud spectant, quàm vt risum & delectatione concitent, ex ea plerumque materia quæ deorum aliquem quasi impudicum scutram & improbum helleuonem repræfenter. Nam & Valerius, Mimorum, inquit, argumenta maiori ex parte stuprorum continent actus. Genus autem eiusmodi poematis nullum quod sciam nostris temporibus extat: quamquam plures in eo studio excelluerint, vt Cornelius Nepos, Laberius, Marullus, Lentulus & Hostilius, de quibus nunc Tertullianus meminit. Quæ fuerint eorum hypotheses, facile ex his quæ hoc loco denotatur, apparet. Dianam enim ex aliquo commisso vapulantem, Lunam tribada in suum forte Endymiona (licet & Lunus idem legatur apud Spartianum in Caracalla) Herculem voracissimum vernam & id genus alia peragebant, ita à faceto poeta disposita, vt in recitando cum morum taxatione risum per cuneos excitarent.

²¹⁹ Sed & histrionum litteræ omnem fœditatem eorum designant.²²⁰ Luget sol filium iactatum de cælo latantibus vobis,²²¹ & Cybele pastorem suspirat fastidiosum, non crebescens vobis. ²²² Et sustinetis Iouis elogia cantari, & ²²³ Iunonem, Venerem, Minervam à pastore iudicari.

Triplex est in eadem re deorum irrisio: vna est quam diximus à persona poetarum, altera ex partibus histrionum, qui suis lateribus gestulationeque & gannitu dum agerent deos, omnes turpiter muliebresque affectus exprimebant, quo nihil in contemptum religionis nequius fieri potest. De Cybele verò & Aty, qui adolescens à matre deorum adamat studio muliebri, à se ipse castratus Atte factus est: cuius mysterium Galli sacerdotes digladiantes imitabantur vsque ad Almonem fluium extra verberum. Item de Phactonte & iudicio Paradis, omnibus dramata notissima sunt.

Quid quod imago dei vestri ignominiosissimum caput & famosum vestit? quod corpus impurum & ad istam artem effœminatione productum Mineruam aliquam vel Herculem repræfentat: nonne violatur maiestas, & diuinitas constupratur laudantibus vobis?

Alter hic est ab histrionibus contemptus deorum, quod scilicet ij qui deorum personam induunt in scena, ignominiosum genus est hominum & aliorum famosissimum. Mimæ enim mulieres & pantomimæ tam malè audiebant, vt quemadmodum Tacitus testatur, senatoribus olim vitium sit ingredi tabernæ eorum: at quanto minus maiestati deorum patere debebant?

224 Pl.

A ²²⁴ Planè religiosiores estis in cauea, ubi super sanguinè humanum, super inquinamenta pœnarum proinde saltat dii vestri, argumenta & historias noxiis ministrantes, nisi quod & ipsos deos vestros sæpe noxi induunt. Vidimus aliquando castratum Atyn illum deum ex ²²⁵ Pessinunte, & ²²⁶ qui viuus ardebat, Herculem induerat, Risimus & inter ludicras ²²⁷ meridianorum crudelitates ²²⁸ Mercurium mortuos cauterio examinantem. Vidimus & Iouis fratrem gladiatorum cadauera cum malleo deducentem. Singula ista quæque adhuc quis possit inuestigare, si honorem inquietant diuinitatis, si maiestatis vestigia ²²⁹ obfoletant, de contemptu utique censentur, tam eorum qui eiusmodi faciunt, quam eorum quibus faciunt. Sed ludicra ista sunt.

Descena in arenam descendit, cum ironia demonstras multò illic magis esse gentes impias minusque religiosas. Nà præter ea quæ superius dicta sunt, adiungitur deos sub histrionum persona pollui humano sanguine saeuoribusque inquinamentis, inter sese saluitates, nà ut Martialis alique quâplures testantur, in peragendis fabulis, si cades intercedebat, destinabantur in eam rem damnari, ut non ex ingenio, sed ex rebus ipsis populo vera exhiberetur. Quâ itaque castratio Atys (elegantè à Catullo deplorata) in gratiam suâ Cybeles ex Pessinunte oppido Phrygia representanda erat, damnatus homo agebat. Atyn, verèque euiabatur. Eadem ratione si Hercules in Oeta monte cremabundus introducebatur, in vicè eius homo exurebatur ex danatis. Si cû Mercurio res erat aut cû Plutone, ut ille candenti cauterio mortuos pretertentat, ille malleo & incude confirmaret, præstò erant cadauera gladiatorum. Quæ omnia simul cû alijs id genus quando honorem deorum perturbent, maiestatemque imminuant, & quasi obsoleta faciant, utpote ridicula & fabulosa, nemini dubium est quin ex cõtempu fiant, tam actorum quàm spectatorum aduersus deos.

B Sed ludicra ista sint. Ceterum si adiciam quæ non minus conscientia omnium recognoscent, ²³⁰ in tēplis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari, in ipsis plerumque ædituorum & sacerdotum tabernaculis, sub iisdem ²³¹ vittis & apicibus & purpuris thure flagrante libidinè ²³² expungi: nescio plus ne de vobis dii vestri quàm de Christianis querantur. Certè sacrilegi de vestris semper apprehenduntur. ²³³ Christiani enim templa nec interdium norunt, spoliarent forsitan ea & ipsi, si & ipsi ea adorarent.

Romanorum religionem, si quis historias accuratius recognoscat, vnà cum iure publico perisse cõperiet, ita ut eius speciem aliquam Cæsares vix retinuerint, ex ambitione tamen ac metu rerum nouarum: ex quo factum est ut iudices prætorèsq; dum suo adulari cauerèque voluit imperatori, Christianis enixissimè restiterint, nam suos illos deos tantum aberat, ut esse crederent, ut omnibus modis contaminarent, templaque deorum perinde ac profana loca haberentur. Quoties enim legitur amores in templis conciliatos, Camillosq; inter sacrificandum cõstipratos à pontificibus; flammisq; vitratos pileatofque in sacrariis libidinè expressisse? Nimirum, inquit Tertullianus, multò magis de vobis dii si sunt, conqueri possint, quàm de Christianis, qui si eos non colunt, mille tamen probris non dedecorant: manifestum est etiam tam multos sacrilegos, qui à vobis quotidie mulctantur, vestrates esse. Conuenit enim vobiscum Christianos templa deorum nunquam adire. Atque ita incesti crimen & sacrilegij in aduersarios recidit.

Quid ergo colunt, qui talia non colunt? Iam quidem intelligi subiacet veritatis esse cultores, qui mendacij non sint: nec errare amplius in eo in quo errasse se recognoscendo cessauerunt. Hoc prius capite, & omnem hinc sacramenti nostri ordinem haurite, reperculsis ante tamen opinionibus falsis. ²³⁴ Nam ut quidam, somniasis caput asinum esse deum nostrum. Hanc ²³⁵ Cornelius Tacitus suspicionem eiusmodi inseruit. Is enim in quinto Historiarum suarum bellum Iudaicum exorsus ab origine gētis, etiam de ipsa tam origine, quàm de nomine & religione gentis quæ voluit argumentatus, Iudæos refert. Ægypto expeditos, siue, ut putauit, extorres, in vastis Arabia locis aquarum egentissimis, cum siti maccarentur, onagris qui forte de pastu potum petitori æstimabatur indicibus, fontibus vsos: ob eam gratiam consimilis bestia superficiem consecrasset. Atque ita inde, opinor, præsumptū, nos quoque ut Iudaicæ religionis propinquos, eidem simulachro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus sane ille mendaciorum loquacissimus, in eadem historia refert Cneum Pompeium cum Hierusalem cepisset, proptereaque templum adiisset speculandis Iudaicæ religionis arcanis, nullum illic reperisse simulachrum. Et utique si id colebatur quod aliqua effigie representabatur, nusquam magis quàm in sacrario suo exhiberetur, eo magis quia verebatur extraneos arbitros vana cultura, ²³⁶ Solis enim sacerdos ^{Exod. 26.} negabit & ²³⁷ iumenta omnia, & totos cantherios cum sua Hippona coli à vobis. Hoc forsitan improbandum, quod inter cultores omnium pecudum, bestiarumque asinarum tantum sumus.

A tis. 248 Æque si diem solis latitiæ indulgemus, alia longe ratione quàm religione solis secundo loco ab eis sumus, qui diem Saturni ocio & victui decernunt, exorbitantes & ipsi à Iudaico more, quem ignorant.

Tertia hæc est opinio nonnullorum à consequentibus, verisimilior tamen, qui duabus coniecturis inducebantur, quod sol à Christianis adoraretur, quia preces ad orientem versus fundebant, quodque diem solis, qui dominicus dictus est, lætum ac festum celebrarent: at hoc etiã verum sit, damnare nos, inquit, impietatis nõ debet. nam etsi depictum solem in clypeis, vt Persæ, non adoramus, tamen in eorum superstitione facile censeri possimus, quando & Romæ etiam multi sint, qui tædio simulachrorum affectantes aliquando ecclesie aliquid venerari, labia ad orientem solem (nihil enim eo præstantius vident) precando moueant. Quod autem ad diem solis attinet, vt paulo inferius patebit, alia ratio est à cultu solis, quæ nos eum diem qui est à Saturni secundus, & à Iudæis superstitione obseruatur, celebrare persuadet. nam & illi nesciunt suam legem explosam iam & exoletam reffixisse.

Sed noua iam Dei nostri in ista ciuitate proxime æditio publicata est, ex quo quidem in frustrandis bestiis mercenarius noxius picturam proposuit cum eiusmodi inscriptione, Deus Christianorum 249 ononychites. Is erat auribus asininis, altero pede vngulatus, librũ gestans, & togatus. Risimus & nomen & formã. Sed illi debebãt adorare statim biforme 250 numẽ, quia 251 & canino & leonino capite cõmixtos, & de capro & de arietis cornutos, & à lûbis hircos, & à cruribus serpentes, & planta vel tergo alites deos receperunt. Hæc ex abundantia, ne quid rumoris irreperculsum, quasi de conscientia præterissemus. Quæ omnia, conuersi iam ad demonstrationem religionis nostræ, repurgauimus.

Nulla fuit vnquã secta quæ tot tantisque hinc inde modis diuexaretur quàm Christiana. Vires, ingenia, odia omnium ordinum coniurarunt ad excidium eius, vt inter alia maxime mirũ videatur, contra tantas hostium iniurias pullulari potuisse: semper tormenta & irrisiones prædò erant, illa à principibus viris, ex plerunque ab infima plebe, quæ principibus adulabatur. Quale hoc est quod nunc à Tertulliano refertur. Homo enim mercenarius noxiusque gladiator, vt puto, qui suis noxiis ad bestias dånandus, illas à sui corporis partu, vel suo corporis robore, vel iniquitate iudicũ defraudabat, tanquã gloriosus miles tabulã in apertum producere ausus est, in qua quod erat monstrum depictũ, Christũ esse dicebat, & à forma Ononychiten appellabat, quasi asinũgularium: quod tantũ à forma vera abhorrebat, quam Christiani venerabatur, vt tabulã intuentes non possent non ridere & ignorantia & imprudẽtiã hominum, qui dum alios ridere volunt, suam ipsi stultitiã detegunt. nam quibus id biforme portentum pro deo conueniat magis, quàm iis qui Iouem Hammonium colunt arietis capite, Panãque & Satyros, Eumenidãque & alia id genus monstra innumerabilia, quæ ab Ouidio lib. præsertim quinto Metamorph. recensentur? Sed hæc omnia diligentius diluuntur, vt diximus, in exponenda vera Christianorum religione, ad quam nunc opportunẽ Septimius transit.

[252] Quod colimus nos, deus vnus est, qui totã molem istã cum omni instrumẽto elementorum, corporũ, spirituum, verbo, quo iussit, ratione, qua disposuit, virtute, qua potuit, de nihilõ expresse, in ornamentum maiestatis suæ: 253 vnde & Græci nomen mundo κόσμον Isai. 40. accommodauerunt. Inuisibilis est, etsi videatur; incomprehensibilis, etsi per gratiam representetur; inestimabilis, etsi humanis sensibus aestimetur, adeo verus & tantus est. Ceterum quod videri communiter, quod comprehendere, quod aestimari potest, minus est & oculis quibus occupatur, & manibus quibus contaminatur, & sensibus quibus inuenitur. Quod vero immensum est, soli sibi notum est: hoc quod est, deum aestimari facit, dũ aestimari non 254 capit. 255 Ita eum vis magnitudinis & notum hominibus obiecit & ignotum. Et hæc est summa delicti nolentium recognoscere, quem ignorare non possunt.

Nullibi Atticismus Tertulliani vberior apparet, ex medio theologiæ thesauro illa de deo promptis, que maiestate tanti numinis seruata, tamen ab humano intellectu ita percipiuntur, vt amplecti etiam necesse sit, & Christianos nos esse non pœniteat. Quod igitur, inquit, nos colimus, ne vos Christianos sine deo, sine religione arbitremini, vnus est deus, non ea quæ apud vos est incondita turba deorum: neque is est qui natales ortumque ex aliqua infula traxerit, sed qui totam hanc molem naturæ, totumque mundum, quem à nomine ornamenti κόσμον Græci dixerunt, condidit: in qua si fabricam, si ordinem, si causam admiraris, talis est eius virtus, talis ratio & verbum, vt ex nihilo facile omnia de sese potuerit excludere, ob eam causam, vt sua maiestas ex tanto opere condecoraretur, innotesceretque natura. Cumque ea sit eius substantia, vt eam sua magnitudine animus noster capere nequeat, ac multo minus exprimere verbis (nam in quaerendo deo more Academico per negationem incedentes, cum non sit hoc, neque hoc, nec illud, in aliquam cognitionem commodius veniemus) ita tamen facile videtur intelligiturque per sensus, vt negati non possit. Atque id est maximum dei argumentum, quod intelligatur adesse, quomodo aut quantus non intelligatur, alio qui intra ingenium nostrum contineretur: nihilque maiorem dõse nobis opinionem faceret, quàm quæ multa sunt in natura cognita à sapientioribus, si omnium rerum certissimus, non videretur similis incerto. Merito igitur Septimius loco maximi summique delicti ponit, id quod etiam Paulus Apostolus ad Romanos, Quod quum tota natura gloriam

dei præ se ferat, gentes creatore neglecto creatis diuinum honorem attribuerint.

Vultis & ex operibus ipsius tot ac talibus quibus continemur, quibus sustinemur, quibus oblectamur, etiam quibus exterremur: vultis ex ²⁵⁶ Animæ ipsius Testimonio comprobemus? Quæ licet carcere corporis pressa, licet institutionibus prauis circumscripta, licet libidinibus & concupiscentiis euigorata, licet falsis diis exancillata, cum tamen respicit, vt ex crapula, vt ex somno, vt ex aliqua valetudine, ²⁵⁷ & sanitatem suam patitur, deum scit, vt ex crapula, vt ex somno, vt ex aliqua valetudine, ²⁵⁷ & sanitatem suam patitur, deum nominat, hoc solo quia proprie verus hic vnus deus, bonus & magnus. Et quod deus dedit, omniū vox est. Iudicē quoque cōtestatur illum, Deus videt, & Deo cōmendo, & Deus mihi reddet. O testimoniū animæ naturaliter Christianæ. Denique pronūcians hæc, nõ ad Capitolium, sed ad cælum respicit. Nouit enim sedem dei viui; ab illo, & inde descendit.

Electio hæc oblata iudicibus & copiam & fiduciam habet persuasionis. Tam multa sunt in natura suo quaque tempore procedentia, vicissimque subuenientia ad solam hominis conseruationem contemplationemque proposita, vt si quis vel mediocri ingenio ordinem eorum, si finem contemplerit, vis dei quædam in tota natura latens manifeste deprehendatur: nec etiam minus est argumentum quod ab animis nostris sumitur. Licet enim noster animus multis inquinamenti veritatis igniculos. Passim itaque videre est, eumque hæreses homines, vel Epicureos (vt de Cassio refert Plutarchus) quando cunque vel à vitio, vel ab instituto imprudenter remittantur, aliquid statim proferre, quo & immortalitatem animorum, & diuinum numen profiteantur. nam quid hoc est, quod sapius in cælum conuersi deum appellemus, nempe ob eam causam, quod illic vnus de quo loquimur, proprie verus est deus bonus & magnus: cui etiam benignitatem facultatemque omnium rerum quotidie acceptam referimus, cum illa frequenter verba suspendimus aut alleueramus, dicentes, Deus dedit, deus abstulit: cum vero, Deus videbit, aut Deo commendo, tam frequenter vsurpamus, nõne iudicem esse cōtestamur confirmamusque? Quæ omnia præ se ferunt naturale, id est certum animi testimoniū de deo, fidemque Christianam id mirum perspicere, quod natura exorditur in nobis.

XVII. ²⁵⁸ Sed quo plenius & impressius tam ipsum quàm dispositiones eius, & voluntates adiremus, instrumentum adiecit litteraturæ, si qui vellet de deo inquirere, & inquisitum inuenire, & inuenit credere, & credito deseruire. Viros enim iustitia & innocetia dignos deum nosse & ostendere à primordio in seculum emisit spiritu diuino inundatos, quo prædicarent deum vnicum esse, qui vniuersa condiderit, qui hominem de humo struxerit ²⁵⁹ hic enim est verus Prometheus, qui seculum certis temporum dispositionibus & exitibus ordinauit: exinde quæ signa maiestatis suæ iudicantis adiderit per imbres, per ignes, quas demerendo sibi disciplinas determinauerit, quæ ignoratis & deseritis. ²⁶⁰ Sed & obliuantibus quæ præmia destinarit, vt qui producto æuo isto iudicaturus sit suos cultores in vitam æternæ retributionem: profanos ²⁶¹ in ignem æque perpetem & iugem, suscitatis omnibus ab initio defunctis, & reformatis, & recensitis ad vtriusque meriti ²⁶² dispositionem. Hęc & nos risimus aliquando. De vestris fuimus, fiunt non nascuntur Christiani.

Gen. I.
Gen. 8.
Gen. 19.

Math. 24.

Poterant ea quæ in natura sunt, ex ipsa consuetudine haud ita quibusdam admiranda videri, neque ita eximia vt in his emicet deus. Talibus igitur qui monitore egebat noluit deesse deus, simul vt aliis se plenius informaret. Addidit enim monumenta litterarum sacrarum, ex quibus certæ omnium rerum notitia decerneremur ab orbe cõdito. A primordio enim seculi homines qui se innocetes ab iniustitia seruabunt, vt dignos quibus se reuelaret allegit, suoque spiritu sancto afflato ita instruxit, vt per traditiones & scripturas posteris conditor se nature totius insinuare possent, hominisque platem (qui à fabulosa Græcia Prometheus est dictus) prædicarent, itemque sequenti tẽpore testarentur, quo pacto maiestas ipsius sanctes hominum vindicaret aquarũ diluuiũ, & sceleratos populos deiecit igne combusserit. Quas deinde leges in reconciliationem imposuerit, quæ poenæ maneat refractarios, & quibus præmiis obsequentes affigere destinarit. Quando exacto hoc æuo venturus sit ad iudicandũ, & qui mortui sunt, & qui viuimus pro vtriusque meriti distinctione. Excitatis enim defunctis omnibus reformatisque in integrũ, vitam suis cultoribus perpetuã rependet cum summo honore, profanos autem igni similiter perpetuo addicet. Quam rerum seriem & nos olim vobiscum ridebamus quasi cõmentitiam: cum vero meliori examine perpensem, libenter in talem sententiam conuoluimus. Non enim Christianum dogma natura nobis cõciliatorum ab hæresi nostra est, quæ de certa potioris cognitione exoritur. Neque vero leuis existimanda est eius causa vis, quæ naturalibus affectibus moribusque renuncians nos ad amplectenda cogit, quibus vniuersus orbis aduersatur.

²⁶³ Quos diximus prædicatores, prophetæ de officio præfandi vocantur. Voces eorum itemque virtutes quas ad fidem diuinitatis ædebant, in thesauris litterarum manent: nec istæ nunciant. ²⁶⁴ Ptolemæorum eruditissimus (quem Philadelphum supereminant) & omnis litteraturæ sagacissimus, cum studio bibliothecarum ²⁶⁵ Pisistratum (vt opinor) æmularetur, inter cetera memoriarum, quibus aut vetustas, aut curiositas aliqua

A qua ad famam patrociniabatur, ex suggestu ²⁶⁶ Demetrii Phalerei grammaticorum tunc probatissimi, cui praefecturam mandauerat, libros à Iudæis quoque postulauit, proprias scilicet atque vernaculas litteras, quas soli habebant. Ex ipsis enim & ad ipsos semper prophetae perorauerant, scilicet ad domesticam dei gentem ex patrum gratia. Hebraei retro, qui nunc Iudæi, igitur & littera Hebraea, & eloquium. Sed ne notitia vacaret, hoc quoque Ptolemæo à Iudæis subscriptum est, ²⁶⁷ septuaginta duobus interpretibus indultis: quos ²⁶⁸ Menedemus quoque philosophus prouidentiae vindex ²⁶⁹ de sententiae communiōne suspexit. Affirmauit hæc vobis etiam ²⁷⁰ Aristæas, ita in Græcum sty- lum ex aperto monimenta reliquit. Hodie ²⁷¹ apud Serapæum Ptolemæi bibliotheca cum ipsis Hebraicis litteris exhibentur. Sed & Iudæi palam lætitant, ²⁷² vœtigalis liber- tas vulgo aditur, sabbatis omnibus: qui audierit, inueniet deum: qui etiam studuerit in- telligere, cogetur & credere.

Quum Instrumentum veteris legis strictim breuiterque Tertullianus procurrans, illic thesaurum esse totius naturæ innuisset, non satis auditoribus fecisse videri poterat, nisi quam hæc essent scripta, ubi reperiantur, à quibus cognita, certo testimonio indicaret. Fidem igitur auctoritatēque illis obiter comparans ex iis argumentis quæ ad cognitionem iudicium iam dudum venisse poterant, primum au- tores scripturæ nominat: qui à vaticinando prophetae dicti sunt. ij enim cum oracula eaque virtutes æderent, quæ finem metamque diuinitatis viderentur attingere, iis litteris mandata fuisse, quæ He- braice dicuntur adhuc superstitēs: sed indigenæ quidem apud Iudæos, qui olim Hebraei dicti sunt (quorum patres cum deo maxime grati essent, apud se aliquem semper prophetam habuerunt) & aduenæ apud Græcos opera sanè Ptolemæi cognomento Philadelphi, qui cum ad imitationem Pi- sistrati Atheniensium tyranni bibliothecam omnibus refertam scriptorum generibus in Serapio de- dicare vellet, præfecit ei negotio Demetrium Phalereum, cuius adhuc scientiæ fama superest, atque inter alia quæ vndique comparabat monumenta, acciuit etiam ex suggestione monitiūque eiusdem Phalerei sacra volumina ab Hebraeis, quæ apud alias gentes non reperiebantur. Iudæi verò non mo- dō in scriptis suis regi gratificati sunt, sed ne notitia eorum desideraretur, cumulati eius voluntati subscriperunt, faueruntque duobus & septuaginta viris primæ eruditionis missis, qui mysteria eius scripturæ interpretantes in Græcum sermonem transferrent. Quod ne fortè commentitium putaretur, triplici corroborat testimonio: Menedemi primum philolopi, qui adeo prouidentiam cura- tus est, vt vindex eius merito dicatur: sua is quoque sententia laudauit, admiratūque est talem disci- plinam. Aristæas præterea eius rei monumentum reliquit stylo Græco exaratum. Ad hæc videri le- gique hæc omnia possunt hoc tempore in ipso Serapidis templo. Sed cui hæc longinquiora videantur, prælo aderit Romæ sabbatis omnibus, vnde hæc eadem ex Iudæis cognoscere possit. cuique enim patet eorum synagoga, dummodo hanc illi suam libertatem solutis fisco tributis conferent.

[²⁷³ Primam instrumentis istis auctoritatem summa antiquitas vindicat. Apud vos quoque religionis est inftar, fidem de temporibus asserere. Omnes itaque substantias, om- nique materias, origines, ordines, ²⁷⁴ venas veterani cuiusque styli vestri, gentes etiam pleraque & vrbes insignes, ²⁷⁵ historiarum causas & memoriarum, ipsas denique ²⁷⁶ effigies litterarum, indices custodisque rerum, & (puto adhuc minus dicimus) ipsos ²⁷⁷ inquam deos vestros, ipsa templa, & oracula, & sacra vnus interim pro- phetae scrinium seculis vincit, in quo videtur thesaurus collocatus totius Iudaici sa- cramenti, & inde etiam nostri. Si ²⁷⁸ quem audistis interim Moysem, Argiuo Ina- cho par est aetate; ²⁷⁹ quadringentis penè annis: nam & septem minus, Danaum, & ipsum apud vos vetustissimum, prauent; ²⁸⁰ mille circiter cladem Priami antecedit. ²⁸¹ Possem etiam dicere, quingentis amplius & Homerum; habens quos sequar. Ceteri quoque prophetae, etsi Moyse ²⁸² postulant, ²⁸³ extremissimi tamen eorum non retrofiores deprehenduntur primoribus vestris sapientibus & legiferis & historicis. Hæc quibus ordinibus probari possint, non tam difficile est nobis exponere quàm enorme, nec ar- duum, sed interim longum, multis instrumentis ²⁸⁴ cum digitorum supputariis gesticulis affidendum est, referenda antiquissimarum etiam gentiū ²⁸⁵ archiua, Ægyptiorum, Chal- dæorum, Phœnicum: aduocandi etiam municipes, per quos notitia subministrata est, ali- qui, ²⁸⁶ Manethon Ægyptius, & ²⁸⁷ Berofus Chaldæus: sed & ²⁸⁸ Hieronymus Phœnix Ty- ri rex: sectatores quoque eorum ²⁸⁹ Mendefius Ptolemæus, & ²⁹⁰ Menander Ephesus, & Demetrius Phalereus, & ²⁹¹ rex Iuba, & ²⁹² Appion, & Thallus, & qui istos aut probat, aut reuincit, Iudæus Iosephus antiquitatū Iudaicarū vernaculus vindex. ²⁹³ Græcorum etiam censuales conferendi, & quæ quando sint gesta, vt concatenationes temporum aperian- tur, per quæ luceant Annalium numeri. Peregrinandum est in historias & litteras orbis, & tamen quasi partem iam probationis intulimus, quum per quæ probari possint, asperfi-

XIX.

mus. Verùm differre præstat, ne vel minus persequamur festinando, vel diutius eua-
gemur persequendo.

Legitimo ordine incedit oratio, quæ cum sacra scripta Christianorum indicauerit, cuius essent nõ-
ta, argumenta deinde prosequitur quibus fidem eorum fulciat. parum enim fuerit monstrasse literas, ni-
si aliqua autoritate apud adentes communirent. Duobus itaque locis demonstrantur esse veræ ex an-
tiquitate originis earum, & ex suo quotidiano testimonio, quorum neutrum impugnare Romani præ-
fertim possunt, cum & ipsi loco ab autoritate vtantur, ad insinuandam suarum rerum autoritatem, ne-
que id iniuriã, nam cum omnia reuelet dies, quo quidque diutius durat, magis etiam probetur necesse
est. At Pentateuchus ipse à Mose conditus thesaurus factorum omnium multis seculis superat, non mo-
do memorias, & quicquid primum ponitur in vestris monumentis, sed vestros ipsos deos & oracula
Nam cum ante Danaum vestra gens nulla sit memoria, Moyses ipse qui traditiones suorum maiorum
litteris commendauit, floruit, quo tempore regnabat Inachus Argis; sed & aliorum prophetarum nouis-
simi, antiquiores antiquissimis vestris conditoribus computantur: id quod vobis iudices certius proba-
re nunc mihi parum est tempestiuum, non quod hoc difficile sit & arduum: sed quia enorme & immen-
sum foret, & longioris temporis vsuram delideraret, quàm mihi sit per clepsydram concessum ad dicen-
dum: satis est monstrasse locos, vnde materia abunde suppeditaret. Is enim census omnium gentium ex
autoritate scriptorum fieret, si in patentiore temporis campum res differretur, vt Hebræorum gens &
scripta longè aliis omnibus vetustiora colligerentur.

xx.

Matth. 25.

[²⁹⁴ Plus iam offerimus pro ista dilatione; ²⁹⁵ maiestatem scripturarum, si non vetusta-
tem, diuinas probamus, si dubitatur antiquas; nec hoc tardius aut aliunde discendum; co-
ram sunt quæ docebunt, mundus, & seculum, & exitus. Quicquid agitur, prænucciaba-
tur, quicquid videtur, audiebatur. ²⁹⁶ Quod terræ vorant vrbes, quod insulas maria fra-
dant, quod externa atque interna bella dilaniant, quod regnis regna compulsiunt, quod
fames, & lues, & locales quæque clades & frequentia plerunque ²⁹⁷ mortium vastant,
quod humiles sublimitate, sublimes humilitate mutantur, quod iustitia rarefcit, & iniqui-
tas increbescit, bonarum omnium disciplinarum cura torpescit; quod etiam officia tem-
porum, & elementorum munia exorbitant; quod & ²⁹⁸ monstris & portentis naturalium
forma turbatur, prouidenter scripta sunt. Dum patimur, leguntur; dum recognoscimus,
probantur. Idoneum, opinor, testimonium diuinitatis, veritas ²⁹⁹ diuinationis. Hinc igitur
tur apud nos futurorum quoque fides tuta est, iam scilicet probatorum, quia cum illis quæ
quotidie probantur, prædicebantur. ³⁰⁰ Eadem voces sonant, eadem litteræ notant, idem
spiritus pulsât. Vnum tempus est diuinationi futura præfanti apud homines, si fortè distin-
guitur dum ³⁰¹ expungitur, dum ex futuro præfens, dehinc ex præfenti præteritum de-
putatur. Quid delinquimus (oro vos) futura quoque credentes, qui iam didicimus illis
per duos gradus credere?

Quàm aptissimus transitus ad secundam rationem: quasi dicat, Etsi maximè stabat pro causa nostra
dicere ex arcanis seculis scriptorum quibus studemus autoritatem, vnde diuinitas eorum probaretur,
quia tamen opportuniore loco referendum hoc est, potuit iniicere suspicionem, ne vetustas aliunde ac-
cessita secula nimis testimonia afferret. Sed heus vos, ecce quod maius est, pro ista dilatione adduco. Mun-
dus ipse, ætates seculorum exitusque rerum coram vos docere monerique possunt, quanto numine
sint exarata. nihil enim memorabile postea interuenit, aut nunc accidit, aut in posterum adueniet
quod in his non prædicatur, sicuti audire est ex iis qui spiritus sancti gratia mysteriorum interpreta-
tionem adipiscuntur. Nam quod omnia interna pariter & externa bellis desæuiant, quod frequentis-
simisque populorum demortuis loca deuasentur, quod nulla iam Delos, nulla Samos inter insulas,
quod elementa maligniora videantur, quod ecclesia Christianorum tantopere exagitetur, omnia hæc
iam pridem denunciata fuere, quorum testata fides facit, vt quæcunque futura super sint, pro certis ha-
beantur: quia simul cum his rebus, quas quotidie experientia docet esse veras, prædicta sunt eodem te-
note spiritus; scui omnia præfentia sunt, & quasi vnum & idem tempus, licet apud omnes homines ex
eo quod aliquid efficitur exprimiturque, distinguat præteritum, & ex futuro præfens colligatur.
Non igitur ex hac religione scripturæ dignos esse puto Christianos damnatione, quando haud temere
futuris credatur ab iis qui per præteritorum præfentiumque gradus incedant ad persuadendum.

xxi.

Luc. 3.

[³⁰² Sed quoniam ædidimus antiquissimis Iudæorum instrumētis sectam istam esse sus-
sultam, quam aliquanto nouellam, vt Tiberiani temporis plerique sciunt, profitentibus
vobis quoque fortasse: an hoc nomine de statu eius retrahatur, quasi sub vmbraculo in-
signissimæ religionis, certæ licentiæ aliquid, & propriæ præsumptionis abscondat
vel quia præter ætatem, neque de victus exceptionibus, neque de ³⁰³ solennitati-
bus dierum, neque de ipso signaculo corporis, neque de consortio nominis cum
Iudæis

Iudæis agimus, quod utique oporteret, si eidem deo manciparemur? Sed & vulgus iam scit Christum, ut aliquem hominum, qualem Iudæi iudicauerunt,³⁰⁴ quo facilius quis nos hominis cultores existimauerit. Verum neque de Christo erubescimus, quum sub nomine eius deputari & damnari iuuat, neque de deo aliter præsumimus. Necessè est igitur pauca de Christo, vt de deo totum.

Quum eam partem Christianorum dogmatum quæ cum Iudæis communis est, pertractasset Tertullianus, alteram noui Instrumenti, in qua tota causa, *ἡ ἀρετὴ τῶν Ἰουδαίων* versatur, nunc exponit, ita vt exponendo defendat. Nam quum Christianus sit Iudæus emendatus, quicumque hanc legis emendationem, quæ auctore Christo irrogata est, ignorabant, Iudæi præsertim in Christianos quoquo modo inuehebantur, quasi in eos qui omnino ab eis tanquam ab aliis diuersi essent. Tribus potissimum, inquit, causis subornati: Primum quia longis post seculis introductum est hoc nostrum nomen, vt quod Tiberio imperante diuulgari cœperit (quomodo nos in libro contra Marcionem fatemur) non sine hypocritarum ferri dicunt, quasi sub ymbraculo atque prætextu Hebræicæ religionis multa licentia abutatur. Deinde quod quum nos eidem deo deuotos esse profiteamur, præter temporis diuersitatem alios ritus nouamque hæresim inducamus, quum nihil sit non commune nobis in cibis, nulla sabbata colamus, non circumsecemur, neque sub eodem nomine censerì velimus, sed vt vulgo iam patet, quendam Christum tanquam deum venerantes (quæ tertia est causa cur damnemur) nouum eius nomen nobis adpremus. Quum igitur his nominibus, id est de causis seclæ Christianorum fortè in retractationem postulationemque veniat (nam ex his quæ hæctenus de religione dei dicta sunt, necessè erat damnari Christianos aut seruari cum Iudæis) opera præcipuum videtur esse noua hæc qualia sunt patefacere, obiterque tueri, quæ quoniam sub Christo cuncta continentur, de eo seorsum pauca prælibasse necessarium est, simul quo facilius totum id quod ad hanc de cultu dei rationem pertinet intelligatur. Christi verò tantum abest vt Christianos præniteat, vt ei se toti deuoueat, pro comperto habentes deum nisi in solo Christo videre neminem posse: neque ideo est, vt quum de Christo non erubescant, de summo deo aliquid à Iudæis dissentiant.

Iudæis erat apud deum gratia, vbi & insignis iustitia, & fides originalium auctorum, vnde illis & generis magnitudo, & regni sublimitas floruit, & tanta felicitas, vt dei vocibus quibus edocebantur, de promerendo deo, & non offendendo præmonerentur.³⁰⁵ Sed quanta dereliquerint, fiducia patrum inflati ad declinandum, deriuantes à disciplina in profanum modum; & si ipsi non confiterentur, probaret exitus hodiernus ipsorum.³⁰⁶ dispersi palabundi, & cœli & soli sui extorres vagantur per orbem sine homine, sine deo rege, quibus nec aduenarum iure terram patriam saltem vestigio salutare conceditur. Cum hæc illis sanctæ voces præminarentur, eadem fere semper omnes ingerebant fore, vt sub extimis curriculum seculi ex omni iam gente, & populo, & loco cultores sibi adlegeret deus multo fideiiores, in quos gratiam transferret pleniorē quidem ob disciplinæ auctoris capacitem. Venit igitur qui ad reformandam & illuminandam eam venturus à deo prænunciabatur Christus ille filius dei.

Narratio breuis de Christo, quæ Iudæis aliisque hominibus conuenit, qui eius rei expertes, velut infantes lac appetentes, robustiores cibos reiciant. Cum vero duo in hac re potissimum pertractanda viderentur, primum quis is esset Christus de quo loquimur, deinde quæ causa fuerit eius aduentus: hylteron proteron esse idoneum magis ad persuadendum rarus, à posteriori fidem commodius priori conciliat. Altius itaque causam breuiter repetit cur necessaria fuerit & desideraretur præsentia Christi, præsertim ab Hebræis, quæ gens merito dei dicebatur, quod penes illos verus dei cultus inueniretur cum insigni fide, miraculaque iustitia, quo præcipue tempore Abraam, Isaac, Iacob, Thobias, alique eius profapie principes floruerunt. Quorum quidem virtute factum est, vt angeli versari cum illis non dedignarentur, suæque voce deus præcepta promulgaret, quibus sua erga illos gratia seruaretur simul cum imperio opibusque multis. Quarum rerum fiducia posteriores nimium freti, mox etiam negligentes, paulo post etiam ingrati ita à maiorum suorum disciplina & à diuina institutione, veluti plerique mortalium delinuerunt, vt iustitiam dei in se tristiore proouocarint, sicut olim benigniorem indulgentiam senserant, non tamen sine certa prædictione adoptionis aliarum gentium. Extremo itaque tempore quod diuini consilij impenetrabilis altitudo à principio destinarat, Christus filius dei venit in terras, vt plenior gratia ampliorque disciplina ore suo mores hominum informatos summo patri deo reconciliaret, ex nullis non gentibus fideiiores sibi homines comparans quàm Iudæos expertus esset. Aliter enim de veritate simul & de virtute actum fuisset apud homines.

Huius igitur gratiæ disciplinæque arbiter & magister, illuminator atque deductor generis humani filius dei annunciabatur, non quidè ita genitus, vt erubescat in filij nomine, aut de patris semine, non de fororis³⁰⁷ incesto, nec de stupro filia, aut cōiugis alienæ deū patrem passus est,³⁰⁸ squamatum aut cornutū aut plumatum amatorē aut in auro conuersum Danaidis. Iouis ista sunt & numina vestra. Ceterū dei filius nullam de³⁰⁹ impudicitia

habet matrem, etiam quam videtur habere non nupserat. Sed prius substantiam edisseram, & ita natiuitatis qualitas intelligetur.

Assignata causa quamobrem Christum terræ maxime desiderarent, nunc vnde profectus sit exponit. Cùmque superius in appellando Christo, ille filius Dei adiunxisset, ex præoccupatione, infert merito ex loco, alium quippe neminem prædixisse vates, qui arbitrium iusque haberet emendandæ legis, infundendæque largioris gratiæ, qui que illuminaret ac veluti manu deduceret in portum veritatis humanum genus tamdiu aberrans, quàm filium dei: filium vtique ea ratione quæ superet omnem naturam, non vt de Louis, inquit, filius vestris numinibus, impudenter fateri soletis vnde cunquæ pudendis: neque illi pater contigit is qui stimulante libidine in mille se formas commutarit, vt Ouidius in sexto præcipue suarum Transformationum commemorat: vestris hæc genealogiæ deorum fabulis conueniunt. Qui vero à nobis filius dei dicitur, mulierem quidem illam habuit, quæ matris per eum nomen adepta virum non cognouit. Quod & si natura repugnet, mirum minus vobis videbitur, si quod est re ipsa & velut ex definitione cognoscetis, quid sit filius dei. nam quod ex muliere natus est & appellatus Christus, ex adiectione est, quæ substantiæ fundamento percepto minus fuerit admiranda.

Gen. I.
Ioan. I.

Iam ediximus deum vniuersitatem hanc mundi verbo & ratione & virtute molitum, ¹¹⁰ Apud vestros quoque sapientes λόγος, id est sermonem atque rationem constat artificem videri vniuersitatis. ¹¹¹ Hunc enim Zeno determinat factitorem, qui cunctam in dispositione formauerit, eundem & fatum vocari, & deum & animum Louis, & necessitatem omnium rerum. Hæc ¹¹² Cleanthes in spiritum congerit, quem permeatorem vniuersitatis affirmat: & nos etiam sermoni atque rationi, itemque virtuti, per quæ omnia molitum deum ediximus, propriam substantiam ¹¹³ spiritum inscribimus, cui & sermo insit pronuncianti, & ratio adit disponenti, & virtus præsit perficienti. Hunc ex deo prolatum didicimus, & prolatione generatum, & idcirco filium dei & deum dictum ex vnitæte substantiæ: nam & deus spiritus. Etiam cum radius ex sole porrigitur, portio ex summa, sed sol erit in radio, quia solis est radius, nec separatur substantia, sed extenditur. ¹¹⁴ Ita de spiritu spiritus, & de ¹¹⁵ deo deus, vt lumen de lumine accensum, manet integra & indefecta materiæ matrix, & si plures inde traduces qualitatis mutueris: ita & quod de deo profectum est, deus est & dei filius, & vnus ambo. Ita de spiritu spiritus, & de deo deus modulo alternum numerum ¹¹⁶ gradu non statu fecit, & à matrice non recessit, sed excessit.

Altissimum Trinitatis mysterium Christianis tantummodo reuelatum, homo qui velit optime explicare, deum optime cognoscere necesse habet. At hoc certe minus multo fieri potest quàm Isthmum locare. Tertullianus itaque cum apud homines eius mysterij penitus ignaros Trinitatē afferre pro cognitione filij dei cogeret, ommissis disputationibus his calumniosis atque perarduis, in quibus nostri deinde theologij insudarunt, simplici gradu quibusdamque rerum simulachris ingreditur, vt gentes Christum filium dei & deum persuadeat: sed verbis etiam certis propriisque indigemus, quibus id quod de deo noster animus concipit, satis explicare possit, metaphora semper vitium. Sic & filium & patrem in diuinis personis ponimus, quæ cum animo nostro satis non faciant, pluribus aliisque nominibus opus est: meliusque ac certius filium à deo inexplicabiliter procedentem exprimere videmur, cum illum Iogon, id est verbum sermonemque dicimus, aut rationem aut virtutem dei, cuius officio deum superius ediximus omnia condidisse. Neque id mirum, inquit, vobis videri debet aut nouum, nam & apud vos docti sapientesque duce natura in eandem sententiam ferè conuenere. Zeno enim admiratus rerum ordinem, Iogon hunc, quem eundem & fatum, & deum, & animum Louis, ac necessitatem appellat, cuncta per factitasse dicebat. Sed & spiritus etiam ille, quo omnia hæc congesta Cleanthes asserbat, cuncta penetrante alenteque nobiscum facit: eidem enim verbo propriam spiritus substantiam attribuimus istam circumstantiis, vt siue logos, vt Zenoni placuit, siue spiritus, vt Cleanthes, dicatur, quia is prolatus est ex deo, & ex prolatione deriuationeque illa quodammodo generatus, idcirco à Christianis filius dei dicitur. idem vero quia est eiusdem particeps substantiæ, deus quoque merito appellatur. Atque hoc vobis à radio solis discere est, qui cum eiusdem sit cum sole substantiæ, quia tamen à sole tanquam portio ex alio quo summa deriuatur, idem & sol & filius quodammodo solis appellari potest. Ita filius dei Christus de deo extenditur, produciturque ex eadem substantia, neque ideo minus deus est pater, quod ex se alium genuerit: neque filius, quod in alium statum defluerit, cum & lumen si lumen aliud inflammat, in sua seipsum matrice originèque indeficiens seruet, possitque in varias propagines traduci. Ita vnusque & idem ambo sunt, & alternus hic numerus vt duo videantur & vnus sint, & quod adest alteri, alter quoque moduletur; diuersa inquam videantur, non statu, id est, conditione & substantia; sed gradu generationis æternæ, qua ab origine illa patris filius excessit propagatūque est, perpetuo quodam ductu, non autem recessit quasi diuulsus.

Iste igitur dei radius vt retro semper prædicabatur, delapsus in virginem quandam, & in vtero eius caro figurata nascitur ¹¹⁷ homo deo mistus. Caro spiritu instructa nutritur, adolescit,

A adolescit, affatur, docet, operatur & Christus est. Recipite interim hanc fabulam, similis est vestris, dum ostendimus quomodo Christus proberetur, & ³¹⁸ qui penes vos eiusmodi fabulas æmulas ad destructionem veritatis istiusmodi præminiftrauerint. Sciebant & Iudæi ^{Math. 2.} venturum esse Christum, scilicet quibus propheta loquebantur: nam & nunc aduentum eius expectant. nec alia magis inter nos & illos ³¹⁹ compulsatio est, quam quod iam venisse non credunt. ³²⁰ Duobus enim aduentibus eius significatis; primo, qui iam expunctus est in humilitate conditionis humanæ; secundo, qui concludendo seculo imminet in sublimitate diuinitatis exertæ: primum non intelligendo, secundum quem manifestus prædicatum sperant, vnum existimauerunt. Ne enim intelligerent pristinum, credituri si intellexissent, & consecuturi salutem si credidissent, meritum fuit delictorum. Ipsi legunt, ita scriptum, multatos se sapientia & intelligentia, & oculorum ^{Iſa. 5.} & aurium fruge.

Tres sunt temporum status de Christo considerandi, vt plenioris eius notitiam habeant ignorantes. Primus ante luciferum adiuque Augusti tempora productus est, in quo purus filius dei simplexque verbum, qui nunc Christus est, in cælis proxime patrem intelligebatur. Alter tertio & trigésimo deinceps anno serè absolutus, in quo idem verbum mortalem hominis naturam indutus, duplicem substantiam sub vna persona sustinuit, ac degit in terris Iesus Christus appellatus. Tertius à resurrectione sua nunc est, & durabit in æternum, postquam sublatus in cælum corpore diuinitate illustrato, dextera patrem assidet iudicaturus omne humanum genus. De primo igitur cum satis iam dixisset, nunc secundum Tertullianus insinuat, simplicem nudamque narrationem non refugiens hoc tempore de deo, qui præter omnis huius naturæ leges factus homo sit, vt tenui hoc inducto principio ad maiora festinet argumenta (ex his enim hoc est, quod à consequentibus fidem sibi conciliat) præsertim cum speret hanc quam gentes fabellam dicebant, quod in virginem radius ipse filiusque dei delapsus corpus assumpserit humanum, ab iis merito recipi posse, quod de suis illi diis haud dissimiles mythologias placidis auribus percipiant. Quam ob rem de tali Christi mysterio mentionem faciens, quod sibi procul est vt leuiora dicat, fabulam appellare non veretur, dummodo hac blanditione verbi Christus doceatur, & illi simul qui in omnes gentes Apostoli eiusmodi Euangelium diuulgant, in destructionem (vt gentes dicere solent) æmulationemque veritatis recipiantur. Verum mysterium hoc humano corpori deum copulatum haud inopinum accidisse, neque fuisse præter spem eorum qui vaticinia intelligebant, testimonio comprobatur totius Iudaici populi, qui promissum à suis vatribus talem redemptorem etiamnum expectant, ignari iam dudum venisse. Quæ maxima est inter Christianos Iudæosque conflictatio, arque hoc illis euenit, quod scripta discernere nesciunt, confunduntque simul in vnum duos Christi aduentus, qui à suis prophetis prædicantur. Nam cum prior humilis atque ita abiectus describatur, vt in similitudines, iniurias, crucem denique intenteat (qui iam totus in Christo cruci affixo expunctus exactusque est) alter vero potens, sublimis & in ea maiestate quam præ se feret exerta explicataque & distincta diuinitas, quo tempore tota hæc naturæ facies commutabitur, Iudæi nihil de posterioris magnificentia factum fuisse videntes, priori fidem non adhibent. Sed neque hæc eorum cæcitas in scripturis de pristino priorique aduentu sine ratione est. ita enim promeruit illorum delictum, insignesque iniuriæ contra omnes prophetas, contra deum ipsum, vt oculorum auriumque vsu destituerentur, sicuti testantur sua quæ quotidie vaticinia legunt. Vnde non iniuria protomartyr, Dura, inquit, ceruice, & incircuncisi corde & auribus, vos semper spiritui sancto restitistis: quales & patres vestri, vos itidem.

C Quem igitur solum hominem modo præsumperant de humilitate, sequebatur vt ³²¹ magum astimarent de potestate. Cum ille verbo dæmonia de hominibus excuteret, ex ^{Math. 4.} ^{9.} eos reluminaret, leprosos purgaret, paralyticos restringeret, mortuos denique verbo redederet vitæ, ³²² elementa ipsa famularet, comescens procellas & freta ingrediens, ostendens sese verbum dei, ³²³ id est, λόγος, illud primordiale primogenitum virtute & ratione comitatum, & spiritu instructum, eundem qui verbo omnia & faceret & fecisset. Ad doctrinam vero eius qua reuincabantur magistri primorésque Iudæorum, ita exasperabantur, maxime quod ad eum ingens multitudo defleceret, vt postremo oblatum Pontio Pilato ^{Math. 27.} Syriam tunc ex parte Romana procuranti, violentia suffragiorum in crucem Iesum dedi sibi extorserint. Prædixerat & ipse ita facturos. Parum hoc, si non & propheta retro etiam. Tamen suffixus multa mortis illius propria ostendit insignia. Nam spiritum cum verbo sponte dimisit præuento carnificis officio. Eodem momento dies, medium orbem signante sole, subducta est. ³²⁴ Deliquium vtique putauerunt, qui id quoque super Christo prædicatum non scierunt. ³²⁵ Et tamen eum mundi casum relatum in archiuis vestris habetis. Tunc Iudæi detractum & sepulchro conditum, magna etiam militari manu ^{Math. 28.} custodire diligentia circumfuderunt, ne quia prædixerat tertia die resurrecturum se à morte, discipuli furto amoliti cadauer ³²⁶ fallerent suspectos. Sed ecce die tertia concussa repente terra, & mole reuoluta quæ obstruxerat sepulchrum, & custodia pauore disiecta, nullis

apparentibus discipulis, nihil in sepulchro repertum est praterquam exuuiæ sepulti. Nilominus tamen primores, quorum intererat & scelus diuulgare, & populum vctigallem & ³²⁷ famularem sibi ad fidem reuocare, surreptum à discipulis iactauerunt. Nam nec ille se in vulgus eduxit, ne impij errore liberarentur, vt & fides non mediocri pramio destinata difficultate constaret. Cum discipulis autem quibusdam apud Galilæam Iudææ regionem ad quadraginta dies egit, docens eos quæ docerent. Dehinc ordinatis eis ad officium prædicandi per orbem, circumfusa nube in cælum est receptus, multo verius quàm apud vos asseuerare de ³²⁸ Romulo Proculi solent.

Mar. 16.
Luc. 24.
Act. 1.

En hominum cæcitatem, qui hominem tantum illum esse putabant, quem ita manifestis argumentis diuina præditum potestate videbant, vt cum eà dissimulare non possent, magorum cabalitarumque cõmentis suppressere conarentur, liceat fortè magis vt ad tempus euincere naturam posse videatur: à Christo suo iure facta sunt, non locorum, non personarum, non temporum testimonia debilitantur, à quantis priuatione fiebant, ad habitum, neque aliter is naturæ imperitabat, quàm vt qui eam condidisset. Sæpius enim elemèta eam ipsius virtutem, rationem & spiritum agnouerunt, à quo facta fuerat. Adferet. Sæpius enim elemèta eam ipsius virtutem, rationem & spiritum agnouerunt, vt non minima de his doctrinæ rationem, quam non in chartis, sed in cordibus hominum ita imprimeret, vt non minima in animis miracula aderentes: ita tamen pauci & longo interiecto tempore studiosi exiterent, cuique officium suum asseribentes: ita tamen pauci & longo interiecto tempore studiosi exiterent, vt dicere ausi sint, Doctrina politiora quidem, sed non meliora ingenia sunt: quando quidem solida virtus nascitur magis quàm fingitur. Et Aristoteles, Non in omnibus, inquit, præcepta vires habent, & qui perturbationibus inferuunt, quales plerique plebei, qui vt verbis obtemperare possint: Legis operis est & pennis, vt in ordine cõcineantur. Quàm hoc falsum sit apud Christianos, quotidie experientia docet, quamplures enim videmus ex pessimo quantumvis habitu derepentè frugi studiososque fieri simulacrum Christum amplectantur. Quas ob res facile apud ambitiosos sacerdotes emergere causa potuit, que ex inuidia genus id mortis quod à prophetis primùm decantatum est, mox ab eodem sæpius prædictum est, ornauit. quo etiam tempore haud minora secuta sunt eius diuinitatis ostenta, nam tanta mortis casum, quod in natura potissimum est, sol ipse miseratus est, seque in meridie terris abscondit, quando nullus laqueus coitus esset. Cum enim treis horas à sexta ad nonam illa soli præterderit, toridem tamen horis eius diei per diametrum soli aduersa visa est à mortalibus contra motus sui leges, statosque nature meatus. Quod cum Dionysius Arcopagites, sopheristæque Apolophanes, qui eo tempore in Heliopoli Ægyptiæ philosophiæ studiosi versabantur, contemplantur, dixit Apolophanes: ὁ θεὸς δὲ Διονύσιος, ἀμολοῦται τὸ θεῖον παραμύθων. Sunt, inquit, hæc optime Dionysi vices diuinarum rerum. haud ignarus lunam non potuisse suo iure hinc illuc tam paruo tẽporis interstitio cursitare. Dionysius verò horrore quoque temerarum motuque terræ commotus, ἢ τὸ θεῖον, inquit, πᾶσι, ἢ τὸ πάχοντι συμπᾶσι, id est, aut ipse deus patitur, aut patienti condoleret. Sed ne hoc deliquium dubitationem afferret iudicibus, Et Romani, inquit Tertullianus, pontifices in suis factis id ipsum tunc temporis annotauerunt. Vitæ verò necesseque suæ Christum potestatem habuisse palam facit, tũ quod à maximo statim clamore expirauit, prius quàm à carnifice sua perfringerentur crura, tum quod tertio suæ mortis die, antequam corpus putrefceret, resurrexit: quod ea œconomia gestum est, quæ omnem dubitationem tolleret seruata tantæ personæ autoritate. Erat totum collegium discipulorum disiectum perterritumque, corpus Christi nouo sepulchro conditum, cuius hostium de more Iudaico ingenti lapide occludebatur, põtiffices Iudæorum cum de resurrectione rumorem subaudissent, custodias militum apposuerant. Hi verò summo tertij diei mane, inuolutum fuerat inueniretur, pontificibus rem omnem detulerunt. Quare illi cum autoritatem suam apud populum periclitari simul cum opibus viderent, pecunia statim stationem militum subornatum, qui dicerent discipulos imperu facto surripuisse corpus: quibus rebus effectum est vt fides, quæ tanta præmia proponit, aliqua difficultate inuolueretur, vt Iesum à mortuis excitatum videre non mererentur, quemadmodum discipuli eius vel quadraginta dies. Quo tempore cum confirmasset illos, monens docensque Euangelium quod per orbem terrarum annuntiarent, videntibus illis in cælum cum nimbo sublatus est: habuitque hæc res plures fidelioresque testes quàm apotheosis vestri Romuli, qui ex relictione vnus Proculi creditur in cælum fuisse receptus.

³²⁹ Ea omnia super Christo Pilatus & ipse iam pro sua conscientia Christianus Cæsarum Tiberio nunciauit. Sed & Cæsares credidissent super Christo, si aut Cæsares non essent seculo necessarii, aut si & Christiani potuissent esse Cæsares. Discipuli quoque diffusi per orbem, ex præcepto magistri dei paruerunt: qui & ipsi à Iudæis insequentibus multam guinem Christianum seminauerunt.

Mar. 16.

Græue hoc est huius narrationis testimonium. Quando Pontius Pilatus, qui sub auspicio Romanæ imperij Syriam tunc temporis procurabat, ita omnia hæc de Christo noua & admiranda putauit, vt non duxerit ab re Tiberium imperatorem de omnibus his certiorum facere: quibus, vt dictum est, creditur Tiberius, sed senatus sententia destitutus est, Credidissent & alij Cæsares Apostolorum monitis si Christiani.

A si Christianus & seculum inter se conuenissent: ita enim tunc se humanae res habebant, vt Caesarum dominationis egerent: & seculo & Christiano male consultum uidebatur, si Caesar idem & Christianus fuisset. Princeps uero Christianorum sectaeque simul omnis quam crudeliter accepta fuerit sub Nerone, Tacitus Tranquillusque testes.

Sed demonstrabimus uobis idoneos testes Christi, ³³⁰ ipsos illos quos adoratis. Multum est, si eos adhibeam ut credatis Christianis. Interim hic est ordo nostrae institutionis: hunc addidimus & sectae & nominis censum cum suo auctore. Nemo iam infamiam incutiat, nemo aliud existimet, ³³¹ quia nec fas est ulli de sua religione mentiri. Ex eo enim quod aliud a se coli dicit quam colit, negat quod colit, & culturam & honorem in alterum transfert, & transferendo iam non colit quod negauit. Dicimus, & palam dicimus, & uobis torquentibus lacerati & cruenti uociferamur: Deum colimus per Christum. ³³² Illum hominem putate, per eum & in eo se cognosci uult deus & coli. Ut autem Iudaeis respondeamus, & ipsi deum per hominem Moysem colere didicerunt: ³³³ Vt Graecis occurrat, Orpheus Pieriae, Musaeus Athenis, ³³⁴ Melampus Argis, ³³⁵ Trophonius Boeotiae initiationibus homines obligauerunt. Ut ad uos quoque dominatores gentium adspiciam, homo fuit ³³⁶ Pompilius Numa, qui Romanos operosissimis superstitionibus oneravit. Licuerit & Christo commentari diuinitatem rem propriam; non qui rupices & adhuc feros homines multitudine tot numinum demerendorum attonitos efficiendo ad humanitatem temperaret, quod Numa; sed qui iam expolitos & ipsa urbanitate deceptos in ³³⁷ agnitionem ueritatis oculare.

Ad exactam Christianae religionis cognitionem necessaria quoque restat angelorum noticia bonorum malorumque, quos daemones uocant: in qua disceptatione Tertullianus pollicetur id quod in causa exoptatissimum uideatur, ut quibus scilicet argumentis aduersarij maxime inniruntur, ea pro nobis stare ostendantur, ita ut suo gladio de causa cadant quicumque Christianos impugnent. Cum enim gentes propter deos oderint Christianos, illis ipsis testibus quos colunt demonstrabitur & Christum uerum esse dei filium, & illorum deos non alios esse quam malos daemones, atque ita crimen laesae maiestatis reuocatur in aduersarios. quod tamen ipsum priusquam aggrediat, institutionem initiationemque nostrae religionis per Christum ita se habere sicut exposuit confirmat: mox a simili periuadere inultum esse odium, & poenas quibus supprimitur extra ordinem prorsus indignas. Nam si, inquit, sub hac religione latere adhuc aliquid ueremini, igitur nos mendaces; at hoc in religione aliqua uerisimile non fit. Ita enim quod colitur negaretur, temereque in alium cultus transferretur. Sed tantum abest ut nos confessionem nostram inuoluamus, ut lacerati cruentique in ipsa carnificina uociferemur deum per Christum colere, neque alios religionis ritus admittere, quam quos Christus instituit. Quid si Christus ipse deus est, utpote filius dei, quid mirum? sin a uobis existimatur homo, neque id uobis nouum uideri debet, autorem nos hominem religionis habere, cum apud alias quoque nationes idem impune factitatum sit. Iudaeis enim Moyses praecipua legemque tulit religionis, Orpheus apud Graecos in Pieria monte, qui Liberthis imminet, eius patriae homines initiabat, sicut & discipulus eius Musaeus Athenis. Et Melampoda uatem simul & mylten Argiui uenerabantur: ita Boeotij Trophonium, cuius antrum in Lebadia oraculo serpentis memorabile fuit. Sed & qui tante superstitioni totque numinibus promerendis Romanos addixit, homo fuit Pompilius Numa. Cum igitur iis omnibus nulli fraudi fuit docere religionem homines rusticos & indoctos qui facile decipi possent, cur non etiam Christo iure suo licuerit idem apud eos, qui longo aeuo edocti liberatiterque eruditi atque omni urbanitate expoliti, iam dudum nihil temere comprobarent? Miseratus est ille genus humanum, quod cum suo ingenio sursum deorsumque pererrans ueritatem inuenire non posse uideret, manum gratiae suae porrexit adueniens, qua mortalibus uisum restituit, oculauitque quos culpa diabolisque exoculauerant.

Quaerite ergo si uera est ista diuinitas Christi, Si ea est, qua cognita ad bonum quis reformatur, sequitur ut falsa renuncietur; comperta imprimis illa omni ratione, quae delitescens sub nominibus & imaginibus mortuorum, quibusdam signis & miraculis & oraculis fidem diuinitatis operatur. ³³⁸ Atque adeo dicimus, esse substantias quas ³³⁹ spirituales; nec nomen nouum est. ³³⁹ Sciunt daemones philosophi, ³⁴⁰ Socrate ipso ad daemoneij arbitrium expectante. Quid ni? cum & ipsi daemoneum adhaesissent a pueritia dicatur. ³⁴¹ Dehortatorium plane a bono omnes sciunt poetae, ³⁴² Etiam uulgus indoctum in usum maledicti frequentat. Nam & Satanam principem huius mali generis proinde de propria conscientia anima eadem ex sacramenti uoce pronunciat. ³⁴³ Angelos quoque, etiam Plato non negauit. ³⁴⁴ Vtriusque nominis testes esse uel Magos asserunt. Sed quomodo de angelis quibusdam sua sponte corruptis corrumpuntur.

TERTULLIANUS
de ueritate
animae
lib. 1.
cap. 16.

prior gens dæmonum euaserit, damnata à deo cum generis autoribus, & cum eo quem diximus principe; apud litteras sanctas ordine cognoscitur. Nunc de operatione eorum fatis erit exponere.

Hoc est quod semper dolet Tertullianus, vt Christus damnetur à gentibus, & Christiani crudeliter trucidentur indicta causa, nulla adhibita quaestione, certus non improbatum iri si audiant. Querite ergo iudices. Quòd si vera deprehenditur Christi diuinitas, ac per eam mali quique habitus ad virtutem reformantur, consentaneum est vt quæcunque alia falsa sit, & vt falsa eliminetur, præsertim quod tota illa ratio & prætextus, quo sibi idololatrarum religio fidem interpollar sub nominibus mortuorum, quales dii vestri sunt, delitescens comperta fuerit, pateatque vnde sua illa signa habuerit, & oracula. Omnia enim hæc à substantiis quibusdam propter tenuitatem suam, spiritalibus appellatis, emanasse pro comperto nobis est. Dæmonia per diminutionem à dæmone dicuntur. Eiusmodi siquidem spiritus noxij, veri dei calumniatores, vnde etiam diaboli dicuntur, suis præteritur. Eiusmodi siquidem spiritus noxij, veri dei calumniatores, vnde etiam diaboli dicuntur, suis præteritur. Eiusmodi siquidem spiritus noxij, veri dei calumniatores, vnde etiam diaboli dicuntur, suis præteritur. Eiusmodi siquidem spiritus noxij, veri dei calumniatores, vnde etiam diaboli dicuntur, suis præteritur. Eiusmodi siquidem spiritus noxij, veri dei calumniatores, vnde etiam diaboli dicuntur, suis præteritur.

Operatio eorum est hominis euersio, sic malitia spiritalis à primordio ³⁴⁵ auspiciata est in hominis exitium. Itaque corporibus quidem & valetudines insignunt & aliquos casus acerbos; animæ verò repentinos & extraordinarios per vim excessus. Suppetit illis ad vttramque substantiam hominis adeundam subtilitas & tenuitas sua; multum spiritalibus viribus licet, vt inuisibiles & insensibiles in effectû potius quam in actu suo appareant: si poma, si fruges, nescio quod auræ latens vitium in flore ³⁴⁶ præcipitat, in germine exanimat, in pubertate conuulnerat, ac si cæca ratione tentatus aer pestilens haustus suos offundit. Eadem igitur obscuritate contagionis adspiratio dæmonum & angelorum mentis quoque corruptelas agit furoribus & amentis scædis, aut leuis libidinibus cum erroribus variis: quorum iste potissimus, quod eos ipsos captis & circumscriptis hominum mentibus comedat, vt & sibi ³⁴⁷ pabula propria nidoris & sanguinis procuret simulachris imaginibus oblata; & quæ illi ³⁴⁸ accuratior pascua est, hominem à cogitatu veræ diuinitatis auertat præstigijs falsis, quas & ipsas quomodo operetur expediam.

Inductis dæmoniis videndum est nunc, si ad causam eos accommodare velimus, quid, vnde, & quomodo agant, vt ex illorum potestate cognoscatur eisdem esse dæmonas, & deos gentium. Propositum igitur, inquit, totius eorum actionis spectat ad euersionem generis humani, partim inuidia bonorum nostrorum, partim odio dei optimi maximi, quod in protoplasticis parentibus à vestigio ostenderunt. Cùmque sit illis natura aded tenuis & exilis, sed tamen violenta & præstantibus viribus, quales omnes spiritus, vt facile animos & corpora hominum inuadere possint, veritatemque pariter magna sæpe mala impingunt, valetudines, aduersos casus, effrenatasque libidines, atque ea quibus & corpus male afficitur & animus obtupecit, ita vt in furorem homines adducti sapius in altos puteos, & ex turribus præcipientes se dedant. Lactantius tales ecclæstiales etiam describit. Ecce aliquis, inquit, instinctu dæmonis percitus dementit, effertur, insanit: quæ omnia certum ex effectû postremo videntur, quam cum primum in actu ipso versantur, perinde ac in aliis nature occultis insensibilisque potestatibus euenire sentimus. auræ enim illæ veneficæ, quibus affluantur sæpe fruges & carbunculantur, & pestilens aer non prius sentitur à nobis, quam corpus infecerit. Sed inter eos errores, quibus circumscribunt decipiuntque hominum mentes, potissimum ille est, quod ita eos ipsos errores sua arte commendant apud homines, vt ex ea re non honorem tantum diuinum per sacrificia, sed & pabula sibi comparent (nam vt tota Magia testatur, spiritus nidore & sanguine delectantur, quod cum alijs, cum Homerus in suis necyomantis non abs re secunauit) ac (quod illis maxime optabile est, & pascua sylua) vt suis præstigijs superstitionibusque homines à cultu veræ religionis reuocent.

A Omnis spiritus ales est, hoc angeli & dæmones. Igitur momento vbique sunt. Totus orbis illis locus vnus est; quid vbique geratur tam facile sciunt, quam enunciant. velocitas, diuinitas creditur; quia substantia ignoratur. Sic & auctores interdum videri volunt eorum quæ annunciant; & sunt plane malorum nonnunquam, bonorum tamen nunquam. ³⁴⁹ Dispositiones etiam dei, & nunc prophetis concionantibus excerpunt, & nunc lectioibus resonantibus carpunt. Ita & hinc sumentes quasdam temporum sortes, æmulantur diuinitatem; dum furantur diuinationem. In oraculis autem quo ingenio ambiguitates temperent in euentus; sciunt ³⁵⁰ Cræsi, sciunt ³⁵¹ Pyrrhi. Ceterum ³⁵² testudinem decoqui cum carnibus pecudis, Pythius eo modo renunciauit, quo supra diximus; ³⁵³ momento apud Lydiam fuerat. habent de incolatu aeris, & de vicinia siderum, & de commercio nubium cœlestes sapere paraturas; vt & pluias quas iam sentiunt repromittant. benefici plane & circa curas valetudinum. Lædunt enim primo, dehinc remedia præcipiunt ad miraculum noua, siue contraria: post quæ desinant lædere, & curasse creduntur. Quid ergo de ceteris ingeniis vel etiam viribus fallacia spiritualis edisseram? phantasmata ³⁵⁴ Castorum, & aquam eribro gestatam, & nauem cingulo promotam, & barbam tactu irrufatam; vt numina lapides crederentur, & deus verus non quæreretur.

Diximus quæ operantur dæmones, atque vnde illis hæc facilis suppeditet facultas: restat qua ratione ea conentur explicare, præstigiis enim quibusdam vtuntur, quæ si natura eorum cognoscatur, B facillima illis esse putabimus. Nam cum omnis spiritus tanquam ales volucrisque sit, momentoque temporis huc illuc veluti strabra ventorum permeet, qui fiat illis arduum? si sua hac celeritate captare sibi diuinitatem velint apud eos maxime qui talem naturam ignorantes, facile credunt celeritatem hanc qua cuncta præcipere possunt humana, diuinitatem esse? Cum enim *δελφους* dicantur à scientia rerumque peritia, qua à primordio insigniti fuerunt, ex præteritis præsentibusque rebus facile conijcere valent; quando etiam ab his qui spiritu sancto imbuti vaticinantur concionando, aut lectioibus scriptorum interpretantur, multa excipere possint. Quæ vero captare non possunt sua celeritate (vt dictum est) cum facta sunt, anteuertunt annunciantes, quale est de testudine relatum à Pythia, quam domi suæ Cræsus cum agnina carne clanculum coxerat, vt in sua Clio commemorat Herodotus: at quæ ambigua per se sunt ac penitus incognita, qualia ex oraculis petere solent homines, ea callidi tanta amphibologia inuoluunt, vt in quamcunque partem exitus cadat, defendi possint. Ita Pyrrhus Epirotarum rex est deceptus. Aio te, inquit, Romanos vincere posse. Denique nullum est ostentum, quod non facile factum sit in his. hac ratione Castorum phantasmata dicuntur Macedonici belli victoriam eadem hora Romanis annunciasse, virginisque Vestales, altera nomine Tucia cribro continuit aquam, altera Claudia nauem magnæ Matris vado Tiberino inherentem cingulo suo ducere potuit, & Domitij fusca barba solo Castorum tactu ruffa enituit, ad fidem dictorum faciendam, vnde Anobarbarum gens in vrbe admodum nobilis, quæ omnia cum aliis quam plurimis ab historicis passim relata ob eam causam à dæmonibus sub deorum nomine edebantur, vt homines auertos à deo detinerent. Tempestates enim & quoscunque æris affectus facillime prædicere possunt, quia cum in natura nihil derepente fiat, continuoque in superiore regione versentur, colligere omnia primi, & denunciare possunt, neque ideo mirum si veneficiorum peritissimi remedia quoque teneant morborum omnium.

C [³⁵⁵ Porro si & Magi phantasmata ædunt, & ³⁵⁶ iam defunctorum inclamant animas; xxiii. si pueros in cloquium oraculi eliciunt; si multa miracula circulatoriis præstigiis ludunt; si & somnia immittunt habentes semel inuitatorum angelorum & dæmonum assistentem sibi potestatem, per quos & capræ & mensæ diuinare consueuerunt; quanto magis illa potestas de suo arbitrio & pro suo negotio studeat totis viribus operari, quod alienæ præstat negociationi?

Locus est, sine quo minus, &c. quo vires dæmonum comprobat, & testificatur esse quales adducuntur. Nam si, inquit, magi in necromantiis animas defunctorum dæmonum potentia concitas percontantur, si in hydromantiis ædunt per pueros oracula, si somnia immittunt, si præstringunt in multis rebus oculos nostros, ita vt non modo boues, capræque loquantur, sed & mensæ apud gymnosophistas, quas Apollonius ille Thyaneus vidisse Philostrato testatur, quanto maiora audebit liberta hæc sibi potestas, & quanta patrabit?

Aut si eadem & angeli & dæmones operantur quæ & dij vestri; vbi est ergo præcellentia diuinitatis, quam vtique superiorem omni potestate credendum est? Non ergo dignius præsumetur, ipsos esse qui se deos faciant, cum eadem ædant quæ faciunt deos credi, quam pares angelis & dæmonibus deos esse? Locorum differentia distinguitur

(opinior) ut à templis deos existimetis, quos alibi deos non dicitis; vt aliter ¹⁵⁷ dementire videatur, qui sacras turres peruolat, aliter qui tecta viciniae transfilit; & alia yis pronuncietur in eo qui genitalia vel lacertos, alia qui sibi gulam profecat. Compar exitus furoris, & vna ratio est instigationis.

Ex obiectione tacita infert comparisonem, ex qua propositum elicit. Nam si, inquit, dicatis hæc quæ sunt à magicis, fieri per angelos siue dæmonas, superiora verò à numine deorum, ita vobis quoque concedendum erit dæmonas atque deos pari inter se potestate præditos esse: quod maxime absurdum est, cum deorum potestas omnibus debeat excellere: magis profectò rationi consentaneum est, vt ipsos dæmonas ita deos se facere credamus, quàm diis illi adæquentur. nisi vero locorum differentia (quod ridiculum sanè est) dæmonas distinguat à diis, & cum qui furore panico percitus se præcipitem dedat ex aliqua sacra turri, melioribus diris vexari credatis, quàm qui ex prophanis tectis præcipites: & si Gallus sacerdos genitalia sibi profecat, lancinè que lacertos, furori Matris deum imputetur: alium, vero si gulam sibi dissecet, aut laqueo pendeat, malo dæmoni adiudicetis. at eadem vis est instigationis, quæ eosdem exitus comparat.

Sed hæc tenus verba, iam hinc demonstratio rei ipsius, qua ostendemus vnam esse vtriusque nominis qualitatem. ¹⁵⁸ Adatur hic aliquis sub tribunalibus vestris quem dæmone agi constet. Iussus à quolibet Christiano loqui spiritus ille, tam se dæmonem confitebitur de vero, quàm alibi deum de falso. Æque producat aliquis ex iis qui de deo pati existimantur, ¹⁵⁹ qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt, qui ructando cupati existimantur, ¹⁶⁰ qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt, qui ructando cupati existimantur, ¹⁶¹ ipsa virgo cœlestis pluuiarum pollicitatrix, iste ipse ¹⁶² Æsculapius medicinarum demonstrator, alias demorituris ¹⁶³ scordij & denarij & Æsclepiadoti sumministrator, nisi se dæmones confessi fuerint Christiano mentiri non audentes, ibidem illius Christiani procacissimi sanguinem fundite. Quid isto opere manifestius? quid hac probatione fidelius? simplicitas veritatis in medio est. virtus illi sua assistit, nihil suspicari licebit, magia aut aliqua eiusmodi fallacia fieri. Dicitis non stertis, si oculi vestri & aures permiserint vobis. Quid autem inniti potest aduersus id quod ostenditur nuda sinceritate?

Maximum hoc est, & quod in iudicium raro producitur; & si, producat, nihil est iudicibus operabile. Quid enim ad veritatem eruendam certius, quàm ea quæ verbis & coniectura persuadere conabamur, in periculum atque experientiam deducere? Si igitur, inquit, quæ diximus, haud factis probabilia videntur, quomobrem deos istos vestros nihil aliud esse quàm dæmonas iudicetis, periculum iam fiat in hæc, & ad tribunalia vestra duo ex phanaticis sistantur, quorum alter malo dæmone vexari, alter deo plenus in fumantibus sacris numen exhaustisse credatur à vobis, qui etiam pluuias sudumve repromittat, aut quasi Æsculapius remedia morborum ostendat. hi igitur interrogati à Christiano qui sint, nisi dæmonas se fateantur, de nobis quas velitis sumite pœnas procacitatis. Quid est quod hic desideretur? Veritas simplex est & nuda, nec magicis artibus hoc agitur à Christiano: nulla alia vi cogitur dæmon præterquam Christi, & qui dicitis acquiescere nolit, licet occultatus esse huius rei testis quancumque libeat.

Si ¹⁶⁴ altera parte vere Dei sunt, cur sese dæmonia mentiuntur? an vt nobis obsequantur? Iam ergo subiecta est Christianis diuinitas vestra, nec diuinitas deputanda esse quæ subdita est homini, & si quid ad dedecus facit æmulis suis. Si altera parte dæmones sunt vel angeli, cur se alibi pro diis agere respondent? Nam sicut illi qui dij habentur, dæmones se dicere nolissent, si vere dij essent, scilicet ne de maiestate se deponerent: Ita & isti, quos directo dæmones nollis, non auderent alibi pro diis agere, si aliqui omnino dij essent, quorum nominibus vtuntur. ¹⁶⁵ Vererentur enim abuti maiestatem superiorem sine dubio, & timendorum: adeò nulla est diuinitas ista quam negatis; quia si esset, neque à dæmoniis affectaretur in confessione, neque à deis negaretur. Cum ergo vtraque pars concurrat in confessionem deos esse negans, agnoscitur vnum genus esse, id est dæmonas. Verùm vtrobique iam Deos querite. Quos enim præsumpseratis, dæmonas esse cognoscitis. Eadem vero opera nostra ab eisdem diis vestris non tantum hoc detegentibus, quod neque ipsi Dei sint, neque vlli alij. Etiam illud ¹⁶⁶ incontinenti cognoscitis, qui sit vere deus, & an ille, & an vnicus quem Christiani profitemur, & an ita credendus colendusque, vt fides, vt disciplina disposita Christianorum.

Dubitando veritatem illustrat. forte enim aliquis dicat: Fieri quidem potest, vt qui reuera deus sit nobis, apud Christianos se dæmonem faciat, quasi pro tempore mentiens aut obsequens illis. At hoc inquit, & turpe est, & parum verisimile. Ita enim diuinitas maiestate sua diminueretur, dumque studeret obsequi.

A obsequi, duo præcipue peccaret, & quod homini subiici posse præ se ferret, & quod sectatores suos conturbaret. Nec minus is qui à vobis malus habetur dæmon, quique Christiano non modo se dæmonem, sed falso deum alibi agere responderet, nequaquam se aut Apollinem aut Æsculapium appellaret, si in iis nominibus numen aliquod esse cognosceret, veritus omnino, licet improbus, eius autoritatis usurpationem. Cum pateat igitur ex his dæmonas deosque vestros vnum idemque genus esse, atque ita nullum vobis esse verum deum, agnoscite iam quæ vera religio sit, nam vna (vt aiunt) mercede duas res assequimini; eadem scilicet hæc opera nostra non tantum ex ipsis deprenditis dæmoniis non esse deos, sed etiam verum esse & vnicum, quem per Christum nos colimus & veneramus.

Dicent ibidem, equis ille Christus cum sua fabula: si homo communis conditionis, si magus, si post mortem de sepulchro à discipulis surreptus, si nunc denique penes inferos, si non in caelis potius, & inde venturus cum totius mundi motu, cum horrore orbis, cum planctu omnium, si ³⁶⁷ non Christianorum, vt dei virtus & dei spiritus & sermo & sapientia & ratio & dei filius. Quodcunque ridetis, rideant & illi vobiscum: negent Christum, omnem ob æuo animam restituro corpore iudicaturum. Dicant hoc pro tribunali (si ³⁶⁸ forte) Minoen & Radamanthum secundum consensum Platonis & poetarum hoc esse sortitos: suæ saltem ignominie & damnationis notam refutent. Renuncient se imundos spiritus esse, quod vel ex pabulis corû sanguine & fumo & putidis rogis pecorû & ³⁶⁹ impuratissimis linguis ipsorum vatum intelligi debuerit. Renuant ob malitiam prædamnatos se in eundem iudicij diem cum omnibus cultoribus, & operatoribus suis. ³⁷⁰ Atquin omnis hæc nostra in illis dominatio & potestas de nominatione Christi valet, & de commemoratione eorum quæ sibi à deo per arbitrum Christum imminente expectant. Christum timentes in deo, & deum in Christo, subiiciuntur seruis dei & Christi. Ita de contactu deique afflatu nostro contemplatione & representatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt inuiti & dolentes, & vobis presentibus erubescunt. Credite illis cum verum de se loquuntur, qui menti vobis creditis. Nemo ad suum dedecus metitur, quin potius ad honorem. Magis fides prona est in aduersus semetipsos confitentes, quam pro semetipsis negantes. Hæc denique testimonia deorum vestrorum Christianos facere consueuerunt, ³⁷¹ quia plurimum illis crededo, in Christo domino credimus. Ipsi litterarum nostrarum fidem accendunt, ipsi spei nostræ fidetiam ædificant. At colitis illos quod sciam etiam de sanguine Christianorum. Nollent itaque vos tam fructuosos, tam officiosos sibi amittere, vel ne à vobis quandoque Christianis fugentur, si illis sub Christiano volente vobis veritatem probare mentiri liceret.

Quod si, inquit, à dæmonibus propiora adhuc requiritis ac certiora, ecce interrogati de Christo, illum non hominem, non magum, non à suis subreptum de sepulchro profitentur, sed filium esse dei & in caelis, qui iterum venturus est iudicare mortales in ea maiestate quæ filio dei conueniat, neque illi contemnere possunt quod vos ceu fabulam ridere soletis. Sed esto, dicant, iudicium referuari nescio cui Radamantho, tria tamen hæc nunquam dissimulare poterunt. Primum, quin à deo damnati ignominiose fuerint. Deinde quin sint immundi spiritus, sicut ex iis etiam patet quibus delectantur mactationibus impurisque carminibus. Tertio non possunt non profiteri se expectare ob nequitiam suam damnationem perpetui ignis vnâ cum suis sectatoribus. Cum vero ita nobis subiiciantur, non ob aliam causam quam per inuocationem Christi, soloque nostro contactu afflatiue inuiti de corporibus expellatur, quid est cur de Christo illis ipsis testibus non credatis? nulla potest esse suspicio mentiendi in ea re, quæ proficenti dedecori esse potest: inclinâtque semper potius fides in eos qui contra se aliquid confiteantur, quam si negauerint, vnde maior in singulos dies Christianorum numerus fit. Inuitantur enim gentes suorum deorum testimonio credere, & credentes per eosdem cõfirmantur, cum quæ in sacris litteris cognoscunt & sperant, hæc fiant ratione certiora. Illud etiam non mediocre est argumentum, spiritus hosce sub Christianis, quando maximè de veritate agitur, mentiri non posse coactos maiori potestate, qui cum à vobis tam laute accipiuntur, vt non modo pecudum sanguine, sed & Christianorum facientur, vellent si liceret hæc sibi pabula conseruare, gnari si ad Christum confugeritis, non modo priuari tantis officiis, sed etiam à vobis aliò fugari posse.

[³⁷²] Omnis ista confessio illorum qua se deos negant esse, quaque non alium deum respondent præter vnum, cui nos mancipamur, satis idonea est ad depellendum crimen læsæ maximè Romanæ religionis. Si enim nõ sunt dei pro certo, nec religio pro certo est: si religio non est, quia nec dij, nec pro certo rei sumus læsæ religionis. At e contrario in vos exprobratio resultauit, qui mendacium colentes, veram religionem veri dei non modo negligedo, quin insuper expugnando deum verum, committitis crimen veræ irreligiositatis. ³⁷³ Nunc vt constaret illos deos esse, nõne conceditis de æstimatione communi aliquem esse sublimiorem & potentiorum velut principem mundi, perfectæ peritiæ & maiestatis? nam & sic plerique disponunt diuinitatem, vt imperium summæ dominatio-

nis esse penes vnum, officia eius penes multos velint. Vt³⁷⁴ Plato Iouem magnum in caelo comitatum exercitu describit deorum pariter & dæmonū. Itaque oportere & procurātes & præfectos & præfides pariter suspici. & tamē quod facinus admittit qui magis ad Cæsarem promerendum & operam & spem suam transfert, nec appellationem dei ita vt imperatoris in aliquo principum confitetur, cum capitale esse iudicetur alium præter Cæsarem & dicere & audire.

Ex duobus criminibus, quibus maxime Christianos diximus impugnari, alterum erat reatus læsæ religionis, quam obrem omnis hæc disputatio de deo, de Christo, & de angelis producta est. Hanc itaque nunc Tertullianus accommodat à consequentibus. Nam si dæmones cum de deo vero interrogantur à nobis, vnum quem colimus respondentes comprobant, potest hæc confessio omni nos crimine impietatis liberare. Si enim illi dii non sunt, nec vlla religio deorum est: si religio nulla, nullum etiam crimen læsæ religionis, & nos extra crimen, iam vos in crimine, qui falsam religionem amplectentes, veram oppugnat. Sed videte quæ vobis concedā, sint illi vestri dæmones pro comperito dii, à crimine tamen eius modi se iungimur, sicuti ex lemmate communis opinionis demonstratur. Nam cum aliquod esse nomen aliis omnibus excellentius concedatis, cur eius nos cultores autoritatis facitis reos: cum quæ totum ad Cæsarem transfert promerendum, magis sibi & iustitiæ consulere videatur, quam qui procuratoribus inseruit, neque ipsum nomen imperatoris in nullis præterquam in Cæsare velit agnoscere.

³⁷⁵ Colat alius deum, alius Iouem, alius ad cælum supplices manus tendat, ³⁷⁶ alius ad aram fidei, alius, si hoc putatis, nubes numeret orans, alius lacunaria, alius suam animam deo suo voueat, alius hirci. Videte enim ne & hoc ad irreligiositatis elogium concurrat, adimeret libertatem religionis, & interdicere optionem diuinitatis, vt nō liceat mihi colere, re quæ velim, sed cogar colere quem nolim. nemo se ab inuito coli vellet, ne homo quidē, ³⁷⁷ atque adeo & Aegyptiis permilla est tam vanæ superstitionis potestas auiibus & bestiis consecrandis, & capite damnādis, ³⁷⁸ qui aliquem huiusmodi deum occiderit. Vnicuique etiam prouinciæ & ciuitati suus deus est, vt ³⁷⁹ Syriæ Astartes, vt Arabia ³⁸⁰ Difares, vt ³⁸¹ Norici ³⁸² Belenus, vt Africa ³⁸³ Cœlestis, vt ³⁸⁴ Mauritania reguli sui. Romanas (vt opinor) prouincias adidi, nec tamen Romanos Deos earum, quia Roma: non magis coluntur quam qui per ipsam quoque Italiam municipali consecratione censentur: ³⁸⁵ Crustuminiensium Beluentinus, ³⁸⁶ Narniensium Viridianus, ³⁸⁷ Afulanorum Ancaria, ³⁸⁸ Volturniensium Nerfa, ³⁸⁹ Oriculanorum Valentia, ³⁹⁰ Sutrinorum Nortia, ³⁹¹ Faliscorum in honore est pater Curis, vnde accepit cognomen Iuno. Sed nos soli arcemur religionis proprietate. Lædimus Romanos, nec Romani habemur, quia non Romanorum deum colimus. Bene quod omnium deus est, cuius velimus aut nolimus omnes sumus. Sed apud vos quoduis colere ius est, præter verum deum, quasi non hic magis omnium sit deus, cuius omnes sumus.

Ex τῆς ἡσυχίας ἀποδείκνυσσι τὸ μάλλον, impietatem regerens in aduersarios. Nam si libera voluntas omnia solet officia commendare, atque illa nobis gratia grata est quæ non ab inuito animo proficitur, quanto magis in ipsa pietate religionis, & in his quæ ad deum pertinent, quem lateat nihil, necessarium videtur vt aliquis sponte agatur: ea nempe maxima in deum contumelia existimanda est, cum trahitur ad aras aliquis inuitus, à quo ne de necessitate deus adorandus. Quæ res, inquit Tertullianus, cum à vobis iudices committitur, nōne ad irreligiositatis titulum pertinet? Pronunciatione vero adiuuanda est confessio illa, Colat alius deum, alius Iouem: quæ ex collatione vehementior insurgit. nam colere deum, supplices manus in cælum tendere, & vt nonnulli irridentes dicitabant, numerate nubes, animamque deo vouere Christianorum est: colere vero Iouem, manus ad aram fidei adiuuere, lacunaria tholomæi templi suspicere, hircum aut aliquod aliud animal diis mactare, gentium aliarum. Sed quomodo cuique sit, nemini fraudi esse deberet, si quis magis hoc quam illo ritu afficiatur. Et à simili probare licet, quam inique agitur cum Christianis in hac re: nam cum non regiones modo, sed singula etiam oppida sua numina priuatisque suos habeant deos, solis Christianis præter ordinem negatur deum illum colere, qui omnium verus est deus, & cuius sunt omnia.

xxv.

[³⁹² Satis mihi quidem videor probasse de falsa & vera diuinitate, cum demonstrauimus quemadmodum probatio consistat, non modo disputationibus nec argumentationibus, sed ipsorum etiam testimoniis, quos deos creditis, vt nihil iam ad hanc causam sit restra standum: quoniam tamen Romani nominis proprie mentio occurrit, non omitam congressionem quam prouocat illa præsumptio dicentium Romanos pro merito religionis diligentissime in tantum sublimitatis elatos, vt orbem occuparint, & adeo deos esse, vt præter ceteros floreat, qui illis officium præter ceteros faciant. Si ista merces Romanis à diis pro gratia expensa est, ³⁹³ Sterculius, & ³⁹⁴ Mutinus, & ³⁹⁵ Laurentina prouexit imperium. Peregrinos enim deos non putem extraneæ genti magis fau-

A *fautum voluisse quàm suæ, & 396 patrium solium, in quo nati, adulti, nobilitati, sepultique sunt, transfretanis dedisse.*

Cum religionem Christianam Septimius non modo argumentis, sed etiam aduersariorum testimonio satis iam defendisset, locus exigebat vt alteri crimini læta maiestatis responderet: sed opinione quæ veros esse deos quos colerent, propterea quod dum illis præter morem aliorum supplicat, potentior præualebat, ne videatur Tertullianus refugere, hoc loco inferit, quatuor illam rationibus dissoluens. Primum ex lemmate probabili, quia eius imperij magnitudine verum simile sit à propriis potius diis quàm ab alienis processisse. Sterculius igitur & Mucunius & Larentia meretrix in causâ fuerint tanti imperij: indigeres enim sunt & proprii Romanorum, sed quàm ridiculi sint nomine ipso arguuntur. Deinde non fuisse tales eius regni autores, neque penes ipsos imperia ostendit. Tertio non posse hoc pietatis officii Romanorum attribui. Postremo quis ille sit cui reuera omnium regnorum distributio debeatur exponit.

397 Viderit Cybele si urbem Romanam vt memoriam Troiani generis adamauit, vernaculi sui scilicet aduersus Achiuorum arma protecti, si 398 ad eos vltra transire prospexit, quos sciebat Græciam Phrygiæ debellatricem subacturos? Itaque 399 maiestatis suæ in urbem collatæ grande documentum nostræ etiam ætati proposuit, cum Marco Aurelio 400 apud Syrmium reipublicæ exempto, die decimo sexto Kalendarum Aprilium 401 Archigallus ille sanctissimus, die nono Kalend. earundem, quo sanguinem impurum, 402 lacertos quoque castrando libabat pro salute imperatoris Marci iam interempti solita æque imperia mandauit. O nuncios tardos, ô 403 somniculosa diplomata, quorum vitio excessum imperatoris non ante Cybele cognouit. Næ Deam talem riderent Christiani. Sed 404 non statim & Iupiter Cretam suam Romanis facibus illum concuti sineret, oblitus antrum illud Idæum, & æra Corybantia, & iucundissimum illic nutricis sui odorem. Nónne omni Capitolio tumulum suum præposuisset, vt ea potius orbi terra præcelleret, quæ cineres Iouis texit? Vellet 405 Iuno Punicam urbem posthabita Samo dilectam ab Æneadarum vtique genere deleri? Quod si, hic illius arma, Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse. Si qua fata sinant, iam tum tenditque fonæque: misera illa coniunx Iouis & soror aduersus fata non valuit. plane fato stat Iupiter ipse, nec tantum tamen honoris Romani dicauerunt fati de dentibus sibi Carthaginem aduersus destinatum votumque Iunonis, quantum profuturissime Lupsæ Larentinæ.

Ad externorum deorum rationem transit, quos inter Cybele ex Pessinunte Phrygiæ Romam aduecta maxime à Romanis venerabatur, vt quæ ex eo loco fuisset, vnde autor sui generis erat oriundus Æneas, quem vt pote suum alumnum sicut in incendio Ilij seruauit, ita posteris fauere ad eius memoriam credebat. Si igitur, inquit Tertullianus, tanto illa studio suorum flagrabat, cur potius non prouidit, ne Paris adulter cum Helena transfuerent in Troiam, vnde à coniurata Græcia totum illud imperium cum Pessinunte diruendum erat? nimirum ita illa hæc nouerat aut prouidere poterat, vt nuper Marci Aurelij mortem cognouit, cui septimo die post obitum eius apud Syrmium inferioris Pannoniæ urbem Archigallus princepsque sacerdotum eius deæ tanquam viuenti vota persoluebat. Præterea si Iupiter, aut eius soror & coniunx Iuno cuiuspiam ex gentibus imperium dare potuissent, nõne ille in Cretenses, hæc in Samios aut Carthaginenses potius studium omne suum contulisset? Sed fati impediabantur. Ergo Iupiter feriem hanc rerum necessariam sibi quoque experitur, & fata super sunt. Ipsi tamen fati excellentioribus (vt par erat) nulla ex iis obsequia præstitere, quibus vel scortum Larentinam promerentur.

Plures deos vestros regnasse certum est. Igitur si conferendi imperij tenent potestatem, cum ipsi regnarent, à quibus acceperant eam gratiam? quem coluerat Saturnus & Iupiter? aliquem opinor Sterculium, sed Romæ postea cum indigenis suis: etiam si qui non regnarunt, tamen regnabatur ab aliis nondum cultoribus suis, vt qui nondum dii habebantur. Ergo aliorum est regnum dare, quia regnabatur multo 406 ante quàm isti dii inciderentur. Sed quàm vanum est fastigium Romani nominis religiositatis meritis deputare, cum post imperium siue adhuc regnum religio profecerit? Age iam rebus religio profecerit: nam et si à Numa concepta est curiositas superstitiosa, nondum tamen aut simulachris aut templis res diuina apud Romanos constabat: frugi religio & pauperes ritus, & nulla Capitolia certantia cælo, sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samia, & nidor ex illis, & deus ipse nusquam. nondum enim tunc 407 ingenia Græcorum

A [423] Satis hæc aduersus intentionem læsæ diuinitatis, quod non videamur lædere eam quam offendimus non esse. Igitur prouocati ad sacrificandum, 424 obstruimus gradum pro fide conscientia nostra, qua certi sumus ad quos ista perueniant officia, sub imaginum prostitutione, & humanorum nominum consecratione. Sed quidam dementiam existimant, quod cum possimus & sacrificare in præfenti, & illæsi abire manente apud animum proposito, obstinationem salutis præferamus. Datis scilicet consilium quo vobis abutamur. Sed agnoscimus vnde talia suggerantur, quis totum hoc agitet, & quomodo nunc astutia suadendi, nunc duritia sciuendi, ad constantiam nostram deiciendam operetur. Ille scilicet spiritus demoniacæ & angelicæ paraturæ, qui noster ob diuortium emulus, & ob dei gratiam inuidus, de mentibus vestris aduersus nos præliatur. Occulta inspiratione, modularis & subornatis ad omnem 425 quam in primordio exorsus sumus & iudicandi peruersitatem & sciuendi iniquitatem.

Breuisimo epologo longam de religionis crimine disceptationem concludit. non enim esse Christianos, inquit, impios & religionis aduersarios, quia negligit eam quam conscij sunt omnino nullam esse. Quo posito multa quæ quasi pæpomena accidebant, de quibus à principio dixerat, carptim repetendo defendit & examinat. Tria potissimum ea sunt, abstinentia Christianorum à sacris iudicium modo indulgentia, modo scuitia; & peruersitas iniquitasque quaestionum. Quid igitur, inquit, mirum, si cum à vobis prouocamur ad sacrificandum, conscientia nostra talem perfidiam non admittit? pro comperto enim habet illa demonis officia eiusmodi præfari sub expositis imaginibus hominumque consecratione: & licet Christum dissimulare possimus, dum thura foculo imponerentur, nolimus tamen hac ratione subterfugere pœnas, atque abuti consilio vestro, quo nobis à quibusdam ceremonis immunitatem pollicemini, conscij enim sumus omnia hæc esse technas illius demoniaci spiritus satan, qui nostram in Christo constantiam conatur quomodo cunque infringere. insinuat ille se in animum mentemque vestram, ac modo suadela vitur, modo scuitiam nobis proponit, atque ita modulatur & mentes vestras & rei huiusmodi rationem, vt præter morem vestri iuris non pudeat pigetque vos de Christianis iudicare.

Nam licet subiecta sit nobis tota vis dæmonum & 426 eiusmodi spirituum, vt nequam tamen serui metui nonnunquam contumaciam miscant, & lædere gestiunt quos aliàs veretur: odium enim etiam timor spirat: præterquam & desperata conditio eorum ex prædatione solatium reputat, fruendæ interim malignitatis de pœnæ mora. & tamen apprehensi subiguntur, & conditioni suæ succidunt: & quos de longinquo oppugnant, de proximo obsecrant. Itaque cum 427 vice rebellantium ergastulorum, siue carcerum, vel metallorum, vel hoc genus pœnalis seruitutis erumpunt aduersum nos, in quorum potestate sunt (certi & impares se esse, & hoc magis perditos) 428 ingratis resistimus vt æquales, & repugnamus perseverantes in eo quod oppugnant, & illos nunquam magis triumphamus, quam quum pro fidei obstinatione damnatur. [429 Quoniam autem facile iniquum videtur, liberos homines inuitos vrgeri ad sacrificandum (430 nam & aliàs diuinæ rei faciendæ libens animus indicitur) certè ineptum existimaretur, si quis ab alio cogeretur ad honorem deorum, quos vltro sui causâ placare deberet, ne præ manu esset iure libertatis dicere, Nolo mihi Iouem propitium. Tu qui es? me conueniat 431 Ianus iratus ex qua velis fronte, quid tibi mecum est? 432 Formati estis ab iisdem vtique spiritibus, vt nos pro salute Imperatoris sacrificare cogaris. Et imposta est tam vobis necessitas cogendi, quam nobis obligatio periclitandi.

Tacite obiectioni occurrit, ex his quæ videri contraria possint emergenti. Cum enim, dicat aliquis, spiritus eiusmodi dæmonasque Christianis subiectos esse paulò ante sualeris, vnde est vt illos nunc vobis tor infligere mala dicatis? At hoc, inquit Tertull. minimè absurdum, & fieri quidem potest quatuor de causis. Serui enim nequam cum metu contumaciam coniungunt, lædere conantes, quos alioqui verentur. præterea timor eiusmodi seruilis odium plerumque parit. Ad hæc cum se sciant pœnas æternas iudicij die manere, in lucro solatiò que ponunt fini sua malignitate, quandiu pœna superledeat, inuidentes penitus nostrorum bonorum. Quarto loco posse hæc illos aduersus nos dicimus de sententia voluntatèq; nostra. Nam cū eorū instigatione, modò pro seruis fugitiuis in ergastula detrudimur, modò in carcerè cõicimur, modò ad metallorum fodinas damnatur, & ad cloacarum purgationes, ad munitiones viarum vicorumque, & id genus plurima (quanquam illi hæc longè à nobis remoti: nam cum propius nos accedunt, subiguntur, fatenturque, & quasi subscribunt suæ conditioni) vires nostras dissimulantes cum illis dedita opera, tanquam cum paribus congedimur resistimusque, scientes nihil ingratius illis quam à patientia nostra oppugnari. Captiuos enim illos in triumphum maximè ducimus, cum pro fidei obstinatione damnatur. Longè verò perniciosissima est eorum malitia, cum ad rem sacram venitur. Eos enim stimulos admovent ad eam operationem, vt alterutra pars cogatur aut facere, aut periclitari: nam libens animus & voluntas in his quæ ad eum pertinent, maximè exigitur. Homines enim exigere

operas solent, deus verò solam expendit voluntatem, vt nullius sit apud illum hecatombe ab inuito: ridiculum sanè & ineptum videtur, si quem cogimus vt sibi deos propitios faciat, atque inuitum (vt ait) E
diculum sanè & ineptum videtur, si quem cogimus vt sibi deos propitios faciat, atque inuitum (vt ait)
feruare velimus. Cur enim iure suæ liberæ voluntatis præ manu & in promptu illa sibi non adiant? Vt igitur
tu, quid tua? si iratum Iouem non curo, neque bifrontis Iani neutrum supercilium extimelco? Vt igitur
aliquid hæc res legitimi continere videatur, fecerunt daemones vt cum diis hominum potestas copula-
retur, ita necessario exigi possent operationes, cum scilicet omnes pro salute Imperatoris vota apud aras
fufcipere teneantur. Qui locus opportunus admodum iam esse videtur, vt alteri ex manifestis crimini-
bus more nostro respondeamus. neque enim lædimus maiestatem Cæsarium, aut si lædimus, nihilo mi-
nus est vestrum quàm crimen nostrum. cuius duo præcipuè erant capita, alterum quod Christiani salu-
tem Cæsarium à diis exposcere dedignarentur, alterum quod festos eius dies celebrare abhorrent, vnde
populus nolebat inter Romanos censere Christianum.

Ventum est igitur ad secundum titulum læsæ augustioris maiestatis: siquidem maiore
formidine & callidior timiditate Cæsarem obseruatis, quam ipsum de⁴³³ Olympto Iouem
uem, & merito si sciatis. Quis enim ex viuientibus non cuiuslibet mortuo potior? Sed nec
hoc vos ratione facitis potius quàm respectu⁴³⁴ repræsentancæ potestatis, adeò & in isto
irreligiosi erga deos vestros deprehēdmini, cum plus timoris humano dominio dicatis,
citius denique apud vos per omnes deos, quàm per vnum genium Cæsaris peieratur.

In expositione huius criminis Cæsarij mirum quanta in primis arte benevolentiam sibi capret Ter-
tullianus, & fidem detrahatur aduersariis: hanc partem religionis in Cæsares in sola ambitiosa adulatione
versari demonstrans, ita vt in tota denique impij proculdubio deprehendantur. Nam cum augustior san-
ctiorque Cæsaris maiestas habeatur apud vos, quàm deorum, trilliusque expietur qui deliquerit in Cæ-
sarem, quàm qui in ipsum Iouem, ac maiori cum fiducia in peierando abutantur omnes deorum nomi-
nibus, quàm Imperatorum: Fite hoc, inquit, à vobis cum ratione, aut alia de causa? Si igitur cū ratione,
vt ex viuientibus aliquis non solum Imperator potior vobis sit quàm quilibet demortuus, quales dij ve-
stri, laudo vos: mirum tamen cum de diis ita sentiatis, adeò in nos eandem ob causam desauire. Quod si
alia est causa, quæ tantum vobis homini præstare honoris persuadeat, præsentia scilicet Cæsaris & religio
feruilis, videre quantum diis ipsi detrahatis, malèque dicatis, nimirum multo maior est impietas vestra
quàm Christianorum, quibus si nihil est cum diis, nihil illos penitus esse profitentur.

xxxix.

[⁴³⁵ Constat igitur prius, si isti quibus sacrificatur, salutem Imperatoribus vel cuiuslibet
ho mini impertiri possunt, & ita⁴³⁶ nos crimini maiestatis addicite. Si angeli aut daemones
substantia pessimi spiritus beneficium aliquod operantur, si perdit confervant, si damnati
liberant, si denique (quod in conscientia vestra est) mortui viuos tuentur, iam vtique suas
primò statuas, & imagines, & ardes tuerentur. quæ (vt opinor) Cæsarium milites excubiis
suis salua præstant. Puto autem hæc ipsæ materiæ de metallis Cæsarium veniunt, & tota tem-
pla de nutu Cæsaris constant: multi denique dij habuerunt Cæsarem iratum. Facit ad cau-
sam, si & propitium, cum illis aliquid liberalitatis aut priuilegij confert. ita qui sunt in Cæ-
saris potestate, cuius & toti sunt, quomodo habebunt salutem Cæsaris in potestate? vt eam
præstare posse videantur, quàm facilius ipsi à Cæsare consequuntur.

Totum quod hoc loco ab aduersariis stabat, erat eiusmodi: Omnes qui diis non supplicant pro salute
Imperatoris, in reatum læsæ maiestatis offendit: Christiani non supplicant, ergo rei, puniendi igitur. Pro
Christianis contra Tertullianus sic constituit, Nos deo supplicamus pro Imperatore, ergo non rei. Con-
trouersia igitur omnis de deo est, vt ex his decipiatur in eo nomine. Constat igitur, inquit in primis &
pro comperto sit, qui dij exorandi sunt salutem Cæsaris, verè dij sint necne, nam si eorum numen est,
digni sumus fateor, vt crimini nos addicatis: sin autem nulli sunt, neque aliud quàm animæ defunctorum
aut maligni spiritus, tantum abest vt damnari mereamur, vt laudandi etiam simus: vos contra irridendi
vituperandique, qui salutem tanti Imperatoris ab his extorquere conamini, qui longè minores Impera-
tore nihil præstare de se possunt præterquam malum. & quidem si perdit illi sunt exulesque miseri (vt
in superioribus dicebamus) si damnati, qui possunt aliis salutem impendere, si denique quorum memo-
rias colitis, mortui sunt, sicut vestra nouit conscientia, quomodo viuos tuentur? nimirum si qua pote-
stas præstarent, in se primum suisque rebus experirentur. Est enim gratia stationibus militum habenda,
si statua, si templa illorum non penitus expilantur. Præterea si effectus non potest esse nobilior sua cau-
sa, vestri ipsi dij qui à metallis supercilioque Cæsarium toti plerunque pendent, atque ita venerantur del-
piciuntur ve prout animis ipsius imperatoris sese in illos habeat, nequaquam beneficium aliquod in
manibus habere possunt, præsertim eius qui veluti causa maior illis est atque superior.

Ideo ergo committimus in maiestatem imperatorum, quia illos non subiicimus
rebus suis? quia non ludimus de officio salutis eorum, qui eam non putamus in
manibus esse plumbatis? Sed vos irreligiosi qui eam queritis vbi non est, petitis à
quibus dari non potest, præterito eo in cuius potestate est. Insuper eos debelle-
tis qui eam sciunt petere, qui etiam possunt impetrare, dum sciunt petere. [⁴³⁷ Nos
enim pro salute imperatorum deum inuocamus æternum, ⁴³⁸ deum verum, deum
vnum]

xxx.
1. Tim. 2.

A viuum, quem & ipsi imperatores propitium sibi præter ceteros malunt. Sciunt quis illis dederit imperium, sciunt ⁴³⁹ qua homines, quis & animam: sentiunt eum deum esse solum, in cuius solius potestate sunt, a quo sunt secundi, post quem primi, ante omnes & super omnes deos. Quidni: cum super omnes homines, qui utique viuunt & mortuis antistant. Recogitant quousque vires imperij sui valeant, & ita deum intelligunt, aduersus quem valere non possunt, per eum se valere cognoscunt. Cælum denique debellet imperator, cælum captiuum triumpho suo inuehat, cælo mittat excubias, cælo veçtigalia imponat. Non potest: ideo magnus est, quia cælo minor est. Illius enim est ipse, cuius & cælum est & omnis creatura. Inde est imperator, vnde est & homo antequam imperator, inde potestas illi, vnde & spiritus.

Ex his quæ dicta sunt, infert cum dialytica interrogatione, id quod apud omnes absurdum iniquumque videri potest, vt pietas vera damnetur, laudetur falsa & honestetur. Quis enim magis pius in Cæsares, aut quis eorum auctoritatem vehementius tuetur quam Christianus? qui præcipue cauet ne tanta illorum maiestas minuat, subiiciaturque rebus possessionibusque suis: dum ab iis quos diximus in eius esse potestate, & qui mortui sunt, habentque manus pedesque ex materia compacti, petere salutem cuiusquam imperij, nolint, neque in tanto officio ludere quasi cum laruis. Attamen ea est animorum perueritas & ignorantia, vt is qui laudandus est, perinde ac impius in Cæsares damnetur ab iis qui in ambigiosis nugis occupati, religiosi amatores dicuntur Cæsarianæ salutis: cum nihil alioqui operetur a quo ea operari possit. Sed vt pateat omnibus quanta in hac re veritate simul & pietate Christianus vtatur, videte a quo, & quomodo, & quid pro imperatore exoptet. Primum enim Deum aduocat is, qui æternus, B verus & viuus est, vnde omne est imperium, & omnes qui continentur in illo homines, & quæcunque alia viuunt, neque id iam aduersus voluntatem imperatorum facere potest, quando illi ipsi Iouem optimum maximum appellantes sentiunt solum esse verum deum, a quo gaudent esse secundi: nam aliis diis non ipse tantum imperator, sed quilibet viuens homo viribus præstat, tum quod numen illud & sedem illius intelligunt expugnari non posse, imò illinc & corpus & spiritum ducere. Quomodo verò & quid velint imperatoribus Christiani deinceps exponit.

⁴⁴⁰ Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore oramus, precantes sumus semper pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, quæcunque hominis & Cæsaris vota sunt. Hæc ab alio orare non possum, quàm a quo me scio consecuturum, quoniam & ipse est qui solus præstat, & ego sum cui impetrare debetur, famulus eius, qui cum solum obseruo, qui propter disciplinam eius occidit, ⁴⁴¹ qui ei offero optimam & maiorem hostiam, quam ipse mandauit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de spiritu sancto profectam. ⁴⁴² Nō grana thuris vnus affis, Arabicæ arboris lacrymas, nec ⁴⁴³ duas meri guttas, nec ⁴⁴⁴ sanguinē reprobis hominis mori optatis, & post omnia inquinamenta etiam conscientiam spurcam, vt mirer cum hostiæ probatur penes vos auitiosissimis sacerdotibus, cur præcordia potius victimarum, quàm ipsorum sacrificantiū examinatur? Sic itaque nos ad deum expansos ⁴⁴⁵ vngulæ fodiāt, cruces suspendant, ignes C lambant, gladij guttura detruncent, bestiæ insiliant, paratus est ad omne supplicium ipse habitus orantis Christiani. Hoc agite boni præfides, extorquete animam deo supplicantem pro Imperatore. Hic erit crimen vbi veritas & dei deuotio est.

Quodcunque verum est, consentanea omnia sunt. Cerimoniarum ratioque Christianorum in fundēdis precibus talis quippe est, vt sola veritatem spectare videatur. Non enim, inquit, vt idololatæ summissa vultu Christiani, precamur deum, sed in cælum oculos mentemque conuertimus, non tenentes manibus aras, aut adductam togam, sed expansis brachiis & manibus, vt quæ innocentiam explicant, nec velato capite, sed nudo, quia liberi non erubescimus: denique dictatas a sacrificulo preces nō concipimus, sed ex ipsa sede animi spiritusque nostri cum suspiriis gemituque non vnus aut alter ambitiose, sed in vna veluti conspiratione cæteris omnibus Christianorum vota pro omnibus Imperatoribus exponimus, nō quæ ad utilitatem nostram priuatim respiciant, sed qualia ipse sibi proponit exoptanda & homo & Cæsares: exponimus, inquam, ei tantum, quem scimus vnum deum solūque bonorum præbitorem maxima quidem fiducia. nam cum nos illius serui sumus, optimam quam ipse præcepit hostiam offerentes (verba ea sunt de casto corpore & innocenti animo prolata) debetur nobis impetratio multo citius quàm vobis, qui spurcā coinquinatamque conscientiam habentes, suffitu tantulæ stactæ tenuisque libatione & sanguine pecudis damnatiue hominis placare deorum numina autumatis. Videte quid vobis Christianus interfit, vt quis pro Imp. deum magis exorare debeat, intelligatis. Maxima vestra diligentia est, vt hostias puras esse probetis: ex equinēlio acceptas bidentes, aut si de armento indomitas, cauda non aculeata, quibus lingua nigra non sit, nec auris bifida, aliter non litaretur. A quibus verò flaminibus deo ministratur sacra, nullo examine perpenditur: sint illi adulteri, rapaces, helluones, factiosi, nihil referat. Cōtra

A est magis Cæsar, vt à nostro deo constitutus, itaque vt meo plus ego illi operor in salutem. Siquidem non solum ab eo postulo, eam qui potest præstare, aut quod talis postulo qui merear impetrare, sed etiam quod temperans maiestatem Cæsarís infra deum magis illum commendo deo, cui soli subicio: subicio autem cui non adæquo. Non enim deum Imperatorem dicam, vel quia mentiri nescio, vel quia illum deridere non audeo, vel quia nec ipse se deum volet dici, si homo sit. ⁴⁵⁵ interest homini deo cedere. Satis habeat appellari Imperator. grande & hoc nomen est quod à deo traditur. negat illum Imperatorem qui deum dicit: nisi homo sit, non est Imperator. ⁴⁵⁶ Hominem se esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru admonetur. Suggestitur enim ei à tergo, Respice post te, hominem memento te. Et vtique hoc magis gaudet tanta se gloria coruscare, vt illi admonitio conditionis suæ sit necessaria. Minor erat, si tunc deus diceretur, quia non verè diceretur. Maior est qui reuocatur, ne se deum existimet.

Obliqua ratione insinuat Imperatorem non debere à quoquam deum appellari: nam quum odiosum populo videretur, non potuit aduerso statim congressu impugnari. Prius igitur summam sibi beneuolentiam ex ea parte conciliat, ratiocinans Christianorum esse potius quam aliarum gentium colere venerarique Cæsares. nam qui verum suumque deum conditorem credunt, & seruatorem omnium, in maxima veneratione habeant necesse est potestates & imperia, vt ab eo non sine ratione facta, & ex omni alia mortalium copia selecta. Tanto igitur studiosiores sunt imperatoris, quanto magis aliis omnibus illum agnoscunt, vt à deo præpositum rebus humanis custodem patronumque suum. Cùm itaque cogantur Christiani bene cupere Cæsaribus, non odio fit aut dedignatione aliqua si eos nolint appellare deos, sed quatuor potissimum rationibus: primùm quo illi deum magis propitium habeant, alio qui indignabundum si ad mortales numen suum traduci videat: deinde quum homines illi sint, aliter enim Imperatores non essent, sicuti in curru illo triumphali libenter audire solent, mentiar si deos appellem, nulla enim comparatio dei & hominis, mentiri igitur nolo. Tertio quia hac tam improba videtur assentatio, vt eo nomine illos deridere videret, quod profectò non ausim. Præterea quia hoc sibi vsurpare minimè velint, quum de quo deo nobis agatur, intelligant: imò sua hominum interesse putabunt, iustum piisque esse cedere deo, satis habentes in tanta gloria versari, vt quandoque admonendi sint de conditione sua.

[⁴⁵⁷ Augustus imperij formator, ne dominum quidem dici se volebat. & hoc ⁴⁵⁸ enim xxxiii. Dei est cognomen. Dicam planè Imperatorem dominum, sed more communi, sed quando non cogor vt dominum Dei vice dicam. Ceterum liber sum illi: dominus enim meus vnus est, omnipotens deus æternus, idem qui & ipseus. Qui pater patriæ est, quomodo dominus est? Sed & gratius est nomen pietatis quam potestatis: etiam familia magis patres quam domini vocantur. Tanto autem abest vt Imperator deus debeat dici, quod non potest credi nisi turpissimum & perniciosissima adulatione, tamquam si habens Imperatorem alterum appelles: nonne maximam & inexorabilem offensam contrahes eius quem habuisti, etiam ipsi timendam quem appellasti? Esto religiosus in deum, qui vis illum propitium Imperatori. Desine alium deum colere vel credere, atque ita & hunc deum dicere, cui deo opus est. Si nõ de mendacio erubescit adulatio, eiusmodi hominem deum appellans, timeat saltem de infausto. ⁴⁵⁹ Maledictum est ante apotheosin deum Cæsarem nuncupari.

A maiori proposito confirmat. Nam si autores præcipuè rerum dii vocari solent, id Augusto cognomen maximè competebar: ille verò tantum abfuit vt deus appellaretur, vt ne nomen quidem domini voluerit audire: quanquam & hoc etiam dei cognomen proprium est, neque tu credas, cum dominum Imperatorem voco, ita à me intelligi vt dominum Iesum Christum. vulgari vt or abusione. Cùm enim dominus ex eo genere sit vt dicatur ad aliquid, simul seruum me facio, si quem meum appello dominum. Ego verò Christum agnosco dominum, qui me magno quidem redemit, præterea neminem. Sed vos ita studium tenet adulationis, vt contraria simul & ingrata euomat. Si enim Imperator pater merito patriæ est & dicitur, qua ratione dominus quoque vocabitur? aut quo magis cognomento gaudebit, cone quod sua pietate celebratur ab omnibus, an quod apud omnes odiosum est? Sed & perniciosam esse & infaustam totam hanc adulationem patet exemplo: nam si viuenti tibi Imperatore alterum eodem nomine salutare, vtique tam salutato quam salutanti noxæ foret. Quid igitur de deo existimandum, quum immortalem suam tantique numinis appellationem ad mortales & ephemeros transferri viderit: nimirum quem vos propitium Imperatori exoptatis, in perniciem sui capitis prouocatis. Deus enim is est qui honorè suum nemini commodat. Porro quam infaustum sit & ab omni religione damnatum, aliquem vocare deum ante apotheosin, id est antequam de more relatus sit post mortem inter deos, nullus non sacrificialis videt: blasphemia hæc est impia, quam quæ maximè.

[⁴⁶⁰ Propterea igitur publici hostes Christiani, quia Imperatoribus neque vanos, neque xxxv. mentientes, neque temerarios honores dicant, quia veræ religionis homines etiam ⁴⁶¹ so-

lennia eorum conscientia potius quam lasciuia celebrant. Grande videlicet officium ⁴⁶² D
focos & thoros in publicum educere, vicatim epulari, ⁴⁶³ ciuitatem tabernae habitu abo-
lescere, vino lutum cogere, cateruatim cursitare ad iniurias, ad impudentias, ad libidinis
illecebras. Siccine exprimitur publicum gaudium per publicum dedecus? Haecine solen-
nes dies principum decent, quae alios dies non decent? Qui obseruant disciplinam de Ce-
saris respectu, ij eam propter Caesarem deserunt, & malorum moru licentia pietas erit: oc-
casio luxuriae religio deputabitur? O nos merito damnandis: cur enim vota & gaudia Ca-
esarum casti & sobrii & probi expungimus? ⁴⁶⁴ cur die lato non laures postes obumbramus?
nec lucernis diem infringimus? Honesta res est solennitate publica exigente induere do-
mum tuam habitum alicuius noui lupanaris.

Ad alterum caput laesa maiestatis impugnandum cum graui ironia descendit. Cum iam, inquit, satis
a nobis declaratum sit, ubi pro salute Caesarum agitur cum deo, nullo modo Christianos accusari posse, restat
ut publici hostes habeantur, propterea quia dicatos Caesaribus dies ea vanitate temeritateque non celebrant,
qua passim in huiusmodi festis alij abutuntur, & quia verae religionis homines, Christiani scilicet, natales
eorum & id genus alios solennes dies pura obcaet conscientia potius quam temulenta lasciuia: quod sane
nihil aliud est quam in honorem Caesarum nolint amplecti vitia, & odisse virtutem. Quid enim obsecro
officij est, aut honestae obseruationis, in vestris istis leclisteriis per vrbe: omnia quae in tabernis, fornicibus,
ac lupanaribus fieri damnarique solent, repraesentantur. At si religioni dicantur ij dies, homines puto con-
uentiores esse oportebat, sanctiores honestioresque, & in tota morum disciplina diligentiores, quales esse
ac videri volunt ipsi Christiani: de honestate vero vrbe, luxuriosa licentia debachari, & contra impe-
ratorum decus est, & aduersus deos.

Velim tamen in hac quoque religione secundae maiestatis, de qua in secundum facile-
gium conuenimur Christiani, non celebrando vobiscum solennia Caesarum, quo more
celebrari nec modestia, nec verecundia, nec pudicitia permittunt, sed occasio voluptatis
magis quam digna ratio persuasit, fidem & ⁴⁶⁵ veritatem vestram demonstrare, ne forte &
isthic deteriores Christianis deprehendantur, qui nos nolunt Romanos haberi, sed hostes
principum Romanorum. ⁴⁶⁶ Ipsos Quirites, ipsam vernaculam septem collium plebem
conuenio, an alicui Caesari suo parcat illa lingua Romana? Testis & Tiberis, & ⁴⁶⁷ scholae
bestiarum. ⁴⁶⁸ Jam si pectoribus ad translucendum quandam specularum materiam natu-
ra obduxisset, cuius non praecordia insculpta apparerent noui ac noui Caesaris scenam in
⁴⁶⁹ congiario diuidendo praesidentis? etiam illa hora qua acclamant, ⁴⁷⁰ *De nostris annis*
tibi Iupiter augeat annos. Haec Christianus tam enunciare non nouit, quam de nouo Ce-
sare optare. Sed vulgus, inquit, ut vulgus. Tamen Romani, nec vlli magis ⁴⁷¹ depolluto-
res Christianorum, quam vulgus. ⁴⁷² Plane ceteri ordines pro auctoritate religiosi, ex fide
nihil hosticum de ipso fenatu, de equite, de caltris, de palatiis istis spirant. ⁴⁷³ Vnde Cal-
sif, & Nigri, & Albini: ⁴⁷⁴ vnde qui inter duas lauros obsidet Caesarem? ⁴⁷⁵ vnde qui fau-
ibus eius exprimendis palaestricam exercent? ⁴⁷⁶ vnde qui armati palatium irrumpunt, ⁴⁷⁷
omnibus Stephanis atque Partheniis audaciores: de Romanis, ni fallor, id est de non Chri-
stianis. Atque adeo omnes illi sub ipsa vsque impietatis eruptione & sacrafaciebant pro
salute imperatoris, & genium eius deierabant, alij foris, alij intus, & vtrique publicorum
hostium nomen Christianis dabant.

Ab apologia regerit more suo crimen in aduersarium. Patet, inquit, populum Rom. festis Caesaris
dies non religionis causa celebrare, sed voluptatis: eam nempe occasionem nacti totos pandunt luxuriae
sinus, ut qui magis illorum deliret, studiosior principis iudicetur: instat tamen adhuc plebs & vrget Chri-
stianos: Non vos, inquit, conscientia mouet, non deterret licentia, sed odium quoddam & insita in vo-
bis Christianis contra Caesares ipsos simulas. Esto, inquit Tertullianus, Quid si & vos ex eadem (ut de-
citur) fidelia Caesarem dealbatis? Totum enim hoc benevolentiae studium in Caesares & mirifica obser-
uantia lucello noui congiarij venalis est vobis. Na si quis circa Tiberim maxime regiones vrbs peram-
bulet, quam parte plebs ista ta vehementer in Christianos rabula colit, inaudiet quantas euomat in impe-
ratorem suum execrationes, quanto subinde voto nouos ac nouos exoptet Caesares, ut nouam experiant
liberalitatem. Solebant enim Caesares, ut plausum sibi popularem conciliarent, in ipsis plerumque auspici-
cuius imperij nummos populo diuidere, & in caritate annonae triticum diuidere, aut vini oleiue congre-
distribuere. Quoties igitur popellus ab aliqua re laboraret, cui Caesar esse praetor non poterat, aut nollet
praesentem (ut plerumque assolet) rerum statum oderat: & pro ipso plausu & acclamationibus, qui-
bus imperatorem per vrbe aut in theatrum ingredientem prosequeretur, longe aliter illis an-
nus exoptabat, quam illa verba sonarent, De nostris annis, &c. Facile enim si per diaphanum marem
ita a natura comparatum esset, ut praecordia hominum inspicere dignoscique possent, in animis vtrique
populi appareret veluti scena quaedam noui deinceps ac noui Caesaris, qui sibi statim post diuisum con-
giarium libidine succederent. Tantisper enim obseruat Caesarem plebs, quam diu vtilis est, omnique
illa

A illa adulatio à commodis extorquetur, non à vera proficitur obseruantia. Christianus autem vt mentiri adulando nescit, ita presentibus semper rebus acquiescit. Nec aliquis mihi obiiciat, inquit, hanc esse vulgi incōstantiam vltimæque plebis, quæ ad id quod præsens est quasi pecus commouetur, licet hoc ad causam nihil. Romani siquidem nihilominus sunt, & id maxime genus hominum quod Christianos maxime vexet. nam & ceteri ordines, si facta sunt potiora dictis, multo inueniuntur infideliores, magisque formidolosi imperatoribus suis quam plebes, licet in sua illa autoritate & fide religiosiores videri velint. Plures enim inuenire est de senatu, de ordine equestri, de præfecturis castrorum & prætorij, qui cōplures annos & in ipso coniuurationis tempore vota pro imperatore susceperint, illum paulo post aut dolo circumuenerunt, aut armis subuertere sunt conati. Nostra siquidem tempestate occisus est irumpentibus prætorianis iuxta ianitricem illas lauros & pro foribus ipsius palatij, miserabili quidē & pernicioso exemplo Pertinax optimus imperator: cumque Romano imperio ab Illyricis succurrisset vir cordatus simul & strenuus, & qui à senatu factus esset legitimus imperator Seuerus, nonne pro consul Syria Nigerrantianæ pro consul? quid Aufidius Cassius paulo ante princeps inter Romanos proceres, nonne imperator Antiochiæ se appellauit, vt M. Antonij imperiū extorqueret? Quin & Aelius Lætus castrorum præfectus per Narcissum tanquam palæstritam contortis faucibus Commodum Imperatorem stranguit. Quid alios referam Parthenios & Strophanos liberos, qui Domitianū opprædere, crudeliores in Cæsares: mirum si animus aduertis, Romani isti sunt omnes, & principes viri, Cæsares ipsos vsque ad susperditionem colentes, non modo non Christiani, sed qui Christianos hostium loco haberent.

47^s Sed & qui nunc scelestarum partium socij aut plausores quotidie reuelantur, 47° post vindemiam parricidarum racematio superstes quam recentissimis & ramosissimis laureis postes præstruebant? quam elatissimis & clarissimis lucernis vestibula enubilabant? quam cultissimis & superbissimis choris fori sibi diuidebant? non vt gaudia publica celebrarent, sed vt vota propria iam ediscerēt, & in aliena solennitate exemplum atque imaginem spei suæ inaugurent, nomen principis in corde mutant. Eadem officia dependunt & qui 48° astrologos, & aruspices, & augures, & magos de Cæsaris capite consultant, quas artes vt ab angelis desertoribus proditas, & à deo interdictas, ne suis quidem causis adhibent Christiani. Cui autem opus est perscrutari super Cæsaris salute, nisi à quo aliquid aduersus illam cogitatur vel optatur? aut post illam speratur & sustinetur? non enim ea mente de charis consultitur, qua de dominis. Aliter curiosa est sollicitudo sanguinis, aliter seruitutis.

Non esse credendum ambitiosis ceremonijs, quæ à ciuibus exhibentur Imperatori, certius adhuc à Tertulliano comprobatur. Tam enim illi qui in ea re curiosiores videntur, hostes esse possunt, quam qui negligentes erga Cæsares, beneuoli. Nam factiosi ciues quo facilius omnem de se suspicionē conuellat, nihil de rebus extrinsecis facere prætermittunt quæ ad dissimulationem odij pertineant, vt in persecutis Albini Nigrique partibus quotidie intelligebatur. Herodiano siquidem teste, posteaquam Seuerus auctores vtriusque factionis delcuit, quos metaphoricè Tertullianus vindemiam parricidarum cognominat, vt qui contra patrem patriæ coniurassent, ad reliquias opprimendas, quasi ad racemationē se conuertit. Et in quæstionibus ij sapius conspirasse deprehendebantur, qui in Cæsaris cultu diligentiores fuerunt. nam & in ludis secularibus, quos ille maximo studio celebravit, & quotannis natali die, & in triumphis præcipue omnem lætitiæ locum explebant. Domo suas festa fronde exornare, in vestibulis ardentibus lychnos suspendere, & in lectisternijs per urbem lectos omnium magnificentissimos parare, non sine peculiari quodam gaudio. Ita enim auspicia imperij captare videbantur, & in eo quasi præludio imperij personam sibi & nomen Cæsaris accommodabant. Quo etiam modo officiosos esse illos existimandum, qui magos Chaldaosque de vita ac salute Cæsaris consultant. Istæ enim superstitiones nihil aliud spectant quam commoda cuiusque sua, quibus post Imperatoris dominique sui obitum perfrui sperat, impatiens illa moræ, ita suam cupiditatem iactat. Nec est cur mihi dicas, consulimus de Cæsare tanquam de diis qui nobis chari iucundique sunt. ratio quippe diuersa. aliter enim de cognatis natura cogit cognatos esse sollicitos quam de dominis suis seruos. illi enim necessitudinem amplectuntur, hi necessitatem detrectant.

[Si 48^r hæc ita sunt, vt hostes deprehendantur qui Romani vocabantur, cur nos qui hostes existimamur, 48^s Romani negamur? non possumus & Romani non esse, & hostes esse, cum hostes reperiantur qui Romani habebantur? adeo pietas & religio & fides imperatoribus dedita non in huiusmodi officiis consistit, quibus & hostilitas magis ad velamentum sui potest fungi: sed in iis moribus quibus diuinitas imperat, tam verè quam circa omnes necesse habet exhiberi. neque enim hæc opera bonæ mentis solis Imperatoribus debentur à nobis. Nullum bonum sub exceptione personarum administramus, quia nobis præstamus qui non ab homine aut laudis, aut præmij expensum captamus, sed à deo exactore & remuneratore indifferentis benignitatis. Idem sumus Imperatoribus qui & vicinis nostris. Malè enim velle, malè facere, malè dicere, malè cogitare de quoquam ex æquo ve-

tatur. Quodcūque nō licet in Imperatorem, id nec in quenquam. quod in neminem, eo d
 xxxvii. forſitan magis nec in ipſum qui per deum tantus eſt. [Si ⁴⁸³ inimicos (vt ſuprà diximus) ju-
 Math. 6. bemur diligere, quem ⁴⁸⁴ habemus odiſſe: item ſi læſi vicem referre prohibemur, ne de fa-
 cto pares ſimus, quem poſſumus lædere?

Romani omnes & quibus ius Quiritium impertiebatur, multis gaudebant privilegiis, & in iudiciis præſertim non ubique neque ſimili modo diuexabantur. Populus itaque Rom. vt in Chriſtianos ſæuere omnibus modis poſſet, illos tanquam non cenſos, hoſtes humani generis appellabat, cum multis (vt di- citabant) de cauſis, tum quia malè de Imperatore ſuo ſentirèt: id quod à ſimili iniquum eſſe Terrull. o- ſtendit. nam ſi plures alij (vt dicebamus) Imperatoris hoſtes, iidem & Romani appellantur à vobis, cur & ſtendit. nam ſi plures alij (vt dicebamus) Imperatoris hoſtes, iidem & Romani appellantur à vobis, cur & nobis & hoſtes & Ro. eſſe ob eandem cauſam non licet? præſertim cū eiſmodi omnes circumſtantie nulla ratione, ſed furioſa quadà aſſentatione penſentur. Quid enim pietatis eſt aut religionis in iſtis offi- cio, quibus omnes vt Albinus & Niger aliique ſimulata mente ita abuti poſſunt, vt eo prætextu maximè nocere poſſint? In illis profectò moribus ſtat fides omnis atque religio quibus Chriſtiani conformantur. Libet enim illis deus vt verè & omnibus ſemper bene velint, neque alicuius gratia moueantur, no- libenter etiam exhibent, propterea quod operas eius officij deus exigit, verus omnium remunerator, no- lunt enim vt homines illis aliquid expendant in præmium aut in laudem, ſed vt ſuam illi dilectionem gratis acceptam referant. Cum itaque ita ſibi præſcripſerint ex diuino iuſſu Chriſtiani, vt nemini malè cupiant, quanto minus de Imperatore, quem per deum agnoſcunt in tanta dignitate conſtitutum, malè ſentire poſſunt? Quo loco vt certior vobis fiat Chriſtiana benignitas, repetite animo que in priori actio- ne de dogmate noſtro diſſeruiſimus, quum nobis ſæpius præceptum eſſe dicebamus à Chriſto, vt inimi- cos etiam diligamus, & omnem ſibi vindictam referemus. Qua ſanctione neminem iam odiſſe aut læ- dere poſſumus.

Nam de iſto ipſi recognoſcite. Quotiens enim in Chriſtianos deſeuitis, partim animis propriis, partim legibus obſequentes? Quotiens etiam præteritis vobis ſuo iure nos inimicum vulgus inuadit lapidibus & incendiis? ⁴⁸⁵ Ipſis Bacchanalium furis nec mortuis parcunt Chriſtiani, quin illos de ⁴⁸⁶ requie ſepulturæ, de aſylo quodam mortis iam alios, iam nec totos auellant, diſſecent, diſtrahant. quid tamen de tam conſpiratis vnquam de- notatis, de tam animatis ad mortem vſque pro iniuria repenſatis? quando vel vna nox pauculis faculis largitatem vltionis poſſet operari, ſi malum malo diſpungi penes nos li- ceret. Sed abiſt vt aut igni humano vindicetur diuina ſeſta, aut doleat pati, in quo proba- tur. Si ⁴⁸⁷ enim & hoſtes exertos non tantum vindices oculos agere vellemus, deſſet nobis ⁴⁸⁸ vis numerorum & copiarum? Plures nimirum ⁴⁸⁹ Mauri & Marcomanni, ipſique Parthi, vel quantæcunq; vnus tamen loci, & ſuorum finium gentes, quæ totius orbis ⁴⁹⁰ externi ſumus & veſtra omnia impleuimus, vrbes, infulas, caſtella, municipia, conciliaſtula, caſtra ipſa, tribus, decurias, palatium, ſenatum, forum. Sola vobis relinquimus templa. Cui bello non idonei, nō prompti fuiſſemus, etiã impares copiis, qui tam libenter trucidamur: ſi non apud iſtã diſciplinã magis occidi liceret quã occidere. Potuimus & inermes nec re- belles, ſed tantummodo diſcordes ſolius ⁴⁹¹ diuortij inuidia aduerſus vos dimiſſe. Si- nim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti finem abruptiſſemus à vobis, ⁴⁹² ſuffuſiſ- ſet vtiq; dominationem veſtram tot qualiumcunq; amiſſio ciuium. imò etiam & ipſa ⁴⁹³ deſtitutione puniſſet. procul dubio expauiſſetis ad ſolitudinem veſtram, ad ſilentium reſti- & ſtuporẽ quendã quaſi mortuæ vrbs quaſiſſetis quibus in ea imperaſſetis. Plures hoſtes quã ciues vobis remaniſſent. nunc enim pauciores hoſtes habetis præ multitudinem Chri- ſtianorum penè omnium ciuium, penè omnes ciues Chriſtianos habendo. Sed hoſtes ma- luifſtis vocare generis humani potius quam erroris humani. Quis autem vos ab illis occu- ptis & vſque quaque vaſtantibus mentes & valetudines veſtras hoſtibus raperet? à demo- niorum incurſibus dico, quæ de vobis ſine præmio, ſine mercede depellimus. Suffeciſſet hoc ſolum noſtræ vltioni, quod vacua exinde poſſeſſio immundis ſpiritibus pateret. Por- ro nec tãti præſidij compenſationem cogitantes, non modò non moleſtum vobis genus verum etiam neceſſarium, hoſtes iudicare maluifſtis: qui ſumus planè non generis humani tamen, ſed potius erroris.

Benevolentia Chriſtianorum in ſuos inimicos vltionis negligentia tantum abeſt à communi motu talium vſu, atque ita natura repugnare videtur, vt Tertulliano hoc loco iudices non credant, niſi rem ip- ſam ſuis circumſtantiis ac teſtibus com probaret. Teſtes itaque nullos alios citat, quam iudices ipſos, vt qui certius omnibus aliis videre poſſint, quanta vrantur patientia Chriſtiani, in omnes qui de ſe peccata mereantur, ita vt cum facile vicem rependere valeant, nolint: nam vos, inquit, nō præterit quã crudeliter tractemur quotidie vel à veſtris legibus, vel ad libidinem animi veſtri: nullum genus eſt tormenti quod in nobis non deſeuiat, dum vos patientiam deuotionemque animi noſtri admirari ſoletis, cum ne verba quidem

quidem euomatur, quod non placidum sit, quod non honestum. Præterea si cui accidat ex nobis, ut prædierum Bacchanalium? Tanta est aliquando ferocitas vulgi, ut cadauera ipsa Christianorum etiam semiputrefacta de sepulchris (quod tandem asyllum esse debuit) eruant disiciantque: attamen in tanto contumeliarum tumulo, quem vnquam de nostris, quos inter se dicitis veluti fœdere quodam in genus humanum coniuersalle, notatis illatae iniuriæ reum fieri? neque est ut obiciatis, Ideo iniurias dissimulant, quia suarum virium pœnitet, nam si minus apertè, clam dolèue quicunque lædere potest, quid enim facilius, si malo malum compensandū est, quàm noctu subditis facibus urbem incendio deuastare? quam si personam hostium ut deputamur agere velimus, non desit nobis militum copia, maior etiam illarum gentium quæ quotidie contra vos arma mouent. Mauri enim & Parthi atque id genus Barbari, vna est gens suis præscripta finibus, Christianorum verò infinita est vbique multitudo: non modò enim vllus est locus, sed ne ordo quidem in quo Christiani non reperiantur, ut si eorū disciplina armis inniteretur, nulla vnquam fuisset cōtra Rom. imperiū conspiratio maior aut formidolosior, siue ad copias, siue ad deuotionem animorum respiciatis. Erat etiam facilior vindictæ ratio, si iniurias quibus à deo probamur, aufugere libeat, ut semel vnà coacti aliò proficisceremur à vobis. Eiusmodi nempè diuortium satis superque vltionis afferret. tanta enim esset horum ciuium colonia, ut ipsam metropolim omninò reliquiarum suarum pœniteret, puderétque suæ in ciues improbitatis. Cū enim Christiani diligant omnes, in quibus plures sunt locis, pauciores hostes continentur, non sine maxima virilitate, cū in multis rebus, tum in expellendis dæmonibus, qui mentes corporaque occulto meatu occupantes, domos sæpe conturbant. vnde ciuitatibus Christiana natio non grauis aut molesta videri debet, sed necessaria potius & gratiosa, neque appellari hostis humani generis, sed erroris humani.

[493] Proinde nec paulò lenius inter licitas factiones sectam istam deputari oportebat, à xxxviij. B qua nihil tale cōmittitur, quale de illicitis factionibus timeri solet, nisi fallor enim, prohibendarum factionū causa de prouidentia constat ac modestia publica, ne ciuitas in partes scinderetur, quæ res facile comitia, concilia, curias, cōciones, spectacula etiam æmulis studiorum compulationibus inquietaret, cū iam & in quæstu habere cœpissent venalem & mercenariam homines violentiæ suæ operam. At enim nobis ab omni gloriæ & dignitatis ardore frigentibus, nulla est necessitas cœtus, nec vlla magis res aliena, quam publica, Vnam omnium rempub. agnoscamus mundum, 494 æque spectaculis vestris in tantum renunciamus, in quantum originibus eorum: quas scimus de superstitione conceptas, 495 cum & ipsis rebus de quibus transfiguntur prætersumus, nihil est nobis dictū, vīsi, auditū, cum insania circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum xyfii vanitate. Quo vos offendimus, si alias præsumimus voluptates? si oblectari nouisse nolumus, nostra iniuria est, si forte nostra non vestra. Sed reprobamus quæ placent vobis, nec vos nostra delectant. Sed 496 licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem, id est animi æquitatem & ampla negocia.

Conclusio, quam à causa rei deinde confirmat. Explicatum longius est Christianos non modo infanticidij, incesti, impietatis, atque omni maiestatis crimine vacare, sed etiam ciuibus suis prodesse proinde, inquit, iudices multo vehementius libentiùsque sectam Christianam admittere debeatis, & inter honestas à vobis factiones recensere, cum nihil in se contineat, quod vrbis aliquam partem conturbare possit. Sectarum siquidem collegia à prouidenti consilio inhiberi solent, quando ciuitates in contrarias partes diuidant, vbi maxime homines, ut cuique maior vis est opum, conduci possunt in contentionem suæ hæreseos. At vero Christiana res, cum nulla auaritia nullaque ambitione exarsuet, restat ut ab ea nihil timeri possit. quis enim aut in senatu, aut in concione tumultuabit, cum nullam aliam publicam rem agnoscat, quam mundum: neque alios ciues, quam omnes homines? Sed & multo minus spectacula, quibus tantopere populus oblectatur, conturbabit, quando nec res ipsæ quibus continentur, nihil sua puter interesse, atque omnis origo eorum à superstitione deriuetur: imò nihil odit magis quam id genus voluptatus, quo sensus omnes corrumpuntur. Quid enim insanius videri potest, quæ currentes in tanto discrimine quadrigæ in circo? quid turpius audiri, quam quæ recitantur in teatro: quid sæuius intueri, quam ferarum & gladiatorum commissiones in arena & amphitheatro? quid denique magis vanum, quam in xyfii gymnasijsve præludia, quasi ludorum per totum diem exercere? Habent hæc tantum momenti, ut merito nos genus esse hominum triste agrestèque dictentur, quasi duri stipites nulla voluptate delectemur, vitantes spectacula, ludos, choreas, nec nisi quod naturæ aduersatur sectari: nihil est hoc etiam loco in quo vos offendamus. Nonne præterea libera cuique voluntas est eligendi quamcumque libeat voluptatem, sicuti docemur à vobis & ab exemplo Epicureorum monemur, qui cum ab autore suo didicissent summum bonum esse voluptatem, nulli sibi fraudi est, si eam intellexisse volunt, non quæ in eiusmodi ludicris est, sed quæ prodeat ex æquitate & ex maximis rebus præclarisque gestis?

[497] Ad iam nunc ego ipse negocia Christianæ factionis, ut qui mala refutauerim, bona ostendam. xxxix.

Haecenus criminibus responsum est, ita ut non diluta modo sint, sed etiam in aduersarios reiecta, ubi ea de Christo reque Christiana dicta sunt, quae pro re nata necessaria videbantur. Nunc vero quoniam oratoris est non solum depulsionem criminis, sed etiam a proposito rei natura suadere, Tertullianus vniuersam rem Christianam ante oculos iudicum exponere aggreditur, ut vnde ea sit, & cuius gratia, per quos fiat, & quomodo, cognoscentes facilius suam agnoscant iniquitatem. quibus quidem locis quaecunque etiam Christianis obiciebantur, commodius audientur, excidenturque.

⁴⁹⁸ Corpus sumus de conscientia religionis & disciplinae unitate & spei foedere. ⁴⁹⁹ Coimus in coetum & congregationem, ut ad deum quasi manu facta precationibus, ambiamus orantes. Haec vis deo grata est. ⁵⁰⁰ Oramus etiam pro imperatoribus, pro ministris eorum & potestatibus, pro statu seculi, pro rerum quiete, pro mora finis. ⁵⁰¹ Cogimur ad diuinarum litterarum commemorationem, si quid praesentium temporum qualitas aut praemotum cogit, aut recognoscere. Certè fidem sanctis vocibus paciscimus, spem erigimus, fiduciam figimus, disciplinam praceptorum nihilominus inculcationibus densamus. ibidem etiam exhortationes, castigationes, & ⁵⁰² censura diuina, nam & iudicatur magno cum pondere, ut apud certos de Dei conspectu: summumque futuri iudicii prauiudicium est, si quis ita deliquerit, ut à communicatione orationis & conuentus & omnis sancti commercij relegetur.

Quid sint Christiani, breuiter ab efficienti causa definit. Quum enim mutua inter se charitate deum ciantur, systema eorum corpus quoddam merito dicitur: cuius caput Christus est. Conciliantur autem haec inter se membra, non ut aliarum haeresum coetum, sed quia consensum sunt, veram dei religionem per Christum operari, veram eius esse doctrinam, & praemiorum spem certam, quo veluti foedere continentur in ordine. Cumque in ecclesiam, id est in coetum cogimur, nullum aliud nobis propositum est, quam ut multiplicibus ex vno veluti impetu precibus Deum nobis aliisque propitium reddamus, ut quae vasa sunt indignationis, fiant vasa misericordiae. Praeterea ut temporum tranquillitate perfruamur, & horrendum dei iudicium differatur. Leguntur etiam diuinae litterae, quibus maximè praedicta recognoscere possimus ad confirmationem fidei, spemque certiore facendam. Nec pauciora sunt praeccepta quae praeter litterarum disciplinam afferuntur, ubi pro rerum qualitate alij exhortantur, alij puniuntur exacto quidem examine, ut qui certum habeamus haec omnia coram deo semper tractari. Quod si quis ceruiculus sit aut improbus, communione aliorum interdicatur: quod quasi prauiudicium est venturi iudicij, in quo deus malos à se procul excludet & à suis.

⁵⁰³ Praesident probati quique seniores honorem istum non pretio, sed testimonio adepti. neque enim pretio vlla res dei costat. ⁵⁰⁴ etiam si quod arca genus est, non de ordinaria summa, quasi redempta religionis congregatur: modicam vniquisque stipem mensura die, vel quum velit, & si modo velit & si modo possit, apponit: nam nemo compellitur, sed sponte confert. Haec quasi deposita pietatis sunt, nam inde non epulis, nec potaculis, nec ingratis voratrinis dispensatur, sed egenis alendis humanisque, & pueris ac puellis re ac parentibus destitutis, iamque domesticis senibus, item naufragis, & si qui in metallis, & si qui in insulis, vel in custodiis, duntaxat ex causa dei secta, alumni confessionis suae fiunt. Sed eiusmodi vel maximè dilectionis operatio notam nobis inurit penes quosdam. Vide, inquit, ut inuicem se diligant, ipsi enim inuicem oderunt. & ut pro alterutro mori sint parati. ipsi enim ad occidendum alterutrum paratiores erunt. Sed & ⁵⁰⁵ quod fratres nos vocamus, non alias opinor, infamant, quam quod apud ipsos omne sanguinis nomen de affectatione simulatum est. Fratres autem etiam vestri sumus, iure naturae matris vnus, etiam vos parum homines, quia mali fratres. At quanto dignius fratres & dicuntur & habentur, qui vnum patrem deum agnouerunt, qui vnum spiritum biberunt sanctitatis, qui de vno vtero ignorantiae eiusdem ad vnam lucem expauerunt veritatis. Sed eo fortasse minus legitimi existimamur, quia nulla de nostra fraternitate tragedia exclamat, vel quia ex substantia familiari fratres sumus, quae penes vos ferè dirimit fraternitatem. Itaque quia animo animaque miscemur, nihil de rei communicatione dubitamus. ⁵⁰⁶ omnia indiscerta sunt apud nos praeter vxores: in isto loco consortium soluimus, in quo solo ceteri homines consortium exercent. qui non amicorum solummodo matrimonia vsurpant, sed & sua amicis patientissimè subministrant, ex illa (credo) maiorum & sapientissimorum disciplina ⁵⁰⁷ Graeci Socratis & ⁵⁰⁸ Romani Catonis, qui vxores suas amicis communicauerunt, quas in matrimonium duxerant liberorum causa, & alibi creandorum, nescio quidem an inuitas. Quid enim de castitate curarent, quam mariti tam facile donauerant? O sapientiae Atticae, o Romanae grauitatis exemplum, Leno est philosophus & censor, quid ergo mirum si tanta charitas conuolatur?

A Sed ne tumultuarius quidam cœtus is esse credatur, præsent, inquit, omnibus ij qui à Græcis præbyteri, à nobis seniores dicuntur, non omnes, sed qui communi omnium testimonio probantur, nullo ambitu intercedere, nihil enim sacrum apud nos precio comparatur delegaturve, minime de pecuniaria re sollicitos. si quid tamen in arcu nostra nummorum tenetur, ex collatione singulo quoque mente qui que velit aut possit, confert) quicquid id est, non in palati gratiam, sed totum in pietatis officium in insulis, aut in fodienda metalla, aut in carceribus macerantur, tanquam veræ fidei alumni. quam extraordinariam charitatem gentes aliæ videntes non possunt non admirari, sed ut qui se iniuicem odisse & interimere quoque solent, suo nos modulo metientes, omnia semper in peius distractione appellent: quam nominis usurpationem facile nobis est, inquit, defendere apud vos, etiam quibus nullus est consanguineus, nisi ambitione verborum. facta siquidem vestra declarant, nulla non commoda præferri necessitudinibus, ut incredibile videatur nomen hoc alicui ecclesie conuenire posse. Si ergo à natura, à moribus, à simili suaderi potest aliquid, omnia congruere in nomine hoc, neque temere impositum esse videbitis. Nam si ad communem omnium parentem naturam respiciatis, quid est cur nõ modo eiusdem sectæ homines, sed vniuersi mortales fratres inter se merito appellati non possint? licet vos hanc ita naturæ legem antiquastis, ut non modo non fratres, sed ne homines quidem dici mereamini. Quod si communiter omnibus, præcipue tamen Christianis conuenit, qui vnum patrem vnumque verum deum agnoscetes, eadem sancti spiritus hereditate fruuntur, qui ex eodem ignorantia vterque prodeutes, veritatis aura refrigerantur: nisi forte minus ideo fratres dicendi, aut quia in fraterna summæque pace viuimus, nec de nobis aliqua sumitur materia digna theatro, quales in Phœnissis de Eteocle & Polynice: qualis etiam Romulus vestri generis autor in fratrem: aut quia in rebus domesticis legem fraternam exercere non videtis, ut suam quisque portionem rerum auferat, alterque succedat alteri, quæ causa frequens est apud vos, ut omnia iura violentur. Quam multi enim sunt, qui ut soli hereditatis inuadant, fratres de medio tollunt? At nos qui vna omnes anima & communi animo viuimus, rem quoque quæ multo minoris est, communicare inter nos volumus: denique omnia Christianorum communia, præter vxores: hic tantummodo consortium omne communionemque penitus castitatis amore dissoluimus, vbi ceteri turpiter labuntur. Quid enim si sapiens ille Socrates apud Græcos, vxorem suam tanquam armenti matricem amico suo ad propagandam sobolem concessisset, & Cæto apud Romanos Marciam suam Hortensio flagitanti, de coniugiis aliorum sperandum?

Nam & cœnulas nostras præterquam sceleris infames, ut prodigas quoque suggillatis. de nobis scilicet Diogenis dictum est, ⁵⁰⁹ Megarenses obsonant, quasi crastina die morituri, & dificant vero quasi numquam morituri. ⁵¹⁰ Sed stipulam quis in alieno oculo facilius percipit, quam in suo trabem. Tor ⁵¹¹ tribubus, & curiis, & decuriis ructantibus acescit aer. ⁵¹² Saliis cœnaturis creditor erit necessarius. ⁵¹³ Herculanarum decimarum & pollutorum sumtus tabularij supputabunt: ⁵¹⁴ Apaturiis, Dionysiis mysteriis Atticis, coquorum delectus indicentur, ad ⁵¹⁶ fumum cœnæ Serapicæ sparteoli excitabuntur, de solo trichinio Christianorum retractatur.

Cœna Christianorum quod infanticidij incestique scelere taxetur, dictum est in superioribus: cum verò luxus etiam factionisque nomine damnaretur, hoc loco Tertullianus cuiusmodi ea foret, aperitius narrat, dolens primò iniquitatem hominum, qui tanta odij cecitate feruntur, ut quo illi maxime crimine laborant, in Christianos effusant, quasi vero securi, gulæ perinde atque alij indulgere possint, neque continuo mors eorum ceruicibus immineret, ita ut quod in Megarensium voracitatem Diogenes luit, ex parte Christianis conueniat. Sed quod ingenium hominum est, aliorum errata ante oculos nobis proponimus, crimina vero nostra à tergo mantica seruat. Nam si luxuria epularum in sacris debet in inuidiam criminemque vocari, omnes aliæ gentes rectius accusari posse videntur quam Christiani. Si enim cuiusque tribus conuiuia quæ Romæ parantur in curiis à suis curionibus, si quæ cœnæ in decuriis iudicum quotidie sunt inspicias, ex cruditate tot hominum eructantium, ipsum quidem aera tantum non acescere senties. Quid Salijs nonne suas cœnas tanto instrunt sumptu, ut principibus publicanorum decumanis, Hercules decimas locare cogantur: vnde & opiparæ lautiorisque epulæ Saliarum vulgò vocantur. In funerum quoque locatione quam multa pollinctores ingurgitent, ex supputatione cognoscitur tabularij & cauponis. Nec apud Græcos minor est insania gulæ: nam & apud Athenienses sacra Liberi patris, quæ Apaturia dicuntur, tanto studio Phratriarum curantur, ut coquorum etiam delectus habeatur. Egyptiorum quoque culinæ in sacris Serapidos quanto luxu frequentantur, admonet vis illa sparteolorum & fscellarum, quæ vndique concurrunt. Attamen cum ita res apud alias gentes habeat, Christianorum tantummodo mensa examinatur, quæ nihil habet in se quod non honestum, quod non sanctum videatur, ut ex hoc loco docebimus.

⁵¹⁷ Cœna nostra de nomine rationem sui ostēdit. vocatur enim *ἀγάπη*, id quod dilectio penes Græcos est. Quantiscunque sumptibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum, siquidem inopes quoque refrigerio isto iuuamus, non qua penes vos parasiti affectant, ad gloriam famulandæ libertatis, sub autoramento ventris inter contumelias

faginandi, sed qua penes deum maior est contemplatio mediocrium. Si honesta causa est conuiuij, reliquum ⁵¹⁸ ordinem disciplinae de causa aestimate, quid sit de religionis officio. nihil vilitatis, nihil immodestiae admittit. non prius discumbitur quam oratio ad deum praegustetur. editur quantum esurientes capiunt. bibitur quantum pudicis est vtile: ita saturantur, vt qui meminerint etiam per noctem adorandum deum sibi esse: ita fabulantur, vt qui sciunt dominum audire. ⁵¹⁹ Post aquam manualet & lumina vt quisque de scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, ⁵²⁰ prouocatur in medium deo canere: hinc probatur quomodo biberit. Aequae oratio conuiuium dirimit: inde disceditur non in cateruas caesionum, neque in classes discursationum, nec in eruptiones lasciuarum, sed ad eandem curam modestiae & pudicitiae, vt qui non tam cenam cenauerint, quam disciplinam.

Ὀνομαπιδὸς ὄρος, qui cum alijs locis negotio adiunctis ostendit conuiuium Christianorum, si partes eius, si euentus considerentur, penitus esse dissimile ab aliorum comotationibus, contrariumque ab opinione & calumnia aduersariorum. nam cum agape dilectio charitatisque significet, nominatque semper a primarum partium rebus imponantur, satis constat natus illic momentum dilectionis esse, non sumptus: vbi sane ditiores nihil sibi praeter modum apponentes suis epulis indigentiores refrigerant, non quasi parasitos gnatonisque, qui cum liberi sint, gloriae loco ponunt seruitutem & contumelias, ob eam sane mercedem & auramentum vt ventri satisfaciunt: sed quia tenuiorum curationem gratissimam esse deo existimant. A minori igitur, si ipsa cena tam honestam causam habet, nec sine religionis officio perfungitur, quid de reliqua Christianorum disciplina dicendum? nimirum caetera, vbi maior religio desideratur, maiori etiam pietate tractantur, quando ea pars vitae maxime a sacris aliena tam sancte exigatur, vt nihil vile aut sordidum ibidem appareat. De die vero cenae antiquos omnes litterae docent, ita vt secunda mensa ad tenebras usque extenderetur, quo tempore lotis manibus & inflammatis lychnis aut talis operam ludebant, aut saltationibus cantilenisque, saepe etiam in propinationibus vino effervescentes aut inter se rixabantur, aut ebrij per urbem discurrentes cateruatim, obuium quemque caesionibus verberibusque accipiebant, nisi in turpes lasciuas prorumperent; quae omnia in Christiana norma emendauerat, vt non vitia tantum fugaret, sed optimos etiam mores reponeret, nec maior vbiq; corporis ratio haberetur, quam ipsius animi.

Haec coitio Christianorum merito sane illicita, si illicitis par: merito damnanda, si quis de ea queritur eo titulo quo de factionibus querela est. In cuius perniciem aliquando conuenimus? Hoc sumus congregati, quod & dispersi, hoc vniuersi, quod & singuli: neminem ledentes, neminem contristantes, quum probi, cum boni coeunt, ^{xl.} quum pij, cum casti congregantur, ⁵²¹ non est factio dicenda, sed curia. [At ⁵²² e contrario illis nomen factionis accommodandum est, qui in odium bonorum & proborum conspirant, qui aduersum sanguinem innocentium conclamant, praetextentes sane ad odij defensionem illam quoque vanitatem, quod existiment omnis publicae cladis, omnis popularis incommodi Christianos esse causam. Si Tiberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arua, si ⁵²³ caelum stetit, si terra mouit, si fames, si lucis, statim Christianos ad leonem, ⁵²⁴ Tantos ad vnum?

Factionis calumniam, qua conuentus cenaeque Christianorum laborabat, per locum a partium emeratione diluit. Concedo enim, inquit, si nostra haec coitio similis est illicitis prohibitisque collegijs, veluti de Bacchanalibus, quandoque cautum est, vt nostra quoque damnetur: si praeterea habet in se eas partes causasque quibus factiosi conueniuntur in iudicium, nihil moror quin meritis penis afficiatur. Verum cum ratio diuersa sit, neque in vllius perniciem conueniamus, neque in diuersa studia propter imperij cupiditate discedamus: semper enim & vbiq; Christianus idem est, idemque sentit solus quod in coetu, nequaquam factio dicenda nostra ecclesia est, curia potius, vt quae omnia bene curet. Vestra vero iudices collegia videte ne quaecunque sunt factiosos contineant. Conspirant enim in perniciem innocentium sub praetextu publicae charitatis: odio quidem maligno quaecunque naturae iniuria accidunt, vt si caelum pluuiam denegat, si concutiuntur inundanturque vrbes, Christianis imputantes, & ad penas vocantes immanissimas, & vt leonibus obiciantur.

Oro vos, ante Tiberium, id est ante Christi aduentum, quantae clades orbem & urbem caeciderunt? Legimus ⁵²⁵ Hierapolim, & ⁵²⁶ Delon, & Rhodon, & ⁵²⁷ Coon insulas multas cum milibus hominum pessum abiisse. ⁵²⁸ Memorat & Plato maiorem Asiae & Africae terram Atlantico mari ereptam. ⁵²⁹ Sed & mare Corinthium terram motus ebibit. & ⁵³⁰ vsq; vndarum Lucaniam Italiae abscisam in Siciliae nomen relegauit. Haec vtiq; non sine iniuria incoletium accidere potuerunt. Vbi vero tunc non dicam deorum vestrorum contemptores Christiani, sed ipsi dii vestri, cum totum orbem ⁵³¹ cataclysmus aboleuit, vel vt Plato putauit, campestre solummodo? Posteriores enim illos clade diluuij contestantur ⁵³² ipse

A ipsæ vrbes in quibus nati mortuique sunt, etiam quas condiderunt. Neque enim aliàs in hodiernum manerent, nisi & ipsæ posthumæ cladis illius. Nondum Iudæum ab Ægypto examen Palaestina suscepit, nec iam illic Christianæ sectæ origo confederat, quum regiones ac fines eius Sodomæ & Gomorra igneus imber exussit. Olet ⁵³³ adhuc incendio terra, & si ⁵³⁴ qua illic arborum poma conantur, oculis tenus, ceterum contacta cinerefcit. Sed nec Tusciam atque Campania de Christianis querebatur, quum ⁵³⁵ Volturnus de cælo, ⁵³⁶ Pompeios de suo monte perfudit ignis. Nemo adhuc Romæ deum verum adorabat, cum ⁵³⁷ Annibal apud Cannas per Romanos annulos cædes suas modio metiebatur. Omnes dii vestri ab omnibus colebantur, cum ⁵³⁸ ipsum Capitolium Senones occupauerunt. Et ⁵³⁹ bene quod si quid aduersi accidit vrbibus, eadem clades templorum quæ & ænium fuerunt: vt iam hoc reuincam, non à deis euenire, quia & ipsis euenit.

Sæpius obiecerunt Christianis calamitates suas aliæ gentes, temerario (vt diximus) odio simultatis magis, quam quoddam credere indignari deos noua religione. nam ante id temporis incendium vrbis à Nerone in Christianos reiectum est. multis deinde post annis vltimam vrbis deuastationem eadem causa accidisse plerique hominum dicunt: in qua re diluenda diuus Augustinus suam civitatem maiori ex parte condidit. Tertullianus autem breuiter more suo calumniam eiusmodi ridiculam esse per rationem temporum ac testes ab ipsis aduersariis reuincit: & in enumeratione maiorum calamitarum nulla enim iam Samos est, nulla Delos inter insulas) quæ ante Christum obuenerunt, magis semper aduersarios vrget, communibus omnium gentium infortuniis provinciales vicinosque adiungens. Pompeij siquidem oppidum in Campania, & Volturnum Tuscia. Vltimo loco ad propria ipsorum Romanorum deuenit: tantumque abest, inquit, vt ira vel ope vestrorum deorum eiusmodi iniuriæ inferantur, vt plurima humano generi acciderint priusquam nascerentur. Saturnia enim & Ianiculum oppida à Saturno Ianoque condita nulli non confiterentur, & ab aliis alia quamplurima post cataclysmum vniuersalique diluuium, alioqui nulla eorum monumenta restarent. Cum itaque tanta generis humani internecio præcesserit vestros deos vt posthumi sint illius, concedendum autem habuisse causam. Atqui quando est tanta iam superstitio, à vobis venerati periuri Annibalem aliam habuisse causam. Gallorum partes potius quam vestras suscepisse credendum, si qua fuissent vnquam potestate præstantes. Ex quo illud etiam obiter cognoscitur, quam bene sit & opportune, vt nulla vnquam oppida expugnentur, quin & templa deorum simili damno mulctentur. certius enim colligitur aliunde pendere tantorum causam malorum.

B Semper humana gens male de deo meruit. primo quidem vt inofficiosa eius, quem cum intelligeret ex parte, non requisivit, sed & alios insuper sibi commentata est quos coleret: dehinc quod non inquirendum innocentiam magistrum, & ⁵⁴⁰ nocentiam iudicem & exactorem, omnibus vitiis & criminibus inoleuit. Ceterum si requisisset, sequeretur vt cognosceret & recognosceret requisitum, & recognitum obseruaret, & obseruatum magis propitium experiretur quam iratum. Eudem ergo nunc quoque scire debet iratum, quem & retro semper priusquam Christiani nominarentur. Cuius bonis utebatur ante editis, quam deos sibi fingeret: cur non ab eo etiam mala intelligat euenire, cuius bona esse non sentit illius rea est, cuius & ingrata.

C Disiecta falsæ causæ opinione, veram substituit, deum ostendens, qui ante omnia & per quem omnia, tribus iustis de causis humano generi veluti iratum, iustitiæ legibus vt & malè de se merentes malè aliquando tractare. Prima est, quod homines licet indocti reos se diuinæ maiestatis fecerunt, quod quem deum aliqua ex parte intelligerent (nam per ea quæ videmus, facile in cognitionem venimus eorum quæ non videntur à nobis. Cæli siquidem enarrant gloriam dei, & opera manuum eius annuntiant firmamentum) neglexerunt: doctiores vero quod pro comperto habentes, quicquid moueatur, ab alio moueri, neque infinitum esse processum: aliquid tandem immobile confiteri debuerunt, qui deus est: præterea cum nihil à seipso generetur, ad eam denique causam deuenire, quæ increata & immobilis alia omnia moueat & generet. Per hos itaque naturæ igniculos cum aliqua deum intelligerent, tantum absuit vt studio eius cognitionem auerent aut indagarent, vt alios sibi deos temere fingerent, & creatis (vt inquit Apostolus) diuinum honorem tribuerent creatori neglecto. vnde secundæ causæ aditus est factus, vt virtutis scilicet autore & duce repudiato, omni genere vitiorum contaminari merito plectantur: id quod in contrarium recidisset, si prælucentibus naturæ facibus, verum deum requisissent. tantam enim illius numinis maiestatem vimque cognouissent, vt pro suis quisque viribus ipsum coluissent, maximæque pietate profecuti essent, atque ita semper propitium (vt pridem quandoque) sensissent, quem nunc iratum experiantur, experique sæpe enim iam à principio mortales fructum bonorum quæ parauerat edideratque deus ceperint, & immemores aut nullam gratiam habuerint, aut in indignos transtulerint, quid mirum, si cuius bona sentire noluerunt, mala tandem experiantur?

Acerentur distinguerenturque mortales. Sed & quos amat deus tanquam filios statim corrigit, ita ut bonorum hic animos leniter expurget, malos in grauiore pœna referuet. Timentibus enim deum omnia cooperantur in bonum, seueritate siquidem diuina admonentur, à qua ceteri puniuntur. Sed quantumuis ab iniuriis conflentur Christiani, tribus potissimum causis persuadentur nullo vnquam affici detrimento. primo quia cum se peregrinos in terris agere credant, quo citius vitam cum morte commutantes, ad veram patriam peruenerint, eo magis secum feliciter autumant, ut qui ad mortem cruciatibusque distracti canere solent. Respice anima mea in requiẽ tuã, quoniam deus benefecit tibi. Deinde quicquid interea perpetiuntur, ascribitur illis à deo inter vera certaque merita. Postremo in his malis tantum abest ut Christiani perturbentur, ut ex his fiduciam maiorem & quasi arrabona accipiant promissorum bonorum, cum eade recognoscant à sacris vatibus tanto prius tempore prædicta. vnde vestra sunt omnia hæc mala. Si verò (ut dicitatis) nostra culpa sciantur, admira patientiam vestram, qui tam ingratos colatis & iniquos. debuerant illi egregiam erga vos operam nauare, & beneficentiores esse, vos iam dudum sibi, quasi suos asserentes comprehendere, ut inuidia simul & dolore destituti Christiani disfrumperent, nedum seorsum ab illis vos seiuergere, expertesque facere nostrorum demeritorum.

⁵⁴ Sed alio quoque iniuriarum titulo postulamus, & infructuosi in negotiis dicimur. quo pacto homines vobiscum degentes, eiusdem victus, habitus, instructus, eiusdem ad vitam necessitatis? neque enim ⁵⁵ Brachmanarum, aut ⁵⁶ Indorum gymnosophistæ sumus, syluicolæ & exules vitæ. Meminimus gratiam nos debere domino Deo creatori, nullum fructum operum eius repudiamus. planè temperamus, ne ultra modum aut perperam vtamur. Itaque non sine foro, non sine macello, non sine balneis, tabernis, officinis, ⁵⁷ stabulis, nundinis vestris, cæterisque commerciis cohabitamus in hoc seculo. nauigamus & nos vobiscum & ⁵⁸ militamus, & rusticamur, & mercamur, proinde miscemus artes, opera nostra publicamus vsui vestro. Quomodo infructuosi videamur negotiis vestris, cum quibus, & de quibus viuimus, non scio. Sed si cerimonias tuas non frequento, attamen & illa die hominum, non laur diluculo ⁵⁹ Saturnalibus, ne & noctem & diem perdam: attamen laur honesta hora & salubri, quæ mihi & calorem & sanguinem feruet, ⁶⁰ rigere & pallere post lauacrum mortuus possum. ⁶¹ Non in publico liberalibus discumbo, quod bestiarum suprema cœnantibus mos est: attamen ubi ubi de copiis tuis ceno, ⁶² non emo capiti coronam. quid tua interest, emptis nihilo minus floribus quomodo vtar? puto gratius esse liberis, & solutis, & vndique vagis. Sed & si in coronam coactis, nos coronam naribus nouimus, viderint qui per capillum odorantur. Spectaculis non conuenimus: quæ tamen apud illos coetus venduntur, si desiderauero liberius de propriis locis sumantur. Thura planè non emimus. Si Arabiæ queruntur, ⁶³ sciant Sabæi pluris & carioris suas merces Christianis sepeliendis profigari, quàm diis fumigandis. Certè, iniquitis, templorum vectigalia quotidie decoquant, stipes quotusquisque iam iactat. non enim sufficimus & hominibus & ⁶⁴ Deis vestris mendicantibus opem ferre, nec putamus aliis quam petentibus impertendum. Denique porrigat manum Iupiter, & accipiat, cum interim plus nostra misericordia infumit vicitim, quàm vestra religio templatim. Sed cætera vectigalia gratias Christianis agunt ex fide dependentibus debitum, qua alieno fraudando abstinemus: C vt si in eatur quantum vectigalibus pereat fraude & ⁶⁵ mendacio vestrarum professionum, facile ratio haberi possit, vnus speciei querela compensata pro commodo cæterarum rationum.

Contra maximas huc vsque calumnias disputatum est à Septimio, læsæ & diuinæ & humanæ maiestatis, quorum reatus morte mulctari solet. quæ restant vulgares penitus sunt, & ex odij abundantia ab infima indigentique plebe in Christianos profusa, deriuantur sanè ex eodem fonte immutata religionis. nam cum Christiana lex ita componat animos hominum, ut omnia cum virtute peragant, necesse erat ut eius sectatores in multis rebus aliorum viuendi ratione dissentirent. cum itaque Christiani homines immodestos quosdam mores exui haud ita frequentes tabernis, balneis officinisque vterentur, iudiciorumque cõtentiones summopere deuitarent, factum est ut apud multitudinem genus hominum appellerentur non modo extraneum, sed inutile quidem & nullius inter homines vsus, ut à quibus nihil compendij aut lucris sperari posset. Quæ maxima quidem iniuria est contra ciues. Nati enim ea cõditiõne sumus omnes, ut non modo nobis, sed aliis etiam prodesse debeamus. Tertull. igitur ut ab hac quoque calumnia Christianos liberet, quam immeritò talia de Christianis iactentur ostendit à simili potissimum, & à dissimili reprobandis auaritiã simul & ineptias plebis. Nam si, inquit, Christiani aliqua oceani insula quomodo gens illa superstitionissima Brachmanarum incolerent seorsum ab aliis hominibus, aut in syluis velut Indorum philosophi gymnosophistæ relegati viuerent, poterant aliquo modo infructuositate accersiri: verum cum eadem loca, eundem cultum, easdem vitæ necessitates prosequantur, vobiscum eadem munia obeuntes, non video cur eius nominis insimulari possint, nisi fortè in epularum balnearumque ratione modum tempusque legitimum seruare, vitareque luxuriam, reponatur in culpa. Quid ergo mi-

A Reipublicæ calamitas accidere potest, quàm amissio ciuium & solitudo, quod ex offensione belli, aut aliqua pestilentia intelligi potest, aut quacunq; ciuili discordia, vbi optimi ciues aut periclitantur, aut tolluntur è medio: perinde ac omnibus locis eueniebat, in quibus Christiani exagitabantur, quam rem secum Tertull. reputans: Vestra, inquit, Romani ridicula charitas est in Reipublicam, quæ minimo damno infimæ plebis commota, quod maximum est & verum detrimentum negligit, damnatio scilicet & diuexatio optimorum virorum, quam quoties Christianos damnatis exercetis. Tunc enim Reipublicam iustis optimisque ciuib; orbatis, quod faciliè vobis per inductionem persuaderi potest, quam de vestris actibus eruam à vestris iudices sententijs, quibus elogia tituliq; nocentum quos in custodijs continetis, definitis atq; vltimam manum imponitis. Si igitur quum à vobis scelerati recensentur, neque Christianos inter scarios & homicidas, neque inter mantularios & fures crumenarumq; attractatores, neque inter sacrilegos, neque inter id genus facinorosos homines, deprehenditis (tales enim inter nos non admittimus) patet nos esse innocentes, atque adeo iniuste & cum maximo Reipublicæ damno damnari. Quod si tamen inter scelestos vestri generis homines, quorum ea multitudo est, vt refertur carcer aestuare videatur, & fodinæ metallorum inspirare, de quibus etiam bestia saginantur: & munerarij, id est ciues illi qui spectacula populo adunt, greges sibi parant ad cuiusmodi munera: Christiani quoque homines annumerantur, ij nullo alio titulo damnantur, quàm quod Christiani sunt. nam si quo præterea eulogio insignirentur, vt furti, & homicidij, iam Christiani non sunt, neque cuiusmodi homines in talem amplius sectam recensentur.

⁵⁹⁷ Nos ergo soli innocentes. Quid mirum si necesse est? Enimvero necesse est, innocentiam à deo edocti, & perfecte eam nouimus, vt à perfecto magistro reuelatam, & fideliter custodimus, vt ab in contemptibili dispectore mandatam. Vobis autem humana æstimatio innocentiam tradidit, humana item dominatio imperauit, inde nec plenæ, nec adeo timendæ estis disciplinæ ad innocentia veritatem. Tanta est prudentia hominis ad demonstrandum bonum, quanta autoritas ad exigendum, tam illa falli facilis, quàm ista contemni. Atque adeo quid plenius, dicere non occides? an docere ne irascaris quidem? Quid perfectius, prohibere adulterium, an etiam ab oculorum solitaria concupiscentia arcere? Quid eruditius, de maleficio, an & de maliloquio interdiceret? Quid instructius, iniuriam non permittere, an nec vicem iniuriæ sinere? dum tamen sciat ipsas quoque leges vestras quæ videntur ad innocentiam pergere de diuina lege vt antiquioris formæ mutatas, ⁵⁹⁸ Diximus iam de Mofi ætate. Sed quanta autoritas legum humanarum? quum illas etsi euadere homini contingat, & plerunq; in admisis delictis, & aliquando contemneret ex voluntate uel necessitate delinquendi, recogitata etiam breuitate supplicij cuiuslibet, non tamen vltra mortem remansuri? ⁵⁹⁹ Sic & Epicurus omnem cruciatum dolorumq; deprecia, modicum quidem contemptibilem pronunciando, magnum verò non diuturnum. Enimvero nos qui sub deo omnium speculatore dispungimur, quique æternam ab eo pœnam prouidemus, merito soli innocentia occurrimus, & ⁶⁰⁰ pro scientia plenitudine, & pro latebrarum difficultate, & pro magnitudine cruciatu non diuturni, verum sempiterni, eum timentes quem timere debet & ipse, qui timentes iudicat, deum non proconsulem timentes.

C Symperasma sanè probabile. nam si qui carent scelere, sunt innocentes, Christiani vt ex vestris actibus probatum est, sceleribus carent; sunt ergo innocentes: id quod nemini mirum videri debet, imò aliter fieri non posse, si autorem innocentia nostræ disciplinæque rationem contemplatus cum aliarum gentium legislatoribus conferat. Deus enim præceptor noster est, qui quum olim alloquutus sit maiores nostros per prophetas, nouissimè loquutus est nobis in filio, qui sanè talis est, vt à discipulis sectatoribusque suis duo illa, quæ potissimum in vnaquaque methodo desiderantur, de se maxime probet, vt perfecta scilicet sint & vera quæ doceat. Nihil enim non perfectum à deo manat, ac eius autoritatis vt contemni non possit. Quid enim aut latere deum potest, aut viribus eius resistere? vobis autem leges innocentia præscriperunt homines, quorum iudicium & autoritas ea est, vt illud facile falli possit, hæc autem negligi. Sed verba nunc nostrorum dogmatum perpendantur, quæ Christus non in tabulis lapideis ceratilis, sed in pectoribus nostris inuisit tanta virtute prædita, vt commenta omnia humana, quibus philosphia mores animorum concinnari studeat, longè superauerit. Fingunt illa quidem studiosum hominum, Christus verò præstat, non modo enim ille facinora damnat, aut voluntatem in scelera pronam, sed motus ipsos naturales non necessarios statim refecat, ita vt homo per Christum renatus, seipsum abneget. Vestris siquidem legibus cauetur, ne homicidium committatur, Christianis verò præceptis, vt ne irascamur quidem. At quid plenius absolutiusque est dicere, non occides, an ne irascaris quidem? nimirum & illud perfectius, oculos à sua voluptate continere, quàm adulterium cohibere: atque ita de singulis. Sed & vos obiter illud recognoscite, quascunq; leges innocentia sanxistis, ab exemplari diuinæ legis esse mutatas: vt quum de Mose agebamus, intelligi potuit: nunc verò pœna neglectæ legis vtrinque expendatur, cuius sanè metu continentur homines plerunq; in ordine. Leges enim humanæ earumque ministri paucos ex his qui eas non feruent

A mittebat, Si per genium licebit. & in carcere gallinaco fecit Esculapio. In qua re non possum satis admirari & hominis & eius dei inconstantiam: ille quum deos nullos esse diceret, Esculapio tamen sacrificauit: hic sapientem iudicauit, qui sua negaret numina.

In quantum odio flagrat veritas, in tantum qui eam ex fide præstat, offendit. Qui autem adulterat & affectat, hoc maximè nomine gratiam pangit apud insectatores veritatis, quæ illusores & corruptores. Mimicè philosophi affectant veritatem, & affectando corrumpunt, vt qui gloriam captant. Christiani eam necessariò appetunt, & integrè præstant, vt qui salutem suam curant, adeò neque de conscientia, neque de disciplina, vt putatis, æquamur.

De eadem fidelia (vt aiunt) duos nunc Tertullianus parietes dealbat. Dum enim opponit quæ sit inter Christianos & philosophos differentia, rationem quoque assignat, quamobrem alteros gentes ament, alteros tanto odio persequantur. Vetus quippe adagium est, Veritas odium parit: ita à contrario hypocrisis beneuolentiam, apud eos maximè qui voluptatibus implicati veritatem insectantur. Hanc itaque Christiani quum necessariò inquirant, ac pro viribus fideliter præsent, id est *ὑπεραγωνίαν*, neque dissimulent vilo modo, vt qui ex ea salutem sibi finem proposuerint: Philosophi contra veritatem tantisper eurent, quantum ad gloriam assequendam faciat, quo sine proposito necesse habent à veritatis tenore in gratiam hominum declinare: manifestum sit, quamobrem Christianos plerique hominum fugitent. Accedit etiam talem esse rationem philosophorum, vt quum videantur affectare veritatem, eo nomine & causa maiorem sibi gratiam conciliant apud homines, quam ij qui liberè illudunt atque corrumpunt. Veritatis igitur illi nomine abutentes, veluti mimi aliter re ipsa se habent. Quocirca alia est conscientia Christiano, alia philosopho: & quum in fine vterque maximè differat, ditata quoque disciplinam necesse est.

⁵⁷⁶ Quid enim Thales ille princeps physicorum sciscitanti Cræso de diuinitate certum renunciauit, commeatus deliberandi sæpè frustratus? Deum quilibet opifex Christianus & inuenit, & ostendit, & exinde totum quod à Deo quæritur, re quoque assignat: ⁵⁷⁷ licet Plato asserat factitorem vniuersitatis, neque inueniri facilem, & inuentum enarrari in omnes difficilem. ⁵⁷⁸ Cæterum si de pudicitia prouocemus, lego partem sententiæ Atticæ in Socratem corruptorem adolescentium pronunciatam. Sexum nec fœmineum mutat Christianus. ⁵⁷⁹ Noui & Phrynen meretricem Diogenis supra recubantis ardorem subantem. ⁵⁸⁰ Audio & quendam Speusippum de Platonis schola in adulterio periisse. Christianus vxori suæ soli masculus nascitur. ⁵⁸¹ Democritus excæcando semetipsum, quod mulieres sine concupiscentia aspicere non possêt, & doleret, si non esset potitus, incontinentiam emendatione profiteretur. At Christianus saluis oculis fœminam videt, animo aduersus libidinem cæcus est. Si de probitate defendam, ecce lutulentis pedibus ⁵⁸² Diogenes superbos Platonis thoros alia superbia deculcat: Christianus nec in pauperem superbit. Si de modestia certem, ⁵⁸³ ecce pythagoras apud Thyrios, Zeno apud Prienenfes tyrannidem affectant: Christianus vero nec adilitatem. Si de æquanimitate congregiar, ⁵⁸⁴ Lycurgus apocarteresin optauit, quod leges eius Lacones emendassent: Christianus etiam damnatus gratias agit. Si de fide comparem, Anaxagoras depositum hostibus denegauit: Christianus etiam extra fidelis vocatur. Si de simplicitate consistam, ⁵⁸⁵ Aristoteles familiarem suum Hermiam turpiter loco excedere fecit: Christianus nec inimicum suum lædit. Idem Aristoteles tam turpiter Alexandro regendo potius adulatur, quàm ⁵⁸⁶ Plato à Dionysio ventris gratia venditatur. ⁵⁸⁷ Aristippus in purpura sub magna grauitatis superficiei nepotatur. & ⁵⁸⁸ Hippias dum ciuitati insidias disponit, occiditur. hoc pro suis omni atrocitate dissipatis, nemo vnquam Christianus tentauit.

Post totius summæ breuem comparationem ad partes descendit & quid primò differat in theologia, quæ totius philosophiæ scopus est & finis, disciplina philosophorum à Christiana exemplo Thaletis demonstrat, nihil enim philosophi de deo certi profertre ausi sunt, vix per negationem edocentes quod cum affirmatione vulgaris quilibet Christianus monstrare potest. Deinde partes eius philosophiæ, quæ ad mores pertinet, examinans, exemplis per virtutis capita productis admonet, quam negligentiores semper illi fuerint & incontinentiores, quàm Christiani, qui multò arctioribus circumstantiis virtutum circumscriptibentes sibi melius imperare, atque affectus omnes sedare didicerunt.

⁵⁸⁹ Sed dicet aliquis, etiam de nostris excedere quosdam à regula disciplinæ, desinunt tum Christiani haberi penes nos, philosophi vero illi cum talibus factis in nomine & in honore sapientiæ perseuerant. Quid adeo simile philosophus & Christianus, Græ-

ciae discipulus & Coeli? famae negociator & vitae? verborum & factorum operator? rerum D
 edicator & destructor? amicus & inimicus erroris? veritatis interpolator & integra-
 XLVII. tor? furator eius & custos. [190 Antiquior omnibus ni fallor? & hoc mihi proficit antiqui-
 tas praestructa diuinae litteraturae, quo facile credatur thesaurum eam fuisse posteriori cui-
 que sapientiae. Et si non onus iam voluminis temperarem, etiam excurrerem in hanc quo-
 que probationem. Quis poetarum, quis sophistarum, qui non omnino de prophetarum
 fonte potauerit? inde igitur philosophi sitim ingenij sui rigauerunt, ut quae de nostris ha-
 bent, ea nos coparent illis. [191 inde opinor & a quibusdam philosophia quoque ciecta est,
 à Thebanis dico, à Spartiatis, & Argiuis, dum nostra conantur, & homines gloriae (ut dixi-
 mus) & eloquentiae solius libidinosi, si quid in sanctis scripturis offenderunt digestis,
 pro instituto curiositatis ad propria opera verterunt, neque satis credentes diuina esse,
 quo minus interpolarent, neque satis intelligentes, ut adhuc tunc subnubila, etiam ipsis
 Iudaicis obumbrata quorum propria videbantur. Nam & si qua simplicitas erat veritatis,
 eo magis scrupulositas humana fidem aspernata mutabat, per quod incertum miscuerunt
 etiam quod inuenerant certum. Inuentum enim solummodo Deum non ut inuen-
 rant, disputauerunt, [192 ut & de qualitate & de natura eius & de sede disceptent. Alij in-
 corporalem asseuerant, alij corporalem ut tam Platonici quam Stoici: alij ex atomis, alij
 ex numeris, sicut Epicurus & Pythagoras, alij ex igne, qualiter Heracleto visum est. Et
 [193 platonici quidem curantem rerum; contra Epicurei ociofum & inexercitum, & vrita-
 dixerim, neminem humanis rebus; positum vero extra mundum Stoici, qui figuli modo
 extrinsecus torqueat molem hanc; intra mundum Platonici, qui gubernatoris exemplo
 intra illud maneat, quod regat. [194 Sic & de ipso mundo natus innatusve sit, decessurus
 mansurusve sit, variant. [195 Sic & de animae statu, quam alij diuinam & aeternam, alij dis-
 solubilem contendunt, ut quis sensit, ita intulit aut reformauit. Nec mirum si vetus in-
 strumentum ingenia philosophorum interuerterunt. Ex [196 horum semine & nostram
 hanc nouitiolam paraturam viri quidam suis opinionibus ad philosophicas sententias
 adulterauerunt, & de vna via obliquos multos trames & inextricabiles sciderunt. Quod
 ideo suggesterim, ne cui nota varietas sectae huius, in hoc quoque nos philosophis ad-
 quare videatur & ex varietate defensionum iudicet veritatem.

Ex necessaria anthyphora propositum magis suum corroborat, nam obicere statim aliquis po-
 terat, non ideo dissimilem esse philosophum à Christiano, quia nonnulli ex philosophis temperantiam
 aut probitatem quam tradunt seruare nequieverint: nam & hoc ipsum in secta etiam Christiana euenit,
 ut fiant apostatae. Verum hoc, inquit, est, sed ratio diuersa succedit. Philosophus enim licet aberrare,
 eius nominis auctoritatem non amittit. Diogenes enim Zene & Aristoteles inter principes philosopho-
 rum nihilominus habentur, Christianus vero simulac à disciplina declinat, ex albo Christianorum ere-
 ditur: neque villo modo eo dignatur nomine aut censu. Sed definitas rei partes percurramus, iam pro-
 fecto patebit, quam non possint inter se comparari. Discipulus nempe Graeciae & hominum philoso-
 phus est, at Christianus caeli & dei philosophus totum se ad famam comparandam dirigit, Christi-
 anus ut honeste viuat: ille verbo tenus laudabilis, hic etiam factis: ille suis placitis religione sublata ne-
 sciens principibus seruire coniurat contra res humanas dissipatque concilia, huic nihil est antiquius
 quam mutua charitate omnia simul deuincta conseruare, alter porro quum in vniuersa natura prou-
 dentiam videat, suis tamen sophismatis in errore versari contendit, alter sua simplicitate errorem quam
 maximè potest abigit à se: alter interpolat fucòque veritatem commendat, id est elegancia tantum ver-
 borum & syllogismis, alter exprimit ipsa re. Praeter haec tantum philosophus à Christiano differt, quan-
 tum is qui furatur & veritatem quasi precario tenet, ab eo qui suo antiquo iure ac mancipio tempo-
 possedit. Omnia siquidem Moscos gesta & scripta, aliorum monumentis praecedunt, ut nemini de-
 bium sit, illa fuisse fontem, vnde posteriores naturali discendi studio satisfaciens praecipua sapientia
 elicerent. Quam rem si longius, non tam apologia quam volumem ipsum ad iustam magnitudinem
 congestum euagari posset, facile comprobarem. Praeoccupatione tamen hac summam percurrit can-
 rem Tertullianus. Quis enim est, inquit, poetarum sophistarumve qui prophetarum nostrorum com-
 mentaria non legerit? quanto magis philosophi, qui pro rerum inuestigatione totum orbem tem-
 perarunt peragrarunt antiquissima omnium monumenta perscrutati. Atqui vnde originem mundi, cogi-
 tionem dei animorumque & aliarum rerum notitiam commodius accipere potuerunt, quam ex He-
 braea gente? ita nimirum hoc illi sibi vsurparunt, ut iam comparatio quaecunque ea sit, non ali-
 de prodeat, quam quòd nostra recognoscuntur in illis, qui dum crederent de stercore gemmas
 bi eruere, erutas potius gemmas suo lenocinio deturparunt, ita ut nonnulli populi videntes tali phi-
 losophia homines, à cultu deorum, id est à fundamento omnium virtutum auerti, scholas illorum cre-
 cerint, neque id mirum, si eorum rationem secum quisque reuoluat. Homines enim ij fuerunt, quorum
 plerique gloriae tantum studentes sibi fecisse videbantur, si quae alioqui sacra, sed ab inconditis
 quadam

A quadam & indiligenti curiositate digesta, sua elegancia veluti mangones oblinirent, quando nec illa satis crederent, neque intelligerent, vt quæ sublimia eo quoque tempore essent, vt nunc vel ipsis Iudæis, quibus scripta viderentur obscura. Fecit etiam vt homines curiosi illa maiori ex parte commutarent simplicitas quædam, qua tota sacrascriptura deducitur, ignari omnia illic à spiritu sancto dictata referri & quidem rethorica lex præscribit, vt in dictatis recitandis pura sit simplexque oratio, neque vllum figuræ genus interponatur: licet simpliciter etiam de Deo tanquam manifeste loquatur, de condito orbe, & de animorum immortalitate, in quibus philosophi non contenti quod sit quicque nouisse, dum volunt propter quid illud inuestigare, mentes omnium perturbant: quemadmodum videre est in his opinionibus rerum quæ diuinum quid præ se ferunt: tam illæ diuersæ sunt inter se, quam incertæ & inutiles. quod à simili quoque confirmatur. Quid enim, inquit, mirum tam longo intercedente tempore, si homines suis commentis vetus instrumentum confuderunt, quum & nostra hac tempestate illud quod nouum nobis paruimus suis sophismatis in plures hæreses scindere conentur, dum de carne Christi disputant, an ægritudinibus obnoxia, an phantasma fuerit: num illi cum patre æqua potestas, atque alia eiusmodi, quæ instigante diabolo homines humanæ sapientia proponunt, vt his disceptationibus permixta veritatis simplicitas inter fabulosa scripta connumeretur, & fides infringatur.

Expedite autem præscribimus adulteris nostris, illam esse regulam veritatis quæ veniata Christo, ⁵⁹⁷ transmissa per comites ipsius, quibus aliquanto posteriores diuersi isti commentatores probabuntur. Omnia aduersus veritatem de ipsa veritate constructa sunt, operantibus æmulationem istam spiritibus erroris. Ab iis adulteria huiusmodi fatalis disciplinæ suborta, ab his quædam etiam fabulæ immixtæ, quæ diffinitudine fidem infirmarent veritatis, ⁵⁹⁸ vel eam sibi potius euincerent: vt quis ideo non putet Christianis credendum, quia nec poëtis, nec philosophis. Vel ideo magis poëtis & philosophis existimet credendum, quia non Christianis. Itaque & ridemur Deum prædicantes iudicaturum. Sic enim & poëtæ & philosophi ⁵⁹⁹ tribunal apud inferos ponunt. Si gehennam comminemur, quæ est ignis arcani subterraneus ad pœnam thesaurus, proinde decachinnamur. ⁶⁰⁰ Sic enim & Pyriphlegethon apud mortuos annis est. Et si ⁶⁰¹ paradysum nominemus, locum diuinæ amenitatis recipiendis sanctorum spiritibus destinatum, maceria quadam igneæ illius Zonæ à notitia orbis communis segregatum, ⁶⁰² Elysijs campi fidem igneæ illius Zonæ à notitia orbis communis segregatum, ⁶⁰² Elysijs campi fidem igneæ illius Zonæ à notitia orbis communis segregatum, aut poëtis tam consimilia? non nisi de nostris sacramentis, si de nostris sacramentis vt de prioribus. Ergo fideliora sunt nostra, magisque credenda, quorum imagines quoque fidem inueniunt. Si de suis sensibus, iam erga sacramenta nostra imagines posteriorum habebuntur, quod rerum forma non sustinet. nunquam enim corpus umbra, aut veritatem imago præcedit. ⁶⁰⁴ Age iam si qui philosophus affirmet, vt ait ⁶⁰⁵ Laberius, de sententia ⁶⁰⁶ Pythagoræ, hominem fieri ex mulo, colubrum ex muliere, & in eam opinionem omnia argumenta eloquij virtute distorsit, nonne consensum mouebit, & fidem infiget etiam ab animalibus abstinenti? propterea persuasum quis hoc habeat, ne fortè bubulam de aliquo proauo suo obsonet. At enim Christianus si de homine hominem, ⁶⁰⁷ ipsumque de Caio Caium reducere repromittat, lapidibus magis, nec saltem cædibus à populo exigitur. Si quæcunque ratio præest animarum humanarum recipiendarum in corpora, cur non in eandem substantiam redeant, quum hoc sit restitui, id esse quod fuerat? iam non ipse sunt quæ fuerant, quia non potuerunt esse quod non erant, nisi desinant esse quod fuerant. Multis etiam locis ex ocio opus erit, si velimus ad hanc partem lasciuire. Quis inquam bestiam reformari vidit? Sed de nostra magis defensione, qui proponimus, multo vtique dignius, credi hominem ex homine reiditurum, quemlibet pro quolibet, dum hominem. ⁶⁰⁸ Vt eadem qualitas animæ in eandem restauretur conditionem, & si non effigiem. Certe quia ratio restitutionis destinatio iudicij est, eo quod omnino de iudicio dei pati debent, necessario idem ipse qui fuerat exhibebitur, vt boni seu contrarij meriti iudicium à deo referat. Ideoque representabuntur, & corpora, ⁶⁰⁹ quia neque pati quicquam potest anima sola sine stabili materia, id est carne: & quod omnino de iudicio Dei pati debent animæ non sine carne meruerunt, intra quam omnia egerunt.

Edictum omnibus ecclesijs proponendum. Sed ne quis inquit, hac in varietate veritatis adulterate confusus verè sibi videatur suas instructiones defendere, illud pro comperto habeat, Christianorum ecclesiam nullam aliam regulam veritatis admittere, quam quæ à Christo nobis est per suos discipulos tradita, à quibus istos hæresarchas & tempore & scientia posteriores aberrare docebimus, cum aduersus Marcionem, Hermogenem, Praxeam, & alios stylum perstringemus. V E L I D E O magis poëtis.

ULLIAN
 orationibus
 AMELI
 A V
 16.

Math. 25

Math. 5.

Gen. 2.

X L V I I I.

Correctio. Laborat spiritus erroris, ut in quibus poëta, philosophi Christianique conueniunt, eadem D
 aestimatione accipiantur. Succedit hoc cumulate, tanto plerique odio in Christianos feruntur, qui-
 liber scriptor modo Christianus non sit, magis probatur, quam si Christianus eadem ratione referat
 probabiliori. Nam si de vniuersali illo iudicio, quando iudicabit Christus humanum genus, memi-
 nerimus: si infernum ignis fornacem, in quo scelerati distorquentur, prædicemus: si contra paradysum
 locum beatis sanctisque destinatum, ignea spe munitum proferamus in medium, multo omnia hæc de-
 locum beatis sanctisque gentes, magis quam id genus multa quæ apud alios auctores lectitantes decan-
 tant: quasi hæc de suis sensibus philosophi habeant tanquam priores, nos vero tanquam posteriores
 imitemur illos, verum quanto nostra monumenta antiquiora sunt illis, tanto maiorem fidem cuique
 facere deberent. nisi forte ita sese res habeat, ut umbra potius quam corpus esse possit, & exemplaria
 præsentent veris rebus. Sed præcipue mortuorum resurrectionem subannant, quasi tale mysterium pe-
 reorum, quam Laberius vester tanto verborum apparatu exornat, affirmans homines ex mulo aut ex
 boue fieri, & è contra, ita ut cauendum sit, ne dum quis animalium carne vescatur, de proauo suo
 medat, nonne magis à vero distare videtur, quam quemadmodum Christiani dicunt, hominem reponi
 ex homine: Et de Caio, verbi causa, eundem Caium refici: ideo tamen Pythagorici celebrantur, Chri-
 stiani lapidibus (si non etiam cadibus) expetuntur. At si animas hinc illuc reciprocare libenter auditis,
 nonne facilius concedere debetis, ut in eadem substantiam restituatur: id verò cur in corporibus ma-
 gis absurdum videri potest, quam in ipsis animis, & quæ magis conuenientia repromittant. Nam quum
 ante erat, quum noua forma inducitur. & quod semel factum conceditis, iterum fieri quid mirum? Sed
 si velimus totam hanc sententiam Pythagoræ luxuriante oratione explicare, quam fallum sit, ut quis
 possit in aliquam temere bestiam transformari, multis argumentorum locis maioriq; ocio opus sit.
 Sed hæc alij, nos de nostris placitis, ut verioribus & quæ magis conuenientia repromittant. Nam quum
 ad thronum dei omnes cogendi sint, ut ratione quisque suarum actionum reddita mercedem suam re-
 cipiat, ratio videtur exigere, ut corporum resurrectio præcedat, ut in quo velut instrumento operata
 est anima iudicetur. Altera est etiam causa, à posterioribus theologis damnata, merito fortasse, sed idcirco
 Tertulliani scripta refugienda non censeo, tanquam ab orthodoxa fide aliena. Eo siquidem tempore
 quum fides Christiana ita exagaretur, ut radices altius adigere non posset, in his tantum quæ maxima
 erant occupabatur, neque se vndique expolire, aut omnes suas partes perscrutari poterat: vnde scriptum
 factum est, ut cum his quæ pro certis non erant determinata, naturalem philosophiam coniungere
 non vereretur. Quæ quum animam expertem ponat iniuriarum, & pœna sceleribus puniendis constituta
 sit, necessarium videbatur, ut suæ illi priori materiæ copularetur ad sensum doloris referendum.

Sed quo modo, inquis, dissoluta materia exhiberi potest? Considera temetipsum ò
 homo, & fidem rei inuenies. Recogita quid fueris, antequam esses, & utique nihil. meminif-
 ses enim si quid fuisses. Qui ergo nihil fueras prius quam esses, ⁶¹⁰ idem nihil factus quum
 esse desisses: cur non possis esse rursus de nihilo eiusdem authoris voluntate, qui te voluit
 esse de nihilo? Quid noui tibi eueniet? qui non eras, factus es: quum iterum non eris, fies.
 Redde si potes rationem quæ factus es, & tunc require qua fies. Et tamen facilius utique
 fies, quod fuisti aliquando, quia æquè non difficile factus es quod nunquam fuisti aliquan-
 do. Dubitatur credo de dei viribus, qui tantum corpus hoc mundi de eo quod non fuerat
 non minus quam de morte vacationis & inanitatis imposuit animatum spiritu omnium
 animarum animatore, signatum & ipsum humanæ resurrectionis exemplum in testimo-
 nium vobis. Lux quotidie interfecta resplendet, & tenebræ pari vice decedendo succedunt,
 sidera defuncta viuiscunt, tempora ubi finiuntur, incipiunt, fructus consummantur
 & redeunt. Certè femina non nisi corrupta & dissoluta fecundius surgunt, omnia pe-
 reundo seruantur, omnia de interitu reformantur. Tu homo tantum nomen, ⁶¹¹ si intelli-
 gas te, vel de titulo Pythiæ discens, dominus omnium morientium & resurgentium, ad
 hoc morieris, ut percas? Vbicunque resolutus fueris, quæcunque te materia destru-
 xerit, hauserit, aboleuerit, in nihilum prodegerit, reddet te. Eius est nihilum ipsum,
 cuius & totum.

Argumenta hæc à naturalibus rebus sumpta, quibus insinuare corporum restitutionem Tertullianus
 conatur, videbuntur iis qui in fidei Christianæ basi iam resident, aut nulla esse aut friuola: sed ij memo-
 nerint quibus cum res agitur, esse gentes plerisque Epicureas, quæ tantum aberant ut robustissimum ce-
 bum conficerent, ut vix fidei nostræ lac exurgerent. paulatim itaque procedendum fuit, & quæ compara-
 ri aliqui non possunt, in comparationem committere, ut fides apud ignaros mysteriorum dei, aliquo
 rationis inuolucro protenderetur. Si ergo, inquit, tuam priorem conditionem animaduertas, me-
 reque tecum reuoluas, nihil fuisse prius quam factus es, multo facilius esse putabis, postquam reuo-
 lutus es, iterum ut prodeas in vitam. Neque tu mihi obicias, Sol & homo faciunt hominem,
 & c. nam qua tu es, non à proximis causis sumo, sed ad primum autorem te reuoco, qui & solem & ho-
 minem

Aminum seminarium fecit, & naturæ chaos illud almo suo spiritu non tantum ab inanitate vindicauit, sed & animauit etiam: postremo suo tempore mortuus ipsum sibi corpus excitauit ad vitam, ut proposito nobis tali testimonio, spem certam ex tantis mortuorum primitiis amplecteremur, habitum ex priuatione posse reponi. Quod si de vestri Epicuri sententia solem igneque cælestes quotidie extingui & accendi naturali quodam concursu putatis: quid adeo mirum, si idem nobis quoque euenturum ex voluntate authoris ipsius naturæ dicamus, apud quam multo quidem minoris sunt fructus, quos per anni tēpestates terra ex corruptione feminis excitat pulchriores, quam cuius causa illi sunt: homo qui quidem vel testimonio vestri Apollinis dominus omnium sit, haud verisimile est, ut ille hac prærogatiua defraudetur, atque ita pereat, vt non suo tempore resurgat.

Ergo, inquitis, semper moriendum erit, & semper resurgendum. Si ita rerum dominus destinasset, ingratum experieris conditionis tuæ legem. At nunc non aliter destinauit quam prædicauit. Quæ ratio vniuersitatem ex diuersitate composuit, ut omnia æmulis substantiis sub vnitatem constarent ex vacuo & solido, ex animali & inanimato, ex comprehensibili & incomprehensibili, ex luce & tenebris, ex ipsa vita & morte: eadem æuum quoque ita destinata ac distincta conditione conferuit, ut prima hæc pars ab exordio rerum quam incolimus, temporali ætate ad fidem defluat: sequens verò quam expectamus, in infinitam æternitatem propagetur. Quum ergo finis & limes medius, qui interhiat adfuerit, ut etiam mundi ipsius species transferatur æque temporalis, quæ illi dispositioni æternitatis aulae vice oppansa est: tunc restituetur omne humanum genus ad expungendum quod in isto æuo boni seu mali meruit, & exinde pendendum immensam æternitatis perpetuitatem. Ideoque nec mors iam, nec rursus ac rursus resurrectio, sed erimus iidem qui nunc, nec alij post. Dei quidem cultores apud Deum semper, superinduti substantia propria æternitatis. Profani verò & qui non integri ad Deum, in pœna æque iugis ignis, habentis ex ipsa natura eius diuinam scilicet subministratiōnem incorruptibilitatis. Nouerunt & philosophi diuersitatem arcani & publici ignis: ita longè alius est qui vsui humano, alius qui iudicio Dei apparet, siue de cælo fulmina stringens, siue de terra per vertices montium eructans. Non enim absumit quod exurit, sed dum erogat, reparat: adeo manent montes semper ardentes, & qui de cælo tangitur, saluus est, ut nullo iam igni decinerescat. & hoc erit testimonium ignis æterni, hoc exemplum iugis iudicij, pœnam nutrientis: Montes vruntur & durant, quid nocentes & Dei hostes?

Hæc adiungit, ne quis exemplis superioribus persuasus, vices quoque perpetuas in hominibus esse putaret, præsertim nescius œconomiae nostræ Dei, qui solus est in his rerum constitutionibus consulendus. Nam si libuisset ei, ut tu quoque totidem vices obires, ne tu tibi sapias, velis nolis experieris. Sed ex alto suo consilio, quod a seculo absconditum, hoc tempore nobis per filium suum reuelauit, semel hoc in homine fore decreuit. Ea etenim ratio & logos, quod alij verbum & sermonem vocant, quæ ex voluntate patris hoc vnum veluti corpus systemaque naturæ ex elementis inter se quasi de primis semper partibus decertantibus condidit, eadem æuum æternitatis mensuram ita distinxit, ut tota ea pars quæ iudicium præcesserit, tempore certo delata claudatur, reliqua perpetuo semper statu gaudeat. Quando igitur id quod superest, prioris fuerit exantlatum, & cælum ipsum totaque hæc natura exuta vices fluxusque temporarios, speciem induet æternitatis, & humanum genus ad æternitatem quoque instauratum liberum ab omnibus, quibus nunc conficitur ægritudinibus, aut perpetuo cum Christo gaudebit in excelsis, aut cum malis dæmonibus torquetur apud inferos in gehenna, cui non defore materiam & philosophorum rationes, & plurima incendia in natura vobis probare possunt.

Hæc sunt quæ in nobis solis præsumptiones vocantur, in philosophis & poetis summa scientiæ & insignia ingenia. Illi prudentes, nos inepti. Illi honorandi, nos irridendi, immo eò amplius & puniendi. Falsa nunc sint quæ tuemur, & merito præsumptiones, at tamen necessaria: inepta, at tamen vtilia: siquidem meliores fieri coguntur qui eis credunt metu æterni supplicij & spe æterni refrigerij. Itaque non expedit falsa dici, nec inepta haberi, & expedit vera præsumi nullo titulo damnari licet, quæ profunt omnino. In vobis itaque præsumptio est hæc ipsa, quæ damnat vtilia, proinde nec inepta esse possunt. Certè & si falsa & inepta, nulli tamen noxia. nam & multis aliis similia, quibus nullas pœnas irrogatis, vanis & fabulosis inaccusatis & impunitis, ut innoxiiis. Sed in eiusmodi error si vti que irrisioni iudicandum est, non gladius & ignibus, & crucibus, & bestiis. De qua iniquitate seuitiæ non modo cæcum hoc vulgus exultat & insultat, sed & quidam vestram, qui-

XLIX.

bus fauor vulgi de iniquitate captatur, gloriantur. quasi non totum quod in nos potestis, nostrum sit arbitrium. Certè si velim Christianus sum, tunc ergo me damnabis, si damnari velim. quum verò quod in me potes, nisi velim, non potes, iam meæ voluntatis est quod potes, non tuæ potestatis. Proinde & vulgus vanè de nostra vexatione gaudet, proinde & nostrum est gaudium, quod sibi vindicant, qui malumus damnari quam à deo excidere. contra illi qui nos oderunt, dolere non gaudere debent, consecutis nobis quod eligimus.

Quum multis hætenus argumentis, tum in hoc comparationis loco verissimum illud esse cognouimus, *ἐνός ἀτόπῃ & ὀδύροσ, τὰ μὲν αὐτῶν* Quum enim aliquid homines semel oderint, nulla aliqua ratione coacti, nulla iam hoc ex parte commendare posse videntur, licet ab aliis non diuersum imò eundem notæ. Si philosophus, si poeta aliquis de constitutione mundi, de animis, de inferis meminerit, mihi quàm hæc penitentur celebrenturque, quasi à certa ratione profisciantur. Si verò Christianus eadem pertentet ex *εὐδοκίας τῆ ἑξ οὐρονομίας* Dei, inanes conceptus habentur & inepti. quum tamen si quid à sine commendandum est, vtilia hæc & necessaria sint hominibus, vt quæ duo calcaria, spem scilicet & merum exacuunt. Sed vide iniquitatem. Esto, sint falsa, & inepta, quia tamen innoxia, nullis esse fraudi debeant, quomodo cum aliis de iisdem rebus sæpius actum est, quorum nullus reus, nullus factus est noxius. Amplius inepta irrideantur, non sæuissimis carnificinis expendantur. In qua re haud ego amplius vulgus insipiens, sed vos iudices satis mirari non possum. nullo quidem iure, sed graui quadam ambitione perculsos, ita de nostris tormentis gloriari, quali eius rei causa à vobis tota sit, & in manibus vestris: an nescitis in voluntate cuiusque positum sectari Christum, aut negligere: atque ita iudicium vestrum aut subire aut declinare posse? Euenit nobis quod optamus dum cruciamur. quod si nos inimicorum loco censetis, gloria hæc vestra & gaudium, dedecus potius vobis & ingens dolor habendus est, quando vestra opera votorum suorum compotes fiant inimici vestri.

1. Ergo, inquit, cur quærimini quod vos insequamur, si pati vultis, cum diligere debitis per quos patimini quod vultis. planè volumus pati: verum eo more quo & bellum miles. Nemo, quippe libens patitur, cum & trepidare & periclitari sit necesse, tamen & præliatur omnibus viribus, & vincens in prælio gaudet, qui de prælio querebatur, quia & gloriam consequitur & prædam. Prælium est nobis quod prouocamur ad tribunalia, vtilis sub discrimine capitis pro veritate certemus. Victoria est autem pro quo certaueris obtinere. Ea victoria habet & gloriam placendi deo, & prædam viuendi in æternum. Sed obducimur certè cum obtinuimus: ergo vicimus, cum occidimur: denique euadimus, cum obducimur. Licet nunc ⁶¹³ farmenticio & semario appelletis, quia ad stipitem dimidij axis reuincti farmentorum ambitu exurimur. Hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus. meritò itaque victis non placemus, propterea enim desperati & perditæ existimamur. sed hæc desperatio & perditio penes vos in causa gloriæ & famæ, vexillum virtutis extollunt. ⁶¹⁴ Mutius dextram suam libens in ara relinquit. O sublimitas animi. Empedocles totum sese Catanensium Etneis incendiis donauit, o vigor mentis. ⁶¹⁵ Aliqua Carthaginis conditrix rogo se secundum matrimonium dedit, o præconium castitatis. Regulus ne vnus pro multis hostibus viueret toto corpore crucis patitur. o virum fortem, & in captiuitate victorem. ⁶¹⁶ Anaxarchus quum in exitium præfana pilo contunderetur, Tunde, tunde, aiebat, anaxarchi follem. Anaxarchum enim non tundis. o philosophi magnanimitatem, qui tali de suo exitu etiam iocabatur. Omitto eos qui cum gladio proprio alioue genere mortis mitiore de laude pepigerunt. Ecce enim & tormentorum certamina coronantur à vobis. ⁶¹⁷ Artica meretrix carnifice iam fatigato, postremò linguam suam comestam in faciem tyranni fauientis expuit, vt expueret & vocem, ne coniuratos confiteri posset, si etiam victa voluisset. ⁶¹⁸ Zeno Eleates consultus à Dionisso, quidnam philosophia præstaret, quum respondisset, contemptum mortis impatiibilis flagellis tyranni obiectus sententiam suam ad mortem vsque signabat. ⁶¹⁹ Certè Latronum flagella sub oculis etiam hortantium propinquorum acerbata tantum honorem tolerantie domui conferunt, quantum sanguinis fuderint. O gloriam licitam, quia humana, cui nec præsumptio perditæ, nec persuasio desperata reputatur, in contemptu mortis, & atrocitatis omnimodæ, cui tantum pro patria, pro imperio, pro amicitia pati permissum est, quantum pro Deo non licet, & tamen illis omnibus & ⁶²⁰ statuas defunditis, & imagines inscribitis, & titulos inciditis in æternitatem, quantum de monumentis potestis: scilicet præstatis & ipsi quodammodo mortuis resurrectionem. hanc qui veram à Deo sperat, si pro Deo patitur, insanus est.

A Obiectioni respondet, qua gentes continuo Christianis insultabant, & totum huius apologiæ propositum diruebatur. Nam si per nos, inquit, voti compotes estis, quid tu tanto verborum apparatu vicem Christianorum dolens de nostra semper iniquitate queris? ad quos Tertullianus, Homines, inquit, sumus, atque eo sensu qui tormenta si fieri possit, naturaliter & quasi milites strenui refugiamus, qui si possint sine pulvere & sudore pace potiri velint, alioqui iniurias propulantes, pro Imperatore si sit opus, vitam cum morte commutant. Quamquam ratio diuersa est aliorum à nostro prælio victoriæque. Alij enim eo consilio militant, vt gloriam sibi & patriæ comparent. nostra verò gloria est placere deo, illi ex victoria spolia opèque sibi prædantur, nos vt in æternum viuamus, præterea illi abiguntur trahunturque captiui, si victoriam non obtinuerint, nos cum obtinuimus: illi etiam victi occiduntur, nos victores, ac maximè tunc effugimus hostium manus cum captiui circumducimur. Omnis verò vester apud rationem moueamur, nos cum samentarios semissariisque & perditos homines desperatèque consilij dicitatis. Sed mirum quàm iudicij examen ab amore & odio inuertatur. Putat amans decora vitia in amicitia vocantur, quæ in alijs maxima virtutes. Vos itaque deuotionem animi & patientiam in tormentis, pro Deo vituperantes in Christianis, in alijs quacunque de causa misericordè extollitis, vt quæ à fortitudine omnium excellentissima proficiantur: ita sublimes animos non Romanorum tantum, sed Græcorum, nec virorum solummodo, sed etiam mulierum admirantes, & in sermone laudatis, & memoriæ commendari curatis.

B Sed hoc agite boni præfides, meliores multo apud populum, si illis Christianos immolaueritis. Cruciatè, torquete, damnate, atterite nos. probatio est enim innocentia nostræ iniquitas vestra. Ideo nos hæc pati, deus patitur, nam & proximè ad lenonem damnando Christianam potius quàm ad leonem, confessi estis labem pudicitia apud nos atrocior omni pœna & omni morte reputari, nec quicquam tamen proficit exquisitior quæque crudelitas vestra, illecebra est magis sectæ. plures efficitur quoties metimur à vobis, semen est sanguis Christianorum. Multi apud vos ad tollerantiam doloris & mortis horrantur, vt Cicero in Tufculanis, vt Seneca in Fortuitis, vt Dio genes, vt Pyrrhon, vt Callinicus. Nec tamen tantos inueniunt verba discipulos, quantos Christiani factis docendo. Illa ipsa obstinatio, quam exprobratis, magistra est. Quis enim non contemplatione eius concutitur, ad requirendum, quid intus in re sit? Quis non vbi requisit, accedit? vbi accessit, pati exoptat? vt totam dei gratiam redimat, vt omnem veniam ab eo compensatione sanguinis sui expedit? omnia enim huic operi delicta donatur. Inde est quod ibidem sententias vestris gratias agimus vt est æmulatio diuinæ rei & humanæ, cum damnatur à vobis, à Deo absoluitur.

C Conuersio hæc vltimo loco ad antistites eo artificio referta est, vt nullibi cesset vllum verbum, sed quod illis permittere videretur, sua ironia deiiciat atque deturbet, dum causam quam obrem illi Christianos damnent adducit, & ex ea re proferat effectus in contrariam partem: quæ omnia si quis rationis exigua particeps expendat, non modo iniquam Christianorum vexationem videbit, sed intempestiuam & à proposito Imperatoris penitus alienam. potissima enim causa est, cur Christiani damnentur, quia populo iudices satisfacere cupiunt, Successus verò rei stare id pro Christianis manifestè declarat. nam quo cæuius cruciantur, eo probantur meliores: quantoque plures intereunt, tanto maior seges excrescit. Admiratè siquidem homines patientiam eorum in tormentis (illecebra enim & delictum carnificina videtur talis sectæ hominibus) causam eius rei requirunt, & requisitam ita plerumque amplectuntur, vt in eorum sententiam conuolent, præsertim edocti humana hæc cum diuinis nequaquam congruere. Sed ea inter se veluti æmulatione pugnare, vt quod altera pars damnet, absoluitur ab altera: atque ita oritur occasio incrementi, ea ratio quæ in exitium iustitiæ est comparata, vt satius sit contra stimulum non calcitrare.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN APOLOGETICVM.

1. Pro Christianis.] Istud in titulo huius libri adiecimus ex 1. Vatic. cod. præsertim consentientibus Eusebio, Nicephoro, & Cedreno hist. Eccl. locus infra adductus T. 4. inter fragmenta Tertulliani, qui hunc citantes, *Ἐπιτομὴν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς* inscribunt. CAP. I.

2. Si non licet vobis Romani Imperij Antistites.] Caput hoc x. plerique MS. et exc. cod. inscribunt: De

ignorantia in Christo Iesu. sed Vatic. cod. aliter clarus: Quod religio Christiana damnanda non sit, nisi qualis sit prius intelligatur. Imitatur autem in hac veluti præfatione & postea frequenter Iustini Martyris Apologiam ad Antonin. Pium. Antistites vero appellat (inquit Franciscus Zephyrus in suis quæ nostris conuinximus scholiis) ipsos Pontifices, quorum auctoritas rem sacram, ceremonias, omnem denique religionem admini-

TULLIANUS
PAMELIUS
A. V.
16.

strabat, in quibus interpretandis summa Reip. versabatur, unde & principes publici consilij à Cicerone appellantur, & deorum immortalium antistes. Atqui inter hos etiam ipsos imperatores fuisse constat ex inscriptionibus antiquis in quibus Pont. Max. vocantur.

3. In aperto & edito.] Adscripsit: edito, Rhenanus 2. edit. ex Gorziensi cod. vti testatur in scholiis, cui consentiunt ceteri omnes MS. codices.

4. Palam dispicere.] Egnatius & 1. Pat. cod. despicere. Rhen. ubi supra & alter Pat. cod. describere. sed placet vulgata & aliorum MS. lectio.

5. Si ad hanc solam speciem.] Iuricons. sermo (inquit Rhenanus) In aliis (inquit Zephyrus) iudiciorum formis, ne dicam speciebus (quod etiam Cicero abhorruit) studiosa est auctoritas vestra in perscrutando iustitia norma, ne quis infans opprimatur, neque plebs testimonium veteretur. Sola haec que ad Christianos pertinet, neglecta penitus temere condemnatur à vobis. Dicitur vero hoc est eadem figura qua Terent. Ad eam rem, inquit, si quis magistrum cepit improbum, id est super eam rem.

6. Domesticis iudiciis nimis operata.] Pro: onerata, inquit Rhen. cui consentiunt S. Baucis, Elnon. Puteani & 1. Pat. MS. codices, debet scribi: operata. Nam quemadmodum auctores dicere solent operari sacris, vocabant etiam operationes ipsa sacrificia veteres, Acrone Grammatico teste: sic Tertullianus operari subinde cum dativo construit, pro insistere & vacare, ita cap. 15. Cetera lasciviæ ingenia, decem operantur. Rursum cap. 40. Balnei, inquit, & cauponis, & lupanaribus operati. Hic autem locus indicat Ethnicos conatos ab his qui familiariter cum Christianis versabantur, à familiis (inquam) & ancillis, inuestigare & deprehendere crimina, de quibus nostri infamabantur vulgo, ut in ipsas etiam eorum domos, in ipsas basilicas & conuenticula nec opimantibus illis irruerent. Sed nihil unquam deprehensum est hoc indidem queritur cap. 7. Etiam domesticis nostris obfidemur, quod iudicium, in ipsis plurimum cætibz & congregationibus nostris opprimunt. atque de tormentis adhibitis ut flagitia illa de Christianis serui commiserentur vide Iustinum Martyrem Apol. 1. ad Senat. Roman. in Puteani etiam libro est: operata infestatio sectæ huius vocum ordine mutato vti supra domesticis iudiciis, non iudiciis, & infra, obstruit veritati, omissa voce illa, viam, quam ineptos homines de suo adiecisse indicat Carrio, est enim obstruere alicui phrasim Ichorum propria: & alioqui eadem vox iam iam reperitur.

7. Nihil illa, de causa sua deprecatur.] Primus Zephyrus substituit: deprecatur, sed restitimus quod habent tam MS. omnes quam primis excusi codices. Deprecari vero (inquit ille) est pro reo à iudice vel pro amico à principe viro veniam precari. Cicero ad Pontif. Amici illi tui te uno amico tecti, &c. Quibus autem verbis deprecatio fiat idem Cicero pro Ligario docet. Ignoscite iudices, erravit, lapsus est, non putavit, si autem post hac, &c. Vox, illa, abest à libro manuscripto omnium antiquissimo, qui apud Clariss. virum CL. Puteanum est.

8. Ceterum genus.] Ceterum (inquit Zephyrus) idem quod: vero, significat differunt tantum constructione, illud enim semper preponitur hoc contra: perinde ac apud Græcos.

9. Quid hic deperit legibus.] Sic MS. omnes & exc. ante Zephyr. qui legit: Quid hinc. Ex iisdem MS. vo-

cem Tertullianicam: quo, substituitimus, pro, quod. Odium erga. Liber Puteani; odij, quod aperte verum censet Carrio. non enim causam odij reddit, sed causam iniquitatis odij, item Christianorum non Christianum, habet idem liber. Meretur.] ita reposuimus ex Rhenano, omnes tamen libri, meretur. quod probat Carrio. ut sit aduersarij interrogantis an sit iniquum odisse quod ignoretur, etiam si res meretur odium: & antea ita distinguitur: etiam si res meretur odium? ut in libro Puteani est. propterea oderint.] liber Puteani; oderunt, legantur.

10. Qui retro oderant.] id est, antea & retrorsum temporibus. In qua significatione (inquit Zephyr.) apud superiores Latinos raro usurpatum est. neque ideo minus est doctior qui suorum temporum verbis utitur, cum aliis temporibus alia videmus in omni dialecto usurpari. Sic Ciceronem nunquam dixit alioqui, pro quo interdam usus est, inquit, qui num posteri apud quos illud est frequens, idem explendendi: Is qui toties alibi usus est: antea, etiam hoc loci petere poterat, sed sua tempestate retro occurtebat passim, que audiebat. Nec tamen auctoritate caret, nam multi superior Papinius in sua Soteria, Genus ipse, inquit, sua premittitque retro nobilitas, nec origo later, &c.

11. Vtique de comperto.] Cum adseruatione (inquit idem) legendum, quasi dicat, non temere neque de repente, sed è re comperta sibi que perspicua Christiani sunt. Neque hac figura dicendi nota est, nam & Lucretius de subito, Cicero de reliquis, descripto, frequenter usus est. In illo quidem nimia temporum negligentia animadvertitur, si, remissus, legatur. Simul vt definunt, (votum, vt) expangit Carrio: quod nec in libro Puteani sit, & etiam quibus locutio simul pro simul ac, ut apud Horatium Carmini lib. 1. od. 4. quo simul mearis, &c. exemplum apud Plautum, Virgilium, Lucretium, Horatium, & ipsos Ciceronem frequentia sunt, cessent & liber Puteani, cessant & odille.

12. Et sunt tanti quati.] Videtur (inquit idem) significati continui ad numerum retulisse, qui per tot quot quati soler. Sed cum multitudinem ingentem qui ad Christianum quoridie magis confluebant exprime re significatiuum vellet, quasi stulos & agmina; non contentus distinctis relationibus, continuos conuenitque vti voluit: quod etiam summa multarum rerum concipitur, ut Cicero, Proquam nullam vidi tantam concionem, quanta mecum infra est. Et. Quid est in terris commune tantum tantumve consilium, quod non de meis rebus gestis pulcherrime indicari: Tanti igitur sunt, perinde ac si dixisset, tantum est, eorum multitudo, quantam vos non preterit, sed tantum catis, ac deploramini multa proclamatione dolentem preteritum iustitiae, & quasi accepto detrimento oblatum, hanc Christiana religione, & ad hoc nomen committentes confugere, vt merito de Ecclesia Horatianum illud decantari possit:

Morsus profundo, pulchrior euenit;

Luctere, multa prouet integrum Cum laude vitæ

13. Denotatur.] Sic & MS. omnibus pro: denotantur, & paulo post: hoc ipso modo.] iplo, etiam in libro Puteani, merent, pro merent, in Puteani merent.

14. Alicuius latentis boni.] Sic ex MS. & exc. ante Zephyrum post quem perperam ubique: latentis, legitur. Ex iisdem utrobique licet, pro: libet est in Puteani posterus est, libet. & Hic tantum, pro: Sic MS. item omnibus humana curiositas, pro: vrbana,

inmuficos, vocem Tertullianicam pro: non muficos. 15. Anacharitis.] Laertius in eius vita: θαυμαστικὸν δὲ ἐστὶν τῶς τοῖς ἄλλοις ἀγνοῦντος καὶ οἱ τεχνίταις κελύθει δὲ οἱ μὴ τεχνίταις. Hoc est interprete Rhenano: Mirari autem se dixit quomodo apud Grecos artifices quidem certarent, verum iudicarent qui non essent artifices. Vide supra l. de Pall. num. 95.

16. Malunt nescire. Similiter ex MS. & excusis prioribus restitui: Malunt, pro: malint, & proxima periodo: praeformantur, pro: performantur. & damnati, pro condemnati. Atqui: inquit, pro, inquit, Tertulliano visitatum esse alicubi adnotat Rhenanus.

17. Vel fato vel astitis imputant.] De astrologis latius Tom. 2. lib. de Idolol. ubi de illis ne loquendum quidem dicit, fato autem & astitis nihil imputandum prolixè prosequuntur DD. August. de Civitat. Dei lib. 5. ab initio vsque ad c. 12. Chrysof. de proud. Orat. 2. 3. 4. 5. & 6. Ambrosius hexam. l. 9. c. 4 Gregor. Nyss. Philo. l. 6. & latissime omnium Eusebius de prepar. Euang. l. 6. c. 5. 6. 7. 8. & 9. ubi multa adversus fatum adfert testimonia tum ethnicorum Oenomai. l. de mal. artib. Diogeniani adversus Chrypsippum & Alexandri Aphrodisi l. de fato: tum scriptorum Ecclesiasticorum, Bardejanus Syri dial. de fato ad Anton. Imperat. & Origenis in Genesim. Quod ipsi paucis tractat. hom. 3. in Hierem. Quemadmodum etiam DD. Prosper lib. 1. de vocat. gentium. Hieron. in Isai. c. 38. Prudent. adversus Symmachum l. 2. Epiphan. in Pharis. & Iustinus Mart. Apolog. ad Anton. Casarem, ac Orat. adversus gentes: Minutius denique in Octavio. Ipsi etiam Tertull. fragmentum ex lib. de fato habet infra Tomo. 4.

18. Christianus vero.] Ita MS. cod. & olim ex Gorziensi cod. Rhen. pro eo quod postea iterum irrepit: Christianis quemadmodum & paulopost: interrogatus, ex ista MS. lego: naturalia mali: pro: naturam, etsi codex Puteani habet; natura alia mali. ut infra; quod hoc malum est cuius reis pro vulgato; quid hoc mali.

CAP. II.

19. Si certum est denique &c.] Caput 2. inscribitur a plarisque: contra inquisitionem; sed rectius in alt. Vat. cod. Perueritas quae in damnandis & abfoluendis Christianis obseruatur. Atqui etiam hoc argumentum ex Iustino sumpsit.

20. Quodcunque dicimur.] Reposuimus hoc ex MS. & priorib. exc. cod. pro; dicimus.

21. Quando nec liceat indefensos & inauditos damnari.] Alludit haud dubie (vri recte adnotavit Renard. l. Vat. c. 7.) ad l. 1. re requir. reis, quae dicitur lata (in ista cod. emendatores) à diuis Severo & Antonino quod adeo factum oportuit paulo antequam liber hic in lucem prodiret, cognoscitis. Puteani liber; quando si de aliquo nocente cognoscatis.

22. Vt de vestris elogis loquar.] Ex I. Vat. cod. legimus: vestris, pro eo quod alij manuscripti omnes notis; quia de ethnicis hic loquitur. elogis, vero legi debere id est accusationum titulis cum Rhenano; non: eclogis, ut post Zephyrum exc. cod. aut: eulogis, vti MS. omnes & exc. vet. patet: tum ex eo quod infra legitur lib. ad Scapulam, Christianum in elogio concussione eius intellecta dimisit, scisso elogio, & sub finem Scorpiaci infra T. 3. tribunorum elogia, & c. s. l. de Cor. Milir. elogii sacrilegij tum quod vox prior in eadem significatione Iureconsulti sit peculiaris & à Spartiano quoque in vita dicti Severi Imperatoris hac eadem arate usurpata. vti ad priorem librum latius ex Rhe-

nano. Addidimus autem paulopost ex Rhen. & MS. omnibus numerum. De nobis.] hic liber Puteani panit caput secundum; contra inquisitionem: & pro, extorquere, legit extorqueri.

23. Quot incesta contenebrasset.] Id iterum restituumus ex MS. omnibus, quod antea Rhen. ex Gorz. cod. castigauerat, pro: concelebrasset, nam in tenebris (inquit ille) peragi mentiebantur gentiles, de quo aliisque huc pertinentibus latius infra c. 7. 8. et 9. Similiter: eruisse; pro: inuenisset. Erundi enim (inquit idem) verbum Tertull. frequens est. Sic infra: Nisi enim fallor leges malos erui iubent id est manifestari. Ex MS. deinde vocem Tertullianicam: Atqui pro; Atqui.

24. Plinius enim secundus, &c.] Est locus hic vnius ex illis qui infra Tom. 4. Graecè editur ex Eusebij Eccles. hist. l. 3. c. 32. seu 27. repetitur à Hieron. in addit. ad Eusebij Chronicon. Niceph. eccl. hist. l. 3. c. 17. Hugone Floriacensi Rom. hist. l. 9. c. 3. Oris. l. 7. c. 12. & Paulo Diacono; Et reperitur Epistola Plinij ex Prouincia vti adnotat Zeph.) Bythinia, seu potius Asia ad Traianum & Traiani ad Plinium Secundum inter huius Epistolas l. 10. epist. 103. & 104. E quibus & MS. tum Tertulliani cum Euseby codicibus adiecimus iterum vocula: tunc, & reposuimus: ad confederandam disciplinam: pro eo quod erat substitutum: conferendam; tum quod ad illud magis accedat Graeca vox: ἀφωλύσσει quod conseruare rectè vertit Langius in Niceph. tum illud ipsius Plinij Secundi sacramento obstringere. Atqui MS. cod. Elionensis Puteani S. Bas. & 2. Vatic. legunt: de sacramentis eorum pro: sacris, De quibus sicuri & de cantu Ecclesiastico infra latius c. 39.

25. Mandat puniendos.] Hoc etiā ex MS. & Rhen. restituumus, pro: puniri, & ex istdem sic legimus: si non inquiris, cur non & abfoluis; ubi verba erant transposita, Item: vestigandis, & paulopost: oblatio; pro: oblationem, & in Puteani libro est, oblationem: & postea: de confessione decedere, pro, temetipsum, in Puteani erat, temetipsam.

26. Militaris Statio sortitur.] Id est (Rhen. interprete) per sortitionem assignatur. Sortior vero (inquit Zeph.) à verbo sortio contrarij affectus significationem gerere, Nonius ex auctoritate Varronis commemorat. Hinc autem Stationarij milites nuncupabantur. Damnatis ergo, Puteani liber, damnatis itaque.

27. Praesumpseratis.] Praesumere (inquit idem) ἀναμάρτυρον, & quasi animo aliquo praecoccupare. Pim. hanc ego vitam voto & cogitatione praesumo. Item: Regum quas assequi cupias praesumptio ipsa iucunda est. Negatis laniati.) dicere, homicidas. Puteani, homicidae Carrio legendum putabat, negate laniari iubere facile legum si confiteri perseverauerit: si non ita agit circa nos nocentes. Sic enim liber Puteani, nisi quod habet, nega, pro negate quamquam frequenter in istis Apologeticis numeri mutantur, ut inquit pro: inquit, sicut apud Arnobium saepissime.

28. Suspecta sit vobis.] Priores exc. cod. Suspecta sit nobis: Vtraque lectio commoda. Puteani liber; suspecta sit nobis.

29. Vos ministret.] Id est, ut interpretatur Latinius: vobis ministris utatur, qui addit Plinij & Ciceronis testimonia à Zeph. citata nihil ad rem facere.

30. Hoc senatusconsulta, hoc Principum mandata.] Rursum voces Iureconsultis visitat, quorum illa à Senatu haec auctoritate Principum constituuntur. D. lib. 1. de orig. Iur. l. 2. §. ita.

TULLIANUS
STATI ONIBUS
REVELL
A V
36

Rhen. qui adnotat phrasin Tertullianicam: si qui, pro: si quis. in Puteani tamen est; probatur.

CAP. IIII.

47. Atque adeo quasi praefatus haec ad suggillandam, &c. Cap. 4. a plerisque inscribitur: De illicitis legibus; ab altero Pat. Quod leges Principum & Senatufconsultata nonnumquam errare possunt atque adeo repurgari. MS. 2. Pat. cod. habent: sigillandam. Odij ergo nos. hinc apparet, inquit Carrio, recte saepe rursus emendatum esse, odij, pro, odium.

48. Qui obiciunt. Iterum hoc reposui ex MS. omnibus pro: quae, qui legunt etiam. homines; pro: omnes. Ex ista paulo post; occurrit, & de legibus, pro quo irrepserat: de quibus; pro adstruatur Puteani habet. obstruatur. Non male autem interpretatur Zeph. vocem: ingratas, quasi per vim de qua latius infra ex Rhen. T. 3. ad lib. aduers. Valentin. Item non multo post legimus cum Rhen. exercetis dominationem pro: exarce. malebat tamen Carrio illud, ex arce, consentientibus omnibus veteribus libris retinere. Notum enim est ut illi qui arces & summa ciuitatum loca occupant, de dominatu & tyrannide suspecti sint. historia de optimo consule edidit: re loco adstante nota est. iam primum.] hic liber Puteani ponit caput quartum de illicito.

49. Sine dubio id non debet licere quod male fit.] Etiam hoc ex prioribus exc. & MS. omnibus restitutum, pro id quod non debet licere fit. Ac deinde ex Rhen. & MS. omnibus nonne ex illo preiudicio prohibere me non potest; pro ex quod priores exc. minime, &c. prohibere me potest. ac Zeph. nomen, ex illo prohibere, &c. Et rursus. Miramini hominem aut errare potuisse in lege condenda aut respicisse, pro: recepit se: quod interm vult Pat. legit.

50. Nonne & ipsius Lycurgi leges, &c.] haec est (inquit Rhenan.) illa *Σύνοξα* prepositis Lycurgi, de qua infra c. 47. & utrobique in Paraphrasi Zephyrus. Iustinus histor. lib. 3. in Creta insula interisse Lycurgum scribit, fortassis itaque apud Augustum, quoque ita legendum pro: Creta.

51. Principalium Rescriptorum, & Edictorum.] Rursus Iurconsultorum phrasin. D. l. 1. de Orig. Iur. l. 2. de qua sic Zephyrus: Rescripta Principalia, mandata Principi dicebantur, quibus sponte sua vel precibus exoratus imperator, alicui priuatae personae vel communitati aliquid aut concedebat aut excludabat: quae ex eo non traxerunt, quia ut Tacitus scribit, moris fuit Principem quamquam presentem scripto adire, quae scripta libelli supplices a Martiale dicuntur, nostra tempestate, supplicationes. Ad ea igitur scripta quod Imperator rescribat, rescriptum proprie appellabatur, nomen deinde latius patere capit, ad quaeunque praecipua mandata fecisset: nam edicta omnem in omnibus auctoritatem magistratum praeseferunt.

52. Nonne vanissimas Papias leges quae ante liberos suscipi cogunt, quam Iuliae matrimonium contrahi.] Ad eandem alludit Auctor infra Tom. 2. Ad uxorem lib. 1. cap. 5. in hac verba: Nimirum necessaria est soboles, quaerenda nobis onera sunt quae legibus locantur. unde Rhenanus,] recte in schol. eius loci adnotat, varias esse leges de priuilegiis eorum qui liberos suscipissent, & penes eorum qui in calibatu permancerent, ubi etiam aliquot eiusmodi leges adnotauimus. n. 31. Et rursus Tom. 5. l. De exhortat. Ca. 11. Ad quos (inquit) suscipiendos homines legibus compelluntur, ad quem locum idem Rhenan. (propius ad instituta-

tum nostrum) intelligi illic dicit, legem Papiam Poppaeam de penis calibum, & exponi quodammodo eum locum verbis modo citatis ex Apologetico. Demum etiam penam dicta lege inter cetera adiectam his verbis indicat Auctor dicto Tom. 5. lib. de Monog. Legibus (inquit) Iulius agi creditur, & existimant caelibes & orbos ex testamento Dei solidum non posse capere. De qua interim pena illic latius. Memmerunt etiam legis Papiæ Poppææ Sueton. in Claud. Cesar. cap. 19. ac 23. Anthonius alicubi, Tacitus denique largissime Annal. lib. 3. & varia commentari sunt in Sueton. B. Egnatius ac Glareanus, & ante eos in Tacitum Sabellicus, Beroaldus, Rhenanus, & Emilium Ferretus, ac ad annum urbi cond. 761. Cyprianus comment. in Casiod. Consules, in hunc denique locum Zephyrus; sed tunc aberrantes via. Nos partim ex Fastis Consularibus Onophry, & Goltz, partem ex Tacito ipso, Suetonio, & Diono, denique ex Iliodoro ac ZoTomeno (nam Sigonius de Iure vet. Rom. haecenus videre non contigit) verum huius loci intellectum nobis deo fauente putamus. Imprimis itaque Iulie leges de matrimoniis, quae etsi ad Augusto Imperatore edita in honorem tamen Iulii Caesaris Iuliae ab eo sunt nuncupatae, certam aetatem praescripserunt (fortassis iuxta Platonis leges) annorum xxxv. quae ad contrahendum matrimonium cogentur. Eam (ut Suetonij verbis utar Octauij cap. 34.) de maritandis ordinibus inscriptam. Augustus postea seuerius emendauit. De Papiis vero legibus sic habet Iliod. Etymol. l. 5. c. 15. prout citatur etiam a Gratiano Dist. 2. c. 7. sub Octauiano Cesare successit Consulibus Papius & Poppaeus (iuxta quod legimus ex MS. pro eo quod antea Pompeius) M. inquam, Papius M. F. M. N. Mutilius, & Q. Poppaeus Q. F. Q. N. Secundinus, Consules successit ex Cal. Iulius, legem tulerunt, quae a nominibus eorum appellatur Papiæ Poppææ (sic iterum ex MS.) continens Patrum praemia pro suscipiendis liberis. Atque hoc ipsum est quod refert Dio. caelibes a maritis Augusti multa decruisse. Item illud Taciti iuxta emendatioris codices, quod legem Papiam Poppaeam senior Augustus post Iulias rogationes, incitantiorum calibum penam & augendo rarior sanxerit, (nam post horum Consulatum quinquennio non toto superuixit) Et quod lege Papiæ Poppææ praemis inducti essent ne si a priuilegiis parentum cessarentur, velut parens omnium populus vacante bona teneret. Lex enim haec inter cetera ZoTomeno teste lib. hist. Eccl. l. c. 9. ac Rufi. Trip. hist. etiam l. c. 9. vetuit caelibes si annum aetatis xxv. praeterissent (en Papiam legem quae cogit ante liberos suscipi quam Iulia matrimonium contrahi) paribus cum his qui nuptias contraxissent priuilegiis frui; etiam ut nihil commodi etiam si genere propinquus essent, ex testamento suorum caperent, saltem nisi intra centum dies caelibes legi pareret. ut habet Rip. in fringmen. 17. de caducis legatis. Quinetiam eos qui nullos habebant liberos dimidiata (aut saltem ut alij decima) bonorum parte multauit. Idque (inquit) eo consilio, ut non urbem Romanam solum sed etiam ceteram ditionem suam hominum multitudine completerent; quandoquidem haud longo tempore ante latam hanc legem quam plurimos bellis intestinis ac ciuilibus amisserant. Perum causam hanc vanissimam fuisse, atque adeo recte vanissimas leges Papias dici, vel ipse Tacitus iam sub Tiberio Augusti successore conqueritur; dicens relatum fuisse de moderanda lege Papiæ Poppææ; quod non ideo coniugia & educationes liberorum frequentarentur, sed quod hac occasione praualida orbitas secuta fuerit atque adeo multorum fuissent excessi sta-

TULLIANUS
STATI omnibus
MELLI,
A V
36

cus ni Tiberius statuendo remedio, quinque Consularium, quinque è Pratoris, totidem è cetero senatus forte duxisset, apud quos exsoluti plerique legis nexu. Quod autem remedium ille adhibuerit, non ita constat; nisi quod apud Sueton. in Claudio cap. 23. subobscurè sic legatur: Capiti Poppæ legis à Tiberio Casare quasi sexagenarij generare non possent, edito, abrogavit. Ex quo loco constat, etiam à Claudio aliquid immutatum in dicta lege, præsertim cum cap. 19. apud eundem hoc legatur: Constituit pro conditione cuiusque cuius vacationem legis Papiæ Poppæ. Porro si & à Tiberio & à Claudio Imperatoribus aut ex parte aut in totum vacatio sepedita legis constituta sit; quidni etiam credendum Tertulliano, qui addit: post tanta seueritatis auctoritatem, heri, id est iam a paucis diebus, constantissimus Cæsarum Seuerus exclusit. quid inquam obset quominus ipse Seuerus Imp. dictam Papiam legem exclusit, relicta aliis contra calibatam legibus, iam initio condita orbis latius; quas postea Constantinus Cæsar testibus Euseb. vitæ eius lib. 4. cap. 26. Zo Tom. loco citato, ac Niceph. lib. 7. c. 46. abrogauerit. Aut si etiam illam iuxta Zo Tomen. sustulerit, potuit iterum introducta fuisse illa post Seueri obitum, sicuti Constantini abrogationem non multo post tempore regnisse patet vel ex eo quod iterum longo post tempore Honorius & Arcadius coacti fuerint similem constitutionem edere. qua etiamnum existat tit. de infirmamandis penis cælibum. Si denique verum sit quod refert Zephyrus, dicta Papiæ Poppæ nam sic etiam ille restituendis lege etiam præmissis affectos, qui ex concubitu illicito liberos sustulissent; quod verisimile facit locus Iuuenalis infra citatus lib. de Monogamia, de lege simili quam cadutam etiam vocat Vipsian. in fragment. Iust. tit. 16. certè prohibitos à Seuero illicitos concubitus, ex legibus ab eo editis manifestum est. Exempli gratia D. L. 48. Tit. 5. l. 13. iuxta emendatiore codices existat Lex Seueri & Antonini de sponsa, quod iuxta legem Iuliam adulterij accusari poterit. Qui locus facit ad intellectum illius Tertull. nostri quod habet adu. Valentin. Credas vti de loco in locum transmigratur, leges quoque Iulias interuenire, quemadmodum ibi latius.

53. Sed & iudicatos in partes secerari ac creditoribus leges erant. Alludit Auctor (ut clarius dicamus quod Zephyrus paulo obscurius) ad legem 12. Tabularum c. 8. de Nexis, in qua sic legitur: Tertius nundinis capite pœnas luito, aut trans Tyberim peregre ito. Alit si plures erunt rei (id est ut interpretatur F. Gellius lib. 20. c. 1. si plures sint quibus reus adiudicatus est) Tertius nundinis partes secerant, si plus minusue seceruerunt, sine fraude esto. Tum etiam ad legem Consulare, qua (non sola desuetudine ut opinatur Zephyrus) expresse Lex illa Decemvralis abrogata est anno ab Vrbe condita 630. L. Papirio Mugellano Cursore & C. Pœtelio 11. Consil. (ut rectè ex hoc loco Tertull. obseruauit Contius) poena capitis in bonorum proscritionem conuersa est. Hac ex Roenardo nostro in LL. 12. Tabularum. bonorū proscritione. liber Puteani; bonorum prosciptis.

54. Licet damnant cum iniquas dicimus. Hic iterum ex MS. cod. pro eo quod Rhen. substituerat: damnentur, pro, cum iniquas, liber Puteani; quomodo iniquas. Quis etiam paulo post cum MS. legit: incestum cur non requirunt, infanticidia cur, &c. sed quia sequitur: in Cæsares aliquid committo; placet magis vulgata lectio: incestus, seu incestuosus sum: & infanticida. Lego interim cum illis ac prioribus excusis: quo purget; pro quod purgem.

55. Ut de origine aliquid retractemus. [Cap. 5. in quo etiam Iust. Mart. imitatur plerimq; inscribitur: Contra idola, in altero Vatic. cod. Quod erronea fuit lex definiens non licere Christianum esse, & ideo abroganda. In exc. vero antiquis rectius: Quod Romani Imperatores Christianum nomen probauerint, & qui oderint. Atqui: Ut, pro eo quod post Zephyrum Ac, legebatur: habent non modo MS. & exc. priores codices omnes, sed etiam Euseb. Eccles. hist. lib. 2. cap. 2. etiam Græce legens dicitur. & Niceph. lib. 2. cap. 8. apud quos hunc locum Græce (sicuti infra quoque Tom. 4. inter fragmenta) & Latine reperire est. Ex quibus etiam MS. ac excusis prioribus reposui: ne qui Deus, phrasi Tertullianica de qua supra item: nisi à Senatu probatus.] Decretum autem istud existat apud Crinitum de hon. discipl. lib. 10. cap. 3. ex Pontificum libris in hac verba: Separatim nemo sit habens deos nouos siue aduenas. Nisi publicè adscitos priuatum colunt.

56. Ut M. Æmilius de Deo suo fecit Alburna. Facit & hoc. Ita hunc locum restitimus, partim ex MS. & prioribus excusis ac interpretibus Eusebii & Nicephori variis, qui omnes legunt; Facit & hoc; partim ex Græco Eusebio, qui primo loco habet: πρεσβυτερος, & postea repetit: πρεσβυτερος. Atqui de Deo Alburno latius infra Tom. 3. lib. 1. aduersus Marc. ubi pro Metellus, legendum haud dubiè M. Æmilius, nam & Græce est: Μαργαριτου Αλβουδ. 105. apud Euseb.; & Latine apud eius & Nicephori Interpretes omnes. Liber Puteani eleganter, Scit M. Æmilius de deo suo Alburno. facit & hoc, &c.

57. Tiberius ergo cuius tempore nomen Christianum in seculum introiuit. Sic infra cap. 7. Censuræ istius disciplina à Tiberio est. Atqui etiam huius locum Græce apud Eusebium ac infra Tom. 4. item Latine apud eius ac Nicephori Interpretes omnes ubi supra ad verbum reperire est, ac eandem historiam de Christi resurrectione adnuntiata Tiberio per Pilatum Syria Palestine præsidem latius apud eisdem ac Euseb. in Chronis. Oros. lib. 7. cap. 4. & Cedrenum Græce ac Latine, postrema denique historicos omnes. Quibus fidem non adhibere tam probatis scriptoribus vanum foret. Etsi enim Act. 4. nominetur Pilatus cum Herode inter persecutores Appollonorum; nihil tamen obstat, quominus potuerit Cæsarem Tiberium certiorum facere de iis qua in provincia sibi commissa contigerant. Nec contrariatur quod Act. 11. primum dicuntur Antiochia discipuli cognominati Christiani, quia qui Hierosolymis & in Samaria iam ante crediderant, in Christum cui dubium, quin à Christo etiam Christiani nuncuparentur, ut verisimile sit Lucam loqui de primis Christianis inter gentes.

58. Quod illic veritatem illius diuinitatis reuelauerat. MS. omnes & Christophorus in versione Eusebii ac prius excusis legunt: quæ, pro: quod sed hoc magis placet, ut referatur ad nomē Christianum. Claudius ex Græco vertit Langius apud Nicephorum: & adnuntiata sibi ex Palestina veritatem dogmatis istius, ubi enim prima initia sumserat, ad Senatum retulit, &c. Atqui reuelationem diuinitatis eam intelligo, que per resurrectionem Christi facta est.

59. Consulite commentarios vestros. Rursus voce Iureconsultorum vtiur. Alludit ad Annal. Corneli Taciti qui disertis verbis id habet lib. 15. aut potius ad Antonium in Nerone; nam in sine Scorpici infra T. 3. lib. certis

id ipsum explicat. vitas Caesarum legimus, orientem fidem Romae primus Nero cruentavit. Atqui etiam hunc locum ad verbum ediderunt Graeci Eusebius histor. Eccl. l. 2. c. 24. & Nicephorus l. 2. c. 37. Et certe D. Eusebius l. 18. d. Cui. Dei c. 52. Severus, Eusebius, Orosius, Sulpitius, ac Beda ceterique omnes in Chronicis, prima gentium sub Nerone Christianorum per gentiles persecutione collocant; nam illa quae in Iudaea & Samaria. At 8. recensentur, particularis erat nec ad modum atrox & a Iudaeis non a gentibus facta est. Dedicatorem, vero pro inceptoris accipi phrasim Tertulliana, recte adnotavit Rhenanus. Hoc vitium hic adnotandum aut in Nicephoro periodam integram esse transpositam, aut quae praeterca illic habet de D. D. Petri & Pauli martyrio, desumpta esse ex lib. de prescript. aduers. haeret. vel ex Scorpiano Tertulliani.

60. Tentauerat & Domitianus portio Neronis de crudelitate.] hanc lectionem ex MS. cod. ac prioribus excussis restitimus, pro eo quod Zephyrus damnatur: Domitianus praenomine Neronis, praefertim cum confirmetur lectione Graeca apud Euseb. eccles. hist. ubi supra & lib. 3. cap. 20. scilicet 15. ac Niceph. l. 3. cap. 10. ubi legitur: μερος δὲ τῆς τῶν ἑσπορίων οὐμο τῆς τῶς. Et certe secundam persecutionem veteres omnes sub hoc Domitiano collocant.

61. Sed qua & homo, facile coepitum repressit.] hoc etiam ex MS. cod. & prioribus exc. phrasim Tertull. pro: quia, & pro ea quod mendose irrepperat: receptum. Et qui reuocatus ab exilio & propinquos Christi & Christiani: ad Domitianum, restantur ubi supra Euseb. & Niceph.

62. Quos & ipsi damnare consuevit, &c.] Neronis iniustitia, impietas & turpitudine plus satis nota est, et late a Suet. Tacit. aliisque describitur, qui ipsum crudelitate damnant. Sicut etiam de Domitiano actus rescriptis per Senatum & Neronem eius successorem, tum ex iisdem, tum ex Euseb. & Niceph. in Eccles. hist. Quid quod Nerua (si Diuus creditur) omnes qui rei erant impietatis in Deo, Christianos saltem, absilui voluit.

63. Ceterum de tot exinde Principibus, vsque ad hodiernum, diuinum humanumque sapientibus.] Magni placet haec Rhen. & priorum editionum distinctio, tum sit haec aduersus, qua Principes diuinum humanumque sapientes opponit iniustis turpibus, quam ut referamus cum Zephyro ad hodiernum diuinum humanumque principem Seuerum. Quod sic vacaret particulari: sapientibus; & non sit credibile diuinum appellari a Tertulliano qui deus non nascitur.

64. Si littera Marci Aurelij requirantur.] Exstant etiam in haec littera, tum in Appendice Apolog. Iustini Martyris Graecae, & Latinae ex triplici versione, Perionij Gledij, ac Langij, tum in comment. Onuphij in fast. Roman. l. ex exemplari vaticano. Memorat eisdem victoriae Marcomannorum finibus per Christianorum preces Auctor, paucis infra ad scapulam, citatus etiam cum Apollinari ab Euseb. l. 5. hist. Eccles. c. 5. & in Chron. ubi haec ipsa verba reperire est. Et late Niceph. Eccles. hist. l. 4. c. 12. citans eam verba prolixissima Euseb. tanquam ex Apologia quadam ad Senatum Romanum (quam perpetravit, nisi mendosus sit codex, uti apparet, Tertulliano adscribit), tum ipsa haec verba ex Tertulliani Apologetico nominatum. Ad quem locum Langius in margine praeterca adnotat verba Orosii l. 7. c. 15. Iulij Capitolini, (quamquam ille hoc patius ipsi Imperatori tribuat ut recte adnotat dictus Auctor apud Niceph. quia Christianum nomen oderat) Dionis item, qui unam legionem imbrem im-

petrasse scribit, quae Κεραυνοβόλος id est fulminatrix dicta sit; & Eutropij seu potius Pauli Diaconi l. 10. Atqui damnatio terrior in accusatores erat, ut vni combureretur. Eodem pertinet Rescriptum L. Generaliter. §. fin. D. de Decur. Eis qui Iudaicam (ita vocant Christianam quod a Iudaeis orta) superstitionem sequuntur, Diui Verus & Antoninus honores adipisci permisissent, sed & necessitatem eis impauerunt qui superstitionem eorum lederent. Germanicam scilicet] addidit vocem, illam, Carrio ex optimo libro Puteani in quo etiam erat: sicut non palam.

65. Quales ergo leges istae, &c.] Etiam hunc locum ibidem Nicephorus penè ad verbum citat (ubi ex MS. cod. & exc. prior. restitimus: vani, pro. varij.) praeterquam quod iuxta ordinem quo imperarunt Vespasianum ante Traianum collocet, & Veri mentionem non faciat. Hic autem liber Puteani ponit caput sextum de legibus.

66. Quas Traianus ex parte frustratus sit.] Eleganter id quidem de Traiano, quippe qui tertiam quidem in Christianis perfectionem mouerit, sed post acceptas Plinij litteras de quibus supra 2. c. Christianos inquiri reuerit.

67. Quas nullus Hadrianus, &c.] Procul abest ut Hadrianus Imperator Christianos persecutus sit, quoniam potius per Apologias Quadrati & Aristidis & Serenorum Gratium legatum admonitus, penam talionis iniustis accusatoribus constituit, Rescripto edito ad Minutianum Fundanum quod exstat in calce dictae Apologiae Iustini Mart. apud Euseb. l. 4. c. 9. Niceph. l. 3. c. 28. & Paulum Diaconum l. 10. & insuper (sicut ex Alio Lamprido ad Constant. Imper. adnotavit Crinitus de honest. disc. l. 10. c. 5.) de adorando Christo cogitauit, eidemque templa inchoauit, sed ab instituto desistit a praefectis sacrorum seductus, veritus ne cetera templa desereretur. Quare non placet quod solus Sen. Suspicus sub isto quartam persecutionem collocat.

68. Quamquam curiositatum omnium explorator.] Iste inquit Paulus Diaconus facundissimus latino sermone, Graecis litteris eruditiss. fuit, peritus etiam & in ceteris disciplinis canendi psallendi, medendi, quae scientia; Musicus, Geometra, pictor, fictorque ex aere et marmore; ut elegantius nunquam quicquam res humanae experire sint, &c. prolixitate gratia praetermittimus.

69. Nullus Vespasianus quamquam Iudaeorum debellator.] Notior est historia belli Iudaici partim a Vespasiano partim eius auspiciis a Tito filio confecti, ad destructionem vsque Hierosolymae, quam ut pluribus sit opus. Videat Lector Ioseph. lib. 3. 4. 5. 6. & 7. de bello Iudaico. ac Egeppum de excidio Hierosol.

70. Nullus Pius.] Etiam de Antonino Pio, ad quem dictam Apologiam scripsit Iustinus Mart. verum est hoc testimonium; quippe qui in contrarium Constitutionem ediderit, pro Christianis, quae exstat apud Euseb. Eccl. hist. lib. 4. cap. 13. Niceph. lib. 3. cap. 28. ac Paulum Diaconum dicto l. 10.

71. Nullus Verus.] Hoc opus, hic labor est disquirere quomodo nullae leges Verus aduersus Christianos Impreserit, quippe quoniam Euseb. Eccl. hist. l. 4. cap. 15. 16. & 17. ac post eum Niceph. l. 3. c. 32. 33. 34. 35. & 36. Martyria enumerent DD. Policarpi & Iustini aliorumque plurimorum martyrum in Asia, quae contigisse scribit sub M. Aurelio Veri Antonini Pij filio & Lucio, praefertim cum etiam Eutropius ac post eum Paulus Diaconus & M. Aurelio & Lucio cognomen Veri adtribuat, quibus consentit Iul. Capitol. in vita M. Aurelij, dicens quod M. Annus Verus 18. anno aetatis adoptatus fuerit ab Antonino Pio Consulatu eius 11. & pro Annio

TULLIANUS
Annotati omnibus
PAMELO
A V
16

Aurelius ceperit uocari, & cum eo L. Verus simul ad-
 priatus ambo Caesares appellati sint; ac Dion & Alius
 Spartianus in vita Hadriani, qui scribunt eisdem illos
 mortuo Pio pariter imperasse Diuos fratres appellatos. Ita-
 que dicendum L. Verum Imperatorem (iuxta quod vi-
 detur sentire Nicephor. l. 3. cap. 34.) defunctum ante-
 quam persecutio quarta cepisset; cui saeuere videtur A-
 pologia pro Christianis D. Athenagora, non ad M. Au-
 relium & L. Verum sed ad M. Aurelium & L. Com-
 modum eius filium, quem post fratris obitum Caesarem
 declarauit: & proinde Tertulliano non alium fuisse no-
 tum Verum, quam L. Verum, ad distinctionem M. Au-
 relij; pro qua sententia etiam faciunt D. August. Oros.
 Sener. Sulpit. locis supra citatis ac Martyrologium Roma-
 num (in festo D. Policarpi) qui omnes quartam persecutio-
 nem ponunt sub Aurelio Antonino, quam tamen post-
 modum moderatus sit ut supra diximus, tum praesertim
 Paulus Diaconus, qui disertis verbis dicit, post obitum
 L. Veri sui fratris ab eo persequi ceptos Christianos. Si id
 non placet aut dicendum, quod loco persecutionis hanc non
 habuerit Tertullianus, quia solum Asiam & Galliam, non
 vero Africam peruagata sit; quod confirmatur ex eo quod
 D. Cyprianus longo post hunc tempore primus Episcoporum
 in Africa sacerdotales insulas sanguine suo decorarit, ut
 in vita eius a me dictum est: Aut quod nulla leges à Ve-
 ro aduersus Christianos sint editae. Aut denique (quod
 magis probò) legendum est cum i. Patric. & Leodiensi cod.
 Nullus Seuerus; quippe qui haec cum scriberetur
 Apologeticus nullas leges in Christianos edidisset, quini-
 mus, si Tertull. ad Scapulam credendum est, clarissimas
 quaedam feminas & clariss. viros sciens huius sectae
 esse, non modo non laeserit, verum & testimonio
 exornauerit & populo furenti in os restiterit. Nice-
 ph. hunc locum citans Veri nullam facit mentionem, sed in
 Pio finit perit, fortassis ex proposito hoc comma prae-
 mitrens. Facilius itaque liber Puteani: facilius utique.

CAP. VI.

72. Nunc religiosissimi legum, &c.] Insuperbitur
 caput hoc 6. ubique in MS. codicibus. De legibus, sed quia
 nimis generale hoc est, placet magis Tit. veterum excuso-
 rum codicum: Quantum à pietate & maiorum fuo-
 rum legibus Romani desierint. Atqui ex MS. om-
 nibus substitutum: vltiores pro: cultores; & in nullo
 exorbitauerunt, pro: in illo.

73. Quoniam illae leges abierunt sumptum &
 ambitionem comprimentes] Alludit ad Leges Sum-
 ptuarias & de ambitu, quas partim retractasse, partim ex
 integro sanxisse Augustum Imperatorem: testis est Sueto-
 nius in Octauio cap. 34. E quibus de Licinia siue centu-
 si satis aptè Zephyr. in sua Paraphrasi: sicut & Cen-
 sura quae ex censura Fabricij Lucini iuxta Valer. Max. l. 2.
 c. 4. 10 argenti libras Senatori duntaxat concedebat; & ea
 qua spectacula in erudicta sunt; ac de dignitatibus ingenio-
 rumque insignibus; ut pluribus non sit opus quod ad eas
 4. leges adtinet. Praeterquam quod de iis & earum Au-
 ctoribus, ad Gellium & Macrobius, Paulum denique
 Manutium de legibus Romanorum, lectorem remittamus,
 & Legem Faniam hic adiciamus ex Crinito lib. 14. de
 hom. disc. c. 6. Ludis, inquit, Romanis, Plebeis & Saturna-
 libus, & aliis quibusdam diebus, ara centena in dies sin-
 gulos impendunt, & alii diebus x. in singulis mensibus
 trigena sunt. Si quis plus facit, dicta pena damnatusesto.
 Calpurnius etià legis de ambitu meminit in sua Praefatio-
 ne Zephyrus. quoniam illa. liber Puteani, quomodo ille.

74. Quae dignitatum.] Castigationem hanc Rhen.

pro: dignitatem, confirmant Vaticani codices. etsi in Pu-
 teani est, dignitatem. Erant enim apud Veteres Romanes
 non modo ingeniorum quae enumerat Zephyr. sed etià Co-
 sularia, Senatoria, Quaeptoria, & Equestria insignia, de
 quibus late tractat Pet. Faber Praefatio Iohannis Semestrium
 l. 2. c. 6. ac 22. vsq; ad 129. et praesertim de annulis aureis
 quos ià à reipore Augusti Libertinis concedi ceptos tradit.

75. Video enim & centenarias cenas.] Adfert
 similem phrasim dicto loco Crinitus ex C. Plinio de cen-
 tenariis porticibus, ac centenariis argenteis sculptis, ex
 Lampridio.

76. Et in lances.] De lances centenarij ponderis
 Sylle, & Drusillani serui Claudij promulsidae quin-
 quagenaria (ad quae hic alludit) vide supra l. de Pallio c. 4.
 §. num. 102. & 103.

77. Primi Lacedemonij penulam ludis excogi-
 tauerunt.] Restitutum: ludis, pro: nudis, ex MS. omni-
 bus & exc. prioribus, Atqui: penula, quae & lacerna
 (inquit Rhen. alicubi) vestimenti genus itinerarium &
 arcenda pluuia accommodatum apud veteres, teste Alio
 Lampridio.

78. Video & inter matronas atque prostibulas.]
 Etiam hunc locum latius tractat supra lib. de Pallio c. 4.

79. Quum aurum nulla norat praeter vnico digi-
 dito.] Iterum ex MS. omnibus & exc. lectionem hanc
 restitutum (ut iuxta Rhenan. sicuti etiam alibi acci-
 piatur: praeter, pro: praeterquam more Graeco qui ita
 ἄνδρῳ vsurpant pro eo quod quasi elegantius substituerat
 Zephyr. nulla membra norant praeter vnico digi-
 tum. Atqui quod addit: quem sponsum oppignora-
 uerat pronubo annulo. Videtur sic intelligendum, et
 pro seruo annulo, qui teste Plinio hist. nat. l. 37. sponse mir-
 rebatur aureum annulum postea dare consueverit sponso
 & sic illum quasi oppignorate.

80. Cum mulieres vsque adeo vino abstinentur.
 ] hanc vocem Tertullianus pro: abstinentes, sub-
 stitutum ex MS. omnibus.

81. Ut matrona ob resignatos cella vinaria lo-
 culos] Intellexit (inquit Rhenan.) promptuarium quibus si-
 gna etiam imprimebantur, quae dum auellerentur reli-
 gnari dicebantur. Sic in Echort. cast. resignandos lo-
 culos dixit, lib. de habitu Mulieb. arboris illius reli-
 gnatrix, lib. de Fel. Virgin. cum virginitatem resigna-
 set, & ibidem c. 11. per quae primum resignauerunt
 pudorem spiritu. Vox sicuti & historia ad verbum pe-
 ne desumpta ex Plinio nat. hist. lib. 14. c. 13. qui id adfert
 ex Fabio Pictore, praeterquam quod legat resignatos locu-
 los in quibus erant clauae celle vinariae.

82. Impune à Maccenio marito trucidata sit.]
 Ita ex 4. MS. cod. pro: est qui etiam legitur: Metennio,
 sed prior lectio legitima est, quum Plinius ibidem Mac-
 cenij legat, qui uxorem fuisse cum interfecisset quod vni-
 uersis bibisset, à Romulo absolutus est.

83. Idcirco & oscula propinquis offerre etiam
 necessitas erat.] Adiecit: etiam, ex MS. omnibus.
 Caro (inquit ibidem Plinius) ideo propinquis feminis
 osculum dare instituit, ut scirent an temerè olerent, hoc
 tum nomen vino erat, unde & temulentia appellata, spi-
 ritu indicarentur. Puteani; iudicarentur.

84. Qua per annos ferme sexcentos ab vrbe co-
 dita, &c.] Repudium (inquit Val. Max. l. 2. c. 1.) inter
 uxorem & virum, à condita Vrbe usque ad vicesimum &
 quingentesimum annum nullum intercessit. Primum autē
 sicuti etiam adnotauit Zephyr. in Paraphr. uxorem sterili-
 tatis causa dimisit Carbilus Spurium.

85. Etiam circa ipsos Deos vestros quæ prospere. Ex MS. omnibus id substitutum pro: perfectè.

86. Liberum patrem cum mysteriis tuis. Ex iisdem adiectimus: Iuis. Liberi Bacchique sacra sublata fuisse. Postmo Albino & Q. Martio Philippo Coss. anno Urbis D. LXXVIII. Auctor est Liu. 4. dec. lib. 9. Id ipsum repetit D. August. lib. 6. de ciuit. Dei cap. 9.

87. Serapidem & Isidem & Harpocratem cum suo Cynocephalo, &c. De his adfert Zephyr. carmen Lucani huic instituto optime conueniens.

Nos in templa tuam Romana accepimus Isim Semidei que canes, & filtra iubentia dixit.

Et certe Serapis & Isis Aegyptiorum dij omnibus probe notissimæ. De Harpocrate silentij Deo late tractat, hanc quoque locum citans Politan. Miscell. cap. 83. ex Catullo, Plutarchi libro de Iside & Osiride Abamnone Aegyptio ad Porphy. siue Iamblichæ, Lucil. Epigr. ad Dionys. Parrone lib. 3. de lingua Latina, Plin. nat. hist. lib. 33. cap. 21. & Ouid. 9. Metamorph. qui omnes Serapidæ (siue Osiridæ) & Isidi Harpocratem coniungunt tanquam illorum filium. D. Augustin. denique lib. 18. cap. 5. de ciuit. Dei in hæc verba: Quando (inquit) ferè in omnibus templis vbi colebantur Isis & Serapis, erat simulacrum quod digito labiis impresso admonere videretur vt silentium fieret; hoc significare Varro significat, vt homines eos fuisse tacerent. Vbi latissime & D. August. & Ludovic. Vives in schol. integram historiam & fabulas inde ortas horum Deorum Aegyptiorum profertur. Cynocephali id est canini capitis Dei ibidem meminit D. August. lib. 2. cap. 13. & explicat Vives in commentario, dicens eundem esse, de quo Virg. Aeneid. 8. Et latrator Anubis; putans eam effugit urum, quod eiusmodi insignia gestarit Anubis Osiridis filius Aegypti Rex, de quo plura in Adm. nostris in D. Cyr. lib. ad Demetrianum num. 32.

88. Pifo & Gabinus consules. Consulatatum gesserunt L. Calpurnius L. F. L. N. Pifo Cæsonius, & A. Gabinus A. F. Nepon, anno ab Urbe Cond. D. C. XC V. Quod autem illi caperit, aris dictorum Deo euerfis; perfectè videtur anno post hunc octauo V. C. DCC. III. a L. Aemilio Paulo consule, qui, cum (teste Val. Max. lib. 1. cap. 4.) Senatus Isidis & Serapis phana diruenda censuisset, ea que nemo opificum adtingere auderet; postea prætexta securim arripuit, templique eius foribus infixit, de quo infra latius cap. 9. num. 123.

89. Ipso denique sermone proauis renuntiafisti. Subiungat, sua etatem corruptam sermonis Romani latinitique elegantiam, quod manifestus est quam vt comprobatione sit opus. Notanda interim phrasia: nouè de die viuere, pro: indices. Et ex MS. omnibus substitutum: cultoditis, pro: custoditis, & e contrario paulo post ex Belg. MS. 2. destinatis, pro: destinatis. ac ex iisdem MS. & Vaticanis, vbi hic tum postea frequenter: proinde, pro: perinde. vt iam inde ad manifestiora pergam. eleganter liber Puteani; vt viam mihi ad manifestiora purgem.

CAPVT VII.

90. Dicimur sceleratissimi. MS. partim hoc capite inscribant: De infanticidio, partim: De fama incestus. Vt. a. hoc modo: Inanis est fama quæ Christianis obicitur, qui etiam multo post hoc caput incipiunt, sed maxime placet hæc duorum capitum in vnum compacta Rhen. cum alijs exc. inscriptio: Quod de grauius sceleribus accusati Christiani, numquam tamen conuicti sunt, nisi de fama sola cui non cre-

dendum. Securus est autem hic vel maxime Iustinum martyrem & Anaxagoram. Rem ipsam satis explicat Zephyrus in sua paraphrasi, & latius Suffridus noster in Anaxagoram. Nos itaque nihil aliud quam de singulis calumniis locos etiam aliorum scriptorum indicabimus, quibus ille tractantur. Ad quas certe iam ab ipsis Christiane fidei incunabulis alludit D. Petrus 1. Epist. cap. 2. in hæc verba: Conuersationem vestram inter gentes habentes bonam; vt in eo quod detractant de vobis tamquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos considerantes, glorificent Deum in die visitationis; & paulo post: Quia sic est voluntas dei, vt beneficientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiæ. Auctor etiam supra non semel capit hoc argumentum adtingere nempe cap. 1. vbi de domesticis iudicijs agit; cap. 2. cum bis terne repetit Christianis obici nomen homicidæ, facilegi, incesti; & nominatim infanticidiorum, incestorum, cocorum, canum, & comestorum infantium. meminit: & cap. 3. cum dicit: singula quæ in occulto admittite dicimur in ipsos retorquebo qui obiciunt: & iterum: incesti & infanticidæ mentionem facit & rursus in calce præced. cap.

91. De sacramento infanticidij & pabulo inde. Iterum reposuimus cum Rhen. ex MS. cod. omnibus: inde, id est ex sacramento infanticidij, pro eo quod tamquam elegantius (vti alias ex coniectura frequenter, quod semel adnotasse sufficit) substituit Zephyrus: crudæ. Præterquam enim quod Iustinus, Anaxagoras, Tatianus, in suis Apologijs aduersus gentes, Theophylus ad Autolycum lib. 3. Minutius felix in suo Octauo aut Euseb. Eccl. hist. lib. 4. cap. 8. hanc calumniam tractantes, nusquam crudæ carnis meminerint; & Theostea episcopa quas Christianis falso adscribunt laurissimè cocta fuerint ab Airoe illius fratre, certe Auctor supra cap. 2. cocorum meminit. Causam porro huius suspitionis dedisse existimat Eusebius illa tum Simonis Magi, tum Menandri, Saturnini, Basilidis, Carpocratis & eius discipulorum cruenta & funesta sacrificia; de quibus præterea scripserunt D. Clemens Rom. in vita D. Petri, & Niceph. lib. 2. Eccl. hist. cap. 14. Qualia etiam de Cataphrygibus & Paphlagoniis referunt Epiph. ac D. August. de hæresibus.

92. & post conuiuium incesto. Sicuti antea & postea ubique ita hic: incestum neutro genere vsurpatur, vt & à Minutio felice; & Anaxagoras qui præ alius supracitatis etiam hoc argumentum latinus tractant.

93. quod euerfores luminum canes, &c. Lum ante me adnotauit G. Canterus, non rectè canes tum supra cap. 2. tum hic interpretari Zephyrum lenones impudentes aut qui canum more humanas carnes vorarent; quin potius proprij nominis canes intelligendos, pater vel ex eo, quod sequi. cap. habet auctor: præterea candellabra & lucernæ & canes aliqui, & offula quæ illos ad euerfionem luminum extendant. Atqui: eruitis, pro: eruitis, iterum ex MS. omnibus reposuimus, ac paulo post: & quidè propij, nempe hostes, pro: propriè, ex prioribus &c. licet manuscripti habeant; propriè, tenebrarum & libidimini, putabat Carrio copulam, & elegantius omitti posse, idque probante Puteani libro.

94. Quis cruenta &c. Cyclopi & Sirenium ora iudici referauit. Ita hunc locum ex Vat. 1. c. od. castigauimus, pro: Syrenarum ora iudicium referauit. Nota est fabula Poliphemi & Cyclopium hospites suos deuorantium in Sicilia & Italia, vel Plinio teste nat. hist. lib. 7. cap. 2. Sirenes vero aues erant, teste Dione, quæ vbi

ULLIAN, Annotat omnibus PAMELI, A. V. 16.

homines cantu demulserunt, somno deinde grauatos lace-
rabant, ut est apud Plinium lib. 10. nat. hist. cap. 49.
Hinc Zephyrus etiam ad Sirenes refert quod delatos ad
se occidisse & delibasse fingantur. Tert. infra T. 3. l. 3. adu.
Marcionem vocat Sirenes monstrosas fabulolasque
cantatrices. Liber Puteani; Cyclopū & sirenum ora
iudici referuauit.

95. ipsos trahens homines.] Ita ex MS. cod. &
prior. exc. pro eo quod mendose irrepserat: ipsos ven-
dens; presertim cum sic etiam interpretetur in sua para-
phrasi Zephyrus & ante eum Rhen. trahens nempe ad
Præsidentem siue in iudicium.

96. cum vel ex forma omnibus mysteriis si-
lentij fides debeatur.] Id indicasse Harpocratis sta-
tuam supradiximus cap. preced. ex D. Aug. & Varrone.

97. Samothracia.] In Samothrace insula (in-
quit Zephyr.) initiationes quadam fuisse dicuntur ad re-
media nonnullarum periclitationum; vbi & Corybantum
mysteria & Hecates sacra celebrantur, cui canes ad an-
trum Terribium immolabant. Lat. lib. 1. cap. 15. & 17.
in Samo etiam Iunoni sacra scribit celebrata.

98. & Eleusinia reticentur.] Haud absimiliter
Auctor infra tom. 3. aduers. Valent. Eleusinia Valen-
tiniana fecerunt lenocinia sancta silentio magno,
sola taciturnitate caelestia. Quare etiam hic ex MS.
restituimus: Eleusinia, pro: Eleusina. Meminerunt eo-
rundem & turpissima fuisse declarant Athenagoras
initio Apolog. Arnob. aduers. gent. lib. Minutius in
Octauio. Clemens Alexand. exhort. ad Græcos, Lat. lib.
1. cap. 21. Euseb. prepar. Euang. lib. 2. cap. 3. Gregor. Na-
zian. in serm. Epiph. D. August. de ciuit. Dei lib. 7. cap.
20. & Theodoret. de affect. Græcorum. Vide suffridum
in Athenag. & Vinem in D. August. qui Cereri &
Proserpine dicata fuisse hæc sacra memorant, & in Eleusi
pago Attica à Museo instituta.

99. Interim etiam humanam. &c.] Hoc similiter
ex MS. & vet. exc. restituimus, pro eo quod primus Zephyr.
interim, iam &c. qui non male tamen explicat illud:
dum diuina, id est, secreta, seruantur, Puteani liber opti-
me; prouocabunt. pro; prouocabant.

100. Cum etiam impie initiationes arceant pro-
phanos.] Ipsis verbis veterum ethnicorum vitur, qui
solos initiatos & Romanos ad Cereris mysteria Eleusi-
nia admitterant, unde ortum illud Poëta:

Procul ô procul este prophani. & illud:
Odi prophanum vulgus & arceo.

101. Natura famæ omnibus nota est. Vestrum est.
Fama malum, &c. Cur fama malum?

Ita iterum distinximus ex MS. omnibus & Rhen. pro eo
quod irrepserat: omnibus nota est, vestrum Est, fama
malum. Est autem etiam versus Maronis ex 4. Aenei-
dos, quem pulcherrime explicat. Imitatur etiam hunc lo-
cum ad verbum serè Minutius in Octauio. Ab hoc autem
loco liber Puteani orditur caput septimum de infanticidio.

102. Hoc Romæ aiunt factum.] Etiam hoc ex MS.
restituimus, pro eo quod erat: fama est hoc Romæ fa-
ctum. & paulo post adiecit: est. Ac rursum: Om-
nium est æstimare, pro: existimare. & addidimus: il-
la item: obscurat, pro: obscurant. in libro Puteani alia
longè est distinctio & scriptura: ab vno aliquando
principe exorta sit necesse est. exinde in traduces
linguarum & aurium serpit. & ita &c.

103. etiam quod fama non distulit.] Id est (in-
quit Rhen. dissipauit. Sic etiam loquitur Tacitus.

CAP. VIII.

104. Ut fidem naturæ ipsius appellem.] Pre-
teris huius capitis titulus arripit iste Vatic. 1. cod. flagi-
tia quibus infamantur, nedum falsa sunt, sed de
Christianis incredibilia. Imitatur etiã hic Athenaga-
ra apologia sub finem, tronice autè loquitur dum dicit: Ec-
ce proponimus horum facinorum mercedè, vitam
aternam repromittimus; reliqua satis explicat Ze-
phyr. in paraphrasi quibus pauca quadam adijcimus.
Ecce proponimus.] Liber Puteani ponit caput octauum
de fama inuesti. & ceterè superiora illa, vt fidem natu-
ræ, &c. precedentibus coherere neque ab eis auelli posse
censebat Carrio.

105. Fugientem nouam animam expecta.]
Iterum restituimus ex MS. ac exc. prioribus, pro:
specta. & infra si tanti aternitas, pro: sit facient a-
tem ad intellectum huius loci que apud Minutium in
Octauio Christianis falso obicit Cæcilius ex castigatione
Fr. Balduni: Iam de initiandis (inquit) tyrunculis
fabula tam detestanda quam nota est. Infans, fure
contectus vt decipiat incautos, apponitur ei qui
facris imbuatur. Is infans, à tyrunculo, farris in-
perficie quasi ad innoxios ictus prouocato, cæcis
oculisque vulneribus occiditur. Huius (pro ne-
fas) sanguinem lambunt, huius certatim membra
dispertunt, hæc federantur hostia, hæc conscientia
sceleris ad silentium mutuum pignerantur; hæc
sacra sacrilegiis omnibus tetrica. Bene est autem
quod ille etiam fabulam vocet. Respondet interim illi Octa-
uius iisdem penè verbis quibus hic Auctor. Illum iam
velim (inquit) conuenire; qui initiati nos dicit aut
credit de cede infantis & sanguine. Putas posse fieri
vt tam molle tam paruulū corpus fata vulnerū
capiat, vt quisquam rudem illum sanguinem no-
uelli & vixdum hominis cedat, fundat, exhauriat?
Nemo hoc potest credere, nisi qui possit audere.

106. Cynophanes.] Ita rectè primus Zephyr. pro
quod Pet. exc. & MS. Eln. S. Bauon. Puteani ac 2. Vatic.
Cynopennæ, ac Rhen. 1. edit. Cyclopes; dicens, Cy-
nophanes capite canina quos Plinius refert venari &
aucupio vesci & loquitur quide de rabibus Indis populis
Plin. lib. 7. cap. 2. sed nullo ad scripto nomine, in fine interim
capitus Cynocephalos collocat in Africe solitudinibus,
& Gell. lib. 9. cap. 4. Cynocephalos nuncupat vti &
Cicer. 6. ad Attic.

107. Aut Sciapodes.] Consensit tamen Zephyro de his
tradit Plinius ibidem, sed logè eos à Trogloditis abesse scri-
bit, quantum apparet in Inata, non in Lybia.

108. Sed ignorantibus subiicitur.] Supposita, in-
quit Zephyr, impersonaliter eam gerunt significationem,
quam apud Græcos τὸ ὑποβάλλειν & τὸ ὑποβάλλω
id est, fraudem facere & decipere, inde subiici resistan-
tium & impostores, De qua plura ad Epistolam 2. Cypri-
ni ad Donatum num. 40. Restituimus autem: asseuerati;
& ex MS. omnibus vocem Tertullianicam: Atquin.

109. Itè panis quo sanguinis iurulentia colligas.]
Ita nunc primum ex MS. quinque pro eo quod Rhen. &
antea excusi: qui sanguinis virulentiam colligat.

110. Præterea candelabra, &c.] Mulum etiam
lesstrare possit hunc locum distinetio Cæcilij & Octauij
apud Minutium sicut edita est à Fr. Balduno. Quæ omnes
ille: Et de conuiuio, inquit, notum est, passim omnes
loquitur, id etiã Cirtesi nostri testatur oratio: Ad
epulas sollempni die cocent, cum omnibus liberis
fororibus, matribus, sexus omnis homines & om-
nis ætatis. Illic, post multas epulas, vbi conuiuio ca-
luit,

uit, & incesta libidinis ebrietate feruor exarsit; canis qui candelabro nexus est, iactu offulsa ultra spatium lineæ qua vincit est, ad impetum & saltum prouocatur. Sic euerſo & extincto conscio lumine, impudentibus tenebris nexus infandæ cupiditatis inuoluunt per incertum fortis; etſi non omnes opera, & conscientia tamen pariter incesti. *E contrario Oſtanius:* Et de incesto, inquit, conuiuio fabulam grandem aduersus nos dæmonum conuicio mentita est, vt gloriam pudicitia, deformis infamiae auersione, maculare; vt ante exploratam veritatem homines à nobis terrore infandæ opinionis auerteret. Sic de isto & tuus Fronto, non vt affirmator testimonium fecit, sed conuicium vt orator aperſit. Hæc enim potius de vestræ gentibus nata sunt. *Et cetera quæ sequenti capite etiam penè ad verbum desumpta sunt.* Quid tum etſi. *Puteani;* quid nunc etſi ista.

CAP. IX.

121. Hæc quo magis, refutauerim. *] Huius capituli inscriptionem partim ex excusis desumpsi, quandoquidem MS. hic distinctionem nullam faciit. Hanc nempe: Quod quæ Christianis obiciuntur in facris ipsorum gentium tum in aperto, tum in publico committantur. Et qui etiam hic Iustinum martyrem & Athenagoram imitatur, ipsum vero penè ad verbum Minutius in Oſtano.*

122. Infantes penes Africam Saturno immolabantur, &c. *] Eodem modo Oſtanius apud Minutium: Quia Saturnus filios suos exposuit nõ vorauit; merito ei in nonnullis Africæ partibus à parietibus infantes immolabantur, blanditiis & osculo comprimente vagitum, ne flebilis hostia immoletur: Id ipsum pauca sed in genere iam antea Iustinus Martyr. *Apolog. 1. ad Senat. Rom. Lactant. Lactant. lib. 1. diuin. Inſtit. cap. 21. de eodem sacrificij genere tum in latio quod sublatum sic ab Hercule, tum Carthagini ex Peseño festo. D. August. denique lib. 7. de ciuit. Dei. cap. 19. & ibi latissime Putes in suis Annotat. citans præterea Orſ. lib. 4. c. 6. Troicum, Platenum in Minos Dionem Halicarnassæum, Theod. Cyrensem in facris. Euseb. præpar. Euang. Diodorum bibliotheca lib. 20. & hunc Tertulliani locum. Et qui penes Africam (inquit Zephyrus) dixit in secretiori Africæ parte qua significatione vititur frequenter Linius. Omni penes similitudo erat, id est tacita inerat militibus.**

123. Vique ad Proconsulatam Tiberij. *] Quod hic Tertull. Tiberio tribuit de sacerdotibus Saturni in cinerem actis, referunt Ioseph. Antiquit. Iudic. lib. 18. cap. 4. sen. 7. & Hugo Floriacensis hist. Rom. lib. 7. cap. 14. de sacerdotibus Iſidis & templo eius destructo ac statua in Tiberium merſa. Plin. lib. 30. cap. 1. Tiberio etiam adſcribit quod Gallis Druidibus humanas victimas interdixerit, quod Suetonius Claudio tribuit. Videtur simile quid fecisse Tiberius in Africa cum ibi Proconsulatam ageret ante Imperium. Porro huiusmodi sacra iam antea sub Augusti cuius Romanis interdicta fuerunt, iã & toto orbe cesantem principatu Adriani, præterquam Iouis Latiaris de quo infra. Nos autem cum Rhen. ex MS. cod. restituerit hoc lactu. *] Puteani liber; perſeueratur. vique infra; libentes respondebat; pro; exponebant.**

124. Maior ætas apud Gallos Mercurio profecatur. *] Haud abſimiliter Minutius: Mercurio Gallos humanas vel inhumanas hostias cadere; & de martiribus D. Aug. ubi supra; præterquã quod etiam Saturno*

sacra hæc adſcribit, nisi mendosi sunt codices. Alij vt Plinius ubi supra, Solanus, Mela, Cæſar, Lucanus, & Lactantius ubi supra, Eſo & Theutanti ea adſcribunt; sed recte adnotat illic Putes. eundem Theutantem esse quem Mercurium, (ad quem lectorem remitto.) quia Hugo Floriacensis apud me MS. hist. Treuitorum seu Gallorum lib. 1. cap. 14. diſertis verbis ſcribit, eiusmodi sacrificia Mercurio à Druidibus immolata.

125. Remitto Tauricas fabulas. *] Tauris (inquit Minutius) Ponticis & Aegyptio Busrudi, vitus fuit hospites immolare. Et Lactantius: Erat lex apud Tauris vti Dianæ hospites immolarentur. Et ante eos Athenagoras: Diana quæ apud Tauris colitur, hospites cadit. Similiter Tertull. infra tom. 3. Lib. 1. adu. Marcion. Nihil illic nisi feritas calet, illa scilicet quæ fabulas frenis dedit, de sacrificiis Taurorũ, &c. ac latius in Scorpico: Sed enim, inquit, Scytharum Dianam aut Gallorum Mercurium, aut Afiorum Saturnum; hominum victimam placari apud sæculum licuit. Et Latio in hodiernum Ioui media in vrbe humanus sanguis inguſtatur. Atque hoc est quod sequitur.*

126. Ecce in religioſiſſima vrbe, &c. *] Hodieſ (inquit ſimiliter Minutius) à Romanis Latiaris Iupiter homicidii colitur, & quod Saturni filio dignum, est, mali & noxy hominis sanguine ſaginitur. Quod iſdem penè verbis repetit Lactantius etiam tum in Latio fieri, immo adhuc ætate ſua Eusebium id ſcribere, aſtruit Putes ubi supra. Quare & apud Plinium lib. 8. cap. 22. ubi id ipsum de Arcadibus reſert, cenſeo legendum Ioui Latio, pro Lyceo.*

127. Sed bestiarij. *] Rhen. in ſchol. bestiariorum; sed magis placet hæc etiam MS. lectio, quod sequatur. mali hominis. Interpretatur ille bestiariorum viſiſſimos homines, qui cum bestijs ſpectante populo depugnabant addeus bestiarij cuiſdam qui, Germanus fuit meminisse Senecam. Rectius Zephyrus damnatos ad bestias. Cum quo ex MS. & Vet. exc. iterum legimus: solum patris filium de crudelitate.*

128. Qui natos sibi liberos enecent. *] Vos enim video (inquit Minutius) procreatos filios nunc feris & auibus exponere, nunc ad ſtrangulatos miſero mortis genere elidere; & multo latius Lactant. lib. 6. cap. 20. cuius verba quedam adfert Zephyrus.*

129. Ferro enim mori ætas quoque maior optauit. *] Repetio est eius quod antea dixit: Maior ætas apud Gallos Mercurio profecatur. in libro Puteani elegantior; optauerit. vt infra; deliberatur; pro; delibetur.*

130. Homicidij festinatio est prohibere nasci. *] Sic iterum ex MS. & prioribus exc. & : an nascentem disturbet, pro: nascentium. ac: fructus omnis, pro: hominis sunt (inquit Minutius) quæ in ipsis visceribus, medicaminibus epotis originem futuri hominis extinguunt, & parricidium faciunt antequam pariant. in Puteani; etiam fructus.*

131. (Est apud Herodotum opinor) Mirum est cur hanc periodum omiserit Zephyrus, nisi putarit esse ex margine contextui additam; verum eandem habent non modo Vet. exc. sed & MS. Belgici, Gallici, & Vaticanæ omnes, & ipſe Zephyr. locum Herodoti citat lib. 9. de Scytharum federibus sicuti etiam Plin. lib. 7. verum ibi fæderum talium nullam mentionem reperio. Diffusum sanguinem. *] Puteani; defusum, quod elegantius videtur Carrioni.*

132. Nescio quid & sub Catilina deguſtatũ est. *]*

TULLIANUS
Annotati onibus
PAMELI.
A. V.
16.

Haud aliter Minutius: Ipsum credo nempe Saturnum, docuisse sanguinis foedere conurere Catilinam. De quo sic Sallustius: Fuisse ea tempestate qui dicerent, Catilinam oratione habita, cum ad insurandum popularis scelere sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in patris circumtulisse, sic eum locum emendavit Carrio.

133. Aiunt apud quosdam gentiles Scytharum, &c.] Latè agit Plin. dicto lib. 7. cap. 2. de Scythis, Cyclopiibus, Lesfrigonibus & aliis tum trans Alpes tum ad Septentrionem $\alpha\upsilon\theta\pi\omega\tau\alpha\sigma\iota\varsigma$ quorum quosdam addit supra boristhenem ostibus humanorum caput bibere, eumque cum capillo pro baltheis ante pectora uti. Hinc illa Proverbia apud Tertull. lib. 1. adu. Marc. infra tom. 3. Scythia terrior, Massageta inhumanior.

134. Hodie isthic Bellonæ sacratu sanguis de femore proficiso in palmulam exceptus suis datur signatis.] Ita demum ex MS. omnibus ac prioribus. exc. pro: in parmulam. Porro haud absimiliter Minutius: & Bellonam, inquit, seruum suum haustu humani cruoris imbueret. De quo latius Zephyr. in paraph. verbis mutatis ex Lat. lib. 1. cap. 20. in libro Puteani; in palmulam exceptus & sui datus signat.

135. Item illis qui munere, &c.] MS. & vet. exc. illi. Intellegit autem (Rhen. interpretare) gladiatorium munus. Minutius paucis ita expressit hunc locum: & comitalem morbum, hominis sanguine, id est, morbo graviore sanare. Reversum vero: haulerunt, ex MS. pro: auferunt.

136. Vbi sunt item illi qui de harena.] Etiam hoc his verbis repetit Minutius: non dissimiles, qui de harena feras deuorant illitas & insectas cruore, vel membris hominis & viscere saginatas. Atqui iterum reposuimus ex MS. colluctando, pro: conculcando; & iactauit, pro: iacuit, licet in Puteani libro sit; iacuit. Ipsorum vrsorum alucei; pro: alui. Item: Ructantur proinde: pro: deinde, pro: cruditanter, liber Puteani; cruditantibus.

137. Minus autem & illi faciunt.] Ironice loqui rellè adnotauit Zephyr. & Gagneus ad Marg. τὸς ἀσπίδα $\lambda\epsilon\upsilon\tau\epsilon\varsigma$ notat, cum quo rursus legimus: ad spurciciam consecrantur: pro: à spurcicia.

138. Christianis, qui ne animalium quidem sanguinem, &c.] Nobis (inquit Octavius apud Minutium) homicidium nec videre sui nec audire, tantumque ab humano sanguine cauemus, ut nec edulium, pecorum sanguinem in cibis nouerimus. Porro (ut adnotat Rhen.) non ita diu est, quod Christiani vescimur suffocato & morticina carne. Nam Beranus (seu Beda) presbyter & Erabanus in Penitentiario, sed & quorquot de hac re supra cccc. annos scripserunt, certum penitentia tempus prescribunt si quis Apostolicam hanc legem fuerit prauaricatus que in Actis exstat Apost. (nempe cap. 15.) ubi statuitur ut abstineant se à sanguine & suffocatis. Atqui ex MS. legimus: ne quo modo sanguine contaminemur; & iterum adiecit integram orationis comma ex MS. & priorib. exc. certissimi scilicet, illicitum esse penes illos, per quod exorbitare eos vultis. Item: ipsum proinde examinatore ac postea: alioquin.

139. Ut foculum & accerram.] A terra hic accipitur iuxta secundam interpretationem Festi, pro arcula thuraria in qua thus reponebatur. custodias autem nuncupat captiuos ipsos, uti adnotat Rhen. Alioquin negandi) putabat Carrio vitio admodum familiari legendum; alioquin necandi.

140. Proinde incesti qui magis, quam quos ipse Iupiter docuit.] Similis locus est apud Cypria, epist.

2. ad Donatum, ubi videat lector adnot. nostras num. 33. Idem gentibus improperat Iust. Apol. 1 ad Senat. Rom. & apertus de Ioue Athenagoras, Qui, inquit, ex matre Rheia & ex filia puella prolem suscepit, & propria sorte pro coniuge abusus est. Et Arn. lib. 5. Etiam in matrem, etiam in filiam offerati peccatoris appetitionibus adhiinnuit? & c. Immo etiam Octavius apud Minutium, & Laflan. lib. 1. cap. 10.

141. Perlas cum matribus misceri Ctesias refert.] Similiter Minutius: Ius est apud Persas misceri cum matribus. Vide Zephyri Paraphrasin. Exstat quaedam huius Ctesiae Cnidij fragmenta edita Græce ab Henrico Stephano.

142. Cum primum Oedipum Tragediam.] Hinc Athenagoras concubitus quos Christianis obiciebant Oedipodios appellat, quod Oedipus matrem locastam nefcius uxorem duxerit; sic & Lat. ubi infra.

143. $\epsilon\mu\epsilon\upsilon\epsilon\iota\varsigma$ τῆν $\omega\upsilon\tau\epsilon\epsilon\alpha$.] Prioris editionis habebant duntaxat: $\epsilon\mu\epsilon\upsilon\epsilon\iota\varsigma$ pro quo substituit Rhen. $\mu\epsilon\lambda\omega\upsilon\epsilon\iota\varsigma$ $\mu\alpha\tau\epsilon\upsilon\alpha\mu\epsilon\upsilon\epsilon\iota\varsigma$ id est, insanit, ac si dicat Oedipum visum Macedonibus insanire, qui tantopere de incesto doleret. Eln. & S. Bawon. & Puteani, MS. cod. $\epsilon\lambda\lambda\omega\upsilon\epsilon\iota\varsigma$ τῆν $\alpha\lambda\lambda\iota\gamma\epsilon\alpha$.] Placet magis prima lectio quam Zephyro acceptam debemus; ut $\epsilon\mu\epsilon\upsilon\epsilon\iota\varsigma$ ab $\epsilon\mu\epsilon\iota\omega$ id est euomo deriuetur. Prefertim cum Vat. cod. idem habuisse coniciamus, quod a manuales qui illa contulerunt nullam hic diuersitatem adnotarunt, alioquin diligentissimi praesertim in Graeci prae-sibus.

144. Suppeditanter materias passuitate luxuriae.] Hanc Rhen. restitutionem confirmant quinque MS. cod. quare iterum reposuimus, praesertim cum passuitas vox sit Terullianica de qua supra lib. de Pallio. n. 86.

145. Imprimis filios exornitis suscipiendis ab aliqua praetereunte misericordiae extranea.] Ita hunc locum restitimus partim ex MS. & exc. prioribus qui omnes habent: misericordiae extranea; partim ex his Minutij verbis: dum etiam domi natos aliene misericordiae frequenter exponitis. Quem eundem abusum illic improperat Iust. Mart. Apol. 2. ad Anton. Pium. & Lat. lib. 6. cap. 20. Manifestum dicens illum fieri exemplo Eth. Oedipodis duplici scelere confusum, quod nempe expositio ipsius adhuc infantis materiam subministrat mactandi.

146. Cuius vbiq; saltus facile possunt alicubi ignis filios pangere. Rursum etiam hoc restitimus ex MS. cod. pro eo quod irreferrat: saltu: & ignari. Iterumque paulopost adiecit: & fidelissima.

147. Quidam multo securiores totam vim huius erroris virgine continentia.] Sic etiam ex MS. omnibus, pro: virginea. Locus insignis pro Christianorum primorum etiam virorum perpetua continentia, aduersus eos qui omnes ad matrimonium volunt adigere; de quo alibi latius.

148. idem oculi renuntiafent vtrique.] Etia hoc ex MS. & priorib. exc. pro: idem renuntiafent; & exc. idem: accipiat more veteri pro: iidem.

149. Sic per omnia ostendam.] Prioris exc. duntaxat habebant: Sic per omnia. Zephyr. in contextu nihil tale, sed tamen interpretari videtur in paraphrasi editionem hanc MS. quinque codicum, addendo illud: confiderabitur. Quia tamen adhuc locus obscurus est, conicio legi potius debere; Sic per omnia offendunt.

CAPVT X.

150. Nunc de manifestioribus dicam. Deos, inquit, non colitis.] Caput hoc x. inscribitur forte in MS. cod. De non colendis idolis, sed inscribitur plane in

aut quam habent exc. cod. Deos quos colunt, non esse deos. cum similem titulum, libro suo Cyprianus eiusdem argumenti inscripserit, aut illa 1. Var. cod. Quod Saturnus, Iupiter, & alij Dij, homines fuerint, & non verè Dij. Liber Puteani ab eo, Deos iniquis, &c. incipit caput 1. de non colendo idola, non impenditis, liber Puteani; non penditis.

151. Altera quæ desperat, altera quæ recusat. Sic iterum ex MS. ac priorib. exc. pro: desperet, ac: recuset. Item: desinimus, pro: desimus. In Puteani libro est; desperat. quod rectum putat Carro pro eo quod est, separat aut potius causam diuidit. mutabant enim in compositis a m. e. vt à parvo repero. & similia. sic infra semper, sepero, pro, separo.

152. Et de ciuitatibus in quibus nati sunt. &c.] Hæc quod de sepulchris subiungit ad Iouem refertur, cuius Antiam (Cypriano teste vbi supra) in Creta visitum & sepulchrum, de quibus illic latius in Adnot. notissimum. 8. Quod vero de regionibus habet in quibus vestigia sunt relicta; ad Saturnum, de quo mox latius. Athenæ, pro Christianis. Deos omnes gentios, ex Ophæo & Homero demonstrat; latissimè id etiã Arnob. lib. 1. & frequenter Lactant. D. August. denique lib. 7. de ciuitate Dei cap. 18. nec ego; liber Puteani; Nunc ergo.

153. Nouos, veteres, Barbaros, Græcos, Romanos, &c.] Variæ Deorum appellationes quorum 30. milia tenferi ab Hesiodo testis est Euseb. lib. 5. de prepar. Euang. cap. 15. Lactant. lib. 1. cap. 1. & 16. eo quod masculi sint dî & femine, quum quotidie noui Dij nascantur Deorum innumerabilem plena dicit omnia. Atqui Deos Nouos videtur intelligere qui dicebantur Minorum gentium, quales Castor & Pollux vel Amphiarus. Veteres, maiorum gentium, quales Saturnus, Iupiter, Apollo, Vulcanus, Mercurius. Barbaros qui à gentibus Barbaris colebantur. Græcos & Romanos, habes distinctim apud Cyprian. vbi supra, & Minutium in Octauio. Peregrinos, qui aliunde accersiebantur, quales Isis & Serapis. Captiuos, sicuti Penates Troia adductos, quum in triumpho primum aduerti etiam venerationis esse ceperunt. Adoptiuos, quales Antinous. Proprios, id est cuiusque gentis peculiare de quibus infra cap. 24. Communes, iam Græcis quam Romanis. Mâculos feminas, vt Iouem & Lunonem. Rusticos, Faunos nempe & Satyros. Urbanos, qui in urbibus colebantur. Nauticos, vt Leucatheam & Palemona. Militares, vt Martem & Bellonam. Ante Saturnum.] liber Puteani caput decimum penit; de Saturno & Ioue. Quantum literæ.] liber Puteani; si quantum literæ. Et qui apud vos historiarum omnium illustrissimus est Diodorus, qui Bibliothecas in compendium redegit, &

154. Neque Diodorus Græcus.] Etiam hic locus ex MS. Elib. Puteani & S. Bamonis ac exc. priorib. restitutus est; pro eo quod nescio vnde Zephyr. substituerit: Theodorus, quemadmodum Carro in suis Antiquis lectionibus rectè emendauit, præsertim cum priori lectioni consentiat isdem penè verbis Lact. lib. 1. cap. 13. Omnes, inquit, non tantum Poëtæ, sed historiarum quoque ac rerum antiquarum scriptores, hominem fuisse Saturnum, consensunt, qui res eius in Italia gestas memoria prodiderunt; Græci: Diodorus & Thallus; Latini, Nepos, & Cassius & Varro verbis mutuatis à Minutio Felici in Octauio. Intellegit autem Diodorum Siculum, de quo in hæc verba Iust. Mart. Orat. ad. gent. Et qui apud vos historiarum omnium illustrissimus est Diodorus, qui Bibliothecas in compendium redegit, &

30. totis annis, quemadmodum ipse scriptum reliquit, Asiam & Europam propter exquisitam diligentiam peragravit, spectatoremque rerum plurimarum fuit, quadraginta integris editis historiae suæ libris. Meminit eiusdem Bibliotheca Afric. apud Euseb. lib. 10. de prepar. Euang. cap. ult. Eiusdem hist. lib. 1. de Aegyptiorum Theologia magnam partem, cum laude citat Euseb. de prepar. Euang. lib. 2. cap. 1. vbi hæc de Saturno verba reperire est ad que Tertull. alludit: Deos, inquit, mortales homines fuisse adferunt Aegyptij sed virtute ac beneficiis immortalitatem consecutos; quorum nonnulli Reges fuerunt. Et paulopost: Solem aini primum omnium apud Aegyptium regnasse. Soli celesti cognomine; quamuis nonnulli sacerdotum Vulcanum contendunt primum igne inuento regnum obtinuisse; deinde Saturnum, qui sorore Cybele in uxorem ducta, Osirim & Isim genuit, aut vt plurimi dicunt Iouem & Lunonem. Hos vniuersum orbem imperio subiugasse & quinque Deos procreasse aiunt, Osirim, Isim, Typhona, Apollinem, ac Venerem; Osirim Dionysium, Isim Cererem esse autumant. Exstat dictus Diodori, lib. 1. Poggio Florentino interprete & Græci lib. eius 15. ex 40. Vixisse autem se testatur lib. 6. sub Augusto Cesare.

155. Aut Thallus.] Etiam hoc & infra Cap. 19. ex MS. Belgicis ac Lactantio pro Tallus, præsertim cum consentiat Iust. Mart. vbi supra. Et proinde ita etiam castigandus Africanus apud Euseb. de prepar. Euang. lib. 10. cap. ult. vt è Diodori, Thalli, Castoris, Polybii, Psegetontisque historiis patet. Nam paulopost sequitur: Castor & Thallus, in hoc conueniunt qui Syriacam historiam digenter tractarunt.

156. Neque Cassius Seuerus.] Cassij meminere etiam Lactant. vbi supra & ante eum Minutius. Plin. lib. 35. multa se desumpsisse tradit ex Cassio Seuerus, & Seneca alicubi Cassij Seueri Rhetoris meminit qui multis lucubrations scripserit.

157. Neque Cornelius Nepos.] Etiam huius meminere alicubi Minutius, & Lactant. vbi supra, & quæ plurima ex illo citantur à Plinio in omnibus penè libris hist. Natur. Atqui ex MS. restitui: eiusdemodi antiquitarum; & promulgauerunt.

158. Postquæ Attica hospitia.] MS. legunt: postquam. Verum illud magis placet: præsertim cum ita sit in Puteani.

159. Exceptus à Iano vel Iane vt Salij dicunt, &c.] Hæc eadem tractant isdem penè verbis Minutius in Octauio, & Lactant. lib. 1. cap. 3. Vide etiam paraph. Zephyri, ac Adnot. nostras in D. Cyprian. lib. de idol. vanit. num. 9. 10. 11. 12. 13. & 14. Atqui ex MS. cod. omnibus restituumus: incoluerat, & depalauerat, pro: dehellauerat, & addidimus que nescio quo casu prætermissa erant in editione Zephyri & deinceps: vique nunc est. Tota denique Italia post Oenotriam Saturnia cognominabatur. Oenotriam vero dictam tradit Stephanus aut ab Oenotrio Arcade, aut à bonitate vine, vt οἰνοτέρα scribitur.

160. Mons quem incoluerat Saturnus dictus est.] Hunc locum videtur desumpsisse ex Varrone lib. 4. de ling. Lat. citatum etiam à D. August. lib. 7. de ciuitate Dei cap. 2. Mons, inquit, in quo Capitolium est ante Tarpeius dictus est. Hunc antea montem Saturnium appellatum prodiderunt, & ab eo latè Saturniam terram vt etiam Ennius appellat. Antiquum oppidum in hoc fuisse Saturnium scribitur. Eius vestigia etiam nunc manent tria; quod Saturni fanum in faucibus; quod

TULLIANUS
Annotati omnibus
RAMELI
A. V
16.

Saturnia poeta quam Iunius scribit quam nunc vocant Pandanam, quod post adem Saturni in adificiorum legibus, parietes, postici, muri, sunt scripti. In quem locum adfert Scaliger ipsos Ennii & similes Maronis versus de Ianiculo, facit etiam ad huius loci intellectum quod habet Minutius, docuisse Saturnum litteras imprimere, & instrumenta conficere; hoc est enim quod dicit Auctor; Ab ipso primum tabula.

161. Tamen si homo Saturnus, utique ex homine.] Lact. cap. 11. lib. 1. docet ex Trifnegisto natum fuisse Saturnum ex eo homine cui Frano nomen fuit.

162. qua ignoti &c. de caelo superuenisse dicuntur, &c.] Imitatur Athenagoram qui ex Sybilla hos versus adfert:

Atas humani generis cum dena vigeret
Ex quo diluio gentes periere priores;
Saturnus, Titan, regnabant Iapetusque
Quos homines caeli sobolem terraque vocantes
Eximiam, caelo nomen terraque dederunt,
Quod virtute forent reliquis praestabiles.

Ipsum autem de verbo ad verbum penè Minutius felix in Octavio & Prudent. lib. 1. adu. Synon. Lactantius vero lib. 1. cap. 11. postquam verba Felici citauit addit & aliam rationem Porri, inquit, sic argumentari. Saturnum cum potentissimus Rex esset, ad retinendam parentum suorum memoriam, nomina illorum caelo terraque indidisse, cum haec prius alius vocabulis appellarentur; qua ratione & montibus & fluminibus nomina simus imposita. D. Aug. de ciuit. Dei lib. 7. cap. 19. fortius argumentatur. Sed ecce, inquit, Saturnus, si Caei est filius, Iouis est filius, caelum enim esse Iouem innumerabiliter & diligenter adfirmant. Ita ista qua à veritate non veniunt, plerumque & nullo impellente, seipsa subuertunt. Repentino aduentu.] à libro Puteani abest vox, aduentu, & infra legit; ostendemus pro, ostendimus. Atqui castigauimus ex 2. Vatic. calitem contingit dici; & si in Puteani & alius est; contingit. Et adnotat Rhenan. Terull. asserat esse seminis sui par, cum genitius, sicut etiam infra: quorum pares deos; ac infra tom. 2. lib. de Patientia: magnitudinis par, ac alias sepe numero.

CAP. XI.

163. Et quoniam sicut illos homines fuisse, &c.] Caput hoc partim ex cod. exc. partim ex argumento sic inscriptum: Cur cum homines essent, facti sint ab hominibus Dij; causas esse vanissimas.

164. Mancipem quandam diuinitatis.] Venustè (inquit Rhen.) mancipem diuinitatis vocat Deum illum superiorem ac potiorum, qui reliquis diuinitatem communicauit, sicuti sarrine magistrum Plinius mancipem vocat, & in qualibet re qui summi sunt mancipes dicuntur. Vide Adnot. nostras in Epist. 69. D. Cypri. num. 21. Paulopost iterum ex MS. restituumus & prioribus excusis: nec alius praestare &c. nisi qui propriè possidebat: & postea: ministeria, pro: mysteria.

165. Totum enim hoc mundi corpus, &c.] De mundo varias Pythagora Platonis & ceterorum philosophorum sententias videre est apud Theodoretum lib. 4. de Graec. affect. curat. ubi lectorem remittit ad Commentarias Xenophontis, Atij philosophorum Placita eorumdem Plutarchi compendium & Porphyrij Philosophorum historiam. Platonis autem ipsissima verba de mundo genito adfert ibidem ex Tymaeo, & lib. de Rep. ac Politico. Atqui legitur ex MS. paulopost: perfecit, & ad. ee. mus: sint.

166. Et ipsum Iouem quae in manu eius impositis fulmina timuisse.] Hoc iterum adieciimus ex MS. & priorib. exc. Similiter Minutius in Octavio: illic Iouis, inquit, fulmen cum Aenea armis in incude fabricatur, cum caelum & fulmina & fulgura longe ante fuerint quam Iupiter in Creta nasceretur, & flammis veri fulminis nec Cyclops potuerit imitari, nec ipse Iupiter non vereri.

167. Item omnem frugem ante Liberum, Cererem, & Mineruam.] Aut alludit ad artem Saturni, quem scribit Macrobius in Latio primum agriculturam docuisse, & vini quoque usum demonstrasse Seruius in 8. Aeneid. Virg. aut certe ad historiam Genesios ubi cap. 3. dicitur: Emissus Adam de paradiso voluptatis ut operaretur terram, & cap. 2. Abel pastor cuius fuisse dicitur & Cayn agricola; cui consentiens Ioseph. 1. Antiquit. Iudae. addit, Cain agri fructus Deo obtulisse; & cap. 9. post diluuium Noè vir agricola capisse excolere terram, & plantasse vineam, cuius filius Iapetus cum (ut supra dictum est) tempore Saturni vixerit non potuit Liber viti inuentor esse sed potius ostensor nouae frugis, ut paulopost Auctor adfirmat & similiter Lact. lib. 1. cap. 13.

168. Male cum Lucullo actum est, &c.] Non minus lepidè quam verè id ipsum D. Hieronymus ad Marcellam. (Plin. haud dubie secutus lib. 15. natur. hist. cap. 25.) Accepimus, inquit, & canistrum cerasis repletis talibus & tam virginali verecundia ribentibus, vicia nunc à Lucullo delata existimarem. Siquidem hoc genus pomi, Ponto & Armenia (bello nempe Mitridatico anno urb. cond. 680.) subingati, de Cerasiis primus Romanam pertulit, vnde & de patria arbor nomen accepit. Ostensor & inuentor. à Puteani libro absunt illa; & inuentor & reite.

169. quas illis stationes & potestates distributis. Alludit ad stationes & officia militaria quae curis distribuuntur ab Imperatoribus.

170. Et hinc concedetis opinor,] Restituumus à Rhen. hinc pro: hic. ex MS. omnibus & prioribus exc. Item paulopost; cum vultis, pro: cum multis.

171. Quique in parentes & forores incesti &c.] In Iouem qui Opr. Max. dicebatur competere incestum supra diximus cap. 9. num. 140. De adulteris eius, supra virginum & pueri Ganimedidis late tractatur à Lactant. lib. 1. cap. 10. sicuti & de seuita eius in patrem, quae regno expulit.

172. Et qui occidunt & qui furantur, & qui decipiunt.] Homicida Martem & suum ac nebulonem Mercurium (ut cum Lactant. ibidem loquar) hic intellexit Auctor. Atqui restituumus ex MS. cod. cum Rhen. Quem neminem pro: hominem, sine interrogatone nota. & Atquin vt. Item ex Puteani & Vat. 1. cod. sciuit, pro: acciuit. & ex eodem Vaticano; Deos facitis, pro: facite. ac: Sed vt omitam.

173. Quot autem potiores viros apud inferos reliquistis.] Locus adnotatu dignus aduersus Erasmodum & alios qui tantum non inferi excludunt Socratem, Plinium, ac alios viros insignes tam Graecos quam Latinos quorum hic fit mentio; quorum ferè omnium excellentia in preuerbum venit, de quibus adeo latius inter Praeambiales formulas. Hic adnotatu dignè voces Tertullianae: militarior, ac. clusit, pro: clausit.

CAP. XII.

174. Cessio iam de istis.] Cap. hoc. 12. pauca sunt inscribuntur ex prioribus codices: Quam vana deorum simulacra, Vat. 1. cod. non absimiliter: Simulacro colere

alienum est prorsus ab omni ratione. Puteani liber ponit caput undecimum de simulacris. Imitatur autem hic Iust. Mart. Apolog. 2. Vide Tephyrum in Paraphrasi ac omnes aduersus gentes Apologias.

175. Quam materias forores esse vasculorum.] Adicitur iterum forores, ex MS. omnibus & prioribus ex. ass. dicat, ex eadem materia fieri deorum simulacra & vascula domestica, immo (vt cap. sequ.) in vasa nonnunquam commutantur, ubi iam contrita & confusa sunt. Quare & magis placeret lecto 1. edit. matres & forores esse vasculorum, nisi MS. omnes legerent: materias.

176. Quasi fatum consecratione mutantes, &c.] Sic etiam Minutius in Oet. Imagines consecratas vulgus dicit publice colere, dum opinio & mens imperitorum artis concinnitate decipitur, auri fulgore perstringitur, argenti nitore & candore ebrius hebetatur. Et non multo post: Nondum, inquit, Deus saxum est lignum vel argentum. Ette ornatur, consecratur, oratur, tuum postremo Deus est, cum homo illi valuit & dedicauit. In consecratione autem (teste Cicer. pro Domo sua) statuabantur are que religionem afferrent, & sebant consecrationes à Pontificibus aut à Tribuni plebis. Atqui reposuimus iterum: contumeliosissime. ex MS. & ex prioribus.

177. Crucibus & stipitibus imponitis Christianos.] Pulchre deducit, isdem supplicio affici ab illis Deos suos, quibus in Christianos animaduertebant, qua erant Cruces, Stipites, angule, capitis penna, bestia, ignes, & in metalla de insulis relegatio. Imitatur autem etiam hic per omnia Tertullianum Minutius, distinguens interim inter simulacra: vt in ligneum competat suspendi, cedi, dolari, rucunari, fabricari, construi; in ereum vel argenteum consisti, fundi, plumbari, rundi malleis, & incudibus figurari lapideis denique cedi, sculpi, laungari, & erigi. Atqui illud: argilla defomat cruci & stipiti superstructa, ita explicat Ioseph. Scaliger in Festum, vt alludit Auctor ad derisionem stipitis à stipa, que proprie crux est cui argillam imponunt plastice.

178. Dedicatur.] Sic supra Neronem dixit dedicatorem damnationis Christianorum accipiens, dedicare, pro incipere qui illum imitatur etiam D. Cyprian. vti adnotauimus ad epist. eius 33. num. 9.

179. Alcia, runcina, scobina.] Instrumenta sunt fabrilia pene eadem. Alcia, quibus ligna dolantur. runcina, quibus leuigantur. scobina à scobe quibus limantur. Vide Varrenem de Ling. Lat. lib. 5. §. 6.

180. Ante plumbum & glutinum & gomphos.] Tephyrus: gomphos, magno clauo interpretatur, Greca enim vox gomphos, clauo significat.

181. Ad belitias, &c. quos Libero & Cybele & Cereni] MS. quinque Caelesti, & quidem eadem que alibi Ceres, in Africa Caelestis dicebatur, vt infra latius cap. 24. Cetera requirit lector in Paraph. Tephyri.

182. Inde censentur dij vestri.] Eadem significatione supra dixit cap. 7. Censur istius disciplinae à Tiberio est. & cap. 10. ab illo (Saturno nempe) census totius vel potioris diuinitatis est. & in lib. de Monog. iuxta MS. cod. Censur noster transferretur in Christum. ac paulatim: secundum initium quod tibi & in Adam censetur, & in Abraham recensetur. nec ab similitur Amobius non semel Deorum censur dixit. Alludit autem ad morem Romanorum apud quos lex erat (Cicerone teste 3. de Leg.) Censores populi ciuitates soboles familias pecunia censent. Solet in insulis. Liber Puteani: solet & in insula, aliqui Deus vester, more Tertulliani in-

quit Carrio.

183. Qui Senecam aliquem.] Sic supra (inquit Rhen.) dixit aliquem de sapientia Socratem. At si dicat (vt adnotauit Latinius) non quemlibet sed egregium & insignem. Sic enim solet Tertull. vocem hanc, aliqui, vsurpare. Quemadmodum lib. 4. adu. Marc. Sed erat vnus aliqui deputandus. & initio lib. 5. nouus aliqui discipulus. Seneca autem librum de superstitione citari adnotauit Gagness in margine ab Aur. Augusti, nempe lib. 6. de ciuit. Dei cap. 10. vbi non modo que in Paraph. Tephyrus sed multo prius ex eodem libro (qui deperit) allegantur tam huic loco conuenientia, vt non dubium sit Auctorem hunc illius etiam verba quedam imitatum esse. Similem vero locum ex libris Seneca Moralibus etiam adferi Laflant. lib. 2. cap. 2. vbi multa in hanc sententiam etiam cap. 3. & 4. prosequitur.

184. Igitur si statuas & imagines frigidas mortuorum suorum simillimas non adoramus.] Quia locum hunc Magdeburgenses detorquebant aduersus vsum imaginum in Ecclesia vsitatum; possum idipsam vno verbo respondere, quod Patres Synod. 7. Generali. Nicen. 2. Aet. 6. responderunt ad falsam Synod. contra imagines editam: Ea que diuini viri contra idola locuti sunt, haec isti homines, etiam post cognitione veritatis & confessionis sacrae, detorquebant in imagines sacras. Verum quia etiam Tephyrus censet eius temporis Christianos nihil in templis habuisse praeter Crucis insigne super aram ad Orientem (de quo infra latius cap. 16.) operae pretium fuerit hic antiquitatem Apostolice traditionis etiam altarium imaginum quanto fieri poterit compendio, commonstrare, remittentes Lectorem pro latiori huius argumenti intellectu ad totam dictam Synodum 7. Damascen. & Iona Aurelianensis de imaginibus libros, & Reuerendissimi Episcopi Vitraieclini Frederici Schenckij, Sanderi Angli, & Ioan. Molani, eadem de re tractatus peculiare, aliisque omnes quotquot hac tempestate haereticos oppugnarunt. Alani denique Copi Dial. 4. & 5. contra Magd. & adnot. Fensaradij in tren. lib. 1. cap. 25. n. 3. Imprimis autem Tertull. non dicit, Christianos (vti calumniantur Magdeburgenses) odisse statuas & imagines, sed non adorare; quod certe (vti frequentissime inculant Patres dicta 7. Synod. ac Damascen. & Ionas) nemo unquam nostrum tentauit; si de adoratione Latræ intelligatur, que soli Deo debetur, qua inter gentes vsurpabatur; secus si sermo sit de ea adoratione que salutationem significat, & in scripturis est frequentissima, quali nempe Abraham & Dauid etiam homines & angelos profecuti sunt; nihil enim obstat quominus ita imagines Christi & sanctorum atque homines ipsos veneremur. Deinde de illis dumtaxat agi statuas & imaginibus que mortuorum simillime sunt; nempe que Deos referunt, qui reuera non sunt; at qui Deus viuorum est non mortuorum, & preciosa in conspectu Domini mors sanctorum eius. Ad rem nunc veniamus, ostendamusque iam à Christi Apostolorumque temporibus, Christi ipsius Deiparaeque virginis & Apostolorum imagines, in vsu ac veneratione fuisse & proinde etiam Tertulliani aetate. Hoc factis constat; tum ex lib. de Pudicitia vbi Calicum picturas recenset in quibus pastor Christus cum oue perdita depingebatur, tum ex cap. 16. infra, vbi Christianos Crucis religiosus non difficitur, quemadmodum ibi latius, tum denique ex lib. 2. adu. Marc. vbi pulcherrime explicat. interdictas lege Moysi non alias imagines quam idololatriæ substantiam continentes. Eodem pertinet quod recenset D. Ireneus lib. 1. aduers. haeres. cap. 24. de Eucratitis, imaginibus Iesu & Pauli abuentibus; & post eum Epiph. haer. 2. 2. eadem verba citans.

TULLIANUS
Annotati onibus
PAMELI
A. V
16.

ac Theodor. lib. 1. heret. fab. Item quod Spartianus refert de A. ex aëro Seneca quod imaginem Iesu in Larario suo habuerit. Enkrat. enim paulo ante Tertull. vixerunt, Alexander ve. o. paulopost aut cum illo. Illud vero quod ab aetate Apostolorum imagines vstrata fuerint, vel inde imprimis conuincitur, quod in actionibus omnibus & singulis 7. Synod. Nicen. secunde aduersus Eiconoclastas frequentissime dicatur esse veterem Ecclesie legislationem & Apostolicam Traditionem imaginum usum in Ecclesia, quae octingentos annos iam obtinuerat; vti videre est. tom. 3. Concil. pag. 53. 54. 65. 67. 68. 73. 74. 75. 80. 81. 82. 83. 103. 111. 113. 120. 123. 127. 138. 139. 142. 144. 150. 154. 170. 172. 182. 187. Latissime autem in Epist. S. Gregorij Papae ad S. Germanum Constantinopolitanum, Adriani Papae primi ad Imperatores Constantinum & Irenem & ad Synodum, Tharasi Patriarchae ad Patriarchas Antiochenum Alexandrinum & Hierosolymitanum, ac eorundem responsis duobus; ac ipsius Tharasi & Synodi ad Imperatores; in conclusione demique vltima Actionis vbi exclamant Patres omnes in haec verba: Haec est fides Apostolorum, haec est fides Patrum, haec est fides orthodoxorum, haec fides orbem terrarum confirmavit. Nos antiquae Ecclesiae legislationi insistimus, nos decreta Patrum custodimus. Quam huius Concilij sententiam etiam disertis verbis recenset Photius Patriarcha epist. ad Michaelem Bulgarum de 7. Synod. Ad eundem modum loquitur frequenter idem Adrianus Papa I. de imaginibus, aduersus Pseudocarinum librum, qui exstat eodem T. 3. Concil. p. 199. & sequ. citans etiam suos predecessores Gregorium vtrumque, Zachariam, Stephanum vtrumque, & Paulum Romanos Pontifices, ac celebrata duo Romana Concilia contra Eiconoclastas, tum sub Gregorio 2. tum sub Stephano 11. Neque vero nudam hanc admirationem faciunt, sed citant imprimis Act. 1. in dictorum suorum confirmationem, Canonem Apostolorum in Synodo Antiochena in haec verba: Seruatos non debere amplius ad idola aberrare, sed certandum esse ante manuscriptam columnam Dei, hominisque Iesu Christi. Quod significantius Graece legitur: $\chi\rho\iota\sigma\tau\omicron\upsilon\tau\omicron\iota\epsilon\iota\upsilon$ $\tau\omicron\upsilon\tau\omicron\iota\epsilon\iota\upsilon$. Quem germanum esse & legitimum comprobat Turrian. lib. 1. pro Can. Apost. cap. 25. ex verbis D. Basilij Epist. ad Iulianum Imperatorem dict. Syn. Act. 2. ab Adriano Papa citatis: Historias (inquit) imaginum illorum (nempe Christi, Deiparae, Apostolorum, Prophetarum & Martyrum) honore & palam adoro, hoc enim nobis traditum à sanctis Apostolis, non est prohibendum, sed in omnibus nostris Ecclesiis historias eorum erigimus. Item ex Pamphylomartyre. Deinde pluribus locis citant historiam quam narrat Eusebius lib. 7. cap. 8. aut 14. de Christi statua in Panceade erecta ab Hemorroissa, ad cuius sinubus vestimenti creuerit herba, quae omnes morbos curaret; cuius praeterea mentionem faciunt Theodorus martyr. in Actis passionis suae sub Diocletiano & Martiano apud Suriu 8. Iulij. Ioan. Antioch. & Damasc. de imaginibus, Niceph. lib. Eccles. histor. 6. cap. 15. To Tom. lib. 5. cap. 20. Antipater Bostrensis Orat. de mult. lab. D. Gregor. ad Germ. Constantinop. Theophyl. in cap. 9. Matth. Rursus ad idem institutum citant historiam imagines Christi ad Abagarum misse quam vidisse se Edisse ea aetate in ea ipsa Synodo Leo Lector Constantinopolitanus confiteatur. Cuius praeterea mentionem faciunt Damasc. lib. 4. de Orthodoxa fide cap. 17. Enarr. lib. 4. hist. cap. 26. Nicephor. lib. 2. cap. 7. & Constantinus Polphyrogonicus Roman. Imperat. Oratione quae exstat apud Suetonium 16. Adferunt praeterea p. 96. D. Athanasij historiam imaginis Christi à Nicodemo facta & qua per Iudeos confossa, sanguis & aqua Beryti effluxit, qui missus est per A-

siam. Africam, & Europam, cuiusque festum Graeci celebrant 9. Nouembri. Quibus addere licet imaginem Christi per D. Thoniam missam iuxta Nicephorum. Item illa quam Regi Persarum missam tradit Nicephor. lib. 2. cap. 43. lib. 6. cap. 16. & lib. 4. cap. 2. Omisso effigiem Christi, quam Veronica in sudario dedisse traditio est, quae etiamnum Roma exstat, tanta in Veneratione ut de illa dubitare passim non modo miracula non permittant, sed nec aspectus ipsi, cuius interim sit mentio olim apud Albericum in suo dictionario ante annos ab hinc sepe trecentos, anno Domini 1350. & exstat in Bibliotheca Vatican. eius imaginis Romam sub Tiberio aduecta historia grauer concripta, & antiquiss. charact. MS. quam totam perlegisse se mihi retulit Cariss. Theol. Thomas Stapletonus Anglus. Eadem pertinet quod describitur imago Christi quavis ad viuum fuerit (taceo de Epistola Lenui ne forte a quibusdam recitatur) à Niceph. Eccl. hist. lib. vnic. qui excusus est olim cum Tripartita historia, & à Nicephor. Calisto hist. Eccl. 1. cap. vlt. Praeterea de imagine Deiparae virginis à D. Luca depicta, mentionem faciunt Theodor. Lector in intro Comment. in Lucam & Niceph. Calistus Eccl. hist. lib. 2. cap. 43. lib. 6. cap. 15. lib. 14. cap. 2. ac lib. 15. cap. 14. cuius etiam festum à Graecis celebrari solet, & exstant etiamnum Roma & Cameraci duae, quae ab illo delineatae traditur, quo pertinet etiam D. Virginis forma & statua quam ex Epiphonio adfert Niceph. lib. 2. cap. 23. Apostolorum denique, praesertim Petri & Pauli; imagines, ab initio depictas vel illud restatur, quod formam illorum disertis verbis ad viuum exprimat Nicephorus Calistus hist. Eccl. lib. 2. cap. 37. dicens eas etiam à D. Luca depictas lib. 1. cap. 43. & lib. 6. cap. 15. Quarum etiam usum fuisse non ita multo post Tertullianum, testis est in historiae suae conuersatione ad religionem Christianam Constantinus Caesar, citata à dicta Syn. Act. 2. in Epist. Adriani Papae 1. ad Augustos quae exstat T. 1. Concil. p. 350. Eandem etiam sua aetate memorant Euseb. Eccl. hist. (vbi anti. quom fuisse dicit) lib. 7. cap. 14. & D. August. lib. 1. de conf. Euang. cap. 10. & lib. 2. contra Faustum cap. 70. His adiciantur Patrum loci qui imaginum sacrarum mentionem faciunt ad aetatem usque Tertulliani, D. Dionysij Areopagite de angelorum imaginibus. Caes. Hierarch. cap. 1. & 2. quem citat Ad. 1. libro aduersus Pseudocarinu ad Car. Magn. Irenaei vbi supra h. i. c. 24. & aliorum qui infra citantur de crucis imagine, vt vero etiam Zephyro satisfiat, cum, quid ante Constantinum obseruatum sit non ita consistet, eo quod paucissima ad eius die ob persecutiones x. Caesarum ethnicorum Ecclesiae adificatae fuerint; ceterè hoc constat, Constantinum in edificatis à se templis, non modo signu crucis crexisse, sed & alias imagines collocasse, lacuples eius rei testis est Damascus in Pontificali de Siluestro Pontifice, vbi dicit Constantinum in Basilica Constantiniana haec dona dedisse, fastigium argenteum habentem fronte Saluatorem sedentem in sella & 12. Apostolos cum coronis, item à tergo in abside respicientem saluatorem sedentem in throno, & angelos quatuor ex argento purissimos, Cantabala denique ex aurichalco numero 7. interclusa sigillis prophetarum cum ornatu ex argento. Et rursus in libro sermo vbi baptizatus est, signum ex auro purissimum, ac ad dexteram agni saluatorem ex argento purissimo, ac in laeva agni. Item baptizatum ex argento tenentem titulum scriptum: Ecce agnus Dei ecce qui tollit peccata mundi. Quem adeo ipsum loci citat Adrian. 1. ep. supra dicta ad Augustos. Id ipsum patet ex multis patrum testimoniis citatis in sepe dicta Syn. 7. & Adriani papae. I. de imagin. ad Carolu Magn. de S. Pontificibus Romae qui quinq. Synodos Generales approbavit Siluestro, Damasc. Celestino, Leone, Vigilio; quibus adiungere licet ipsius 6. Syn.

in Trullo can. 82. citationem à Tharasio dicta syn. 7. A. 3. Et nominatim ex Basilio ad Iulianum Imperatore, Athanasio ad interrog. Antioch. Euseb. Casar. hist. l. 7. c. 14. Prudentio de Martyriis Casiani, Hippolyti et aliorum, Greg. Niss. in Theodor. mar. Helladio Basili successore in Eurychij vita qui s. Syn. interfuit apud Surium 6. Aprilis. Paulino Nolano epist. 11. et 12. ad Senerum, et Nat. fol. 8. 9. et 10. qui no modo D. Martini ac aliorum Sanctorum, sed et totius Vet. et Noui Testamenti historia iconibus pictas celebrat Ecclesias. Et patet vel in illo hallucinatum Zephyrum; quod dicitur, multitudine imaginum hodie celsura promouere, que tamè iam tunc usitata fuit. Eodè pertinet que Act. 6. Syn. 7. reperiuntur prolata de arate Constantini Imp. Per illa repora (inquit Epiphanius diaconus) Christianorum cæcus diuina emulacione ducti, septa construxerunt. partim Christi nomine, partim Sanctorum martyrum. Atque illi quidè historia humana Christi dispensationis in us puererunt, hi vero in vryu gefu effigeadis operâ collocarunt, alij id tabulis expresse etc. Et sane euidenter hæc ad nostra vsque, inquit, repora ostenduntur. Hæc hoc loco sufficere putauit, dimodo hoc adiciat, primis Eiconoclastas fuisse Iulianum Apostatam; Sa naritas hereticas aduersus quos citatur Act. 5. dicta Syn. 7. Epist. S. Simeonis Strite ad Iustinum Imp. deinde Saracenos; item Xenon et Philoxenon Manicheos, quorum ibidè sit mentio; ite Arianas, Theopaschos, Seneris (qui crucè teste Epiph. Tyrio in s. Synodo lapidatus; et Petrus Iulionem hereticos ea de causa Christi imagines repudiasse, quod cum verum homines negarent; sicut narratur eiusd. Syn. Act. 6. p. 167. ad quod alludatur etiam in Epist. Tharasi; ac totius Concilij qua exstat Act. 7. iam antea quidem leguntur Donatistæ apud Optat. et D. Aug. variis in locis, et Ariani apud Athanasium imagines confregisse; sed illi etiam ipsas Ecclesias destruebant. En quales (ut phrasî Tertullianica loquar) dedicatores damnationis suæ imagines Christi et Sanctorum nacta sunt.

185. Quas milui & mures & araneæ intelligit.] Explicatus hæc Minutius. Quanta, inquit, de Diu vestris animalia muta naturaliter iudicat; mures, hirundines milui, quos sentire ensiunt, norunt, inculant, insident, ac nisi abigant, in ipso Dei vestri ore nidificant. Araneæ vero faciem eius intexam et de ipsa capite, sua fila suspendunt.

CAP. XIII.

186. Sed nobis dei sunt inquit.] Caput hoc sic recte inscribitur in altero Vatic. cod. De ludibrio in Deos tum lares, id est domesticos, tum publicos. Atqui scripsi: prætrinximus, pro: prætrinximus ex Var. cod. Vide infra lib. 4. aduers. Marcionem, ubi utrumque explicat Rhen. Alludit autem Auctor ad initium cap. 5. pro; inquit; liber Puteani; inquis. more Apologeticis sollemni mandandi numeros: et infra; si mentior; pro; si mentiar.

187. Quia nec electio sine reprobatione.] Si non ad hunc usque quem locum alludat D. Aug. his verbis lib. 7. de Ciuit. Dei cap. 1. Quia in re non dico, inquit, quod factus ait Terullianus fortasse quam verus: Si Dy eliguntur, ut ubi, vtrique ceteri reprobi iudicantur.

188. Domesticos Deos quos Lares dicitis.] Lares non modo dici Domesticos illos genios, ex nymphæ quam Lar dicebant Mercurioque genitos, sed omnes Deos quos domus sue qui que coleret, rectè adnotauit Zephyrus. De iisdè latius ex Nigidio et Parrone Arnobius lib. 3. aduers. gentes; et Lat. matrem Larium mutam Deam vocatam ad scrib. lib. 1. cap. 20. Paulo aliter Lares accipit D. Aug. lib. 19. de ciuit. Dei cap. 11. ubi inter Lares et Larum distinguit ex Apuleio, sed de illis latius infra ubi de

Dæmonibus et Geniis agit cap. 22. et lib. de Spect. cap. 5. num. 41. hic autem liber Puteani ponit caput duodecimum, de Laribus.

189. in cacabulū de Sarurno, aliquā do in trullam de Minerua. Ita rursum locus hic mutilus alioqui restitutus est ex MS. et prioribus excusis anie Zephyrus; etiam ex editione Gagnei; qui adnotauit in marg. cacabulum diminutiuū esse à cacabo; et eodè modo Varro l. 4. de ling. Lat. Trullā à Trua deducit, ut illa magna sit, hæc parua, ita à trauciendo dictam, quod per eam aqua traucitur.

190. Ut quisque dominus sanctiorem expertus est domesticam necessitatem. Etiam hanc veterem lectionem ex MS. omnibus restitimus, pro: dominum sanctiorem expertus est & dom. necell.

191. Publicos æque publico iure fœdatis.] Publicos Deos interpretatur Zephyrus gentis alicuius aut ciuitatis Deos qui inter manus captiui veniunt. Rhen. in Scholiis Publicos Deorum status; qui etiam adnotat Hæstario locum auctionis intelligi.

192. si Olitorium forum.] Quo conferunt (inquit non ita multo post Varro) suas contuersus, et que vendere vellent, et quo queque ferrent; forum appellatur. forum vero Olitorium erat antiquis Macellū ubi olerū copia.

194. Sub eadem voce præconis, sub eadem haista, sub eadem adnotatione quæstoris.] Sic Cicero et sic. I. dixit, haista in foro ponere, et bona ciuium voci subiecere præconis, cui addit Terull. adnotationem Quæstoris, Nā Quæstor (inquit Rhen.) aut illud inscribat Comentario suo, aut rei elocare aut vendita sing. aphā dabat; Cui addit, Adnotationis vocabulum sacris scribis Cesarum non fuisse incognitum. Liber enim cui titulus Notitia Orientis et Occidentis, indicat, Magistrū memorie solitum adnotationes omnes dictare et emittere, et precibus respondere. Verum hoc huc non pertinet.

195. Circuit cauponas religio mendicans, &c.] Alludit ad mendicantes: pro matris Deorum simulacra, de quibus Clemens Alexand. Oration. ad Gêtes in hæc verba: Menander terre Comicus in auriga, in Actu qui dicitur Suppositus inquit: Nullus mihi placet Deus foris ambulans, cum vetu a neque in domos ingrediens. In tabula Metragyrtis. Tales enim erant Metra, yre. Unde eis mendicantibus merito dicebat Aristophanes: Non alo matrem Deorum, quam Dij alunt. Palchre vero totam amplificationem hanc irrisoriam explicat in Paraphrasi Zephyrus. Atqui iterum huc locū ex MS. et prioribus restitimus, ut legatur ædes proinde, aras proinde: idè habitus. &c. ut etas, ut ars, ut negotiū mortui fuerit; ita Deus est.] Scribitur autem etiam hic: idem, plurali numero.

196. Quo differt ab epulo Iouis silicernium.] Silicernium rectè interpretatur Zephyr. quantum appareret ex Nonio conuiuium funebre; de quo Latius Ioseph. Scaliger in Festum, ex Glossario, ut dicitur quasi selucerniū quod lucerna in conuiuiis talibus non adhiberentur, qua Natali die in usu erant. Alij dictum malunt quod cum silentio cernerentur conuiuium celebrare.

197. A simpulo obba,] pro: simpuio. quod primus legit Zephyrus restitimus ex MS. cod. quod habebant antea excusis: simpulo, quia sic Varro l. 4. de ling. Lat. Quo vini dabat ut minutatim funderet a guttibus guttū appellarunt; et quo sumebant minutatim a sumendo simpulū nominare. In huius locū in conuiuiis è Græcia successit

K. 4

TRULLIANUS
Annotati onibus
PAMELI
A. V
16.

Epichysis & Cyathus, in sacrificiis remanet guttum & simpulum. Cicero etiam prouerbialiter dixit. Fluctus simpulo excitare. Eadem significatione Plin. lib. 35. cap. 12. in sacris, simpulis prouari dixit. Cum autem etiam apud Festum & in Glossario simpulum legatur & Nonius Varro nem citet; videtur & apud Nonium legi debere: simpulum, non: simpuium. Quamquam interim Iuuen. Sat. 6. Sumpuium Numa celebrer.

198. Nam & aruspex mortuis apparet. *Hic verbis explicat quo soleat officio pollinctor fungi ut pote, mortuorum curator. Apparere, pro: ministrare, cum hic tum lib. de Resurrectione Carnis; ac; apparatus, pro: ministerio, lib. de Praescript. adu. haeret. tom. 3. Tertulliano familiaria sunt, uti recte adnotauit Rhen. id. ex Asonio confirmans. Vide Apparitores dici vult viatores qui iudicibus praesto sunt, & ministrant. Paulopost restitutum est. ex. lectionem ex MS. & viucentibus eum addicitis pro: adicicis; praesertim cum sequi. cap. priori voce utatur.*

199. Larentinam publicum scortum, &c. *De eadem infra cap. 25. Fuit autem (inquit Lactant. l. 1. cap. 20.) Faustuli uxor, nutrix Romuli, & propter vulgati corporis uilitatem Lupa inter pastores, id est, meretricis nuncupata est. MS. cod. omnes & hic & infra legunt: Larentinam. & Lactant. ibidem, Larentinalia sacra eius comodi nuncupat. Vide Adnotationes nostras in D. Cypr. lib. de Idolol. van. num. 26. & Vinem in D. August. lib. 6. de Ciuit. Dei cap. 7. ubi etiam Laurentina uocatur iuxta MS. cod. (nam excusis male habent: Laurentina) Quare omisimus uulgatam lectionem que habebat: Larentia. Atqui Laidé celebrant scriptores omnes Phynen Auctor infra c. 47.*

200. Simonem Magum statua & inscriptione sancti Dei inauguratis. *Sicuti alia multa ita etiam hoc ex Iust. Mart. Apol. 2. desumptum; qui etiam locus citatur ab Euseb. Eccl. hist. lib. 2. cap. 13. sen. 12. ac Niceph. lib. 2. cap. 14. sicuti & Irenaei ex lib. 1. Adu. haeret. cap. 20. super quo loco citat praeterea Feu-ardentius in suis Adn. n. 2. Cyrill. Hieros. cath. 6. ac Theodor. l. 1. haeret. sub.*

201. De Paedagogis aulicis. *Orientis (inquit Rhen.) ac occidentis Notitia testatur sub distributione Caesarsis fuisse Paedagogia. Vt ut eadem uoce Tertull. infra tom. 3. aduers. Valent. ubi addit Rhen. sub Caesarsis sacri palatii illa fuisse, & inde fieri mentionem Paedagogianorum apud Ammian. Marcell.*

202. Nescio quem cynedum. *Antinon (inquit idem) Adriani Caesaris delicias; cuius etiam meminerunt Iust. Mart. Apol. 2. Athenag. in Apol. Hier. in Isaia c. 2. Prudentius l. 1. adu. Symmach. Epiph. in Epir. cath. fid. et Anacoreto. Euseb. Chron. ad annum Domini 132. & Niceph. l. 7. c. 26. ac 10. c. 36. liber tamen Puteani habet; synhodi Deum. qui idem liber ab iis uerbis, Volo & ritus, orditur caput decimum tertium; de sacrificando.*

203. Capitula & vngulas. *Capitulum pro paruo capite etiam Plauto usitatum in Curcul. & Terent. in Eumuch. & ipsi Tertull. supra lib. de Pallio. Elegantisime autem, ut ante me adnotauit Ios. Scaliger, circumloquitur, quae Festus & antiqui uocant Ablegmina id est partes quae Diis porricebantur.*

204. de decima Herculis. *Vide infra c. 39. n. 513. Hic sufficit illud Ciceronis l. 3. de Nat. Deor. Neque Herculi decumam quisquam uouit unquam, si sapiens factus esset. Ad quod fortassis alludit, dum adicit Laudabo magis sapientiam; quod iterum ex MS. restituumus.*

CAP. XIII.

205. Sed conuersus ad litteras uestras. *Maximè placet haec huius cap. inscriptio, partim ex exc. antiquis cod. par-*

tum ex ipso corexi. Quae Poetae & Philosophi de diis ludibria conscripserunt. Imitatur autem Athenagoram, Iustinum, Tatianum in Apol.

206. Deos inter se propter Troianos & Achiuos, &c. *Ad Homerum haud dubie alludit qui deorum pugnas late prosequitur in Iliade. Quas etiam geibus improperant Cic. de Nat. Deor. l. 2. Iust. Mart. Orat. ad gent. & late Auctore imitatus Minutius ubi supra: Has fabulas, inquit, & errores ab ipsis studiis et discipulis elaboramus, carminibus praecipue Poetarum. Et Plato ideo praclare Homerio illi inclitu, laudari, & coronari, de ciuitate qua in sermone instituebat eiecit. Hic enim praecipuus bello Troico, deos uestros et si ludos facit, tam in hominum rebus & attribus miscuit. Hic (en ipsa penè Tertull. uerba) eorum parua coposuit. Venerè fauciauit; Martè uixit, vulnerauit, fugauit; Iouem narrat à Briario liberatum, ne à Diis ceteris ligaretur; & Sarpedonè filium quoniam morti non poterat eripere creuentis imbris fluuile: & cetero Veneris illectum flagrantius quam in adulteras soleat, cum Iuone uxore concubuisse.*

207. dedecorator. *Planè & hoc restituumus cum MS. pro, eo quod irrepleat in editione Zephyri & demerit; decorator.*

208. Hic Apollinè, &c. ille Neptuni &c. *Late de hoc loco etiam ex Lact. in Adn. nost. ad lib. D. Cypr. de idol. Vanis. num. 7. Nec aliter Minutius: Alibi, inquit, Apollo Admeto pecus pascit; Laomedoti uero muros Neptunus instituit, nec mercedem operis infelix accipit.*

209. Pindarum dico, qui Aesculapium, &c. *Similia est uidere apud D. Cypr. & Min. ubi supra, de quibus latius in Adnot. illis nostris n. 5. Hoc unum adiciam, quod non solum Lact. sed & Cic. lib. 3. de Nat. Deor. uno Iho Apollinis filium dixerit; quamquam eodem lib. dum tres distinguit Aesculapios faciat eum qui fulmine intenuis filium secundi Mercurij. Atqui Pindari uerba ad quae alludit haec reperuntur in Athenag. ex uersione Langij:*

Sed quaestum etiam sapientia obstringitur; Mouit namque illum mercede splendida Coruscans aurum in manibus.

Ergo & manu Saturnius iaciens utraque Spiritum è pectore exemit ilico, Fulmenque coruscum intulit necem.

Atqui de fulmine Iouis uide supra cap. 11. n. 185. pro; qui medicinam: liber Puteani: quia medicinam. & r. pro: vindicatum, habet iudicatum.

210. Tragici aut Comici. *De Tragedia & Comici, Tragedia ac Comedia, uide Adnot. Vinis in 2. lib. D. Aug. de ciuit. Dei cap. 8. ubi idem argumentum tractatur, & infra latius sequi. cap. Atqui MS. omnes legunt: praesentur, pro: pra se ferant.*

211. Taceo de Philosophis, Socrate contentus. *Quod damnatus sit Socrates quia Deos destruebat, obiciunt etiam gentibus Iust. Mart. Apol. 1. & 2. Lact. lib. 5. cap. 14. Euseb. de praep. Euang. l. 3. c. 44. Lact. etiam deorationis meminit per canem & anserem, & ante hos uerbes Ioseph. contra Apionem lib. 2. aut potius tertio: Cuius, inquit, rei gratia Socrates mortuus est. Respondet autem. Quia noua iuramenta iurauit, & quoddam demum significasse referebat, serio sise ludens, sicut quidam dicunt: propter hoc cicut a poculo morte multatus est.*

212. Tamen cum penitentia sententia. *Vide D. Aug. lib. 8. de ciuit. Dei c. 3. & Vinis ibidem Adnot.*

203. Sed & Diogenes nescio quid in Hercule lit. *fit. Cod. Leodiensis: ludit uide Zephyrum in hac uerba; Diogenes in herculem quid Iulij non dum occurr.*

Diagoras vero Melius quum in diversorio quodam nulla sibi esset materia ad coquendam cenam praeter Hercules idolum. Age (inquit) Hercules certamen nobis obeas decimumtertium, & excoquito lentem. Aut itaque legendum: Diagoras. Aut loquitur de Diogene comico qui Tragediam scripsit inscriptam: Incredibilia teste Epphan. her. 33. Aut de Diogene Smyrneo seu Cyrenaeo qui cum Diagora Deos non esse asseruit.

214. Et Romanis Cynicus Varro.] Liberè (inquit Rhen.) Varro locutus est de Diis gentium; id quod vel ea sententia satis arguat, qua citari solet de Ex-rispius: Non solum otiosos sed fordidissimos fuisse Deos, si in reorum & viscerum serquilimo sua occurrerunt consilia, hominibus ab insanis sacerdotibus manifestanda Idem Satyras suas Menippes ad Cynico agnominauit.

215. Trecentos Ioues (sive Iupiter dicendum) sine capitibus introducit.] Sic ex MS. omnibus, pro: introduxit, qui etiam legunt: Iupiteros & Puteanis Iupitros. Sed vulgata lectio magis placet, eo quod apud Pricianum legatur, Iupiter Iupitris vel Iupiteris. Locus autem Varrois quem citat, hodie non existat, sed qui varia Iouis nomina eaque numerosa videre cupit, consulat Adv. vius in D. Aug. de civit. Dei lib. 7. cap. 11. Videtur autem huc alludere Minutius dum dicit: Et ne longius multos Ioues obeam, tot sunt Iouis nomina quot nomina.

CAPVT XV.

216. Cetera lasciuiae genera.] Optimè mihi placet haec ec. cod. huius cap. inscriptio: Quam sint foeda quae in theatris ac Scena de Diis representantur. liber Puteani ponti caput XIII. de fabulis & minus deorum & fœditatibus. Imitatur autè etiam hic Iust. & Athenagoram. Ipsum vero Minutius in Octauio, Arnob. lib. 4. & alicubi Lactantius.

217. Dispicite Lentulorum & Hostiliorum venustates, &c. vtrum mimos an deos vestros in iocis & strophis rideatis.] Hoc modo iterum locum hunc ex MS. restitutum & suppleuimus. Rhen. in scol. & Vati. 1. legunt: vetustates, sed magis placet: venustates; eo quod verè adnotauit ad marg. Gagnens Lentulus & Hostilius Mimographi fuerint. Meminit autem Lentulus supra lib. de Pallio cap. 4. & eius fabule quam Catinenses inscripsit à Catina Sicilia urbe, qui à molitice male audiebant tanquam si pumice se leues & glabros redderent. hinc illud Iuuenalis: Arctius Catinensium pumice lumbum. liber Puteani; despiciat.

218. Mœchum Anubim, &c.] Vide supra cap. 6. num. 86. de Cyncephalo. Eundem enim esse patet ex lib. 6. adu. gent. Arnobij verbis istis: Anubis canina cum facie. Sunt autem hae fabularum inscriptiones de quibus loquitur: Mœchus Anubis, Mafculus Luna: Diana flagellata; Iouis testamentum, Hercules Famelicus, quas cum illi composuisse videantur in Deorum derisum, frustra quis singularum causam inquirere nitatur; vide Paraphrasin Zephyri. Lact. lib. 1. cap. 21. cur sacra Hercules famelici cum risu & execratione celebrentur, late explicat.

219. Sed & histronū litteræ.] Ex MS. iterum restitutum: litteræ, sicuti habebant priores excuspi, pro: latera.

220. Luget Sol filium. Phaëtronta intelligi rectè sentit Zephyrus.

221. Et Cybele pastorem suspirat fastidiosum, non erubescitibus vobis.] Adicimus haec iterum ex MS. cod. omiffa citra editionem Zephyri incuria impreforū, nam ipse in paraphrasi explicat. Paulopost vero hoc explicat. Auctor cum dicit: Vidimus aliquando castra-

tum Atten illum deum ex Pessinunte. Et latius Minutius: De Cybele, inquit, Dydymena pudet dicere, quae adulterium suum infeliciter placitum, quoniam & ipsa deformis & vetula & multorum Deorum mater, ad stuprum illicere non poterat, excauit, ut Deum scilicet faceret cum nichum. Tractat idipsum D. Aug. De civit. Dei lib. 6. cap. 7. & lib. 7. cap. 25. & 26.

222. Et sustinetis Iouis elogia cantari.] At si dicat Iouis criminum titulos, nam id significare elogia supra diximus. cap. 2. num. 22.

223. Et Iunonem, Venerem, Mineruam à pastore iudicari.] Etiam Paridis iudicium satis notum est, vel ex Luciano Dialogis. Quod sequitur autem alibi Tertullianus apertius sic dicit: ipsos Deos vestros sepe noxij personas induunt, quo etiam pertinet iocus ille Apulei: Dei dignati pedibus humanis incedere prodeunt; de sacrorum pompa loquens in qua sepe etiam noxij personae Deorum induebant, pro: ignominiosissimum liber Puteani; ignominiosum.

224. Planè religiosiores estis in cauea.] De cauea, circo, & scena, latius infra tom. 2. lib. de spect.

225. Ex Pessinunte.] Pterem hanc lectionem iterum ex MS. omnibus restituumus, pro: Pessinunte. Confirmatur enim illa tum ex Strabone lib. 12. & Artoleone lib. 5. cap. 4. tum vel ex illo Ciceronis de Arusp. resp. Lege Tribunitia Matris Deum Pessinuntius sacerdos expulsius & spoliatus sacerdotio est.

226. Et qui viuis ardebat, Herculem induerat.] Alludit ad Herculis concremationem in Oeteis montibus, de qua plura in Adnot. nostris in D. Cypri. lib. de Idol. vauit. num. 8.

227. Inter ludicras meridianorum crudelitates.] Similiter Suetonius in Claudio cap. 34. bestiarum meridianisque adeo delectabatur, ut etiam prima luce ad spectaculum descenderet, & meridiè dimisso ad prandium populo profunderet, ut pote; Gladiatorum genus intelligens qui hora meridiana digladiabantur.

228. Mercurium &c. & Iouis fratrem, &c.] Fabulam explicat Zephyrus de Mercurio Caeterio exanimante, ac Plutone malleo & iucunde confirmante mortuorum cadauera.

229. obsoletat.] Hoc est, inquit Rhen, obsoleta reddat.

230. in templis adulteria componi, inter aras leuocinia tractari.] Isdem penè verbis haec prosequitur Minutius: in Octauio. Exemplum autem reperire est apud Suetonium in Tiberio cap. 44.

231. Sub iisdem vitris, apicibus, purpuris.] Vitæ, & purpuræ ornamenta erant capitibus flaminum quibus in sacris Deorum utebantur. Sine apice vero nec sub diuo esse fas erat, ut constat ex lege flammica quam citat Ioseph. Scaliger in Festum.

232. Libidinem expungi] Expungi (inquit Zeph.) extingui & exprimi dixit, quo verbo vsi sunt frequenter Doctiores. Plautus in Amphitryone: Ut metus ne victis hostibus dispartitam expungat gloriam. Et qui ex albo iudicum vel ex classe eximebantur, expuncti dicebantur. Sic Persius & Martialis. Confirmatur id tum aliis multis Tertull. locis, tum illo Minutij libido defungitur.

233. Christiani templa nec interdiu norunt.] Similiter eadem penè atate loquuntur Minutius. D. Cyprianus, Arnobius, Lactantius, non semel, nec tamen inde colligere est templa Christianis interdita sed dumtaxat ingressum templorum Idolorum, maxime eo tempore quo illic celebrabatur Idololatria. Nam (vti Auctor inquit lib. de Spect. cap. 18.) etiam templa ipsa sine

TULLIANUS
Annotati omnibus
FAMELI
A. V
16.

periculo disciplinae adire seruis Dei potest, urgente causa simplici dumtaxat, quae non pertinet ad proprium eius loci negotium vel officium.

CAP. XVI.

234. Nam ut quidam somnialtis caput asininum, &c.] *Caput hoc ferè in MS. & in exc. sic inscribitur: De capite asinino & ceteris insignibus quae videntur colere Christiani. Alter cod. Var. hoc pacto: Quod Christiani non caput asininum. (his adde: aut Solem) adorent, ut eis impingebant, sed verum deum & signum crucis. Imitatur autem Terrulianum in hoc capite Minutius in Octauio. Puteani liber cum priore inscriptione ponit caput xv.*

235. Hanc Cornelius Tacitus, &c.] Tam late exordium libri quinti historiae Cornelij Taciti quemadmodum nunc prodit castigatus à Lipsio explicat, ut pluribus non sit opus, praeterquam quod Tacitus dicat ab Ochohre Rege Aegypti id genus hominum alias in terras exulare iussim, quodque asinos agrestes dicat, quos Terrull. onagros, quod denique effigiem eius animalis penetrari sacraverint. Cui proinde recte opponit quod paulopost in eadem historia post unam atque alteram paginam refert Tacitus; Cum Cn. Pompeius templum iure victoriae ingressus esset, inde vulgatum, nulla in eis Deum effigies, vacuum sedem & imania arcana. Et proinde recte mendaciorum loquacissimum nuncupat Auctor, quia mera sunt mendacia quae de Iudeorum origine, nomine, & religione, latissime dicto libro describit. Neque interim novam esse hanc Taciti suspensionem recte adnotavit F. Balduinus in Minutij Octavianum quod ad eandem idem responderit Ioseph. lib. 2. contra Apionem, quod Tertull. Mentitos enim esse Pseudoionem & Apollonium Molonem, qui commentati erant in sacro asini capite collocasse Iudeos eumque coluisse donec Antiochus Epiphanes spoliato templo tale ex auro compositum caput inuenisset; vel inde conuincit, quod cum legibus semper urantur isdem; & Pompeium magnum, & Licinium Crassum, & Titum Casarem nihil huiusmodi reperisse constat, pro; quinto; rectè liber Puteani: quinta. Atqui ex 4. MS. restitui-mus: refert, pro: infert & : locis aquarum egentissimis; Item ex isdem & prior. exc. suppleuimus: Iudaicae religionis propinquos; & propterea quae quia verebatur. rectè Puteani; quia nec verebatur.

236. Solis enim sacerdotibus adire licitebatur. Ita ex MS. pro: velo oppanso interdicebatur. Scripturas vero ad quas alludit, cum hic tum alibi post-hac; ad marginem adnotauimus, ut ne prolixiores sint ad-notationes nostrae.

237. Et iumenta omnia & totos cantherios cum sua Hippona, &c.] Idem sic expressit Minutius: nisi quod vos & totos asinos in stabulis cum vestra Hippona consecratis, & eosdem asinos cum Iside religiose deuoratis, nec Aegyptiarum sacra damnatis instituta serpenti-bus crocodilis, beluis ceterisque; & aui-bus & piscibus quorum aliquem Deum si quis occiderit etiam capite puni-tur, qui de asinis refert quod Tertull. de cantheriis. Quo pertinere videtur illud Plauti: Catherino ritu aditans somniat. Hippona autem stabulorum Dea meminit etiam Apul. lib. 3. de Asino aur. & Iuuen. Satyra 8. hoc versu. Hipponam, & facies olida ad praetepia pic-tas. Iustim. Mart. Apol. 2. & asinum Libero patri adsi-gnat quem in eius sacris circumducere soleant, & Bellero-phonie memorat cum equo Pegaso. Puteani liber, sua Epo-na, quod rectius putat Carrio. maxime cum apud Iuuenale

legatur, solam Epona. item ut apud Prudencium qui ta-mè locus illic etiam corruptus misit. & alibi sexcentis.

238. Sed & qui crucis religiosos nos putat.] Pri-cumque intelligatur locus iste; certe facit pro religione cru-cis quod lib. de cor. milit. infra tom. 2. habet Auctor ex traditione Ecclesiastica: ad omnem, inquit, progres-sum, &c. quaecumque nos conuerfatio exeret frontem crucis signaculo terimus; Quod si quis de si-gno crucis dictum velit dumtaxat, certe quae habet latissi-me de figuris crucis ex Pet. Testam. infra lib. aduersi Iud. & tom. 3. lib. 3. aduers. Marcionem & lib. de idolol. non possunt non de imagine crucis intelligi, praesertim cum dicat serpentem illum animum, à Moysè erectum post inter-di-ctam omnis rei similitudine crucis vim in demones signi-ficasse & Adu. Marc. lib. 3. ubi figuram crucis ad in-feras litteras T. describit. Et vero crucis imaginem iam ab aetate Apostolorum usitatam fuisse apud Christianos & proinde etiam aetate Tertulliani, vel ipsa obiectio ad quam respondet satis indicat; sicut etiam illud quod Caecilium Viti-ano apud Minutium Crucis ligna feratibus obiciebat. Super quod respondens Octavianus prima quidem facie videtur suum Magdeburgensibus Centuriatoribus diu negat Crucis à Christianis aut coli aut adorari. Sed si de adoratione & cultu latrae intelligatur ut supra c. 12. n. 184. Tertullianum explicuimus, nihil pro illis facit. Et genuinum cum esse intel-lectum vel hinc patet quod paulopost negat Christianos hominem summo supplicio puniri colere; cum tamen etiam cultu latrae Christus à nobis colatur, etiam inquantum ho-mo propter aduenticam diuinitatem. Sobrie enim primus in scrip-toribus oportuit de arcana Christianae religionis dispen-sare, ne occasionem darent ethnicis in sua idololatria per-mittendi. Quod usque adeo verum est, ut etiam Tertull. infra, 21. non ausus fuerit dicere Christum Christianos colere, sed Deum per Christum. Ne tamen quis hic haerere pergit, impu-nis huc pertinet quaecumque supra dicto c. 12. de Imagi-nem Apostolica traditione diximus. Quibus licet aduersi figuras Crucis Veteri Testamento praesentatas, de quibus modo hunc ipsum Auctorem allegauimus, & aliquid diximus Adn. nostris ad 1. 3. Test. D. Cypriani adu. Iud. n. 104. et 105. ubi Tertull. imitatur. Itò predicatione Christi de-putato iudicio: Tunc apparebit signum filij hominis; quod mo-nes Veteres de signo crucis interpretantur. Deinde Abilium hist. Apost. l. 1. 3. 8. & 10. ubi de SS. Apostolis agit Pe-tro, Andrea, Bartholomeo, & Philippo. Apostolorum quo-que discipulus Martialis Epist. ad Budegal. c. 8. vult fide-les Crucis Domini semper non solum in mente & in ore, sed & in signo habere. Iustim. martyr aduers. Tryphonem à Ter-tull. non dissentit, cum inter ceteras crucis figuris isdem pen-verbis animum serpentem & verum in quo assus fuit agnus Paschalis à Iudeis, & cornu unicornum commemorat; ipsam quam multa alia ligni crucis symbola ex Pet. instrumentum adtulisset. maxime autem per haec verba: Infidelibus autem hoc idem signum (sive haec figura, ut transtulit Cle-lenius) in excidium & condemnationem ostentatur. Et rursum Apol. 2. eadem penè verba adfert quae paulo post Tertull. addens, se etiam figura ea (crucis nempe quae palam cernitur) Imperatores ad placabilitatem aduerturum; & paulopost citans Platonem. Ad hunc, inquit, modum haece lectus (nempe dicta historia signi crucis in eremo à Moysè erecti) scripsit Plato. Verum quid non certo nosset neque intelligeret Crucis esse figuram, sed decussationis formam quae litteram X. refert intelligenti-tia complecteretur; eam quae secundum Principem Dionis-est virtutem, decussatam esse in vniuerso dixit. Verba Grae-ca Platonis & sicut à Cicero translata sunt. lib. de

Vna habes in A. In apud Io. Langum ad eum locum; qui ibidem pulchre explicat decessare tamquam ad decussis...

Quisquis ades mediique subis in limina templi Sive parum; infonteq; tuo pro crimine passum...

Cerne manus clavis fixas in ceterosq; lacertos, Atque ingens lateri vulnus, cerne inde cruorem...

Item qua recensentur in passione S. Procopij Mart. sub Diodorano auctore Metaphora, de, citata a Syn. 7. Poi. imp...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

7. Syn. pro Imaginibus. Certe vel Iuliani Apostatae obiectio in Christiano huic loco deberet sufficere, qui dicit: O miferos mortales...

nobis renouatur passio, illud addens: Nec Deus est nec homo, praesens quam cerno figura

Sed Deus est & homo quem signat sacra figura. Item illud Sedulij l. 1. Carm.

En ligno sacra crucis vexilla coruscant: En Regis pia fata micant.

Denique Lex Theodosij Imperat. Tit. 8. l. 1. c. 1. nostram sententiam confirmat...

239. Consecratus erit noxter. Venerem vocem: consecratus, iterum restituitur ex MS. omnibus...

240. Quanto distinguitur à crucis stipite Pallas Attica aut Ceres farrea, &c. Palladem sine Minervam & Cererem inter Rusticorum 12. Deos numerat...

Simulacraque maesta Deorum Acte carent caelisque existant informia truncis.

Palladem autem Atticam vocat quod Athenis peculiariter colebatur; Cererem farream quod farris feratur esse in aetere...

241. Sed & victorias adoratis, &c. Hunc locum huic verbis imitatur Minutius in Octavio...

huic verbis imitatur Minutius in Octavio: Trophaea vestra victorica, non tantum simplicis crucis faciem...

adfixi hominis imitantur. Quod aptissime ab illo dicitur est, quia Noni teste: spolia capta in stipitibus fixa, trophaea dicebantur...

quod tum è picturis antiquis tum ex fastis Galij manifestum est, praesertim vero ex nummi veteris inscriptione hic adiuncta.

L. SEPT. SEVE. PERT. AVG. IMP. V. K iij

TULLIANUS, Annotati omnibus, PAMELI, A. V. 16.

242. Signa veneratur, signa iurat, signa omnibus diis præponit.] Iterum ex MS. cod. addecimus: Signa. Adorabatur vero à militibus præferim Labarium quod Imperatori præferri solebat, de quo paulopost latinus.

243. Omnes illi imaginum suggestus, monilia crucium sunt.] MS. omnes & hic & paulopost crucium; exc. crucium. Aquiles vero intelligit Rhen. vultus Imperatorum & genios, quorum imagines in signis castrensibus depingi solenne erat. unde & signa dicuntur. Quod manifestius fit ex altera nummi veteris inscriptione paulopost adiuncta.

244. Sipara illa vexillorum.] Imitatur Iust. Mart. hæc verba Epol. 2. ad Antonin. Pium: Quin, inquit, & signa vestra figure huius vim præferunt & declarant, per qua progressus à vobis in publicum quavis locorum fuit, imperij & potestatis iudicia in hisce ostendentibus, licet hoc non intelligeretis faciatis. Locum etiã hunc his verbis expressit Minutius: Nã & signa ipsa & cantabra & vexilla castrorum, quid aliud qua inaurata cruce sunt & ornata? Iti dē D. Hiero. Epist. ad Letam de Inst. filie: Vexilla militum, Crucis insignia sunt, atque ardentem diadematum coronas patibuli Salvatoris pictura condecorat. At qui Sipara interpretatur Rhen. eadem esse que siparia, de quibus infra l. aduers. Valentin. T. 3. Sed rectius meo iudicio Ioseph. Scaliger: Sipara dici putat eadem significatione, qua Nonius, Lucanus & Seneca Suppara uela quadam narium appellant et Festus Supparos sive Suppara uela linea in cruce expansa. Et si in libro Puteani est; sipara.

245. Et Cantabrorum.] Antè editionem Zephyri, excisi omnes labarorum; post quam quantum mihi apparet, incuria typographica: & candelaborum. Et proinde Scaliger Castigationibus in Festum, coniecit legendum: & candelaborum, eo quod ex antenna labarorum pendebat candelis quod est genus paludamenti Barbarici, quemadmodum visitur in veteribus monumentis labarum depictum; ut candelis idem sit quod Græce καδύδης. Quæ quidem coniectura plausibilior esset, si aut excisi veteres aut MS. legerent: candelaborum. Verum cum MS. Elm. S. Bawon. Leodicensis, Puteani & Vatic. 2. habeant non obscure: cantabrorum & Minutius ut supra: cantabra, certè in Minutio dicta diminutio locum habere non potest. Non dubito itaque veram lectionem esse: cantabrorum. Quia tamen nusquam alibi eo significatu (nam Cantabrum fursur est Apicio & Celio) hætenus eam vocem reperire datum est, ad marginē adposui: labarorum cum Rhenen. ex tribus MS. Gelenio ex cod. britannico. Turnebo Adu. l. 15. c. 16. ac Onuphrio, qui etiam in Minutio legendum putant labara pro Cantabra; an rectè, iud. cent. aliq. Hæc lectionem confirmat quod iam ante at eam Terulliani non modo sub Hadriano sed & sub Augusto labara in usum fuisse constat, ex variis numismatibus antiquis apud Hubertum Goltzium M. Antony & Hadriani imperatoris. E quibus confirmatur Onuphrii. Pavinii sententia; quatuor apud Veteres Romanos post oppressam rempublicam fuisse in castris signarum genera. Nam, inquit, manipularum & equitum, vexilla; cohortium, signa; legionum, Aquile; totius vero exercitus sive Imperatoris labarum vocabatur; quorum omnium & singulorum exemplaria videre est in numis veteribus tum Hadriani Cæsaris, & M. Antonii iam dictis tum ipsis Constantini, quæ ad maiorem intellectum mecum communicata ab Huberto Goltzio hic subiicimus.

HADRIANI.

ANTONIN.

CONSTANTINI. MAX.

Ex quibus videre licet lectori quomodo non tantum tempore Constantini sed etiam iam longe antea omnia signa militaria formam quandam crucis habuerint; & vela illa sive sipara ab antenna dependentia stolæ seu ornamenta quadam crucium fuerint; pro suis eadem forma qua hodie vexillis cruce ornantur in Ecclesia præsertim à Pascha in Pentecosten. De quo qui p. iura di. fides, videat Comment. Onuphrii in l. 2. fastorum. Latè etiam de labari, Constantini exemplari, tractant Euseb. Eccl. hist. l. 9. c. 9. iuxta versionem seu potius Paraphrasin Rufini, ac de Vita Constantini l. 1. c. 24. & 25. Socrates hist. Eccl. l. 1. c. 1. Sozomenus l. 1. c. 4. Niceph. l. 7. c. 29. qui omnes dicunt vexilli id genus à Romanis labarum nuncupatos. Latina ergo vox videretur non Græca. Labari quoque mentionem videre est apud D. Prudent. l. 1. adu. Symmachum & D. Amb. epist. 29. ad Theodosium Imperat. quorum ipsi quidem verba citantur apud Rhen. in scholis sed copiosè gratia prætermittimus, remittentes lectorem ad Onuphrium loco citato, aut ad fontes ipsos. Quinetiam cod. lib. 12. tit. 18. Lex exstat de Præpositis labarorum, sicuti primus alicuius rectè restituit, pro eo quod corruptè legebatur: Labarum. Quæ olim Augusto inscribatur, nunc vero Imp. Honorio & Theodosio Augustis. Data III. Idus Nov. Theod.

Therapsia A. VII. & Palladio Coss.

246. Ad Perlas si forte deputamur.] Perlas Solem & ignem adorasse affirmatur Sept. syn. Act. 6.

247. Nos ad orientis regionem precari.] Hanc conjecturam qua Christiani ad Orientem versus precantur, pulchre explicat sine D. Iust. Martyr sine alius Auctor resp. ad Orthodoxos quid 118. ostendens eam a sancto Apostolo acceptam in Ecclesia, non quod habitaculum diuinum existiment solis clima, sed quod Oriens praestabilior sit hominum opinione ceteris mundi partibus. Meminit eusdem Orig. hom. 5. in Numer. & Epiph. adu. Ossa. heresi inter Euxai heretici errores posuit, quod ad Orientem orare suos sectatores prohibuerit. Si quis huc coniectura locus, existimo eam introductam, ut differret à Iudaeis, qui ad occidentem precabantur, si Celio Rhodigino credendum qui id adserit lib. 12. antiqu. lect. c. 9. Aliis hac causa probabilior videtur quod Christus sol oriens iustitiae eiusque Aduentus splendor adueniens in scripturis nuncupetur Psal. 71. & 84. Ius. 60. Mat. 4. & Ius. 62. & Adu. 3. Deinde vocatur ipse Christus, Oriens Zach. 3. & Luc. 1. quo adluit Auctor infra T. 3. l. adu. Valent. c. 3. his verbis. An ad orientem Christi figura, vti illic adnotauimus n. 21. Pra. in affectatione longe rectius liber Puteani: plerique vestrum aliquando affectatione & caelestia adorandi.

248. Aequè si diem folis latitiae indulgemus, &c. Diem tolis rectè interpretatur in schol. ad marg. Gagneus Diem dominicum, quem Christianos celebrare tradit Auctor D. Iust. Mart. imitatus in sine Apol. 2. et distinguunt à Iudaeis qui diem Saturni, id est, Sabbathum solemniter etiamnum ocio decernunt. Atqui de Diem cum veteri tum noua nomenclatura, latissime & exactissime tractat Brissonius Obseru. diu. & hum. tur. l. 1. sub initium, ad quem lectorem compendij gratia remittimus: & de Die Dominico videntur Adu. nostra in Epist. 33. D. Cyp. num. 7. Hic aduicimus, meminisse prae veteres ibi citatos Dominici diei. D. Ignat. ad Mag. & D. Dionys. Corinth. apud Euseb. l. 4. Eccl. hist. c. 17. eundem Euseb. l. 3. Eccl. hist. c. 27. ubi de Ebionaeis agit. D. August. Epist. 19. ad Ianuar. Gauderium in sermonibus & Zenonem alicubi. & ipsum Terrull. nominatim infra T. 2. de Coron. milit. Die dominico (inquit traditione recensens Apostolica) ieiunium nefas ducimus; vel, de geniculis adorare.

249. Deus Christianorum Ononychites.] Quod pictura huius mensuri simillime alicubi mentio non reperitur, haud mirum: cum non nisi Carthagini edita sit à Gladiatore in contumeliam Christi. Ononychitis vero vox ficticia est, composita ab óvos quod asinum & óvoçvris quod vulgatum significat, eo quod pingretur auribus asinis, & altera pede vulgatus; quare non placet quod habent MS. Belgici: & Gallici, onochoitis, neque quod Vaticanus, onochorfitis.

250. Biforme numen.] Huic lectioni Rhenan. ex Gor. cod. consentiunt MS. omnes, pro eo quod irreperat nomen.

251. Et canino & leonino capite commixtos, &c.] Hanc locum sic reddidit Minutius: Item boum capita, & capra veruicem & immolatis & colitis; de capro etiam & homine mixtos Deos, & leonem & canum vultu deos dedicatis. Nonne & Apim bouem cum Aegypti adoratis & pasctis? Alludit etiam ad haec Diem monstra Prud. lib. 1. adu. Symmach. his versibus: Quos penes omne sacrum est, quicquid formido tremendum

Suaferit; horrificos quos prodigialia cogunt Credere monstra Deos.

Atqui de Cynocephalo supra c. 7. diximus. Albricus etiam lib. de Deorum imaginibus, sub pedibus Apollinis depingi solere scribit monstrum terrificum, cuius corpus serpentinum, tria habens capita. caninum, lupinum, & lemmum; Pana idem describit cornutum, pedibus & cruribus caprinis; Mercurium vero capite (quod Tertull. de tergo adserit) & talis alatum: Satyros denique cornutos. Haud aliter adnotat Zephyr. in Paraphrasi Ionem Ammonem arietino capite, de aliis remittit ad Ouid. 5. l. Metam. D. quoque Hieronymus in vita Pauli Eremitae Faunos describit homunculos fronte cornibus asperata, cuius extrema pars corporis in caprarum pedes desinebat. Porro ex MS. iterum restituimus: irreperculsum pro: imperculsum; & MS. S. Bawon. repurgauimus, pro: repurgabimus.

CAP. XVII.

252. Quod colimus nos, Deus vnus est.] Huius capitis titulum tres MS. habent: De Deo; sed magis placet alterius. Vat. MS. lectio & excusorum veteris: Quod deus vnus sit, multis argumentis probari posse. liber Puteani ponit caput xvi. de Deo. Atqui addidimus iterum: nos ex MS. Vat. id aliis veteribus abest. Imitatur autem Iustin. Mart. utraque Apol. ac praesertim de Monarchia; qui plurimos adserit Ethnicorum in hanc rem sententias; & Athenagoram pro Christian. Ipsum autem imitantur Minutius in Octauo latissime D. Cyp. l. de vnit. idol & Lactant. Iust. diuin. l. 1. c. 2. 3. 4. 5.

253. Vnde & Graeci nomen mundo ἑοσσοῦν.] Vide infra T. 3. l. 1. ad Marc. & l. adu. Hermogenem. adeo verus.] liber Puteani; ideo verus.

254. Dum aestimari non capit.] Rectè adnotauit in margine Gagn. accipi: caput, pro: ex teta; impersonaliter nempe pro: capax non est. sicut etiam frequenter adnotauit Rhen. praesertim sub finem lib. de Praescript. adu. haeret. lib. 1. c. 2. 3. & 4. adu. Marc. & lib. de resur. carn.

255. Ita cum vis magnitudinis.] Ita legimus ex MS. omnibus pro: enim; & paulo post reposuimus quod habebant Ver. exc. est, praetermissimus quoque: & ad didimus iterum: quibus sustinemur, pro: obicit. liber Puteani; obicit.

256. Ex anima ipsius testimonio.] Quia peculiarem librum conscripsit Auctor de Testimonio anima aduersus idola quod vnus sit Deus, ubi latius hac tractantur, ad eum differimus quæ hic erant adnotanda.

257. Et sanitatem suam patitur, Deum nominat.] Latinius conicit legendum: potitur; pro: patitur. Zephyr. vero communem exc. & MS. cod. Lectionem sic interpretantur ac si dicat: afficitur sanitate mutata significatione à Graecis qui πένθη & πένθη tam in bonis quam in malum accipiunt. Secundum autem MS. omnes praetermissimus: & ante illud: Deum nominat.

CAP. XVIII.

258. Sed quo plenius & impressius, &c.] Caput hoc quod rectius hic quam postea incipitur, inscribitur varie, maxime autem placet ista: De scripturis Dominicis, siue diuinis, aut: factis, quæ opera Prolomæi Philadelphini Graecam linguam tralatæ sunt. Atqui iterum cum exc. legimus: siqui; pro siquid; Item spiritu diuino; rursum: est, in eo quod sequitur.

259. Hic enim est verus Prometheus. Eodè modo loquimur l. 1. adu. Marc. & ad idem alludit lib. de car. Christi, infra T. 3. ubi ex Rhen. latius.

TULLIANUS
Annotati omnibus
RAMELI
A. V
16.

260. Sed & obseruantibus præmia destinauerit. Ita etiam ex MS. pro: obseruationibus. Quocumque autem modo legas, locus est insignis pro meritis & præmiis operum quales complures videre est tum in D. Cyprianum in huius Auctoris indicibus.

261. In ignem æquè perpetem.] Perpetem (inquit Zephyr.) perpetuum continuumque significare, vel ille Plautinus Sotus testatur: Neque ego inquit, hac nocte longiorem me uidisse censeo, nisi item unam verberatus quam pependi perpetem; reperitur autè id in Amphitruone. Atqui de ignis inferni perpetuitate infra latium cap. 48.

262. Ad vtriusque meriti disputationem.] Var. 1. dispositionem, sed illa vox Tertullianica est. de vestrifumimus, Puteani; de vestrifumimus. Quos diximus. Hic liber Puteani ponit caput xvij. de prophetis.

263. Prophetæ de officio præfandi dicuntur.] Rursum ita legimus cum Rhen. ex cod. Garzensi & Belgicus 2. cod. MS. & Puteani pro: prophetandi, nã (ut rectè adnotauit suis ad me missis obseruationibus lo. Harrisius.) etiam infra in fine c. 20. sic loquitur: vnum tempus est diuinationi, futura præfari, iuxta veriore lectionem ut ibi latius. Sic, ubi legitur: ad fidè diuinitatis, errorem Typographicum ita castigauimus, qui iterum irrepserat: finem; cum tamen iam antea Rhen. in schol. ita legendum indicasset, hoc sensu; ut diuina crederentur.

264. Ptolomæorum eruditissimum quem Philadelphum supernominant.] Supernominant (inquit Rhen.) pro: cognominant, phrasi Græca ἐπινομα. Et finit in tertius post Alexandrum Aegypti Rex Lagi filius. Rem autem totam de Edit. lxx. prosequuntur ante Tertullianum. Iust. in Parenet. ad Genes & Apol. 2. Iren. l. 3. adu. hæc. c. 25. C. em. Alexand. i. Stromat. Philo Iudæus l. 2. de vita Moysi. Iosephus Antiqu. l. 12. c. 2. ac contra Apion. l. 2. & Aristæas hic citatus libro ex professo de illis edito. Post eius obitum, Hilar. præfat. in Psalmos & in Psal. 2. Epiph. ad pond. & mens. Theodor. præfat. in psal. D. August. de doctrin. Christ. l. 2. c. 15. epistolæ ad D. Hieron. & alius locis citatis ab Eug. ypo lib. Theaur. D. August. c. 323. & sequ. Theodorus Antioch. in 1. c. Sophom. propheta. Cyrill. Hierosol. catach. 4. Euseb. præpar. Euang. lib. 8. c. 1. Chrysost. in 1. c. Matth. Homil. 5. ac in 1. c. Genes. hom. 4. Procop. Ga. Tens in c. 1. Genes. Iust. man. Imp. Nouell. constit. 146. Latissime denique totam historiam prosequuntur August. Iustinian. libro peculiari de Interpret. LXX. & D. Hiero. ac Leo Castrensis suis prologo mens de transl. sacr. scripturae in Isaiam; ad quos duos lectorem breuitatis gratia remittimus.

265. Cum studio bibliothecarum Pisistratum, opinor, emularetur.] Pisistratus primus omnium in Græcia Athenis publicam Bibliothecam instituisse legitur quam Atheniensis accuratius auerunt, eandem à Xerxe in Persas asportatam Seleucus Nicanor Athenas referri curauit. propria scilicet, scilicet, deest Puteani libro.

266. Ex suggestu Demetrii Phalerei.] Diferentis verbis hoc habent etiam Iosephus & ante illum ni fallor Aristæas locis supracitatis; Pius in D. August. de ciuit. Dei, addit. Demetrium hunc Athenis antea maximis dignitatibus functum, cuius inuidia pulsus, à Ptolomæo fuisse susceptum, & bibliotheca præfectum; quod ex Diogene Laertio sumit in vita eiusdem Demetrii, ubi librum ab eo etiam conscriptum dicit qui Ptolomæus inscriberetur, & alterum de Rhetoricis; qui fortassis occasionem dedit Tertull. ut vocet eum Grammaticorum tunc probatissimum; quem interim tanquam

Antiquitatum scriptorem citat infra cap. sequ. Igitur.) hic Puteani ponit caput xvij. de scripturis dominicis.

267. Septuaginta duobus Interpretibus indultis.] Tot fuisse editionis illius veteris interpretes constat vel ex numero 12. tribuum, quippe cum ex singulis tribubus sex m. ssi. adstruantur ab ipso Iosepho; qui sit ut apud ipsum legi oporteat LXXII. pro: LXX. Vulgo tamen duntaxat LXX. nuncupari adnotat ubi supra Pius, ut breuius atque expeditius loquamur quemadmodum Iudices illi Romani qui ad hastam de rebus minoribus iudicabant, Centumviri appellabantur; sum tamen essent centum & quinque, terni nempe ex singulis tribubus.

268. Quos Menedemus quoque Philosophus prouidentia index.] Pius ut. cod. pro prouincie iudex, sed illam lectionem confirmat isdem penè verbis, ad qua alludere videtur, Iosephus: Quos seimanes (inquit, loquens de quæstionibus, uti ipse interpretatur in mensi habuit) cum non solum Rex admiratus esset, sed Menedemus etiam Philosophus fueretur omnia gubernare prouidentiam, eoque facilius tueri hanc sententiam; finis est hinc quæstioni impostus. Meminit eiusdem Aristæas. Eum vero inter Cynicos enumerat Diog. Laertius. l. 6.

269. De sententiæ communionem suscepit.] facit hic locus pro D. August. sententiæ, de 70. cellulis sine locis separatis, quæ Iustin. Martyr in Pharo (cuius refert & diserte etiam verbis meminertur Philo Iudæus D. Irenæus, Hilarius, Eusebius, Chrysostomus, & Theodoretus, locis supra citatis).

270. Affirmaui hæc vobis etiam Aristæas.] Citat hunc eundem Ioseph. loco citato ubi ad verbum eum multa desumpsit, & Philo etsi non nominet verbis tamen eius vitur, Euseb. de Prepar. Euang. l. 9. c. 1. ac vlt. multa ex eodem adfert, ipse quoque D. Hieron. Præfat. in Pentateuchum ubi ipsum Ἰσραήλ λέγει id est, satellitem Ptolomæi regis nuncupat, sicut & ipse Aristæas non obscure subindicat. Quorum & Tertullianus auctoritas multis pluris est, quam L. Pius ubi supra, qui putat eum qui constat librum Aristææ de LXX. Interpretibus à recentioribus quædam confectum. Eundem cum Sigism. Gelenius in Iosepho & Eusebio Aristæam nuncupet, videtur illis cultor qui Proben, Philadelphus gesta & Ordo mirabilia ac fabularum librum conscripsit, Eiusdem Iudæus historiam de 100 citat Euseb. de prepar. Euang. l. 9. c. vlt. certe in libro Puteani aperte Aristæus nominatur.

271. Hodie apud Serapæum, Ptolomæi bibliotheca, &c. locum apparet fuisse Alexandria vicinam, forte Serapidis templo vicinam quo bibliotheca seruabatur Ptolomæi, quam & Iosephus & ante eum Aristæas 200. milia librorum habuisse scribitur iam ante euocatus sacras litteras, & Demetrium Phalæreum ad didisse ad 500. vsque milia.

272. Vestigalis libertas vulgo additur.] Hæc est (inquit Rhen.) pecunia redimitur libertas, id est, libertas est ut adeus si numeraueris pecuniam.

CAP. XIX.

273. Primam instrumentis istis auctoritatem summa antiquitas, &c.) Caput hoc sic rectè in (tribus) in uno Vatic. cod. Quod antiquitas scripturarum possit ex Moysi atate, & supputatione temporum facile probari. Imitatur etiam hic Ioseph. imprimè, inde D. Iust. Martyrem & Tatianum eius descriptum. Atqui cum vet. ex. iterum ex MS. adicimus; illis. Hic præterea adnotandum citari hunc locum sub finem libri.

brī sequ. De Testimonio animā aduersus idola, & promde hunc illo prius conscriptum.

274. Venas veterani cuiusque styli vestri.] Itorum adiecimus ex MS. Venas, nam sic explicat etiam Zephyr. Venas (inquit) cuiusque styli metaphoricē fontes vncat & origines scripture. Sic enim Valerius: *Astinus Pollio non minima pars styli Romani.*

275. Hiltoriarum caullas & memoriarum.] Similiter Iustin. martyr Orat. ad Gentes: *Præ intelligatis, omnibus vestris sine sapientibus, sine Poetis, sine historicis, sine Philosophis & Legislatoribus multo antiquiorem fuisse primum religionis nostre doctorem Moysen; sicut nobis Græca declarant historie. Quod ipsum iam antea etiam Ioseph. de Solone & Lycurgo tradit lib. 2. seu potius 3. adu. Apionem.*

276. Ipsas denique effigies litterarum.] Hoc secundum eam sententiam dicit, qua supradixit c. 10. à Saturno primum tabulas sine litteras (ut habet Minutius) inuentas. Eadem pertinet quod Plinius l. 7. c. 56. *Alyrias litteras semper fuisse arbitratur; eo quod Egyptiæ litteræ quæ antiquissima habentur, longe post Alyrias fuerint. Et confirmatur ex eo, quod Phœnicæ ex Egypto litterarū inuentum intulisse Græciæ, refert Corn. Tacitus lib. 1. hist. au. Quæ ipsa latius prosequitur Ioseph. contra Apionem lib. 1.*

277. Ipsos inquam Deos vestros.] Ad eundem modum Euseb. præfat. sua in Chronicon: *Nam Moyses (inquit) quos Græci antiquissimos putat, senior deprehenditur, Homero scilicet & Hesiodo, Troianorum bello; ac multo superior Hercule, Iulio, Iano, Orpheo, Castore, Polluce, Esculapio, Ibero, Mercurio, Apolline, & ceteris Diis Gentium sacrificis, vel variis; ipsius quoque Iouis gestis, quem Græcia in arce diuinitatis collocauit, etiam si Cecropis tempore vixisset putetur. Cui similia etiam habet l. 10. de præpar. Euang. c. 3. ubi priorem locum citat, & latius Clemens Alexandr. Strom. l. 1.*

278. Si quem audistis interim Moysen, Argiuo Inacho par est ætate.] Sic locū antea corruptū ex MS. 4. restitimus, pro eo quod erat: *Si quidem audistis, &c.* Inacho patet. ab hoc autē loco libro Puteani incipit c. xiv. de Moysē propheta in quo etiā est, Argiuo Inacho pariter ætate est. Porro non solus Tertullianus Inacho parē facit Moysen, sed ante illum (iuxta quod citatur disertis verbis ab Eusebio præfat. Chronic. & de præpar. Euang. l. 10. c. 3. Iudeus iustus hist. Iudaic. & Ioseph. l. 1. contra Apionem, Porphyrius adu. Christian. l. 4. Africanus Annal. l. 5. Clemens Alexandr. l. 1. Strom. & Tatianus Orat. aduersus Græcos. Quibus adde illius magistrum D. Iustinum Martyrem oratione aduersus gentes. Castanum. l. 1. Excerpt. à Clemente citatum, & Epiphani. initio operis Panerij. Quamquam interim, ut ingenuè fatear, ipse Eusebius magis probet, & magis cum histor. conueniat ut iuxta calculum quem in Chronico sequitur, primum dicitur stiruisse Moyses tempore Cecropis 300. circiter annis post Inachum, quem sequitur etiam D. August. l. 18. de ciuitat. Dei c. 8. Non possumus tamen non retinere hanc Tertulliani sententiam, præsertim cum ab Eusebio, Africanis, Iosepho, & Tatiano ac Clemente citentur idem Auctores etiam paulo post ab Auctore nominati, ubi de singulis latius.

279. Quadringentis penè annis, nam & septem minus, Danaum, & ipsum, &c.] Locum hunc corruptissimum, ita ut vix mederi liceret, ex MS. Elnor. S. Baionis Leodiens. Puteani, & 2. Paticanis castigauimus, pro eo quod antea legebatur: *o dcingentis penè annis ante*

urbem conditā. & deinde noua periodo: *Nam & centum septuaginta Danaum ipsum. Secundum quam lectionem quomodo sibi constabit (uti iam nuper ad me scripsit F. Balduinus) historia; cum mox sequatur, mille circiter annis Priami cladem antecessisse Moysen: An igitur Roma ducentis annis fuit condita, antequam Troia euerteretur? Quod cum sit absurdissimum; nimis libera fuit Egnatij coniectura, qui primus hunc librum edidit, qua addendum putauit contra MS. cod. fidem: ante urbem conditam: & non minor Zephyri dormitantiæ, qui pro eo quod ut ne contrarietatem verba implicarent, excusam erat: trecentos circiter cladem Priami, esse secundum MS. omnes, rectè quidem substituit: mille; sed tamen retinuit illud: ante urbem conditam. Verissimā autem esse MS. cod. nostrorū lectionem Iosephus loco citato satis indicat verbis istis: hoc quidem Manerthon. Palam vero est ex prædictis annis tempore computato, quod qui vocabantur Pastores, id est, nostri progenitores ex Egypto liberati, ante tres & nonaginta atque trecentos annos hanc provinciam (nempe Egyptum) inhabitauerunt, quam Danaus ad Argos accederet. Nemini enim dubium quin 393. anni, septem minus quam quadringentos annos constituant.*

280. Mille circiter cladem Priami antecedit.] Etsi etiam hoc cum veritate historiarum non per omnia consentiat; tamen veram eam esse lectionem, patet ex Iosepho ubi supra; qui adfirmat Iudeorum egressum ex Egypto ita antiquissimum, ut penè mille annis bellum præcedat Iliacum, Cui stipulatur satis Laëtan. l. 4. c. 5. dicens Moysen annis nongentis Troiano excidio superiorem fuisse; & ante eum Theophyl. l. 3. ad Autolycum. Quare non placet quod ante Zephyrum excusū habebant: trecentos circiter; cum, qui vel minimum quadringentos annos numerent ab Inacho usque ad Troianum excidium.

281. Possem dicere quingentis amplius & Homerum, habens quos sequar.] Euseb. de præpar. Euang. l. 10. c. 3. & Tatianus ubi supra hunc locum pulchrè explicant; cum enim (ut illi referunt) Homerum post bellum Troianum Crates anno dimittaxat octogesimo constituit, Eratosthenes centesimo, Aristarchus 140. Philochorus 180. Apollodorus 240. & nonnulli Olympiade prima anno 400. alij (inquunt) Archilochi aequalem fuisse contendunt, qui fuit Olympiade 23. temporibus Gige Regis Lydorum. Et apertius Clemens Alexandr. 1. Strom. ipsam penè opinionibus narratis. Quinetiam (inquit) Theopompus in 43. Philippicarum rerum refert, Homerum fuisse quingentis annis post eos qui in Illo militarunt.

282. Etsi Moysi postulant.] hoc est, (inquit Rheban. in schol.) posteriores sunt Moyses. Sic etiam infra T. 3. l. de Reurr. carn. etsi ordine postumat, effectu anticipat. A postumo voce deriuata, quæ significat, eum qui post mortem patris nascitur.

283. Extremissimi tamen eorum non retroiores, &c.] Ex MS. iterum adiecimus voculam: non, plane necessariam. Extremissimi vero (inquit Zephyr.) prisorum more, quo maxime delectatur, locutus est, qui & postremi simi dixerunt. Similis vox est: retroiores. At qui rem ipsam de Prophetis ultimis quod eiusdem ætatis fuerint cum primoribus Philosophis, legisferis & historicis gentium, latissimè prosequitur Clemens Alexandr. l. 1. Strom. & ex Chronic. Euseby satis patet. Theophyl. vero Antioch. l. 3. ad Autolycum paucis id declarat, eo quod Zacharias qui nouissimus est Prophetarum, tempore Davij

TULLIANUS
ANNOTATI ONIBUS
PAMELI
A. V
16.

fuerit, quia etate etiam Solon primus legislator vixerit, & a quo inceperit ferè suas historias Græci Herodotus, Thucydides, Xenophon, & legiferis, vocem, & addidit Carrio ex libro Puteani, Paulopost censebat legendum Harrisius: Hæc quibus originibus probari possint, sed quia MS. repugnant retinimus: ordinibus, ab us ante verbis incepit liber Puteani caput xx. de statu temporum.

284. Cum digitorum supputariis gesticulis adfidendam est.] *Veteres* (inquit *Rhen.*) auctore Donato *plicatis* aut *subductis* digitis numerabant. hic est digitorum *gestus*, quos *gesticulos* Tertull. nuncupat. scripsit autem *Ven. Beda* librum de loquela per gestum digitorum, qui exstat *Oper. ipsius* T, 1. cum *scholis* ad quem lectorem remittimus.

285. Archiua, Egyptiorum, Chaldeorum Phœnicum.] *Archiua* (inquit *Rhen.*) *Grammatophylacia* siue *Charitophylacia* quæ latine *Tabularia* ac *Tablina* dicuntur quod magis placet quam quod infra c. 21. *Zephyrus* *archiua*, *armaria* interpretatur in quibus libri adseruabantur. Vel hinc autem patet, quod sequatur Tertull. *Iosephum* loco citato penè ad verbum, nam & ille eadem *archiua*, (sive ut 1. *Pat. cod. arcana*) citat & eosdem *Auctores* quorum nomina sequuntur, quos rectè vocat hic *eorum nuncipes* (sicuti ex MS. uerum legimus pro: etiam) id est, *cives* ut interpretatur *Rhen.*

286. Aliqui Manethon Egyptius.] Hunc præterquam quod citat *Ant. l. 1. c. 3.* seu *8. ita* describit *Iosephus* *l. 1. adu. Apion.* Manethon genere *Egyptius*, *græca disciplina eruditus*, sicuti palam est; scripsit enim *Græco sermone* paterne religionis historiam, ex sacris sicuti ipse ait interpretatur libris; frequenter arguit *Herodotum* in *Egyptiacis* ignorantie mentitum, *Is in 2. Egyptiacorum* de nobis scripsit; Meminit eiusdem & *Theophylus ad Autolyicum* l. 3. tamquam qui *blasphemam* linguam in *Mosen* & *Hæbreos* soluerit, quem etiam pluribus confutat *Iosephus*, quem admodum etiam *Euseb. de preparat. Euang. l. 9. c. 4.* Et in *Chronico* anno mundi circiter 3530. Exstat quidem inter *Antiquitates Annij* *Manethonis* liber sed in quo non reperiuntur que allegat *Iosephus*. liber *Puteani* legit; alioquin *Manethon*, &c.

287. Berolus Chaldeus.] De hoc quoque *l. 2. contra Apionem* ita *Iosephus*: *Testis* autem horum est *berolus*, vir genere quidem *Chaldeus*, notus autem eis qui doctrinæ eruditæque congaudent, quoniam de *Astronomia* & *Chaldeorum Philosophia* ipse *Græcas* conscriptiones edidit. Itaque *Berolus* antiquissimas secutus historias de factis diluuii & hominum in eo corruptione, sicuti *Moses*, ita conscripsit. Quando autem vixerit, narrat *Tatianus Orat. contra Græcos*: *Berolus*, inquit, *Babylonius* belli in *Babylone* sacerdos, qui *Alexandri* etate vixit, & *Antiocho* post *Alexandrum* tertio *Chaldeorum* historiam tribus libris perscripsit, & *Regum gesta* exposuit. Eidem *Plin. nat. hist. l. 7. c. 38.* scribit statuat inaurata lingua erectam ab *Artheniensibus*, ob *Astrologia* scientiã. Citatur etiã ab eodem ibidè c. 56. Rursum à *Iosepho Antiq. Iud. l. 1. c. 3. siue 5. & 8. de diluuiis* & de *Abrahamo* cap. 7. seu 5. Quorum prior locus ad verbum hodie reperitur in *Beroli Antiquitatibus* que exstant ab Anno editæ, 2. & 3. non item: quare & ego sentio non esse germanum illius opus; præsertim cū etiã *Mosis* ibi nulla mentio in contextu, sed dumtaxat in *Annij* commentario, & quod *Iosephus* illum dicat scribere *Babylonem* à *Semiramide* non adificatam, quod tamen habet *Berolus* qui nunc exstat.

288. Hieronymus Phœnix Tyri Rex.] Citatur bis apud *Iosephum* *l. Antiqu. 1. locis* modo citatis *Hie-*

ronymus *Egyptius*, qui antiquitates *Phœnicum* conscripsit; & contra *Apion*, *l. 2.* *Hieronymus* qui de successoribus *Ptolomæi Lagi* scripsit historia ipso tempore quo *Hecateus* fuit, *Qui an idè sit an vero priore dicitur intellegat Tertull. Lectori* iudicium relinquo. Nusquam interu nuncupatur ab illo *Tyri Rex*, fortassis falsus est nomen similitudine *Tertull.* eo quod *Hirã* cui familiaris fuit *Salomõ*, *Teophilo* *l. 3. ad Autol.* *Hieromenus* appelletur si castigatus sit locus.

289. Mendelius Ptolomæus.] De hoc in hæc verba *Clem. Alex. strõ. l. 1.* *Mendelius Ptolomæus* fuit quidè sacerdos: *Regis* autè *Egypti* res gestas tribus libris exponens, dicit tempore *Amois* *Egypti* *Regis* *Mose* duce *Iudeos* exisse ex *Egypto*, que eadem penè verba repetere, est etiam apud *Tatianum Orat. contra Græcos*, nisi quod ipse *Amasim* vocet *Regem* illum *Egypti*, sicuti etiam ipsius magister *D. Iust. Mart.* ubi supra, quos locos citat *Euseb. de prepar. Euang. l. 10. c. 3.*

290. Menander Ephesium.] *Ioseph. lib. 1. contra Apion.* sic hinc describit: *Perandram* *Menandrum* quoque *Ephesium*. *Is enim singulorum Regum* alius conscripsit apud *Græcos* & *Barbaros*, studens ex provincialibus vniuersis que loci litteris historia veritatem pandere. Citat vero eum de *hui* qui in *Tyro* regnauerunt, *Iosephus* cum *Theophilactis Antioch. l. 3. ad Autolyicum*.

291. Et Rex Iuba.] *Huius* in hæc verba meminit *Tatianus* ubi supra: *Berolus* certo, inquit, locupletissimum esse testem vel ex *Iuba* de *Assyris* scripta (constat historia (duobus lib. secundum quosdam conscripta) quam se ab illo accepisse fatetur. Multa ex eodem transcripti *Plin. nat. hist. l. 5. 6. 8. 13. 14. 15. 28. 36. & 37.* & ex *Iuba* qui nescio an idem sit, *l. 10. 25. 26. & 32.* De aliis eiusdem scriptis videatur *Ioseph. apud Suidam* qui facit eum *Lybie* & *Maurusie* *Regem*, & *Epitome Bibl. Geogr.*

292. Et Apion.] *Apion* siue *Appion* (inquit *Tatianus*) *Grammaticus* vir celeberrimus *l. 4. hist. Egyptiacæ* (scripsit enim quinque libros) inter cetera, inquit, quod *Amasis* rex sub *Enacho* vixerit. Similia habet *Clem. Alexandr.* à quo dicitur cognominatus *Παλιμαχου*, id est, sepe victor, quo pacto eum etiam nuncupat *Plin. hist. nat. lib. 36.* Consentunt *D. Iustin. Martyr* & *Apianus* 3. *Annalium* (sic enim lego apud *Euseb. de preparat. Euangel. lib. 10. cap. 3.*) qui *Possidonij* filium nuncupant, & præterea meminerunt *commentarij* eius aduersus *Iudeos*. Cui responderi latissime *Ioseph. l. 2. duobus* qui exstant aut potius libro secundo contra *Apionem*; nam si verum dicere liceat, tres sunt *Iosephi* libri *Apologeticij* pro *Iudeis* aduersus *Græcos*, primus contra *Manethonem* & alios, secundus peculiariter contra *Apionem*, & tertius qui *libertinus* cum secundo coniungitur aduersus *Apollonium* et *Lisimachum*. Pro quo facit quod *Tertull.* subicit de *Iosepho* & qui istos probat aut reuincit. Hunc autem eundem *Apionem* scribit *Iosephus Antiqu. lib. 18. cap. 10.* seu 15. sub *Cæso* Imperatore *Romam* missum pro *Græcis Alexandrinis*, & *Philonem* pro *Iudeis*. De qua eadem legatione citatur ab *Euseb. hist. Eccles. lib. 2. cap. 5. lib. Philonis*, qui etiam nuncupat inter eius opera. in libro *Puteani* est; & siquis istos probat.

293. Græcorum etiam censuales conferendi, &c.] *Pulebrè* ante *Tertullianum* hæc collatio *Græcorum* auctori facta est à *prædictis* auctoribus, *Iosepho*, *Africanis*, *Iustino*, *Tatiano*, *Theophylo Antiochens.* *Clemente* imprimis *Alexandrino*; locis supra citatis. *Censuales* autem libros à *censu* annorum dicitur *pharasi* *Iudeis* confectos

rum Pauli & Pipiani D. de censibus l. forma, apud
quos forma censualis pro. Lex censualis, & vincula
censualia leguntur ad censu fortunarum & tributum. At-
qui pro eo quod legitur: quasi partem probationis
legunt MS. omnes tam Vaticanam quam Belgicam & Putea-
nam patrem; & pro: aspersimus, Vat. cad. i. asperimus;
sed excusorum lectio placet magis.

CAP. XX.

294. Plus iam offerimus, &c.] Caput hoc recte in-
scribitur: De maiestate & diuinitate scripturarum ex
rerum euentu quas praedicant

295. Maiestatem scripturarum, si non vetusta-
tem; diuinas probamus si dubitatur antiquas; nec
hoc tardius, &c.] Hoc pacto locum huc restituumus iux-
ta vet. exc. & MS. omnes codices, pro eo quod legebatur:
Maiestatem scripturarum si non vetustate diuinas
probamus, si dubitatur antiquitas; nec hoc tardius.
Esistat habet Puteani.

296. Quod terrae vorant vrbes, quod insulas
maria fraudant.] De his aliquid adigit Auctor supra
c. 2. de Pallio, & infra latissime c. 40. ubi videat lector
nostros Adnotationes, de aliis quae hic recitentur aduersus
infra c. 41. Cōpulsant vero cum Datisio phrasia Tertul-
liana.

297. Et frequentia plerumque mortium vana-
tant.] Huc quoque locum sic castigauimus, ex MS. omni-
bus, pro eo quod Edit. Egnatij & i. Rhen. frequentium
mortium; Rhen. edit. efferuescentium mortium;
Zephyrus versis: frequentia mortium.

298. Monstris & portentis.] Monstra inter ani-
mantia sine homines sine brutia reperire est; portenta, in
rebus inanimatis.

299. Testimonium diuinitatis, veritas diuina-
tionis.] Enam hoc ex MS. pro: veritatem; est autem ele-
gens alioquin diuinationis ad diuinitatem, & diuina-
tio hic in humanam partem accipitur pro prophetia, nam
max. labungitur vnum tempus est diuinationi, futu-
ra praeteriti, sicut iuxta vet. exc. Diuinationum au-
tem sacrarum & prophetiarum differentiam videre est
quasi, & resp. caeterum quae D. Iustino inscribuntur; &
apud D. August. l. de diu. d. c. 6. qui etiam alicubi Pro-
phetiam Capite de Christo diuinationem vocat.

300. Eade voces sonant eadem litera notant.] Ex
MS. Belgicis & Gallicis sic legitur pro: eadē. vtrouique.
301. Dum expungitur.] hoc est: completur (inquit
Rhen.) vox est scripturae Tertulliano visitata.

CAP. XXI

302. Sed quoniam edidimus, &c.] Maxime placet
haec veterum excusorum capitis huius inscriptio: Quid
differant Christiani à Iudaeis, & quinam Chris-
tus. MS. etiam Belgicis & Gallicis non male: De Iudaeis
& Christo. Atque ex MS. omnibus emendauimus: ali-
quanto praeter aliando, & ex Vatic. i. vobis, pro no-
bis, illud autem: praeter atatem, sic explicat Rhenan.
quod Iudaeorum secta vetusta sit, Christianorum recitior.
Cetera licentiae aliquid & propria. Liber Puteani;
cent licet aliquid propria & c.

303. Neque de sollempnitatibus dicum.] Illud
interpretatur Zephyrus de obseruatione Sabbatorum; quin-
imo etiam si de ceteris Iudaicis festis intelligatur; nihil
facere contra obseruationem sollempnium quae Christi obser-
uat Ecclesia, vel ex lib. de Coron. milit. infrat. 2. intelligere
est quem admodum ibi latius. Signaculum autem cor-
poris, recte interpretatur vterque de Circumcisione.

304. Quo facilius quis nos hominis cultores

existimauerit. Pulcer locus contra eos qui Christi corpus
adorandum negant. Legimus autem paulopost ex MS.
iterum cum vet. exc. neq; de deo aliter praesumimus.

305. Sed quanta deliquerint.] MS. omnes: dereli-
querint, & ad declinandum deriuantes à disciplina;
cum vet. exc. vti & Rhen. qui interpretatur: deriuā-
tes instar riuus defluentes; pro eo quod Zephyrus duntaxat:
declinantes à disciplina: Nos priorem lectionem retin-
uimus, secundam reiecitimus.

306. Dispersi, palabundi & soli ac caeli sui extor-
res, &c.] Hunc locum ad verbum descripsit D. Cyr. lib.
de vanit. idol. haud procul à sine. Adiecit autem ex
Vat. paulopost: ferē, & legitur: adlegeret; & iterum
repositum ex MS. ob disciplinae Auctoris capacita-
tem pro eo quod ex coniectura Rhen. altioris, & Zephyr.
auctioris, quae postrema vox desinit in lib. Puteani est.

307. Non de sororis incesto, nec de stupro filiae
aut coniugis alienae.] Ad Iouis incesta alludit, de quo
supra. c. 8. Incesti qui magis quam quos ipse Iupi-
ter docuit, ubi vide Adn. nostras.

308. Squamatum aut cornutum aut plumatum
amatores aut in auro conuerium Danaidis.] Sic
MS. pro eo quod vet. exc. Danaes; quod haecenus post Ze-
phyrum praetermissum est. Alludit vero (inquit Rhenan.)
ad fabulas Iouis in serpentem taurum & atietem, cygnū
& aquilam, etiam in aurum conuersi dum amoribus obse-
quitur. De quibus latius D. Cyr. epist. 2. ad Donatum,
& aliquid etiam in Adnot. ibidem nostris n. 32. & 33.
Hinc Iouem appellat D. August. epist. 5. ad Marcel. pluriū
stuprorum & auctorem & perpetratores. in libro
Puteani est; Danaidis Iouis ista sunt numina vestra.

309. Ceterum dei filius nullam de impudicitia
habet matrem.] Mirum est unde irrepserit: de pudici-
tia, cum vet. exc. cum MS. legant: impudicitia; ut iam
non sit opus legere cum Latino vocem nouam: de pudici-
tia. Adiecit ex iustem: & ita.

310. Apud vestros quoque sapientes λόγος, id
est, sermonē atque rationem.] Imitatur etiam hic
D. Iustinum Mart. Apol. 2. ad Antonin. Pium & Ar-
thanasiorum. Hunc vero locum sic explicat Lactantius In-
stit. diuin. l. 4. c. 9. sed melius (inquit) Graeci λόγος, di-
cunt, quam nos verbum sine sermonem, λόγος enim
& sermonem significat & rationem, quia ille &
vox est & sapientia Dei hunc sermonē diuinum ne Phi-
losophi quidem ignorarunt. Adfert autem & de λόγος,
testimonium ex Orphico D. Iustinus Martyr Orat. ad gen-
tes; & similiter D. Cyr. de idol. vanit. Christum virtu-
tem & rationem & sermonem Dei nuncupat.

311. Hunc enim Zeno determinat factitatorem.]
Vocabulo hoc factitatoris (inquit Rhen.) vtitur aduersus
Hermogenem aduersus Valentin. & in aliis etiam libris.
Pro intellectu autem huius loci facit ubi supra Lactant. Si-
quidem inquit, Zeno rerum natura dispositorem atque
opificem vniuersitatis λόγος praedicat, quem, & factum,
& necessitatem rerum, & Deum, & animum Iouis nū-
cupat; ea scilicet consuetudine, qua solent Iouem pro Deo ac-
cipere, sed nihil obstant verba, cum sententia congruat ve-
ritati. Est enim spiritus Dei, quem ille animum Iouis no-
minat. Claruit Zeno tempore Regis Antigoni, quem
admodum mutuae illorum epistole testantur, quae etiam-
num exstant apud Diog. Laertium l. 7.

312. Haec Cleanthes in spiritu congerit, &c.] Sic ex
MS. cū prioribus excusis pro: in spiritu, & paulopost: au-
tem pro: etiam suis hic discipulus Zenonis sub eodem
Antiocho.

TULLIANUS
Annotationibus
PAMELI
A. V
16.

313. Propriam substantiã spiritum inscribimus] Etiam hic reposuimus cum MS. spiritum pro, spiritus, sensu id exigente. Sicuti, paulopost: didicimus pro: didicimus; ac: filium dei & Deum cum Rhenano iam olim.

314. Ita de spiritu spiritus.] De hac veterum loquendi formula etiam Lactantio usitata presertim l. 4. c. 12. qua filius Dei Christus spiritus nuncupatur, quantum apparet ex D. Hieronymo in 4. c. Epist. ad Gal. ex ignorantia scripturarum. Vide Adn. nostr. ad lib. D. Cyp. de Vanit. idoh. 71. & latius inter Tertulliani errores in nostris Prologomenis.

315. De Deo Deus vt lumen de lumine.] Hinc apparet sumpti illud Symboli Niceni quod in Missæ mysterio decantatur: Deu de Deo, lumẽ de lumine. Atqui cum Rhen. ex MS. cod. sterum emendauimus: etli plures inde traduces qualitatis muteris: ita & quod.

316. Modulo alternum numerum gradu nõ statu fecit, &c.] Zephyrus contra sic legitur: non gradu sed statu, & interpretatur hoc pacto: Alternum hic numerus vt Deus & Dei filius duo videntur & vnus sunt & quod adest alteri, alteri quoque moduleretur, non gradu sit aut excellentia, sed statu posituraque ea loci, qua ab origine illa patris filius excessit propagatusque est perpetuo quodam ductu, nõ autem recessit quasi diuisus. Quæ certe interpretatio alioqui commoda est, tamen non placet quod de gradu & statu dicitur, electione quantum apparet mendosa sui codicis falsus. Si cum MS. & vet. exc. legamus: gradu non statu, hinc videtur habere sensum: gradu sit hic alternum numerus vt pote Deus de Deo; non statu, quia statu sine conditione & substantia nihil differt à Deo Patre Deus filius. Veram autem hanc esse lectionem confirmatur ex eo quod alibi sic loquitur Auctor: Tres sunt non statu sed gradu, non substantia sed forma, nec potestate sed specie, vnus autem substantiæ, & vnus status, & vnus potestatis. Quare ne quis erret etiam Zephyri Paraphrasim in sanum sensum mutauimus. De his autem loquendi formulis latius inter errores Tertulliani.

317. Homo Deo mistus.] Totidem verbis dixit, D. Cyp. de vanit. idol. vbi multa hinc desumpsit: Deus cū homine miscetur. Et phrasim hanc explicat D. Aug. Epist. 3. ad Pulos, dicens similem esse mixturam qua Deus homini permiscetur dicitur, vt vna fieret persona Christi, sicuti miscetur anima corpori, vt vna fiat persona hominis.

318. Qui penes vos haud dissimiles fabulas.] fortassis alludit ad fabulam de Deo Ioue auri specie delapsa in sinum virginis Danae sive Danaidis, de qua paulo superius n. 308.

319. Nec alia magis inter nos & illos compulsatio est.] Sic cap. preced. quod regnis regna compulsant, Metaphora sumpta à fluctuum in mari compulsatione cuius meminit Columella l. 1. cap. 18.

320. Duobus enim aduentibus eius significatis.] De duplici Christi aduentu latius Auctor infra h. adu. Iudeos, ac l. 3. contra Marc. infra T. 3. Hunc vero locum imitatur per omnia D. Cyp. l. de Vanit. idol. Atqui paulopost, cum MS. deleuimus: & legimus etiam cum MS. & Vet. exc. prædicatum cum D. Cyp. vbi supra ac cū Rhenano: meritum fuit delictorum, pro: delictu eorum libri tamen manuscripti: delictum eorum.

321. Vt magam æstimarent de potestate.] MS. omnes & prima editio: magnum, sed Rhen. & D. Cyp. vbi supra, ac MS. cod. secuti retinuimus: magum; presertim quod c. 23. infra: Dicent ibidem (inquit Auctor)

ecquis ille Christus cum sua fabula, si homo communis conditionis, si magus; Et eadem significatione l. 3. adu. Marc. T. 3. planum id est impostorem a iudais estimatum dicit. Certe Christum tanquam prestigiatorem à quibusdam habitum, facti patet ex Eusl. l. 3. de demonstr. Euang. c. 8. vbi latissime eam calumniam refutat sicuti & Epist. 3. ad Marcell. D. August. Legimus autem ex 3. Bauonis & vno Vatic. cod. cæcos reluminaret, pro: illuminaret. Adde autē D. Cyprianus claudis gressu daret. sese verbum.] liber Puteani, se esse verbum.

322. Verbum dei, id est λόγος, illud primordiale primogenitum.] Adiecit iterum ex MS. omnibus: primordiale, omisum à Zephyro, Alludere autem videretur ad Iust. Martyr. tum orat. contra Græcos vbi hinc adducit Orphei versiculum:

Vocem iuro patris primum quam prodidit ore. Tum Apolog. 2. ad Antonin. Rom. quum λόγος Dei primogenitum nuncupat, & rursum, Christum primogenitum Dei affirmat pro eo autem quod est: spiritum instructum, Belgici & Vati. Cod. Puteani; legunt: suffultum, & alter Vatic. cod. sanctum.

323. Elementa ipsa famularer.] In actiua (inquit Zephyrus) significatione sicuti Papius in suo Heracle. Surrentino: Pacatus mirique bonis nec turbidus ira, nec famulare timens. Legimus autem qua reuincbantur, pro: quia iterum adiecit vocem Iesum paulopost. Parum hoc, hoc adest à libro Puteani; in eodem paulopost legitur; & propheta retro & tamen suffluxit.

324. Deliquimus vtrique putauerunt.] Resti dicit Tertullianus, nam non fuisse veram solis Elypsin ostendit vna ratione D. Aug. l. 3. de Ciuit. Dei c. 15. & Epist. 80. ad Hefich. Porro præter D. Dionys. Areop. Epist. ad Polycarpum quem citat in Paraphrasi Zephyrum meminit huius solis Deliquij teste Origene Plegon 14. Olympiadarum libro sicuti etiam in chronici sub Iuliano Celsare eius verba ipsa adfert Eusebius. Refert etiam Orsi. l. 7. c. 4. aliquantos Græcorum libros idipsum adiecit. A Sybilla quoque predictas eas: tenebras tradit Lact. l. 4. c. 19. Adde hic Tertullianum in archiua relatas à Romanis.

325. Et tamen eum mundi casum relatum in archiuis vestris habetis.] Vati. i. cod. & alter quoque fuit Zephyrus legitur: cassum, vt primario (inquit ipsa) Solis intelligatur; qua Analogia: tunc est suppositus Plautus. pro consura, & Ouid. in Metamorph. narratione: pro: narratione, Archiuis verò etiam hic vt supra latum cap. 19. n. 285. retinui, pro eo quod MS. quinque legunt: at canis, quorum i. Vatic. legit paulopost: circumloperunt, alij: citum federunt.

326. Fallerent suspectos.] Suspectos (inquit Rhenan.) pro suspicaces Iudeos nempe ipsos. Sic lib. de cultu sem. infra. T. 2. Quid gestis aut suspecto aut non consideranti placere? & T. 3. adu. Valent. saltem suspectus de aiiquo factitatore.

327. Populum vectigalem & famularem sibi ad fidem reuocare.] Sic iterum cum Rhen. præ: à libro. Quod tamen libri manuscripti habent. Atqui Vati. l. 1. g. r. familiarem, sed placet vox: famularem; ac si dicitur: famulatio sibi adstrictum. Sic enim & Statius 2. Abol. turbam famularem dixit.

328. De Romulo Proculi solent.] Proculi dicit interpretibus Rhen. & Zephyro) numero multitudine conuersa figura diafrica, vt vestri isti Platonis & Epicuri. Hoc ipsum autem narrat infra Tom. 3. l. 4. adu. Marc. vbi de eo latius.

329. Ea ipsa super Christo Pilatus.] Existat Epist. p. 1. l. 1.

lati ad Tiberium de Christo inter opera D. Dionys. Areop. Colonia excusa cum commentariis Dion. Carth. p. 757. citata iam antea tum ab Eusebio & aliis qui supra citantur c. 5. tum a Gregorio Turon. in Chron. & Hugone Floriacensi apud nos manuscripto Antiq. l. 3. c. 8. & 9.

330. Ipsos illos quos adotatis.] Demonas intelligit quos in simulacris adorabant ut recte adnotavit Rhenan. qui Christo refestim omision perhibebat cum a Christianis adorarentur et eicerentur. Ut credatis Christianis adit liber Puteani hac verba. propter quos non creditis Christianis. que hinc loco plane necessaria credit Carrio Interim hic est.) Hic liber Puteani ponit caput xxii. de deo omnipotente & Christo.

331. Quia nec fas est ulli de sua religione mentiri. &c.] Locus insignis aduersus nostri temporis hereticos quosdam. qui putant licitum de religione quam colunt mendacium.

332. illum hominem putate. &c.] Rursus locus pro adoratione humane nature in Christo. Ad didimus autem. paulopost ex cod. f. Bawonis.

333. Ut Graecis occurram. Orpheus. Pieria. &c.] Satis delucide locum hunc interpretatur in Paraphrasi Zephyrus. De Orpheo interim & Musaeo sic scripsit D. Iust. Martyr. Orat. ad Gent. Orpheus sane 700. annos primus Auctor. qualia posterius ad filium suum Musaeum ac reliquos germanos verosque auditores. de uno eodemque solo Deo predicauerit. &c. Arbenagrus in Apologiam Orgia Orpheo recenset. de quibus apertim Lact. l. 1. c. 24. Sacra Liberi patris primus Orpheus induxit in Graeciam. primumque celebravit in monte Beotia Thebin ubi Liber natus est proximo. & fuit per eadem tempora quibus Faunus. Quoniam etiam ipse Tertull. de Anima infra T. 3. Orpheum & Musaeum inter Deos relato scribit.

334. Melampus Argis.] De hoc Euseb. de Prepar. Euang. l. 2. c. 5. Quidam. inquit. aiunt Melampodem Amytharion filium ab Aegypto in Graecia luctum Ceteris sollempniter celebratum reportasse.

335. Trophonius Boeotia.] MS. quidem omnes Boeotia. sed veram esse vulgatae lectionem patet vel ex ipso Auctore lib. de Anima supradicto. ubi inter cetera etiam Oraculum recenset Trophonij in Beotia. ubi de illo latius. ut proxime similiter castigandus Eusebius de prepar. Euang. l. 5. c. 8. ubi Oraculi meminit in Lebada Boeotiae seu partibus Boeotiae.

336. Homo fuit Pompilius Numa.] De Numa Pompilij superstitionibus latius infra T. 3. l. de praescript. haeret. c. 40.

337. In agnitionem veritatis ocularet.] Totidem id verbi reperit lib. de idol. vanit. D. Cyprian. Phrasis est Tertullianica usitata etiam in fine lib. de Paenit. infra T. 2. Paulopost ex MS. restitimus: reformatur & renuncietur.

CAP. XXII.

338. Atque adeo dicimus esse substantias quasdam spirituales.] Recte in ex. cod. hic titulus exprimitur huius capituli: De Demonibus eorumque viribus & actionibus Imitatur autem etiam hic D. Iustin. Martyrem Orat. ad Gent. & praesertim Arbenag. Apolog. Ipsi sum vero hunc locum ad verbum penè descripterunt Minucius Felix in Octau. & D. Cyprian. lib. de idol. vanit. Lact. lib. 1. c. 8. & l. 2. c. 14. 15. & 16. D. denique August. l. 8. de ciuit. Dei c. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. & lib. 9. c. 1. 2. 3. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. & 23. & lib. de diuin. dam. latissime totam hanc materiam

pertractat: sicut & Euseb. de prepar. Euang. l. 4. toto l. 5. & 7. quatuor primis capitulis.

339. Sciunt demonas Philosophi.] Philosophos aliquot citat D. Aug. l. 18. de ciuit. Dei c. 14. & Plutar- chum nominatim Euseb. de prepar. Euang. l. 5. c. 4.

340. Socrate ipso ad demonij arbitrium expectante.] De hoc quoque vide Adn. nostras ubi supra n. 51. latius infra c. 46. ubi ipsa verba Socratis reperire est; item initium libri de Anima ac ibi Adnot. nostras.

341. Dehortatorium plane a bono omnes sciunt Poetae.] De hoc quoque vide Adn. nostras ubi supra n. 51.

342. Etiam vulgus indoctum. &c.] Latius haec infra l. de Test. anima. Atqui ex MS. iterum adiecimus: nam & item legimus: frequentat singulari numero in Puteani est; in viu. maledictis.

343. Angelos quoque etiam Plato non negauit.] Locum hunc sic Minucius exprimit: Quid Plato. inquit. qui inuenire Deum negotium creditur? nonne & angelos sine negotio narrat & demonas? & in Symposio etiam suo naturam demonum exprimeret conmitteret? Vult enim esse substantiam inter mortalem immortalisque id est corpus & animam mediam. &c. Verba ipsa Platonis clara sunt. Respondet enim apud illum Socrati Diotima; interpretari demones. vel vestire humana ad Deos diuina ad nos. ab hominibus quidem preces & sacrificia. a Diis vero precepta & mercedem pro sacrificiis. & paulopost: Per Demonas omne est commercium omnis colloquio Dei cum hominibus & vigilantibus & dormientibus. Vbi interim nominatim nusquam eos angelos nominat sed officium tantum angelorum id est. nunciorum tribuit. quod superius nostra nuncient acta. Quare id intelligens quantum apparere ubi supra D. Cyprian. veluti huius loci interpretres quidam: In quo & Plato. inquit. pari ratione consentit; & unum Deum seruans. ceteros angelos vel demonas dicit. No defuisse interim paganos. qui eos angelos nuncuparent in quibus & Labes. desertis verbis tradit D. Aug. l. 9. de ciuit. Dei c. 19. Ad quem locum citat in hac rem Pines Euripidem in Ephigenia. Trismegistum. & Martianum Capellam.

344. Vtriusque nominis testes esse vel Magos adferunt.] Zephyrus istud de magis Persarum interpretatur. Verum in genere loqui Auctorem patet tum ex cap. sequenti. tum ex Minucio & D. Cypriano. Quorum hic: Et magis. inquit. inde est ad perniciosam vel ludricam potentiam; quorum tamen precipuus Hosthanes & formam Dei veri negat conspici posse. et angelos veros sed eius dicit adfistere. Ille vero: magi quoque non tantum sciunt demonas. sed etiam quicquid miraculi ludunt. per demones faciunt. &c. Eorum magorum & eloquio & negotio primus Hosthanes. & verum Deum merita maiestate prosequitur. & angelos id est. ministros & nuncios Dei sed veri. eius venerationi nauit adfistere. &c. idem etiam demonas prodidit terrenos. vagos humanitatis inimicos. pro magos asserunt. liber Puteani. magi adfunt. item pro. ordine. idem liber. ordo cognoscitur.

345. Auspicata est in hominis exitium.] Auspicata (inquit Rhenan.) passiuè ut & in lib. praeced. sepè. Alludit autem ad primi hominis Adami exitium. Et qui pro: ad utramque substantiam hominis ad eundem censet legendum Rhenan. laedendam. sed repugnant MS. cod.

346. Praecipitat.] Ita dixit. inquit Zephyrus ex vera verbi derivatione. que aliquid temere praecipere. & quasi preoccupare significat. Nos: exanimat. iterum ex MS. repusimus. pro: examinat. Dixit etiam: Caeca ra-

TULLIANUS
Annotatiombus
PAMELI
A. V.
16.

tione, id est (interprete Rhen.) que non videtur sed latet & ignoratur. Et tentatus ac, hoc est, uti Zephyrus, laesus ei male affectus sicut dicimus vino tentari caput. Pro: effundit, MS. Belgici & Gallici cod. legunt: offundit; & paulo post: aut, pro: ac. Paulo post pro eo quod est: quod eos ipsos captis & circumscriptis mentibus hominum commendat, MS. Belgici & Vatic. 1. Puteani ac Vet. exc. comedat, quod placet ob hac Plinij verba Nat. hist. lib. 30. cap. 1. Hominem occidere religiosissimum, mandati vero saluberrimum narravit Hofthanes.

347. Pabula propria nidoris & sanguinis.] Et tota (inquit Zephyr.) Magia restatur. spiritus mali nidore & sanguine delectantur, quod cum alij tum Homerus in suis Necyomanticis non abservauit. Latius id ipsum videre est apud D. August. l. 10. de ciuit. Dei c. 11. ex Porphyrij epist. ad Anebuntum, ac libro responsum.

348. Et quæ illi accuratior pascua est.] In hoc consentiunt MS. cum vet. exc. pro eo quod tanquam elegantius substitutum erat: accuratiora pascua sunt; Auctor itaque usurpat singulari numero: pascua. quam enuntiant] liber Puteani; adnuntiant uti infra idem verbum repetit.

349. Dispositiones etiam Dei, &c.] Similia videre est (uti recte ad marg. Gagneus adnotauit) apud D. August. potissimum vero locis supracitatis & nominatum c. 3. 4. 5. & 6. de diuin. demon. ac lib. 2. supra Gen. ad litteram c. 17. & Lactant. l. 2. c. 15. D. Cyprianum denique & Minutium ubi supra.

350. Sciunt Cræsi.] Euseb. l. 5. de Prepar. Euang. c. 10. ubi late tractat de falsitate oraculorum ex Denomati eiusdem tituli libro, etiam hæc recenset tanquam Apollinem alloquentis verba: Cræsus, inquit, imperium Lydia à maioribus successione susceptum pietate in Deos maiores suos statuens superare, ut eorum patrocinio tutior esset; te Apollo maxime coluit, templumque tuum Delphice auro atque argento ita ornauit, ut distissimum templorum omnium & sit & videatur. unde iure tua benevolentia fretus aduersus Persus arma mouere statuit, neque id absque consilio tuo. Tu enim ea de re interroganti sic respondisti.

Intrepidus si Cræsus Halym transfuderit amnē, Imperium perdet magnū, regnumque superbam. Hæc responsi ambiguitate, cui numinis cultorem, qui te suis opibus ditauit, euertisti, & regnum Lydia, quod longissima successionis serie in eum deuenerat, in Persus transfudisti. Non spote opinor. Non enim tam pium religiosumque Regem, & præcipue tibi amicū decipere inquam voluisset, sed futurorum ignorantia id factum arbitror. Nam si tamquam Deus futura cognosceres, non latuisset te non intellecturum oraculi ambigua Croesum.

351. Sciunt Pyrrhi.] Hunc locū latius explicat Minutius: De Pyrrho, inquit, Ennius Apollinis Pythij responsa confirmat (alludens ad illud: A io te Æaciada Romanos vincere posse.) cum iam Apollo uersus facere desisset, cuius tunc cautum illud & ambiguum defecit oraculum, cum & politiores homines & minus creduli esse caperunt. Et Demosthenes quod sciret responsa simulata φιδιτερον Pythium querebatur. Similia videre est apud Cic. 2. de diuin. et D. August. de ciu. Dei l. 3. c. 17. Erat autem idem Apollo Pythius qui Delphicus ita dictus si Pius creditur in D. August. l. 4. de ciuit. Dei c. 11. à sacerdote virgine seu matrona Pythia que responsa dabat ex tripode. Pythia autem oracula defecisse post Christum, comprobatur Euseb. l. 5. de Prepar. Euang. c. 8. ex Porphyrio &

Plutarcho de oraculorum silentio.

352. Ceterum restitutum de coqui.] Satis hoc explicat in Paraphrasi Zephyrus.

353. Momento apud Lydiam fuerat.] Aesi dicit eo ipso momento quo restitutum à Croeso decoquebatur in Lydia fuerat, quo id Pyrrhus renuntiabat. Atqui sicut adnotat in sua Paraphrasi Zephyrus Habent, &c. sapere paraturos, Græca dicenda figura est quam nostri etiam non refugunt; ut habeo multa dicere, id est possum; Et Cicero ad Lælium: De Alexandrina re causaque regia tantū habeo polliceri, me tibi absentem, &c. Paratura vero nominandum memini apud alios legisse, ex analogia tamen eadem dicitur, qua cissura, commissura, & a Plinio diuisura dictum est, & volatura pro volatu, quod non minus nouum videri potest. Sic etiam infra c. 4. 7. nouitiolam paraturam.

354. Fantasmata Castorum, &c.] Etiam hæc salutatius Castorum victorias præuentiantium & Veltalium Tuscia ac Claudia & Domitij paucis recte explicat Zephyrus. Rhen. addit easdem narrari à Valer. Maximo l. 8. de Vestalibus, & à Suetonio Tranquillo de Domitia. Certè etiam D. August. l. 10. de ciuit. Dei cap. 16. utriusque Vestalis exempla adfert, Minutius vero eadem penè ad verbum.

CAP. XXIII.

355. Porrò si et Magi phantasmata edunt, &c.] Inscrubitur fere hoc caput tum in MS. tum in exc. cod. De phantasmatis Magiæ & demonibus. Pulchre autem locum hunc quam paucissimis interpretatur Zephyrus in sua Paraphrasi.

356. Iam defunctorum in clamant animas,] Latissime hanc Magiæ speciem tractat & impugnat Auctor l. de Anima c. pensit. infra T. 3. ubi & nos latius, sicuti etiam & de somniis que videtur Magi inueniunt. De circulatorij præfignis aliquid habet D. August. l. 10. de ciuit. Dei. c. 16. & ibidem latius Pines; de Capris ad diuinationem preparatis mentionem facit Euseb. l. 2. de prepar. Euang. c. 5. Porrò MS. cod. quinque legunt: in clamant, pro: in clamant; & elidunt, pro: cliciunt, sed magis placet vulgata lectio.

357. Ut aliter dementire, &c.] Ex MS. cod. iterum illud restitutum, pro: dementare; præsertim cum Zephyrus id interpretetur quasi de mente extr. addens verbum esse Magicum, quo vititur Apuleius & hoc hemistichon Lucretius:

Dementit enim delirique fatur.

Cetera satis explicat Zephyrus in Paraphrasi, & latius infra c. seq. de Archigallo. Atqui pro profecit liber Puteani habet; profectam; & pro, compar exitus furoris, MS. Belgici Gallici et Vatic. legunt: compara exitus alter Vat. & vet. exc. cum par; legat lector quam vult, nos plurimum lectionem edidimus; præsertim cum ad eas etiam Zephyrus alludat. Cum quo etiam et Rhen. exc. MS. reposuimus: instigationis, pro: inuestigationis, maxime cum similiter penè Minutius dicat: par & in illa instigatio demonis, sed argumentum dispar furoris.

358. Edatur hic aliquis, &c.] Pulchra comparatio eius quem demone agi constat, & eius quem dicebant de Deo aliquid pati; uti latius explicat Zephyrus in Paraphrasi, eleganter autem liber Puteani; edatur hic aliquis ibidem sub tribunalibus & postea; dominum, pro: deum, sed posterius placet.

359. Qui aris inhalantes numen de nidore accipiunt. Aliquid de nidore sanguinis in aris immittat demonibus grato c. præced. diximus; quare magis placet hæc

hac lectio MS. quam vulgata acris maleficum numen. Ex quibus etiam castigamus: praefantur, pro: profan- tur; nam & supra eadem voce non semel vitur.

360. Ita ipsa virgo caelestis pluviarum pollicitrix.] Sue partim ex Rhenan. Cor. 7. c. 1. cod. partim ex MS. nostris, qui omnes constanter legunt: virgo Caelestis, pro eo quod Zephyrus: vis Caelestis. Ego vero existimo eum loqui de Caelesti dea quam colebant Aethi, apud quos scribebat Tertullianus (vri ante me etiam adnotavit Pirheus) de qua latius c. sequi.

361. Aesculapius medicinarum demonstrator.] Similiter l. de coron. milit. infra T. 2. Primus medelas Aesculapius explorauerit. Vide Adnot. nostras supra c. 14. n. 209.

362. Alias demorituris.] Ex veteri exc. hoc iterum aliquid maxime cum alludat MS. cod. & Belgici quidem tres legunt: alia die morituris. Vatic. vero: alia de morituris. Leodien. sive: alia demorituris.

363. Scordij & denatij & aclepiadori submini- strator.] MS. omnes focordio & denatio & afole- piadoro lubministratur; sed magis illud placet eo quod praedicti demonstrator; non quod medicis notum sit Scordium, non: focordium; quod inter Myrbridatica describit Plinius nat. hist. l. 23. c. 6. & 10. Quemadmodum etiam Panacei sive Aesclepiod. eiusdem l. c. 4. in hac verba: Panaces ipsi nomine omnium morborum remedia promit- tit, numerosum & Diis inuentoribus adscriptum. Num quippe Aesclepiod. cognominatur, quoniam is illam Pan- cem appellavit, & c. Aethienses haud dubie ad Aescula- pium, quippe qui Graecè ἀσκληπιός vocetur; a quo pro- mende itum nona vocem derivavit suo more Aclepiado- tum Tertullianus, quam dicit ab Aesclepio datum sicut tra- ditum. Faciat eadem à Theophr. l. 9. c. 6. hist. plantarum ἀσκληπιόειος πλάνης. Reperitur & aliud herbe ge- nus Aesclepias apud Plin. l. 27. c. 6. adversus serpentium ictus praefertentem; quod si etiam ab Aesclepio dicatur, etiam hic potest intelligi; & magis accedit vox Aclepiadoro. Item autem ex MS. quod habebant vet. exc. restitimus: nisi se demones confessi sint, Christiano mentiri non audentes, quod singulari numero expressum erat in recentioribus & magia, pro: Magica. Paulopost pro eo quod est: inniti MS. Belgici & Gallici: inniti, v. r. i. inci- piat placet prius quod vet. exc. legunt: niti, pro; dictis non distis: liber Puteani; dictis non dicetis.

364. Si altera parte verè dei sunt.] Sicuti hic excusit omnes legunt: dei, plurali numero, non: dii; tra ubiq; MS. tum antea tum postea legunt, sicut etiam; deis, pro: diis; quod semel adnotasse sufficit. Similiter autem effert l. 1. adu. Mar. Inuenio planè ignotis deis aras prostitatas. Paulopost vet. exc. lectionem iterum reposuimus ex MS. demones se dicere, pro: dici.

365. Vererentur enim abuti maiestaté supetio- rem.] Etiam hoc pro substitutis ablativis, eo quod non se- mel vii & abuti cum accusativo usurpet, exempli gratia l. de coron. milit. infra T. 2. qui secundum idolorū or- natum quid vtuntur, item legimus: neq; à demoniis adfectaretur in confessione, neque à Deis negare- tur, ac utrobique iā Deos quarete. & quod neq; ipsi Dei sint, neq; vlli alij. Etiam illud; omisso: Sed.

366. In continenti.] De phrasi hac Tertullianica & Cyprianica vide Adn. nostras in epist. eius 82. n. 2.

367. Si non Christianorum.] Hic quoque lectio- nem Rhen. cum MS. sequimur phrasi Tertullianica, pro: sed; quod habent alij excusit & liber manuscriptorum doctif- simi Puteani.

368. Si fortè Minoem & Rhadamantum se- cundum consensum Platonis & Poëtarum.] Non minus etiam hoc pro: secundum sensum, Nam Poëta in hoc consentire Platonem, in hac verba recenset D. Iustin. Mart. Apol. 2. Plato, inquit, Rhadamantum & Mi- noem in idem iniustos ad se venientes plexurum esse do- cuit, nos autem id ipsum factum iri dicimus, sed à Christo. Addit Orat. pro Christo. Aethenag. Nos autem sive Mi- nos sive Rhadamantus sit sine aliquo horum pater, ne eum quidem ipsum effugitutum esse iudicium Dei di- cimus.

369. Et impuratisimis linguis.] Reversum sic ex MS. cum vet. exc. pro eo quod Zephyrus: impurissimis; nam et Terentius in Phorm. sic loquitur: Impuratus me ille, ut etiam irrideat: pro, diluerit, habet liber Puteani; debuit. Item cum Rhen. & MS. operatoribus suis, pro: ope- rationibus legimus; etsi in Puteani erat; operatio- nibus.

370. Atquin omnis hæc nostra in illis domina- tio, &c.] Hoc quoque ex iustem in Puteani est; in illos & paulopost addidimus: Verum, Palehre autem locum hinc imitatur Prudent. in Apoth. contra Iud. Alludit ad Ex- orcium quibus etiamnum vitur Ecclesia, de quibus latius infra l. ad Scapulam & de baptismo. Atqui MS. deinde legunt: Magis fides proxima est, pro: prona; sed hoc placet.

371. Quia plurimum illis credendo, in Christo Domino nostro credimus. Imprimis miror hic omis- sam particulam: in; à Zephyro & posterioribus, cum eam more loquendi Ecclesiastico habeant non modo vet. exc. sed MS. ad unum omnes. Vt non dubitem iam tum eam for- mulam vitatam fuisse qua profitemur nos credere in Deo, sive ut Rufinus in Symb. & D. August. in Deū, non vero credere Deo vel Deum. Fuit hic præterea adnotandum, quod videatur hinc Tertullianus ad fidem conuersus, ex testimonio Deorum, qui dum Demones se cō- fiterentur Christianos facere consueverunt. Atqui pro: si- duciam, ex MS. quatuor substituitur: fidentiam, vocem Tertullianicam, pro: prona est; liber Puteani; proxima est.

CAP. XXIII.

372. Omnis ista confessio, &c.] Ob prolixitate hic caput novum constitimus præsertim cum veluti Epilogus sit totius disputationis de Deorum cultu. Potest autem in- scribi: Quod Christiani non incurrant crimen læsæ religionis, etsi variant in cultu veri Dei, sed ipsi potius, qui Deos colunt longè diuersissimos. Hac autè in codice Puteani longè elegantius ita leguntur: si religio non est: quia nec dei pro certo: nec nos pro certo rei sumus læsæ religionis. Notanda autem non ita multo post vox: ir- religio sitatis. Porro imitatur hunc locum Euseb. sub fine orationis de Laudibus Constantini.

373. Nūc vt constaret, &c.] Sic ex MS. pro Nam. Atqui de sublimiore & principe Deo à gentibus concessio imitatur Iustin. Mart. Orat. ad Gent. & Athe- nag. Orat. pro Christo. Lactant. verò latiss. id ipsum prose- quitur Iust. diuin. l. 1. c. 5. ex Orpheo, qui Deum verum & magnum & παρτογορον appellat: Anthistene, qui summe totius artificem, Virgilius, qui Magnum; Aristotele, qui summum; Cicero, qui supremum; & Seneca, qui Deorum omnium Deum nuncupat.

374. Vt Plato Iouem Magnum in cælo comi- tatum exercitu, &c.] Hunc Platonis locum sic recenset Athenag. Magnus ille Dux in cælo Iupiter, volucrum re- pens currum (que ipsa verba citat Orat. ad Gentil. D. Iust.) exornans, ornans, & curans omnia. Hunc autem conse-

TULLIANUS
ANNOTATI ONIBUS
PAMELI
A. V.
16.

quitur exercitus Deorū atq; Damonū. Illud vero, inquit, nō ad eū qui Saturni filius esse dicitur, pertinet Iouē nomine nāque ipso cōditō rerū uniuersarū designatur. Declarat id ipse Plato. Nam cum non (sic lego) haberet aliud quod eum significanter appellaret, vulgari & vstrato, minime autem proprio Dei nomine, eidentioris designationis gratia est usus, adiecto insuper verbo Magnus ut discerneret celestem à terreno, ingentium à genito. Paucis idem repetitur ab Amob. l. i. adu. gentes, vel ex appellatione qua Iupiter Opt. Max. dicitur & habetur. Et qui paulo post pro: suscipi, legunt Var. i. & vet. exc. suscipi; ac pro: operā, MS. omnes: opera. Eligat Lector quod volet.

375. Colat alius Deum, alius Iouem, &c.] Pulcre has Antitheses explicat Zephyrus in Paraphrasi. quibus contrarias tradit religionem gentium, Christiana religioni; & latius infra de ceremoniis cultus diuini extermis c. 30.

376. Alius ad aram fidei.] Huc pertinet illud D. August. lib. 4. de Ciuit. Dei c. 20. Sed cur & fides Dea credita est, & accepit etiam ipsa templum & altare? Vbi latē de hac Dea Pines in Adn. suscipiat hoc loco quod iuxta Plin. l. 35. & Cic. 3. Offic. Capitolia ades fidei vicina fuerit: nam quis eam primus consecravit, variant opinionēs, quidam Atrilio Calatino id adscribit, alij Numā, alij denique Aeneae ante Romulum & Remum. Atqui ara & altare iuxta Seruium in hoc differunt, quod ara essent & inferis & superis Deus consecrate, altaria vero superis diis dimittaxat. Quorum hoc ab altitudine dictum putat, aram verò quasi anam commutatione litterarum interpretatur Varro.

377. Atque adeo & Aegyptiis, &c.] De Aegyptiorum Deorum potentis vide Adn. nostras in D. Cyprian. lib. ad Demetr. n. 32. Meminerunt praeter Auctores ibi citatos Lactant. l. 2. cap. 13. & lib. 5. c. 20 Euseb. de Prepar. Euang. l. 3. c. 2. ex Porphyrio; D. Aug. denique l. 2. de Ciuit. Dei c. 22.

378. Et capite damnādi qui aliquē huiusmodi deum occiderit.] Nescio unde irrepserit: & pice dānanus, ac; occiderit; cū illud legant nō modo MS. omnes sed & exc. priores. Maxime cū correspondat illud Minutij: Nec eorum sacra damnatis instituta serpentibus, crocodilibus, beluis ceteris & auiibus, & piscibus; quorum aliquem Deū si quis occiderit etiam capite punitur.

379. Syriae Altartes.] Deam hanc fuisse constat vel ex 3. lib. Reg. cap. 21. ubi sic legitur: Sed colebat Salomon Altarten Deam Sydoniorum, & sub finem. Et quod dereliquerit me & adorauerit Altarten Deam Sydoniorum. Eodem pertinet quod est 4. Reg. 23. de Iosia Rege: Excelsa quoque quae erant in Hierusalem ad dexteram partē montis offensionis, quae edificauerat Rex Israel Astaroth sive ut 70. legitur אַשְׁתָּרְתַּי idolo Aegyptiorum. Et quod frequenter repetitur Iud. 2. 3. 10. ac 1. Reg. 7. & 12. Idolis Balaam sive Baal & Astaroth. Eo autem nomine (si Calceagnino creditur lib. 5. obferu.) Venerem colebant Sydonij cuius adeo vim atque potestatem secum adiretur Plautina Peristrata. Ponit etiam inter principes Deorum Varro de ling. Lat. l. 4. Tu autem et Altarten apud Phoenices, nec aliter Euseb. de Prepar. Euang. lib. 1. c. 7. Reperitur interim apud Petrum Crinitum l. 14. de hon. disc. c. 8. Syriorum Dea Adagartis sed quia MS. omnes cum excusis legunt: Altartes & ipse quoque Minutus in Octauio; maluit illud retinere; maxime cum Phoenicia Syria pars sit. Syria enim (inquit Beda l. de locis Act. Apost.) quae hebraice Aram dicitur, regio est inter flumen Euphratem & mare magnum usque ad Aegyptum pertingens, ha-

bens maximas provincias Comagenam, Phoeniciam, & Palaestinā absque Saracenis & Nabathais, quorum gentes sunt duodecim.

380. Arabia Dyfares.] Sic ex MS. omnibus pro: Dyfares eo quod apud Eusebium ubi supra sic legitur: Arabes item Dulafim quendam & Obdum pro Deo colebant, Arabia vero regio (inquit Ven. Beda ubi supra) inter sinum maris rubri qui Persicus, & eum qui Arabicus dicitur, habet gentes multas Moabitas, Ammonitas, Idumeos, Saracenos, aliosque quamplurimos. Cum autem Origen. lib. 5. contra Celsum dicat Arabes Liberiam tantum & Franiam Deos coluisse, oportet ut alter illorum lingua Arabica Dyfares vocatus sit aut patius Dyfares ut habet MS. Si quid diuinare liceat, liber ita ab eis est cognominatus, nam דַּוְּפָרַי Dyfares Hebraice & Chaldaice, quibus linguis haud abfimilis est Arabica, interpretatur Munstero l. 19. significat enim qui volutatur ut ebrius; idē vera ebrietas Liberiū habet patronum.

381. Norici.] Noricum (inquit Ptolom. lib. 2. cap. 12 ad Tab. 5. Europ.) terminatur ab Occasu Aeno fluminis; à septentrione Danubij parte, quae est ab Aeno usque ad Cetium montem; ab ortu vero Solis ipso monte Catin; à meridie vero parte Pannoniae superioris quae sub dicto monte est, & quod inde est super Istriam; eo monte qui Caruancas appellatur. Similia Ors. lib. 1. cap. 26. & Paulus Diac. l. 3. cap. 25. Ex quo patet (inquit Franciscus Ironicus Germ. Excog. lib. 1. c. 20.) Noricam regionem non fuisse olim Bavariam ubi nunc collocatur, ultra enim Danubium porrigebatur ubi adhuc vestigium nominis est Norkeij. Eodem pertinet quod collocetur secundum Strabonem non procul à mari Adriatico iuxta Alpes & secundum Plinium apud Aquilegiam. Recenset autem civitatem suam vir longe eruditissimus Pithoeus hanc locum castigans Adn. l. 1. c. 3. & 4. ac si legendum Aemoricum, eo quod, ut mox dicitur Belenum, Deum facit Ausonius gentis Aemoricæ, sed si Gallorum fuit Deus ille, potuit esse etiam Noricorum imo & omnium Germanorum; quippe qui olim etiam Gallos, Galatios & Celtes contribuit fuerunt, uti latē deducit Franc. Iron. lib. supra dicto c. 12. maxime cum ex eiusdem lib. 2. cap. 4. apparet Germanicos (vel Castelle lib. 6.) Solem coluisse, immo Munstero in Chronogr. Augusta Vandelicorum qui Norici vicini erant, cultum fuisse scribit olim Apollinem Cranium; quidni etiam Belenum.

382. Belenus.] Antea exc. Tibelenus, quod Ripen. ad marg. confirmare videtur sua r. edit. his verbis: Tibelenus Noricorum Deus der Teuffel, & totidem penes verbis reperit Althamorus Comm. in Taciti Germ. comment. Memorat, inquit; Tertullianus in Apologetico aduersus gentes Noricos Tibelenum Deum coluisse id est, dem Teuffel. Verum, donec certius quid Germani de suo Teuffel sine diabolo adulerunt, magis placeat lectio Pithoei à Fr. Balduino etiam suis literis ad me comprobatur, uti legatur Belenus, praesertim cum duo MS. Belgici & unus Paris. & Puitani legant: Nori cibelenus aut patius si distinet uti oportet distinguamus: Norici Belenus. Certē ex Ausonio satis superque didicimus (inquit ille). Apollinem belenum, eius vero ministros sive sacerdotes Patentes ditos. Versus Ausonij hi sunt: Tu Baiocassi stirpe Druidarum satus Si fama non fallit fidem Beleni sacratum ducis è templo genus. & alibi Nec reticebo senem nomine Phœbicium Qui beleni edituus, Stirpe satus Druidum Gentis Aemoricæ.

Dictum autem existimat Belenium à iactu sine emissione radiorum, unde Apollinis quoque nomen deducti Plato scripsit: certe apud quosdam Poetas Sagittiparens eadem ratione dici videtur. Scalger Lect. Euseb. lib. 1. addit, de Beleno etiam mentionem fieri apud Herodianum quem Ælii vocat, unde & Galli herbam qua sagittis mungebant Belenium vocabant. Apud eundem quoque sit mentio Abellionis Lucanorum Dei.

387. Africa Cælestis.] Etiam hanc emendationem partim Turnebo Adu. lib. 2. cap. 24. partim Pitheco ubi supra, acceptam debet, pro eo quod irriserat: Cælestus. Qui similiter censet castiganda, Vlpiani fragmentum, & Capitolinum, & infra ipsum quoque Terullianum lib. de Vig. vel. tom. 2. & Exhort. ad Cast. tom. 5. ubi Cereis Africanæ sit mentio. Testimonium eandem comprobans Spartiani in 30. Tyrann. de Celsis ab Afris imperatore appellato populo Deæ Cælestis ornato, & Ann. Martell. lib. 21. de Deæ Cælesti argenteo breui figmento, & Apuleio Florid. lib. 4. Quæ autem Dea hoc nomine nuncupata fuerit nondum satis constat, Turnebus Vraniam intelligit, Philastrius Brixianensis Car. hæret. fortunam cæli quam Iudæi Cæli reginam vocabant. Magis placet, ut ait Ceres intelligatur si modo recta sit Pitheci coniectura de loco dicti Terull. aut Venus quam Mirram Persæ nuncupant iuxta D. Ambrosi. contra Symmachium & Herodotum loco per Nannium citato; aut peculiaris Dea alius ignota, eo quod cap. præced. virgo Cælestis pluviarum pollicitatrix nuncupetur. Rectè prouidemus indicium etiam Salustianum de Præsid. Dei cap. 8. sic castigandum ex MS. adnotari ille, ut legatur: Habent quippe intra muros patrii iustitiam scilicet cælestem illam scilicet Afrorum deonem dico; cui ideo reor veteres Pagani tam speciosa appellations titulum dederunt, ut quia in ea non erat nomen, vel nomen aliquod esset. Et paulopost. Quæ non eorum qui Christiani appellantur cælestem illam aut post Christum adorant, aut quod peius est multis antequam Christum: Videtur itaque cultus huius Deæ etiam ad Salumani usque tempora ex Africa nondum exterminatus. Nam & apud D. August. compari huius Deæ mentionem fieri lib. 2. de ciuit. Dei. cap. 4. ubi de ludis turpissimis scænicis agit, qui Cælesti virgini exhibebantur.

384. Mauritania Regulifui.] Eodem modo dixit D. Cyprianus lib. de idol. vanit. Mauri verò manifestè Reges suos colunt. Atqui ex MS. omnibus lego paulopost; Romanos Deos earum quia pro: dominos; & qui.

385. Crustuminiensium Beluentinus.] MS. omnes: Casianensium seu: casianensium, Deluentinus aut: Dementinus, permitto liberam lectionem Lectori, tum quod Deus ille ignotus sit, tum quod & Crustuminus ager veteris oppidi nomine & haud procul Roma Crustumierum in latio apud Plinium reperiantur lib. 3. cap. 3. & eundem apud eundem lib. 5. cap. 1. Silium lib. 12. ac Varr. de ling. Lat. lib. 6. Casinum, Samnitum qui à Sabini orti, oppidum; saltem iuxta castigationem Scalgeri, cum antea legeretur Cassinum. Quia interim magis Romæ vicinum Crustuminum, priorem retinui-

386. Narniensium Viridianus.] Quod MS. quinque legunt: Viridianus eodem recidit; eo quod, antiqui Sabini pro R. afferrent, uti pluribus locis ex Varrone comprobare est. Atqui Narnia eorundem Sabinorum olim, nunc Vmbria oppidum, collocatur à Ptolom. ad Europ. Tab. 5. lib. 2. Meminit & Strabo lib. 5. & Sol. lib. 8. ita dicta à Nar-

flunio qui præterlabitur. Leodienfis cod. peculiariter legit: Viridiana.

387. Alculanorum Ancaria.] Placet hæc coniectura Turn. Adu. lib. 17. cap. 24. pro: Alculanorum; eo quod Alculum Apulie oppidum Plutarcho notum sic clade Pyrrhi insigne, & Barri Alculani fiat mæris apud Cicer. de claris Orat. Maxime cum sic etiam legat Leodienfis cod. MS. Ab Ancaria vero dictum putat apud Lucium eum qui Ancarius vocatur, ut de furioso loquatur, tanquam Deæ Ancariæ furore capto, aut quod magis placet ex familia Ancariæ sacra MS. legunt constanter omnes: Ancharia.

388. Voliniensium Nerfa.] De Voliniis supra aliquid diximus ad lib. de Pallio & infra cap. 40. Variè autem hæc Dea nuncupatur, in MS. Belg. Nerfa, in Vat. cod. & Leodienfi. Nercia, in vet. exc. Narcia. in Puteani; Norcia.

389. Otricularum Valentia.] Sic ex MS. Belgicis, Gallicis & Vat. pro: Otricularum, seu: Otricularum. quia Procl. ubi supra in Vmbria Otriculum collocat. Hodie tamen vocatur: Otricoli.

390. Sutrinorum Nortia.] Sutrium in Tuscia perisse scribit Procl. alij adhuc exflare volunt xxiiii. mil. pass. Roma distans; certe apud Silium lib. 8. Suttia celta legitur; forsas itaque melius legeretur: Sutrium. in Puteani est; Norcia.

391. Falicorum in honore est pater Curis vnde accepit cognomen Iuno.] Faliscos seruis in 7. Æneid. Virg. populos facit Hetruria; meminit & Coloniae falicæ Plinius, & ferentie falicorum Ptolom. Hodie vocatur monte fiascone. Atqui Curetin, inquit, Festus Iunonem appellabant & curiales mensas in quibus illi immolabatur; uti ipse quidem conicit à Curi hasta Sabinorum, unde & Romulus Quirinus dictus; sed potius iuxta Terullianum Curi patre quem ut Deum colebant Falisci, in Puteani tamen libro est; in honore patris Curis. & accepit cognomen Iuno. Ceterum paulopost iterum ex Peter. exc. cum MS. legimus: Velimus aut nolimus, in Puteani est; velimus ac: nolimus.

CAPVT XXV.

392. Satis mihi quidem &c.] Caput hoc inscribitur tum in exc. vet. tum in MS. De religiofitate seu religione Romanorum, Liber Puteani ponit caput xxiv. de religiofitate Romanorum. Expressior est hæc Vat. 1. inscriptio: Quod magna fuit præsumptio Romanorum, credentium ob religionem Deorum suorum mundi se imperium occupasse. paulopost verò iterum addidimus vocem: probatio; ex MS. Si ista merces. Liber Puteani; Scilicet ista merces à Romanis deis pro gratia expensa est. Sterculus & Muthanus & Larentina prouexit imperium.

393. Sterculus.] Et hoc & cap. sequ. MS. Sterculus, eligit Lector quod volent sic enim etiam variant MS. Lact. cod. qui hunc locum imitatur lib. 1. cap. 20. Sterculus, inquit, qui stercoreandi agri primus rationem inuenit. Magis interum accedit ad priorem lectionem quod à D. August. stercurtus vocetur lib. 8. de ciuit. Dei. cap. 15. in hæc verba: Pici patrem Stercen potius fuisse adscuerant; à quo, perissimo agricola inuentum serunt, ut simo animalium agri secunda dicitur quod ab eius nomine stercurtus dictum est, unde & hunc quidam stercurtum vocatum serunt, Plin. lib. 17. cap. 9. Stercutum vocat faciens eundem Fauni filium. Ego verò puto, ioci gratia à Terull. & Lactant. Sterculium seu Sterculum nominari à Stercore.

TULLIANUS
ANNOTATI OIBUS
FAMELI
A. V
16.

394. Et Mutinus.] Ex variis lectionem hanc ample-
xus sum quam habent vet. exc. & Vat. 1. pro eo quod sub-
stituerat Zephyrus: Mucanius, tamquam à Mucore
dictus, tum quod Lactantius loco citato sic scribat: Et
Mutinus in cuius sinu pudendo nubentes praesident, ut
illarum pudicitia prior deus delibasse videatur, tum quod
apud Festum legatur: Mutini Titini sacellum quod
manserit ab urbe condita ad Principatum Augusti, &
adicula eiusdem ad sextum & vigesimum usque lapi-
dem extra urbem ubi mulieres togis praetextis velatae illi
sacrificabant. Nolo tamen improbare lectionem MS. Bel-
gicorum qui: Mutunus legunt, maxime cum Arnob. lib.
4. adu. gent. duobus in locis sic legat, ac D. quoque Aug.
de ciuit. Dei lib. 4. cap. 11. quem ex dicto Festi loco sic refri-
tuendum puto: Ipse sit Mutunus Tutunus qui est apud
Gracos Priapus.

395. Et Larentina] Ita legunt MS. omnes pro eo quod
exr. Larentia, vide latius supra cap. 12.

396. Et patium solum.] Sic melius meo iudicio
MS. S. Bauis quam alij, veteres solum; quia agit de im-
perio Romanis concessio, ut patet ex sequentibus, venit au-
tem adnotanda vox Tertullianica transfretanis.

397. Viderit Cybele, &c.] satis hunc locum explicat
in Paraphrasi Zephyrus, restituitur autem ex MS. vrbē
Romanorum pro: Romam, & : Achiuorum pro eo
quod irrepserat, Archiuorum; maxime cum alter Vat.
cod. legat: Argiuorum.

398. Si ad eos ultra transire prospexit quos sciebat
Græciam Phrygiæ debellatricem subacturos.]
Vat. 1. si adultores, excusi ferè omnes: adulate ros; &
eos etiam interpretatur Zephyrus Paridē & Helenam; sed
cum illi Græciam Phrygiæ debellatricem non sube-
gerint, magis placet hæc Rhen. in 2. edit. ac Gagnei le-
ctio; ut intelligatur Cybele prospexisse: Aeneæ aliorum-
que Phrygum seu Troianorum transfretum ad Romanos,
quos sciebat Græciam à qua prius debellati fuerant sub-
acturos postmodum. Liber Puteani habet: si adultores
transire prospexit: quo sciebat Græciam Phrygiæ
debellatorem subacturos.

399. Itaque maiestatis suæ in urbem collata,
&c.] De Cybele & M. Aurelio (inquit Zephyrus) He-
rodianus accuratissime meminit. Atqui de Cybele qui-
dem late tractat lib. 1. cuius & simulacri inuentum &
Orgia apud Pessinuntem, & translationem Romanam (ad
quem locum Lectorem compendij gratia remitto) & obi-
tum M. Aurelij in Pannonia paucis prosequitur; verum
Oraculi quod hic adfert Tertullianus nulla ibi mentio,
fallitur idem Zephyrus cum Caracallam M. Aurelium
nuncupat, ut etiam Latinius adnotauit, Onuphrius lib.
2. Fastorum; quod hic Tertullianus, etiam à Dione narra-
ri scribit, certo verò id compertum fuisse narrat Xyphi-
linus in Dionis Eptomé, addens M. Aurelium medica-
rum fraude in gratiam Commodi peremptum. Quare
etiam magis placet quod paulopost legedum censuit Rhen.
interempti; quam quod legunt MS. intercepti. pro, no-
stra ætate, liber Puteani; nostra ætate.

400. Apud Sirmium.] Sirmium in Pannonia in-
feriori collocatur à Prolomeo; Latinius Vennebonam
etiam dici adnotauit libro Puteani sexmum vocatur.
Legimus autem cum MS. die decimo sexto Kalenda-
rum Aprilium; ac paulopost: die nono, quam veram
lectionem patet esse vel ex eo quod in omnibus etiam exc.
legitur: quo, non: qua, in Puteani libro est; sextode-
cimo Kalend. Aprilium. quomodo veteres loqui solitos
in Censorinum annotauit Carro.

401. Archigallus ille sanctissimus.] & ipse verè in-
quit Rhen. Addens, Archigallum principem fuisse
Gallorum siue excetorum sacerdotum Cybeles, cuius etiam
meminit lib. de Resur. infra T. 3. & Iulius Firmicus
alicubi. Gallos autè dictos tradit Herodianus ubi supra,
à Gallo flumio, apud quem Orgia celebrabant eivari Dea
sacerdotes.

402. Lacertos quoque castrando.] De hoc ri-
tu in hæc verba Prudentius Peristeph. hymn. 10. in Regn.
Antioch. sub finem, uti ante me quoque adnotauit La-
tinus:

Sunt sacra, quando vosmet ipsi exciditis,
Votiuus & cum membra detrunctat dolor,
Cultrum in Lacertos exerit fanaticus
Sectisque matre Brachii placat Deū: & equa-
brutatis gratia omittit: Marci iam intereunt. Puteani
iam intercepti.

403. O fomiculosa diplomata. Oracula ipsa in-
telligit quibus nuntiabantur solita imperia; quæ etiam in
scriptis obfignatisque codicillis nonnumquam dari solita,
patet ex Macro. lib. 1. Saturn. Consulant, inquit, Inu-
Deum, & absentes missis diplomatibus conspiciunt,
rescribitque ordine ad ea, quæ consultatione abdita con-
tinentur. Nisi manus Auctorem loqui metaphorice de
demonum quasi diplomatibus quibusdam quibus di-
tus Imperatoris seruis nunciabant. Omnino autem cum
MS. & vet. exc. legere oportet: Deam talem, pro eo quod
irrepsit: Deum cum de Cybele loquatur. pro; ne Chri-
stiani: liber Puteani; ne Christiani.

404. Sed non statim & Iupiter, &c.] Vide supra
cap. 10. Paraphrasin Zephyri & Adn. nostras tum ibi
tum in D. Cypr. de idol. vanit. num. 8. Politianum item
Miscel. cap. 31. Vbi citat ex Lactant. Euhemeri verba de
Ennio versa in sacra hist. item Sexti Empir. 4. lib. Pythi-
æ ac Timonem Phliasium, item Poëtam Callimachum, vnde
proverbium illud eiusdem & Epimenidis ortum patet:
Cretenses semper mendaces, ob hanc de Iouis sequen-
tibus historiam seu vti illi existimant mendacium. At-
que in MS. Vat. 2. & Puteani: pretermissum: Iuis; nam
falces Romani, dici non possunt falces Iouis, & ex ip-
dem adiecimus paulopost: illum in Puteani libro est: Iu-
cibus non facibus.

405. Vellet Iuno Punicam urbem, &c.] Latinius
hunc in hæc verba imitatur Lactant.

Videlicet nil tunc accedit Romanis
Fatis Iunonis iniquæ,
Cum Annibal duos exercitus populi Romani & affu-
virtute consecit. Nam Iuno audere non poterat aut Car-
thaginem defendere, ubi arma eius & curus fuit, aut
Romanis necere.

Progeniem Troiano à sanguine duci
Audierat, Iyrias olim quæ verterat arces.
Sunt autem etiam hic versus Virgiliani aliquot ex A-
neid. lib. 1. sub initium, quos adeo diverso charactere excu-
di iussimus ut quos sumque alios alibi; quod semel dixi
se sufficit. Certè etiam Poëta cuiuspiam hominibus
illud est:

Fato stat Iupiter ipse.
Atqui de fato supra latius cap. 1. num. 17. pro, generis
liber Puteani; genti. Iterum autem reposuimus: Lare-
tina; pro: Larentia, Plures Deos. Liber Puteani
ponit hic caput x v, de regno deorum.

406. Multo antequam isti dij inciderebantur. Ad-
dit ad statum & simulacra Deorum de quibus paulopost
nondum tamen templis aut simulacris res diuina
apud

apud Romanos constabat. Certè confirmatur hoc Tertulliani dictum, his Plinij verbis lib. 34. cap. 4. Roma, inquit, simulacrum ex ere factum Cereis primum reperio ex peculo Sp. Cassj, quem Regnum affeclantem pater ipse interemerat. Et apertius ex Plutarcho in vita Nume, qui dicit ex illius præcepto annis CLXX. ab urb. condit. nullam in templis Romanorum imaginem neque scultam neque pictam fuisse conspectam. Alludit huic etiam de templis D. August. lib. 3. de civit. Dei cap. 12. cum inquit: Nec his sacris tamen Roma dignata est esse contenta, quæ tam multa illic Pompilius statuerat, nam ipsius summum templum nondum habebat Iouis, Rex quippè Tarquinius ibi Capitolium fabricavit.

407. ingenia Græcorum atque Tuscorum.] suis se Tulcos & Græcos insignes statuarios satis constat. Certè Græcos picture, plastica & statuarie artis inventus recenset latè Schönig. Orat. pro Christ. Saurum Saurum, Cratonem Syconium, Clearchem Corinthium, Core Canthiam, Dadaalum, Theodorum Milesum, artifices præterea insignes Eudymum Dadaali discipulum, Theodori, Teledem, Iacteam, Angelionem, Emildem, Phidiam, & Praxitelem. Plures alios vide apud Plinium dicto lib. 34. & Lactant. lib. 2. divini Instit. Tulca quoque signa Plin. ibidem cap. 7. per terras dispersa dicit, quæ in Hætruria factitata non sūt dubium. Pausopost ex MS. restitutum: Atqui, & de religiofitate, pro: ob religiofitatem, in libro Puteani erat; de vera irreligiofitate, quam veram scripturam putat Carrio eo quod sic concludat: religionem aut lædendo creuerunt, aut crescendo læserunt.

408. Eadem strages mœnium & templorum.] Exempli Dionysij Tyranni & Antiochi Tyceni videret apud Clem. Alexandr. Adhort. ad gentes, eiusdem, & Phalaridis, tum etiam Verris, in quem Cicero Orationem conscripsit, apud Lactant. lib. 2. De eodem more latius D. August. lib. de civit. Dei cap. 13. 4. 5. & 6. & nominatim de Romanorum cap. 5. ex Salustio, de Cesare & Carthina.

409. Captiuorum Deorum.] De his supra aliquod aditimus cap. 10. num. 153. Latius D. August. ibidem cap. 3.

410. Quam adulationes.] Sic ex MS. Belgicus 2. pro; adulationes, tum quod Scaliger in Festum adnotavit sic ubique legere MS. cod. eadem etiam significatione, tum quod putem alio intellectu vocem hanc veterem Tertullianam adulationes derivatam ab adolendo id est colendis: iuxta illud Virg. hemistichium de Diis penaribus: Flammis adolere Penates.

Idque magis, eo quod præcedat adorari, & mox sequatur: coluntur. Certè illi duo MS. cod. ubique legunt: adolant.

411. Quorum regna conflata sunt in Romani Imperij summam] Provinciales intelligit (inquit Rhen. id est, Regna in Provincias redacta à Romanis, quæ reperiret in libro qui inscribitur: Notitia Orientis & Occidentis.

CAP. XXVI.

412. Videte igitur ne ille regna dispenfet.] Caput hic 26. inscribitur plerumque in MS. & exc. omnibus: De regno Dei, dilucidius vero in altero. Fat. cod. Quod solus Deus, cuius est orbis terrarum, regna contulit. Atqui cum prima editione legitur: ille regna, pro eo quod irrefertat: illa, dumtaxat. Liber Puteani illa regna. Eleganter autem sæculum, corpus temporum dixit.

413. Sub quo fuit aliquando sine ciuitatibus genus hominum.] Quum sic legant MS. omnes cum prioribus exc. non placet quod elegantie gratia substitutum fuit genus humanū. Liber Puteani habet; gens hominū, fuisse verò illud sine ciuitatibus; vel ex lib. Genes. cap. 4. manifestum est, ubi Cayn primus legitur ciuitatem edificasse quam de suo nomine Enoch appellauit; sicuti post Diluuium primus Assur Ninuem Gen. 10. Posterioribus his multo quibus alij id inuentum tribuunt, Cecrops teste Plinio in Attica; Phoroneus teste Strabone & Homero apud Pelasgos, & Aegyptij apud quos prima Diopsolis.

414. Prior est quibusdam Diis suis siluestris Roma.] Omnino sic lege cum MS. & ver. exc. pro eo quod irrefertat: discipulis suis. Patet autem id vel ex Numa prima superstitionum curiositate de qua supra, qui D. August. teste lib. 3. de civit. Dei cap. 11. & 12. cum verteretur ne Troiani: Dij Romanos iurare possent, Sabinis superatis & Sannitibus, etiam eorum Deos Roman in raduix, & post eum alij multo plures etiam exteris.

415. Regnauerunt & Babylonij. &c.] Isdem prope verbis hunc locum expressit Minutius in Octauo: Deo dispenfante diu regna tenuerunt Assyrij, Medi, Persæ, Græci etiam & Aegyptij; cum Pontifices & Aruales, & Salios, Vestales & Augures non haberent. Hoc autem ind. car floruisse omnia imperia illa, priusquam Rome Numa Pompilius Rex secundus præter Deorum 60. sacerdotes à Remulo institutos. Curiones, flamines, tribunum celerum, augures, Virgines 4. Vestales, Salios Palatinos 12. Marti G. adiuo, faciales cum patre patrato, Pontificem denique maximum ex patris institueret. Quod quam verum sit poterit Lector deprehendere tum ex Eusebij chronico & D. August. de civit. Dei lib. 18. tum Adn. nostris in D. Gyr. lib. de Idol. vanit num. 39. & 40. ac supra ad lib. de Palsio num. 30. Immo verò & Amalones ante captam Troiam claruisse manifestum est. Liber Puteani; regnauerant.

416. Pontifices.] Pontifices, dicti (inquit Varro de ling. Lat. lib. 4. ut Q. Scauola Pontifex Maximus dicebat, à posse & facere; Pontifices, ego à ponte arbitror: nam ab his subiacus pons factus est primum & restitutus sapè, quod eo sacra & vls & cis Tiberim fiant. In quem locum vide Turnebi adnot. & latius Onuphrium in 5. lib. Fast. de Pontificatu Maximo.

417. Ante Quindecimuiros.] D. August. lib. 6. de civit. Dei cap. 4. inter quadraginta & unum Varronis Antiquitatum libros, enumerat tres qui ad homines pertineant, ut primus sit de Pontificibus, secundus de Auguribus, tertius de Quindecimuiris sacrorum, ad quos haud dubie Tertullianus hic alludit. Super quo loco Virius; Quum libros (inquit) Sibyllinos emisset Tarquinius Superbus, duos viros illis inspicendis prefecit, qui soli eos adirent cum esset opus: dictique sunt Duumviri sacrorum. Post aucto numero facti Decemviri sacrorum. Lege Sextilia Licinia in contentione ordinu accepta duobus annis antequam Consulatus plebi communicaretur; multo deinde post additi quinque, qui numerus postea mansit.

418. Ante Salios.] Salij (inquit ubi supra Varro) à saliendo dicti, quod facere in Comitio quotannis in sacris & solent & debet. Super quo loco videatur Turnebi Adnotatio tum de Quinquatribus mense Martio in foro ubi Comitium erat, tum de ipsorum vestitu peculiari ex Dionysio.

419. Ante Lupercos.] Luperci (inquit eodem loco Varro) quod Lupercalibus in Lupercali idque nudis in

TULLIANUS
Annotati omnibus
FAMELI
A. V
16.

honorem Panos sacra faciat. De quibus Adn. suis Turnebus consulendos dicit Luuian, Dionysium, Plutarchum; eorumque agmina in urbe purganda plura fuisse, quorum quidam Fabiani, alij Quintiliani, a Fabio & Quintilio prepositis suis, vocabantur. Ad Varronem vero in vitraque hac dictione alludit Virgil. 8. Aeneid.

Hic exultantes Salios, nudosque Lupercos.

420. Ante virgines Vestales.] De Vestalibus, sic scribit lib. 1. ad Vxorern Tertullianus infra T. 2. Romae quidem, inquit, quae ignis illius inextinguibilis imaginem tractant, aulpicia poenae cum ipso draconis curates, de virginitate censentur. Nec abfimiliter D. August. Ignis etiam templo Vestae sua familiarissimo non peperit, ubi ei veluti vitam perpetua diligentissima substitutione lignorum, non tam honorata quam damnatae virgines donare consueverunt. Hinc & Terrull. lib. 1. adu. Marcion. infra T. 3. Vestam in ignem figurans; quo accedit etiam illud Ouid. Nil aliud Vestam quam vnam intellige flammam; & Cicero fecum vrbis perennem Vestam interpretatur lib. 2. de legib. Alioqui etiam Vestae dicebatur Deum mater, cui ignis ille perpetuus dicatus erat, ignem vero hunc illius filiam fabulabantur.

421. Communium itarum diuinitatum.] Vatic. 1. legitur omnium, quo fit vt accipi putem hic communes diuinitates, pro: vniuersis; sicuti Cicero Orat. 4. in Verrem, communem Siciliam dixit, & Orat. in eandem 3. commune, pro: vniuersitate, seu collegio.

422. Cuius & Deum victimis, & templum donis & gentem foederibus aliquamdiu Romani honorastis.] De foederibus Romanorum cum Iudaea gente videre est lib. Machab. 1. cap. 8. ac lib. 2. cap. 11. & Ioseph. Antiqu. lib. 12. cap. 17. sub Iuda Machabaeo. Item lib. Mach. 1. cap. 12. ac Ioseph. Antiqu. lib. 13. cap. 8. seu 9. sub Ionathas; & Machab. 1. cap. 15. ac Ioseph. Antiqu. lib. 13. cap. 12. seu 9. sub Simone illorum fratre. Rursum apud eundem Ioseph. Antiqu. lib. 14. cap. 16. seu 17. ac 17. seu 19. reperuntur Senatus consulta Romanorum de amicitia Iudaeorum sub Iulio Caesare, & Ioanne Hircano (quorum fit mentio etiam lib. 2. aduers. Apionem) ac ibidem Hircanum, ac littere P. Dolabellae ad eundem. De victimis vero Romanorum aut donariis templo Hierosolymitano factis, quia nihil haecenus reperire licuit, Lectori diligenti id inquirendum relinquo.

CAP. XXVII.

423. Satis haec aduersus intentionem laesae diuinitatis.] Caput hoc 27. inscribitur communiter: De spiritu daemniaco, expressum vero in altero Vatic. cod. MS. Quod daemones incitent contra nos gentes; quia, licet Christianis subiiciantur, sunt tamen serui contumaces. Atqui MS. Belgici & Gallici hic & infra initio cap. 46. legunt: intentionem, sed placet aliorum lectio: intentionem, eo quod Quintiliano lib. 3. cap. 11. & Cicero lib. 1. de Inuent. vsurpetur vox: Intentio, pro oratione crimen alicui obiciente, pro, quod non) liber Puteani; quo non. Igitur prouocati.] liber Puteani ab his verbis incipit caput xxv 11. de spiritu Daemniaco.

424. Obstruimus gradum pro fide conscientiae nostrae.] Sic iterum legimus cum vet. exc. & Vatic. 1. cod. MS. & altero Puteani; pro eo quod substitutum erat: obstruimus gradum perfidiae. De formula illa autem prouerbiali videat lector Prolegomena.

425. Quam in primordio exortus sumus.] Alludit ad 1. & 2. cap. huius Apolog. quibus latissime Ro-

manorum & iudicandi peruersitatem & sciendi iniquitatem prosequitur.

426. Et eiusmodi spirituum.] Recte sic MS. pro eo quod excusi: spiritus; item paulopost: succidunt, cum priori exc. pro: succinunt. item liber Puteani habet: vt nequam & serui. copula adiecta.

427. Vice rebellantium ergastulorum.] Vice, pro vicissitudine, ergastula vero explicant quae sequuntur voces carcerum & metallorum; quae rebellantia muncupat, quod inuiti & vinciti opus facere cogentur. certi impares, libri omnes manuscripti; certi & impares.

428. Ingratis resistimus.] Ingratis, pro inuitis; nam sic etiam Donatus interpretatur illud Terentij in Eunuchio Ingratis vt dormiam, quem admodum Rhen, adnotauit ad lib. adu. Valentin. ubi eadem significatione: ingratis aduerbialiter accipitur.

CAP. XXVIII.

329. Quoniam autem facile iniquum videtur, &c.] Cap. hoc MS. Belgici & Gallici inscribunt: De Genio Imperatoris; Var. 1. Quod gentes propriam religionem pariuendant, timentes magis Imperatorem quam Iouem. Veteres exc. non abfimiliter: Quod plus honoris Imperatoribus suis exhibeant quam Deis. Etsi autem latius tractetur hic titulus laesae Augustioris maiestatis tam hoc cum sequ. cap. vsque ad 30. quam infra lib. ad Scapulam, Lectorem tamen illuc remittendum putavi in multis, ne hic sim prolixior, pro videtur, Liber Puteani; videretur.

430. Nam & alias diuinae rei faciundae libens animus indicitur.] De phrasi illa tam ethnicorum quam Iudaeorum & Christi ipsius, qua facere pro sacrificio accipitur; videat lector Adnot. nostras in D. Cypr. epist. 63. ad Caecil. num. 44. & Liturgica nostra Latiniensis T. 1. p. 25. 26. 27. & 28. Neque vero est quod quis hinc licum deoroguet, pro libertate religionum, quam quidem hodie urgent; quia adfert hic aduersariorum sententiam, suam vero contrariam satis indicat his verbis initio scripti infra T. 3. Ad officium haereticos compelli, non illici, dignum est; duritia vincenda est, non suadenda, ubi de hoc latius, pauca etiam videre est, Adnot. nostris in D. Cypr. lib. de Exhort. Mart. num. 2. Porro: indicitur, vet. lectio, ex MS. iterum restitutum, pro: inducitur, & faciundae ex MS. legitur.

431. Ianus iratus ex qua velut fronte.] Nam Ianus pingebatur, inquit Rhen. vide Adnot. nostras in D. Cypr. de idol. vanit. num. 10. 13. & 14.

432. Formati estis.] Etiam hoc ex MS. reposuimus, pro eo quod Zephyrus tanquam elegantius: Informati, nam illud etiam alibi Tertull. restitutum est eadem significatione.

433. Quam de Olympo Iouem.] De Ioue & Olympo, sic Laet. lib. 1. Instit. diuin. cap. 11. Potest & mos: Olympus figuram Poetis dedisse, vt Iouem dixerent caeli regnum esse sortitum, quod Olympus auctorem nomen est & montis & caeli. In Olympo auctorem Iouem habitasse docet historia eadem nempe Ennii Iouis Iouem habitasse docet historia eadem nempe Ennii Iouis Iouem habitasse docet historia eadem nempe Ennii Iouis

434. representantiae potestatis.] Magis placet lib. Vat. cod. lectio quam vsitata & aliorum omnium manuscriptorum; praesentantiae; vt significet eam potestatem magis timent, quae se coram representat, Paulopost vero primum comparatiuus, potior, cum datus; quem admodum, iuxta quod Rhen, adnotat Pimius alicuius dicit: inferius nulli. Ex MS. vero restitutum: deprehendentium; & humano dominio.

CAP. XXIX.

435. Constet igitur prius, &c. [MS. Belgici, Gallici & Vat. 1. cum vet. exc. sic inscribitur hoc cap. 29. An possint prodesse idola, aperiunt vero aliter Vat. cod. Dij nec Caesarem nec alium iuare possunt, quare merito Caesar magis honorandus quam illi. pro impertiti, Liber Puteani; impertire.

436. Et ita nos crimini maiestatis addicite. [Cum Rhen. ex MS. iterum legitur: maiestatis, & paulopost in conscientia vestra; ac deinceps ex Vat. 1. excubiis suis. Item ex MS. omnibus: facit & ad caussam si & propitium, cum illis. Et post aliquot lineas cum Rhen. Sed vos irreligiosi: at, possunt impetare. Ideo ergo Liber Puteani hic ponit caput xxx. de potestate Imperatorum.]

CAPUT XXX.

437. Nos enim pro salute Imperatorum. &c. [MS. inscribitur cap. hoc 30. de potestate Imperatorum, sed placet exc. vet. inscribitur: Imperatores à Deo esse, quorum salutem Christiani à Deo vero supplices petant qui eam dare est solitus.]

438. Deum verum, deum viuum. [Cum MS. expansimus: & intermedium, eo quod accedit illud magis ad communes Ecclesie Orationes & Exorcismos.]

439. Sciunt, qua homines, quis & animam. [Nempe desiderit, atque ita hunc locum restitutum ex MS. pro: quis homines quis & animas; & ex isdem: sentit eum esse Deum solum. Item ex MS. & vet. exc. paulopost: super omnes Deos. Quidni? cum super omnes homines, qui utique viuunt & mortuis antistant. Recogitant. Atqui antistare [inquit Rhen.] pro: praecellere, sicut etiam lib. de Virg. vel infra T. 2. & alibi sequitur. Ad didimus autem ex MS. sui, & deinceps, quod vet. exc. habebant: caelo mitrat excubias, caelo uectigalia imponat. Et postea legitur: cuius & caelum est; ac: unde est & homo.]

440. Illuc suspicientes Christiani manibus expansis &c. [Locus insignis aduersus contemptores ceremoniarum Ecclesiasticarum in Oratione, cum quadam eandem explanatione; quod. uerum expansis manibus, nudo capite, & de pectore; de quibus interim latius lib. de Orat. T. 2. Paulopost autem reposui ex MS. scio, pro: sciam; & addidi ex MS. quod habebant etiam vet. exc. qui propter disciplinam eius occidit.]

441. Qui ei offero opimam & maiorem hostiam, &c. [Cum locum hunc detorqueant. Magdenburgenses aduersus sacrificium altaris, requirebat de eo tractatum latiore; sed remittimus Lectorem ad lib. ad Scapulam infra, quem etiam perperam pro se allegant; quippe qui nominatim uoce sacrificamus ibidem oratur.]

442. Non grana thuris uuius assis, Arabicae arboris lactymas, &c. [Etiam hic veterem lecturam secuti secundum MS. omnes; non, intermediumque grana thuris sint Arabicae arboris lacrimae. Sic enim Plinius lib. 11. cap. 14. Thura praeter Arabiam nullis, ac ne Arabia quidem uniuersa ac paulopost: Regio eorum thurisera Saba appellatur. Attingunt & Minei pagus alius, qui primi commercium thuris faciunt maximeque exerant. Nec praeterca Arabum alij thuris arborum uident, & cetera qua compendij gratia praetermittimus. Remittentes lectorem ad lib. Arnob. 7. adu. gentes, ubi latiss. deducit nouellam rem esse thuris usum in sacrificijs Deorum, neque Heroicis temporibus, neque Hetruria, Albanis, Romuli aut Nume fuisse cognitum. Neque interim improbat hic locus consuetudinem Ecclesiae quae thure utitur,

quia imprimis non adhibetur Diis fumigandis (ut infra loquitur cap. 43.) sed Christianis sepeliendis proficitur; & si quando in sacrificio Missae adhibetur ex institutione Apostolica (uti constat ex Can. Apost. 3. seu 4. & Missa s. Iacobi ac Dionys. Axiopag. Eccles. hierarch. cap. 3.) imprimis non eodem ritu incensatur nec eodem habitu (ut loquitur Tertullian. infra T. 2. lib. de Cor. milit.) nec eodem apparatu quo agitur apud idololatriam thure non sacrificatur Deo, sed dimittatur ad certam quandam significationem adhibetur, qua petitur, ut sicut incensum in aërem ita in caelos oratio penetret, iuxta illud Psalmi: Dirigatur ad te oratio mea sicut incensum in conspectu tuo. Atqui; assis, quanti sit praerij latiss. Pudeus lib. de Assis.

443. Nec duas meri guttas. [Simile est illud Arnobij lib. 7. adu. Gentes: & que grauior [inquit] infligi contumelia diis potest, quam si eos credas accepto merito propitios fieri, aut honorem existimes habitum his magnum in modo uini exigui rorem super uindam ieceris atque infstillaueris primum? Atqui & uerba in fundendo uino uisitata recenseri: Operaeptum est [inquit] etiam uerba ipsa depromere, quibus cum uinum datur, uti ac supplicare consuetudo est: Mactus hoc uino inferio cito. Inferio inquit Trebatius uerbum ea de causa aduictum, eaque ratione profertur, ne uinum omne omnino quod in celis atque apothecis est conditum, ex quibus illud quod effunditur promptum est, esse sacrum incipiat, & ex uisibus eripiat humanis. Quem ipsum pluribus irridet morem immo ipsius meri usum, tum ante tum post ea uerba, quae potest ex illo petere diligens Lector, ne a quo prolixiores simus.]

444. Nec sanguinem reprobi hominis. [MS. omnes: reprobi bouis; sed quia sequitur: mortem optantis, quod in bouem non competi, magis placet illa lectio; maxime quum constet etiam sanguine humano Diis sacrificatum fuisse, uti supra latius cap. 9.]

445. Vngulae fodiant &c. [Diuisa tormentorum genera enumerat, vngulas, cruces, ignes, gladios, bestias; de quibus etiam latius lib. ad Scapulam & supra cap. 12. num. 177.]

CAP. XXXI.

446. Adulati nunc fumus Imperatori, &c. [Cap. hoc 31. inscribitur De oratione pro inimicis, Legimus cum MS. cod. sicuti hebebant Vet. exc. ad euadendam scilicet vim; ac paulopost: Scito, pro: Scitote, quia praecedit: putas, seu ut MS. omnes legunt: putaueris. sed Puteani; Scitote, propter eam, de qua dictum est, numerorum variationem.]

447. Conuenimur in crimen. [Phrasis Iureconsultorum uti etiam ante me adnotauit Rhen.]

CAP. XXXII.

448. Sed etiam nominatim atque manifeste: Orate inquit. [Cap. hoc 32. quod hic merito praecipuum uideatur, sic inscribitur in exc. Quare etiam pro salute Romani Imperij Christiani orent, at rectius in MS. Vat. 1. Quod Christiani pro Imperatoribus praecantur, dum orant saeculi clausulam retardari. Quia uero idem hoc argumentum non modo infra cap. 39. sed & lib. ad Scapulam tractatur, eodem lectorem remittimus. Est & alia. Puteani hic incipit caput xxxii. Item pro Imperio & potestate Imperatoris.]

449. Ipsamque clausulam saeculi, &c. Romani imperij commeatu scimus retardari. [Ita rursus ex MS. pro: clausuram. De uoce autem Commeatu, non modo Tertulliano sed & D. Cypriano uisitata, uideat li-

TULLIANUS
annotati omnibus
PAMELI.
A. V.
16.

Etor Adn. nostras in Epist. illius 34. num. 2. & 52. num. 38. & l. de Mort. num. 32. Accipit autem hic pro liberatione ab interitu sine diuturnitate ut mox loquitur sicut patet ex illis verbis lib. ad Scapulam: pro Romano imperio quousque seculum stabit, tamdiu enim stabit, sicut & alibi commeatum vitæ dixit.

450. per salutem eorum.] Quomodo in initio Christiane religionis fuit interdictum per genios Imperatorum deierare, ita permissum iuramentum per salutem eorum; quod tamen ipsi sunt à Regibus Francorum Christianis prohibitorum legibus, adnotavit Rhen. tum hoc loco tum lib. ad Scapulam. Certè inter leges Francorum antiquas Chlodonis, Childeberti, & Chlotarj (quas MS. penes me habeo) cap. 6. sic legitur: Ut nullus præsumat per Vitam Regis & filiorum eius iurare.

451. Nescitis genios demonas dici & inde diminitiva voce demonia.] Pulchra demonij à demone deductio. Repertit vero eandem sententiam lib. de Anima infra T. 3. praterquam quod ibi peculiariter agat de hominis uniuscuiusque genio id est, demone, de quo ibi latius. Haud absimiliter vero Lanfant. lib. 2. cap. 14. Et spiritus contaminati ac perdit per omnem terram vagantur, & solatium perditionis suæ perdendis hominibus operantur, itaque omnia insidiis, fraudibus, dolis, erroribus complent. Adherent enim singulis hominibus, & omnes hostiatim domos occupant, ac sibi geniorum nomen adiungunt, sic enim latino sermone demonas interpretantur. Quo magis repudianda à Christianis illa Castalionis Bibliorum versio: qua angelos ubique genios transulit.

452. Ideoque & saluum volumus esse quod Deus voluit.] Comma hoc integrum recens ex MS. S. Bawonis Puteani & Eiuonensis codicibus adiecimus, alludit autem ad iuramentum per salutem Imperatorum.

453. Demonas id est genios adiurare cõsueuimus &c. nõ deierare.] Antithesis pulchra inter adiurare, & deierare; de deieratione latius l. de idol. infra T. 2. de adiuratione vero videat Lector Adn. nostras in Epist. 76. D. Cyprii. 54. & in lib. de vanit. idol. n. 35. & 36.

CAP. XXXIII.

454. Sed quid ego amplius, &c.] Rectè hoc Cap. 33. in vet. exc. sic inscribitur Imperatorem hominè esse, nõ Deum. Liber Puteani, ponit caput XXXIII. etiam pro Imperatore Atqui ex MS. legitur: elegit, pro: elegerit. & reposui quod habebant etiam vet. exc. eam qui potest prestare aut quod talis postulo.

455. Interest homini.] Etiam hoc restituumus, pro eo quod tanquam elegantius substituerat Zephyrus: hominis; nam phrasim illam Tertull. vsitatam adnotauit ante me Rhen. tum hic tum alibi, cum datiuo.

456. Hominem se esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru, &c.] Facit hic locus ad intellectum eius quod habet Plin. nat. hist. lib. 28. cap. 4. (voti me suis obseruat. monuit Latinus) ubi de curru triumphantium agit: Similis medicina lingua ut sit exorata à tergo fortuna, glorie carnisfex. In ipso enim Imperatoris curru (inquit Onuphrius lib. 5. Fast. de Triumpho maxime ex Tenora) ponè triumphantem, quidam publicus minister id est (ut habet Isid. Etym. l. 18. c. 2.) carnisfex, vehabatur, coronam auream geminis distinctam super eius caput tenens, qui à tergo sæpè illud insurrabat: Respice post te, hominem memento te; ne illa felicitate elatus, humana conditionis obliuisceretur, & relique vitæ cursum præmideret, nec eo honore elatus superbiat. Rectè autem

curru sublimissimum nuncupat triumphi curulis quia neque bellicis erat similitudo, neque iis quorum in Concensibus usus erat sed instar turris rotunda confectus, quem admodum ex antiquis nummis cognosci potest. Reliqua huc pertinentia videat studiosus Antiquitatum apud Onuphrium ubi supra, ex Dionys. lib. 5. in triumpho Poplicola, Plutarcho in vita Pauli, Emiliy, Joseph. l. 7. de Bello Iudaico. cap. 24. de triumpho Vespasiani & Titi; & dicto Ioanne Zonara hist. Tom. 2. de triumpho Camilli. Porro legitur ex MS. Et vtique hoc magis.

CAP. XXXIII.

457. Augustus Imperij formator ne Dominum quidem dici se volebat.] Cap. hoc 34. optime in vet. exc. sic inscribitur: Nec Dominum nisi more communi Imperatorem appellandum. in Puteani vet. de Augusto Imperatore. Atqui id ipsum de Augusto restatur Suetonius Octauij cap. 53. Domini (inquit) appellationem, ut maledictum & opprobrium semper exhorruit. Cum spectante eo Iudas, pronuntiatum esse à Mimo: O Dominum equum exultantes comprobassent; statim manu vultuque indecoras adulationes represit, & insequenti die, grauisimo corripuit edito, Dominumque se posthac appellari ne à liberis quidem aut nepotibus suis vel seruo vel ioco passus est.

458. Et hoc enim Dei est cognomen.] Hoc aludere videtur Orof. hist. lib. 6. cap. 21. cum inquit: Eodem tempore hic ad quem verum omnium summa conuerterat Dominum se hominum appellari passus non est, immo non ausus, quo versus Dominus totius generis humani inter homines natus est. Paulo post autem reposuimus: Sed & gratius est nomen, & ex Belgicis & Puteani MS. Tanto autem abest; & Var. i. perniciosissima; ut ex cod. MS. S. Bawonis: Define alium Deum colere vel credere. in Puteani est; elegantissime; non modo turpissima sed & perniciosa adulatione, à qua etiam abest illud; vel colere.

459. Maledictum est, ante Soterion Deum Cæsarem nuncupare.] De causis allegenda humanitatis in diuinitatem supra late tractauit Auctor & impugnavit cap. 11. ΑΥΘΕΩΣΙΣ vero Latine Rhen. interprete relatio erat inter Deos sine in Deorum Catalogo; qua quibus ceremoniis apud Romanos fieri soleat, eleganter describit Herodianus princip. lib. 4. de Senero Imperatore; narrans post plurimam sumptuosissimamque pompam à supremo tabernaculo turris in modum Phari adificata, in campo Martio tanquam è fastigio quodam, simul cum subiecto igni aquilam dimitti solitam, que in calum erederetur ipsam Principis animam deferre; sicut etiam latissime describit Onuphrius Pann. Fast. lib. 2. MS. eam omnes legunt: nuncupari.

CAP. XXXV.

460. Propterea igitur publici hostes &c.] Cap. hoc 35. inscribitur in MS. & vet. exc. De solemnibus Cæsarium; at placet magis i. Var. cod. MS. Quod Christiani maiores & veriores honores exhibent Imperatoribus quàm Gentiles.

461. Sollemnia eorum.] Sollemnia Cæsarium interpretatur Zephyrus Natales eorum & id genus alia sollemnes dies ad honorem ipsorum institutos; his adducit licet tum triumphos tum Fota publica suscepta, Decennalia, Picennalia, Tricennalia, que passim in numeris veteribus & Fastis Consularibus reperiantur. Certè veter nummos veteres Huberti Goltzj nostri reperire est has inscriptiones una ex parte IMP. C & S. L. SEPT.

SEV. PERT. AVG. I. II. III. IIII. V. VI. COSS. & ex altera: VOTA PUBLICA SVSCEPTA ad que sollempnia videtur alludere Auctor. Quin & illa intelligit Sollempnia, que fiebat (ut loquitur l. 2. ad Vxoriam infra T. 2.) incipiente anno, incipiente mense.

462. Focos & thoros.] Vet. exc. ac Var. MS. 1. choros, sed illud magis placet, quia sequitur: vicatim epulati, & infra hoc eodem cap. cultissimis & superbissimis thoris forum sibi diuidebant. Atque adeo recte thoros interpretatur Zephyrus lectissima, in quibus epulabatur; quo etiam significatu Auctor supra lib. de Pallio cap. 4. & infra cap. 47. superbos Platonis thoros dicit.

463. Ciuitatem tabernæ habitu abolere.] Sic legitur cu vet. exc. & MS. cod. pro eo quod alij. abolere, ut sit vox composita ab abolere pro abluere, quemadmodum vitur Virgil. Georg. 4. his versibus: ---Nec vilicera quiquam

Aut vndas abolere potest, vti vincere flamma. Paulo post autem item reposuimus malorum morum licentia ex MS. & ver. exc.

464. Cur die lato non laureis postes obumbramus, &c.] Similiter l. 2. ad Vxoriam: Procedit de ianua laureata & lucernata, vt de nouo consistorio publicum libidini; & infra hoc ipso cap. recentissimis & ramosissimis laureis postes prestruebant, ac elatiff. & clariff. lucernis vestibula enubilabat; ac lib. de Idol. At nunc lucent tabernæ ac ianux nostræ, plures iâ ethnicorum fores sine lucernis & laureis quam Christianorum, ac de Cor. militiis: At enim Christianus nec ianuam suam lauris infamabit, Die autem Natali persissimum accendebantur lucerna, vti adnotat Scaliger in Festum. Et de Lauro sic scribit Plin. lib. 15. cap. 30. Laurus triumphis proprie dicitur, vel gratissima domibus, ianuitrix Cesarum Pontificumque; quæ sola & domus exornat, & ante limina excubat. Quare magis placet vet. exc. & MS. lectio: obumbramus quam Zephyri: adumbramus; sicuti mox inducere cum Rhen. quam: inducere, deinde Puteani habet; vti hostes. adiecta vna voce.

465. Fidem & veritatem vestram.] Ironice loqui recte adnotauit Rhen.

466. Ipsos Quirites, ipsam vernaculam septem collium plebem.] Romanos & Romam ipsam alloquitur. Quirites terti dicitur Varro lib. de ling. Lat. à Curciis qui cum Tatius Rege in societatem venerant, donati civitate. Idem ibidem l. 4. Roma (inquit) septem montium demissior infimus locus. & lib. 5. Dies Septimontium nominatus ab his septem montibus, in quibus sita orbi est. De quo latius l. de Idol. vbi etiam Septimontium inter videri festa Auctor enumerat. Testis & Thyberis: Testis est Tyberis.

467. Et schole bestiarum.] In quibus nempe bestiarum (inquit Rhen. cum pugnare discabant, cum alobantur. Eos sua caele spectantium oculos, exhibentibus aliquid manus Imperatoribus, oblectaturos; verisimile est, propriam sorte deplorantes à consuetis in ipsos Imperatores non abstulisse. Vide librum de Spectaculis cap. 16. num. 144.

468. Iam si pectoribus ad translucentum quandam speculari materiam.] Iuxta (inquit id Rhen.) Mommi sententiam. Aliud autem ad illud Luciani Dial. de heresi vbi refert, Momium, preter alia, illud in hominis episcia non esse, quod artifice non in pectore fenestras aut ocella quadam addidisset, quo perspicere quid in corde lateret; quod ille speciosum alioqui multisque recentibus simosum finxisset. At qui pro eo quod est; appareret noui

ac noui Cesaris scena, rectius meo iudicio MS. apparerent scenâ; hoc est conuitia aliquot in scena profertur solita. Liber tamen Puteani; cuius non precordia insculpta apparent noui ac noui Cesaris scenam congiario diuidundo presidentes.

469. In congiario diuidundo presidentis.] Sic ex MS. & vet. exc. pro: presentis. Congiarius vero minus appellabatur, quod per Principes quasi per cogios, id est liberaliter distribuatur. cuius diuisi iudicium in Nummis veteribus erat hæc inscriptio: LIBERALITAS A V G G. vti patet ex iis qui Severo Imp. inscribuntur Consulatu l. II. III. IIII. V. & VI.

470. De nostris antequam tibi Iupiter augeat annos.] Vt sibi carmen constet, sic ex coniectura Harrisii lego. Videtur id visitatum fuisse in Faustis Imperatorum adclamationibus; cuius vero sit Poëta, inquirat Lector curiosus. Legimus vero ex MS. & ver. exc. Christianus tam enitiare non nouit.

471. Depostulatores Christianorum] Depostulabat (inquit Rhen.) vulgus Christianos ad supplicium, acclamando: Christianos ad leonem, vti patet infra cap. 40. & vlt. & ex D. Cyr. epist. 15. & 55.

472. Planè ceteri ordines, &c.] Etiam hic Iranian esse recte adnotauit Rhen. Enumerat autem ceteros ordines Romanorum Senatum, Equites, milites, palatium;

473. Vnde Cassij & Nigri & Albini.] De his Latinis infra lib. ad Scapulam & in vita Auctoris nostra. Mutat autem numerum (inquit Rhen.) venustatis cause more suo.

474. Vnde qui inter duas lauros obsident Casarè.] Interpretatur hoc in sua Paraphrasi Zephyrus de Pertinace Imperatore ab irruentibus pretorianis occiso, pro foribus ipsius palatij, inter ianuitrices illas lauros; quod confirmare videtur verbis his paulo post sequentibus: quam recentissimis & ramosissimis laureis postes prestruebant. Verum mihi id non satisfacit, eo quod illis verbis: inter duas lauros, locum quempiam vrbis Romæ mihi videatur potius significare. Certe Lauretum vrbis Romæ vicum celebrat Plinius l. 15. cap. 30. & Varro de ling. Lat. Inde (inquit) Lauretum ab eo quod ibi sepulchrum est T. Tatius Rex, qui à Laurentibus interfectus est, ab silua laurea quod ibi excisa & adificatus vicus; idque eo magis quod de Pertinace cade postea loqui videtur, vt mox dicemus, quodque in Martyrologio legatur expressis verbis vndecima Augusti: Roma inter duas lauros natale S. Tyburtij Martyris. In Puteani est more antiquo; duas laurus.

475. Vnde qui faucibus eius exprimedis palestricam exercent.] Intelligit (vri recte adnotauit Rhen.) Commodam Antoninum, cui inira ad occidendum eum conuentione, Alius Latius prefectus (seu potius Alius Latius cubicularius & Electus prefectus) & Martia concubina primum venenum dederunt; quod quum minus operaretur, per Narcissum athletam cum quo exerceri solebat, eum strangulauerunt. Auctor Aelius Spartianus.

476. Vnde qui palatiū armati irrupunt.] Rhen. istud refert ad Plautianum, quæ vna Severi et filij eius Antonini Cesarum insidiatum constat ex Herodoti l. 3. Veru quod (vt mox dicemus) ex sequentibus videatur liber iste conscriptus non vsquoad eo diu post interfectum Albinum, fortassis etiam ante coniugium Antonini cum filia Plautiani, & Consulatum eius secundum, non placet. Multo vero minus quod Zephyrus ad Domitianum hoc refert; quia planè constat Auctorem de alio loqui hic quam Stephanis & Partheniis. Malim itaque de Pertinace huc locum intelligi, quem constat tunc ex Herodoti l. 2. tunc ex Spartiano,

TULLIANUS
ANNOTATI OIBUS
RAMELI
A V
16.

Dione & alii, in foribus Palatii sui ab armatis pratorianis militibus irruentibus interfectum.

477. Omnibus Stephanis & Partheniis audaciores. *[Iste alludit quidem ad Stephanum & Parthenium oppressores Caesaris Domitiani secundum Suetonium, Spartianum, sextum Avelinū & alios; sed dum dicit hos illos audaciores, haud dubie de aliis loquitur. In Puteani libro est; Tot Sigexiis & Partheniis. Cetera que sequuntur, reperuntur infra lib. ad Scapulam.]*

478. Sed & qui nunc scelestarum partium focij aut planiores quotidie reuelantur. *[Vt hinc profecto patet scriptum hunc non multis annis post eadem Albini in prelio, que accidit secundum Fastos emendatioris Gol-
xi nostri, uti latius in vita Auctoris, quinto anno Imperij Severi, Laterano & Rusino Consulibus, Scribit enim Herodianus Severum Albini amicos ubicumque perquisitos supplicio affecisse; ad quod videtur Auctor alludere, cum dicit scelestarum partium focios quotidie, ad-
huc cum hac scriberet, reuelari.]*

479. Post vindemiam paricidarum racematio superites, &c. *[Elegantissima (inquit Rhen.) translatio seu Metaphora, utpote qua significat eos qui in Perunacis Caesaris & ipsius Severi necem coniurauerant: qui tamen faustissimis auspiciis Natalem Imperij Severi concelebrauerat; quos deprehensos scribit Herodianus ex arcanis quibusdam Epistolis, quas apud Albinum scriptas reperisset. Pro cunilabant, in Puteani est, nebulabant. Paulo post castigatissimos ex MS. omnibus: nomē Principis in corde mutantes, pro: imitantes.]*

480. Qui Astrologos & aruspices, & augures & magos consulunt. *[De his omnibus latius infra T. 2. lib. de idolol. & lib. de Anima, Tom. 3.]*

CAP. XXXVI.

481. Si hæc ita sunt, vt hostes deprehendantur, &c. *[Cap. hoc 3. 6. inscribitur optime in 1. Vat. MS. cod. cui satis consentiunt ver. exc. Quod Christiani tenentur diligere non solum Imperatores, sed & omnes homines. In Puteani; de personarū omniū aequalitate. Quia vero idem argumentum tractatur infra lib. ad Scapulam, paucis expediemus hoc & sequens capitulum.]*

481. Romani negamur. *[Sic ex MS. & vet. exc. scuti etiam ex MS. & hostes esse, item: Romani habebantur; & ex utrisque: fides Imperatoribus dedita pro: debita; ac deinceps: necesse habet exhiberi, phrasi Tertullianica, de qua mox latius, & non ita multo post: in differentis benignitatis, pro: in differentiis, denique ex MS. Idem sumus, pro: iidem, nam & supra illud Tertullianicum esse adnotauimus.]*

CAP. XXXVII.

483. Si inimicos vt supra diximus. *[Alludit ad c. 31. Et qui cap. hoc 37. ferè sic inscribitur: Ne malum cōtra malum; sed apertius sepe dicitur Vat. MS. cod. Quod ad Christianos spectat nemine lædere, quamquam pro multitudine possent se vindicare.]*

484. Quem habemus odisse. *[Sic ex MS. quinque, pro habebimus. Eodem autem modo dixit I. adu. Valent. infra T. 3. habens superuolare, & D. Cypr. epist. 27. rescribere habeam. Atque hæc Græcorum phrasis (vni adnotauit Pith. Adv. l. 2. c. II.) exemplis aliis multis defendi potest. Hinc Vlpianus: habere laborare, Marcell. habere operari. Cicero deniq. lib. 2. ad Att. epist. 38. De Rep. nihil habeo ad te scribere. Accipitur autem habeo hoc significati, pro possum vel deo. Paulo post ex iisdem MS. bis legitur: Quoties pro: Quoties, quia illud etiā alibi usurpat Auctor; & ex MS. ac vet. exc. præteri-*

tis vobis, pro eo quod substituit Zephyrus: præteritos à vobis.

485. Iphis Bacchanalium furis. *[Alludit ad descriptionem Bacchi, quem poeta (inquit B. Iust. Mart. lib. de Monarch.) furentem vocat. De Bacchi vero sacra quam turpia, quam furis plena, videat Lector D. Aug. lib. 7. de Cuit. Dei cap. 21. & ibidem Adnotat. P. ius. Quid quod ea de causa sublata restet? Auctor Liberi sacra, supra cap. 6. In eo autem differre bacchanalia à Liberatibus, quod illa singulis mensibus, hæc vero non fi-
rent nisi XVI. Kal. Aprilis.]*

486. De reque sepulture tamquā de aylo quodam mortis. *[Locus insignis, aduersus nostra tempestatem Donatistarum affectus hæreticos, qui sepulta Christianorum, immo Regum corpora effoderant; quum tamen alysi mortis sepultura recte à Tertulliano vocetur. Et certe grauisima pena in sepulcorum violatores, vel ab ipso Ethnicis Imperatoribus iam olim statuta sunt.]*

487. Si enim & hostes exertos. *[Ita ex MS. quatuor, ac si dicat hostes apertos, quia sequitur occultos pro eo quod aly: exortes. Nam vox exertes Tertulliani familiarissima est. Pro, vindices, liber Puteani; iudices.]*

488. Vis numerorum & copiarum. *[Eadem significatione Plin. epist. 8. lib. 3. in numeros referre dixit.]*

489. Mauri & Marcomanni & ipsi Parthi. *[Ipsi populos potissimum emmerat, quia recens à Severo vult, populo Romano nomen dederant, sicuti latius in vita Auctoris.]*

490. Externi fumus & vestra omnia replemus. *[Externos vocat Christianos, quod ex Iudeis primum sint orti; deinde adnotanda, tam breui temporis spatio, tanta quam hic recenset Christianisimè dilatata. In Puteani, Hæsterni: quod etiam cōtēndum est; & pro, relinquimus: idem reliquimus.]*

491. Solius diuortij inuidia. *[Rhen. rationem affert: quia, inquit, nos reuicimus; sed verior interpretatio est, vt diuortium pro secessione in aliquem, con-
quitur, remoti orbis locum, accipiat.]*

492. Suffudisset vtique dominationem vestra. *[Recte sic MS. quatuor pro: damnationem; & mox. ob-
stitutione pro: institutione. Rhen. adnotat suffudisset capi pro: pudesecisset. Paulo post item castigatissimos ex MS. Vat. 1. quasi mortuæ vrbis quæ sillocis quibus ea imperasset. Rursum paulo post ex MS. & vet. exc. addidimus: penè omnes ciues Christianos habebat & deinceps ex MS. potius quam erroris humani. Denique: raperet, pro: eripiet, secumulum exc. vet.]*

CAP. XXXVIII.

493. Proinde nec paulò lenius inter licitas factio-
nes. *[Cap. hoc 38. ferè inscribitur: De cætu, sed apertius
Vatic. ille cod. MS. Quod Christianorum cætu
lam potest proditoris generare suspicionem. Quod
qui factio & factiosus (inquit Festus) in suo hominibus
vocabula erant, unde adhuc factiones histronum &
quadrigarum dicitur; modo autem nomine factionis
ditio & arma vocatur. Hinc fit vt Auctor ad discrimina-
nem licitas factiones dicat. Quare cum simpliciter ratio-
sequi. cap. Christianæ factionis meminit, ex peris
aduersariorum loqui vel inde patet, quod in sine eiusdem
cap. dicat: non factio dicenda, sed curia. & quod mox
c. 40. factionū nomē in malam partem accipit. Pro:
pro: lenius ver. exc. & Vat. 1. lenius; sed illud placet. Paul-
lo post ex MS. legitur: ab omni. & mox cū Rhen. xxviii
omnium Reimp. agnoscimus mundū pro: ac mox
ita*

ita publica, liber Puteani habet; modestia publica. 494. Aequè spectaculis vestris, &c.] De his habes librum integrum infra T. 2. ad quem Lectore remittimus. 495. Cum ipsis rebus de quibus transiguntur praterimus.] Cum ita ex cod. Gorg. legeret Rhen. addens esse: praterimus verbum novum sine noue compositionum; mirum est unde iterum irrepserit: praterimus. Addidimus autem rursum ex MS. quod habebat ex. dicitu, vultu, auditu: & cum MS. legitur: oblectari non uille nolimus, & ex 1. Pat. si forte nostra nõ vestra. 496. Sed licit Epicureis, &c.) Pulcre hunc locum ex Cicer. lib. 1. de Fin. explicat in Paraphrasi Zephyrus, ut pluribus non sit opus.

CAP. XXXIX.

497. Edam iam nunc ipse ego negotia Christiana factionis, &c.] Rectè hoc cap. 39. ab omnibus penè inscribitur. De disciplina Christianorum; in quo haud dubie non semel D. Iustinus Martyrem imitatur in sine Apol. 2. atque adeo, uti ex Leiturgiis meis Latinorum satis patet, partim hic partim lib. de Orat. Missam Africanam sicuti tum celebratur describit. Illuc itaque Leituriam, ut hic prolixius sumus, remittimus.

498. Corpus sumus de conscientia religionis.] Corpus (inquit Rhen.) pro Collegio usurpat, sicuti & supra 26. saeculum corpus temporum fecit, & lib. de prescrip. adu. haeret. 3. infra: quibus incunabulis institutum est corpus. Quo fit etiam, ut magis placeat, quod habent MS. disciplinae ueritate, quam quod alij: ueritate.

499. Coimus in cœtum, &c.] Similiter ferè ante Tertullianum D. Iust. Martyr: Nos autem, inquit, credentem iam & nobis ascitum ad fratres qui dicuntur, eo adducimus ubi illi congregati sunt, ad communes preces & supplicationes, tum pro seipsis, tum pro illuminato & aliis ubique gentium omnibus animo intèro peragendas; ut digni idemque sumus, qui ueritate agnita per opera etiam ipsa boni atque officii rerum administratores, & datorem nobis mandatorum custodes, inueniamur, atque ut saluè saluemur sempiterna. Quae similia habet Arnob. adu. Gen. lib. 1. Et uero iam ab Apostolo uisitatam hunc cœtum Christianorum patet, uel ex illo Apostoli 1. Cor. 11. Conuenitibus uobis in unum & pluribus aliis: Act. 1. Apost. ac ueterum Patrum locis, quae uidere est 1. Tom. nost. Leiturgiæ, ubi Missa Apostolorum late describitur; latius infra lib. de Orat. num. 1. & aliquid diximus Adnot. in Epist. 63. D. Cyr. ad Cecil. n. 49.

500. Oramus etiam pro Imperatoribus, &c.] Vide infra lib. ad Scapulam, ex quo confirmatur omnino lecta MS. & uer. exc. pro statu saeculi; quia ibi dicitur: quamdiu saeculum stabit, imperium saluum fore; & eodem perinet illud: pro mora finis, ut idem uelut quod supra dixit c. 32. dum clausulâ saeculi præcamur differri, Romanæ diuturnitati fauemus. Verum de hoc infra latius. Sibi haud absimiliter lib. de Anima infra T. 2. moram finis uitæ cuiusque dixit.

501. Cogimur ad Diuinarum litterarum commemorationem.] Sic iterum cum Rhen. & MS. Pat. 1. cod. pro: Coimus nam cogere etiam in unum colligere est. Atque quod Diuinarum scripturarum commemoratio intro sacrificij Christiani uisitata fuerit, repetitur his uerbis infra T. 2. lib. 2. ad Verorem, ubi fomenta fidei de scripturarum interlectione; & supra etiam ad ludæbatur cap. 22. & nunc etiam Lectionibus resonantibus. & confirmatur tum ex uerbis hisce D. Iustini: Et commentaria (inquit) Apostolorum aut scripta Pro-

phetarum quoad tempus fert leguntur; tum ex nostris Leitur. Latin. T. 1. p. 72. & 73. 90. 98. 118. 124. 126. 177. & 195. ubi in hanc rem adferuntur testimonia, ex Can. Apost. 9. seu 10. Constit. Apost. D. Clem. lib. 7. c. 61. & 63. ac 1. 8. c. 4. & 21. D. Iacobi Apostoli Leitur. Albino de Diuin. offic. & Hrab. de Institut. cler. 1. 1. c. 32. Philone de Therapeutis; item ex D. Dionys. Areop. Eccles. Hierarch. c. 3. & 9. Hippol. Fort. Orat. de Antichristo. D. Cyr. epist. 2. 4. 33. & 34. D. Opat. adu. Parmen. l. 6. D. Ambros. epist. 33. ad Marcell. soror. Eodem & D. August. ac Maximo Fulgentio, Petro Chrysol. in multis sermonibus. His addantur Graecorum quoque testimonia Dionysij Corinthij apud Euseb. l. 4. Eccl. hist. cap. 23. & Niceph. lib. 4. c. 8. Leiturgia denique SS. Basilij & Chrysostomi. Quum autem staccescente prima illa fidelium deuotione Missa prolixior uideretur, loco integri alicuius libri ueteris ac noui Testamenti, cœperunt dumtaxat quadam Lectiones Epistolarum & Euangeliorum in usu esse; quas olim à D. Hieron. in librum, quem Comitem inscripsit, qui existat 2. Tom. nostr. Leiturgiæ, iussu D. Damasi collectas, in hunc usque diem Ecclesia frequenter.

502. Et Censura diuina, &c.] Locus insignis aduersus contemptores Excommunicationis Ecclesiasticae à Christo instituta, & à primis Apostolorum temporibus uisitata, de qua legat Lectore Adnot. nostras in Epist. 38. D. Cyr. num. 10. ac epist. 62. ad Pomponium, n. 15. Pulcre autem eam circumloquitur Auctor, quod ea quis reletur à communicatione orationis & conuentus & omnis sancti cõmercij, quibus uerbis etiam sacrificij Christiani periphraasis haud dubie continetur, uti infra latius adu. Magd. lib. ad Scapulam.

503. Præfident probati quique seniores, &c.] Quandoquidem etiam ipsi Magdenburgenses hunc locum citant pro summa Episcoporum (non presbyterorum) diutaxat uti Zephyrus) auctoritate etiã excommunicandi, nolimus diutius immorari, præsertim cum late hæc materia tractauerimus Adu. nostris in D. Cyr. ad epist. 55. n. 8. & 29. ac ad epist. 72. n. 13. & 15. D. Iustinus Prepositum uocat.

504. Etiam siquod arca genus est, &c.] Veterem hanc consuetudinem elemosinæ colligendæ, etiam Apostolorum ætate uisitatam, constat ex illo Apost. 1. Cor. 16. De Collectis, inquit, quæ sunt in sanctos, sicuti ordinari Ecclesiis Galatiæ, ita & uos facite. Per unam Sabbati unusquisque uestrum apud se seponat, recondens quod ei bene placuerit. Iterum autem cum uer. exc. & MS. legitur: congregatur; item addidimus ex MS. & si modo uelit; quia haud absimiliter D. Iustinus uti supra, quem ad uerbum ferè imitatur. Ceterum, inquit, qui copiosiores sunt & uolunt, pro arbitrio quisque suo quod uisum est contribuunt; & quod ita colligitur, apud Prepositum deponitur. Atque ille inde opitulatur pupillis & uidiuis, & his qui propter morbum aut aliam causam egerit, quique in uinculis sunt; & peregrè aduenientibus hospitibus; & ut simpliciter dicam, indigentium is omnium curator est. Atqui pro: oneraria summa, Vatic. 1. cod. MS. ordinaria. Puteani; honoraria. Item pro: atateque domitis senibus; MS. quinque, iãque domesticis: ac si dicat domi manere coactis; quod adeo tamquam elegantius retinendum duximus. Sicuti & paulo post cum Rhen. ex MS. & ut pro alterutro mori sint parati.

505. Sed & quod fratres nos uocamus, &c.] Etiam hoc ex MS. pro, infamant, liber Puteani; infamant. ac paulo post: fratres autem etiam uestri sumus, & cum uer. exc. ad unam lucem expauerint ueritatis; pro: expirauerunt. & post aliquot lineas: Itaque quia, ac

TULLIANUS
Annotati onibus
PAMELLI,
A. V.
16.

deinceps: in isto loco. Porro Fratrum appellationem inter Christianos, tum ex Evangelio, tum ex Epistolis Paulinis ortam constat, cuius nominis Etymologiam pulchre & late Auctor hic explicat. Certè D. Iustinus ubi supra, & Athenag. Orat. pro Christianis, eum quoque mentionem faciunt, quorum iste tamen aliam rationem reddit. Quamobrem sit, inquit, ut pro atatum gradus alios quidem filios & filius agnoscamus, alios autem fratrum & sororum loco habeamus, tum autem etate profectionibus patrum matrumque tribuamus honorem. Eodem pertinet quod habet Clemens Alexandr. lib. 5. Stromat. Fratres nos esse vepote vnius Dei & vnius magistri, alicubi Plato dicere videtur hoc modo: Qui in ciuitate estis, omnino fratres estis. Minutius in Octauio proponit eandem Cæcilij calumniam, sed & respondet isdem penè verbis quibus Tertullianus: Fratres vocamur, ut vnius Dei parentis homines, ut consortes fidei, ut spei coheredes. Similes sunt loci lib. de Cor. milit. cap. 1. ceteris constantior fratribus; ac: inter tot fratres commilliones solus Christianus. Item lib. 3. adu. Marc. tunc fratris, dehinc apostate.

506. Omnia indiscreta sunt inter nos, præter uxores. Athenagoras haud absimiliter. In quibus fratrum, inquit, aut sororum nomina esse nouimus, nihil nobis est, quam ut coram omni iniuria & contumelia libera & incorrupta permaneant corpora, prius & antiquius. Et mox: Uxorem namque suam vniuersisque nostris eam esse reputat, quam legibus nostris duxit, atque illam quidem ad prolificationis præscriptum. Locis elegantes, aduersus promiscuam Anabaptistarum quorundam libidinem.

507. Græci Socratis. Socratis factum Zephyrus paucis explicat, Laëtant. verò Instit. diuin. l. 3. cap. 21. & 22. hanc sententiam Socratis de uxorum communionem etiam Platoni adscribit, sicuti etiam Theodor. lib. de Græc. affect. curat.

508. Et Romani Catonis. Dissertire (inquit Zephyrus) videtur Auctor à Plutarcho, qui hoc de Fructibus, non de Censorio Catone refert. D. August. est. lib. de Fide & Oper. cap. 7. simpliciter id Catoni adscribat; lib. de bon. coniug. c. 19. etiam Catonem Romanum vti Auctor vocat; Zephyrus factum ipsum narrat in Paraphrasi.

509. Megarentes obsonant quasi crastina die morituri, ædificant verò quasi nunquam morituri. Posterus hoc membrum, recens ex 4. MS. adieci. Diogenem vero sic luisse in Megarentium voracitatem & luxum adnotat Zephyrus; quod confirmatur ex illo Diogenis Laërtij in vita Diogenis: Ad eum qui pretiosa parabat obsonia, inquit, Nasci mihi haud longæus eris.

510. Sed stipulam quis in alieno oculo. &c.] Vide Prolegomena inter Prouerbiales formulas.

511. Tot tribubus & curiis, & decuriis rusticatibus aciescit aer. Elegans (inquit Rhen.) Hyperbole. Curias autè interpretatur Turneb. Aduersar. l. 1. c. 13. Curiales, qui cum rem diuinam facerent, hilariter operabantur, quorum epulas describunt Dionys. l. 2. & Athenæus l. 3. Mihi magis placet, eo quod de tribubus quoque agat & decuriis, ut intelligantur Curia, in quas 30. numero populorum Romanum à Remulo distinctum esse scribit Festus.

512. Saliis cænaribus, &c.] De Saliis supra diximus cap. 10. & 26. quorum luxus ad quem hic alludit, pro uerbio occasionem dedit: Saliates cænae sine dapibus.

513. Herculanarum decimarum polluctorum sumtus. Ita ex coniectura Rhen. & Latini, pro eo quod alij: pollinctorum. Loquitur enim (inquit ille) de di-

uitibus, qui decimam partem bonorum suorum Herculi pollucebant epulo votiuo: cuius laetitiam impensurum arguit magnitudo. Putabatur ea res homines fortunatos reddere. Proinde L. Sylla, M. Crassus, & L. Lucullus patrimonia sua polluxerunt. Confirmat autem hanc actionem Varro de ling. Lat. lib. 4. agens de Decuma Herculis. Polluctum (inquit iuxta castigationem Turnebi) quod à porriciendo est factum; cum enim ex mercibus libamenta porrecta sunt Herculi in ara, tum polluctum est. Et apertius Plautus in Rudere: Vt decimam partem ex voto Herculi polluceam.

514. Tabularij supputabant. Etia hoc ex Rhen. & Latini castigatione, pro: Stabularij. cū liber Puterius habeat expresse; tabularij. In huiusmodi enim (inquit Rhen.) Herculanarum decimarum sacrificio epuloque, supra quam diu posuit lauro, maxime sumptibus opus erat; quos Tabularij, id est, qui etiam Tabulis domesticis, diuulgis in diarium domini sui referebant ad expensarum titulum supputabantque. Confirmatur ea à Latino tum ex illo Seneca epist. 13. cuius patrimonium Tabularios lesit, tum quod Arcad. D. de mun. & honor. & Theod. cod. lib. 8. cap. unico de Tabularijs holographis, id est censuibus scribis scribant. Item Theod. cod. lib. 12. tit. 6. cap. 2. & lib. 10. tit. 24. cap. 1.

515. Apaturiis Dionysij mysterijs Atticis. Apaturia (inquit Rhen.) Dionysij sacra quatuor diebus continuis durabant, quibus sacrificabant & epulabantur Athenienses publice & pruatim; nomine delicti ad ætæternam, quod fraudem significat, quam passus sunt Athenienses à Bæstis.

516. Ad fumum cænae Serapicæ sparteoli excitabuntur. Refert hoc Zephyrus ad Serapidis Aegyptiacæ sacra, qua quanto, inquit, luxu frequententur, animos vni illa Sparteolorum & Escellarum qua vndique currunt. MS. omnes: Sarapicæ, non male, quia à Græc. vni ex Suida patet, Sarapis dicebatur Aegyptium Deum, primò tamen dictum Soropis. Nominis autè huius (inquit D. Aug. l. 8. de ciuit. Dei c. 8.) tur Rex Aegyptiorum post mortem non Apis, sed Serapis appellatus sit, facillimam rationem Varro reddidit. Quia enim arca in qua mortuus ponitur, quod omnes iam serapicæ quæ uocant, σποδός dicitur Græcè, & ibi eum venerari sepulchrum operunt, priusquam templum eius esset exstructum; vnde Sorotapis Sorapis primò, deinde vna littera vni fieri solet commutata, Serapis dicta est. Eodè verò pertinet potè quod Sparteoli & Ficeleæ in arca formam huius sacrae frequentes in usu essent; immò quantum ex hoc loco apparet, igni contraderentur, atque adeo fumù excitarent. Vbi plura in Adnot. Lud. Vnius in eum D. August. lib. 10.

517. Cæna nostra de nomine rationem sui ostendit, vocatur enim ἀγάπη. Legimus ex MS. lib. pro: suam. De Agape autem pauperum videtur Laëtant. Adn. nostras in D. Cyr. Testim. l. 3. n. 11. & infra in Lud. Mart. T. 2. Hoc vnum hic dicam, non dubiè significare Tertullianum hoc loco Cænam istam aliam fuisse (contra quod videntur sentire Magdenburgenses, & in lib. de Coram. milit. Rhenan.) à sacrificio quod initio huius capitis, & expressus lib. de Orat. infra T. 2. describitur. In illa enim cœtum dicit fieri ad orationem, sacrarum litterarum comemorationem, exhortationes, castigationes, & cœsuram diuinam, ad communicationem denique orationis & omnis sancti cœmercij. Itè l. 2. ad P. conuiuium Dominicum & sacrificia nūcupat, ubi Christi inuocatio, vbi diuina benedictio. Nec dissimiliter l. de Cultu fem. Lib. de Orat. Stationem ad orationem

Dei in qua Dominus adoratur & sacrificiorum orationes fiunt. sic lib. 1. adu. Marc. Gratiarum actiones, ac l. 3. Munditias Sacrificiorum, & lib. de Cor. milit. sic describit, quod in eo Eucharistia etiam antelucanis cætibus de manu presidentium sumatur. Hanc verò Cænam I. ad Mart. Agapen fratrum nuncupat, hic refrigerium inopum, conuiuium denique in quo editur quantum esurientes capiunt, bibitur quantum pudicis est vrile & ita saturantur, vt meminerint etiam per noctem adorandum Deum. Que vel ipsa postrema verba differentiam indicant; vt potest quod Deus in hac cæna; vti in sacrificiis tui nocturnis tantum diuisis, non adoretur, sed laudetur diuinitatis, vt inopes quosq. inopes quosq.

518. Ordinem discipline de causa ætimate. Ad idem denuo ex MS. & vet. exc. de causa, & admittit; legitur cum Rhen. pro: admittitur.

519. Post manualem aquam.] Manualement (inquit Tephirus) dixit, que manibus abluendis effundebatur, ad discrimen balnearum quibus ante cenam utebantur; qua forma manuales quoque obediuntur Iureconsulti dicunt & manuarum argutum à Gellio ex eodem nomine deriuatum.

520. Prouocatur in medium Deo canere.] Istud aut ad Lucernas orationes & Psalmos seu matutinos hymnos ab Apostolis institutos referri debet, quorum meminit Epiph. sub fine lib. 3. adu. heres. certe ante antelucanos cætas, quorum Auctor infra T. 2. sub fine lib. de Fel. Virgin. & lib. de cor. milit. & supra cap. 2. Inuis Apologem meminit, in quibus vel Plinio secundo teste epist. 2. lib. 10. canebant Deo & Christo. Quod cum ille, & ipse ethnicus scripserit disertis verbis ad Traianum Imperatorem; iam saculo amplius ante Tertullianum; mera est calumniam Magdeburgensium, dum adserunt hac tempestate Psalmidiam primam institutam fuisse (vt loquuntur) à Nepote Episcopo Aegypcio iuxta Euseb. lib. 7. c. 22.

Memuisse eos oportet, (vt omittam interpretationem D. Chris. & Hilary in illud Matr. 26. ac Marc. 14. de Christo: Et hymno dicto exiit foras) quid Euseb. hist. l. 2. c. 16. de hymnis & canticis trimetri generis Therapeutarum ex Philone descripsit; quid ve idem l. 5. c. 28. ex libro adducit incerti Auctoris aduersus Eremonem hereticum de Psalmis & canticis que ab initio à fidelibus conscripta sunt. Qui plura desiderat, consulat Adn. nostras in D. Cypr. Tra. stat. de Orat. Dom. n. 6. & Liturgica nostra Latinorum T. 1. p. 70. 71. 72. 90. 93. 94. 95. 124. 126. 133. vbi reperire est Petrum testimonia qui ante Tertullianum in Ecclesijs floruerunt, mediæ item ætatis p. 139. 141. 177. 179. 224.

237. 250. 251. 252. 258. 259. 260. 273. 274. & 275. idque non modo Romanorum Pontificum quos hac in re excelsisse calumniantur Magdeburgenses auctoritate sed vel maxime D. Hilary in Gallis, ac D. Ambrosii apud Mediolanum; quo ex partibus Orientalibus Hymnorum & Psalmorum cantum translatum esse, ipse D. Aug. Conf. l. 9. c. 6. & 7. narrat. Recentiora ibidem reperiet etiam studiosus Lector ne hic prolixiores simus. Grecorum item aliquot eadem de re exempla à nobis omissa indicasse sufficiat; nempe D. Ignat. epist. 12. ad Romanos, D. Basilij apud Responsum l. 2. hist. Eccl. 9. D. Athanasij tum in Apol. tum apud Socratem l. 2. cap. 11. & Theod. l. 2. cap. 13. S. Publii & virginum Antiochenarum apud Theodor. lib. 3. c. 19. D. Chrysostomi apud Socratem lib. 6. cap. 8. Theodosij Imperat. apud Socratem l. 7. cap. 22. ac 23. & Niceph. lib. 14. cap. 46. Flavianij Antioch. apud eundem Niceph. lib. 18. cap. 51. ac Genadij Constantinop. apud eundem l. 15. c. 23. His licet addere D. Gregorium Nazianzenum in

sin. orat. ad sanctum Iuanem. & D. Basilium epist. 63. ad clerum Neoces. & ipsas Liturgias DD. Iacobi, Basilij, & Chrysostomi; in quibus expressa cætas sit mentio.

521. Non est factio dicenda sed curia.] Curia paulo alia significacione hic accipi videtur; quam aut paulo prius vbi pro tribuant etiam supra l. de Pallio, vbi pro loco in quo curas publicas gerebant, accipitur; nempe pro Senatu; nam id quoque Curiam significare adnotauit iam olim Cicero lib. 3. de Oratore.

CAP. XL.

522. At è contrario illis nomen factionis accommodandum. &c.] Cap. 40. hic rectius auspicantur MS. cod. quam exc. infra eo loco: Et bene quod siquid aduerli &c. quia hic incipit Tractatus, qui tam in exc. quàm MS. intitulatur: De aduersis vrbiu; quem titulum paulo magis expressit i. Pat. cod. Quod post Christi aduentu pauciores clades deo patere euenerint. Quo in argumenta (quo etiam tractat infra lib. ad Scapulam) secuti sunt Tertullianum tum D. Cypr. l. ad Demetr. (Arnob. initio l. 1. adu. gent. & tribus verbis Origen. Tract. 28. in Matih.) tum D. Aug. libris 20. de ciuit. Dei, et Origenis hist. libris 7. multo copiosius, ad suam quisque ætatem vsque, in Puteani libro hic est initium capitis X. l. Etiam contra Ethnicam rationem. Atqui magis placet MS. quinquæ lectio: factionis, quam excus. factionum. Ex iisdem & vet. exc. legitur: conclamant, item: Christianos esse causam, etsi in Puteani est; in causam.

523. Si cælum stetit.] Eodem modo (vti rectè adnotauit suis ad me missis Scholius Harrisus) dixit lib. de ieiun. cū stupet cælum Stare itaque & stupere cælum, idem valere videntur, quod dicit paulo post Tertull. ab imbricibus æstiuæ hiberna suspendunt, & post eum D. Cypr. apertius & planius extulit: Imbres & pluuia serena longa suspendunt.

524. Tantos ad vnum?] Diatyrica (inquit Tephirus) exclamatio cū admiratione pronuncianda, quasi dicat: Que vestra mens est; vt vni leoni tanta Christianorum multitudo obiciatur? temerarium dictum qui fieri poterit vt conficiantur; proinde alia ratio vobis inuenta, que odij ceccitate deposita, vestra melius iniquitati consulat, in Puteani libro est, adclamatur: Tantos ad vnum?

525. Hierapolim.] MS. Belgici & Gallici Hieranapean; Pat. 1. Hieranapean, alter: Hieramiapæan. Sed retinui: Hierapolim, eo quod iuxta Euseb. chronicon & Oros. lib. 7. cap. 7. tres vrbes Asiæ anno Neronis 3 nempe Hierapolis, Laodicia & Colosse terræmotu conderint; quamquam interim illud scriptulum moueat quod loqui videatur Auctor solum de cladiibus que ante Tiberium & Christi aduentum contigere.

526. Et Delon & Rhodon.] Aliquando pessum abiisse has insulas & postea denuo a libi apparuisse, vel ex Plinio constat l. 2. 88. & 89. in hæc verba. Nasuntur & alio modo terræ ac repente in aliquo mari emergunt, veluti paria secum faciente natura, queque hauserit hiatus alio loco reddente. Clara iam pridem Insule Delos & Rhodos memoria produntur enata. Atqui de Delo id ipsum testatur Aristoteles alicubi cum dicit ita dictam eo quod cum mersa esset, subito apparuerit. De Rhodo in hæc verba scribit Oros. lib. 4. c. 13. & Paulus Diaconus hist. lib. 3. Anno, inquit, ab Vrbe condita D. xvii. magno terræ motu Caria & Rhodus insule adeo conculsæ sunt, vt labentibus vulgo rectis ingens quoque ille colossus rueret.

527. Et Coon.] Sic ex MS. Pat. 1. cod. pro eo quod exc. Conset ceteri MS. Cho. nã teste Eus. in chron. anno Aug. Caesaris 38. in insula Coon terræmotu plurima conderunt.

TERTULLIANUS
Annotati omnibus
P. MELLI
A. V.
16.

528 Memorat & Plato maiorem Asiae & Africae terram Atlantico mari ereptam.] Similiter supra lib. de Pallio c. 2. & (si ille non mendax.) Aeon in Atlantico &c. Quaritur nunc. Meminit etiam his verbis Arnob. l. 1. adu. Gent. Et ante (inquit) milia annorum decem, ab insula que perhibetur Atlantica Neptuni, sicut Plato demonstrat, magna erumperet vis hominum ut innumeras funditus deleter atque extirparet nationes, nos fuimus causa? Et Plinius nat. hist. lib. 2. cap. 92. In totum abstulit mare terras, primum omnium, ubi Atlanticum mare est si Platoni credimus, in medio spacio. Platonis vero in Timaeo verba sunt ista ad Athenienses. Traditur vestra civitas restitisse olim innumeras hostium copias, qua eo Atlantico mari profecta prope iam cunctam Europam Asiamaque obsederant. Tunc enim erat fretum illud colummarum Herculis navigabile, habens in ore & quasi vestibulo eius insulam Lybia simul & Asia maiorem, per quam ad alias proximas insulas patebat aditus, atque ex illis ad omnem continentem & conspectu iacentem vero mari vicinam. Pelagus illud verum mare, terra quoque illa vere erat continens. Verum posthac ingenti terrae motu usque vnius diei noctisque illuisione factum est, ut terra debescens omnes illos vestros bellicosos homines absorberet, & Atlantis insula sub vasta gurgite morderetur. Quamobrem innavigabile, pelagus illud propter absorptam insulam limum relictum fuit. Haecenus ille. Eodem pertinet quod Aristoteles alicubi Oceanum Atlanticum navigationi ineptum dicit, putans insulam submersam maris vadiosi causam dedisse. Quam narrationem partim veram esse partim fabulam, sicuti ipsa verba Platonis satis indicare videntur, nostra atare didicimus. Christophorus enim Columbus anno Domini 1492. 3. Non. August. ex Hispaniis soluens, etsi in mari illo per iter dierum aliquot tantam graminiis ubertatem classis occurrentem inuenit, ut tandem tota circumscripta, tamquam in pratis herba virentibus navigare viderentur; nullo tamen scopulo aut vada offendi, ut nulla videatur unquam submersa fuisse illuc insula. Sed mare illud gramineum tandem superans, post multa pericula, duram famem passus, non nisi 11. die in incognitum Orbem quem novum vocant adpulsus est. Cuius orbis cum immensa ab uno ad alterum polum spatia necdum penitus sint explorata; semper se nova aliqua regione prodente, Paret saltem illud verum esse, quod de Insula Atlantica magnitudine non modo Plato sed & post eum Auctor libri Mirabilium Auditionum qui perperam Aristotele adscribitur; ac Diodorus Siculus, memorie prodiderunt. Quorum prior eam longa multorum dierum navigatione tandem à Carthaginiensibus inuentam tradit, Diodorus vero prius incognitam, à Phoenicibus primo inuentam. Tyrrenos itaque fama tante regionis illectos Coloniam eo deducere molitos esse, verum Carthaginienses obstiterunt, partim ne sui eo civis commigrarent, partim ut in irreparabili aliqua clade refugium haberent, in quo locorum ignorantia à potentiorum vis sua tuerentur. Haec paulo latius, ad novi seu potius antiqui sed incogniti orbis notitiam maiorem; que interim pro maiori parte Hugoni Bletio in Orat. Quotl. & I. Becano Orig. Antwerp. lib. 3. accepta referimus. Siquis coniectura locus, potius crediderim discessum hunc novum orbem à reliqua Europa, quam insulam fuisse intermediam. Porro MS. legunt: vel Africa, sed cum constet novum hunc orbem aequalem esse magnitudine & Asia, & Africa, malui retinere: &c.

529. Sed & mare Corinthium terræmotus

ebibit.] Plinius lib. 2. cap. 4. Videmus, inquit, hodie meissum Aetnaniam Ambracio sinu Achaia Corinthio. Et cap. 94. Helicem & Buram sinus Corinthios abstulit, quarum in alto vestigia apparent. Quod etiam narrat Euseb. Olymp. 100. & Oros. lib. 3. cap. 3. qui terræmotus expressam mentionem faciunt. An ad illum hic alludat Tertullianus nescio quippe qui potius videtur de tali terræmotu loqui qui ipsam mare absorbit.

530. Et vis vndarum Lucaniam Italiae abscissam in Siciliae nomen relegavit.] Sicilia (inquit Plinius) lib. 3. cap. 8. quondam Brutio agro coherens mox interfuso mari avulsit xlii. milium in longitudinem fretum. Hinc autem dictam Siciliam quasi Siciltam id est abscissam, cum alij recentiores tum disertis verbis inducat Suidas in voce οὐρεῖται. Lucaniam vero prius dictam ut Auctor adserit vel hinc fit verisimile, quod scribit Strabo lib. 6. Brutios à quibus Sicilia abscissa est Lucanorum fuisse transfugas, & Iustinus hist. lib. 23. Lucanos Brutiorum auctores dicit.

531. Cataclysmus.] Similiter Varro de re rustica lib. 1. οὐρανὸν ὄργη δὲ dixit pro diluvio quod tempore Ogygis contigit.

532. Vel ut Plato putavit campestre solammodo.] Eodem pertinet illud lib. de Pallio cap. 2. Copientes Platoni probare etiam ardua fluxitasse. Alludit etiam D. August. lib. 12. de civit. Dei cap. 11. cum dicit illos (Platonem interprete Vico & Aristotele intellegendi) putasse allusionem incendiæque terrarum toto proprio ore contingere proac fines eius. Liber Puteanus ad fines eius

533. Oler adhuc incendio terra &c.] Simile est illud supra lib. de Pallio c. 2. Haecenus Sodoma & nulla Gomorra & civis omnia, & propinquitas maris iuxta cum solo morem bibit.

534. Et siqua illic arborum poma conantur.] Ita recens legimus ex 2. Belgicis & Var. 1. pro eo quod conoriantur, & Var. alter: cernantur; maxime cum etiam carmine de Sodoma quod etsi in D. Cypriani edit. infra extat, Tertullianus tamen esse censetur] similiter loquitur in hac verba.

Tota rogos regio est hinc atro horrore fauilla, Hincque situ cauo cineris incendia signant. Semiperempta etiam siqua illic iugera lertas Autumni conantur opes, facile optima queque Promittunt oculis, pira, persica, & omnia malis, Donec carpantur; nam protinus indice tactum Soluitur in cinerem, fit vana fauillaque pomum. Desumpta sunt autem hac ex Ioseph. de Bell. Iudae. lib. 5. cap. 5. & repetuntur à D. August. de civit. Dei lib. 20. cap. 8. Idem scribitur Iulius Solinus cap. 48. Tacitus lib. 8. & Agesippus lib. 4. Sed nec Tulfia, addit Puteanus; Sed nec Tulfia iam tunc atque Campania de Christianis querebantur.

535. Vulfinius de celo.] Ita hanc cladem descripto Iulius Obsequens lib. de Prodig. C. Valerio & M. Herennio consulibus, Vulfinius, inquit, prima luce flamma caelestis emicare visa, cum in conam coisset os flammæ ferrugineas ostendit, caelum visum descendere, cuius hiatus flammæ vertices apparuerunt. Eodem pertinet quod est supra lib. de Pallio: deusta Vulfinius; quod oppidanus Tullius fuisse notius est quam ut pluribus sit opus.

536. Pompeios de suo mote perfudit. ignis.] Sicut MS. loco: profudit. Atqui Pompeios Campaniae oppidum fuisse constat ex Pomponio Mela l. 2. quod quo tempore incendio suo perierit, haecenus reperire non potui. Eodem pertinet illud lib. de Pallio supra: erepta Pompeios.

537. Cum Annibal apud Cannas. &c.] Latè hanc describunt pugnam D. August. l. 3. de ciuit. Dei c. 19. & Orf. l. 4. hist. c. 16. & post eum Paulus Diaconus, & in D. August. Vnes. Contigit ea clades anno ab Vrbe condita VXL. L. Emilio Paulo & P. Terentio Varrone Coss. apud Cannas Apuliae vicum; & Annibal in testimonio victoriae sua tres (inquunt illi) modos annulorum aureorum Carthaginem misit. Eodem pertinet quod Plinius l. 39. promissum fuisse scribit annulorum usum secundo bello Punico: nam alioqui (inquit) non potuissent trimedia illa annulorum Carthaginem mitti ab Annibale. Linius interim famam veriorum esse adfirmat de unico medio. Auctor noster ita hoc loco ambigè loquitur, ut neutri contradicat sententia.

538. Cum ipsum capitolum Senones occupant. Etiam hanc cladem gentibus obiciunt D. August. lib. 2. de ciuit. Dei cap. 22. & Orf. lib. 2. cap. 19. quoniam ille interim Capitolum quo minus caperetur aspersit impedisse scribit: hic obsidione conclusam quidem in monte Capitolino vniuersam reliquam iustentem, sed mille libris auri discessione praecum paltos Romanos oportet itaq; ut occupare hic acciperetur ab Aedone pro praenunte suae non opinantem opprimere phrafi Plautina, qui dicit in Rydète: occupas praeloqui, quale est & illud Varro in Ephebo apud Nonium: si Aetab occuparet, & Chryj l. 3. Cum Darium Regem occupare statueret, facti autem ad laudem Belgij quod Paulus Diaconus l. 1. hanc recensens Romanam cladem: Dehinc, inquit, irruptio Belgicorum, Gallorum & incédit P. his sequitur, ita explicans, cuius fuerint Galli illi Senones, qui duce Brenno Romanam occuparunt. Pro quo etiam facit, quod Suidas in voce: κελτοι, nuncupet Senones Regni accolasse & Plutarchus in vita ni fallor Camilli illos Senones celtas vocat.

539. Et bene, &c.] Hic Puteani ponit caput XLI. de aduersis vrbium. Sic iterum ex MS. & prioribus exc. pro: Est; ex quibus cum Rhenan. in Schol. etiam legitur: in officia eius, quem, cum intelligeret ex parte non requisit, pro eo quod circa Zephyri editionem legébatur: in officia eius quemcunque intelligeret. Pro: commentata est, legunt quidem MS. codices: commenta, sed perinde est.

540. Nocentia iudicem & exactorum, &c.] Nocentia vocabulum (inquit Rhen.) usurpat etiam l. 3. Adu. Marc. Exactorem punitorem nuncupat. Legimus vero cum MS. omnibus vitis & criminibus inoleuit, pro eo quod erat: omnibus se vitis & ceremoniis inuoluit. Et: ceterum si requisisset (id enim desiderabatur) lequeretur ut cognosceret. breuius & elegantius Puteani si requisisset lequebatur ut cognosceret requiritum & recognitum obseruaret. Noranda autem phrafi: cuius ingrata, pro: cui.

541. Cum ab imbribus aestiua, hyberna suspendunt, &c.] Sic dicit hic: aestiua hyberna (inquit Rhen.) quemadmodum de Resurr. carn. Verna & autumnna. Subaudiatur tempora. Reuoluuntur, inquit, hyemes & aestates & verna, & autumnna, cum suis vitibus, moribus, & fructibus. Sic et l. de Spect. c. 9. verno et autumnno neutro genere. Imitatur autem hunc locum D. Cypri. lib. ad Dmetr. & de Mortalit. Cum eodem Rhen. iterum legitur: cauponis & lupanaribus operati, pro eo quod alij: caponis & lupanaribus operantibus. Liber Puteani, cauponis & lupanaribus operantibus et supra: pransi, pro: pransi.

542. Aquilicia Ioui immolatis.] Aquilicia (in-

quit Rhenan.) dicitur ab aquis eliciendis, quod fiebat in magna siccitate. Aquilices siue Aquileges sicut adori fontium artifices, ab elicibus dicitur, qui sunt capita fontium et featurigines. Seneca l. 3. Nat. quae. Saepe colligitur, inquit, roris modo, tenuis & dispersus liquor, qui ex multis in vnum locis confluit, sudorem aquileges vocant. Nudipedalia autem nuncupat, quod nudis pedibus iuberetur in publicis supplicationibus pluuia immolare populus. Aludens, fortassis ad sacra Nudipedalia Iudeorum apud Ioseph. l. 2. de bello Iudae, sed quae in honorem Dei fiebant non idolorum, sicuti & apud Christianos nonnunquam in vso sunt. Atqui pro: inuidia caelum tundimus, adnotata est in prima editione ad marginem alia lectio: inedia; sed magis placet vulgata cum MS. consentiens, forte autem sic dictum (inquit Rhen) ut illud de fuga in persecut. Malo inuidiam ei facere per voluntatem ipsius percundo, quam bilem per meam euadendo.

CAP. XII.

543. Vos igitur importuni, &c.] Optima est haec MS. Vatic. cod. inscriptio: Quod merito Deus in genus humanum irasci debuit, cum spernatur, & statuae adorentur. Liber Puteani ponit caput XLII. quod Deus spernitur & statuae adorantur.

544. Et indulgens & increpitans, &c.] Vatic. cod. 2. & Puteani, increpans, eligat Lector quod vult. Ex istdem & alij MS. & vet. exc. legitur mox: quia aequitatem pro: qui, est liber Puteani habet, quia haec ita didicimus, & vtramque, pro: vtramque; & pro: etiã. Atquin pro: Atqui, veltris meritis pro: veris. Addidimus item denuo: quoque; & restitimus: praedicationum, pro eo quod Zephyrus tanquam elegantius: praedictionum, ac: Sin vero, pro: Si, in dolore, pro dolore Iremque: quos separare deberent, pro eo quod mendacissime substitutum erat: quam nos.

CAP. XLII.

545. Sed alio quoque iniuriarum titulo postulamur, &c.] Placet maxime excusorum veterum huius 42. cap. inscriptio: Contra eos qui infructuosos dicebant Christianos; maxime cum alij MS. in idem recidant inscriptiones. Iterum autem reposuimus ex MS. quod habebant illi: infructuosi in negotiis, pro: negotio.

546. Brachmanæ.] Philosophorum Iudaorum qui Brachmanæ dicebantur, vitam & instituta describit Philostratus in vita Apollonij. Strabo in India descriptione, & Q. Curtius, alijque qui res gestas Alexandri Magni memoriae prodiderunt. Quos licet Strabo in Vrbi- bus subinde versari scribat, in siluis tamen pernottabant, unde recte: sylui colæ hic nuncupantur.

547. Indorum Gymnosophistæ.] Eorundem sit mentio infra T. 3. l. 1. adu. Marcionem. De istdem in hac verba D. August. l. 14. de ciuit. Dei cap. 16. Per opacas quoque Indiae solitudines, cum quidam nudi philosophentur, unde Gymnosophistæ nominantur, adhibent tamè genitilibus regumenta, quibus per cetera membrorum carerent. Super quo loco late de his Lud. Vnes concordat faciens Diodori Siculi l. 4. Philostrati loco citato, & D. Hieronymum epist. ad Paulinum, qui in Ethiopia Gymnosophistas repositos scribit; & Plinium, Solinum, Strabonem, ac Porphyrium (quibus adicere est nostrum hunc Auctorem & D. August.) qui in India illos collocant, quod origo quidem illorum sit Indica, sed cum reliquis accolis Indis fluminis in Ethiopiam postea commigrarint, ibique iuxta Nilum sedibus positus eam quoque regionem Indiam nuncuparint.

ULLIAN,
Annotati onibus
MELLI,
A. V.
16.

548. Stabulis] Stabula, pro diversis accipi, & hic ex Luc. 11. ac apud D. Cyr. diximus in Adnot. nostris ad Epist. eius 67. n. 14.

549. Et militamus.] Adnotandus hic locus contra Erasmus, & Rhenanum ad lib. de coron. milit. (vbi de hoc latius) qui omnem militiam illicitam Christianis contendunt.

550. Saturnalibus.] Saturnalia diebus quinque, aut septem iuxta alios, celebrabantur Decembri mense; quibus frequens latio in usu fuisse videtur. At qui: calorem, lego ex MS. Belgicis Puteani & 1. Var. pro eo quod alij: colorem.

551. Rigere & pallere post lauacrum mortuus possum.] Interpretatur hoc Rhen. de more Christianorum quo lauantur defunctorum corpora, de quo aliquid etiam diximus Adnot. nostris in D. Cyprianum.

552. Non in publico liberalibus discumbo, &c.] Infra T. 2. lib. de Spect. Liberalia appellat ludos quosdam scenicos; hic accipi videntur, pro die Libero sacro qui celebrabatur xvj. Kal. Aprilis. De quibus vide Varonem lib. 5. de ling. Lat. & Festum. At qui placet coniectura Latinij, ut legatur: attamen vbi vbi de copiis tuis cogno; imitatur autem huic locum Minutius in fine Octavij. De bestiariis vero satis dictum est supra c. 9. n. 127. Lego autem: suprema cœnantibus, secundum Vatic. 1. cod. stylo Tertulliano pro: supremam. 7. Puteani sub primam.

553. Non emo capiti coronam, &c.] Sic ex MS. & vet. exc. pro: capite; & mox ex Var. 2. & Puteani coronam naribus nouimus, pro eo quod alij: admoemus Reliqua qua de corona hic adferri possent, differimus ad lib. de Cor. militis infra T. 2. sicuti & de Spectaculis ad eiusdem argumenti librum; hoc vno addito, quod magis placet lectio MS. Liberior de propriis locis sumantur; quam Rhenani: fumo. At qui de Thuri vsu vide supra Adnot. nostras in c. 30. n. 442.

554. Sciant Sabæi plures & carioris suas merces sepeliendis Christianis profligari.] Sic ex MS. & vet. exc. pro: carius. At qui ritus is mortuorum arenatibus condendi, ab Egypti per Patriarcham Ioseph Gen. 50. ad Iudeos translatus est, deinde à Christo adprobatus, qui id de se futurum prædixit, his verbis: Bonum opus operata est in me. Mittens enim hoc unguentum in corpus meum ad sepeliendam me fecit. Matth. 26. Marc. 14. Luc. 22. Ioan. 11. Atque iam inde à Christianis obseruatus, maxime in sepeliendis sanctorum virorum corporibus.

555. Deis vestris mendicantibus, &c.] Ad intellectum huius faciunt que diximus supra c. 13. n. 195. Quibus adde quod habet Varro sub sine l. 4. de ling. Lat. Dis cum thesaurus asses dant, stipem dicunt, vbi pulcre deducitur à stipendo stipem dici, & latius in coniecturis Turnebi & Iosephi Scaligeri.

556. Mendacio vestrarum professionum.] De Professionibus mercium recte hoc interpretatur Rhen. que fiebant apud Alta quorum etiam meminit Auctor in iro lib. 5. adu. Marc. vbi latius ex eiusdem Adnotationibus.

CAP. XLIII.

557. Planè confitebor qui conqueruntur, &c.] Omnium optima hæc est huius cap. 43. inscriptio: Qui de Christianis conquerantur. Ex MS. vero legimus: possunt pro: possunt; & erunt pro: sunt. In Puteani est caput alij. de lenocinis.

558. Perductores.] Intelligit Rhen. in Scholiis puel-

larum productores & stuprorum & adulteriorum conciliatores.

559. Aquarioli.) Lenonum famuli (eodem interprete ex Festo) dicebantur aquarij nomen adepti ab aqua petenda ad balneum necessaria. Hinc Lampadius de Commodo: Aquam, inquit, gessit, ut lenonum minister; bene & illud Iuuenalis: Venet conductus aquarius. Aquarioli autem (ut adnotavit Turneb. Adversar. l. 14. c. 11.) per diminutionem, ad cōtemptum, tamquam omnium vilissimi dicuntur.

560. Dispensium.] Vatic. cod. 1. dispersium quantos habetis liber Puteani caput xlv. de exorcismate; quanti pro: quantos.

561. Qui iam de vobis dæmonia excutiāt.] Alludit ad Exorcismos Ecclesiasticos, de quibus in Adnot. nostris ad epist. D. Cyr. ad Donatum n. 19. & latius ad Epist. 76. ad Magnum n. 55.

CAP. XLIIII.

562. At enim illud detrimentum, &c.] Pre alij placet etiam hic Vet. exc. cod. hæc inscriptio: Quantum incommodi Respub. patiat ex morte innocentium Christianorum liber Puteani ponit xvi. de exorcismis ethnicorum. At qui impendi & rogari, pro istam, uti sepe alios, accipit Tertull. nempe pro: occidi.

563. Qui sententia eclogia dispungit.] Vides hoc loco confirmatur nostra opinio supra c. 1. quod eclogis legendam sit, non: eclogiis aut: eclogis.

564. quis manticularius.] Manticulari (ut adnotat Rhen.) scribit Festus Papeus esse dolose agere, deductis à menticulis que peros significent, quas quidam adstricti ut fiuntur. Ergo Manticularius fur erit aut nebuli. Vide Ioseph. Scalig. in Festum.

565. Aut lauantium prædo.) Furem balnearum intelligit idem Rhen. eo quod ita loquatur Auctor lib. de fuga in persecut. infra T. 5. Inter tabernarios & fures balneari & alcones, & lenones vbi additur à Rhen. huiusmodi furibus graviores insurgi penam legibus, quam ipsius causam reddidit Aristoteles in Problemariis.

566. Nisi plane tantum Christianus.] Apsi dicit, nisi in quantum Christianus, uti recte interpretatur in paraphrasi Zephyrus.

CAP. XLV.

567. Nos ergo soli innocentes, &c.] Optima hæc est vniuersi Vatic. cod. huius cap. 45. inscriptio: Quod innocentia solum in christianis reperiri potest. Puteani, caput xlvj. de innocentia Christianorum. At qui pro: dispensatore legitur MS. Belgicis et Vatic. 1. & Puteani dispeçtores; & quibus etiam reposuimus quod habet vet. exc. æstimatio pro: exilimatio; & paulo post: ab oculorum solitaria concupiscentia arceat, ex MS. pro eo quod ex coniectura Rhen. legebatur: ab oculis solitariam concupiscentiam. Cum quo & 1. Vatic. cod. legitur deinde: de diuina lege, ut antiquioris hæmæ, pro: antiquiore forma. Quod tamen habent manus scripti.

568. Diximus iam de Moyfi ætate.] Alludit ad c. 19. supra. Reposuimus autem ex MS. Moyli, pro: Moysi, & partim ex Rhen. partim ex 2. Var. cod. supplicium; illas etiam euadere homini contingat. Reliqua satis explicat Zephyrus in Paraphrasi.

569. Sic & Epicurus omnem cruciatum doloremque deprecatur.] Huc pertinet illud Epicuri Diogeni Laertij l. 10. sub finem: Nō moratur diutius in carne quod dolet, sed summus dolor minimum durat. deprecatur autem (inquit Zephyrus) pro negligere atque in nihil

precio habere. Verbum novum est, quod à Ciceronianis nominis non admittere. Similiter tamen dixit Auctor l. 4. adu. Marc. infra T. 3. Et non erit iam depreciator operum creatoris.

570. Et pro scientia plenitudine.] MS. Belgici, Gallici & Vatic. 1. & prospicientia; verum quia bis adhuc in eadem periodo; pro; ponitur, vulgata lectio placet magis. Vox autem plenitudine (ut adnotat Zephyrus) est plarisque doctoribus nota fugiendaque videatur, non ea tamen forma est, quæ à Plinio repudiatur. Ille enim l. 6. Homo, inquit, crescit in longitudinem ad annos usque ter sexcentis, tum deinde ad plenitudinem.

CAP. XLVI.

571. Constitimus ut opinor aduersus omnium criminum intantationem.] Est ab initio cap. precedens ad finem usque, & exc. vet. MS. nullam amplius distinctionem capitum faciunt; nos pro masori intellectui, & ut Hyperbaton quoddam euitetur, in capita sex vnicuique capitum dissecimus; maxime cum (ut ex nostris inscriptionibus colligere non est difficile) varie in is matre tractentur. Hoc itaque caput 46. hoc modo inscribimus: Quod Christiani debeant licentia disciplina Philotophis adæquari, maxime cum illi veritatem integrè præsentent, quam hi Mimicè affectant. Ex MS. autem Belgicis, Gallicis & Vatic. legimus: postimus, pro: postumus. Imitatur autem Athenagoram Orat. pro Christ. Libri manuscripti, intantationem, pro: intentionem, quo etiam supra varia adnotamus.

572. Dum de bono sectæ huius obducitur, &c.] Obduci pro: conciniscit, ut adnotat in Schol. Rhen.] seipsum vitur. Sic & infra T. 3. lib. de carn. Christi, quum adulteratores eius obduxerit; & de Resurr. carn. obducti dehinc de Deo carnis auctore. Resurrum etiam hinc lecta in bonam partem. Cum eodem ex MS. Belgicis & Puteam. iterum repissimus: vsui, ac vocem Tertullianicam: proinde, ac addidimus: nos.

573. Aut lucernas meridie vanas proferre?] Aludat ad id quod supra dixit c. 33. nec lucernis diem infringimus. Vbi laurus in Adu. nostris n. 464.

574. Quinimmo & Deos vestros, &c.] Quinimmo, ut plurimum, intantum (inquit Zephyrus) & alia id genus, sunt qui dicant à sacris nostris Doctoribus in latinitatem inculcata, parum casurè, quandoquidem in lectissimis antiquorum eiusmodi lectio, eiusmodi dictiones occurrant, si modo Plinius auctor in videtur classicus. Ille legitur lib. 16. Quinimmo melior & copiosior fructum implares dispersa ramis. Idem de oleo. Tribus bonitatibus ut plurimum distat. Intantum vero, & intantum, & in integrum, ita passim occurrunt, ut in re manifesta videret testibus non necessariis, si Ciceronis & aliorum auctoritatem concitarem. Atqui que hic adfert de antiquis Philosophorum in Deo, satis supra probauit c. 14. Quod vero ait, in Principes latrant, videtur Plutarchus & Diogenes Laertius pro quo Vatic. 1. non male legit: Principes lacertant.

575. Socratis vox est: Si demonium permittat, &c.] Vide supra Adnot. nostras c. 14. n. 211. & c. 22. n. 340. & ipsum Tertull. latissime initio libri de Anima, ac ibidem Adu. nostras. Atqui pro eo quod mox sequitur odio flagit veritas, MS. Belgici & Puteami legunt odium, aliquis Lector quod vult. Notat etiã Rhen. phrasim Tertullianicam, qua usurpat curare & procurare cum dativo, ex verbis hisce: qui salutem suam curant, cum quo iterum legimus ex MS. neque de disciplina; quo-

rum quidam habent: scientia, pro: conscientia, sed istud placet.

576. Quid enim Thales ille princeps Physicorum, &c.] Thales Milesius princeps Physicorum vocatur, quod primus (iuxta Laet. l. 3. c. 14.) de natura rerum disputasse traditur; & Cræsi cum vixisset temporibus restatur Diog. Laertius. De voce autem: commeatus, alibi laertius. Rhen. adnotat hic intelligi concessas dilaciones. Frustratus, vero, magis placet, quam quod habet MS. S. Bau. frustratur. A Deo. Puteami; in Deum.

577. Licet Plato affirmet, factitatorum vniuersitatis.] Verba platonis (quæ etiam ut Socratis apud D. Iustinum Mart. recensentur Orat. ad gentil.) in Timæo hæc sunt. Parentem & Opificem vniuersorum neque inuenire facile, neque inuentum in vulgus promulgare tutum est, quæ etiam videre est sub nomine Platonis tum apud Ciceronem Lib. de vniuerso, tum apud Laet. l. 1. Injustur. diuinat.

578. Ceterum si de pudicitia prouocemus.] Sic ex MS. pro: prouocemur. Atqui de sententia in Socratem lata videantur Adu. nostra infra Tom. 3. ad initium lib. de Anima.

579. Noui & Phrynen meretricem Diogenis, &c.] Phrynen Diogeni familiarem fuisse vel inde constat, quod Laertius scribit auream Venerelem Delphis ab illa oblatam ab eo inscriptam: ex intemperantia Græcorum. Ex quo confirmatur illud Arnobij lib. 6. adu. Gentes: Phryne illa Theopiacæ cum in acumine ipso esset pulcritudinis, exemplum fuisse perhibetur cunctarum Venereum.

580. Audio & quendam Pleusippum de Platonis schola, &c.] Pleusippum D. August. l. 8. de ciuit. Dei c. 11. Platonis sororis filium dicit: aliud interim eius mortis genus recenset Laertius.

581. Democritus excæcando semetipsum, &c.] Vt certius (inquit idem Laertius) subtiliusque secreta nature inquireret, seipsum occæcavit.

582. Diogenes superbos Platonis thoros, &c.] De hoc sic idem Laertius. Calcans aliquando Platonis stratum, dixit: Calco Platonis mane studium; ad quem Plato: Quanto inquit, ô Diogenes, fastu tumes, dum superbiante calcare putas.

583. Ecce Pythagoras apud Thyrios, Zeno apud Priennenses, &c.] Sic ex MS. pro: Thurius, maxime cum Laertio teste Thyrrænum fuisse tradat Aristoxenus; qui etiam addit, à Crotoniario tyrannidis suspicionem in domo Milonis incensum perisse; quo pertinet etiã illud D. Athenagore. Pythagoras una cum aliis 30. (ut legendum putat Laertius) vniuis igne ustulatus est. Quod vero Zeno (sen ut MS. legunt: Zenon) apud Priennenses tyrannidem affectavit, reperire hæcenus nõ licuit. Apud Laertium reperiuntur duo Zenones Philosophi, Cirticus & Eleates, de quorum isto infra latius c. 50. Erat autem Priene Thebanorum colonia Laertio teste in Bione. Atqui pro: Adilitatem (qua vox Ciceroni etiam vsitata est, pro: Adilium magistratu) legebant vet. exc. & vniuis Vatic. ciuitatem.

584. Lycurgus Socrateprouis optauit.] Eodem modo dixit l. 1. adu. Marc. ut Socrateprouis probes te; & quid sibi velit supra c. 4. explicat Auctor his verbis: Nonne & ipsius Lycurgi leges à Lacedæmonis emendatæ tantum auctori suo doloris incusserunt, ut in recessu inedia de semetipso iudicaret? Alibi (ut adigit etiam post Rhen. Zephyrus) Socrateprouis, & Socrateprouis non solum de eo intelliguntur que

TULLIANUS
Annotati omnibus
PAGELLIS
A. V
16.

inedia, sed & de eo qui laqueo vitam finit, maxime apud Suidam & Quintil. Instit. Orat. l. 9. Atqui quod Anaxagoras depositum hostibus denegauerit, etiā apud Laertium non inuenitur: an alibi nescio.

585. Aristoteles familiarem suum Hermiam, &c.] Sic ex MS. & ver. exc. pro Herniam, quia illud legitur apud Laertium: ubi latius videre est, quomodo Hermiam Acarnensem tyrannum Eumuchum preextu familiaritatis interfecerit, cuius adeo postea accusatus seipsum aconito confecerit.

586. Plato à Dionysio ventris gratia venditatur. De Platone vendito à Dionysio tyranno etiam videatur Laertius, & Laët. l. 3. Diuin. Instit. c. 24.

587. Aristippus in pupura. Etiam Aristippi pupuram & luxum celebrat Laertius, & impropere quoque Tertull. supra lib. de Pallio c. 4. ac Laët. Instit. diuin. l. 3. c. 15. de Laide ipsius sorto.

588. Et Hippias, &c.] MS. Belgici legunt: Iethydias, & c. 1. & Hidiās, alteri: Ichtidias, vti & Puteani. Verum illud seruari, eo quod Ciceroni et Quintiliano notus fuerit Hippias Eleus Philosophus; quorum tamen Cicero lib. 9. epist. ad Attic. 181. Hippiae Pifistrati filio adscribit arma in patriam.

589. Desinunt tum Christiani haberi penes nos. Ex MS. addidimus: haberi; & ex iisdem: veritatis interpolator & integrator, pro: & expressor. Puteani; & integrator & expressor. Atqui locum hunc imitatur D. Hieronymus dum Philosophum vocat gloria animal & venale rumorum mancipium, epist. ad Pammach. de obitu Pauline, ac consol. ad Lulian.

CAP. XLVII.

590. Antiquior omnibus veritas ni fallor, &c.] Hoc caput ita ex rei argumento inscribendum duximus: Quod nemo non Poetarum & Sophistarum de diuinæ literaturæ fonte potauerit. Atqui hic ex MS. suppleuimus vocem: veritas. Imitatur autem Iust. Mart. Orat. ad Gentiles, ac Clem. Alexand. 1. & 5. Stromatum. Auctorem vero similiter D. August. lib. 8. de ciuitate Dei cap. 11. & Euseb. de prepar. Euang. initio lib. 11. & latissime de Platone, toto lib. 12. ac ad verbum fere Minutius in Octauo.

591. Inde opinor à quibusdā quoque Philosophia ciecta est, &c.] De Philosophia à Thebanis seu Thebæis, vt habent MS. Spartiatis, & Argiuis ciecta locus insignis. Certe etiam Roma bis pulsus sunt cū Mathematicis Philosophis (Euseb. teste in Chro.) à Domitiano Cesare. Puteani liber; Thebæis, Sparciacis & Argiuis. Ex MS. autem & partim cum Rhen. in Schol. legimus: nostra conantur, pro: contaminantur, etsi in lib. Puteani est; ad nostra conantur, & in eodem; digestis ex pro instituto, pro quo in alius est; ex instituto. & mox: ad propria opera verterunt, adiecta voce: opera ex MS. & quibus etiam subnubila pro: sublimia.

592. Vt & de qualitate & de natura eius & de fede disceptent. Ex iisdem MS. & ver. exc. addidimus iterum: & de fede; nam hic non solum recenset opiniones varias Philosophorum de Dei qualitate & natura, sed etiam de fede eius extra aut intra mundum. Imitatur autem D. Iustinum Mart. Apol. 1. adu. gentiles, & Iren. lib. 2. cap. 19. Eodem etiam pertinet illud Act. 17. lib. 1. adu. Marc. Indignas substantias Deum (ita lego pro: Deos) pronunciauerunt, vt Thales aquam, vt Heraclitus ignē, vt Anaximenes aerem, vt Anaximander vniuersa cælestia, vt Strato cælum & terram, vt Zeno aerem & ætherem, vt Plato &

dera. Tertullianum imitantur Arnob. lib. 2. aduers. gentes, Laët. l. 1. Diuin. Instit. cap. 5. Euseb. de prepar. Euang. l. 14. cap. 6. Pro, sicut Epicurus, liber Puteani; quā Epicurus, voce Tertullianica, & infra; alius ex igni.

593. Platonici quidem curantem rerum, &c.] Id ipsum his verbis repetuit Arnob. Alij, inquit, Deos existere neque humani curare (quod etiam Epicuro adscribit Laët. Instit. diuin. l. 3. c. 17.) immo alij perhibent (quod Platonici hic adtribuitur) & rebus interesse mortalium, & terrenas administrare rationes.

594. Sic & de ipso mundo natus innatus uel, &c.] Similiter lib. de resurrect. carn. infra Tom. 3. Plane apud Philosophos habes, qui mundum hunc innatum infectumque defendant; cui similia Arnob. ubi supra: Mundum, inquit, quidam ex sapientibus existimant neque esse natum, neque ullo esse in tempore perituum: immortalem nonnulli; quamuis cum conscribant esse natum & genitum; tertius vero colliatum esse dicere, & esse natum & genitum, & ordinata necessitate perituum.

595. Sic & animæ statu, &c.] Varias de anima Philosophorum opiniones tractat Iustinus Eucher, tum lib. sequente de Testimonio anime adu. idola, tum l. de Anima T. 3.

596. Ex horum semine & nostram hanc nouitiam paraturam, &c.] Sic alibi dixit Eucher: de Philosophorum ingenis omnem heresin animari; & adu. Herm. Hæreticorum Patriarchæ Philosophi; ubi latius hac de re aduersus Magdenburgensi. Legimus autem ex MS. Belgici & Puteani: iudicet veritatem pro: vindicet.

597. Transmissa per comites eius, &c.] Locus pro traditionibus Apostolicis; de quibus vide Adnot. infra in l. de Cor. milit. infra T. 2. c. 3. Pro, suborta elegantiss. liber Puteani; subornata. Item: de similitudine, pro: dissimilitudine.

598. Vel eam sibi potius euincerent. Sic iterum ex Cor. & nostris MS. codicibus pro: vel etiam possent; quia illud requirit membrum huius periodi secundum: vel ideo magis, &c. Pro, & Philosophis, Puteani: nec Philosophis.

599. Tribunal apud inferos ponunt. Alibi ad Minoem, Æacum & Rhadamantum, de quibus potest ex Platone, Euseb. de prepar. Euang. lib. 12. cap. 3. & Laët. quoque l. 7. c. 22. quo pertinet etiam illud eiusdem Laët. de Socrate: Timis ne apud Rhadamantum receptum voti reus fieret ab Æsculapio.

600. Sic enim & Pyriphlegeton, &c.] Ignis inferni fluium intelligit, de quo multa fabulantur Poeta, & tractat etiam Minutius Felix verbus infra citatum num. 614.

601. Paradisum, &c. recipiendis sanctorum scriptibus destinati. De hoc Tertull. errore, qui etiā latius deducit lib. de Anima infra T. 3. inter Prolegomena. Legimus autem iterum: maceria igneæ illius zone, cum MS. & Rhen. pro: materia; agit enim de flammæ gladii Cherubin quem collocauit ante paradisum Dei, quem zonam igneam vocat ad similitudinem zone Hæmæ, seu torridæ celi.

602. Elisij campi. Notiora sunt quæ de Elisij campis fabulantur Poeta, quam vt repetitione scriptis.

603. Oro vos. Phrasis Tertullianica: atque ex MS. Belgici & Puteani adiecit, si de nostris sanctis mentis.

CAP. XLVIII.

604. Age iam si quis Philoſophus, &c.] *Caput hoc inſcriptum: De reſurrectione ſeu reſtauratione corporum, qua materia cum peculiari libro tractetur infra T. 3. De reſurrect. carnis, breues eſſe nos hic oportuit. Tertull. autem ad verbum ſere imitatur Minutius in Oſtens.*

605. Ut ait Laberius.] Laberius Poeta fuit Mimographus, cuius meminit Auctor etiã ſupra l. de Pallio c. 1. & Macrobi. Satur. l. 2. at Gell. l. 11. c. 9. de quo plura apud Crimium in Decio Laberio. Alludit ad eundem Minutius his verbis. Mimi officio digna iſta ſententia eſt. Et qui locum ipſum Laberij his verbis expreſſit idem Crimius de honeſt. diſcipl. l. 11. c. 3.

Et audio mala multa etiã ex bonis; Par illud, vt nos olim mutant philoſophi. Et nunc de mulo hominem, de muliere colubrũ faciunt, & ex diuerſis diuerſa alia.

606. De ſententia Pythagoræ &c.] Ad Metempsychosin Pythagoræ alludit, de qua latius & ex propoſito lib. de Anima, infra T. 3. ad quem Lectorem remittimus. Pro colubrũ habet liber Puteani; colubram. Porro ex MS. legimus: diſtorſerit, pro: detorſerit; ac conſenſum mouebit, pro: conſeſſum, & omiſimus cum iſſem ac vet. exc. & prandeat.

607. iplumque de Caio Caium. De hac Iſreconſultorũ phraſi vide ſupra c. 3. n. 37. Legimus autẽ: Multis etiã locis ex ocio, cum MS. & Rhen. in ſchol. pro: & ocio. Item: inquam, pro: vnquam, ex MS. & vet. exc. Pro vidit, Puteani; quis in quam beſtiam reformari videretur.

608. Vteadem qualitas animæ in eandem reſtauratur conditionem, etſi non effigiem.] *Etiã de hoc inter Tertull. errores, quod videatur anima effigiem adhibere, aut ſi de hominis effigie agat, etiã cauſe legendum ſit, ac ſi videatur non ſatis intellexiſſe eundem hominem in eadem effigie reſurrecturum. Seipſum autem explicat paulo poſt dũ dicit: ſed erimus iidem qui & nunc, nec alij poſt. Eo quod omnino de iudicio Dei pati debent, hac verba abſunt à libro Puteani.*

609. Quia neque pati quicquam debet anima ſola ſine ſtabili materia, id eſt, carne.] *Maniſteſtum etiã hic eſſe errorem recte adnotauit Zephyrus: quare et de hoc in Prolegomenis latius; maxime cum & Magdenburgenſes non inter errores, ſed inter dogmata Tertulliani contra diſertam aliorum Patrum ſententiam collocent. Icerum autem legimus ex MS. quod habebant vet. exc. & quod omnino de iudicio Dei pati debent animæ, nõ ſine carne meruerũt, &c. & paulo poſt: õ homo.*

610. Idem nihil factus cum eſſe deſerit.] *Cauſe etiã legi hic debet & Auctor & Minutius; neque enim nihil ſimus aut eſſe deſinimus poſt obitum, ſed ad illud videtur alludere quod mortuus homo non ſit homo. Legimus autem hic cum Minutio: de nihilo, ac: eiufdem ipſius; ſuppletimus etiã quod omiſſum erat: citra editionem Zephyri. Redde ſi pores rationem qua factus es, & tunc require qua ſies; & ruriſus legimus: omnium animarum animatore; pro: animantium: item ex MS. reſpoſimus: in teſtimonium vobis, pro: nobis.*

611. Si intelligas te vel de titulo Pythiæ diſcẽs.] *Sic iterum ex MS. & Rhen. Qui autem hic Pythiæ, initio lib. de Anima, Pythiæ dæmon, & ſupra c. 46. Apollo vocatur. Apud alios Apollo, Pythius, & vares Apollinis apud Delphos in tripodẽ Pythiã nuncupatur, eo quod femina eſſet, que quidem (vt adnotat Putes in c. 11.*

l. 4. de ciuit. Dei D. Auguſt.) initio virgo fuerit, ſed poſtea una illarum violata, quecumque mulier non minor natu annis 50. in virginali habitu. Idque à Pythiã dracone qui (Clem. Alexandr. reſte Orat. ad gent.) in Pythone celebratur. At qui quod Rhen. reſert ad illud ſpõ ſi & ceteros, rectius Zephyrus ad illud oraculum reſert, quo homo pronuntiam eſt ab Apolline Dominus omnium morientium & reſurgentium.

612. Ad expungendum quod in iſto æuo boni ſeu mali meruit.] *Recte adnotauit Rhen. hanc veram eſſe lectionem; pro eo quod priores exc. & poſtea iterum Zephyrus: perſoluendum; nã vox illa eſt Tertullianica expungere, pro: perſoluere. Sic legimus ſecundum eundem ex Cor. & noſtris MS. pendendum, pro eo quod vet. exc. deprehendendum, ac Zephyrus, eam eſt elegantius: prehendendum. Eſt autem hic locus adnotandus pro meritis operum, quales multos in Indice tum huius Auctoris, tum D. Cypriani noſtri reperiet. Lector. Paulo poſt ex MS. legimus: & qui non integri. Puteani; integre.*

613. Nouerunt & Philoſophi, &c.] *Iſdem penẽ verbis Minutius. Et tamen admonentur, inquit, docti ſi morum hominum libris iſtiis ignei ſumimus, & de Stygia palude ſepius ambiens ardoris, que cruciatibus æternis præparata, &c. que compendij gratia omittimus. At qui: apparet, interpretatur recte Rhen. miniſtrat. Vox eſt Tertullianica.*

614. Non enim abſumit, &c.] *Ex MS. iterum illud reſtituimus iuxta Rhen. cod. pro: adſumit. Nam confirmatur etiã hi Minutij verbis: Illic ſapiens ignis membra vrit & reſicit, carnis et nutrit; ſicut ignes fulminum corpora tantum tangunt, nec abſumunt, ſicut ignes Ethna montis & Peſuuij & ardentium ubique terrarum flagrant nec erogantur, ita pœnale illud incendium nõ dæmonis ardentium paſcitur, ſed in exoſa corporum laceratione nutritur. Quæ latius deſcripſimus, quod locum hunc pulchre explicent; ſicut etiã Laët. l. 7. c. 21. & Pacianus de Pœnit. p. 188. vii ante me quoque adnotauit Latinus.*

CAP. XLIX.

615. Hec ſunt quæ in nobis ſolis, &c.] *Caput hoc pro rei materia inſcriptum: Quod in Chriſtianiſ præſumptiones vocentur, quæ in Philoſophis ſumma ſciẽtiæ. In Puteani eſt; hæ ſunt quæ tuentur, & præſuntio.*

616. Sed in eiufmodi error, ſi vtique, irriſioni iudicandum eſt, non gladiis, &c.] *Sic hunc locum reſtituimus, partim ex exc. partim ex MS. (omiſſa voces vindicandus, quã ſuperſtue adieciſſe videtur Zephyrus) pro eo quod erat: adiudicandus eſt; vt cum Datuo conſtruatur iudicandi vox, more Tertulliano, liber Puteani; ſed in eiufmodi enim ſi vtique irriſui iudicandum eſt. & elegimus: pro, eligimus.*

CAP. L.

617. Ergo in quibus, cur quærimini, &c.] *Poſtremo capiti huic titulum dedimus: De victoria Chriſtianoꝝ in ſuppliciis, quam etiã pauciſ proſequitur Minutius in calce ſui Oſtensij. Nemo quippe: liber Puteani; nemo quidem.*

618. Sed obducimur, &c.] *Rhen. obducimur, hoc eſt vincimur, quum videlicet pro nomine Chriſti trucidamur. Zephyrus in Paraph. ſic. Illi abiguntur trahunturque captiui, ſi victoriam non obtinuerim, nos cum obtinimus. Neuter interim mihi ſatisfacit, eo quod ſequitur: denique euadimus, cum obducimur. Magis itaque placet eu Rhen. interpretatio quam habet in lib. de carn. Chriſti,*

TERTULLIANUS
Annotati omnibus
ROSELLI,
A. V.
16.

qua obducere interpretatur inter cetera, pro profligatur atque delere, ac si dicat: profligamur & delentur cum obtinuumus; & rursum euadimus, in calum nempe, cum profligamur.

619. Samentitios & semaxios.] Cur ita vocentur Christiani, explicat verbis sequentibus: quia ad stipitem dimidij axis reuincti samentorum ambitu exurimur. Ita enim constanter legunt MS. omnes tam Belgici, Gallici, quam Vaticanam, & accessit ex coniectura quamproxime Latinus legendum putans: semaxarios, & axis: pro eo quod hactenus exc. semissarios, & Crinitus iam olim de hon. disc. l. t. c. 13. semissios, ac uterque dimidij assis. Confirmat nostram lectionem Latinus, tum his verbis scorpia, infra T. 3. & oculus, axis, & apertioribus sub sinem l. de Pudicit. T. 5. puta in axe iam incendio adstricto. Quare non est recurrendum ad interpretationem Crinitii de semissibus hominibus ex Cicero. ad Vatinium. Vt etiam non placeat quod ille legit samentarios: ita memoria dignum quod adnotat de simili supplicij genere loqui Eusebium ac D. August. Certè de D. Polycarpo tale quid reperitur hist. illius Eccles. l. 4. c. 15. seu 14. tum de samentis in eius combustionem coaceruatis, & adparatu clauorum quibus adfigeretur, cui dubium quin stipiti alicui.

620. Hæc palmata vestis.] Palmata tunica ita dicta, quod palma illi essent intexta: quæ etiam Lino l. 10. nota est, in triumphis.

621. Mutius, &c.] Eadem penè omnia reperire est exempli lib. ad Mart. quæ hic recenset Ethnicorum virorum et mulierum. In eadem penè verbis etiam Minutius: Vos ipsi calamitosos viros fertis in calum. Mutium Scaevolam, qui cum errasset in Regem, perisset in hostibus nisi dexteram perdidisset. Et quot ex nostris non dexteram, sed totum corpus vti pertulerunt? Viros cum Mutio vel cum Attilio Regulo (de quo paulo post etiam Auctor) comparo. Pueri & muliercule nostræ omnes suppliciorum terribiles inspirata patientia doloris illudunt. Nulla autem est historia (inquit Zephyrus) quæ Scaevola dexteram Reguli que cruciati non celebrat. De Empedocle vide supra Adn. nostras in lib. de Pallio c. 4. n. 83.

622. Aliqua Carthaginis conditrix, &c. secundum matrimonium, &c.] Figura (inquit Rhe.) Græca, qui & exclamaciones hic omnes rectè ironicas interpretandas censet. Historiam ipsam his verbis explicat Tertull. infra T. 5. l. de Monoga. Regina Carthaginis profuga, & in alieno solo & tantæ ciuitatis cum maximè formatrix, cum regis nuptias vltro optare debuisset, ne tamen secundas eas experiretur, maluit ecotrario vti quàm nubere. Exstant etiam (teste Zephyro) in laudem Didonis Epigrammata, quæ, ne Hæarba coniungeretur, se suo gladio consecit. Fabulas itaque de ea rexit Virgil. 4. Aneid.

623. Anaxarchus, &c.] Anaxarchi (inquit idem Zephyrus) patientiam, cum à Nicocreon tyranno in Cyprum mala fortuna delatus, pistillis in mortario tunderetur, mirantur omnes; & celebrat eandem Laertius in eadem penè verbis quibus Auctor. Ex quo etiam intelligitur ad quid alludat Auctor cum dicit: cum ptilianæ (quod ver. excus magis placet quam Zephyri, ptilianæ) pilo tunderetur. Pro eo enim quod habet Auctor: Tunde, tunde Anaxarchi follem, id est vrem; Græcè est ἄστρον ἄστρον, &c.

624. Attica meretrix, &c.] Etiam hoc reperitur infra T. 2. l. ad Mart. & narratur Zephyro teste à Valerio Maximo, ac Cicerone in Tuscul. Rhe. in schol. hæc adfert

ex Plin. hist. nat. l. 24. Et Iphicratis (inquit) leena celebratur. Scortum hæc hinc cantu familiaris Harmodio & Aristogitoni, consilia eorum de tyrannicidio, ad mortem usque excruciatam à tyrannide, non prodidit. Quamobrem Athenienses eam in honore habere volentes, ne tamen scortum celebrasse viderentur, animal nomen eius fecerit, atque ut intelligeretur causa honoris, in opere linguam addidit ab artifice veterum. Hippium autem tyrannum vocat Zephyrus. Pro comestam, liber Puteani; comestam, elegantius & vetustius item; expellit, pro expuit. Sic etiam apud Martialem expulit veteres libros habere; pro: expuit, monuit Carrio. Expulit vna duos tustis & vna duos.

625. Zeno Eleates.] Quid Zeno Eleates in tyrannum Dionysium ausus sit, Zephyro teste, etiam videre est apud eisdem. Quibus adde & Lucretium, qui interim in Dionysii, sed Nearchi, seu ut alij, Diomedontis tyranni meminit, & simile proorsus precedenti de lingua præcisa exemplum illius adfert. Cicero Tuscul. qu. l. 5. non aliud habet, quàm quod perperissus sit omnia potius quam consilio delenda tyrannidis indicaret. Legimus autè ex MS. impassibilis, pro eo: quod habebat ver. excus, impassibilibus, quod omiserat Zephyrus.

626. Certè Laconum flagella, &c.] Vide de hoc locum dictum Lad Martyras, & nostras ibidem Adnotaciones. Pro acerbata putat Latinus legendum: acerbata; sed placet vulgata lectio ob illud Claud. l. 1. Et excipit simulando vulnus acerbat, ut accipiatur acerbata pro atrocibus insula; Maxime cum etiam MS. omnes eod. apud D. Cypr. epist. 42. ad Cornel. acerbationibus legant, pro eo quod ante exc. aceruationibus.

627. Statuas defunditis, &c.] Sic ex MS. periculis funditis, ut loquatur de Statuis sustibus. Ex istis cum Rhe. & Latinis: præfatis & ipsi, propiis.

628. Ad lenonem damnando Christianam.] Rhe. ex Gort. god. clamando, sed illud aliorum MS. & exc. magis placet, eo quod Presides alloquitur.

629. Nec quicquam tamen proficit ex quiritis, &c.] Etiam hoc ex MS. pro: profuit. Similia autem videre est & apud DD. Hilarium & Hieron. alibi, & infra l. ad Scapulam; latissime vero apud D. Iustin. Mart. l. de Verit. relig. Christi, ut verissimum sit illud Epiphonema Auctoris nostri: Semen est sanguis Christianorum.

630. Cicero in Tusculanis, &c.] Ciceronis Tusculana & Seneca liber ad Gallionem de remediis fortunarum passim existant.

631. Diogenes.] Diogenicam tolerantiam interpretatur Rhe. sub nomine caninæ æquanimitatis celebrat etiam Auctor initio lib. de Patient. infra T. 2. & Latius Laertius in eius vita, qui etiam conscriptum refert ab eo liberum de morte.

632. Pyrrhon.] Pyrrho (qui Græcè πυρρῶν) Cato teste Acad. qu. l. 2. n. sentire quidem ea sensisse sapientem quæ ἀπὸ τῆς ἡμῶν nominantur. Fuit autem is Philosophus pro modo pictor, deinde Anaxarchi discipulus, quem Clemens Alexandr. Strom. lib. 7. contentiosum nuncupat, quo Pyrrhonij quos Scepticos nuncupant, quibus inquit idem Clemens Stromat. lib. 8. nihil est firmum aut stabile. Citatur autem Pyrrhon iste Eliensis ab Athenæo & Suida.

633. Callinicus.] Celebratur à Suida. Scepticus Diogenis, qui inter cetera scripsit Oraciones aliquot, inter quas vti hinc colligitur, vna ad tolerantiam doloris & mortis adhortatoria.

634. vt omnem veniam ab eo compensatione sanguinis sui expediat.] Simile est illud D. Cyr. epist. 52. ad Antonian. vbi Martyres dicit statim ad gloriam peruenire, fidei statim & virtutis accipere mercedem, statim

à Domino coronari. Atque adeo hic locus adnotandus est contra eorum errorem, qui coronam iustitie, atque adeo & martyrij, ad diem usque iudicij differendam dicere non verentur.

LIBRI DE TESTIMONIO ANIMÆ ADVERSVS
GENTES ARGVMENTVM, PER IACOBVM
Pamelium.

VVm videret Tertullianus opusculis, quamquam probatissimis atque lectissimis, pro Christianæ fidei defensione editis, fidem non inclinare humanam de incredulitate duritiam: nouum Testimonium Animæ aduersus Gentes aduocat; latius prosequutus, quod Apologetici cap. XVII paucis adtigerat.

Imprimis per prosopopœiam ab anima adhuc rudi, impolita & idiotica Christianorum nomine testimonium flagitans.

Deinde plures loquendi formulas in medium adducit, quæ omnibus in ore sunt etiam non Christianis. exempli gratia: Quod Deus dederit; Si Deus voluerit; Deus bonus est; Deus benefacit; Benedicat te Deus; Deus videt omnia; Deo commendo; Deus reddet; Deus inter nos iudicabit, quibus manifeste Deum unicum & solum, confitentur.

Porro & demonia, quamuis Chryssippi aliquis a senator illudat, esse ea tamen, & abominationem suscinere, execrationes publicas testatum facere; per quas & demonium & satanam pronuntiare solent.

Quin etiam animæ statum, post vitæ disunctionem vel inde agnosci; quod quosdam misellos, alios securos nuncupent, dum alicuius defuncti recordantur, quod defunctis parentent; quod cineri terram grauem & penes inferos tormentum imprecantur, aut e contrario refrigerium comprecantur, & vt bene apud inferos requiescât, quod postumam famam post mortem affectent; quod denique de iam pridem defunctis occurrat dicere. Abiit iam & reuerti debet.

Atque omnia animæ Testimonia tanto communia, quanto naturalia; quanto naturalia, tanto diuina; frivola cuiquam non debere videri; cum sit natura magistra, anima discipula, maxime cum prior anima quæ littera, sermo quæ liber, sensus quæ stylus, & homo quæ philosophus aut poeta: & si hæc eloquia de litteris usurparit, anima potius de diuinis quæ secularibus; quippe quæ has ætate aliqua antecedant, vt suo loco edocuit Auctor, nempe Apologet. cap. xix.

Credendum itaq; animæ, atque adeo nature & Dei ipsius testimonio, eamq; conueniendam cum Christianis quis timet fieri; præsertim cum omnium gentium nomē sit vnus homo, vna sit anima, varia vox, vnus spiritus, varius sonus, sed loquele communis mater. Deus & Dei bonitas vbique; demonium & maledictio eius vbique, atque adeo animæ in die iudicij exprobrandum fore: Deum prædicabas, & non requirebas; demonia abominabaris, & illa adorabas; iudicium Dei appellabas, nec esse credebas; Christianum nomen sapiebas, & persequebaris.

Ceterum primus hunc librum edidit Gagnæus anno 1545. cum titulo dumtaxat: DE TESTIMONIO ANIMÆ, qui quum satis obscurus esset, adieci, ADVERSVS GENTES. Eundem deinde distigauit compluribus in locis Gelenius, ad Britannicum Lelandi exemplar. Tertulliani autem esse tum stylus difficilis ac sententiis creber, tum dictum Libri argumentum satis conuincunt, ita vt demer quosdam alioqui eruditos viros contrariam de stylo tenere sententiam: præsertim quum D. Hieronymus plures libros aduersus Gentes conscriptos memoret Epistola ad Magnum; quorum vnum hunc esse censeo. His adde verba ipsius Auctoris libro de carne Christi, infra Tom. 3. Plenius hæc prosequitur libellus, quem scripsimus de Testimonio Animæ. Vtinam suppetisset exemplar MS. vt licuisset emendationem in lucem emittere, sed nolui ex solis coniecturis, nisi in locis, quos Latinus Latinus indicauit, quicquam castigare; cuius notis non parum confirmatur mea de hoc libro tanquam Tertulliano censura. Nos autem nunc primum Adnotationes addimus.

N

I.
II.
III.
III.
V.
VI.

TERTULLIANVS
Annotati omnibus
PAMELI
A V
16.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI DE TESTIMONIO ANIMÆ LIBER ADVERSUS GENTES.

MONIO ANIMÆ LIBER ADVERSUS GENTES.

CAP. I.

AGNA¹ curiositate & maiore longè memoria opus est ad studendum, si quis velit ex litteris receptissimis quibusque philosophorum vel poetarum vel quorumlibet doctrina sapientiæ secularis magistrorum testimonia excerpere Christiana veritatis; vt amulsi persecutoresque eius de suo proprio instrumento, & erroris in se, & iniquitatis in nos rei reuincantur. ² Nonnulli quidem, quibus de pristina litteratura & curiositatis labor & memoriæ tenor perueuerunt, ad eum modum opuscula penes nos condiderunt, commemorantes & contestificantes in suggillationem & originem & traditionem & sententiarum argumenta, per quæ recognosci possit, nihil nos aut nouum aut portentosum suscepisse, de quo non etiam communes & publica litteræ ad suffragium nobis patrocinentur, si quid aut erroris ciecimus, aut æquitatis admissimus. Sed ne suis quidem magistris, aliis probatissimis atque lectissimis, fidem inclinauit humana de incredulitate duritia, sicubi in argumenta Christiana defensionis impingunt: tunc vani poeta, cum deos humanis passionibus & fabulis designant: tunc philosophi duri, cum veritatis fores pulsant. Haëtens sapiens & prudens habebitur, qui propè Christianum pronunciarit, cum si quid prudentiæ aut sapientiæ affectauerit, seu ceremonias despuens, seu culum reuincens, pro Christiano denotetur. Iam igitur nihil nobis erit cum litteris & doctrina peruersæ felicitatis, cui in falso potius creditur, quàm in vero. Viderint si qui de vnico & solo Deo pronunciauerunt. Imò nihil omninò relatum sit, quod agnoscat Christianus, ne exprobrare possit. Nam & quod relatum est, neque omnes sciunt: neque qui sciunt, constare confidunt. Tanto abest vt nostris litteris annuat homines, ad quas nemo venit nisi iam Christianus. Nouum testimonium aduoco, imò omni litteratura notius omni doctrina agitatius, omni editione vulgatius, toto homine maius, id est totum quod est hominis. ³ Consiste in medio anima, seu diuina & æterna res es secundum plures philosophos, eo magis non mentiens: seu minime diuina, quoniam quidem mortalis, vt Epicuro soli videtur, eo magis mentiri non debebis, seu de cælo exciperis, seu de terra conciperis, seu numeris, seu atomis concinnaris, seu cum corpore inceperis, seu post corpus induceris, vnde vnde & quoquo modo hominem facis animal rationale, sensus & scientiæ capacissimum. Sed non eam te aduoco, quæ scholis formata, bibliothecis exercitata, ⁴ academiis & porticibus Atticis partam sapientiam ructas. Te simplicem & rudem & impolitam & idioticam compello, qualem habent qui te solum habent, illam ipsam de compito, de triuio, de tetrino totam. Imperitia tua mihi opus est, quoniam aliquantula peritiæ tuæ nemo credit. Ea exoptulo, quæ tecum in homine infers, quæ aut ex te in te ipsa, aut ex quocunque auctore tuo sentire didicisti. Non es, quod sciam, Christiana, fieri enim, non nasci solet Christiana. Tamen nunc à te testimonium flagitant Christiani, ab extranea aduersus tuos, vt vel tibi erubescant, quod nos ob ea oderint & inrideant, quæ te nunc consciam detineant. ⁵ Non placemus, Dominum predicantes hoc nomine vnice, à quo omnia, & sub quo vniuersa. Dic testimonium si ita scis. Nam te quoque palam & tota libertate, qua non licet nobis, domi ac foris audimus ita pronunciarit, Quod Deus dederit, & Si Deus voluerit, ea voce & aliquem esse significas, & omnem illi confiteris potestatem, ad cuius spectas voluntatem, simul & ceteros negas deos esse, dum suis vocabulis nuncupas, Saturnum, Iouem, Martem, Mineruam. Nam solum Deum confirmas, quem tantum Deum nominas, vt & cum illos interdum deos appellas, de alieno & quasi pro mutuo vsa videaris. De natura quoque Dei quem prædicamus, nec te laet: Deus bonus est, Deus benefacit, tua vox est. Planè ea dicis, sed homo malus scilicet, contraria propositione obliquè & figuraliter exprobrans, idè malum hominem, quia à Deo bono absecesserit. Etiam quod penes Deum bonitatis & boni-

A nignitatis ⁶ omnis benedictio inter nos summū sit disciplinæ & conuersationis sacramentum, Benedicat te Deus, tam facile pronuncias, quàm Christiano necesse est. At cū id maledictum conuertis in benedictionem Dei, perinde dicto omnem super nos potestatem eius consistere secundum nos confiteris. Sunt qui etsi Deum non negent, dispectorem planè & arbitrum, & iudicem non putent: in quo utique nos maximè reiciunt, qui ad istam disciplinam metu prædicati iudicij transuolamus: sic Deum honorantes, dum curis obseruationis, & molestiis animaduersionis absoluunt, ⁷ cui ne iram quidem adscribunt. Nam si Deus (inquiunt) irascitur, corruptibilis & passionalis est. Porro quod patitur, quòdque corrumpitur, etiam interitum potest capere, quem Deus non capit. At idem alibi animam diuinam & à Deo conlatam confitentes, cadunt in testimonium ipsius animæ retorquendum aduersus opinionem superiorem. Si enim anima aut diuina aut à Deo data est, sine dubio datorem suum nouit. Et si nouit, utique & timet, ut tantum postremò auctorem. An non timet, quem magis propitium uelit quàm iratum? Unde igitur naturalis timor animæ in Deum, si Deus non nouit irasci? Quomodo timetur, qui nescit offendi? Quid timetur, nisi ira? Vnde ira, nisi ex animaduersione? Vnde animaduersio, nisi de Dei iudicio? Vnde iudiciū, nisi de potestate? Cuius potestas summa, nisi Dei solius? Hinc ergo tibi anima de conscientia suppetit domi ac foris, nullo iridente vel prohibente prædicare, Deus uidet omnia, & Deo commendo, & Deus reddet, & Deus inter nos iudicabit. ⁸ Vnde hoc tibi non Christiana? Atque id plerumque & ⁹ uita Cereris redimita, & pallio Saturni coccinata, & deæ Isis linteata. In ipsis denique templis Deum iudicem imploras, sub Æsculapio stans, Iunonem in aëre exorans, Mineræ calcans furuis galeam formis, & neminem de præsentibus deis contestaris, in tuo foro aliunde iudicem appellas, in tuis templis alium deum pateris. O testimonium ueritatis, quæ apud ipsa dæmonia testem efficit Christianorum. ¹⁰ Enim uero cur dæmonia adfirmamus esse? sanè quasi non & probemus, qui ea soli de corporibus exigimus. ¹¹ Aliqui Chryssippi adsentator inludit ea, & esse, & abominationem suffinere, execrationes tuæ respondent. ¹² Dæmonium uocas, hominem aut immunditia, aut malicia, aut insolentia, aut quacunquè macula, quàm nos dæmoniis deputamus, aut ad necessitatem odij opportunā. Satanā deniq; in omni auersatione & aspernatione & detestatione pronuncias, quem nos dicimus malitiæ angelum, totius erroris artificem, totius seculi interpolatorem, per quem homo à primordio circumuentus, ut præceptum Dei excederet, & propterea in mortem datus, exinde totum genus de suo semine infectum, suæ etiam damnationis traducem fecit. Sentis igitur perditorem tuum. Et licet soli illum nouerint Christiani, vel quacunquè apud dominum secta, & tu tamen eum nosti dum odisti. ¹³ Iam nunc quod ad necessariorem sententiam tuam spectet, quātum & ad ipsum statum tuum tendit, affirmamus te manere post uitæ disunctionem, & expectare diem iudicij, ¹⁴ proque meritis aut cruciatui destinari, aut refrigerio, utroque sempiterno. Quibus sustinendis necessariò tibi substantiam pristinam, eiusdemque hominis materiam, & memoriam reuersuram, quòd & nihil mali ac boni sentire possis sine carnis passionalis facultate, & nulla ratio sit iudicij sine ipsius exhibitione, qui meruit iudicij passionem. Ea opinio Christiana etsi ¹⁵ honestior multo Pythagorica, quæ te non in bestias transfert, etsi ¹⁶ plenior Platonica, quæ tibi etiam dotem corporis reddit, etsi ¹⁷ Epicurea gratior, quæ te ab interitu defendit: ¹⁸ tamen propter suum nomen soli uanitati & stupori, & ut dicitur, præsumptioni deputatur. Sed non erubescimus, si tecum erit nostra præsumptio. Primò enim cū alicuius defuncti recordaris, misellum uocas eum: non utique quòd de bono uitæ creptum, sed ut poenæ & iudicio iam ascriptum. Ceterum aliàs securos uocas defunctos. Profiteris & uitæ incommodum, & mortis beneficium. Uocas porro securos, si ¹⁹ quando extra portam cum ²⁰ obsoniis & mattæis tibi potius parentans ad busta recedis, aut à bustis dilutior redis. At ego sobriam tuam sententiam exigo: misellos uocas mortuos, cū de tuo loqueris, cū ab eis longè es. Nam in conuiuio eorum quasi præsentibus & conreumbentibus sortem suam exprobrare non possis, debes adulari propter quod latius uiuis. Misellum ergo uocas qui nihil sentit, quid quòd ut sentienti maledicis, cuius memoriam cum alicuius offensæ morsu facis. ²¹ Terram grauem imprecaris, & cineri penes inferos tormentum: æquè ex bona parte, cui gratiam debes, ossibus & cineribus eius refrigerium comprecaris, & ut benè requiescat apud inferos cupis.

ULLIAN,
Annotati omnibus
ROSELLI,
A V
16.

III.

III.

A. r. Elige quam ex his fidelibus sorore obserues veritatis. Si de tuis litteris dubitas; neque Deus, neque natura mentitur: vt & naturæ & Deo credas; crede animæ, ita fiet vt & tibi credas. Illa certè est, quæ tanti facis, quantum illa te facit; cuius es totus; quæ tibi omnia est, sine qua nec viuere potes nec mori; propter quæ Deum negligis. cum enim times fieri Christianus; eâ cõueni: cur aliud colens, Deum nominat? cur, cum maledicèdos spiritus denotat, dæmonia pronuntiat? cur ad cœlum contestatur, & ad terram detestatur? ²⁸ cur alibi seruit, alibi vindicè conuenit? cur de mortuis iudicat? cur verba habet Christianorū, quos ne auditos visosq; vult? cur aut nobis dedit ea verba, aut accepit à nobis? cur aut docuit, aut didicit? Suspectâ habe cõuenientiâ prædicationis in tâta discõuenientiâ cõuersationis. Vanus es, si huic linguæ soli aut Græcæ, ²⁹ quæ propinquæ inter se habentur, reputabis eiusmodi; vt neget naturæ vniuersitatem. Non Latinis nec Argiuis solis anima de cœlo cadit. omnium gentium vnus homo nomen est; vna anima, varia vox, vnus spiritus, varius sonus; propria cuiq; genti loquela, sed loquelæ materia cõmunis. Deus vbique, & bonitas Dei vbique; dæmonium vbique, & maledictio dæmonij vbique; iudicij diuini inuocatio vbique, mors vbique, & cõscientia mortis vbique, & testimoniū vbique. omnis anima suo iure proclamat, quæ nobis ne mutire cõceditur. Meritò igitur omnis anima rea & testis est; intantum & rea erroris, inquantum testis veritatis; & stabit ante aulas Dei die iudicij, nihil habens dicere. Deum prædicabas, & non requirebas; dæmonia abominabar, & illa adorabas; iudicium Dei appellabas, nec esse credebas; inferna supplicia præsumebas, & non præcauebas; Christianum nomen sapiebas, & Christianum persequeris.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN
LIBRVM DE TESTIMONIO ANIMÆ.

CAP. I.

CAP. II.

1. Magna curiositate, &c.] Positè inscribi caput hoc primum: Præfatio, neque enim aliud quam beneuolentia captata, totius libri argumentum paucis complectitur. Atqui adnotanda sunt phrasæ vocisq; Tertullianicæ: de suo proprio instrumento, & reuincantur, pro: conuincantur.

2. Nonnulli quidè, &c.] Alludit ad eos, qui ante se aduersus Gentes scripserunt, Græcos præsertim (nam secundus ab Apollonio Latinarum scriptor à D. Hier. in Catalogo recensetur, Quadratus dicit, Aristidès, Iustinus Philosophus, Anaxagoras, Meliton, Theophilus Antiochenus, Apollinaris, Tatianus, Irenæus, Clementem Alexandrinum, & Militiades; quos quædam ad verbum penè suo Apologetico inspaissit, ad quæ tacito nomine etiam hic videtur adludere. Adnotatio autem dignæ huius Tertullianicæ phrasæ: pristina litteratura; cõtestificatè, in suggillationem; siquid erroris eiecimus, fidem inclinauit, humana de incredulitate duritia; propè pronunciarit; pro Christiano denotetur; viderint siqui; neque constare confidunt: pro, credunt; Tanto abest; & omni editione vulgatus.

3. Cõsiste in medio anima, &c.] Protopopæia ad Animam, à qua testimoniū aduersus Gentes deposit; in qua persisterit ad finem vsque capitis quarti. Varias autem, de quibus hic pauca, Epicuri aliorumque Philosophorum de Anima opiniones latissimè recenset in 3. Tom. 3. libro de Anima. Hoc enim hic dicam: nondum, quem hæc scriberet, fuisse Autorem in errore de Anima traduce aut corporca: quem postea incurrat, uti in Prolegomenis nostris latius, maxime quæ sub finem dicat: anima de cœlo cadit.

4. Academicis & porticibus Atticis, &c.] Ita castigantur Latini, pro Academicis, ex iam dicto libro de Anima, ubi usdem prorsus verbis utitur, quo proinde etiâ Lectore ad Adnotationes nostras remittimus. Rursum autè vide phrasin Autoris: de compito, de triuiu, de textrino (voce Ciceroniana) totam; & usdè verbis quibus in dicto Apologetico fieri enim non nasci solet Christiana. Item: vt vel tibi erubescant, quemadmodum & L. Curtius l. 5. erubescere fortuna.

5. Nò placemus, Dominum (seu potius meo iudicio: Deum) prædicantes, &c.] Inscribi meritò debet hoc caput: De vniuerso & solo iudice Deo. Certè vel hinc patet hunc esse germanum Tertulliani seruum, quâdoquidè & supra Apolog. c. 17. & infra T. 3. l. aduersus Marcionem, & de Res. carn. usdem verbis, quâquam paucioribus, idem inculcet, & idipsum faciens l. de Carne Christi, nominatim, vt supra in Argumento, hunc librum citet. Imitantur autem Autorem & Minutius in Octauis, & D. Cyr. l. Quod idola non sint Dii, & Lactant. cum l. 2. c. 1. scribit Ethnicos Deum potius quam Iouè iurasse. Est verò etiam dura vox: figuratè, pro: figuratè.

6. omnis benedictio inter nos summum sit disciplina & conuersationis sacramentum, &c.] Eodem modo dixit l. de Pudicitia: vt sacramento benedictionis exautoraretur, de quo ibi latius. Sufficiat addidisse ubi loqui videri Autorem de Eucharistia Sacramento, hic verò de omnis generis benedictionibus, quibus Ecclesia utitur. Locus proinde notandus aduersus eos, qui eas calumpniantur, quum eas hic appellet summum discipline Christianæ sacramentum. Neque verò de benedictione loqui, quæ laus Dei est, patet ex verbis illic adiunctis: Benedicat te Deus, quæ aut ad hominè aut ad creaturas quæ benedicuntur, referre necesse est, et (vti liquet ex T. 2. nostrorū Laturgicâ Latinarum in l. Sacra. D. Gregorij, à p. 259. vsque ad 264. & lib. Sacram. Grimoldi Aobatis c. 1. & à c. 102. vsque ad finè) aut eadè ipsa aut similia benedictionibus Ecclesiasticis continentur. Neque etiâ recentioribus distaxat seculis in usum venerunt, sed & ante legè, et in lege Moysi (vt natura ethnicis inditâ omittâ, cuius hic quoque sit mentio) & noui Testamenti tempore semper usitate fuerit. Exèpli gratia: Sic benedixerunt Abraham Melchisedech. Gen. 14. Hebr. 7. Pharaoni Iacob, Gen. 47. Aaron plebi, Leu. 9. Dauid Bersillai Galaditæ, 2. Reg. 19. Simeon Maria & Ioseph, Luca 2. in cuius locum successit Episcopalis benedictio. Sic Noè, Isaac, Iacob, & Marthias iam morituri filiis suis, Gen. 14. 47. 48. Hebr. 11. & 1. Machab. 2. item Moyses, Aaron, filij eius, & Iesue populo Israel, post completas hostias, Leuit. 9. etiâ formula præscripta, Num. 6.

TULLIANUS
Annotati onibus
PAMELII
A. V.
16.

ante obitum, Deut. 28. Ioseph 8. David & Salomon cum compleverint sacrificium eidem populo, 2. Reg. 6. & 3. Reg. 8. Christus demum elevatis manibus benedicens discipulos suos, in caelum ferebatur, Marc. 19. Luc. 24. Act. 1. ad quoru exemplum sub finem sacrificij iam inde ab arate Apostoloru datur benedictio. Sic Ioseph Isaac, & Tobias, Rebecca & Sarae partes benedictionem impertiri sunt, Gen. 24. Tob. 7. & 9. unde mutata nuptiaru, quas etiam Christus sua presentia benedixit in Cana Galilee, benedictio, sic benedixit Elcana & uxori, filioque Samueli Heli sacerdos, 1. Reg. 2. et pueros Christus complexas, imponensque manus super illos, benedicebat eos, Math. 19. Luc. 10. ex quo orta infantu in baptismo benedictio. Sic Christus panem & pisces benedixit, Math. 14. Marc. 6. Ioan. 6. ac Math. 15. Marc. 8. quem morem Ecclesia imitatur in benedictione panis, que benedictum nuncupant, de quo in Laturgicis, ac ante cibi aut potus sumptionem, Apostolo teste, qua sanctificari dicit creaturam per verbum & oratione, 1. Tim. 4. de quo vide Adm. nostras in D. Cyprian. epist. 63. ad Caecilium, p. 39. Sic aqua asperfusionis, que iuxta Alexandri PP. 1. institutionem benedicitur, successit in asperfusionem sanguinis & aquae, qua tu Aaron & filij eius tum vestimenta sacerdotalia & tabernaculum, altare & sanctuarium aspersit Moses, Leuit. 7. 16. & Exod. 24. Sic et cineris benedictio feria quarta in capite quadragesimae ad imitationem Moysi, qui cinere vitulae asperso omnem sanctificavit congregatione Israel, Leuit. 16. Heb. 9. De reliquis quoque Ecclesiasticis benedictionibus, ne hic sim prolixior, idem esse iudicium, vel orationes ipsae, quibus cerei, palmae, oleum, christina benedicuntur, quas in Ordine Romano reperire est, & dicto Laturgicis nostrorum T. 2. testatum faciunt. De benedictionibus item sacramentorum, ut potest aquae in baptismo, christinae in confirmatione, panis & vini in Eucharistia, personarum per manuum impositionem, & aliis, in Pamentis, Ordinis, & Matrimonij, olei denique extrema unctionis Sacramentis, alibi latius. Lego autem rursus ex 1. edit. Gagnae dispectorem, pro eo quo I. Gelenius: despectorem, eo quod aduigatur: arbitrum & iudicem, quibuscum magis convenit dispector, qui diligenter in omnem partem omnia videat & consideret, quam despector qui deorsum videat, maxime cum sequatur: sic Deum honorantes, du curis obseruationis, & molestiis animaduersionis abfoluunt. Malo etiam legi, At idem, uti erat prius, quam iidem: quia etiam alibi idem plurali numero usurpat.

7. Cui ne iram quidem adscribunt, &c.] Fortassis hoc ad errorem Tertulliani vergit, quo Deum corporeu alibi ubi facit, et proinde passionibus obnoxium, uti latius in Prolegomenis, nisi iram Dei improprie accipimus, sicuti alij Patres, pro vindicta Dei. Ad quod videtur spectare illud: unde ira nisi ex animaduersione: unde animaduersione nisi de Dei iudicio?

8. Unde hoc tibi non Christiana? Ita castigavit Latinius, pro Christiane, alloquitur enim animam, & manifeste id convincunt quae sequuntur.

9. & vitta Cereris, &c.] Vel hinc patet librum hunc Tertullianum esse. Nam sicuti lib. de Pall. c. 4. vitta Cereris, Pallium coccineum Saturni sacerdotibus adtribuit, et quod ibi dixit de tenebrica veste, et capite terrici velleris Bellone, hic Mineruam (inquit) calceas furuis galeam formis. Illud explicari potest ex Clem. Alexandrino adu. Gent. qui ex quinque Mineruis (sicuti & Arnob. 1. 3.) vltima facit filia Pallantis & Titanidis, filia Oceani, quae patre impie ab ipsa sacrificato, ornata fuit patris pelle tanquam velleri. Istud obscurus est, nisi ex mea coniectura legas, Mineruae calceas furuis galea formis: ut calceate accipiatur sicuti illud Act. 12. Calcea te calceas tuas, pro, induere; & alibi

dat ad vellus furuis sine tenebricosum, quo tanquam galea caput tegebant Mineruae sacrorum ministri.

CAP. III.

10. Enimuero cur daemonia, &c.] Inscriptissimus caput hoc: De demoniis, quod eiusdem plane est argumeti cum 22. & 23. i. Apologeticis, ad quae Lectore remittimus, hoc addit, quod ex ipse al. quor verbis utrobique patet Tertullianum esse hinc librum. Vide eadem apud D. August. 1. 9. de Ciuit. Dei c. 19.

11. Aliqui Chryssippi adlentator includit ea. Atelle, &c.] Sic recte Gelenius est vero plane Tertullianicus, Aliqui, pro, aliquis. Videtur autem Chryssippus Philosophus (de quo latius lib. de Anima, infra Tom. 3.) daemonia illiusse, libro, quantum apparet, de diuinatione, quem citat Lactantius lib. 1.

12. Daemonium vocas, homine, &c.] Oratio imperfecta, quia dicere oporteret: homine affectu immuditia, aut simile quid. Reposuimus etiam ex margine editionis Gagnae, auerlatione; pro, vexatione. Et adnotanda vox phrasologica Tertullianica: interpolator, ac danationis traducem dicit, cuius similiter i. de Resurr. car. substantia traducem dicit, cui etiam adnotauit Latinius: & lecta in bonam partem.

CAP. IIII.

13. Iam nunc quod ad necessarioe sententia, &c.] Caput hoc De itatu anime post morte tractatum continet. Atque similiter infra T. 2. l. de habitu mulieris (quod non reuicet etiam Latinius) operas necessarioes dicit: & T. 3. l. de car. Christi: necessarius aliquid, i. de dispendio vitae; pro, morte. Auctori frequentissima est, ut alibi latius.

14. proque meritis, &c.] Locus pro operis meritis, quales alibi complures. En vie o rursus vocem obsoletam: pallionalis, pro, passiois obnoxia.

15. et si honestior multo Pythagorica, &c.] De hac opinione Pythagore latius supra Apolog. c. 48. num. 606. & infra T. 3. l. de Resurr. carn. ac lib. de Anima.

16. et si plenior Platonica, &c.] De hac sic aperit in initio l. de Resurr. carn. Platonica (inquit) immortalem animam e contrario reclamant, immo adhuc proxima etiam in corpora remeabilem.

17. et si Epicurea gratior, &c.] Nihil enim esse post morte (inquit ibidem) Epicuri schola est. Et proinde magis placet, gratior, quod ex margine in contextu inseruit Gelenius, quam, grauior, ut habebat 1. editio.

18. tamen propter suum nomen, &c.] Resurrectionis nomen intelligit Gentibus non nouum modo, sed et iudicium, uti videre est Act. 17. cum Epicurei & Stoici Philosophi cum Paulo differentes, Nouorum (inquiebant) daemiorum videtur hic adnuntiator esse; quia Iesum & resurrectionem adnuntiat e.

19. siquando extra portam.] Adnotanda consuetudo extra portam busta, seu sepulchra condendi, primum apud Ethnicos, deinde apud Iudaeos, uti patet ex Chryssippi sepulchro. 10. 19. & mortuo elato adoletere extra ciuitatem Naim, Luc. 7. Quae etiamnum seruatur multis in locis apud Gallias: ubi caemiteria extra ciuitates plerumque videre est.

20. cum obsoniis & matris tibi potius parentis ad busta, &c.] Similiter initio l. de Resurr. car. Et tamen (inquit) defunctis parentant, & quid impensiss. officio, &c. ubi ego magis ridebo vulgus, tunc quoque cum ipsos delectos atrociss. exurit (hinc busta appellata) quos pro modo guloss. nutrit. Mattae enim (Athens interpres) dicta praetiosa edulia omnia, hinc Martelicus Caladrem gulossus dicitur. Improbatur autem ea consuetudinem adhaec id usque temporis in Africa, etiam Christianis vixisse, D. Ambrosius in illud Lucae: Sine mortuis sepelire mortuos suos.

ad Aug. l. 6. Consc. 2. De mor. Eccl. cathol. l. i. c. 34. Epist. 64. ad Aurelium, Conc. i. in Psal. 48. Hodie in locum illarum epularum apud sepulchra successit Agape seu mensa pauperum.

21. Terram grauem imprecaris, &c.] De proverbiali hac formula: Sic tibi terra grauis: & altera sub huius capitis finem: Abiit iam, & reuertebit. que etiam nam vulgo quoque Teutonico in ore est, vide nostra Prolegomena. Sunt autem Tertullianica: qua nec, atquin, cōgregior, letioris (pei.

22. Longū est retexere Curtios & Regulos, &c.] Notior est Curtiorū et Regulorum, qui pro patria morte oppetierunt, historia, quā ut pluribus sit opus. Meminit autem Auctor Regulorum vlt. c. Apol. supra, tit. 2. l. ad Mart. Aequi quid Auctori Elogia, partim supra diximus c. 2. Apol. n. 22. & mox ex Rhen. latus l. seq. ad Scapulam. Postumā famā verō Metaphoricas dixit, eā que post mortem perdatat.

CAP. V.

23. Hæc testimonia animæ, &c.] Titulum dedimus huic capiti: De auctoritate testimoniorū Animæ. Vide ante rursus phrasin vocēque Auctoris: tanto, quāto; profpicem, prouidum; ac exitus sui aduersarij ipsius: quamquam ibi mendum subesse videtur, ut legendum sit & aduersarij, ut referatur exitus sui ad statum anime post mortem, et aduersarij ad Sarhanam, uti supra latus cap. 2.

24. Certè prior anima quā littera, &c.] Locus iste, quandoquidē paulopost hanc animæ loquelā, Traditionē nunciat, optime possit adaptari ad Traditionē Eccl. auctoritatēque que libris omnibus et stylo, id est, litteratura omni priores sunt. Que voces etiam sunt Tertullianicæ.

25. antequam Mercurius (opinor) natus fuisset.] Mirū est quod hic & l. de Cor. mil. c. 8. Mercuriū litterarū inuentorē faciat, cum Apol. c. 10. Saturno id inuentū videatur adscribere, sicut etiam Minutus in Octauio, & D. Cyp. de idol. van. (ubi aliquid hac de re adnotauimus, n. 10.) nisi etiā scriptores Ethnici ea in re variarent. Hyginus enim fab. c. 277. variis auctoribus variis adscribit litteras, uti & Plinius sub finē l. 7. nat. hist. Diodorus interim l. 1. Mercuriū eos in Ægyptū intulisse scribit: eumque Ægy-

ptiū quintū eius nominis fuisse, Cicero l. 3. de nat. Deorū, & post eū Arn. l. 3. commemorat, quanquā idē Diodorus paulopost Ægyptiū primū tribuit carū inuentum. Verū eorum verisimilior est (vri Apol. c. 19. n. 276. diximus) sententia, qui cū Plinio Ægyptias primas arbitrantur litteras, & ab eis ad Phœnices & in Ægyptū delatas, à Phœnicibus verō in Græciam, à Pelagis in Latium. Quod ipsum de Hebræis intelligitur in Syria etiā ante diluuiū vstratis. Scribit enim Iosephus Antiq. l. 1. à liberis Seth duabus columnis inscripta fuisse disciplinā rerum celestium, quarum eam que lapidea fuit, ad ætate usque suā in Syria perdurasse adfirmat. Euf. deniq; de Præpar. Euang. l. 10. c. 2. multis coprobat ab Hebræis primam litterarum tradita elementa.

26. ut suo loco edocuiimus.] Allud. t. haud dubiè ad c. 19. Apol. quo Lectore ad Adnot. nostras remittimus. Est verō etiā Tertullianicū multo secularibus litteris antecedit: quod ut contradictionē in se non includat, videtur legi debere: non modica tantum ætate: pro, vel modica, callositatem autem pro vetustate accipit, nō aliter atque Cicero l. 3. Tusc. quæ callum vetustatis dixit.

CAP. VI.

27. Crede itaque tuis, &c.] Caput hoc meritō Epilogus inscribitur. At qui plura est paulopost Antithesis: Cur ad cælum cōtestatur, & ad terram detestatur? At si dicat: Deum in cælum suspiciens testem aduocat, & vultu in terram depresso demum execratur.

28. cur alibi feruit, alibi vindicē conuenit.] Alludit ad id quod supra cap. 2. dixit: In ipsis denique templis Deum iudicem imploras; præterquam quod hic nō solum ut iudicem, sed & ut vindicem inuocari ab ipsis Deum insinuat, id est, ut redemptorem & adferentem, quemadmodum ad leges 12. Tabul. hunc locum citans Latinus interpretatur Reuarius noster cap. 8. & 9.

29. quæ propinquæ inter se habentur, &c.] Veteres enim Græcæ litteras easde penè fuisse, que nunc Latine sunt, iudicio esse scribit Plinius, ubi supra, Delphicā tabulā anciam que Romæ in palatio Mineræ adhuc conspicietur eius temporibus. Deinde de consuetudine Latine & Græcæ lingue complures scripserunt, nominatim verō Adolphus Meerkerehus noster, l. 1. de vet. & recta pronunt. lingue Græcæ.

ARGUMENTVM LIBRI AD SCAPVLAM PER IACOBVM PAMELIVM.

QUVM sub ipsis initiis adhuc quintæ persecutionis suo Apologetico Roman missio vsque aded nihil se profecisse videret Tertullianus, ut Scapula Prouinciæ Africa Præses, Carthagini ceteris crudelibus in Christianos grassaretur, hunc libellum velut deprecatorium ad illum misit.

Non quod Christiani tormenta expauescerent, qui magis damnati gaudeant quàm absoluti, sed quod ipsis timerent qui se persequerentur, quos diligere, & pro quibus orare iubentur.

Quare (principio & sub finem) paucis inculcat suorum innocentiam, quam latè persecutus est dicto Apologetico a c. 28. ad vsque 46. quippe quum nullius hostes sint, nedum Imperatoris, quem scientes à Deo suo constitui saluum velint cum toto Romano Imperio, quousque seculum stabit: tam diu enim stabit: pro cuius salute Deo suo & ipsius Imperatoris non orent modo, sed & sacrificent.

Verum dolere se, quod neque ipse Scapula, neque vlla ciuitas impunè latura sit sanguinis nostri effusionem; maximè quum signa imminenti iræ Dei portenta aliquot præcessissent, tum mensis nulla, & imber nimius, tum ignes qui super moenia Carthagini proximè pependerant, & solis penè lumen extinctum in conuentu Vicensi; insuper etiam quorundam Præsidum, qui Christianos vexassent, vitæ exitus id adtestantur.

Proinde monet eum in Θεομαχίῳ, qui possit & officio iurisdictionis suæ fungi, & humanitatis memi-

- I.
- II.
- III.
- III.

TERTULLIANUS
Annotati omnibus
PAMELI
A. V
16.

A tta diuinæ agere nos satis manifestum esse vobis potest, cum tanta hominum multitudo pars penè maior ciuitatis cuiusque in silentio & modestia agimus, singuli fortè noti magis quàm omnes, nec aliunde noscibiles quàm de emendatione vitiorum pristinorum. Abiit enim vt indignè feramus ea nos pati quæ optamus, aut vltionem à nobis aliquam machinemur, quàm à Deo expectamus. [12 Tamen (sicut supra diximus) doleamus necesse est, quòd nulla ciuitas impunè latura sit sanguinis nostri effusionem: Sicut & sub 13 Hilario Præside, cum de areis sepulturarum nostrarum adclamassent: Areæ non sint: areæ ipsorum non fuerunt. Messes enim suas non egerunt. Ceterum & imbre anni præteriti, quid commeruerit genus humanum, apparuit, cataclysmum scilicet & retrò fuisse propter incredulitates & iniquitates hominum: & 14 ignes qui super mœnia Carthaginis proximè pependunt per noctem quid minati sint, sciunt qui viderunt, & pristina tonitrua quid sonauerint, sciunt qui obdurerunt. Omnia hæc signa sunt imminētis iræ Dei, quam necesse est quoquo modo possumus, vt & annunciemus, & prædicemus, & deprecemur, interim localem esse. Vniuersalem enim & supremam suo tempore sentient, qui exempla eius aliter interpretantur. 15 Nam & sol ille in cōuentu Vticēsi extincto penè lumine adeò potentum fuit, vt non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati 16 positus in suo hypsomate & domicilio. Habetis Astrologos. Possumus æquè & exitus quorundam Præsidium tibi proponere, qui in sine vitæ suæ recordati sunt deliquisse quòd vexassent Christianos. 17 Vigellius Saturninus qui primus hic gladiū in nos egit, lumina amisit. 18 Claudius Herminianus in Cappadocia, cum indignè ferens vxorem suam ad hanc sectam transisse, Christianos crudeliter tractasset, solūque in 19 prætorio suo vastatus peste cum viuis vermibus ebullisset. Nemo sciat, aiebat, ne spe gaudeant Christiani. Postea cognito errore suo, quòd tormentis quosdam à proposito suo excidere fecisset, penè Christianus decessit. 20 Cæcilius Capella in illo exitu Byzantino, Christiani gaudete, exclamauit. Sed & qui videtur sibi impunè tulisse, venient in diem diuini iudicij. Tibi quoque optamus admonitionem solam fuisse, quòd cum 21 Adrumeticum Mauilum ad bestias damnasset, & statim hæc vexatio subsecuta est, & nunc ex eadem causa interpellatio sanguinis. Sed memento de cetero. [22 Nō te terremus, qui nec timemus: sed velim vt omnes saluos facere possimus monendo, *ἡμεῖς ἡμεῖς*. Potes & officio iurisdictionis tuæ fungi, & humanitatis meminisse: vel quia & vos sub gladio estis. Quid enim amplius tibi mandatur, quàm nocentes confessos damnare, negantes autem ad tormenta reuocare? Videtis ergo quomodo ipsi vos contra mandata faciatis, vt confessos negare cogatis. Adeò confitemini innocentes esse nos, quos damnare statim ex confessione non vultis. Si autem contenditis ad elidendos nos, iam ergo innocentiam expugnatis. Quanti autem Præsides & constantiores & crudeliores, dissimulauerunt ab huiusmodi causis? vt 23 Cincius Seuerus, qui 24 Thistri ipse dedit remedium quomodo responderent Christiani vt dimitti possent: vt 25 Vespronius Candidus, qui Christianum quasi tumultuosum ciuibus suis satisfacere dimisit: vt 26 Asper qui modicè vexatum hominem, & statim deiecit, nec sacrificium compulsi facere, antè C professus inter Aduocatos & Adfessores, dolere se incidisse in hanc causam. 27 Pudens etiam missum ad se Christianum, in 28 elogio concussione eius intellecta, dimisit, scisso eodem elogio, sine accusatore negans se auditorum hominem, 29 secundum mandatum. Hæc omnia tibi & de officio suggeri possunt, & ab eisdem Aduocatis, qui & ipsi beneficia habent Christianorum, licet adclament quæ volunt. Nam & cuiusdam Notarius cum à demone præcipitaretur, liberatus est: & quorundam propinquus & puerulus. Et 30 quanti honesti viri (de vulgaribus enim non dicimus) aut à dæmoniis, aut valetudinibus 31 remediati sunt. Ipse 32 etiam Seuerus pater Antonini, Christianorum memor fuit, Nam & 33 Proculum Christianum, qui Torpacion cognominabatur, 34 Euhodææ procuratorem, qui 35 eum per oleum aliquando curauerat, requisit, & in palatio suo habuit vsque ad mortē eius: 36 quē & Antoninus optimè nouerat, lacte Christiano educatus. 37 Sed & Clarissimas fœminas, & Clarissimos viros 38 Seuerus sciens huius sectæ esse, non modò non læsit, verùm & testimonio exornauit, & populo furenti in os palam restitit. 39 Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione Christianorum militum orationibus ad Deum factis, imbres in siti illa impetrauit. Quando non geniculationibus & ieiunationibus nostris etiam siccitates sunt depulse? Tunc & populus adclamans Deo deorum, Et qui solus potens, in Iouis nomine Deo nostro testimonium reddidit. Præter hæc, Depositi non abnegamus, Matrimonium nullius adulteramus, Pupillos piè tractamus, Indi-

111.

1111.

ULLIAN,
Annotati omnibus
ROSELLI,
A. V.
16.

gentibus refrigeramus, Nulli malum pro malo reddimus. Viderint qui sectam mentum-
tur, quos & ipsi reculamus. Quis denique de nobis alio nomine queritur? Quod aliud
negotium patitur Christianus, nisi suæ sectæ? 40 quam inconstantem, quam crudellem, tan-
to tempore nemo probavit. Pro tanta innocentia, pro tanta probitate, pro iustitia, pro
pudicitia, pro fide, pro veritate, pro Deo viuo, 41 cremamur. quod nec sacrilegi, nec
42 hostes publici veri, nec tot maiestatis rei pati solent. 43 Nam & nunc à Præside Le-
gionis, & à 44 Præside Mauritanæ vexatur hoc nomen, sed 45 gladiotenus, sicut & à pri-
mordio mandatum est animaduerti in huiusmodi. Sed maiora certamina, maiora sequun-
tur præmia. [46 Crudelitas vestra gloria est nostra. Vide tantum ne hoc ipso, quod ta-
lia sustinemus, ad hoc solum videamur erumpere, vt hoc ipsum probemus, nos hæc non
timere, sed vltro vocare. 47 Arrius Antoninus in Asia cum persequeretur instanter, om-
nes illius ciuitatis Christiani ante tribunalia eius se manu facta obtulerunt: cum ille pau-
cis duci iussis, reliquis ait, 48 ὡ δειλοὶ φέρετε Σποδοήσκην, ἑρμηνεύς ἢ ἑρμηνεύς ἔρχετο. Hoc si placue-
rit & hic fieri, quid facies de tantis millibus hominum, tot viris ac fœminis, omnis sexus,
omnis ætatis, omnis dignitatis, offerentibus se tibi? Quantis ignibus, quantis gladiis opus
erit? 49 Quid ipsa Carthago passura est? 50 decimanda à te, cum propinquos, cum contu-
bernales suos illic vnusquisque cognouerit, cum viderit illic fortasse & tui ordinis viros &
matronas, & Principales quasque personas, & amicorum tuorum vel propinquos vel ami-
cos? Parce ergo tibi, si nō nobis. Parce Carthagini, si non tibi. 51 Parce Prouinciæ, quæ vitā
intentione tua obnoxia facta est concussionibus & militum & inimicorum suorum cuius-
que. Magistrum neminem habemus, nisi Deum solum. Hic ante te est, nec abscondi po-
test, sed cui nihil facere possis. Ceterum quos putas tibi magistrōs, homines sunt & ipsi
morituri quandoque. 52 Nec tamen deficiet hæc secta, quam tunc magis ædificari scias,
cum cædi videtur. Quisque enim tantam tolerantiam spectans, vt aliquo scrupulo per-
cussus, & inquirere accenditur, quid sit in causa, & vbi cognouerit veritatem, & ipse ste-
tim sequitur.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN

LIBRVM AD SCAPVLAM.

1. Ad Scapulam. [Hunc de genere patricio ex fami-
lia Corneliorum Scipinorum fuisse constat. Anno enim
urb. cond. CCCXII. & rursus CDIII. P. Corne-
lius Scipio Scapula primum rei gerenda caussa cum Ap-
pio Claudio Dictatore, deinde comitorum habendorum
caussa cum Lucio Camillo Dictatore Magister Equitum
creatus Anno v. c. CDXXI primus antequam sel-
lem curulem sedisset Pontifex Maximus iuxta Liuum,
denique anno v. c. CDXXV. Consulatum gessit cum
Plautio Procuro; Lulio & Casiodoro testibus, quibus fa-
sti consulares consentiunt tam Onuphry quam Goli 7y.

CAP. I.

2. Nos quidem neque expauescimus, &c. [Caput
hoc nihil aliud quam Præfatio est.

3. Cum ad sectam hanc, &c. pacti venerimus,
&c. [Alludit ad pacta in baptismo, de quibus latius infra
Tom. sequenti, libro de Corona militis.

4. Animas nostras autorati. [Ac si dicat, obligati,
quemadmodum libro ad Martyres: Ad ignes quidam
se autorauerunt: vnde (vt illic adnotauit Rhen.) Au-
toramentum, & milites autorati.

5. Quæ palam non vultis audire. [Hinc pater non
porrectum hunc librum supplicem, sed missum potius. Est
autem similis locus de dilectione inimicorum, tum Apo-
log. c. 31. tum apud Athenag. orat. pro Christianis.

CAP. II.

6. Nos vnum Deum colimus, &c. [Caput hoc in-
scriptissimum: De Christianorum innocentia: quippe

quam hic proponit iisdem pent. verbis, quibus latiss. au-
dem persecutus est Apologetici capitibus, in Argumens
nostro supra citatis.

7. Sed nec religionis est cogere religionem, &c.
Neque forte locum hunc detorqueat ad sectarum licen-
tiam, adnotanda venit Auctoris sententia earundem li-
bertati prorsus contraria initio Scorpiaci Tom. 3. infra. Ad
officium hæreticos compelli, non illici, dignum
est. Duritia vincenda est, non suadenda. Neque veri-
tate eam proponit, sed scripturis iisdem confirmat, quibus
probat D. Cypri. De exhortat. Mart. c. 5. Quod sic idololatram
indignetur Deus, vt praeceperit eos etiam interfici, qui
sacrificare & seruire idolis iussuerint. Quo loco vide. Adu-
nostras num. 27. & latius in Epist. eiusdem c. 2. ad An-
tonianum n. 78. Videtur itaque ita Auctor hic intelli-
gendus, quemadmodum loquuntur Doctores Scholastici, dum
docent Iudeos aut Turcas ad suscipiendam religionem
Christianam violenter & directe cogendas non esse, con-
stanter interim a se rentes, hæreticos ad officium debere
pellere, & similiter Apostatas ad Iudaismum aut Maho-
metismum declinantes, nō secus atque religionis suae deserta-
res. Eodem certe pertinent hæc verba Auctoris, sibi supra.
Nec putem (inquit) disceptantem, an dignè Deus
quos ab errore superstitionis auulserit, rursus in
Aegyptum regredi nolit, an dignè à se non parti-
tur abistere, quos sibi elegit. Ita nec illud expec-
tabit retractari à nobis, an obseruari voluerit di-
sciplinam quam voluit instituire, & an merito vi-
ciscantur

discatur desertam, quam voluit obseruaram, quādo frustra instituit, si obseruari eā noluisse, & frustra obseruari voluisset, si vindicare noluisse. Atqui paulo post, siue legamus: despoliant cum exe. & vno Vaticano, siue dispoliant cum 2. Vat. perinde est.

8. Numquam Albiniani, nec Nigriani, vel Cassiani, &c.] similiter Apolog. c. 35. Vnde Cassij, & Nigri, & Albini. Atqui (quemadmodum adnotauit Rhen. partim ad hunc, partim ad librum de Pallio) hinc patet & Apologeticum, & hunc Tractatum posteriorem esse libro de Pallio, cum illic c. 2. plurimum Augustorum, quorum Claudius Albinus vnus fuit, concordia celebretur. Qui postea Spartiano teste, aduersus Severum Imperatorem rebellis in Gallia victus est die vndecimo Kal. Mart. apud Tururum, & cadaver ante domum eius propriam iam diuisum, in Rhodanum fluiuium abiectum est. Non distinctim sato Pescennius Niger à Syriacis legionibus Imperator appellatur contra Severum, tandem apud Cyicum ab eodem est interemptus. At Andius Cassius ex familia Cassurum, qui in C. Iulium conspirauerant, L. Vero Imperatori in siluis struxit, occisus tandem non iubente illo, sed tamen non verante. Hinc Albinus, Nigrianos, & Cassianos vocat Tertullianus, defensionum istorum confusus. Plura de his in vita Auctoris, ne hic prolixiores simus.

9. Sed idem ipsi, qui per Genios eorum iurauerant, &c.] Ex Maturum, idem legimus cum vet. exe. pro idem. De iuramento vero per Genios Cæsarum, latius Apolog. c. 32. n. 450.

10. Tamdiu enim stabit.] Hoc colligitur (inquit Rhen.) ex verbis illis Apostoli, 2. Thess. 2. Qui tenet, nunc tenet, donec de medio fiat. Non aliter autem dixit. Auct. Apolog. c. 32. Est & alia necessitas nobis orandi pro Imperatoribus, etiam pro omni statu Imperij rebūque Romanis, quod vim maximam vniuerso orbi imminentem, ipsamque clausulam seculi acerbitates horrendas comminantem Romani Imperij commeatu scimus retardari. Et Lactantius l. 7. c. 25. Incolunt Roma nihil videtur metuentium: at vero cum caput illud orbis occiderit, & opus esse capere, quod syllabe fore aiunt, quis dubitet venisse iam finem rebus humanis orbique terrarum? Quod minor ab Antonis Rudenti inter errores deridendos adnotatum. Neque enim ipse tam de urbe quam de Romano Imperio loquitur, & illam scripturam sic interpretatur tū Graeci omnes, & D. Ambros. in Comment. tum etiam D. Hieron. qu. 11. ad. Algasiam, & August. c. 19. l. 20. de ciuit. Dei. Legimus autem ex MS. & solo Deo minorem.

11. Itaque & sacrificamus pro salute imperatoris, &c.] Cum Apolog. c. 30. non nisi inuocationis & orationis meminerit, hic vero etiam sacrificij pro Imperatoribus, videtur hunc librum scribens Presbyter fuisse: quantum hunc locum contra Missæ sacrificium detraquentes Magdenburgenses ob verba adiuuauerunt: sed quomodo Deus præcepit pura prece: inde colligentes non nisi precum sacrificium debere intelligi. Verum quid sibi vultu fati colligitur ex eo quod addit: Non enim eget Deus conditor vniuersitatis (seu immensitatis, ut habent 3. Vat. MS.) odoris aut sanguinis alicuius. Opponit enim precem puram odori aut sanguini, & vero nos Dei non sacrificamus aut odore aut sanguine, sed prece pura. nam sacrificium non nisi per preces & per inuocationem sacrificatur aut offertur. Verum de hoc latius tum lib. sequ. de Iudeis, & lib. 3. aduersus Marcionem, T. 3.

vbi similes loci ab illis in calumniam rapiuntur, tum potissimum l. de Cultu femina, c. 11. vbi verbis desertis: aut sacrificium offertur (inquit) aut Dei verbū administratur. & l. de Orat. Tom. 2. qui rotam rationem Missæ, vbi celebrabatur in Africa, continet, in qua ter quaterve nomine sacrificij nominatum videtur.

CAP. III.

12. Tamen (sicut supra diximus) doleamus, &c.] Inscriptionem huic capiti dedimus: Quod nulla ciuitas impunè latura sit Christiani sanguinis effusione. Quam ipsam sententiam ipsam penè verbis prosequitur D. Cypr. ad Demetrianum, ut adnotauit quoque Rhenanus.

13. Sub Hilariano Præfide, cum de areis sepulcrarum nostrarum, &c.] Hilarianus Præfides Africae videtur fuisse vnus decessorum in Scapula. De areis vero sepulcrarum, seu cæmeteris Christianorum, vide Adn. nostras in D. Cypr. epist. 68. n. 25. Cataclysmus autem & supra in Apolog. & infra de hab. vrg. accipitur pro generali diluio: & existat libellus de Cataclysmo inter D. August. opera, T. 9.

14. Ignēs qui super cœnia Carthagini, &c.] Portentum simile describitur à Iosepho ante excidium Hierosolymitanum, de bello Iudaico l. 7. c. 12. Hinc etiam constat Carthagini habitasse Tertullianum.

15. Nam & sol ille in conuentu Vticensi, &c.] De Vtica Africa oppido Carthagini vicino vide Adn. nostras in Concl. Carthag. sub D. Cypriano, ad sent. 41. Apparet autem (inquit Rhen.) distincta fuisse in conuentus, inftar Hispania. Quam ceteriorè in conuentus septem diuisam fuisse Plinius auctor est, sicut Beticam in quatuor. Eos idem vocat Iuridicos, quod illic suo quique oppido finitimi discerperent. Istiusmodi conuentus hodie referuntur apud Christianos oppida Episcopis insignia, quantum ad causas adinet Ecclesiasticas. Igitur conuentum Vticensem accipe pro toto tractu, qui Iurisdictioni Vticensium subiectus erat. Quæ Rhenani interpretatio confirmatur his verbis Orosij lib. 1. c. 2. Zeugis prius non vnus conuentus, sed totius Prouincie nomen, fuisse inuenitur, vbi Carthago magna. Vnde patet Prouincie Africa, seu Carthagini, conuentum Vticensem fuisse.

16. Positus in suo hypsomate, &c.] Vtitur (inquit idem Rhen.) vocabulis astrologorum, loquens de Eclipsi, quædam solis non ordinaria, sed prodigiosa. Fulgur astrologorum hodie vocat altitudinem & domum. Si autem certum quid ex aliis scriptoribus aut Ephemeridibus haberi posset de hoc prodigio, certius liceret indicare de tempore quæ scriptus est hic liber.

17. Vigellius Saturninus.] Vaticani tres codices, M. Gellius. Ego ex coniectura, quam tamen nobis in textum inducere Valgius Saturninus. Quum enim sub Augusto, anno urbis conditæ 741. Consul Roma fuerit in locum Messala substitutus C. Valgius, C. F. Q. N. Saturninus Rufus (cuius etiam L. Gellius meminit) quidni alter aliquis Saturninus ex eadè familia potuerit Carthagini Præsidem agere, qui primus illis persecutionem mouerit? Certè anno Severi Cæsaris V. I. anno Urb. Cond. 990. Consul fuit T. Haterius Saturninus, qui an alius, an idem, alius disputandum relinquo.

18. Claudius Herminianus in Cappadocia, &c.] Vterque ex. Lucius Hieronimianus. 3. Vaticani, Lucius Gerominianus, sed placet, Herminianus, aut potius, Herminius: quod Herminia familia Romæ Consulatus fuerit. Vide alicubi hac de re Franc. Baldinum, quippe qui suis ad me litteris meminerit se scripsisse ali-

TULLIANUS
Annotati omnibus
MAGNELLI,
AV
16.

quando de Claudio Herminiano, quem locum habentis reperire non licuit. Colligitur autem hinc iam cum si dem Christianam in Cappadocia a viguisse: de quo latius lib. sequenti *Adversus Iudaeos*.

19. in pratorio. Pratorium (inquit Rhenan.) villa est urbana, quae differt à rustica, propter elegantiam & nitorem. Suetonius in Caio Cesare; In exstructionibus (inquit) villarum & pratoriorum, omni ratione posthabita nihil tam efficere cupiebat, quam quod effici posse negaretur. Proinde D. Hieronymus dolium illud versatile Diogenis eleganter pratorium vocat, aduersus Iouinianum lib. 2. Quomodo, inquit, se contorquet in dolio, volubilem se habere dicitur iocabatur, & se cum temporibus immutantem. Frigore enim, doli os vertebat in meridiem; aestate, ad septentrionem; & vicinque sol se inclinauerat, Diogenis simul pratorium vertebatur. Porro res ista accidit ruri; aliqui latere non potuissent. Adidi autem ex cod. Vat. MS. spe, ad illud: ne spe gaudeant.

20. Caecilius Capella in illo exitu Byzantino, &c. Caecilius Capella in Fastis Consularibus non reperitur: fortassis fuit de familia C. Caecilij Q. F. Q. N. Metelli Capriarj Consulis, anno urb. cond. 638. Quisquis tandem fuerit, Praefes fuit Byzantij, & Christianorum persecutor, in Byzantino exitu, id est, exitu (sicuti videlicet, teste Festo) olim exitium usurparius pro exitu. Quod ipsum ille in vindictam fieri interpretatus: Christiani gaudent, exclamauit. Contigit id scribit Herodianus, Michael Glycus, & Cyprianus, regnante Seuero Imperatore post triennij obsidionem, eo quod partes fouisset Pescennij Niger, manibus dirutus, & iuribus ademptis, denique loco ipso iurisdictioni Perimbiorum adsignato. Unde deinceps (inquit Glycus) usus obtinuit, ut Episcopi Byzantij confirmatio ad Heraclium seu Perinthi spectaret Antistitem. Addeus Constantinum Magnum, in sauro castro, quod olim à Byzo Thracum Rege exstructum fuerat, magnum loci spatium adiecisse, ubi que cognomen cum Nomen Romae dedisse. Haec ciuitatis ac Imperij Constantianopolitani initia etiam Nicephorus commemorat Eccl. hist. l. 7. c. 47. qui etiam lib. 8. c. 6. recenset omnes Episcopos Byzantinos à D. Andrea Apostolo ad Constantinum usque, quorum primi xi. propter infidelium incursions in oratorio quodam synaxes celebrarunt, ut non mirum sit persecutionem ibi quoque desauisse in Christianas.

21. Adremeticum Maulium.] *Vatic. 3. MS. cod. Adremeticum Maulium, sed magis illud placet. Ragtionem habes in Adnot. nostris ad Concil. Carthag. sub D. Cypri. Sent. 16. Aequi interpellatio sanguinis pro perfectione ponitur.*

CAP. IIII

22. Non te terremus, &c.] *Huius capiti titulum dāmus: Quod possit Iudex officio iurisdictionis suae fungi, & humanitatis meminisse. Porro de Proverbiali formula, in deo uia xxi. vide nostra Praelegmina. Quod uero ait, Confessos negare, hoc amplius (inquit Rhen.) Tertullianus deplorat in Apologetico, & Cyprianus martyr aduersus Demetrianum. Si crimen est (inquit) cur non interficis confidentem? Si crimen non est, quid persequeris innocentem? Torqueri enim debuit, si negarem, &c.*

23. Cincius Seuerus.] *Vat. 1. Cicius, sed illud placet, eo quod reperitur apud Romanos familia Cincia plebea, fortasse idem fuit Cn. Claudius Seuerus, qui Seueri praceptor & Philosophus Consulatum gessit anno urb. cond. 925.*

24. Thirstri.] *Vat. 1. Thirstri, unde colligere mihi vi-*

deor veram huius loci lectionem Thirstri, aut Thirsti, nam apud Ptolomeum Tab. 9. Europe, in Myria inferiori reperitur, & Thirstre, Graecè Τηρστρη, promontorium, & Thirsti ciuitas, Graecè Τηρστρη, de qua interim Lectori censuram relinquo.

25. Vesprius Candidus.] *Anno v. c. 931. cum Imperatore Commodus hic Consulatus functus legitur, cognomento Verus, cuius etiam Spartianus meminit in Luciano, ac Casiodorus, Fasti Graeci & Lampridius in Commodo, quemadmodum ante me adnotauit Onuphrius in secundum lib. Fastorum.*

26. Asper.] *Verisimile est hunc fuisse alterum duorum, qui postea anno urb. cond. 964. primo post obitum Seueri, Consules memorantur à Casiodoro, Fasti Graeci & Latinis: ad quos addit Onuphrius, ubi supra, hanc inscriptionem: M. Pompeio M. F. Ani. ASPRO. O. 7. leg. xi. Apollin. 7. Col. i. i. PR. primog. l. iii. CYREN. Praef. Castr. leg. x. ViCTR. Alimotus Libettus Pallarius fecit. Aequi deiectionem recte interpretatur Rhenan. deiectione animo.*

27. Pudens.] *Seruilis Pudens Consul fuit in bello Marcomannico, sub Caesaribus Antonino & Pert. Anno urb. cond. 917. & 918. ut patet ex Casiodoro, & Fastis Graecis ac Latinis.*

28. In elogio, &c.] *Elogium (inquit idem Rhen.) testificationem de aliquo significat. hic accipit pro obitu, qua huiusmodi testimonium continetur. sicut & Suet. in Caligula: Et custodiarum (inquit) seriem recognoscere pulchrum inspecto elogio, stans tantummodo intra partium medianam, a caluo ad caluum duci imperauit. Spartianus in Seuero: Eufibus eius sub elogio eiusdem praecocius cecidit. Legatum P. R. homo plebeius tenebre amplecti noli, Scipio est. Ex litteris quas simul cum Christiano captiuo accurrat, intellexisse Praesidem quod ille prius à delatore militate fuisset spoliatus; & sic misericordia motum, dimisisset hominem, velut antea sacis afflictum. Hoc uisibilem uocant, cum elogio mittere reum, quem admodum Martianus in L. diuis. De custodia & exhibitione reorum, de quo etiam aliquid diximus Apolog. c. 2. n. 22.*

29. Secundum mandatum.] *Hoc est (inquit Rhenan.) secundum rescriptum Imperiale. Vt ante, Quid enim amplius tibi mandatur; & Videtis ergo quomodo ipsi vos contra mandata faciatis. Aequi pro eisdem aduocatis, &c. Vatic. 3. eiusdem, sed quae ista non nisi sub Aspro Aduocatorum facta est, memora illud placet magis. Notatu autem digna miracula de Notario & puero.*

30. & quanti viri, &c.] *Quanti, pro, quot (inquit idem) & honesti, pro honoratis. Sic paulo ante, Quam autem praesides & constantiores & crudeliores Item infra: Quantis ignibus, quantis gladiis opus erit?*

31. remediati sunt.] *Hoc uerbo (inquit idem) est & in de Resurr. car. Vitiocum (inquit) à dolo remediatiorum, id est in Praescriptionibus. Vel transmutatione remediaremur. Hinc illud Hieronymi in Hilariis: Igitur post annum doctus ab Ascalapio uitiocum, non remediatis animis, sed perditis. Eodem uerbo uertitur rursus in Iouinianum. Quibus adde illud (inquit Marcion. 7. 3. ad remediandos eos. & l. de baptis. Item aqua remediatur; & aquas baptisimii esse se remediatis.*

32. ipse etiam Seuerus.] *Seuerus Imperator intelligitur, cui ad distinctionem Cincij Seueri, addit Antonini pater, quem eundem uocat Apolog. c. 4. C. 4.*

sanctissimum Principum. Hinc autem confirmatur lectio nostra ibidem c. 5. nullus Seuerus, quippe qui initio sui Imperij Christianos non sit persecutus, uti ex Oratio & alius latius in vita Auctoris.

33. Proculum Christianum, qui Torpacion cognominabatur, &c.] Proculus iste haud dubie alius est, quam ille cuius meminit initio libri adu. Valens infra Tom. 3. quemadmodum ibi latius: quo fit ut illius cognomen Torpacion hic adiciatur. In Martyrologio fit mentio Kalendis Decembris. Ciuitate Narnia s. Proculi presbyteri, quod oppidum haud procul Roma distat, & à Seuero frequentatum, quemadmodum ex quibusdam inscriptionibus patet. an idem sit nescio. Videtur interim ex curatione per oleum presbyter etiam iste Proculus fuisse.

34. euhodea procuratorem.] Quum neque Prolo- meo, neque alicui Geographo nota sit aliqua provincia aut ciuitas hoc nomine euhodea, conuicio Graece scriptum fuisse à Tertulliano eod. Naz. aut potius in datiuo eod. Naz. aut s. manis secundum dialecton. Atticam (vri legisse ad- natat euhode, cod. Got. Tenesem Rhenan.) eod. n. Signifi- cat enim eod. Naz. & prosperum iter, & prosperitatem. Unde illud E. dr. 8. Ἐπιτομα εὐδοκίας: pro quo noster in- terpres verit. petere viam rectam. Quare non placet con- uictura in margine. i. edit. qua legitur, euhodea. maxime propter phrasin Auctoris peculiarem, qua etiam alibi frequenter vritur vocabur: procuratio, procurare, procura- ti, & procurans in datiuo: ac si dicat, procurato- rem prosperitati, quippe qui Seuero prosperitatem pro- curant, reddita per oleum sanitate. Adnotat eiusmodi Rhenanus: homini procurat, lib. 1. adu. Marc. cui pro- curant: & procurantis Euangelio, lib. 4. adu. Marc. cui procurant, de Refort. car. Tom. 3. & de Coron. milit. T. 2. libi procurauerunt. & de Cust. sem. affectioni procurans ac l. 1. ad vxor. cap. 8. qua pudori procura- ti, lib. adu. Valens. non semel, ac alibi frequentissi- me.

35. qui eum per oleum aliquando curauerat.] Marii huius Christianorum, qui morbo oleo curabant, meminit etiam E. Hieronymus in vita B. Hilariionis, quod Agricola à serpentibus & venenatis animalibus percussus, accepto oleo ab illo benedicto vulnera sua vngue- tes, pristina sanitati fuerint restituti. Idem refert Rufinus hist. Eccl. lib. 2. cap. 4. de discipulis B. Antonij, & Sul- pitius Seuerus in vita S. Martini, de muta & paralytica oleo benedicto ab eo curatis, & Palladius de duobus Ma- carius similia. Vt praetermittam plures alios, quorum mi- racula per oleum recensentur 6. Voluminibus Vitarum Sanctarum Suriq. quos ex Indicibus licet petere.

36. quem & Antoninus optime nouerat lacte Christiano educatus.] Quum plures fuerint An- tonini Caesares (de quibus late Iacobus Reuuardus noster Var. lib. 3. cap. 10.) loquitur hic, uti & Rhenanus ad marginem adnotauit, de Antonino Caracalla Seueri fi- lio, de quo plura in vita Auctoris. Peculare autem est Auctori, quod eum scribat lacte Christiano, id est à nutrice Christiana educatum. Hinc adeo factum puro, ut nutrix in Christianos fuerit, quum contrario Neroni tanta crudelitas adscribitur à quibusdam, quod eam à nu- trice hauserit.

37. Sed & Clariss. feminas, & Clariss. viros.] Clarissimorum virorum (inquit Rhenanus) uxores clarissimae erant: nam femina nuptae mariti dignitate confertur, ut est apud V. ipian. Iureconsul. Senatores qui- busdam clarissimi fuerunt. Nonnulli hic ordo disponi- tur, Illustrium, spectabilium, Clarissimorum, & Perfe-

ctissimorum. Vide autem formulam Clarissimatus apud Casiodorum, Variarum l. 7. epist. 63.

38. Seuerus sciens huius sectae esse, non modò non laetit, &c.] De hac Seueri in Christianos initio sui Imperij indulgentia latius in vita Auctoris. Atqui pro, & populo furenti in os palam restitit, legunt 3. MS. V. acie, populo furenti in nos, non male. Eligat Lector quod voluerit, vnus eorum, restitit, sed illud magis placet.

39. Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione.] Vide hac de re Adnot. nostras in Apolo- get. cap. 5. n. 64. Quibus adde, quod haec historia contigerit Pisoni & Iuliano Coss. anno Urb. Cond. 926. aut iuxta alios, anno 927. Gallo & Flacco Coss.

40. quam incertam, quam crudelem, &c.] In- certam (inquit Rhenan.) propter mendacium Gentilium de promiscuo cum matribus & sororibus concubitu; cru- delem, propter infanticidium, de quo etiam Christianos calumniabantur. Verum de hoc latius Apolog. c. 1. 7. et 8.

41. cremamur, &c.] De supplicio Christianorum variis, & nominatim summa ignium poena, vide infra lib. ad Martyr. c. 4. & Adn. ibidem nostras n. 46. item & Apolog. c. vlt. n. 619.

42. nec hostes publici veri.] Intelligit (inquit Rhe- nan.) hostes Imperatorum Romanorum & populi Ro- mani, qui insidiarentur saluti eorum. Nam vulgus ipso quoque Christianos appellabat hostes publicos: sed hi veri hostes non erant, immò potius amici.

43. Nam & nuptae Praefide Legionis.] De Le- gionis regno in Hispaniis quam late se olim extendere, vide Adnot. nostras in Epist. B. Cypriani. 68. n. 2. Ad- dit autem lib. adu. Iud. eos supra, Hispaniarum omnes terminos iam tum ad Christum conuersos. Neque mi- rum, quum ante Auctorem B. Ireneus l. 1. c. 3. celebret Ec- clesias quae in Hiberno sunt; ubi vide in eandem sententia Adn. Fenardentij nostris, c. 4. et nostras in supradictum l. n. 41.

44. & à Praefide Mauritaniae.] Quod Mauroru etiã multi fines iam tum fidem Christi susceperant, testatus est Auctor ubi supra: quo loco vide Adnot. nostras n. 40. Adnotandum autem, quod Praefides vocantur Le- gionis & Mauritaniae, quum Africa Praefecti & a- liarum Prouinciarum Proconsules, nuncuparentur.

45. sed gladiotenus, &c.] Eadem phrasi dixit in- fra T. 2. lib. de uelam. uirg. c. vlt. cerebrotenus. Atqui quod gladio mandatū fuerit à primordio ani- maduerit in Christianos, saltem in Africa, patet & ex vita B. Cypriani. De voce autem, animaduerti, pro morte puniri, Iurecons. uisitata, vide Adnot. nostras in eiusdem Cypri. Epist. 69. n. 25. Quod ipsum patet ex epist. eiusdem 82. ad Successum, ubi legit: Xistum in cœmite- rio animaduertum sciatis, qui quum crucis supplicio martyrium passus sit, patet generale esse animaduertio- nis nomen; quod eo loco mihi in mentem quum non uenisset, putauit potius crucem pro omni supplicio accipiendam.

CAP. V.

46. Crudelitas uestra gloria est uestra, &c.] Ti- tulum huic postremo capiti dedimus: Quod Christia- nis parcendum vel ob nimiam multitudinē. Paucis autem hoc hic deprecatur Auctor; quod latius fuit profe- cutus Apolog. c. 44. & 50.

47. Arrius Antoninus in Asia.] Fortassis hic idem fuit, qui à Lampridio Arrius Praefens, ab aliis Bruttius Praefens appellatur, Consul Romanus anno Urb. Cond. 932. Atqui ubi, manu facta, manus pro multitudine accipi- tur: & ubi, paucis duci iussis, duci, pro ab lucis alludens

ULLIAN,
Annotati omnibus
PAMELLI,
A. V.
16.

fortassis ad illud Actuum 12. inquisitione facta de custodiibus iussit eos duci.

48. ὦ δειλὸι, εἰ θέλετε ἀποδύσασθαι, κρημνὸς ἢ ἑσπέρου ἔχετε.] Ad verbum sonant hæc Latine: O miser, si cupis perire, precipitia aut refes habetis. Ms. interrim 3. Patic. legunt, ὦ λωπτοί; quod quum sonet ὀρείδου, etiam retineri possit. Rhenano magis placuit ὦ δειλοί, eo quod Præfex quasi miserans non dico insaniam, veri ille neque enim Christiane fidei zelus insania est) vulgum nimiam multitudinem hoc dixerit. Græcè autem dicere maluit, ut potè Græcis Asiaticis.

49. Quid ipsa Carthago.] Vel hinc patet Carthagini egisse Tertullianum, & Scapulam Carthagini fuisse præfectum, ut potè Prouinciæ Carthaginienfis Pro-

consulem nam mox sequitur) Parce Carthagini, si non Tibi. Parce Prouinciæ. De Carthagine parò vide lib. de Pall. n. 1.

50. Decimanda à te.] Quid sit decimare, indicat his verbis Linius l. 2. ab urb. condita 254. Cetera inquit multitudo, forè decimus quisque ad supplicium lectus.

51. Parce Prouinciæ.] De Prouinciâ Ptoconulari haud dubie loquitur, de qua & B. Cyr. epist. 45. sed quoniam latius diffusa est Prouinciâ nestrâ, vlt. plura de prouinciis ex Africæ Adno. nostris n. 7.

52. Nec tamen deficiet hæc secta, &c.] Latius idipsum hoc tractauit suprâ c. vlt. Apologetici.

ARGVMENTVM LIBRI ADVERSVS IVDÆOS, PER IACOBVM PAMELIVM.

DISPUTATIONE habita inter Christianum & profelytum Iudæum (de se, quantum apparet, in tertia persona sermonem faciens) Tertullianus, quod per concentum oblitentium spectatorum minus plene potuit dilucidari, stylo retractat, pugnans aduersus Iudæos solidiss. rationibus, & ex sacra scripturae fundamentis: idque pace Ecclesie aduocante ante bellum Britannicum, eo tempore quo Mauri à Romanis obsidebantur.

- I Primum autem etiam Gentibus gratiam Dei vindicat, posse eas ad Dei legem admitti coimprobus.
- II Quippè quum lex primordialis matrix omnium præceptorum Adæ & Eua in paradyso data sit, ac legem Moysi scriptam, legis naturalis iustitia in Noè & Abraham, quin & sacerdotium in Melchisedech, præcesserit.
- III Et datam quidem Abrahæ circuncisionem carnalem ad tempus, sed in signum, vnde Israel in nouo tempore dinoscetur, quando secundum sua merita in sanctam ciuitatem ingredi prohiberetur, nunc quo spiritalem circuncisionem in salutem esse populo obediens.
- IIII Sabbati quoque obseruatione temporalem fuisse, Sabbati æterni signum; ut potè quòd neque à patribus Etis Patriarchis ante legem Moysi, neque post eandem ab omnibus perpetuò obseruatam, exemplis contra Iesu Nane & Machabæorum.
- V Quid? quòd etiam ipsa sacrificia terrenarum oblationum Abel & Cain, in Lemitico conscripta, spiritalium sacrificiorum prædicta fuisse ex Malachia & Psalmis manifestum sit.
- VI Atque adeò ex prædictis concludi, legem nouam superuenturam, id itaque querendum, an expectandam nouæ legis lator, an verò iam venerit.
- VII Venisse autem, primum ex prophetis commonstrari de regno eius super Gentes, eoque æterno.
- VIII Deinde ex temporibus natiuitatis, Ducis Christi, & Passionis, & exterminij Hierusalem à Danielem prædictis.
- IX Quinetiam prædictionibus variis, quibus à Prophetis nunciata est Christi natiuitas.
- X Item ex iis quæ de Passione Christi in cruce prædicta sunt & figuris eiusdem.
- XI Rursum ex cladis Hierusalem prædictione, non modò per Danielem, sed & per Ezechielem prophetam.
- XII Insuper & repetitione quorundam scripturae sacrae locorum de Gentium ad Christum conuersione.
- XIII Denique præscriptione aliarum scripturarum, è quibus iam venisse conuincitur.
- XIIII Postremò ex abundantia errorum Iudæorum conuinci, ex secundo Christi aduentu in sublimitate priorum illum in humilitate, circa quem illi decepti sunt, quia non in sublimitate venerit, dum ignorantes humilitate fuisse venturum.
- Ceterum præterquam quòd libro tertio aduersus Marcionem iisdem penè verbis repetit Tertullianus nihil fusiùs, quæ hic contractius tractet, vnde eiusdem vtrumque Auctoris nemo dubitare possit, & quod B. Cyr. libris duobus prioribus Testimoniorum ad Quirinum aduersus Iudæos, hunc ita sit imitatus librum, ut multa decerpserit, similiter Iulianus Pomerius lib. tribus contra Iudæos. Certè Eusebius in Chronico sententiâ Tertulliani de Natiuitate Christi ex hoc libro nominatim recenset, & Pomerius in librum

A primum, ac B. Hieronymus bonam 9. capituli partem suo in Daniele Commentario transcripserunt. Disseruitem uerbu scripti huius meminerunt Vincentius Lirinensis, Abbas Trithemius, & Politianus, locis supra citatis, antequam praelo committeretur à Rhenano. Qui & secundam castigatiorem edidit ex Gorziensi codice, additis aliquot scholiis; uerum quod quum in Britannico codice Lelandi non haberetur, à Gelenio non sit recognitus, nondum pristinam faciem receperat. Quare & nobis in eo recurando laborandum fuit, ad quod subsidio fuerunt MS. Vaticanum unum libri istius, & duo libri tertij aduersus Marcionem exemplaria; item dictus B. Hieronymi Commentarius, & loci aliquot à Latino utrobique obseruati; uti ex nostris Adnotationibus uidere est.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI ADVERSUS IVDÆOS LIBER.

ROXIME¹ accidit, disputatio habita est Christiano & profelyto Iudæo. Alternis vicibus contentioso fune uterque diem in uesperam traxerunt. Obstreptentibus etiam quibusdam spectantibus singulorum, nubilo quodam ueritas obumbrabatur. Placuit ergo quòd per centum disputationis minus plenè potuit dilucidari, inspicere curiosius, & lectionis stylo quæstiones retractatas terminare. Nam occasio quidem defendendi etiam gentibus sibi diuinam gratiam, habuit hinc prerogatiuam, quòd sibi² uindicare Dei legem instituerit homo ex gentibus, nec de profapia Israëlitarum Iudæus. Hoc enim fat esse, posse gentes admitti ad Dei legem, ne Israël adhuc superbiat, quòd gentes uelut stitilicidium titulæ, aut puluis ex area deputetur. ^{Rom. 3. Isai. 40.} Quamquam habeamus ipsum Deum idoneum pollicitatorem, & fidelem sponforem, qui Abraham promiserat, quòd in femine eius benedicerent nationes terræ, & quòd ex utero Rebeccæ duo populi & duæ gentes essent processuræ: utique Iudæorum, id est Israël; & gentium, id est noster. ^{Gen. 22. Gen. 25.} Uterque ergo populus & gens est appellatus, ne de nominis appellatione priuilegium gratiæ sibi quis audeat defendere. Duos etenim populos & duas gentes processuras ex unius fœminæ utero Deus destinauit, nec discreuit gratiam in nominis appellatione, sed in partus editione: ut qui prior esset de utero processurus, minori subiceretur, id est posteriori. Sic namque ad Rebeccam Deus locutus est, dicens: Duæ gentes in utero tuo sunt, & duo populi de ventre tuo diuidentur, & populus populum superabit, & maior seruiet minori. Itaque cum populus seu gens Iudæorum anterior sit tempore, & maior per gratiam primæ dignationis in lege, noster uero minor ætate temporu de Rebeccæ, de duobus populis, intelligitur id posse in ultimo seculi spatio adeptus notitiam diuinæ miseratiõis, proculdubio secundum edictu diuinæ locutionis, prior maior populus, id est Iudaicus, seruiat necesse est minori, & minor populus, id est Christianus, superet maiorem. ^{Ibid.} Nam & secundum memorias populus Iudæorum, id est antiquior, derelicto Deo, idolis seruiuit, & diuinitate abrelicta simulachris fuit deditus, dicente populo ad Aaron: Fac nobis deos qui nos antecedant. Quod cum ex monilibus fœminarum & anulis uirorum aurum fuisset igne conflatum, & processisset eis bubulum caput, huic figmento uniuersus Israël abrelicto Deo honorem dederunt, dicentes: Hi sunt reges eis imperabant, & cum Hieroboam uaccas aureas & lucos colebant, & Bahali se ^{Exod. 32. 3. Reg. 12. Iudic. 2.} mancipabant: unde probatur eos semper idololatriæ crimine reos designatos ex instrumento diuinarum scripturarum. Noster uero populus minor, id est posterior, relicto idolis quibus antè deseruiebat, ad eundem Deum conuersus est, à quo Israël, ut supra memorauimus, abcesserat. sic namque populus minor, id est posterior, populū maiore superauit, dum gratiā diuinæ dignationis consequitur, à qua Israël est repudiatus. ^{11.} Igitur gradu conferamus, & summam quæstionis ipsius certis lineis determinemus. Cur etenim Deus uniuersitatis conditor, mundi totius gubernator, hominis plasmatore, uniuersarum gentium fator, legem per Moysen uni populo dedisse credatur, & non omnibus gentibus

TERTULLIANUS
Annotatiõibus
ROMELI,
A V
16.

A esset in signum temporis illius, non in salutis prerogatiua. Denique sequentes patriarchæ incircuncisi fuerunt, vt Melchisedech, vt qui ipsi Abrahæ iam circunciso reuertenti de prælo, panem & vinum obtulit incircuncisus. Sed & filius, inquit, Moyfi tum ab angelo præfocatus fuisset, si non Seffora mater eius calculo præputium infantis circuncidisset. Vnde, inquit, circuncisionis maximum periculum est, si præputium carnis quis non circunciderit. Et ideo si salutem circuncisio omni modo adfert, etiam ipse Moyfes in filio suo non intermisisset, quo minus octaua die circuncideret eum, quando constet Sefforam coactâ ab angelo id fecisse in itinere. Consideremus itaque quod non potuerit vnus infantis coacta circuncisio omni populo præscribere, & quasi legem huius præcepti condere in salutem. Nam prouidens Deus quod hæc circuncisionem in signum, nõ in salutem esset daturus populo Israël, idcirco filium Moyfi ducis futuri instigat circuncidi, vt quum cœpisset per eum populo dare præceptum circuncisionis, non aspernaretur populus, videtis exemplum istud in ducis filium iam celebratum. Dari enim habebat circuncisio, sed in signum: vnde Israël in nouissimo tempore dinosci haberet, quando secundum sua merita in sanctam ciuitatem ingredi prohiberetur, secundum verba prophetarum dicentium: Terra vestra deserta, ciuitates vestræ igni exultæ, regionem vestram in conspectu vestro alieni comedent, & deserta & subuerfa à populis extraneis, derelinquetur filia Sion sicut casa in vinea, & sicut custodiarius in cucumerario, & quasi ciuitas quæ expugnatur. Et ideo subsequens sermo prophætæ exprobrat eis dicens: Filios generavi, & exaltaui, ipsi autem spreuerunt me. Et iterum: Et si extenderitis manus, auertam faciem meâ à vobis, & si multiplicaueritis preces, non exaudia vos. Manus enim vestræ sanguine plenæ sunt. Et iterum: Væ gens peccatrix, populus plenus peccatis, filij scelerati, dereliquistis Deum, & in indignationem misistis sanctum Israël. Hæc igitur Dei prouidentia fuit, dandi circuncisionem Israël in signum, vnde dinosci posset, cum adueniret tempus, quo meritis suis supra dictis in Hierusalem admitti prohiberetur: quod & quia futurum erat, nunciabatur, & quia factum videmus, recognoscimus. Sicut ergo circuncisio carnalis, quæ temporalis erat, imbuta est in signum populo contumaci, ita spiritalis circuncisio est in salutem populo obaudienti, dicente propheta Hieremia: Innouate vobis nouitatem, & nolite seminare in spinis. Circuncidimini Deo, & circuncidite præputium cordis vestri. Et alio loco dicit: Ecce enim dies veniunt, dicit Dominus, & disponam domui Iudæ, & domui Iacob testamentum nouum, non tale quale iam dedi patribus eorum, in die quo eos eduxi de terra Ægypti. Vnde intelligimus & priorem circuncisionem tunc datam cessaturam, & nouam legem non talem qualem iam dederat patribus processuram, annunciari, sicut Esaias prædicauit, dicens: Quod in nouissimis diebus manifestus futurus esset mons Domini, & domus Dei super vertices montium: & exaltabitur, inquit, super colles, & venient super illum omnes gentes, & ambulabunt multi, & dicent: Venite ascendamus in montem Domini, & in domum Dei Iacob, non in Esau prioris filij, sed in Iacob sequentis, id est populi nostri, cuius mons Christus est sine manibus concidentium præcisus, implens omnem terram, apud Danielem ostensus. Denique ex hac domo Dei Iacob, etiam legem nouam processuram sequentibus verbis annunciat Esaias dicens: De Sion enim exiet lex, & verbum Domini ex Hierusalem, & iudicabit inter gentes, id est inter eos qui ex gentibus sumus vocati: & concident, inquit, gladios suos in aratra, & lanceas suas in falces, & non accipiet gens super gentem gladium, & iam non discent præliari. Igitur intelliguntur alij quam nos, qui noua lege edocti ista obseruamus, obliterata veteri lege, cuius abolitionem futuram actus ipse demonstrat? Nam vetus lex vltione gladij se vindicabat, & oculo pro oculo eruebat, & vindictam iniuriæ retribuebat. Noua autem lex clementiam designabat, & pristinam ferocitatem gladiatorum & lancearum ad tranquillitatem conuertebat, & belli pristina in æmulo legis, & hostis executionem in pacificos actus arande & colendæ terræ reformabat. Igitur, sicut supra ostendimus, quod vetus lex & circuncisio carnalis cessatura pronuntiata est, ita & nouæ legis, & spiritalis circuncisionis obseruantia, in pacis obsequia eluxit. Populus enim, inquit, quem non noueram, seruiuit mihi, in auditu auris obediuit mihi, prophætæ annunciauerunt. Quis autem populus qui Deum ignorabat, nisi noster, qui retrò Deum nesciebamus? & quis in auditu auris obediuit ei, nisi nos, qui relictis idolis ad Deum conuersi sumus? Nam Israël qui Deo fuerat cognitus, qui que ab eo in Ægypto exaltatus fuerat, & per Erythræum pelagum transuectus est, qui que in eremo manna cibatus quadraginta annis, ad instar

ULLIAN,
Annotati omnibus
MELLI,
A V
16.

A Et dixit Cain ad Dominum: Maius delictum meum, quam vt remittatur mihi, & eicies me hodie à facie terræ, & à facie tua abscondar, & ero gemens & tremens super terram, & omnis qui me inuenerit, occidet. Ex hoc igitur duplicia duorum populorum sacrificia præostensa iam nunc à primordio animaduertimus. ^{Deut. 12.} Denique quum per Moysen in Leuitico in loco offerrentur Deo, quam in terra repromissionis, quâ dominus Deus daturus esset populo Israël & patribus eorum: Et introducto Israël, illic celebrarentur sacrificia & holocausta tam pro peccatis quam pro animabus, & nusquam alibi nisi in terra sancta. Cur itaque postea per prophetas prædicat spiritus futurum, vt in omni terra, aut in omni loco offerantur sacrificia Deo, sicuti ipse per Malachiâ angelum vnum ex duodecim prophetis ^{Malach. 1.} dicit: Non recipiam sacrificium de manibus vestris, quoniam ab oriente sole vsque ad occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit Dominus omnipotens. ^{Psal. 95.} Et in omni loco offeruntur sacrificia munda nomini meo. Item in Psalmis David dicit: Adferre Deo patriæ gentium: Indubitatè quòd in omni terra exire habebat prædicatio Apostolorum. Adferre Deo claritatem & honorem, adferre Deo sacrificia nominis eius. Tollite hostias, & introite in atria eius. Nanque quòd non terrenis sacrificiis, sed spiritalibus Deo litandum sit, ita legimus vt scriptum est: Cor contribulatum hostia est Dei. ^{Psal. 50.} Et alibi: Sacrifica Deo sacrificium laudis, & redde altissimo vota tua. Sic itaque sacrificia ^{Psal. 49.} spiritalia laudis designantur, & cor contribulatum acceptabile sacrificium Deo demonstratur. Itaque quomodo carnalia sacrificia reprobata intelliguntur, de quibus & Esaias loquitur, dicens: Quòd mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus? Ita ^{Isai. 1.} sacrificia spiritalia accepta prædicantur, vt prophetæ annunciant: ^{Ibid.} Quoniam etsi aduleritis, inquit, mihi similes, vanum est: incensum abominatio est mihi. Et alibi dicit: Holocaustomata & sacrificia vestra, & adipè hircorum, & sanguinè taurorum nolo. ^{Ibid.} nec si veniat videri mihi, quis enim exquisiuit hæc de manibus vestris? Spiritalia verò sacrificia de quibus prædictum est, & sicut supra dicit: Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus. Sacrificia non accipiam de manibus vestris: quoniã ab oriente sole vsque in occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit Dominus. De spiritalibus verò sacrificiis, addit dicens: Et in omni loco sacrificia munda offerentur nomini meo, dicit Dominus. ^{VI.} Igitur cum manifestum sit, & sabbatum temporale ostensum, & sabbatum æternum prædicatum: circuncisionem carnalem prædictam, & circuncisionem spiritaliæ prædicatam: legem quoque temporalem, & legem æternalem denunciatam: sacrificia carnalia, & sacrificia spiritalia præostensa: sequitur, vt præcedenti tempori datis omnibus istis præceptis carnaliter populo Israël, superueniret tempus, quo legis antiquæ & ceremoniarum veterum præcepta cessarent, & nouæ legis promissio, & spiritalium sacrificiorum agnitio, & noui Testamenti pollicitatio superueniret, fulgente nobis lumine ex alto, qui sedebamus in tenebris, & in vmbra mortis detinebamur. Itaque necessitas nobis incumbit, vt quoniam prædicatam nouam legem à prophetis prædiximus, & non talem ^{Luc. 1.} qualis iam data esset patribus eorum, eo tempore quo eos de terra Ægypti produxit, ostendere & probare debeamus, tam legem illam veterem cessasse, quam legem nouam promissam nunc operari. Et quidem in primis quærèdum, an expectetur nouæ legis lator, & noui testamenti hæres, & nouorum sacrificiorum sacerdos, & nouæ circuncisionis purgator, & æterni sabbati cultor: qui legem veterem compeſcat, & nouum testamentum statuat, noua sacrificia offerat, & ceremonias antiquas reprimat, & circuncisionem veterem cum suo sibi sabbato compeſcat, & nouum regnum quod non corrumpatur, adnunciet. ^{VII.} Nã etiam nouæ legis lator, sabbati spiritalis cultor, sacrificiorum æternorum antistes, regni æterni dominator, quærèdum an iam venerit, necne. Et si iam venit, feruendum est illi: si necdum venit, sustinendus est, dummodò manifestus sit aduentus eius, comprimere legis veteris præcepta, & operari debere nouæ legis exordia: & in primis definiendum est non potuisse cessare legem antiquam & prophetas, nisi venisset is, qui per eandem legem, & per eosdem prophetas venturus annunciabatur. ^{VII.} Igitur in isto gradum conferamus, an, qui venturus Christus annunciabatur, iam venerit, an venturus adhuc speretur. quod ipsum vt probari possit, etiam tempora sunt nobis querenda, quando venturum Christum prophetæ annunciauerunt: vt si in ista tempora recognouerimus venisse eum, sine dubio ipsum esse credamus, quem venturum prophetæ canebant, in quem nos gentes scilicet credituri annunciabamur: & cum constiterit venisse,

ULLIAN,
Annotati onibus
S. MELLI,
A. V.
16.

A breuiatæ sunt super plebem tuam, & super ciuitatem sanctam, ⁵⁵ quoadusque inueteretur delictum, & signentur peccata, & exorentur iniustitiæ, & inducatur iustitia aeterna, & vt ⁵⁶ signetur visio & prophetes, & vt vngatur sanctus sanctorum. Et scies & perspicias & intelliges à profectioe sermonis, ⁵⁷ integrando & reedificādo Hierusalem vsque ad Christum ducem, hebdomadas septem & dimidiam, & lxxii. & dimidiam, & ⁵⁹ conuertet & ædificabitur in ⁶⁰ lætitiā, & ⁶¹ conuallationē, & ⁶² innouabuntur tempora. & post hebdomadas has lxxii. & exterminabitur vnctio, & ⁶³ non erit, & ⁶⁴ ciuitatem & sanctū exterminabit cum duce adueniente, & concidentur quomodo in cataclysmo vsque ⁶⁵ ad finem belli, quod concidetur vsque ad interitum. Et ⁶⁶ confirmabit testamentum multis. Hebdomada vna, & dimidia hebdomadis ⁶⁷ auferetur meum sacrificium & libatio, & in sancto execratio vastationis, & vsque ad finem temporis consummatio dabitur super hac vastatione. Animaduertamus igitur terminum, quomodo in verbo quas dixit lxx hebdomadas futuras, in quibus si receperint eum, ædificabitur in latitudinem, & in longitudinem, & innouabuntur tempora. Prouidēs autem Deus quid esset futurum, & quoniam non tantum non recipient eum, verum & insequentur, & tradent eum morti, & recapitulauit, & dixit: In ⁶⁸ sexaginta duabus hebdomadibus nasci illum, & vngi sanctum sanctorum. Hebdomades autem vli. & dimidia cum implerentur, pati habere, & ciuitatem exterminari post vnam & dimidiam hebdomadam, quo scilicet septem & dimidia hebdomada completæ sunt. Dicit enim sic: Et ciuitatem & sanctum exterminari cum duce B venturo, & concidentur sicut in cataclysmo, & destruet pinnaculum vsque ad interitum. Vnde igitur ostendimus quoniam venit Christus intra lxxii. & dimidiam hebdomadas? Numerabimus autem à primo anno Darij, quomodo in ipso tempore ostenditur Danieli visio ipsa. Dicit enim: Et conice à profectioe sermonis, respondere me tibi hæc. Vnde ⁶⁹ à primo anno Darij debemus computare, quando hanc visionem vidit Daniel. Videamus igitur anni quoniam impleantur vsque ad aduentum Christi. ⁷⁰ Darius enim regnavit annis xli. Artaxerxes regnavit annis xli. Deinde rex Ochus, qui & Cyrus, regnavit an. xlii. ⁷¹ Argus anno vno. Alius Darius, qui & Melas nominatus est, annis xli. ⁷² Alexander Macedo annis duodecim. Deinde post Alexandrum, qui & Medis & Persis regnarat, quos reuicerat, & in Alexandria regnum suum firmauerat, quando & nomine suo eā appellauit. Post eum regnavit illic in Alexandria Soter annis xxxv. ⁷³ cui succedens Philadelphus, regnavit annis triginta nouem. Huic succedit Euergetes, annis xxv. Deinde Philopator annis xvli. Post hunc Epiphanes, annis xxiiii. Item ⁷⁴ alius Euergetes, an. xlix. Soter ⁷⁵ an. xxxviii. ⁷⁶ Ptolemæus an. xxxviii. Cleopatra annis xx. ⁷⁷ mēfibus vi. Itē adhuc Cleopatra conregnauit sub Augusto annis xlii. Post Cleopatram Augustus alii annis xlii. Nam omnes anni imperij Augusti, fuerunt anni lvi. ⁷⁸ Videmus autem quoniam quadragesimo & primo anno imperij Augusti, quo post mortem Cleopatraz imperauit, nascitur Christus. Et superuixit idem Augustus, ex quo nascitur Christus, annis xv. Et erunt reliqua tempora annorum in diem natiuitatis Christi & in annum Augusti xli. post mortem Cleopatraz, anni cccxxxvii. mēfēs vi. Vnde adimplentur lxxii. hebdomada & dimidia, quæ efficiunt annos cccxxxvii. mēfēs vi. in diem natiuitatis Christi. Et manifestata est iustitia aeterna, & vnctus est sanctus sanctorum, id est, Christus, & signata est visio & prophetes, & dimissa sunt peccata, quæ per fidem nominis Christi, omnibus in eum credentibus remittuntur. Quid est autem quod dicit, signari visum & prophetiam? Quoniam omnes prophetae nunciabant de ipso, quod esset venturus, & pati haberet: igitur quoniam adimpleta est prophetia per aduentum eius, propterea signari visionem & prophetiam dicebat, quoniam ipse est signaculum omnium prophetarum, adimplens omnia quæ retrò de eo prophetae nunciauerant. Post enim aduentum Christi & passionem ipsius, iam non visio, neque prophetes est, qui Christum nunciet venturum. Denique hoc si non ita est, exhibeant Iudæi prophetarum post Christum aliqua volumina, angelorum aliquorum visibilia miracula, quæ retrò patriarchæ viderunt vsque ad aduentum Christi, qui iam venit, ex quo signata est visio & prophetia, id est, statuta. Et meritò Euangelista: Lex & propheta vsque ad Iohannem baptizatorem. Baptizato enim Christo, id est, ⁷⁹ sanctificante aquas in suo baptisate, omnis plenitudo spiritalium retrò charismatum in Christo cesserunt, signante visionem & prophetias omnes, quas aduentu suo adimpleuit. Vnde firmissimè dicit aduentum eius signare visum & prophetas. Itaque ostendentes & numerum annorum & tempus, lxx. duarum &

TULLIANUS
Annotati omnibus
SABELLI.
A. V.
16.

Matth. 10.

dimidia hebdomadarum adimpletarum, tunc venisse Christum, id est, natum; videamus D
 alia v. i. & dimidia hebdomades, quæ sunt subdivisæ, in abscissione priorum hebdoma-
 darum, in quo actu sint adimpletæ. ⁸⁰ Post enim Augustum, qui superuixit post natiuita-
 tem Christi, anni xv efficiuntur. ⁸¹ cui successit Tiberius Cæsar, & imperium habuit an-
 nis xxii, mensibus septem, diebus viginti. ⁸² huius quinto decimo anno imperij passus est
 Christus, annos habens quasi xxx, quæ pateretur. ⁸³ & ⁸⁴ Itæ Caius Cæsar, qui & Caligula,
 annis iii, mensibus viii, diebus xiii. ⁸⁵ Nero Cæsar annis ix, mensibus ix, diebus
 xiii. ⁸⁶ Galba mensibus viii, diebus vi. Otho ⁸⁷ mensibus iii, diebus v. ⁸⁸ Vitellius mē-
 sibus viii, diebus x. ⁸⁹ Vespasianus anno primo imperij sui debellavit Iudæos, ⁹⁰ & fuit
 anni numero quinquaginta duo, menses vi. ⁹¹ Nam imperavit annis nouem: atque ita
 in diem expugnationis suæ Iudæi impleuerunt hebdomadas lxx, prædictas à Daniele.
 Igitur expletis his quoque temporibus, & debellatis Iudæis, postea cessauerunt illic liba-
 mina & sacrificia, quæ exinde illic celebrari non potuerunt. Nam & vnctio illic extermina-
 mina & sacrificia, quæ exinde illic celebrari non potuerunt. Nam & vnctio illic extermina-
 nata est post passionem Christi. Erat enim prædictum exterminari illic vnctionem, sicut
 est in Psalms prophetatum: Exterminauerunt manus meas & pedes. Que passio huius ex-
 est in Psalms prophetatum: Exterminauerunt manus meas & pedes. Que passio huius ex-

Psal. 21.

Matth. 26.

Marc. 14.

Exod. 12.

Matth. 27.

Ioan. 19.

Act. 13.

1x.

Itæ pro-

batio Na-

tiuitatis

Christi

ex Pro-

phetis.

Isai. 7.

Itæ pro-

batio Na-

tiuitatis

Christi

ex Pro-

phetis.

Isai. 7.

Itæ pro-

batio Na-

tiuitatis

Christi

ex Pro-

phetis.

Isai. 7.

Itæ pro-

batio Na-

tiuitatis

Christi

ex Pro-

phetis.

Isai. 7.

Itæ pro-

batio Na-

tiuitatis

Christi

ex Pro-

phetis.

Isai. 7.

Itæ pro-

batio Na-

tiuitatis

Christi

ex Pro-

phetis.

Isai. 7.

Itæ pro-

batio Na-

tiuitatis

Christi

ex Pro-

phetis.

Isai. 7.

Itæ pro-

batio Na-

tiuitatis

Christi

ex Pro-

phetis.

Isai. 7.

Itæ pro-

batio Na-

tiuitatis

Christi

ex Pro-

phetis.

Isai. 7.

terminij intra tempora lxx hebdomadarum perfecta est sub Tiberio Cæsare coss.
 Rubellio Gemino, & ⁹² Rufio Gemino, mense Martio, temporibus Paschæ, die ⁹¹ viii
 Calendarum Aprilium, die prima azymorum, quo agnum vt occiderent ad vesperam, à
 Moyse fuerat præceptum. Itaque omnis synagoga filiorum Israël eum interfecit, dicen-
 tes ad Pilatum, quum vellet eum dimittere: Sanguis huius super nos, & super filios nostros.
 & Si huc dimiseris, non es amicus Cæsaris: vt adimpleri possent omnia quæ de eo fuerant
 scripta. [⁹⁴ Incipiamus igitur probare natiuitatem Christi, à prophetis esse nunciatam.
 Sic Eisaïas dicit: Audite domus Dauid, ⁹⁵ non pusillum vobis certamen cum hominibus,
 quoniam Deus præstat certamen; propter hoc ipse Deus dabit vobis signum: ⁹⁶ Ecce
 virgo concipiet in vtero, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel, quod in-
 terpretatur, Nobiscum Deus. Butyrum & mel manducabit. ⁹⁸ Quoniam prius quam co-
 gnoscat infans vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci, & spolia Samariæ
 aduersus regem Assyriorum. Itaque dicunt Iudæi, Prouocemus istam prædicationem Eisaïæ,
 & faciamus comparisonem, an Christo qui iam venit, competat illi primò nomen quod
 Eisaïas prædicauit, & insignia eius quæ de eo nunciauit. Equidè Eisaïas prædicat eum Em-
 manuelem vocari oportere, dehinc virtutem sumpturum Damasci, & spolia Samariæ ad-
 uersus regem Assyriorum. Porro, inquit, iste qui venit, neque sub eiusmodi nomine est
 dictus, neque re bellica functus. At nos econtrario, admonèdos eos existimauimus, vt co-
 hærentia quoque huius capituli recognoscant: subiuncta est enim & interpretatio Emma-
 nuel, Nobiscum Deus, vt non solum sonum nominis expectes, sed & sensum. ⁹⁹ Sonus e-
 nim Hebraicus, quod est Emmanuel, suæ gentis est. Sensus autem eius, quod est, Deus
 nobiscum, ex interpretatione communis est. Quæro ergo an ista vox, Nobiscum Deus,
 quod est Emmanuel, exinde quo Christus inluxit, agitur in Christo: & puto ex toto non
 negabis. Nam qui ex Iudaismo credunt Christo, ex quo in eum credunt, Emmanuel eum
 volent dicere, nobiscum Deum esse significant. Atque ita constat iam venisse illum qui
 prædicabatur Emmanuel, quia quod significat Emmanuel, venit, id est Nobiscum Deus.
 Æquè & sono nominis inducuntur, cum virtutem Damasci & spolia Samariæ aduersus
 regem Assyriorum, sic accipiunt, quasi bellatorem portendant Christum, non animadu-
 uertentes quid scriptura præmittat: quoniam prius quam cognoscat puer vocare patrem
 aut matrem, accipiet virtutem Damasci, & spolia Samariæ aduersus regem Assyriorum.
 Antè est enim inspicias atatis demonstrationem, an virum iam Christum exhibere ista ve-
 ritas possit, nedum Imperatorem. Scilicet vagitu ad arma esset conuocaturus infans, & si-
 gnum belli nõ tuba, sed ¹⁰⁰ crepitacillo daturus: nec ex equo vel de muro, sed de nutricia
 & gerulæ suæ dorso siue collo hostem designaturus; atque ita Damascum & Samariam pro
 mammis subacturus. Aliud est, si penes vos infantes in prælium erumpunt, credo ad solem
 vncti prius, dehinc pannis armati, & butyro stipendiati, qui antè norint lanceare quam
 lancinare. Enimvero si nusquam hoc natura concedit, antè militare quam virum facere,
 antè virtutem Damasci sumere quam patrem nosse, sequitur vt figuratè pronunciatum
 videatur. Sed & virginem, inquit, parere natura non patitur, & tamen credendum est
 prophetæ. Et meritò. Præstruxit enim fidem incredibili rei, dicendo, quòd signum esset
 futurum: Propterea, inquit, dabitur vobis signum, Ecce virgo concipiet in vtero, & pariet
 filium.

A filium. Signum autem à Deo, nisi nouitas aliqua monstruosa fuisset, signum nõ videretur. Denique si quando ad deiiciendos aliquos ab hac diuina prædicatione, vel conuertere singulos simplices quosque gestitis, mentiri audetis quasi non virginem, sed iuuenulam concepturam & parituram scriptura contineat. Hinc quoque reuincimini, quod nihil signi videri possit res quotidiana, ¹⁰¹ iuuenula scilicet prægnata & partus. In signum ergo nobis posita virgo mater merito creditur, infans verò bellator non æquè. Non enim & hic signi ratio versatur, sed signo natiuitatis nouæ adscripto, exinde post signum alius iam ordo infantis edicitur, mel & butyrum manducaturi. Nec hoc vtique in signum est, & hoc enim infantia est, sed accepturum virtutem Damasci, & spolia Samariae aduersus regem Assyriorum, hoc est mirabile signum. Seruate modum ætatis, & quærite sensum prædicationis: immo reddite veritati, quæ credere non vultis, & tam intelligitur prophetia, quàm renuntiat expuncta. Accepit Christus infans virtutem Damasci, & spolia Samariae. ¹⁰² Manceant enim orientales illi Magi infantiam Christi, vt regem auro, thure, & myrrha remunerantes, & accepit infans virtutem Damasci sine prælio & armis. Nam præter quod omnibus notum est, Orietis virtutem, id est vires, auro & odoribus pollere solitam, certe est creatoris, & ex diuinis scripturis virtutem quoque ceterarum gentium aurum constituit. Sicut per Zachariam dicit: ¹⁰³ Et Iudas pertendet Hierusalem, & congregabit omnem ¹⁰⁴ valentiam populorum per circuitum aurum & argentum. Nam de hoc auri munere etiam Dauid dixit: Et dabitur illi de auro Arabiae. Et iterum: Reges Arabum & Saba ¹⁰⁵ deputabatur, antequàm tráscripta esset in Syrophœnicen ex distinctione Syriarum, cuius tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia eius, aurum scilicet & odores: spolia autem Samariae, ipsos Magos, qui cum illum cognouissent, & muneribus honorassent, & genu posito adorassent, quasi Deum & regem sub testimonio indicis & ducis stellæ spolia sunt facti Samariae, id est, idololatriæ, credentes videlicet in Christo. Idololatriam enim Samariae nomine notauit, vt ignominiosæ ob idololatriam, qua descuerat tunc à Deo sub rege Hieroboam. nec hoc enim nouum scripturis diuinis, figuratè vt translatione nominum ex comparatione criminum. Nam & *ἱεροπόλις* Sodomorum appellat archontas ¹⁰⁶ vestros, & populum vestrum populum Gomorræ vocat: cum iam olim essent ciuitates istæ extinctæ. Et alibi per prophetam ad populum Israël dicit: Pater, inquit, tuus Amorreus, & mater tua Cethæa. Quorum ex genere procreati non sunt, sed ob consimilem impietatem: quos aliquando etiam filios suos dixerat per Esaiam prophetam: Filios generavi & exaltaui. ¹⁰⁷ Sic & Ægyptus nonnuquam totus orbis intelligitur apud illum, superstitio- ¹⁰⁸ nis & maledictionis elogio. Sic & Babylon apud Ioannem nostrum, Romanæ v- ¹⁰⁹ bis figuram portat, proinde & magnæ, & regno superbae, & sanctorum debellatrieis. Hoc itaque modo Magos quoque Samaritanorum appellatione titulauit, & despoliatos quod habuerant cum Samaritis, vt diximus, idololatriam. Aduersus regem autem Assyriorum, aduersus diabolum, qui ad hoc se regnare putat, si sanctos à religione Dei deturbat. Adiu- ¹¹⁰ uabitur autem hæc nostra interpretatio, dum & alibi bellatorem Christum scripturæ de- ¹¹¹ signant, ob armorum quorundam vocabula & eiusmodi verba. Sed ex reliquorum sen- ¹¹² suum comparatione conuincuntur Iudæi: ¹¹³ Accingere, inquit Dauid, ensẽ supra femur. ¹¹⁴ Sed quid supra legis de Christo, *ὁ ἐξ ἰσραὴλ ἔσθλη*, ¹¹⁵ Tempestiuus decore super filios ho- ¹¹⁶ minum, diffusa est gratia in labiis tuis. Valde autem absurdum est, si quem ad bellum ense ¹¹⁷ cingebat, ei de tempestiuitate decoris, & labiorum gratia blandiebatur, de quo subiungens ¹¹⁸ dicebat: Extende, & prosperare, propera & regna. Et adiecit: Propter lenitatem & iusti- ¹¹⁹ tiam tuam. Quis ensẽ accingitur, & non contraria lenitati & iustitiæ exercet: id est, do- ¹²⁰ lum & asperitatem & iniustitiam, propria scilicet negotia præliorum. Videamus ergo an ¹²¹ alius sit ensis ille, cuius est alius acies, ¹²² id est Dei sermo diuinus, bis acutus duobus te- ¹²³ stamentis, legis antiquæ, & legis nouæ; acutus sapientiæ suæ æquitate, reddens vnique ¹²⁴ secundum actum suum. Licuit ergo & Christo Dei in Psalms sine bellicis rebus ensẽ ser- ¹²⁵ monis Dei præcingi figuratè, cui prædicta tempestiuitas congruat cū gratia labiorum, quæ ¹²⁶ tunc cingebatur super femur apud Dauid, quando venturus in terras ex Dei patris decre- ¹²⁷ to nunciabatur: ¹²⁸ Et deducet, inquit, te magnitudo dexterae tuæ, virtus scilicet gratiæ spi- ¹²⁹ ritualis, de qua Christi agnitio deducitur. ¹³⁰ Sagittæ tuæ, inquit, acuta, per volatilia vbique ¹³¹ Dei præcepta, minantes traductionem vnus cuiusque cordis, compungentes & transfi- ¹³² gentes conscientiam quamque; populi sub te cadent, vtique adorantes. Sic bellipo-

TULLIANUS
Annotati omnibus
SABELLI
A V
16

tens & armiger Christus accipiet spolia non folius Samariæ, verum & omnium gentium. D
 Agnosce & spolia figurata, cuius & arma allegorica didicisti. Atque ita in tantum Christus
 qui venit, non fuit bellator, quia non talis ab Esaia prædicabatur. Sed si Christus, inquit,
 qui venturus creditur à Iudæis & dicitur, non est Iesus, quare is qui venit, Iesus Christus
 appellatur? ¹¹² Constat autem vtrunque nomen in Christo Dei, in quo inuenitur etiam
 Iesus appellatus. Disce erroris tui morem. Dum Moyfi successor destinaretur Aufes filius
 Naue, transfertur certè de pristino nomine, & ¹¹³ incipit vocari Iesus? Certè, inquis. Hæc
 Num. 13. Naue, transfertur certè de pristino nomine, & ¹¹³ incipit vocari Iesus? Certè, inquis. Hæc
 prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Iesus Christus secundum populum, quod
 re promissionis, melle & lacte manantem, id est, in vitæ æternæ possessionem, qua nihil
 dulcius: idque non per Moysem, id est, non per legis disciplinam, sed per Iesum, id est, per
 nouæ legis gratiam prouenire habebat circūcis nobis petrina acie, id est, Christi præce-
 ptis (petra enim Christus multis modis & figuris prædicatus est) ideò is vir qui in huius
 sacramenti imagine parabatur, etiam nominis dominici inauguratus est figura, vt Iesus
 I. Cor. 10. nominaretur. ¹¹⁴ Nam qui ad Moysem loquebatur, ipse erat Dei filius, ¹¹⁵ qui & fem-
 Exod. 3. 4. per videbatur. Deum enim patrem nemo vidit vnquam, & vixit: & ideò constat ipsum
 6. & sequ. Dei filium Moyfi esse locutū, & dixisse ad populum: Ecce ego ¹¹⁶ mitto angelum meum
 & Lem. 1. ante faciem tuam, id est, populi, qui te custodiat in itinere, & introducat in terram quam
 & sequ. Num. 1. & sequ. præparauit tibi: Intende illi, & audi eum, & ne inobediens fueris ei: ¹¹⁷ non enim cela-
 Exod. 33. uit te, quoniam nomen meum super illum est. Populum enim introducturus erat Iesus in E
 Exod. 23. terram re promissionis, non Moyles. Angelum quidem dixit eum ob magnitudinem vir-
 Ios. 3. 6. 10. tutum, quas erat æditurus (quas virtutes fecit Iesus Naue, & ipsi legitis) & officium pro-
 phetæ, nunciantis scilicet diuinam voluntatem, sicuti & præcursores Christi Ioannem,
 Malach. 3. futurum angelum appellat, per prophetam spiritus dicens, ex persona patris: ¹¹⁸ Ecce ego
 Matth. 11. mitto angelum meum ante faciem tuam, id est, Christi, qui præparabit viam tuam ante
 Marc. 1. te. Nec nouum est spiritui sancto, angelos appellare eos, quos ministros suæ virtutis Deus
 Luc. 7. præfecit. Idem enim Ioannes non tantum angelus Christi vocatus est, sed & lucerna
 Psal. 103. cens ante Christum. Parauit enim, inquit, lucernam Christo meo, Dauid prædicat: quare
 Psal. 131. ipse Christus veniens adimplere prophetas, dicit ad Iudæos: Ille fuit, inquit, lucerna
 Ioan. 5. & lucens: vt potè, qui non tantum vias eius parabat in eremo, sed & agnum Dei
 Ioan. 1. demonstrando, illuminabat mentes hominum, præconio suo; vt eum esse intelligerent
 agnum, quem Moyles pasturū nominabat. Sic & Iesus ob nominis sui futurum sacramen-
 Exod. 12. tum: id enim nomen suum confirmauit, quod ipse ei indiderat, quia non angelū, nec Au-
 Num. 13. sen, sed Iesum eum iusserat exinde vocari. Sic igitur vtrunque nomen competit Christo
 Dei, vt & Iesus appellaretur. Et quoniam ex semine Dauid, genus trahere deberet virgo,
 ex qua nasci oportuit Christum, vt supra memorauimus, euidenter Esaia propheta in se-
 quentibus dixit: Et nascetur, inquit, virga de radice Iesse, quod est Maria, & ¹¹⁹ flos de
 radice eius ascendet. Et requiescet super illum spiritus Dei, & spiritus sapientiæ & intello-
 ctus, spiritus consilij & virtutis, spiritus agnitionis & pietatis, spiritus Dei timoris imple-
 bit illum. Neque enim vlli hominum vniuersitas spiritalium documentorum competi-
 bat, nisi in Christum, flori quidem ob gratiam adæquatam, ex stirpe autem Iesse deputa-
 tum, per Mariam scilicet inde censendum. Fuit enim de patria Bethlehem & de domo
 Dauid, sicut apud Romanos in censu descripta est Maria, ex qua nascitur Christus. Ex-
 postulo etiam & quia à prophetis prædicabatur ex Iesse genere venturus, & omnem humili-
 litatem & patientiam, & tranquillitatem esset exhibiturus, an venerit, atque ita is homo
 Isai. 53. qui talis ostenditur, ipse erit Christus, qui venit. De hoc enim propheta Esaia dicit: Ho-
 mo in plaga positus, & sciens ferre imbecillitatem: qui tanquam ouis ad victimam ductus
 est, & sicut agnus coram tondente se, non aperuit os suum. Sic neque contendit, neque
 Isai. 41. clamauit, neque audita est foris vox eius, ¹²⁰ qui arundinem contulam, id est, quassam li-
 Matth. 12. raëlis fidem, non comminuit: qui linum ardens, id est, momentaneum ardore gentium
 non extinxit, sed lucernam magis fecit ortu luminis sui. Non potest alius esse quam qui
 prædicabatur. Oportet itaque actum Christi eius qui venit, ad scripturarum regulam re-
 cognosci. Duplici enim, nisi fallor, operatione distinctum eum legimus, prædicationis &
 virtutis, sed de vtroque titulo sic disponam: itaque specialiter ¹²¹ dispungamus ordinè coe-
 ptum, docentes prædicatorem adnunciatum Christum, vt per Esaia dicit: Exclama, in-
 quit, in vigore, & ne peperceris; exalta vt tuba vocem tuam, adnuncia plebi meæ facinorosa
 ipsorum,

A ipsorum, & domui Iacob delicta eorum. Me de die in diem quærunt, & cognoscere vias meas cupiunt. Quasi populus qui iustitiam fecerit, & iudicium Dei nõ dereliquerit, & reliqua. Virtutes autem facturum à patre, Esaias dicit: ¹²² Ecce Deus noster iudicium retribuit, ipse veniet, & saluos faciet nos. Tunc infirmi curabuntur, & oculi cæcorum videbunt, & aures surdorum audient, & claudus saliet velut ceruus, & multorum linguæ soluentur, & cetera quæ operatum Christum nec vos diffitemini, vt potè qui dicebatis, quòd propter opera eum non lapidaretis, sed quoniam ista sabbatis faciebat. [¹²³ De exitu planè ^{Ioan. 5.} ^x Item negantes insuper non esse credendum, vt ad id genus mortis exposuerit Deus filium suum, quòd ipse dixit: Maledictus omnis homo qui pependit in ligno. Sed huius maledictionis sensum antecedit rerum probatio. Dicit enim in Deuteronomio: ¹²⁴ Si autè fuerit in alioquo delicto, ita vt iudicium mortis sit, & morietur, & suspendetis eum in ligno. Sed & sepultura sepelietis eum ipsa die: quoniam maledictus à Deo est omnis qui suspensus fuerit in ligno, & non inquinabitis terram quam dominus Deus tuus dabit tibi in forte. Igitur non in hanc passionem Christum maledixit, sed distinctionem fecit, vt qui in aliquo delicto iudicium mortis habuisset, & moreretur suspensus in ligno, hic maledictus à Deo esset, quia propter merita delictorum suorum suspenderetur in ligno. Alioquin Christum, qui dolum de ore suo locutus non est, qui que omnem iustitiã & humilitatem exhibuit, & vt supra de eo prædictum memorauimus, non pro meritis suis in id genus mortis expositus est: sed

B vt ea quæ prædicta sunt à prophetis, per vos ei obuentura impleretur, sicut in Psalmis ipse spiritus Christi iam canebat, dicens: Retribuebãt mihi mala pro bonis; & ¹²⁵ Quæ non rapueram, tunc exsoluebam. Exterminauerunt manus meas & pedes; & Miserrunt in potum meum sel, & in siti mea potauerunt me aceto; & Super vestem meam miserunt sortem: sicuti cetera quæ in illum commissuri essetis, prædicta sunt. Quæ quidem omnia ista perpeffus, non pro actũ suo aliquo malo passus est, sed vt scripturæ implerentur de ore prophetarum. Et vtique sacramentum passionis ipsius figurari in prædicationibus oportuerat: quantoque incredibile, tanto magis scandalum futurum, si nudè prædicaretur: quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, vt difficultas intellectus gratiam Dei quæreret. [¹²⁷ Itaque in primis Isaac quum à patre hostia duceretur, & lignum ipse sibi portaret, Christi exitum iam tunc denotabat, in victimam concessi à patre, lignum passionis suæ baiulantis. Ioseph & ipse Christum figuratus, vel hoc solo, ne cursum demonstrer ipse, quòd persecutionem à fratribus passus est, & venundatus est in Ægyptum, ob Dei gratiam, sicut & Christus à Iudæis carnalibus fratribus venundatus, à Iuda quum traditur. ¹²⁸ Nam & benedicatur in hac verba Ioseph: Tauri decor eius, cornua vnicornis cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad summum vsque terræ. Nõ vtique ¹²⁹ rhinoceros destinabatur vnicornis, vel ¹³⁰ minotaurus bicornis, sed Christus in illo significabatur; taurus ob vtrunque dispositionem, aliis ferus vt iudex, aliis mansuetus vt saluator: ¹³¹ cuius cornua essent crucis extima. Nã & in antemna nauis, quæ crucis pars est, hoc

C extremitates huius cornua vocantur: vnicornis autem media stipitis palus. Hac denique virtute crucis, & hoc more cornutus, vniuersas gentes & nunc ventilat per fidẽ, auferens à terra in cælum, & tunc ventilabit per iudicium, deiiciens de cælo in terram. Idem erit & alibi taurus apud eandem scripturam, cum Iacob Simeon & Leui exporrigit benedictionem, de scribis & pharisæis prophetat: ex illis enim deducitur census illorũ. Interpretatur enim spiritaliter sic, ¹³² Simeon & Leui perfecerunt iniquitatem ex sua secta, qua scilicet Christum sunt persecuti. In concilium eorũ ne venerit anima mea, & in stationem eorũ ne incubuerint iecora mea: quoniam in indignatione sua interfecerunt homines, id est, prophetas, in concupiscentia sua subneruauerunt taurũ, id est, Christum, quem post necẽ prophetarum interfecerunt, & neruos eius suffigendo clauis desauerunt. Ceterum vanum, si post homicidium iam ab eis commissum alicuius bouis ipsis exprobrat carnificinam. Iam verò Moyses, quid vtique tunc tatum quum Iesus aduersus Amalech præliabatur, extensis manibus orabat residens; quando in rebus tã attonitis magis vtique genibus positus, & manibus cadentibus pectus, & facie humi volutata, orationem commendare debuisset nisi quia illic vbi nomen Iesu dimicabat, dimicaturi quandoque aduersus diabolũ, crucis habitus quoque erat necessarius, per quam Iesus victoriam esset relaturus. Idem rursus Moyses post interdictam omnisi rei similitudinem, cur æneum serpentem ligno impositum, pendentis habitu in spectaculum Israël salutare proposuit, eo tempore quo à

TULLIANUS
Annotatiõibus
CAMELI.
A V
16.

- serpentibus post idololatriam exterminabantur: nisi quod hic dominicam crucem intendat, qua serpens diabolus publicabatur, & læso cuique ab eiusmodi colubris, id est, angelis eius, à delictorum peccantia ad Christi crucis sacramenta intento, salus efficiebatur. Nam qui in illam tunc respiciebat, à morfu serpentium liberabatur. Age nunc, si legisti penes prophetam in Psalmis, ¹³³ Dominus regnavit à ligno; expecto quid intelligas, ne forte lignarium aliquem regem significari putetis, & non Christum, qui exinde à passione Christianarium imperium factum est super humerum ipsius. Quis omnino regum insigne potestati suæ humero præfert, & non aut capite diadema, aut in manu sceptrum, aut aliquam propriæ vestis notam? Sed solus novus rex seculorum, Christus Iesus novæ gloriæ & potestatem & sublimitatem suam in humero extulit, crucem scilicet, ut secundum superiorum prophetiam exinde Dominus regnaret à ligno. De hoc enim ligno etiam Deus insinuat per Hieremiam quod essetis dicturi: Venite, mittamus in panem eius lignum, & conteramus eum à terra vivorum, & nomen illius non memorabitur amplius. Vtique in corpus eius lignum missum est. Sic enim Christus reuelavit, ¹³⁴ panem corpus suum appellans, cuius retro corpus in pane prophetes figuravit. Si adhuc quæres dominicæ crucis prædicationem, satis iam poterit tibi facere ¹³⁵ Psalmus totam Christi continens passionem, canentis iam tunc gloriam suam, ¹³⁶ Foderunt, inquit, manus meas & pedes: quæ propria est atrocitas crucis. Et rursus cum auxilium patris imploraret: Saluum me fac, inquit, ex ore leonis, vti que mortis, & de cornibus unicornuorum humilitatem meam: de apicibus scilicet Christi crucis, ut supra ostendimus: quam crucem nec ipse David passus est, nec ullus regum Iudæorum, ne putetis alterius prophetari passionem, quàm eius qui solus à populo tam insigniter crucifixus est. Nunc & si omnes interpretationes istas respuerit, & irriter duritia cordis vestri, probauimus sufficere posse mortem Christi prophetatam, ut ex hoc quod non esset edita qualitas mortis, intelligatur per crucem euenisse, nec alij deputandam fuisse passionem crucis, quàm cuius mors prædicabatur. Nam mortem eius & passionem eius, & sepulturam vna voce Esaias dicit: A facinoribus, inquit, populi mei perductus est ad mortem, & dabo malos pro sepultura eius, & diuites pro morte eius: quia scelus non fecit, nec dolus in ore eius inuentus est, & ¹³⁶ Deus voluit eximere à morte animam eius, &c. Dicit etiam adhuc: Sepultura eius sublata est è medio, nec sepultus enim est nisi mortuus, nec sepultura eius sublata est è medio, nisi per resurrectionem. Quomodo nisi per resurrectionem? Denique subiungit idem Esaias: Propterea ipse multos in hereditatem habebit, & multorum diuidet spolia. Quis enim alius, nisi qui natus est, ut supra ostendimus, pro eo quod tradita est in mortem anima eius? Ostensa enim causa gratiæ eius, pro iniuria scilicet mortis repensandæ, pariter ostensum est hæc illum propter mortem consecuturum: post mortem vti que per resurrectionem consecuturum. Nam quod in ¹³⁷ Amos 8. passione eius accidit, ut media dies tenebresceret, Amos propheta annunciat, dicens: Erigit, inquit, in die illa, dicit Dominus, occidet sol media die, ¹³⁷ tenebrescet super terram dies luminis, & conuertam dies festos vestros in luctum, & omnia cætica vestra in lamentationem, & imponam super lumbos vestros sacco, & super omne caput caluitium, & ponam eum quasi luctum delicti, & eos qui cum illo quasi diem mœroris. Hoc enim & ¹³⁸ Exod. 12. Moyses initio primi mœsis nouorum facturos vos prophetavit, cum omne vulgus filiorum Israël ad vesperam agnum esset immolaturum: & hanc solennitatem diei huius, id est, Paschæ azymorum, cum amaritudine manducaturos præcanebat: & adiecit ¹³⁸ Paschæ esse Domini, id est, passionem Christi. Quod ita quoque adimpletum est, ut prima die azymorum interficeretis Christum, & ut prophetiæ adimplerentur, properavit dies vesperam facere, id est, tenebras efficere: quæ media die factæ sunt: atque ita dies festos vestros conuertit Deus in luctum, & cætica vestra in lamentationem. Post passionem enim Christi ¹³⁹ x i. sti etiam captiuitas vobis & dispersio obuenerit, prædicata per spiritum sanctum. [Nam ¹³⁹ De v. statione Hierusalé post passionem Christi. Et dixit Dominus ad me, Fili hominis, vidisti quæ seniores Israël faciunt vnusquisque eorum in tenebris, vnusquisque in cubiculo abscondit. quoniam dixerunt: Non videt nos Dominus, dereliquit Dominus terram. & dixit ad me: Adhuc conuersus videbis facinorosa maiora

Ara maiora quæ isti faciunt. Et introduxit me ad limina ianuæ domus Domini quæ aspicit ad Aquilonem, & ecce illic mulieres sedentes & ¹⁴⁰ plangentes Thâmus. & dixit Dominus ad me: Fili hominis, vidisti? Nunquid modica domus Iuda, vt faciant facinora quæ fecerunt: & adhuc visurus es adfectiones maiores eorum. Et introduxit me in ædem domus Domini interiorē, & ecce in liminibus templi Domini inter mediū clam & inter medium altaris, quasi viginti quinque viri posteriora sua dederunt ad templum Domini, & facies suas contra orientem, hi adorabant solem. & dixit ad me: Vides fili hominis? Nunquid pusilla domus Iuda, vt faciant facinora quæ fecerunt hic? Quoniam impleuerunt impietates suas, & ecce ipsi quasi subannantes. Ego faciam cum indignatione mea, non parceret oculus meus, neque miserebor. ¹⁴¹ Et clamauit in aures meas voce magna, non exaudiam eos, sed neque miserebor.

Ezech. 9.

Bin ciuitatem & concidite, & nolite parcere oculis vestris, & ne misereamini senioris aut iuuenis, aut virginis, & paruulos & mulieres interficite omnes, vt perdeantur. Omnes autem super quos est Tau signum, ne accesseritis. Et à sanctis meis incipite. Huius autem signi sacramentum variis modis prædicatum est, in quo vita hominibus præstruebatur, in quod Iudæi non essent credituri. ¹⁴² Sicut Moyses antè nunciabat in Exodo dicens: Eiciemini de terra in quam introibitis, & in nationibus illis non eritis in requiem. Et non erit stabilitas vestigio pedis tui, & dabit tibi Deus cor tædians, & tabescentem animam, & oculos deficientes, vt non videant, & erit vita tua pendens in ligno ante oculos tuos, & non credes vitæ tuæ. Itaque quoniam impleta est propheta per aduentum eius, id est, per natiuitatem, quam supra memorauimus, & passionem quam euidenter ediximus, propterea & Daniel signari visionem, & prophetem dicebat, quoniam Christus est signaculum omnium prophetarum, adimplens omnia quæ retrò erant de eo nunciata: post enim aduentum eius & passionem ipsius iam non visio, neque prophetes. Vnde firmissimè dicit aduentum eius signare visum & prophetiam. Itaque ostendentes & numerum annorum, & tempus *LXXI*. & dimidiæ hebdomadarum adimplerari, probauimus tunc venisse Christum, id est, natum: ¹⁴⁴ & septem & dimidiæ hebdomadarum, quæ sunt subdiviise in abscissionem priorum hebdomadarum, intra quæ tempora passum ostendimus Christum: atque ita *LXX* hebdomadibus conclusis, & ciuitate exterminata, & sacrificium & vnctionem exinde cessare. Sufficit huc vsque de his interim ordinem Christi decucurrisse, quotalis probatur qualis adnunciabatur, non alius haberi debeat quàm qui illic adnunciabatur, etiam ex ista consonantia scripturarum, qua ex præiudicio maioris partis aduersum Iudæos, elocuti sumus. Neque enim in dubium deducant vel negent, quæ scripta profertur: vt ex hoc quoque paria esse scripturis diuinis negare non possint: vt quæ post Christum futura præcanebantur, adimpleta cognoscantur. Neque enim dispositio expuncta inueniretur, nisi ille venisset post quem habebant expungi, quæ nunciabantur, quæ completa esse etiam probarentur. [¹⁴⁵ Aspice vniuersas nationes, de voragine erroris humani exinde emergentes ad dominum Deum creatorem, ¹⁴⁶ & ad Deum Christum eius. Et si audes, nega prophetatum, statim tibi promissio patris occurrit in Psalmis dicens: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Pete à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam & possessionem tuam terminos terræ. Nec poteris eum magis David filium dicere, quàm Christum: aut terminos terræ David potius promissos, qui intra vnicam Iudæam regressi sunt, quàm Christo, qui totum iam orbem Euangelij sui fide cepit, sicut per Esaiam dicit: ¹⁴⁷ Ecce dedi te in dispositionem generis mei in lucem gentium, aperire oculos cæcorum, vtique errantium, exsoluere de vinculis vinctos, id est, de delictis liberare, & de domo carceris, id est, mortis, sedentes in tenebris, ignorantia scilicet. Quæ si per Christum eueniunt, non in alium erunt prophetata quàm per quem expuncta cõsideramus. [¹⁴⁸ Igitur quoniam filij Israël adfirmat nos errare recipiendo Christum,

Deut. 28.

Dan. 9.

xlii.

Item de claritate Gentium in Christo Iesu.

Isai. 2.

Isai. 42.

xliii.

TULLIANUS
Annotati omnibus
MELI.
A V
16.

A in templo commorabatur ante aduentum Christi, qui est verum Dei templum. Nam & istam scim diuini spiritus eos passuros dixerat propheta Esaias dicens: Ecce qui seruiunt *Isai. 65.* mihi, manducabunt, vos autem esurietis. Seruientes mihi potabuntur, vos autem sitietis, & à contributione spiritus vlulabitis. ¹⁵⁴ Remitteris enim nomen vestrum, in fatiata-tem electis meis, vos autem interficiet Dominus. Eis autem qui seruiunt mihi, nomē nominabitur nouum, quod benedicetur in terris. Adhuc huius ligni sacramentū in Regnorum legimus celebratum. Nam cum filij prophetarum super flumen Iordanem lignum securi- bus caderent, exiit ferrum, & mersum est in flumine, atque ita Heliseo propheta super- ueniente petunt ab eo filij prophetarum, ut ferrum flumini quod mersum fuerat erueret. *4. Reg. 6.* Atque ita Heliseus accepto ligno, & misso in eum locum ubi submersum fuerat ferrum, statim supernatauit, & ¹⁵⁵ lignum mersum est, quod receperunt filij prophetarum. Ex quo intellexerunt quod Helix spiritus in eum sit representatus. Quid manifestius huius ligni *2. Reg. 6.* sacramento: quod duritia huius seculi mersa in profundo erroris, & à ligno Christi, id est passionis eius, in baptismo liberatur, ut quod perierat olim per lignum in Adam, id restitueretur per lignum Christi. Nobis igitur qui successimus in loco prophetarum, ea sustinentibus hodie in seculo quæ semper passi sunt prophetae propter diuinam religionem. Alios enim lapidauerunt, alios fugauerunt, plures uero ad mortis necem tradiderunt, quod negare non possunt. Hoc lignum sibi & Isaac filius Abraham ad sacrificium ipse portabat, *Matth. 21. Gen. 22.* cum sibi eum Deus hostiam fieri præcepisset. ¹⁵⁶ Sed quoniam hæc fuerant sacramenta, B quæ temporibus Christi perficienda seruabantur: & Isaac cum ligno reseruatus est, ariete oblato in uentre cornibus hærent: & Christus suis temporibus lignum humeris suis portauit, inherens cornibus crucis corona spinea in capite eius circumdata. Hunc enim oportebat pro omnibus gentibus fieri sacrificium, qui tanquam ovis ad uictimam ductus est, & uelut agnus coram tondente se sine uoce, sic non aperuit os suum. Hic enim Pilato interrogante nihil locutus est: in humilitate enim iudicium eius sublatum est. ¹⁵⁷ Natiuitatem autem eius quis enarrabit: quia nullus omnino hominum natiuitatis Christi fuit conscius, in conceptu, quum uirgo Maria uerbo Dei prægnans inueniretur. Et quia tolleretur à terra uita eius. Cum utique post resurrectionem eius à mortuis, quæ die tertia effecta est, cœli eum receperunt, ¹⁵⁸ secundum prophetiam Osæ emissam huiusmodi: Ante lucem surget *Osæ 6.* ad me dicentes, Eamus & reuertamur ad Dominum Deum, quoniam ipse eripiet, & liberabit nos. Post biduum, die tertia, quæ est resurrectio eius gloriosa, de terra in cœlos eum recepit, unde & uenerat ipse spiritus ad uirginem: cuius neque natiuitatem, neque passionem Iudæi agnouerunt. ¹⁵⁹ Igitur quoniam adhuc contendunt Iudæi, necdum uenisse Christum eorum quem tot modis adprobauimus uenisse, recognoscant Iudæi exitum suum, quem post aduentum Christi relaturi præcinebantur ob impietatem, qua eum & despexerunt, & interfecerunt. Primò enim ex qua die, secundum illud dictum Esaiæ, proiecit homo abominamenta sua aurea & argentea, quæ fecerunt adorandis ¹⁶⁰ uanis & noctuis: id est, ex quo gentes nos dilucidata per Christum ueritate, proiecerunt idola (uideant Iudæi) *Isai. 2.* C & quod sequitur, expunctum est. Tulit enim Dominus sabaoth à Iudæis, & ab Hierusalem, inter cetera, & sapientem architectum, qui edificat ecclesiam Dei templum, & ciuitatem sanctam & domum Domini. Nam exinde destitit apud illos Dei gratia. Et mandatum est nubibus ne pluerent imbrem ¹⁶¹ super uineam Sorech, id est, cœlestibus beneficiis, *Isai. 5.* ne prouenirent domui Israël. Fecerat enim spinas, ex quibus Christum coronauerat: & non iustitiam, sed clamorem, quo in crucem eum extorserat: & ita subtractis charismatis prioribus, lex & prophetae usque ad Ioannem fuerunt: & piscina Bethsaida usque ad aduentum Christi, curando inualitudo ab Israël, desijt à beneficiis deinde, ex perseverantia furoris sui nomen Domini per ipsos blasphemaretur. Sicut scriptum est: Propter uos nomen Dei blasphematur in gentibus. Ab illis enim incepit infamia, & tempus medium à Tiberio usque ad Vespasianum. Quæ cum ita commisissent, nec intellexissent Christum in tempore suæ uisitationis inueniendum, facta est terra eorum deserta, & ciuitates eorum igni exusta. Regionem ipsorum in conspectu eorum extranei deuorantes: *Isai. 1.* derelicta est filia Sion tanquam specula in uinea uelut in cucumerario casula: ex quo scilicet Israël Dominum non cognouit, & populus eum non intellexit, sed dereliquit magis, & ad indignationem prouocauit sanctum Israël. Sic & macharæ conditionalis comminatio: Si nolueritis, nec obaudieritis, gladius uos comedet. probauit Christum fuisse, quem non audiendo perierunt. Qui & in Psalmo dispersionem eius postulat à

TULLIANUS
Annotati omnibus
MELI.
A V
16.

patre dicens: Disperge illos in virtute tua. Qui & rursus per Esaiam exustionem eorum dicit: Propter me, inquit, hæc facta sunt vobis, in anxietate dormietis. Hæc igitur cum patre prædicarentur Iudæi propter Christum, & passos eos esse inueniamus, & in dispersione demorari cernamus, manifestum est propter Christum Iudæis ista accidisse, conspirante sensu scripturarum cum exitu rerum, & ordinis temporum. Aut si nodum venit Christus, propter quem hæc passuri prædicabantur, quum venerit ergo, patientur. Et vbi tunc filia Sion relinquenda, quæ nulla hodie est? vbi ciuitates exurendæ, quæ iam in tumultibus exustæ sunt? vbi dispersio gentis, quæ iam extorris? Redde statum Iudææ quem Christus inueniat, & alium cõtende venire. [Discite¹⁶¹ nunc ex abundantia erroris vestri ducatum, Duos dicimus Christi habitus à prophetis demonstratos, totidem aduentus eius prænotasse. Vnum in humilitate vtique primum, cum tanquam ouis ad victimam duci habebat, & tanquam agnus ante tondentem sine voce, sic non aperuit os suum. Nec¹⁶² aspectu quidem honestus. Annunciauimus enim, inquit, de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sitiienti, & non erat ei species, neque gloria. Et vidimus eum, & non habebat speciem neque decorem, sed species eius inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, & sciens ferre infirmitatem: scilicet vt positus à patre in lapidem offensionis; & minoratus ab eo modicum citra angelos: vermem se pronunciat, & non hominem, ignominiam hominis, & abiectionem populi. Quæ ignobilitatis argumenta, primo aduentu componunt: sicut sublimitatis secundo; cum fiet, iam non lapis offensionis, nec petra scandali, sed lapis summus angularis, post reprobationem adsumptus, & sublimatus in consummationem: & petra sanè illa apud Daniele de monte præcisâ, quæ imaginem secularium regionum comminuet & conteret. De quo secundo aduentu idè Daniel dixit: Et ecce cum nubibus caeli tanquam filius hominis veniens, venit vsque ad veterem dierum, & aderat in conspectu eius. Et qui adfitebatur, adduxerunt illum, & data est ei potestas regia, & omnes nationes terre secundum genus, & omnis gloria seruient illi, & potestas illius æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod nõ corrumpetur. Tunc scilicet speciem honorabilem, & decorem habiturus est indeficientem supra filios hominum: tempestius enim decore citra filios hominum. Effusa est gratia, inquit, in labiis tuis, propterea benedixit te Deus in secula. Accingere ens tuum circa femur tuum potens tempestiuitate & pulchritudine tua. cum & pater postea cum diminuit illum modicum quid citra angelos, gloria & honore coronauit illum, & subiecit omnia sub pedibus eius. Et tunc cognoscent eum quem pupugerunt. Et cadent pectora sua tribus ad tribum, vtique quod retrò non agnouerint eum, in humilitate conditionis humane constitutum. Hieremias inquit: Et homo est, & quis cognoscat illum? quia & Natiuitatem eius, inquit Esaias, quis enarrabit? Sic & apud Zachar. in persona ipsius, imò & in ipsius nominis sacramento, verus summus sacerdos patris Christus Iesus duplici habitu in duos aduentus deliniatur. Primò sordidis indutus est, id est, carnis passibilis & mortalis indignitate, cum & diabolus aduerfabatur ei, autor scilicet Iudæ traditoris, qui eum etiam post baptismum tentauerat. Dehinc spolians pristinas sordes, exornatus podere & mitra, & cidari munda, id est, secundi aduentus: quoniam gloriam & honorem adeptus demonstratur. Nec poterit eum Iosedech filium dicere, qui nulla omninò veste sordida, sed semper sacerdotali fuit exornatus, nec vnquam sacerdotali munere priuatus. Sed Iesus iste Christus Dei patris summus sacerdos, qui primo aduentu suo humana forma & passibilis venit in humilitate vsque ad passionem; ipse etiam effectus hostia per omnia pro omnibus nobis; qui post resurrectionem suam indutus podere, sacerdos in æternum Dei patris nuncupatus est. Sic enim & duorum hircorum, qui ieiunio offerebantur, faciam interpretationem. Nõne & illi vtrunque ordinem nominis Christi qui iam venit, ostendunt? pares quidem atque confimiles, propter eundè Dominum conspectum, quia non in alia venturus est forma, vt qui agnosci habet à quibus & Iesus est. Vnus autem eorum circumdatus coccino, maledictus & consputatus, & conuulsus, & compunctus, à populo extra ciuitatem abiiciebatur in perditionem, manifestis notatus in signibus Christi passionis; qui coccinea circumdatus veste, & consputatus, & omnibus contumeliis afflictus; extra ciuitatem crucifixus est. Alter verò pro delictis oblatum, & sacerdotibus tantum templi in pabulum datus, secunda representationis argumenta significabat: qua delictis omnibus expiatus, sacerdotes templi spiritalis, id est, ecclesie, dominicæ gratiæ¹⁶⁴ quasi visceratione quadã fruerentur, ieiunatibus ceteris à salute. Igitur quoniam primus aduentus & plurimis figuris obscuratus, &¹⁶⁵ omni inhonestate prostratus canebatur,

A caneatur, secundus verò & manifestus & Deo condignus: idcirco quem facile & intelligere & credere potuerunt, eum solum intuentes, id est, secundum qui est in honore & gloria, non immerito decepti sunt circa indigniorem, certè obscuriorem, id est, primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant in humilitate primò fuisse venturum. Sufficit huc vsque de his, interim ordinem Christi decurrerit, quo talis probatur, qualis annunciabatur: vt iam ex ista consonantia scripturarum diuinarum intelligamus, & quæ post Christum futura prædicabatur, ex dispositione diuina credantur expuncta. Nisi enim ille venisset post quem habebant expungi, nullo modo euenissent quæ in aduentum eius futura prædicabantur. Igitur si vniuersas nationes de profundo erroris humani exinde emergentes ad Deum creatorè & Christum eius cernitis, prophetatum non audetis negare: quia etsi negaretis, statim vobis in plalmis, sicuti iam prælocuti sumus, promissio patris occurreret, dicētis: Filius meus *Psal. 2.* es tu, ego hodie genui te, Pete à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ: nec poteritis in istam prædicationem magis Dauid filium Salomonem vindicare, quàm Christum Dei filium dicere: nec terminos terræ, Dauid filio promissos, qui intra vnicam Iudæam regnauit, quàm Christo filio Dei, qui totum iam orbem Euāgelij sui radijs illuminauit. Denique & thronus in æuum magis Christo Dei filio com- *Psal. 44.* petit, quàm Salomoni, temporali scilicet regi, qui soli Israël regnauit. Christum enim hodie inuocat nationes, quæ eum non sciebant, & populi hodie ad Christum confugiunt, *Isai. 55.* quem retrò ignorabant, non potes futurum contendere, quod vides fieri. Hæc autem prophetata nequa, quum coràm videntur, aut adimpleta quum leguntur: aut si non negas vtrumque, in eo erunt adimpleta, in quem sunt prophetata.

ADNOTATIONES IACOBI PAMELII IN
LIBRVM ADVERSVS IVDÆOS.

CAP. I.

1. Proximè accidit, disputatio habita est Christiano & profelyto Iudæo. Caput primum inscriptum (vt emittamus initium quod prologum cõtinet) De Gentibus ad gratiam & legem Dei admittendis. quod imitatur B. Cyprian. l. 1. Testim. aduersus Iudæos, c. 1.

19. Atqui *ἄνευ νόμου* apud Iudæos nuncupabatur ex gentibus, nec de prolapia Israëlitarum Iudæus, id est, qui ex gentibus ad ipsorum legem accessisset, vnde etiam scriptura vsitata, 1. Paral. 22. & 2. Paral. 2. ac 3. Tab. 1. Isai. 52. sicuti iuxta 70. infra citatur Ezechiel. 14. Matth. 23. & Act. 2. De prouerbiali autem formula: contentiolo fune diem in vesperum trahere, videat Lector nostra Prolegomena. Spectantes denique, pro spectatoribus accipi, ad marginem adnotauit Rhen. Ego vero ex Vaticano cod. lego lectionis stylo, pro: lectionibus.

2. sibi vindicare Dei legem. Vatic. cod. vindicare perinde est, nam & vindicare, quod à vindiciis deriuatur, est rem controuersam sibi adserere. Ex quo etiam repugnans paulo post: Israël, pro: Israëlitis, & adiecit: dicens.

3. de duobus populis intelligitur, &c. Hyperbatum est locus iste, aut corruptus, cui ex MS. mederi non licuit. Sive autem legamus edictum, sive dictum, vt habebat 1. editio, non refert.

4. Nam & secundum memorias, &c. Memorias vsurpat pro scripturis sacris, & abrelicta (vt adnotauit Rhen.) hic & postea, pro: derelicta. Paulo post MS. legit: deseruiuit, pro: seruiuit, quorum vtrumque placet.

5. & anulis vitorum, &c. Similiter B. Ambros.

epist. 56. ad Romulum: Coactus igitur Aaron petis anulos eorum, & inanes mulierum. Quam autem istud neque Græcè hodie legatur, neque Latine in editione B. Hieronymi reperitur, oportet diuersam fuisse 70. editionem quibusdam in locis, ab ea qua nunc existat, quod confirmatur ex verbis qua max. ab Auctore citantur: Hij sunt dii qui nos eiecerunt de terra Egypti, pro eo quod alibi est: Dij tui qui te, &c. quod semel adnotasse sufficit, quando id ex Indice scripturarum colligere possit Lector. Porro etiam B. Cyprianus loco priori citato vsurpat: eiecere, pro: educere. Nos verò ex Vaticano cod. restitimus: probatur, pro: putabatur, & addidimus paulo post: Deum.

CAP. II.

6. Igitur gradum cõferamus, & summam quaestionis ipsius certis lineis determinemus. Secundum huic capiti titulum imposuimus: Quod lex naturalis lege Mosi sit antiquior, qua vigente neque Sabbathum neque circumcilio obseruata sunt. Atqui de duabus hic formulis prouerbialibus, vide nostra præcitat a Prolegomena. Legit verò MS. cod. terminemus, sed illud placet.

7. Diliges proximum tibi. In MS. est: tuum, quæ admodum & in communi edit. 70. sed illud: tibi, ad mutationem est eius quod Græcè est: τὸν πλησίον σου. Legimus autem ex MS. non concupissent, pro: concupiscerent.

8. nec in Chore tantum. Ita hunc locum restitimus, pro: Oreb, ex vestigijs cod. MS. qui habebat, Chores, quum 70. legant constanter Græcè Χορὸς, ἢ Hebraicum *חור*, Græco exprimentes. Rectè autem addit Auctor aut in Syna & in eremo primùm, quia priores legis tabulae Mosi tradite sunt in monte Syna, postea

TULLIANUS
Annotati onibus
PAMELII
A. V.
16.

riores, uti constat Exod. 33. in monte Choreb, de quo latius B. Hieronymi lib. de 42. mansionibus. Ex eodem legitur: futuram, pro: futurum. Et paulo post ex MS. adiecit: eius. De Enoch vide Adnot. nostras ad lib. de Resurr. carn. ubi sicut hic, ipsum & Heliam aeternitatis candidatos nominat.

CAP. III.

9. Sed Abraham, inquit, circumcisus est, &c.] Titulum huic capiti dedimus: Quod circumcisio in signum data sit spiritalis circumcisionis, seu ut B. Cyprianum imitemur lib. 1. supradicato c. 8. Quod circumcisio prima carnalis euacuata sit, & secunda spiritalis repromissa. Tertullianus, dum cap. precedenti negat circumcisione hominem purgari, & hic in signum datam dicit, non in salutis prerogativam, differentiam insinuat inter circumcisionem & baptisimum, aliisque noua legis sacramenta, quod quaquam in circumcisioe daturus salus, et remittebatur originale peccatum, non tamen per circumcisionem sicuti per baptismum, sed solum ex vi pacti à Deo cum Iudeis initii. Atque adeo intelligendus Auctor adinstar illius ad quod alludit Apostoli Rom. 4. Et signum accepit circumcisionis signaculum iustitiae fidei, quae est in praeparatio. Atqui illud: inquit, hic & postea refertur ad Iudaeum profelytum. Legimus autem: ipsi Abraham ex MS. ac paulo post: in ducis filium, cum 1. editione, pro: iudicis. Perinde verò est siue legatur: scelerati, ut excusi, siue: scelerati, uti B. Cyprianus & MS.

10. Et alio loco dicit, &c.] Nèpe scriptura. Interim hoc ex MS. recens adiecit, nam alibi reperitur quod sequitur: Ecce dies veniunt. quod ipsum & Hebraeo & Graeco textui, ac B. Cyprian. ubi supra c. 11. conforme est, pro quo male excusi: venient.

11. super vertices montium.] MS. verticem: sed quia infra lib. 3. aduers. Marcionem trāsferit super summos montes, magis illud placet, maxime quum Graeca Regia Dn. Arie Montani Bibliorum editio ἄκρον legat, quamquam interim hoc respondeat Hebraeo, & editioni Graeca Argentoratensi, quae ἄκρον habet. Atqui re-
fere Rhen. castigavit ex Gothensi cod. prioris filij, pro: populi, ac: dicitur, pro: dicentur, denique: abolitionem, pro: obolitionem. Adidimus autem: Lex, ex MS.

12. & hostis executionem.] Executionem, inquit Rhenan. pro persecutione, sicut lib. 1. adu. Marc. Quid denique adulantius quam delicta non exequi, id est, non persequi. & ibidem paulo ante: executione mali, ac postea: executore delicti, id est, iudice. Qui addit in illius loci commentario; non aliter Pomponium Treconsultum D. lib. 48. tit. de accus. & inscript. dixisse: mortem exequi, pro, instituire actionem de parricidio perpetrato.

13. per Erythræum pelagum.] Plinium, uti solet, imitatur, qui Erythræum mare nuncupat lib. 6. c. 23. quod nos Rubrum dicimus, sicuti & Dionys. de situ orbis, ἐρυθραίων πέλαγος.

CAP. IIII.

14. Sequitur itaque, &c.] Inscriptionem huic capiti dedimus: Quod & Sabbati observatio temporalis fuerit. Tractatur autem idem argumentum in eadem penè verbis lib. 3. & 4. aduers. Marc. T. 3.

15. expuncta.] Id est (inquit Rhenan.) praestita, perfecta, adimpleta. Sic infra: renuntiatur expuncta. item: expuncta consideramus. rursus: quod sequitur expunctum est. Similiter T. 2. lib. de Patientia: omnem

patientia speciem expunxit. & lib. ad Mart. expuncti contumelia. Item T. 3. lib. de Resurr. carnis: iudicium resurrectio expunget. l. 3. ad Marc. iam expunctum, & expungendam putauit. lib. 4. adu. eundem: inueniatur expuncta. ac lib. 5. aduers. eundem: expunxerimus. Metaphoram denique expressit T. 2. l. de Cor. militis, quum dicit: Expungebantur in castris milites, de qua latius Adnot. nostras in Epist. 3. B. Cyprian. n. 5. hoc em addito ex Rhen. in dictum locum l. de Patient. quod veteres in Calendariis, quae cera vs plurimum constabant, versu stylo expungebant nomina seu debita dissoluta. Adidimus autem paulo post ex MS. ab.

16. sicut per prophetam praedicatum est: Ecce profelyti per me ad te ibunt.] Ex MS. vocem Tertullianicam: praedicatum, substitutum, pro: dictum. Citas autem eandem scripturam infra dicto l. 3. adu. Marc. & paulo post explicat, nominatum Isaac adscribens, apud quem reperiri iuxta 70. cap. 52. adnotatum quidam, sed ibidem hactenus non reperi. Legimus autem paulo post: Sabbati religione, pro: religionem.

17. Nam & temporibus Machabeorum, &c.] Quandoquidem Machabeorum hic historiam citat in re fidei, non dubium quin illam pro Canonica scriptura cognouerit, verum de hoc latius Adnot. nostras in B. Cyprian. c. 18. l. 3. Testimonioris. quibus adde, quod non sit mirum, si in Canone Hebraeorum libri illi non habeantur, quandoquidem postquam seculo post illum ab Esdrae editum conscripsi sint. Nam inter Cyrum Darij successorem, sub quo Esdras claruit, & Antiochum Epiphaneum, sub quo Machabaei, anni intercesserunt vtrimum 180.

18. & hostes Allophylos.] Ἄλλοφύλοις Graeci Bibliorum interpretes (inquit B. Hieron. in Isae. c. 2.) interpretati, pro Philistum, quae est hodie gens Palaestinae quod ipsum comprobatur & in editione Latina 70. extitulo Psal. 55. Verum hic id refert Tertullianus ad Graecos, contra quos Machabaei dimicabant, eo quod vox Graeco-liengenae significet in genere.

CAP. V.

19. Sic & sacrificia, &c.] Istud caput hoc titulum insignimus: Quod & sacrificia terrenarum oblationum figuræ fuerint spiritalium. Cui respondet scriptio, qua Auctorem imitatur c. 16. l. 1. Testim. B. Cypri. Quod sacrificium vetus euacuaretur, & nouum celebraretur. Atqui cum MS. legitur conformiter Hebraeo, Graeco, & Latino exemplaribus: Vbi est Abel frater tuus & numquid custos fratris mei sum ego?

20. Gemens & tremens eris super terrâ, & omnis qui te inuenit occidet.] Secundum scripturam veritatem non sunt haec Dei verba: quin potius ille postquam Cain signo cauet, ut non occidat eum omnis qui inuenit eum; cui correspondet & Iosephus Antiquit. l. 1. c. 3. quum & ipse Tertull. infra T. 3. l. 2. aduers. Marc. in hac veritate Cain & maledixit, & cupidum morte luere delictu mori interim vetuit. Videtur itaque multum iste locus vitio librariorum, qui inter bis reperitur Gemens & tremens super terram, media transierunt, atque adeo sic supplendus & emendandus: Gemens, & tremens eris super terram. Et dixit Cain ad Dominum: Maius delictum meum, quam vt remittatur mihi, & ecies me hodie à facie terrae, & à facie tua abscondar, & ero gemens & tremens super terram, & omnis qui me inuenit, occidet.

21. Denique quum per Moysen in Leuitico, &c.] Vel ex hoc loco patet subinde memoria lapsus Auctorem in citandis scripturarum locis, quum hic prescrip-

primum nusquam in Leuitico reperitur, sed Deuter. 13. Eodem pertinet quod supra c. 3. dixit: Et idem subsequens sermo propheta, &c. quum precedat ea scriptura illa que prius citata est, non subsequatur: & infra: Et alibi dicit, quum eodem capite continetur, quod semel adnotasse sufficiat contra scotos quosdam, qui nolunt admittere in Patribus ἀμαρτυρία των προιδων. Restituimus autem ex MS. repromissionis, pro: promissionis; & terra sancta, pro: terram sanctam.

22. Et in omni loco offeruntur, &c.] Sic ex MS. & hic, & sub finem capituli, conformiter Latino, Græco, & Hebraico textui, pro: offerentur, maxime quum sic legat etiam B. Cyprianus ubi supra, & ipse Auctor infra Tom. 3. lib. 3. aduersus Marc. ubi paulo latius explicat sacrificia munda, seu spiritalia, non modo ut intelligatur quemadmodum hic loquitur, sacrificia laudis, & cor contribulatum, sed etiam Gloria relictio, & benedictio, & laus, & hymni; denique Ecclesiarum sacramenta, & munditia sacrificiorum. Quare valeat Magdeburgenses, qui ex hoc Tertulliani loco & simili, sub initium l. 4. aduers. Marc. argumentum sumunt aduersus Ecclesie sacrificium, quum illud maxime ab Auctore confirmetur verbis illis modo citatis. Pro omittam locos, de quibus supra l. ad Scapulam, c. 2. n. 11. & infra Latino lib. de Orat. n. 1. ubi disertis verbis sacrificij Ecclesie meminit. Certe ex Liturg. Latine, nostris T. 1. pag. 9. & sequ. videre est conformem Patrum loci huius Malachie intellectum de Ecclesie sacrificio: & nominatim SS. Iustini Mart. Irenæi, Cypriani, Eusebij Casariensis, Chrysost. Hieron. August. Theodreti, & Damasceni.

23. Quoniam etsi aduleritis mihi simillam.] Sic vertit quod Græce est ἀγαλλία. pro qua Latinus interpret: sacrificium transiulit.

24. nec fi veniat videri mihi.] Videri pro: apparere, quod legit dicta Latina editio 70. & haud ab similitert vertit noster interpres ex Hebræo: cum veneritis ante conspectum meum.

CAP. VI.

25. De Sabbato & circumcissione, & legis veteris & nouæ obseruatione.] Quemadmodum haud dubie titulus hic ex margine (sicut & sequentes aliquot) in textum irrepserunt, ita putari iterum in marginem reuocandum, id que eo magis, quod cum hoc caput quaedam sit conclusio ex precedentibus, hic potius titulus conueniat. Ex precedentibus concludi legem nouam superuenturam, atque aded quærendum, an iam nouæ legis lator venerit necne. Legimus autem: precedenti tempore, pro: tempore; & iuxta MS. cod. omnisimul illud: oriretur lumen, ex parte superfluum, quandoquidem precedat: fulgente nobis lumine.

26. De natiuitate Christi, & aduentu primo.] Hinc titulum ne quidem ad marginem transcripsimus, quod huic loco non conueniat. Restituimus etiam quod habebat prima editio: Nam etiam, phrasi Tertullianica, pro eo quod itaque elegantius substitutum fuit: Hic inquam, & omnisimul: an, ubi legebatur: an necne.

CAP. VII.

27. Igitur in isto gradum conferamus, an, qui venturus Christus adnunciabatur, iam venerit.] Ita ex MS. & Ledit. pro eo quod erat: an qui venturus est Christus. Titulum autem huic capiti dedimus: Quod nouæ legis lator non expectetur, sed iam venerit, ex Prophetis de regno eius inter Gentes æterno manifestum fieri. Atqui de Proverbiali formula: Gradum conferre, videtur nostra Prolegome-

na. Legimus verò ex MS. præcauerint vocem Tertullianicam, pro: præcinerint.

28. Sic dicit Dominus Deus Christo meo Domino.] De erranea hac lectione, & tamen iam olim inueterata, vide Adn. nostras in S. Cyprian. lib. 1. Testim. adu. Iud. c. 21. n. 60.

29. Cui enim dexteram tenet pater, &c.] Alludit haud dubie ad locum scripture præcedentem, sicut etiam in illo: quem exaudierunt omnes gentes.

30. Parthi, Medi, Elamita.] Comprobans Auctor, quod iam tum omnes gentes in Christum crediderant, primum utitur verbis scripture Act. 2. de iis qui, ubi in festo Pentecostes audierant Apostolos suis quibusque linguis loquentes, ad Christum conuersi sunt. Vbi ex instituto videntur conuincti Parthi, Medi, & Elamita, (non Elamita) id est Persæ, sic ab Elam filio Sem (teste Iosepho Antiqu. l. 1. c. 7. muncupati, eo quod sibi inuicem vicini sint. Atqui confirmatur Auctoris sententia à B. Sophronio Catal. Græcor. vir. Illustrium inter opera Hieronymi, qui B. Thomam Apostolum prædicasse dicit Euangelium Christi, Parthis, Medis, & Persis; Carmanis quoque, Hircanis, Baetris, & Magis; Indis denique, apud quos in ciuitate Calamina martyrium passus sit.

31. Et qui inhabitant Mesopotamiam.] Apud Mesopotamiam primi Doctores recensentur ab Epiphano Archelauo & Marcellus; quam tamen sua capis heresi inficere Bardesanes Valentinus sectator, etiam ante Tertullianum.

32. Armeniam.] Huius quidem in Actis Apostolorum prouincia non fit mentio; sed iam tum etiam Christi fidem apud eos viguisse vel inde manifestum est, quod nota multo post Armenij bellum Maximino tyranno indixerunt, antea socij Romanorum, Christianæ fidei & religionis ergo, à qua illos ad idololatriam conabatur abducere. Testis est eius rei Niceph. Eccl. hist. l. 7. c. 28.

33. Phrygiam.] Quum Phrygia Asia minoris sit prouincia, rectius Act. 2. coniungitur cum Asia et Pamphylia, quippe quæ, ut est Act. 16. & 18. etiam peragruerit B. Apostolus Paulus. Hierapoli autem Phrygia oppido sepultus fuit, teste Sophronio, ubi supra, B. Philippus Apostolus cum filiabus. Insuper eadem hac fere ætate celebrata narratur Iconij & Synæ Concilia de baptismo hereticorum, Firmilianus, de quo infra Epist. lxx. quam edidimus inter B. Cypri. opera, & Dionys. Alexandr. Episcopus ad Philemonem apud Euseb. l. 25. c. 6. & Niceph. l. 3. c. 9.

34. Cappadocia, & incolentes Pontum.] Ad electos aduenas dispersionis Põti, Galatie, Cappadociae, Asiae, & Bithyæ suam priorem scripsit Epistolam Canonicam B. Petrus Apostolorum princeps. Deinde persecutionis Christianorum in Cappadocia meminit supra Auctor lib. ad Scapulam c. 3. Cuius sedes Episcopales, Casarea, in qua dictus Firmilianus paulopost Episcopus; Amasia, in qua quondam Phedimus & Larandis, iuxta Eusebium et Niceph. qui etiam Miconij mentionem faciunt.

35. Asiam & Pamphyliam.] In Asia Apostolicas Ecclesias recenset latè Auctor noster lib. de Prescript. heretic. Claruerunt autem in ea præter BB. Paulum & Barnabam Apostolos, qui Asiam & Pamphyliam peragravit Act. 13. 14. 15. & 27. scriptores Ecclesiastici iuxta B. Hieron. Catal. vir. Illustrium, iam ante Tertullianum Apollinaris & Papias Hierapolitani, Quadratus & Aristides Athenienses, Melito Sardenis, Dionysius & Bacchilus Corinthij, Rhodon Asianus, ac Polyocrates Ephesus.

TULLIANUS
STATI
MELITO
A. V.
J. O.

Christi æterno in omnibus gentibus patet ex aduersatissima illa de regno Salomonis. Sed in finibus Iudæ (sic enim legitur pro Iudæa) tantum, & similibus aliquot, maxime autem illa: non habuit in omnibus gentibus potestatem. Videtur autem alludere ad illud Danielis 7. quod infra citatur c. vii. l. 4. adu. Marc. T. 3. Et data est ei potestas regia, & omnes nationes terræ secundum genus, & omnis gloria feruent ei, & potestas illius æterna, &c. Atqui etiam hic illud: De regno Christi æterno, ad marginem reuocemus.

46. Si Babiloniis & Parthis regnauit Darius.] Agitur de Dario primo, qui occupauit Babylonem, & interfecit Balthasar regem, qui quum rex Persarum fuerit, confirmatur nostra sententia in cap. 2. l. de Pallio, quod Parthi Auctori nostro iidem sint qui Persæ, & e contrario.

47. vel quisque.] Quisque pro: quisquis, familiaritate Terulliano etiam alibi adnotauimus.

48. ab India vsque Æthiopiæ.] Huc pertinet imprimis illud Plinij lib. 6. c. 26. Babylon Chaldaicarum gentium caput diu summam claritatem obtinuit in toto orbe, propter quam reliqua pars Mesopotamiae Assyriaque Babilonia appellata est. Item quod habet 24. capit. Plura sunt segmenta mundi, quæ nostri circulo appellauerunt, Græci parallelos. Primum habet India pars uersa ad austrum. Patet vsque Arabiam & rubri maris incolas. Continentur Gedrosi, Persæ, Carmani, Elymeti, (qui supra Elamite Parthiæ, Aria, Susiana, Mesopotamia, Seleucia cognominata Babilonia, Arabia ad Peram vsque, Syria Cæle, Pelysium, Egypti. Quibus posterioribus prouincias à Mesopotamia ad Pelysium vsque, & post debellatam Egyptum ad Æthiopes vsque Egypto conterminis Nabuchodonosor cum suis Regibus habuit regni sui terminis. Deinde etiam sub secundo circulo post excidium Hierosolymitanum amplectebatur (ut eiusdem uerbis utitur) Babylonem, Idumæam, Samaritam, Hierosolymam, & reliquas Syriæ prouincias ac oppida. Si autem Assyriam coniungamus, quæ Scythias & Sacas complectitur, à meridie terminatur India intra Gangem parte Imai montis, quæ sub illa est. Vide de his Tabulam apud Ptolomæum Asia 4. s. 10.

49. Alexander Macedo, &c.] Vide Q. Curtium.

50. Si Germani, adhuc vsque limites transgredi non sinuntur.] Germani à Romanis potius bellum in artem vsque Terulliani passi sunt quam intulerunt, quod metuerent illi ne sine suis transgrederebantur, ut potè uaticinenter, quanta postea mala Italia intulerunt Longobardi, Gotthi, Hunni, Vandali, Squadi, & id genus Germani.

51. Maurorum gens, & Getulorum barbaries, &c.] Barbaries & Barbaria & Barbaria pro regione seu regibus barbaris usurpata Terulliano, tum hic, tum Tom. 2. de Pel. viii. & Tom. 3. lib. I. aduers. Marcion. & alibi.

52. nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt.] Causam huius rei tradit Iosephus oratione sua ad Iudæos, l. 6. de bello Iudæico c. 11. Quid Romanos effugerit, nisi quod propter æstus & frigora esset inuitile? Paulus post uero rectè castigauit Rhen. ex Gortiensis codice: Barbari, pro: Barbara.

CAP. VIII.

53. Itaque requirenda tempora, &c.] Titulus huius capiti, quem ad marginem etiam reuocamus, hætenus excusus erat: DE PASSIONE CHRISTI, & uallatione Hierusalem. sed iste Auctori magis confor-

mis est: De temporibus aduentus ac passionis Christi, & exterminij ciuitatis Hierusalem. Restitutum autem ex MS. operationibus, uocem Terullianicam, pro: operibus. Citant porro Auctor Glossæ ordinariæ, Hugo, ac B. Hieron. Comment. in Daniele, magnam huius capitis partem ab eo loco qui incipit: Vnde ergo ostendimus, &c. vsque ad illud: Igitur expletis his. Hieronymum autem citat, & hunc locum imitatur B. Prosper, aut quisquis est Auctor librorum de Promiss. & Predict. Dei, part. 2. c. 35. Imitatur etiam Iulianus Pomerius cõtra Iud. l. 1. editus in Bibl. SS. Patrum T. 5. immo nominatim citat, cuius uerba ipsa adferimus, quia multum lucis adferunt: Elij (inquit) à primo Darij anno, quando & Daniel hæc uisionem uidit, vsque ad aduentum Christi euolutas fuisse sexaginta duas & dimidiam hebdomadas adueuerunt, pro eo quod & in ipsa Prophetia Danielis sic subdiuisa monstrantur. Reliquas autem septem hebdomadas & dimidiam in Passione Christi, & expugnatione Iudæorũ, quæ per Iesum Christum deuiti sunt, completas esse definiunt. Alium ut potè ordinem regnorum (sic lego, pro: regnum) & supputationem sequentes annorum, quam illi quos præsumimus, tenuerunt. Sicut Terullianus in libro quem contra Iudæos scripsit, proloquitur, cuius iam breuiter uerba ponenda sunt. Sic enim ait: Vnde igitur ostendimus, &c. Si ergo secundum Terullianum has hebdomadas supputare uelitis, in earum euolutione & naturam atem, & Passionem Christi, excidiumque Hierosolymarum (sicut à Prophetia predictum est) completum fuisse uidebitis. Atqui scio (ut B. Hieron. uerbis utar, qui diuersas adferi sententias Africanus, Eusebii, Clementis Alexandr. Apollinarij & Hebræorum) de hac questione uariè ab eruditiss. uiris disputatum, & uniuersumque pro captu ingenij sui dixisse quod senserat. Sed quia periculosum est de Magistrorum Ecclesiæ iudicare sententias, & alteram præferre alteri, Lectoris arbitrio derelinquo, cuius expositionem sequi debet; dummodo (iuxta ueteres omnes) aduentus Christi adaptemus tempora à Daniele predicta, & perspicua sit Auctori nostri, prima facie subobscura, sententia; in qua non parum nos laborasse, ex Adnot. nostris sequentibus colligi poterit.

54. In principio obsecrationis tuæ.] Sic restitui hunc locum, pro: obseruationis, ex originalibus fontibus huius scripturæ Danielis, non solum Hebræis, sed & Græcis, si non 70. saltem Theodotionis editione. Græcè enim est ἐν τῷ ἀρχῆ τῆς δεήσεώς σου, quæ uox deprecationem uel obsecrationem significat.

55. quoad usque inueteretur delictum, & signetur peccata, & exorentur iniustitia.] Tria etiam membra hæc dumtaxat reperire est in Africano apud B. Hieron. similiter & apud B. Prosperum locis citatis; neque uerò etiam plura in editione Latina B. Hieron. ex Hebræo. Clemens tamen Alexandrinus Strom. l. 1. quartum membrum interponit: & delet iniquitates. & Græcè item additur: καὶ ἀπαλειψῶν τὰς ἀνομιὰς, quod Latine translatum est: & ad delendum iniquitates. Perim uideatur id aliquando ex margine in textum irrepisse ad interpretationem secundi membri, καὶ τῶ σφραγίσαι ἀνομιὰς, quod ut signentur peccata, ueteres omnes uerterunt, phrasi scripturæ, quæ signari seu obsignari accipit, pro: adimpleri, sinem accipere, & proinde etiam deleri.

56. & ut signetur uisio & prophetae.] Id est, adimpleatur, quod B. Prosper translulit, & B. Hieron. ex Hebræo, iuxta illud: Lex & prophete vsque ad Ioannem, quemadmodum etiam infra interpretatur ipse Auctor.

TERULLIANUS
Annotati onibus
MELI.
A. V.
16.

Quum autem etiam variant Graeci cod. legentes aut: $\alpha\epsilon\phi\alpha\rho\alpha\tau\eta\mu$, aut: $\alpha\epsilon\phi\alpha\rho\tau\iota\alpha\varsigma$; & illud etiam discretis verbis Africanus & Clemens; perinde est, siue hic legatur: Prophetes, siue: Prophecia, maxime quum postea Auctor in MS. cod. quam apud Iulianum Pomerium & alios, modo hoc, modo illud legat. Idem etiam est siue legashic & postea: à profectioe sermonis, quod Graeco et Hebraeo textui magis coforme est, siue: prophetatione, sicuti legitur MS. & Iulianus. Lego vero ex MS. & ut vngatur.

57. integrando & reardificando.] Quum paulo post haec verba repetens vertat istud hoc modo: respondere me tibi, ad verbum ex Graeco: $\tau\acute{\omega}\ \delta\epsilon\tau\omicron\chi\ \rho\acute{\iota}\theta\eta\kappa\epsilon\iota$ puto legi debere in respondendo, maxime quum Africanus, Clemens, Eusebius, Prosper constanter legant: ut respondeatur, seu: ut respondeas, siue: in respondedo. Nolui tamen in textu immutare ob nimiam litterarum distantiam; eo quod MS. etiam illud legat. Interpretatur autem illud Glossa interlinearis, intelliges, à profectioe sermonis, quo respondebitur ut adificetur Hierusalem, computationem in ipsi debere hebdomadarum. Auctor vero noster paulo aliter, ac si dicat angelus, ab exitu sermonis quo tibi respondeo.

58. Hebdomadas septem & dimidiam & lxxii. & dimidiam.] Illud septem & dimidiam adiecimus, tum quod hoc discretis verbis interpretetur & hoc capite, & iterum sub fine ii. c. tum quod illud: hebdomadas septem legant Hebraei, Graeci & Latini codices, & Patres omnes; immo Glossa interlinearis, ubi apud vulgatum interpretem Latini paulo post habetur: Et post lxxij. hebdom. occidit Christus, addit: & septem, sicuti etiam Lyranus. Neque vero obstat quod primum interpretetur seorsum lxxij. hebdom. & dimidiam, & postea: septem & dimidiam, ut supra dictum est n. 53. quia etsi plerique Patrum prius putent adimpletas septem, et postea lxxij. certe Hebraei, etsi in reliquo absurde, postremo tamen etià loco septem hebdom. complendas sentiunt, addentes (apud B. Hier. in comment.) Nec moueat quod primum numeretur, vij hebdom. et postea lxxij. & rursum una qua in duas partes diuiditur. Est enim hoc idioma sermonis Hebraici & antiquorum sermonis Latini, ut ante minorem numerum supputent, & postea maiorem; ut verbi gratia: Abraham vixit annos quinque & septuaginta & centum.

59. & conuertet & edificabitur.] Clemens Alexandr. conuertetur: sed magis illud placet, eo quod Graeco sit: $\sigma\tau\epsilon\phi\acute{\alpha}\nu\epsilon\iota$. quare etiam ille sic castigandus videtur. Quod Periphraстикος sic vertit vetus interpretes editi.

70. (seu Theodotionis, secundum cuius editionem editum scribit hunc librum B. Hieron.) & rursum edificabitur, sicut & Latina ex Hebraica editione.

60. in letitiam.] Certè si usquam alibi, tum ex precedent. tum ex sequentibus in hoc capite, constat verum esse quod scribit B. Ambrosius. & in vita Auctoris à nobis citatum est, etiam ipsos Graecos diuersos habuisse scripturae sacrae codices, atque hinc quae in Latinis reprehenduntur, inueniri tamen posita à Tertulliano, Victorino, & Cyrillano. Est enim profusus peculiaris haec lectio, & quae cum Graeco voce $\eta\delta\alpha\tau\epsilon\iota\alpha$, quam legunt Patres reliqui, & interpretantur ex Hebraeo Latini, minime conueniat, usque adeo ut legisse debeat $\epsilon\acute{\iota}\varsigma\ \tau\eta\upsilon\ \eta\delta\alpha\tau\epsilon\iota\alpha$, hoc est, uti paulo post translatur: in latitudinem; quo fit ut suspicarer nouam vocem hic legendam: latitiam, non: letitiam, nisi ex Farrone scirem lib. 5. de Lat. ling. etiam à latitudine letitiam dici. Latari enim (inquit) ab eo quod latius gaudium propter magni boni opinionem diffusum.

61. & conuallationem.] Hoc vicissim Graeco voci

$\pi\epsilon\rho\acute{\iota}\tau\epsilon\iota\chi\omicron\varsigma$ magis correspondet, quam quod alij murum verunt: quandoquidem Iai. 16. vertatur: circummurale.

62. & innouabuntur tempora.] Sic etiam Clemens Alexandrinus, pro eo quod Graeco est in edit. Basilien. $\chi\alpha\iota\ \epsilon\kappa\ \chi\epsilon\upsilon\omega\delta\eta\sigma\tau\omicron\tau\epsilon\upsilon\ \delta\iota\ \chi\alpha\rho\acute{\iota}\tau\omicron\upsilon$. quae adeo lectio magis placet, quam illa edit. Compit. & Regia: $\epsilon\kappa\ \tau\epsilon\tau\omicron\kappa\alpha\rho\iota\tau\epsilon\upsilon$ & $\chi\alpha\iota\ \rho\acute{\epsilon}\gamma\omicron\tau\omicron\varsigma$, mutuata quatum apparuit ex Hebraeo Latina editione, quae habet: in angustia temporum, maxime quum eadem etiam in hoc mendosa sit quod habet: $\chi\alpha\iota\ \mu\epsilon\tau\omicron\ \tau\omicron\upsilon\varsigma\ \epsilon\beta\delta\omicron\mu\alpha\delta\alpha\varsigma\ \epsilon\zeta\eta\kappa\omicron\tau\omicron\upsilon\ \tau\epsilon\tau\omicron\sigma\epsilon\ \epsilon\gamma\epsilon\iota$, id est: sexaginta quatuor, sicuti vitiosa est etià Latina interpretatio, pro eo quod omnino legendum est cum Patribus omnibus, tam Graecis quam Latinis, sicuti haec edit. Basil. & C. id est: sexaginta duas.

63. & non erit.] Etiam hic variat ab omnibus alijs, qui Graeco sit $\chi\alpha\iota\ \chi\epsilon\iota\mu\epsilon\tau\omicron\ \tau\omicron\chi\ \epsilon\acute{\iota}\sigma\tau\omicron\upsilon\ \epsilon\kappa\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\ \tau\epsilon\tau\omicron\sigma\epsilon\ \tau\epsilon\tau\omicron\sigma\epsilon\ \tau\epsilon\tau\omicron\sigma\epsilon$. & non erit eius populus qui eum negaturus est.

64. & ciuitatem sanctam, patet tum ex istius verbis supra, & infra, quae etiam sic olim leguntur à B. Hieron. Pomerio, & Glossa ordinaria, tum ex cod. Graecis, Hebraeis, & Latinis omnibus. Et sanctum pro templo accipitur. Quod autem hic dicitur: cum duce aduenient, sicut & Clem. Alexandr. antea & postea dicit confirmatus Graeco & Hebraeo textui: venturo. Latine etiam expressit vocem Graecam: $\chi\epsilon\gamma\epsilon\tau\omicron\upsilon\ \nu\omicron\mu\omicron\varsigma$; pro eo quod alij diluuiio.

65. usque ad finem belli, &c.] Variam etiam lectionem Graecorum codicum commemorat, quum hic etiam usque ad finem belli, quod conciderit, notat id quod Graeco nunc est: $\epsilon\omega\varsigma\ \tau\epsilon\lambda\omicron\varsigma\ \pi\omicron\lambda\epsilon\upsilon\varsigma\ \sigma\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\mu\epsilon\nu\varsigma$, huius vero c. initio ac infra verbis bis supra citatis, & destrui pinnaaculum, ac si legitur: $\pi\omicron\lambda\epsilon\upsilon\mu\epsilon\nu\varsigma$, pro $\pi\omicron\lambda\epsilon\upsilon\mu\epsilon\nu\varsigma$. Paraphraстикος etiam extulit: usque ad interitum, initio & hoc loco Graecum illud: $\tau\acute{\alpha}\ \epsilon\gamma\omega\ \epsilon\tau\omicron\upsilon\ \phi\alpha\upsilon\sigma\tau\omicron\upsilon\ \mu\omicron\iota\varsigma$, seu $\epsilon\kappa\ \phi\alpha\upsilon\sigma\tau\omicron\upsilon\ \mu\omicron\iota\varsigma$. quod ipsum repetitum postea à Daniele vertit paulo post: dabitur super uastatione. Nec mirum, quum etiam ibi variat Graecorum lectio, quam utramque, ut mox dicemus, habet editio Basilien. & C.

66. Et confirmabit testamentum multis.] Confirmatus: in, uti legebatur: in multis, quod neutra illa lectio neque Hebraea ul habeat, neque illi veteres aut Graeci aut Latini interpretes.

67. auferetur meum sacrificium & libatio, &c. in sancto execratio vastationis, & usque ad finem temporis consummatio dabitur super uastatione.] Illud: meum, habet etiam Clemens Alexandr. ad uerbum autem reliqua transfert, sicuti Graeco est in Compit. & Regia edit. & Basilien. posteriori. Ioc. $\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \theta\upsilon\sigma\iota\alpha\ \chi\alpha\iota\ \sigma\tau\omicron\upsilon\delta\eta\ \chi\alpha\iota\ \theta\iota\eta\ \tau\omicron\ \epsilon\pi\omicron\delta\eta\ \rho\omicron\delta\ \delta\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \tau\omicron\upsilon\ \epsilon\pi\eta\mu\omicron\upsilon\sigma\epsilon\omega\upsilon\ \epsilon\tau\epsilon\iota$, & $\epsilon\omega\varsigma\ \sigma\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\mu\epsilon\nu\varsigma\ \tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\alpha\ \delta\omicron\delta\epsilon\iota\sigma\epsilon\tau\epsilon\iota$ $\theta\iota\eta\ \tau\eta\upsilon\ \epsilon\pi\ \eta\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon$. Cui etiam coforme est quod legitur Latina communis titulo 70. & primo loco Clemens Alexandr. Ve in in edit. Basilien. primo loco habetur haec lectio: $\chi\alpha\iota\ \tau\omicron\upsilon\ \delta\upsilon\sigma\iota\alpha\ \theta\upsilon\sigma\iota\alpha\ \tau\omicron\upsilon\ \chi\alpha\iota\ \theta\iota\eta\ \tau\omicron\upsilon\ \delta\upsilon\sigma\iota\alpha\varsigma$. Quod vertit in Chro. Eusebius, & Comm. in Deo mel. B. Hier. cessabit hostia & sacrificiis; de quo de sequitur $\chi\alpha\iota\ \pi\omicron\lambda\omicron\upsilon\sigma\tau\omicron\upsilon\ \delta\omicron\tau\omicron\ \epsilon\kappa\ \phi\alpha\upsilon\sigma\tau\omicron\upsilon\ \mu\omicron\iota\varsigma\ \chi\alpha\iota\ \epsilon\omega\varsigma\ \sigma\upsilon\tau\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\mu\epsilon\nu\varsigma$, id est: ad quod, uti modo dictum est, alludit Act. 14. & pinnaaculum, nempe destruet, usque ad interitum & usque ad finem seu consummationem, & usque ad finem

ἰδὲ αὐτὸν ἀπαγορεύει, quod vertere licet. & ordinabit super interitum seu desolatione. Atqui Clemens Alexandrinus posteriori loco addit lectionem hanc nonnihil à precedentibus diuersam; καὶ ἡμεῖς ἐστὸν ἀδὸς καὶ ταπεινῶσι θυμίαμα θυσιῶν, καὶ πλεονεξίᾳ ἀφαινοῦντες ἕως συνελθῆναι, καὶ σποδοῦν ἐν δὲ αὐτῶν ἀφαινοῦντες, quam sic interpretatur eius interpres. In medio hebdomada cellare faciet thymiaia sacrificij, & expansio destructionis vsque ad consummationem, & infat destructionis libaminis. Atqui vel hinc patet verisimile esse quod prafat. in Coment. Danielis asserit B. Hiero. tres fuisse editiones huius Prophetie, nempe Aquila, Theodotianus, ac Symmachus, sed tamen iuxta Theodotianum Ecclisus legere.

68. in sexaginta duabus hebdomadibus.] Mendam aperti simus ita correximus, quo legebatur, contra scriptura sacra, & Auctoris sententiam, lxxii. Sive autem legatur ostendimus, sicut exc. hactenus, Pomerius & Glossa Ordin. sive ostendimus, uti B. Hieron. perinde est, & similiter, an legatur Numerabimus, uti vulgo, an Numeremus, quod habet Pomerius. Sed legimus paulo post n. 69. cum B. Hieron. Pomerio & Glossa: quoniam, prout legitur deinde Pomerius: Intellige prophetationes sermonis huius, sed placet vulgata lectio: Et intellige & conuice à protectione; seu: Prophetatione (quod legitur B. Hieron. & Glossa) sermonis.

69. Unde à primo anno Darij debemus computare, &c.] Cum Darij annum primum intelligat, explicat max. cum adiungit: Darius enim regnavit annis xix, quod propter Reges Persarū seu Medorum sequentes non potest nō de Dario Notho, aut saltem Longimano intelligi. Fuit itaque ipse in ea sententia, quod sub hoc Dario hanc visionē vidit Daniel. Quod etsi sit contra omnium aliorū sententiā, & sub nomine Porphyrij impugnet eam B. Hieron. initio huius Prophetie; confirmatur tamen ab Abben Esra, qu. in c. i. Danielis. dicit enim hunc vixisse admodum sēte temporibus Esler. Videamus ergo an ne aliquo modo cū hystoria possit consistere, quod vsque ad hunc Dariū vixerit Daniel. Imprimis autē (ut hoc semel admonemus, diuersam hanc 70. hebdom adarius computationē provenire, partim ex 4. prophetiis de reedificatione Hierusalē, Hierem. 25. Hierem. 29. Daniel 9. & 1. Esdr. 5. ac 6. partim ex diuersitate Regum, qui Darij cognominati sunt, & maxime annorum quibus regnarūt, immo etiam predictione angeli, 4. Esdr. 7. de reuelatione Iesu post annos 400. & morte Christi post tempus illud.) Danielis 1. & 13. constat, anno 1. Nabuchodonosor translatum eum in Babylonem (iuxta quādam, annorum 12. aut ad summum 15.) puerū anno 3. Regni Ioachim Regis Iuda, anno 11. ante euerisionem templi Hierosolymę, que contigit anno Nabuchodonosor 12. Porro à captiuitate Ioachim filij Ioachim eodem anno, aut saltem ab euerisione orbis, vsque ad reditum & captiuitate sub Cyro, anni 70. Ab illo, vsque ad Dariū Nothū, quem confundūt Hebręi cū Longimano iuxta calculum Genebrardi anni 50. Si itaque id ipsum senserit Auctor, fuerit Daniel annorū circiter 140. aut ad summum 150. Quod ipsum quidam persuasum potuerit esse Tertulliano, quia Philo Iesu filio Iosedech attribuat annos atatis centū triginta, & Neemie Turnault lib. 3. de dog. Eccl. annos 140. & alij quidā. Genebrardo teste, asserant Esra & Neemiam ad Alexandriū vsque Magnū vixisse: Ergo Danielē vixisse annos 140. aut circiter dici possit. Videtur autem in hanc opinionem Auctor & Porphyrius incidisse ex eo, quod alibi apud Danielē fiat mentio Darij

Medi: hoc loco autē: Darij filij Assueri. & verò Logimanus Assueri filius ab omnibus scribitur. Si id Lectori nō placet, meminerit etiam hic committi μνημονεύον ἀμειψήματα, ab Auctore nostro; sicut & in numeris annorū Regū sequentiū dissecit longe ab aliis Auctoribus.

70. Darius enim, &c.] Quandoquidē hebdomada lxxii. & dimidia, efficiunt (ut infra dicit Auctor) annos quadringentos triginta septem & menses sex, constat numerū decem annorum Regibus qui sequuntur, aliquot in locis, qui à nobis adnotantur, necessario supplendum esse, ex B. Hieron. Pomerio, & Glossa ordinaria, quam antea nō computaretur in vulgatis codicibus plures quam ccccxxvii anni. Anni autē ccccxxxvii, menses vi. ut semel id hęc dicam, sic conscribuntur. Imprius Anni Darij xix. Artaxerxis xl. Ochi xxiiii. Argi i. & alterius Darij xxxii. conscribunt annos cv. Deinde Alexandri xii. Soteris xxxv. Philadelphi xxxix. & Euergetis xxv. sunt simul anni cxt. Item Anni Philopatoris xv. Epiphaniis xxiii. Euergetis xx. ac Soteris xxxviii. faciūt annos cviiii. Denique Anni Ptolomei xxxviii. Cleopatrae folius xx. & menses vi. Eiusdē cum Augusto xiiii. & Augusto xli. computum reddunt annorū cx. Porro ex his omnibus conscribitur summa annorū ccccxxxvii. mensium sex.

71. Argus anno vno.] Ab Eusebio nuncupatur iste: Arles, à Sulpit. Arle. cui interim ab illis aut 4. aut 3. anni tribuuntur, Dario 6. duntaxat.

72. Alexander Macedo annis duodecim.] Ita haud dubie legendum ex B. Hieron. in 11. cap. Daniel. Be- roso & Sulpitio Senero hist. sacre l. 2. & Glossa ordinaria, pro eo quod antea & hic & apud Pomeriū: decem. Et possunt concordari cū Eusebij annis sex duntaxat, quia ille successori Ptolomeo Lago (qui hic & Iosepho Antiqu. l. 12. c. 1. Soter vocatur) attribuit annos 40. Auctor verò duntaxat 35. ita ut solum in vno anno differant. Atque legimus ex tribus illis: post eum, pro: Postea.

73. Cui succedens Philadelphus regnavit annis triginta nouem.] Etiam hoc ex Pomerio & Glossa, pro eo quod erat: cui succedit Philadelphus, & regnavit an. triginta octo. Atque adeo etiam apud B. Hieron. castigandus hic annorum numerus; qui legit non male: cui successit regnans. Atqui omnibus his Ptolomei nomen fuisse, quos hic suo cognomine appellat, patet ex Iosephi lib. 2. cōtra Apionē, & maxime Eusebij Chronico sub initio.

74. Item alius Euergetes annis viginti nouē.] Sic rectius B. Hieron. & Glossa ordinaria, quam vulgati codices: viginti septem. quare etiam sic legendum apud Pomerium, & ibidem bis reponendum: Euergetes, pro eo quod est ex librorum negligentia: Elopechus.

75. Soter annis triginta octo.] In hoc tres illi consentiunt, pro eo quod mendosissimat: triginta quatuor duntaxat. Atqui pro isto vno recensentur duo apud Eusebium, Ptolomeus Physcon, & Ptolomeus Alexander.

76. Ptolomeus annis xxxviii.] Omnino sic castigandus hic locus etiam apud tres predictos Auctores, pro: xxxvi. ut constet numerus annorū ccccxxxvii, maxime quia Eusebius Ptolomeo Cleopatrae filio (si mēdosus non sit codex) octo, & Ptolomeo Dionysio triginta annos attribuat, quos duos pro vno & eodē alij connumerant.

77. mensibus sex.] Ita etiam omnino ex Glossa ordinaria, pro eo quod alij quinque, cum hic, cum postea, & ex tribus illis, de Augusto: annis quadraginta tribus, pro: quadraginta octo. nam xiiii. anni cum Cleopatra & xlii. post illum fuerunt (ut inquit Auctor)

TULLIANUS
Annotati omnibus
MELLI.
A. V.
16.

anni quinquaginta sex.

78. Videmus autem quoniam quadragesimo & primo anno imperij Augusti, &c. nascitur Christus. [Magis etiam illud placet Pomerij, quam quod alij: videamus; maxime cum Glossa ordinaria habeat: Scimus. Atqui quamquam alij plerique 42. Augusti anno Christum natum scribant (sicuti Euseb. Eccl. Hist. l. i. c. 5. & Epiph. her. 5. l. in Anacratu, & lib. de pond. & mesur.) cum Tertulliano sentit Ireneus l. 3. c. 25. qui asserit natum Christum circa annum Augusti 41. & utramque sententiam refert Clemens Alexandr. l. Stromatum, ubi dicit Christum natum anno Augusti 28. post demittam Cleopatram (que victoria contigit anno imperij eius 13. consensu omnium) & deinde addit aliorum sententiam, qui subtilius (inquit) Natali Domini non solum annum, sed & diem addunt, quem dicunt x x i x. anno Augusti (sic enim legendum pro eo quod medose iterum est 28.) in 25. mensis Pachon (quem nos Decembrem dicimus) natum. Deinde se diligenter excutiat Epiphanius, ex eo quod natum dicat Consulatu Augusti & Silvanii, pater eandem fuisse illius sententiam. Anno enim vrb. cond. 751. Imperij Augusti 42. Consules fuerunt Imp. Caesar Divi F. C. N. Augustus x l i i. & M. Plautius M. F. M. N. Silvanus; qui, si coputemus ab ipsa occasione Iulij Cesaris, que contigit I. diebus Martij, quadragesimus secundus; sit vero ab anni sequentis initio, dum v. Kal. Decembris Triumvir Reip. capessenda constitutus fuit cum Lepido & M. Antonio, quadragesimus primus duntaxat. Quare recte Orosius natum dicit Christum, anno x l i. (sic enim haud dubie castigandus est) fere emenso, id in mente nempè anno 42. De quo plura vide in Fewardentij Adnotat. n. 26. in S. Ireneum. Verum quod hic et paulo post habet Auctor, post mortem Cleopatram, certe ad lapsus memoria pertinet, & tamen geminum esse vel inde patet, quod coputatione sequenti annorum ccccxxxvii. coputes & annos Cleopatram sub Augusto xlii. & preterea Augusti xlii. quum reuera solum debuisset computare (vri Clemens Alexandrinus) annos Augusti post Cleopatram xxxix. Atque adeo rursus hallucinatur, quum dicit superuixisse Augustum post natum Christum annos xv. qui alioqui secundum priore eius coputatum non potuit vixisse post Cleopatram an. 13. & suus 41. quam annos duos; quippe que fatetur iuxta communem omnium sententiam imperasse duntaxat annos numero lvi. ubi etiam hoc loco, additur vox: numero, ex lectione Pomerij, B. Hieronymi, ac Glossa ordinaria, qui etiam legunt: & erunt reliqua tempora annorum in diem natiuitatis Christi & in annum Augusti xli. post mortem Cleopatram anni ccccxxxvii. menses sex, rectius meo iudicio, quam vulgari cod. in die natiuitatis Christi anni x l i. Efficiuntur autem anni ccccxxxvii. menses v. Sicuti etiam quod habet Pomerius: remittuntur, magis placet quam quod erat: tribuuntur, quia improprie dicerentur tribui peccata, pro: dimitti. Item: ipso, pro: illo, ex iisdem legimus; ipse est signaculum. Perinde est autem siue legatur: neque Prophetes est qui, siue: neque Prophetia est que.

79. sanctificante aquas in suo baptisate. [Simile est illud B. Cypriani Sermon. de Baptismo Christi: Veniebat Christus ad baptismum, non egens lauacro, in quo peccatum non erat, sed ut sacramento perennis daretur auctoritas. Loci adnotandi contra Caluinium & alios, qui negant aquam in baptismo necessariam; qualis etiam est Epist. 2. B. Cypriani ad Donatum, ad quam Adnot. nostras videat Lector n. 8. & infra latius lib. de baptis. num. 3. Ex iisdem autem Auctoribus, & maxime Pomerio, legimus:

videamus (omisso: quid superfluo) alia septem & dimidia hebdomada, pro eo quod legebatur: dimidia. & retinimus; que sunt subdivisa, pro eo quod Glossa ordin. qua superflua dicitur: quod illud legant B. Hier. & bis Pomerius.

80. Post enim Augustum, &c. anni xv. efficiuntur. [Similiter Clemens Alexandrinus disertis verbis Stromat. l. i. & confirmatur hac sententia, atque adeo quod 41. anno Augusti natum sit, quia Consulatu duorum Senatorum, iuxta Epiphanius & secundum Fastos Consularum, Col. xij. ANNO AB VRBE COND. DCCLXVII. AD XIV. K. SEPTEMBR. IMP. CAESAR DIVI F. AVGVSTVS MORTVVS EST. AT TIBERIVS IVLIVS AVG. F. DIVI NERPOS CAESAR COGNOMEN AVGVSTIVM IMPERIO ACEPIT. Atqui à supradicto anno vrb. cond. 751. usque ad 766. sunt anni xv. Atqui videtur legi debere, Primu Augusti, pro: Post enim Augustu: quia isti anni xv. ipsius sunt Augusti.

81. Cui succellit (ita est Pomerio, pro: succedit) Tiberius Caesar, & imperium habuit annis xxi. mensibus vii. diebus xx. [Annos xxi. Tiberio adfirmat & Clemens Alexandrinus, addens tamen aliorum sententiam de annis 26. Euseb. vero annos 24. Epiph. lib. de mens. & ponder. 23. Quare tamen si B. Hieron. Pomerio, & Glossa ordin. legunt xxviii. placet tamen vulgata lectio, maxime quum dies Auctor non computet. Nam vrb. cond. DCCLXXXIX. AD XVII. KAL. APRIL. TIB. CAESAR DIVI AVG. F. DIVI IVLII NERPOS AVGVSTVS MORTVVS EST. Antiqui autem Augusto supradicto anni v. c. 766. ad mensis usque Martium anni 789. sunt duntaxat anni xxi. menses vii.

82. Huius quintodecimo anno Imperij passus est Christus, annos habens quasi xxx. quum patereur. [Glossa ordin. legit baptizatus est, omittens tamen illud: quum patereur; quantum apparet, existimamus Auctorem consentire cum communis sententia, quod anno xv. Tiberij baptizatus sit Christus quasi annorum 30. & xviii. passus. Verum praterquam quod correptae sunt dictas Fastos Consularibus duorum Geminarum, sub quo positionem Christi contigisse, mox addit Auctor, & B. Hier. & Pomerius illud constanter legunt. Deinde ipse Auctor lib. i. aduersus Marc. infra Tom. 3. asserit; Dominum xii. Tiberij Caesaris anno reuelatum, hoc est predicationem suam cepisse: cui si addatur tres predicationum annus, perveniunt ad xv. Denique Euseb. in Chron. ad ista verba: Tertullianus (inquit) in eo libro quem contra Iulianum scripsit, affirmat Christum 41. anno Augusti natum, 15. Tiberij passum esse. Verum de hac erronea cum sententia scripturae contraria Luc. 3. latius inter Auctores rores, nostris in Prolegomenis.

83. Itē Caius Caesar, qui & Caligula, annis 11. mensibus viii. diebus xlii. [Ita Tertullianus videtur omnes, Clem. Alexandr. sua quidem sententia 111. annorum autem (qua est & Eusebii) 111. annos adfirmat mens. x. dies viii. & comprobatur posterius sententia huius verbis Fastorum Consularium: AN. N. C. DCCCXIII. AD III. K. FEBR. C. CAESAR AVGVSTVS GERMANICVS OCCISVS EST. Nam à mense Martij anni 789. usque ad mensis Ianuarii anni 793. non potest sunt coputari 1111. sed duntaxat tres anni x. menses vii. dies; à quibus nonnihil dissentit hic Auctor, Porro illud Tiberius Claudius annis xiii. mensibus vii. diebus xlii.

xx. desideratur apud B. Hier. Pomer. & Gloss. ordin. & vero omitti debet, ut constet sententia Auctoris de annis duntaxat LII. mensibus VI. Vide itaque est vel hinc, parit ipsum curiosum fuisse historia, fortassis imitatus in hoc Matthæum Euangelistam, qui in libro Generationis Christi, tres generationes prætermisit, ut (interprete B. Hieron.) tres ressardecades non excederet. Consentit interim satis numerus annorum cum Clem. Alexandr. & Fastis, quippe qui regnare cepit mense Ianuario anni v. c. 793. & obiit mense Septembri anni 806.

85. Nero Cæsar annis nouem, mensibus ix. diebus XIII. Sic ex B. Hieronymo & Pomerio, pro eo quod erat: annis vndecim, neque enim plures requiruntur ad perficiendum LII. annorum VI. mensium numerum. quid? quod & dierum omnes numeri sint supersui. Atque adeo qui integrum imperium omisit Claudij, quatuor annis prætermittit Neronis, forte quia postremis illis annis persecutionem in Christianos mouit, sicuti B. Matthæus Euangelista tres impios Reges de sanguine Isabæls prætermittit. Imperauit enim Nero à 3. Idus Iunias dicti anni 806 ad 4. Idus Iunias anni 820. annis XII. mensibus VIII. die 1. quem etiam numerum annorum allegat Clemens Alexand. ubi supra, & accedunt quæproxime Euseb. & Epiph. uno solo mense differentes. Qui autem XIII. illi annis attribuit, ut ipse Clemens & Martyrol. integrum annum pro maiori parte anni computant.

86. Galba mensibus VII. diebus sex. Illi tres, & Iedici: diebus viginti octo, sed illud placet, quia imperauit duntaxat VII. mensibus & diebus paucissimis, nempe à III. Idus Iunias, usque ad XVIII. Kal. Febr. Et consentit Clemens Alexandrinus in secundo suo computo, nec dissentit ubi supra à Epiphani. in mensibus.

87. Otho mensibus tribus, diebus quinque. Imperium occupauit M. Saluius Otho Cæsar à dicto die XVIII. Kal. Febr. usque ad XII. Kal. Maias, quod tempus tres fere menses continet. quare non recte secundo loco Clemens, (si emendatus sit codex) quinque menses numerat. Cum Tertull. consentit Epiphani.

88. Vitellius mensibus octo, diebus decem. A Vitellius imperauit à dicto die 12. Kal. Maias usque ad 9. Kal. Ianuar. quo die occisus est, & illi successit Vespasianus, nepes mensibus octo & diebus aliquot. quare magis placet etiã illud: decem, quam quod alij: xxviii. maxime quia consentiant cum eo numero Epiph. & Clemens.

89. Vespasianus anno primo Imperij sui debellauit Iudæos. Quam Ioseph. de bell. Iudæic. l. 7. c. 18. describit verbis tradat capitã Hierosolymam secundo anno Vespasiani, 8. Septembris. Auctor istud refert ad debellatam Iudæam præter solam Hierosolymam.

90. Et sunt anni numero quinquaginta-duo menses sex. Antea legebatur corruptiss. quadraginta duo, quia hebdomada septem, annos LII. menses sex consistunt. Et vero sic legunt constanter B. Hieron. Pomerius & Glossa ordin. Ex quibus iterum addidimus: numero, & legimus: à Daniele, pro: in. Porro anni quinquaginta duo menses sex sic colliguntur. Augusti post natiuitatem Christi anni xv. Tiberij anni XXI. menses 7. Caij anni III. menses VIII. Neronis anni IX. menses IX. Galbæ menses VII. Othonis menses III. Vitellij menses VII. Vespasiani an. I.

91. Nã imperauit annis vndecim. Ira constat B. Hieronymus, Pomerius & Glossa ordin. sed videtur legitari debere noue. Neque enim amplius quam noue anni & menses quinque aut circiter reperiri possunt à IX. Kal. Ian. anni v. c. DCCXXI. quo die occisus fuit Vitellius, usque ad VIII. Kal. Iulij anni DCCXXXI. quibus Vespasianus mor-

tuus est: & ad summum, si computemus iuitiũ à tempore quo in Iudæa Imperator appellatus, anni IX. menses X. & dies aliquot, quemadmodum illi attribuit Euseb. in Chronicis.

92. & Rufio Gemino. In Fastis Cõsularibus Goltzij vocatur C. Fufius Geminus. Severus Sulpitius Fufiũ nũcupat, hist. sacre l. 2. ubi Auctoris hãc sententiã sequitur.

93. die VIII. Kal. Aprilium, die prima azy morũ, quo agnum vt occiderent ad vesperã, à Mose fuerat præceptum. Hinc imprimis confirmatur eorũ Patrum sententiã, qui eodẽ die, nempe VIII. Kal. April. passum scribunt Christũ, quo B. Virgini annuciatum. deinde Latinorũ omnium conformis expositio Euangelistarum triũ Matth. 26. Marc. 14. & Luc. 22. quod XIII. luna primo azy morum die iam vesperi incipiente, celebrari Pascha Christus cum discipulis, & eo ipso die ipse tamquam verũ Pascha immolatus & passus sit; cõtra Euthymij & recentiorum Græcorum opinionem non probabilem, qua voluit Christũ Pascha anticipasse, de qua difficultate videat Le Eor. ne hic prolixiores simus, D. Cornelij Iansenij Gandauensis pie memorie Episcopi Comment. ad Concord. Euseb. Ex quo comprobatur etiam receptiss. Ecclesie Romane dogma, quod in pane & vino Eucharistia sacramentũ Christi instituitur, quippe quom Exod. 12. quisquis is diebus fermentatũ panem manducasset, peritura diceretur anima illa de Israhel; qua de re existat insignis tractatus B. Angelini Cantuariensis contra Græcos.

CAP. IX.

94. Incipiamus igitur probare, &c. Titulus huius capituli, quem iterum ad marginem aduocamus, est iste: ITEM PROBATIO NATIUITATIS CHRISTI, cui addimus: EX PROPHETIIS. Atque magnam huius capituli partem ab eo loco: Porro (inquiunt) ille qui venit, &c. post paginas aliquot penẽ ad finẽ usque, paucis omisit, & quibusdã lineis subinde interpositis, descripsit Auctor, infra T. 3. adu. Marc. lib. 3. Et cum imitatus est B. Cyp. Test. l. 2. adu. Iudæos c. 9. 10. 12. & 13.

95. non pusillum vobis certamẽ cum hominibus. Vide Adnot. nostras dicto loco in B. Cyprian. n. 48.

96. quoniam Deus præstat certamen. B. Cyp. legit: agonem, tum ibi, tum epist. 9. de Mappalico, quo loco vide Adnot. nostras n. 15.

97. Ecce virgo concipiet in vtero, & pariet filiũ. Sic constanter vbique Tertull. tum paulopost & loco citato, tum etiam Tom. 3. l. de carn. Christi, quare addidimus: in vtero, maxime quom legatur etiã à B. Cypriano utroque loco mox citato, de quo latius ibidem in Adn. nostris ad Epist. 9. n. 16. & l. 2. adu. Iud. n. 49. Sicut & de lectione tum Tertullianica: & vocabitis nomen eius, tum Cyprianica ac 70. & vocabis, tum denique Chrysoft. & vocabitur. Restituimus etiam ex dicto lib. 3. adu. Marcionem hic & vbique postea: Et vocabitis nomen eius, tum Hebræos codices, pro: Emanuel.

98. Quoniam priuquã, &c. Periodum hic nouã necessario distinximus, quia hoc non Isai 7. uti præcedẽtia, sed habentur Isai. 8. cap. Ad verbum autem pro eo quod est Græcè apud 70. ἡν ἄρα δύναται δευα σὸς, trãstulit: accipiet virtutem Damasci, pro eo quod trãstulit B. Hieron. auferetur fortitudo Damasci, & Hector Pintus ex Hebræo: auferet virtutẽ Damasci. Verum quãdoquidẽ hic & infra scripsit, & l. 3. adu. Marc. legit constanter: aduersus Regẽ Samariã, videtur legisse Cratortio, pro eo quod ibidem Græcè legitur: ἐναντί, & Latine corã sine, in conspectu, sicuti legit Auctor Oper. Imperfect. hom. 2. in Matth. B. Chrys. adscripti, qui interim ibidẽ legit: accipiet fortitudinẽ Damasci, conformiter Auctoresq; etiam interpretationem sequitur, intelligens per

TULLIANUS
Annotat omnibus
CAMELI
A. V
16

virtutem Damasci, Magos illos Orientales Arabas. Verò de hoc et aliis omnibus que infra reperuntur, latius in Adn. nostris in dictum 3. lib. adu. Marc. ne forte hic prolixiores simus, adnotatis interim locis, quos subinde castigauimus.

99. Sonus enim Hebraicus, quod est Emmanuel, suæ gentis est, &c.] Prætermisimus quod in medio interiebat: id est, Nobiscum Deus, eo quod sequatur: Sesus autem eius, quod est: Nobiscum Deus, &c. maxime quæ lib. 3. adu. Marc. nō habeatur, & quod adiectum esse ex editione Paternac. adnotari Rhemanus. Alludit verò ad illud Matth. 1. Et vocabunt nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum: Nobiscum Deus. Legimus autem ex MS. Quero, pro: Quare, ac: Equè &c. Item repetimus ex precedentibus ac sequentibus: aduersus Regem Assyriorum, pro: & regnum.

100. crepitacillo.] Crepitacillū (inquit Rheman.) ex ludicris puerilibus est, forma diminutiva à Crepitaculo deductum, sicut à speculo specillum. Aprè verò diminutio vritur, de infanti loquens.

101. iuenculæ scilicet pregnatus.] Sicut adnotat Rhem. pragnatus pro impregnatione. Legimus autem ex lib. 3. adu. Marc. Nō enim & hic signi ratio versatur, pro: & hic enim, ite: Nec hoc vtique in signū est, & hoc enim infantia est; pro: Et hoc vtique in signū est infantia. Rursus cū MS. & tam intelligitur prophetia, quam renuntiatur expuncta.

102. Manēat enim Oriētales illi Magi infantiam Christi.] Maneant, pro: expectent, quo significatu Terentius Phorm. mansurus patrum dixit. Emendauimus autem ex eodem: creatoris, pro: creatori, ac: ceterarum gentium, pro: certarum.

103. Et Iudas pertendet Hierusalē, &c.] Sic ex lib. 3. adu. Marc. pro: pertendet, eo quod Græcè sit ἄγει & ἔξει, quod quum proprie significet: in acie stabit, seu: pugnabit, vt habet Latina editio 70. magis conuenit illud. Pertendere enim, non item: pertendere, inter alia significat contendere. Sic Cicero pro Corn. Balbo: cū sedentibus pertendemus. Item: obstinatè agere, Propertio l. 2. Eg. og. et Varro de ling. Lat. initio lib. 4. cūm pertenciam a pertendendo scribit deduci. Imò fortassis Auctor ipsam vocē Græcā sic interpretatur, pro: extendet, eo quod ἄγειται, πτερόν Grammatico dicatur Præteritum imperfectū, ac si dicat extensū in rem que agebatur nondū perfectā. Quod confirmatur ex eo, quod omnia ubique præpositione: in (quod 70. etiam habent) legat: pertendet Hierusalem, pro: extendet, seu: dilatabit, maxime quum instituto magis illud conueniat.

104. Valentiam populorum.] Est ea vox noua Valentia, pro: robur, quod habent Lat. edit. 70. alludens fortassis ad illud Solum c. 2. qui Romā, Græcè πόλιν, Latine Valentiam, ab Euandro nuncupatā scribit, ab urbis mirum & iuuentutis Latine robore, quod etiam ipsa vox Græca πόλιν significat. Paulopost autem restituumus ex libro sepe citato: Deum & Regem, pro: Dominū Regem: Item: qua descuerat, pro: qua.

105. Sic & Agyptus nonnumquam totus orbis intelligitur apud illū.] Alludit fortasse ad Isai. c. 19. in quo quum pleraque ad Agyptū pertineat, quedam tamen non solum veteres, sed & Iudæi, interpretantur de mundo Agypti tenebris inuoluto, & nominatim illud de Ecclesia per totum mūdum dispersa. In illa die erit altare Domini in medio terre Agypti.

106. Sic & Babylon, &c.] Expungēda que ad marginem adscripta sunt adnotatio: Babylon Roma, quod haud dubie ab hostibus Romana Ecclesia adiecta sit, quippe

quum hunc locū contra eam detorquere non vereatur, qui tamē non de Ecclesia, sed de urbe Roma agit, eaque eo tempore, quo sanctorum debellatrix in Christianis perfectionem mouebat per suos Antifites seu Idolorū Pontifices, sicuti supra initio Apologetici Auctoris allegauimus Adn. nostris n. 2. Verum de hoc latius infra ad dictum l. 3. adu. Marc. ubi idem scholion adiectum est. In eo autem quod sequitur: despoliatos quod habuerat, Synecdochen adnotauit Rhem. Omnisimū verò quod infra omittitur: aduersus Dām, cum omni idololatria sit aduersus Dominum.

107. Accingere (inquit Dauid) ensem supra femur.] Magis placet: ensem, quam quod alibi habet: ensem, eo quod Græcè sit: ἄρειον ἄνωθεν. Placet etiam vt legitur: supra, pro eo quod est alibi: super, nam vox: ἄρειον etiam supra significat, vnde est illud Homeri Iliad. β. ἄρειον ἄνωθεν ἄρειον.

108. Temptatiuus decore, super filios hominū.] Videtur Græcum illud expressisse ἰσοπέδιο ἄνωθεν, vt probetur sua ad verbum versio: Temptatiuus decore, pro eo quod alij: decorus specie, seu speciosus forma; vnde et ex Græco etiam translulit vocem antiquam: Temptatiuitate, vti etiam Ciceron. lib. de Senectute. De qua aliquid etiam diximus Adn. nostris ad B. Cypri. l. 2. adu. Iud. 29. n. 134. Atqui quod hic est: super filios hominū, infra legit: præter, &: super, vtique significat dictū ἄνωθεν, quod alij plerique vertunt: præ filiis, Correximus autem ex eo loco: labiis tuis, pro: cūis, quod erat contra omnium codicum fidem. Legimus etiam vti illic: & prosperare, &: prospera, magis consonum voci Græcæ ἄνωθεν, quod alij rectè vertunt: prosperè procede.

109. id est Dei fermo diuinus bis acutus.] Leo sapiss. citato inter scripsit ipsam scripturam Apocalypsis. Apostoli Ioannis, ad quam hic alludit, Apoc. 1. iuxta quam etiam omnia voce: vt superflua, legimus: bis acutus dicitur testamentum.

110. Et deducit te magnitudo dextere tue.] Ex MS. I. huius lib. & 2. l. 3. adu. Marc. pro: deducit, præterquam quod præmittit: vēturus nuntiabitur, quæ Græcè est: ἔσθ' ὁδὸν ἡμῶν. Et illic quod legit confirmatum cum editionibus omnibus: Mirificè dextera tua, præposita est Auctori Psalmorū editio ab aliis diuersa, sicut etiam alibi adnotauimus.

111. Sagittæ tuæ acutæ, per volantia ubique De præcepta.] Sic omnino legendum tuum hic, tum alibi, vt peruolantia, Placet autem magis quod hic est: minime traductionem vniuersiuūque cordis & compungentes & transfigentes, quam quod ibi est, & minime & traductiones cordis compungentes & transfigentes (vnde interim lego: conscientiam quamque, pro eo quod hic erat: conscientia. Namque. Dicit enim & Lucanus l. 1. triste minantes.

112. Conflabit autem vtique, &c.] Hæc iterum paucis interpositis repetit Auctor dicto lib. 3. adu. Marc. præterquam quod ibi Christū creatoris, hic vtique Christum Dei nominat.

113. & incipit vocari Iesus.] Ita ex MS. et prædicto loco. Alludit autē ad id quod habetur Num. 13. in translatione Latina, 12. verò iuxta Græcā que hodie exstat ἔπειτα ἔμελλε σὲ μὴ σὺν τοῖς ἀλλοῖς ἵσθαι ἅπαντες ἰσχυροῦς, quod translulit B. August. l. 16. contra Faustum c. 19. & cognominat Moyses Aufen filium Naue, Iesum, pro quo prouide male editio Lat. adscripta 70. interpretatur: Osee filium Nun Iosue; Est enim hæc vulgata a Hieron. ex Hebræo lectio. Castigauimus autem: in secundo deserto, pro: seculo; & ex MS. vtriusque: in faciemini huius imagine, pro: imagines.

114. Nā qui ad Moysē loquebatur, ipse erat filius Dei, &c. [Istud nō reperitur infra l. 3. adu. Marc. sed similit. l. 2. adu. Iud. c. 5. habet hunc titulum B. Cyp. Quod idē angelus & Deus Christus, id ipsum scripturis usitē confirmans. Vbi vide Adnot. nostras n. 22. & 23.]

115. qui & semper videbatur. [Videtur hoc pertinere etiā ad errores Tertull. quasi senserit idē quod Maximinus Arrianus: filium Dei semper visum esse hominibus, contra quē Latē disputat B. Aug. l. 3. c. 26. Verum de hoc latius inter eius errores, Porro quod sequitur, Deū enim Patrem nemo vidit vquam, & vixit, similiter etiam profuse l. adu. Praxeam, vbi latiss. hoc argumētū tractat, ad quem adeo Lectorem remittimus, sicuti & ad lib. de Trinitat. Tomo 5.]

116. Ecce ego mitto angelum meum, &c. [Adiectum: ego ex MS. tum hic, tum postea, nam legitur in pluribus Græcis, Hebræis, Latinisque codicibus. Retinemus verō: Intende illi, & audi eum, & ne inobediēs fueris ei, quæ omnia plurali numero effertur l. 3. adu. Marc. quia illud Græco textui 70. conforme est, imō & Hebræo & Latine.]

117. non enim celauit te. [Græcē est: ἢ γὰρ μὴ κείνη ἔκρυπτε σε, quare rectius hic celauit, quā adu. Marc. celauit, & similiter legitur Act. 20. ἢ δὲ ὑπέκρυπτε σου? συμφοροῦντος, quod vertit interpres Latinus: nihil subterfugit vitium. Quare patet Latiniū interpretem 70. legisse κείνη ἔκρυπτε, aut simile quid, quum sic vertit: Non enim dimittet te, ac B. Cyp. aliud, quippe qui legit: Et non derit tibi. Ita hinc iterum probatur Græcorum codicum varietas.]

118. Ecce ego mitto angelum meum ante faciē tuam, qui preparabit viam tuam ante te. [Citat testimonium hic Malachia, sicut ab Evangelistis Mattheo, Marco, & Luca. Nam apud Prophetam Græcē est: Ἐγὼ ἐπεμψάμην πρὸ σου, id est: ante faciē meam. Paulopost autem legitur ex MS. Quare ipse Christus, pro eo quod corripit, legebatur: quem.]

119. & flōs de radice eius ascendet, & requiescet super illū, &c. [Sic locū hunc Isaia 11. murulum ex l. adu. Marc. supplemus cōformiter editionibus omnibus. Trāspōsumus etiam cū isācē, vti oportet, verba illa: Spiritus consilij & virtutis, spiritus agnitionis & pietatis; vbi ex MS. correctimus illud: virtutis, pro eo quod erat male: veritatis, quam & lib. 3. adu. Marc. transfuit: vigoris, & lib. 5. legur: valentia. Vulgata etiam ex Latini editio: fortitudinis; quæ omnia in idem recidunt cum eo quod Græcē est: ἰσχυρός. Legimus autem vti illic est: flori quidem ob gratiam adæquatam, pro eo quod erat: floridum quidem ob gloriam, ob gratiam adæquatam, videtur namque illud: ob gloriam ad marginē l. pro varia primū lectione adnotatum, postea in textum irrepisse. Sine autem mox: dicit legus, sicut dixit, secundum MS. cod. perinde est.]

120. qui arundinem contulā, id est, quassam Israhēl sīdem, &c. [MS. concussam. verūm vox Græca ἰσάμην, contulā significat. Quæ etiam interm Latine reddit & interpretatur: quassam, quod Græcē est Matth. 12. συντετριμμένων, quare ex lib. aduer. Marc. id adieciimus. Legit etiam secundum 70. & σπινθηρῶν, id est: comminuet, pro eo quod Matth. & ἕξει, & cetera redduntur per Latinum interpretē: non contingeret. Item apud Isaiam est: λίθον ἕξει ἐν ἕδρῳ, apud Matth. τὸ φέρον, quod vtrumque reddi potest: ac dens sine accensum, & fumigās. Sequitur interm initio huius scripturæ Matth. qui habet: ὄρε ἐξείσται, & δὲ

καταρῶσται, id est: non contendet neque clamabit, quum Isai. habeat saltem hodie & καταρῶσται, quod interpretatur Lat. 70. interpres: non clamabit neque dimittet. Atqui παρὰ τὸν πρῶτον interpretatur illud: καταρῶσται id est: impledebit, quum adit: sed lucernā magis fecit ortū luminis vi. Legimus autē ex l. 3. adu. Marc. de vtroque titulo sic dispositam, pro eo quod erat: de vtroque populo sic dispositam. Eodem autem modo hanc scripturam interpretatur B. Hieronym. in suo Commentario.]

121. dispungamus. [Rhenanus interpretatur: ab-soluamus, & recte, quemadmodum adnotauimus ad Epist. 38. B. Cyprian. num. 5. & in carm. de Sodomis, num. 23. quod tunc quidem B. Cyprian. adscripsimus, sed interea Tertulliani esse deprehendimus. Similis phrasis est Tom. 2. lib. de Patientia: eodem exitu dispungetur, vbi idem Rhen. illud Vlpiani citat: Dispungere est conferre accepta & data. ff. de verb. signif. sumpta translatione à ceratis tabulis, in quibus quæ dissoluta sunt nomina, graphis dispungantur. Verum magis placet distinctio Celsij Calcagnini lib. de verb. signif. vbi dicit illud proprie dici: expungere (sicut & nos supra adnotauimus c. 4. n. 15.) sed dispungere maiorem, inquit, quā habet. inde dicitur: quod à rationibus puncta presfigebantur, quæ deinde in dati & accepti computatione, quum subtraherentur, dispungi dicebantur. Nam fuit mos veteris, ut iis quæ sibi constabant, puncta adscriberent. Sic milites prescriptis punctis in albo signabantur, qui siquādo exauctorarentur, expuncti dicebantur. Sic suffragatores, Cædatis quibus fauebant, puncta presfigebant: unde Horatium illud in proterbis abiit, de iis quibus feliciter cuncta proueniunt.]

Omne tulit punctum qui miscuit vti leduli, &c. [122. Ecce Deus noster iudicium retribuit, &c.] Resum hic variat. Auctor ab editione vulgata 70. Græca & Latina: nā imprimis omittit quod supersus illic reperi videtur: ἡ δὲ ὁμοιωσῶσται; & retribuet. Deinde addit: infirmi curabantur, quod ibi non existat. Transposuimus cōformiter 70. & claudus saliet velut ceruus, & multorum lingua soluentur, &c.]

CAP. X.

123. De exitu planē passionis, &c. [Caput hoc inscribatur his verbis, quæ ad marginē reieciimus: ITEM NEGANTES IVDÆI passionem Christi in cruce, & postea in subdiuisione eiusdem cap. vti in margine etiam reperire est. ITEM PATRIARCHÆ ostendunt figuram crucis. sed quum non placent, malui hunc titulum presfigere: De passionis Christi prædicatione, ac crucis figura. Atqui etiam istud caput paucis interpositis, & quibusdam omissis, descripsit iterum Tertull. fere ad verbum dicto l. 3. adu. Marc. ex quo multa castigauimus. Imitantur autem B. Cyp. sepedito Test. l. 2. adu. Iud. c. 13. 14. 15. 20. 21. 22. & 23. Item Iulian. Pomerius l. supradicto, & B. Prosper de prædict. & pronunt.]

124. Si autē fuerit in aliquo delicto. [Ita ex MS. pro: delictum, eo quod postea illud iterum legatur. Adidimus ex eodem: eum, & legimus: in sorte, quod Græcē est: pro eo quod in sorte. Item: quia propter, pro: qui. Hæc autem non habentur infra vsque ad illum locum: Et vtrique sacramentum.]

125. et: Quæ non rapueram, &c. [Locum hunc ita distinximus per varias conuentiones, eo quod ex diuersis, non autem vno Psalmo desumpta sint, quemadmodum ad marginem adnotauimus, de quibus latius infra c. 13.]

126. Item Patriarchæ, &c. [Si iste titulus, & reliqui

TULLIANUS
Annotati omnibus
MELLI
A. V.
16.

precedentes & sequentes essent Tertullianici, haberentur etiam infra l. 3. adu. Marc. atque adeo mea confirmatur opinio, quod ex margine in textu irrepserint uti supra dixi.

127. Itaque imprimis Isaac, &c.] Hunc locum ex illo castigantes, legimus: & lignum ipse sibi portaret, pro: portans; item conformiter MS. Christum figuratum, pro: figuravit, phrasi Tertullianica; denique: à Iudæis carnalibus fratribus, pro: ab Isaac à fratribus.

128. Nam & benedicitur in hæc verba Ioseph: Tauri decor, &c.] Prætermisimus à patre. Neque enim hæc est patris super Ioseph benedictio, sed Moysi, Deut. 33. qua benedixit tribus Ioseph. Transiit autem ventillabit, pro: exortet. quod magis proprie vertit Latinus 70. interpres: cornu petet.

129. rhinoceros vnicornis.] De hoc ita Plin. Nat. hist. l. 8. c. 20. si idem ludis (nepè Pompeij Magni) et Rhinoceros vnius in nare cornu, qualis sepe visus. Et hic genitus hostis Elephantis, longitudo ei par, crura multo breviora, color buxeus. Ego vero hunc Auctorem citandum duxi, contra eorum opinionem, qui putant Rhinocerotem vnicornis nusquam in rerum natura fuisse, quem aliquot eorum cornua existant insignia apud S. Dionysium iuxta Parisios in thesauris Regis.

130. vel Minotaurus bicornis.] Fabulam tractat Diodorius Siculus l. 5. c. 13.

131. cuius cornua essent crucis extima.] De figuris, imò & imagine crucis, Lector videat supra Adn. notas ad c. 16. Apol. n. 238. Atqui partim ex MS. tū hic, tum l. 3. adu. Marc. partim ex exc. castigauimus: crucis extima siue extrema, pro: æstimata; & suppleuimus: cœnua vocatur; item legimus: stipitis, pro: stipite; & deiiciens de cælo, pro: descendens.

132. Simeon & Leui perfererunt iniquitatem ex sua secta, &c.] Ad verbum transtulit illud quod Græcè est ἐξ τῆς αἰρέσεως αὐτῶν, pro eo quod Latina 70. editio: sui propositi. Legimus etiam ex MS. hic. & exc. infra: In concilium eorum ne venerit anima mea, &c. pro: veniat, eo quod sequatur utrobique: & in statione (Græcè ἐν τῇ σταθῆϊ) eorum ne incubuerint iecora mea, quod malo, quam: viscera, eo quod Græcè sit τὰ ἕκτα ἢ τὰ ἄλλα. Legimus etiam inde paulopost: alicuius bonis ipsis exprobat carnificiam, pro eo quod erat: alius & non ipsis, ac: tunc tantum, & vbi nomen Iesu dimicabat, pro: dicebatur. Item: diabolus publicabatur, pro: designabatur. Sive autē legas: facie humi volutata, uti hic siue: volutata, sicuti infra, perinde est.

133. Dominus regnavit à ligno.] Sic ex MS. hic & exc. infra, pro: regnabit, nā illud legitur Græcè & Latine. Sicuti etiam illud: à ligno, rectè additur ab Auctore tum hic, & iterum c. 13. tum lib. 3. adu. Marc. non modo in editione Romana, ex qua versus ille Paschalis in Ecclesia decantatur, sed etiam Gallica, saltē iuxta emendatiores codices Latinos, & inter ceteros Donatianicum Bibliorum MS. quem Aureum vocat Erasmus, ob aureas capitales litteras. Et alij veteres id ipsum legunt nominatim, inter Græcos Iustinus Martyr contra Tryphonem; & ex Latinis Auctor l. de Monte Syna & Syon inter opera B. Cyp. Arnobius in Psal. ac Theodul. car. de passion. in hæc verba:

David fideli carmine, dicens:

In nationibus regnavit à ligno Deus.

Quomodo legit MS. hoc loco nempe: Deus, sed illud: Dominus, retinimus. Vt quæ adeo ut non possum assentiri Iac. Fabro Cōment. in quintuplex Psalterium, qui putat paraphrasticus tantum esse adiectū pro pia alicuius deuotione: sed e contrario sentio genuinā esse lectionē, maxime quia etiam ipse cā lectionē agnoscat in veteri Psal. editione ante B.

Hier. atatem: Nec quid obstat quod in Hebræis codicibus non legatur, quia potuit à Iudæis expungi sicuti multa alia, quemadmodum latius prosequitur Reuerendiss. longæque eruditiss. D. Guil. Lindanus Episcopus Ruremundensis. Et qui legimus ex MS. & exc. infra: aliquam proprie vestis notā, pro: aliquam proprietate vilius nouæ: noua gloria, pro: nouam gloriam; item: superiorem prophetiam, pro: priorem. Denique: in corpus eius, pro: corpore, quod habet Lugdun. editio.

134. panē corpus suū appellans.] Videtur alludere ad verba illa Euāgelistarū & B. Pauli: Accipite Iesum panē, &c. et ait: Accipite & comedite. Hoc est corpus meum. Quare magis vera esset marginalis adnotatio: panem corpus suum appellat, quam que nescio à quo irrepserit: corpus in panem; maxime quum illud: in panem, merito dabitur quis an genuinum sit, quin panis legi debeat in panē, seu uti MS. infra l. 3. adu. Marc. panis, ex quo corremimus: figurauit, pro: nunciavit: Vbi etiam plura de hoc loco, hoc addito, quod confirmet dictæ verbi veritatem corporis Domini in Eucharistia. Legimus autem paulopost, sicuti infra, prædicationē, pro: prædicationem.

135. Foderūt (inquit) manus meas & pedes.] Latini censet legendū sicuti supra c. 8. & hoc ipse c. infra c. 13. Exterminauerunt. Perit quia MS. & exc.annes tum hic, tū l. 3. adu. Marc. constanter legunt: Foderūt, retinimus, eo quod videatur modo hoc, modo illud legit, se fortassis (uti idē Latini adnotant) quod in quibusdam exemplaribus legisset ὀποῦσαν, quod est: foderunt, & in aliis ἐξέσκαψαν, id est: exterminauerunt, maxime quum etiam B. Cyprian. l. 2. Testim. adu. Iud. c. 20. legat: Extirperunt. Legimus etiam ex MS. de cornibus vnicornorum, secundum editionem Romanam, eo quod alludat mihi meminisse similibus Terull. lectionis, pro eo quod erat elegantius: vnicornū: & infra l. 3. adu. Marc. vnicornis. Alludit autem ad id quod supra dixi: eminentes cornua vocantur, vnicornis autem media stipitis palus.

136. & Deus voluit à morte eximere animā eius, &c.] Istud Paraphrasticus transtulit ex eis que sequuntur, nā primū habetur Græcè & Latine apud 70. & Dominus vult mundare eum à plaga, et paulopost: Et vult Dominus in manu eius conferre dolorē animæ eius. Plaga autē & dolorē, mortē interpretatur. Atqui paulopost suppleuimus ex MS. sic & exc. infra: Nec sepultura eius est nisi mortuus, nec sepultura eius sublata est medio nisi per resurrectionē, quas duas veteres editiones iterū paulopost legimus, nempe per resurrectionē, & post.

137. & tenebretet super terram dies luminis.] Videtur legisse: ἡ ἡμέρα φάτος, eo quod hodie legitur in lumine, qui interim malè omittit: super terram.

138. Pascha esse Domini, id est passione Christi.] Videtur Pascha interpretari à πᾶσιν, id est: passio, malū ex Hebræo Phasē derivatum, uti latius prosequitur Reuer. D. Iansenius in Cōment. Concord. Euan. Legimus autem paulopost ex l. edit. & MS. & vt (pro: vt & prophetia) impleuerunt, properauit, &c.

CAP. XI.

139. DE VASTATIONE HIERUSALEM post passionem Christi.] Perum hunc huius capitulum ad marginem cum præcedentibus retinimus, inquit: res ab eo loco. Nam & pro meritis, &c.

140. & plangētes Thāmus.] Ita & Græcè est, pro quo Latinus ex Hebr. interpres vulgatus vertit: Adonides. Videtur autem bis legisse, quum in Græcis hodie exemplaribus semel dicitur reperitur. Deinde hic & paulopost

ubi legitur: Numquid modica (seu, ut mox loquitur, pusilla, Græcè μὴ μικρὰ) domui Iudæ; quum Græcè legatur, malui sequi lecturam MS. domus; qui etiam constanter legitur, Iudæ, bis, pro eo quod semel hic erat: Iudæ, et Græcè est: ἰσραήλ. Porro etiam illud ex Græco ad verbū: inter medium ἐλάμ, pro eo quod B. Hier. vestibulum. Legimus etiam secundum 70. & 1. edit. viginti quinque viti, pro viginti; nam & H. ebraice veritati respondet. Item: quæ fecerunt hic. Quoniam impleuerunt, pro eo quod erat: quæ fecerunt hi? & in MS. quæ fecerunt hic quoque. Impleuerunt. Denique: & exclamabunt. Aliqui neque in fontibus extat illud: sed neque miserabor.

141. Et clamauit in aures, &c.] Continuatō quidē est verborum Ezechielis propheta, sed non capitis vitiū. Rectius autem transferretur ab Auctore: bipennis, pro: πλάγῃ, sed hodie Græcè nō extat, dispersionis, seu quod vitiū Latini 70. interpres: exterminationis, & B. Hier. ex Hebræo: interfectionis. Legimus autem vtiobique cum Græcis & MS. poterē, pro: poterem, & in subduali, pro: subduali, eo quod Græcè est εἰς τὸ ἀσφύγιον. Cherubin autem videtur sēminino genere, vti supra, si vera sit lectio super eam.

142. Trāsi mediam Hierusalem.] Citat etiam scripturam illam de signo Tau infra lib. 3. adu. Marc. vbi de illo latini, quomodo & supra Adu. nostr. in Apolog. citatis cap. precedent. & imitatur in eodem illum B. Cyr. l. 2. Testim. adu. Iud. c. 22. hoc titulo: Quod in hoc signo crucis salus sit omnibus qui in frontibus notantur. Quo loco vide Adu. nostr. n. 105. Cum Cyr. autem, MS. & Græca edit. 70. malimus legere duntaxat: Trāsi mediam Hierusalem, omīssa voce: per, quā quod habet infra adu. Marc. Petrus in medio portæ, in medio Hierusalem. Illud verō Tau habent MS. unus hic, & 2. infra, sicut & excussit omnes. De vera etiam sequitium verborum lectio vide Adu. nostr. in lib. eiusdem Cyr. ad Demetr. n. 52. & 53.

143. Sicut Moses ante nuntiabat in Exodo.] Quum non in Exodo, sed Deuter. 28. habeantur scripturæ verba quæ citat, etiam hic lapsus est memoria Tertullian. aut legendum contra codicum omnium fidem: in Deuteronomio. Certe legimus: vestigio, pro: vestigijs, quod illud Græcè sit. Miram etiam quod legatur: in ligno MS. & excussit codices, quum in fontibus nusquam neque apud B. Cyr. l. 2. Testim. adu. Iud. c. 20. aut apud B. August. l. 16. contra Faust. c. 22. illud legatur: genuinum tamen esse videtur ex eo quod dicit Auctor infra c. 13. sed lignum passionis Christi, vnde vita pendens à vobis credita non est.

144. & septem & dimidiæ hebdomadarum.] Nempe tempus. Ita verò necessariò legendum, nō & quatuor, sicut corruptissimè legebatur, plus satis manifestū sit supra c. 8. non semel: secundum quod etiam legimus conformiter MS. in absclione, pro: absclionem. Irē paulo post ex l. 3. adu. Marc. & calce huius libri, vbi isdem verbus penes repetuntur, quæ sequuntur, suppleuimus: quo talis probatur qualis adnuntiabatur, nō alius haberi debet quā qui illic adnuntiabatur, pro eo quod erat duntaxat: quo talis probatur qualis adnuntiabatur. & iterum: Neque enim dispositio expuncta inueniretur, nisi ille venisset. Castigauimus etiam: quæ completa esse probantur, pro: quæ completa sunt.

CAP. XII.

145. Aspice vniuersas nationes, &c.] Rectè hoc ca-

put inscribitur hoc titulo in marginem reiecto (nam genuinum non esse constat ex sapediō 3. adu. Marc.) ITEM DE CLARITATE GENTIUM IN CHRISTO IESU, quāquam hic paucis duntaxat id traçter, quod initio & rursus c. sequi multa habeat eodē pertinentia, sicut & latissime B. Cyr. Test. l. 1. adu. Iud. c. 21. hoc titulo: Quod gentes magis in Christū credituræ essent.

146. & ad Deum Christum eius. [Sic ex sapediō lib. 3. adu. Marc. pro eo quod erat duntaxat: & Christum eius. Porro de Christo quod Deus fuerit, aut illic aut alibi dabitur latius tractandi occasio contra quosdam nostræ temporis sectarios, qui id negare non verentur. Inde etiam legimus: & si audes, nega prophetarum, pro: negare. Quod autem paulo post hic & ibi duntaxat dicit: Dauid filium, in calce libri Salomonem exprimit.

147. Ecce dedi te in dispositionem gentiū, &c.] In eadem sententiam ex Isai. c. 42. priora hæc verba allegarunt BB. Paulus & Barnabas Act. 13. Conformiter sequentibus Græco more legimus: aperire oculos cæcorum, sicuti loco citato, pro: vt aperias.

CAP. XIII.

148. Igitur quoniam filij Israhel, &c.] Caput hoc rectè sic intitulauimus: Quod omnes prædicte Prophetarū prædictiones iam adimpletæ sint. Est enim quasi Epilogus quidam prædictionū iam inde à sexto capite. Multis autem eisdem scripturas hunc Auctorem imitatus transcripsit B. Cyr. in lib. Test. 2. adu. Iud. locis mox citandis.

149. Et tu Bethleem non minima es in ducibus Iudæ. [Sic ex MS. & Græcis B. Matth. fontibus, pro: Iudæ, quem admodum etiam: pascat, pro: pascet. Græcè enim est τὸι μαιεύ. Quod quum vertat Latinus vet. interpres regat, illic, & eandem vocem idem Ioannis ultimo, sicuti hic Auctor, patet antiquitus acceptam à Patribus: pascere, pro: regere. Quod adnotatu dignū contra eos, qui omnem regendi potestatem ab Ecclesia tolli volunt. Videtur autem in eo quod sequitur Hyperbatō, sicut autem: exteri, leges paulo post, ut excussit, sicut externi, ut MS. perinde est. supra enim vertit; alieni.

150. Lex enim præcepit, in captiuitate non licere vnctionem chrismatis regalis confici. [Nescio ad quem locum adludat, nisi forte ad cap. 28. Deuteronomij, vt Paraphrastis ex aliquot commatis hanc sententiam de more suo decerpserit, aut fortassis alia etiam editione aut Aquila aut Theodotionis sit usus, quo casu oporteret accipi: præcepit, pro: prædixit. Illic legitur: Et oleo non unguaris, quia defluet oliua tua, Græcè ἡ ἐλάμ σου & ἡ ἰσχυρία σου ἐκχυθήσεται ἢ ἐλάμ σου. & deinde subiungitur: Filios & filios generabis, & non erit tibi. Duceatur enim in captiuitatem. Videtur itaque legisse Auctor: Et oleo non ungeris, quia defluet vnctio tua, quia in captiuitatem ducentur. Verum hoc coniectura est. Siquis alius melius sentiat, per me licet. Nisi malit quis locum hunc per sequentia interpretari. Quod quum in captiuitate non fuerit templum, atque adeo nec cornu olei quod in tabernaculo adseruari solebat, non licuisse proinde vnctionem chrismatis regalis confici, quia non supererat cornu quo continebatur, nec permisum erat aliud oleum consecrari, quā Moyses consecrasset, Leuit. 8. Est autem elegantiss. locus de vnctione Regali apud Iact. l. 4. c. 7. Erat (inquit) Iudæis ante præceptum, vt sacrum conficerent unguentum, quo perungi possent ij qui vocabantur ad Sacerdotium, vel ad Regnum. Et sicut nunc Romanis indumentum purpure inigne est Regie dignitatis adsumptæ; sic illis Vnctio sacri unguenti nomen ac potesta-

TULLIANUS
ANNOTATI ONIBUS
MELI.
A V
16.

tem regiam conferebat. Ob eam causam nos eum Christum appellamus, id est unctum, qui Hebraicè Messias dicitur.

151. nec templum, ubi erat cornu de quo vgebantur Reges.] Alludit ad illud 3. Reg. 21. Supstiq; Sado sacerdos cornu olei de tabernaculo, & vixit Salomonem; unde colligitur in templo obseruatum fuisse. At qui ducator veritur, pro: dux, iuxta vocem Græcam: ηγούμηνος.

152. secundum scripturas Prophetarum, &c.] Reversum scripturas adfert, quibus prædictum est (vbi B. Cyprian. hunc locum imitatus scribit l. 2. adu. Iud. c. 20.) Quod cruci illum fixuri essent Iudæi. Paulo post autem ex MS. correximus: à ligno, pro: in ligno, eo quod magis scriptura quam citat, correspondeat. Item: à vobis credita non est, pro: credi non est.

153. Mittite, & interrogate, &c.] Quum Græcè sit ποηστε, quod rectè vertit Lat. 70. interpres: considerate; videtur hic etiam aliam vocem Auctoris legisse. Illud autem (quod inter verba Hierem. inseruit: Et sol media die tenebricavit; ita enim legimus ex MS. pro: tenebrificavit) reperitur Amos 8. Quamquam obiter etiam hoc citauerit supra c. 10. sicut & B. Cypri. l. dicto c. 23. Legimus etiam ex MS. conformiter ipsi fontibus: duo mala fecit, pro: malè. De illa autem lectione: qui non poterant continere aquam, vide Adn. nostras in B. Cypri. l. 1. adu. Iud. c. 3.

154. Remittetis enim nomen vestrum, &c.] Remittetis usurpat, pro: Dimittetis, seu derelinquetis, quia Græcè est: Καταλείψετε. Legit etiam: in terris, pro eo quod est: ἐν τῆς γῆς, id est, in terra.

155. & lignum merium est.] Paraphrasticè hoc addidit Auctor, ex eo quod habeatur: supernatauit ferunt, alioquin apud 70. et Hebræos non legitur, sicut & illud; quod receperunt filij Prophetarum, quum solium vnus ex illis fiat mentio.

156. Sed quoniam hæc fuerat sacramenta, &c.] Similiter hanc scripturam paucis interpretatur B. Cypri. & ipse infra T. 2. Tertull. lib. de patientia.

157. Natiuitatem autem eius quis enarrabit?] Non dubium quin ita legendum sit iuxta editiones Iſaia omnes, non autem: enarravit, maxime quum illud etiam legat B. Cypri. l. 2. adu. Iud. c. 15. & infra l. 3. adu. Marc. Tertull.

158. secundum Prophetiam Osee.] Istud e contrario contra omnium codicum fidem legimus, pro: Iſaia, propter vocis similitudinem, quia non apud Iſaiam, sed apud Osee prophetam inuenitur.

159. Igitur quoniam contendunt, &c.] Sequentia etiam descripsit infra l. 3. adu. Marc. paucis interpositis, ex quo legimus: Christum eorum, & paulo post n. 160. dilucidata per Christum veritate, pro: dilucidata peccata per Christi veritatem.

160. adorandis vanis & noctuis.] Ex eodem castigauimus: adorandis, pro: adorare, & ex edit. 70. noctuis, pro: nociuis; quod corruptè: legebatur mutato t in i. nam & Græcè est: νυκτεπιοι, quod vesperationes significat, quas Auctor noctuas nuncupat, quasi nocturnas, eo quod Lucifuga nocte volitet, quemadmodum etiam B. Hieron. hunc locum interpretatur in Comment.

161. super vineam Soreth.] Sic castigauimus ex 2.

MS. infra l. 3. adu. Marc. pro: Soreth; nam & Hebraicè & Græcè illud legitur, pro quo B. Hieron. transiit: vineam electam illa interim vox amplius significat, nempe vitam optimam, cuius vinea non habent acinos. Castigauimus autem ex MS. charifimatis prioribus, pro: charifimatum roribus, & legimus: ex perseverantia, ac non multo post: Regionem, pro: Regiones; ac: derelicta est. Reversum: Sic & macharæ conditionalis comminatio, &c. probauit Christum fuisse, pro: Sicut, &c. ex quo probamus macharæ Christum fuisse. Denique, prædicarentur, pro: prædicarentur. Item: Et vbi tunc filia Syon.

CAP. XIII.

161. Discite nunc ex abundantia erroris vestri ducatum.] Id est, interprete Rhenano, quid vos in errorem inducat. Caput hoc autem hinc incipi debere patet ex sepe dicto l. 3. adu. Marc. multo ante ea que prius allegauimus haud procul à principio, vbi iterum isdem penultimis id ipsum repetit, ad quem locum præcipua quæque distulimus. Et qui inscribitur titulus, que cum alio ad marginem reiecimur DE SECVNDO ADVENTU CHRISTI, quippe qui ex illo errore Iudæorum vniuerſat. Imitatur B. Cypri. sepe dicto lib. 2. adu. Iud. c. 10. 13. 26. 28. 29. & 30. Legimus autem inde: prænotatæ, pro: prænotatæ, & ex MS. os fuum.

162. Nec aspectu quidem honestus.] Ita etiam ex MS. pro: Ne sunt autem verba Auctoris, que conueniunt scriptura sequente: Annunciamus enim de illo, sicut puerulus, &c. In qua sine legas: circa filios hominum, ut hic, siue: supra, ut paulo post, siue: circa, ut MS. l. 3. adu. Marc. siue: præter, ut B. Cypri. l. 2. adu. Iud. c. 13. (vbi vide Adn. nostras n. 62.) perinde est; immo enim illa significat παρὰ, vox Græca. Legimus autem MS. hic & infra: De quo secundo aduentu Iacobi Daniel. pro: eiusdem, eo quod præciserit: apud Daniel.

163. Et homo est, & quis cognoscit illum?] Iste sepe dicto lib. infra, tum quod ita sit apud 70. tum quod similiter legat B. Cypri. l. 2. adu. Iud. c. 10. Qui eodem modo hunc locum interpretatur, sicuti Laſci etiam l. 4. c. 13. adu. Marc. Inst. virg. c. 16. & August. l. 3. contra Iudæos c. 11. Reversum autem castigauimus: Natiuitatem eius qui enarrabit, pro: enarravit. Item: verus summus sacerdos, pro: veritill. sacerdos; et Christus Iesus, pro: Christus ipse; ac: fordidus indutus, pro: fordidus, & sum: Dei summus sacerdos, pro: summi. Item: non manifestus, notatus insignibus, pro: notus.

164. quasi vilceratione quadam.] Vilceratio (vbi ad marginem adnotauit Rhenanus) distrahatur a carne, que fieri solebat, vel in sollempni sacrificio, vbi in pretere excellens alicuius.

165. & omni inhonestate.] Inhonestatem (vbi quæritur hic, tum infra l. 3. adu. Marc. Rhen. accipit pro deformitate, sicuti paulo prius honestus pro formosus) supra autem lib. ad scapulam quum dicit: quanti honesti viri, honoratos viros intelligi ibidem ibi adnotauit. Supplementum vero ex MS. Christum suum, & legimus postea: nullo modo euenissent, pro: venissent, & legimus sub finem cap. 11. ad quod alludit his verbis: sicuti iam prælocuti sumus.

FINIS TOMI PRIMI OPERVM Q. SEPTIMI
FLORENTIS TERTVLLIANI CAR-
thaginensis.